3–4 | 2022

český časopis historický

The Czech Historical Review

Ročník 120 / Založen 1895

3–4 | 2022

český časopis historický

The Czech Historical Review

Ročník 120 / Založen 1895

© Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2022

ISSN 0862-6111 (tištěná verze / print)
ISSN 2570-9208 (elektronická verze / electronic)

OBSAH | *CONTENTS*

Studie / *Studies*

FANTYSOVÁ MATĚJKOVÁ Jana
„S'en puis parler plus clerement".
Guillaume de Machaut jako dvorský úředník a básník na dvoře
Jana Lucemburského (ca 1323–1346) 541
("S'en puis parler plus clerement":
Guillaume de Machaut as court officer and poet at the court
of John of Luxembourg [ca 1323–1346])

SANDER-FAES Stephan Karl
Herrschaft, Steuern und Bürokratie nach dem Weißen Berg:
Die Eggenberger Herrschaften und der Habsburgisch-Ständische
Verwaltungsapparat (c. 1650–1720) 607
(Domination, Taxation, and Bureaucracy after White Mountain:
The Eggenberg Domains and the Habsburg-Territorial Administrative
State [c. 1650–1720])

GARLOFF Mona
Count Franz Anton von Sporck and His Books:
Official and Clandestine Book Printing in Early 18th Century Europe 653
(Hrabě František Antonín Špork a jeho knihy.
Oficiální a tajný tisk knih v Evropě na počátku 18. století)

ŠEDIVÝ Miroslav
Vliv mezinárodních událostí na postoj Němců vůči Čechům
v letech 1839 až 1848 679
(The influence of international events on the attitude
of the Germans towards the Czechs in 1839 through 1848)

NEŠPOR Zdeněk R.
Bohoslužebné objekty Církve československé (husitské) v kvantitativní optice 713
(The places of worship of the Czechoslovak [Hussite] Church in quantitative optics)

ZALIETOK Nataliia
British and Soviet male veterans' perception of the issue of women's military service in the Second World War 747
(Vnímání problematiky vojenské služby žen ve druhé světové válce britskými a sovětskými válečnými veterány)

HOLUBEC Stanislav
České a polské Krkonoše 1945–1963: Mezi ochranou přírody a modernizací 777
(The Czech and Polish Krkonoše [Giant] Mountains 1945–1963: Between Nature Conservation and Modernization)

Přehled bádání / *Research overview*

ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ Radmila
Historie a smysly: Dějiny smyslů jako směr historického bádání 835
(History and the Senses: Sensory History as a Field of Historical Inquiry)

Obzory literatury / *Review articles and reviews*

Recenze

Petr PAVELEC – Martin GAŽI – Milena HAJNÁ (edd.)
Ve znamení Merkura. Šlechta českých zemí v evropské diplomacii 859
(Tomáš Sterneck)

Kateřina ČAPKOVÁ – Hillel J. KIEVAL (eds.)
Židé v českých zemích. Společná cesta dějinami 861
(Zdeněk R. Nešpor)

Karl BORCHARDT
Documents Concerning Central Europe from the Hospital's Rhodian Archives, 1314–1428 868
(Ivan Hlaváček)

Stephan FLEMMIG
Zwischen dem Reich und Ostmitteleuropa. Die Beziehungen von Jagiellonen, Wettinern und dem Deutschen Orden (1386–1526) 872
(Jaroslav Pánek)

Vladimír RŮŽEK
Dvě (propedeutické) studie ze starší české a evropské heraldiky 875
I. Česká panovnická a šlechtická reprezentace v knihách erbů, armoriálech a rolích do konce Václava IV.
II. Úřad krále erbů Ruwieren, Václav Lucemburský a Brabantský, heroldi, jejich postavení a funkce
(František Šmahel)

Michael HOCHEDLINGER – Petr MAŤA – Thomas WINKELBAUER (Hg.)
Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. 884
Band I/1-2: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen
(Jaroslav Pánek)

Géza PÁLFFY
Hungary between Two Empires 1526–1711 889
(Rostislav Smíšek)

Dirk Jacob JANSEN
Jacopo Strada and Cultural Patronage at the Imperial Court. The Antique as Innovation 893
(Jaroslav Pánek)

Daniela TINKOVÁ
Bez zpěvů a bez zvonění. Dekriminalizace sebevraždy mezi sekularizací a medikalizací v 17.–19. století 900
(Václav Grubhoffer)

Václav SMYČKA
Objevení dějin. Dějepisectví, fikce a historický čas na přelomu 18. a 19. století 904
(Jiří Hrbek)

Johannes FEICHTINGER – Brigitte MAZOHL
Die österreichische Akademie der Wissenschaften 1847–2022. Eine neue Akademiegeschichte I–III 909
(Ivan Hlaváček)

George Frost KENNAN
Z Prahy po Mnichovu. Diplomatické zprávy 1938–1940 913
(Jiří Friedl)

Vít MACHÁLEK
Prezident lidskosti. Životní příběh Emila Háchy 916
(Josef Tomeš)

Christiane BRENNER – Michal PULLMANN – Anja TIPPNER (eds.)
After Utopia. Czechoslovak Normalization between Experiment and Experience, 1968–1989 923
(Zdeněk R. Nešpor)

Richard J. EVANS
Eric Hobsbawm. A Life in History 927
(Jiří Lach)

Radim JEŽ – Lenka NOVÁKOVÁ – David PINDUR a kol.
Vratimov. Jedno město, dva příběhy 934
(Lukáš Fasora)

Zprávy o literatuře 939

Z vědeckého života / *Chronicle*

Světový kongres historiků
XXIII. mezinárodní kongres historických věd v Poznani 959
(Jaroslav Pánek a kolektiv)

Sjezd českých historiků
12. sjezd českých historiků v Ústí nad Labem (pohledem tří doktorandů) 1001
(Filip Binder – Jakub Raška – Michal Vokurka)

Alain Soubigou – čestný člen Sdružení historiků ČR 1013
(Michaela Hrubá – Jiří Kocian)

Nekrolog

Jiří Kaše (6. srpna 1946 – 31. března 2022) 1017
(Pavel Bělina)

Knihy a časopisy došlé redakci 1021

Výtahy z českých časopisů a sborníků 1021

STUDIE

„S'en puis parler plus clerement". Guillaume de Machaut jako dvorský úředník a básník na dvoře Jana Lucemburského (ca 1323–1346)[1]

JANA FANTYSOVÁ MATĚJKOVÁ

JANA FANTYSOVÁ MATĚJKOVÁ: "S'en puis parler plus clerement": Guillaume de Machaut as court officer and poet at the court of John of Luxembourg (ca 1323–1346)
Guillaume de Machaut (†1377) is known as a cleric, almoner, notary, secretary and poet at the court of the King of Bohemia and Count of Luxembourg, John of Luxembourg (1296–1346). The study analyses diplomatic, administrative and narrative sources related to Machaut's work at John's court, as well as the earliest manuscript with a "collected" work of Machaut (BN, ms.fr. 1586). The integration of these sources into the historical context of the reign of John of Luxembourg provides new information regarding the clerics of John's chancellery, the relationship between Machaut's work and the *Chronicon Aulae Regiae*, and new hypotheses regarding Ma-

1 Studie byla zpracována v rámci grantového projektu GAČR 19-07473S, *Jan Lucemburský a Bona Lucemburská jako mecenáši Guillauma de Machaut. Intence a recepce Machautova díla v historickém kontextu*, jehož nositelem je Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i.

chaut's narrative compositions (*dits*), which were or could have been written for the king of Bohemia.
Keywords: Guillaume de Machaut – John of Luxembourg – *Chronicon Aulae Regiae* – manuscript BN, ms. fr. 1586 – medieval French literature – literary patron

Francouzský básník a hudební skladatel Guillaume de Machaut (†1377), kterého prameny papežského dvora zmiňují jako klerika, člena domácnosti, almužníka, notáře a sekretáře českého krále Jana Lucemburského,[2] jistě není v českém prostředí postavou neznámou. V české odborné literatuře se objevuje již nějakých sto padesát let, počínaje studií Konstantina Jirečka z roku 1878.[3] Jako francouzský básník a hudební skladatel, jehož skladby se stále hrají, byl ale Machaut znovuobjeven a zkoumán především v zahraničí, kde se stal v posledních desetiletích předmětem badatelského boomu jak z hlediska literárního, tak i muzikologického.[4] Tuzemské bádání bylo vždy v situaci, která ho předurčovala spíše jen k reakci na zahraniční výzkum. Obvykle bylo postaveno před otázku Machautova působení na českém královském dvoře, tj. k tématu spadajícímu víceméně do českých dějin, popř. do dějin české literatury a hudby. V tomto nasměrování ovšem spočívá vážná potíž. V českém prostředí *de facto* nemáme vůbec žádné stopy Machautovy historické přítomnosti.[5]

2 Tyto prameny vydal *in extenso* Antoine THOMAS, *Extraits des archives du Vatican pour servir à l'histoire littéraire*, Romania 10, 1881, s. 321–33, zde na s. 330–3. Machaut je papežem oslovován jako člen dvora Jana Lucemburského: „*pro te, clerico, elemosinario et familiari suo domestico*" (1330); „*pro te, domestico, familiari, notario suo*" (1332); „*pro te familiari et domestico, notario suo secretario*" (1333 a 1335).

3 Konstantin JIREČEK, *Guillaume de Machaut, sekretář českého krále*, Časopis Národního muzea 52, 1878, s. 78–93.

4 Sborníků a monografií ke Guillaumu de Machaut z pera muzikologů a literárních vědců dnes existují desítky. Důležitá je proto badatelská příručka shrnující předchozí prameny a literaturu o Guillaumu de Machaut, jeho díle, rukopisech apod. Lawrence Marshburn EARP, *Guillaume de Machaut: A Guide to Research* New York – London, 1995. Od té doby vyšly další práce, zde jen z našeho hlediska nejpodstatnější: Anne Walters ROBERTSON, *Guillaume de Machaut and Reims. Context and Meaning in his Musical Works*, Cambridge University Press 2002; Guillaume de Machaut 1300–2000, edd. Jacqueline Cerquiglini-Toulet – Nigel Wilkins, Paris 2002; Elizabeth Eva LEACH, *Guillaume de Machaut, Secretary Poet, Musician*, Leuven 2011; *A Companion to Guillaume de Machaut*, edd. Deborah McGrady – Jennifer Bain, Leiden-Boston 2012; *Poetry, Art, and Music in Guillaume de Machaut's Earlies Manuscript (BnF fr. 1586)*, edd. Lawrence Earp – Jared C. Hart – Domenic Leo, Turnhout 2021.

5 Naposledy Uri SMILANSKY, *Machaut and Prague: a rare new sighting?*, Early Music 46/2, 2018, s. 211–223, zde s. 211 odkazem na první kapitolu monografie L. M. EARPa, *Guillaume de Machaut*, zvl. s. 12–14.

Básníkův vliv na českou poezii nelze doložit, jak shledal Václav Černý;[6] a pokud jde o hudbu, hudební styl *ars nova* se objevil v českých zemích až v druhé polovině 14. století.[7] Velkou otázkou tudíž je, do jakého kontextu či perspektivy Machautovo působení na Janově dvoře vůbec zasadit.

Cesty, jimiž se české i zahraniční bádání vydalo, se tudíž vyznačují odhlédnutím od neznámého či nejistého historického kontextu. Jednou z nich je například zaměření se na literární výpověď jakožto svědectví doby (tj. aniž bychom věděli, jaký vztah má tato výpověď k historické realitě); jinou představuje téma mecenátu v lucemburském rodě, kde se rýsuje zajímavá paralela mezi Janem Lucemburským a jeho nejmladším synem Václavem: podobně jako se král Jan stal mecenášem Guillauma de Machaut, nalezl jeho syn Václav svého dvorního básníka v Jeanu Froissartovi.[8] Z českých historiků se Guillaumovi de Machaut (a rovněž Jeanu Froissartovi) věnoval především Martin Nejedlý, který se zaměřoval na české reálie v Machautových dílech. M. Nejedlý byl prvním z českých historiků, který zde otevřel otázku literárních děl jakožto historických pramenů. Básníkovy výpovědi považuje za svého druhu autentickou výpověď o tom, jak cizinec Machaut viděl Čechy a českého krále svýma očima.[9] Někteří vědci se nicméně pokusili valorizovat

6 Práce Václava Černého je do značné míry stále platná. V rámci překladu Janova portrétu v Machautově *Le Confort d'Ami* V. Černý identifikoval geografické lokality, které nejnovější anglický překlad postrádá. Václav ČERNÝ, *Staročeská milostná lyrika a další studie ze staré české literatury*, Praha 1948, 2. vydání 1999, s. 183–215, zvl. 188–204.

7 Naposledy Lenka HLÁVKOVÁ, *Guillaume de Machaut, Lucemburkové a* ars nova *v českých zemích*, in: Král, který létal. Moravsko-slezské pomezí v kontextu středoevropského prostoru doby Jana Lucemburského, Ostrava 2011, s. 939–941; Lenka ČERNÍKOVÁ, *Guillaume de Machaut, sekretář českého krále a rytíř hudby a slova*, in: Král, který létal, s. 929–937.

8 Nigel WILKINS, *A Pattern of Patronage: Machaut, Froissart and the Houses of Luxembourg and Bohemia in the fourteenth Century*, French Studies 37, 1983, č. 3, s. 257–284; Frank KIRSCH, *Mécénat littéraire à la maison de Luxembourg, l'exemple de Guillaume de Machaut et Jean Froissart*, in: Le Luxembourg en Lotharingie. Mélanges Paul Margue, edd. Paul Dostert et al., Luxembourg 1993, s. 321–337.

9 Martin NEJEDLÝ, *O dobrém českém králi, křivoklátských mrazech a „suknici" milované krásky. Jan Lucemburský a Čechy v zrcadle paměti dvorního poety*, in: Souboj mečů, idejí a charakterů. K životnímu jubileu prof. Ivana Šedivého, edd. Jana Čechurová – Josef Žemlička et al., Praha 2019, s. 63–74; viz též TÝŽ, *Čechy a Čechové očima dvou francouzských básníků čtrnáctého století*, Historický obzor 9, č. 1–2, (1998), s. 1–2; TÝŽ, *Deux poètes français du quatorzième siècle en Bohême. Rencontres et confrontations*, Prague papers on history of international relations 1997, s. 30–53; TÝŽ, *„V Praze jsou tři města, mnoho výstavných kostelů a lidé zbožní…". Obraz českých zemí a jejich panovníků ve francouzsky psané literatuře 14. století*, in: Evropa a Čechy na konci středověku: sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi, Praha 2004, s. 35–57; TÝŽ, *La Bohême et ses habitants vus par quatre auteurs français du Moyen Age (Guillaume de Machaut, Eustache Deschamps, Jean Froissart, Jean d'Arras)*, Listy filologické 2005, č. 1–2, s. 21–34.

historický kontext. Hudební historička Lenka Černíková snažila zasadit Guillauma de Machaut do kontextu Janova dvora na základě dosavadních znalostí o dvoru, například se snažila zjistit, kolik měl Jan Lucemburský notářů.[10] Určitá potíž tkví nicméně v tom, že bádání o dvoru Jana Lucemburského jako takové není dostatečně rozvinuté, aby poskytlo Machautově biografii kvalitní zázemí. Historický kontext, ve kterém lze pramenům spojeným s Machautem správně porozumět a do něhož lze Machautův život zasadit, je nutné nově rekonstruovat. Historická sonda týkající se Machautova působení na dvoře českého krále tak může mít i dopad na studium Janova dvora či kanceláře.[11]

Určitý problém dosavadní biografie Guillauma de Machaut pro dobu jeho působení na Janově dvoře spočívá v tom, že za východisko byly zvoleny právě Machautovy vlastní verše interpretované jako autentická výpověď. Jedná se zejména o exemplární portrét českého krále v díle *Le Confort d'Ami* (*CA*, v. 2923–3086, celkem 163 veršů), který podává obsáhlé historické informace. Překlady názvu tohoto díla se různí, používá se *Přátelská útěcha*, *Útěcha od přítele*, ale i *Útěcha pro přítele*, což má oporu v pasážích textu, kde Machaut oslovuje navarrského krále Karla z Évreux, jemuž je dílo adresováno.[12] *Útěcha* je z roku 1357 a Machaut v ní modeluje českého krále jako vzor rytířské cti, „*onneur*", které prý měl český král víc, než kdo jiný (*CA*, v. 2930–88). Toto tvrzení se dokládá různými příklady králova chování, postojů, úspěchů a skutků. Pojem cti figuruje v portrétu, který lze rozdělit na královu charakteristiku a na jeho historické skutky, celkem sedmkrát. Historické údaje, které Machaut uvádí, byly pro badatele identifikovatelné zhruba do roku 1333. Bádáním se tak vlekla jako červená nit otázka, proč tomu tak je a zda to znamená, že v pozdějších letech již Machaut na Janově dvoře nepůsobil.[13] Jelikož Janův sekretář získal 28. ledna 1338 kanovnickou prebendu při remešské katedrále Panny

10 K tomuto kroku dospělo zahraniční bádání teprve nedávno. Lawrence M. EARP, *Introduction*, in: Poetry, Art, and Music, s. 21–55, zde s. 37–40. Starší machautovská literatura zná (kromě bratrů Machautových) jen Petra z Wabenu.

11 Jana FANTYSOVÁ-MATĚJKOVÁ – Zdeněk ŽALUD, *Česko-lucemburské vztahy a dvorský výzkum. Dvůr Jana Lucemburského jako metodologická výzva*, in: Dvory a rezidence v proměnách času, edd. Dana Dvořáčková-Malá – J. Zelenka – F. Záruba, odevzdáno.

12 Poslední edice GUILLAUME DE MACHAUT, *The Complete Poetry and Music*, t. 2. The Boethian Poems, edd. Robert Barton Palmer *et al.*, Kalamazoo 2019, s. 468–473; dostupné též online https://d.lib.rochester.edu/teams/publication/guillaume-de-machaut-complete-poetry-and-music-volume2 (20. 6. 2022); srov. L. M. EARP, *Guillaume de Machaut*, s. 12–14; český překlad V. ČERNÝ, *Staročeská*, s. 191–195.

13 Ernst HOEPFFNER (ed.), *Œuvres de Guillaume de Machaut,* 3 vols., Paris 1908–1911, t. I, s. XVIII; L. M. EARP, *Guillaume de Machaut*, s. 8–9, odst. 1.3, a s. 12–14.

Marie, v odborné literatuře se ustavil názor, že se Machaut usadil krátce poté v Remeši. Tento názor vyvrátil Roger Bowers, který znovu prošel remešské prameny (v Archives départementales de la Marne) a uzavřel, že Machaut se v Remeši mohl usadit nejdříve v rezidenčním roce 1351–1352 a natrvalo až koncem padesátých let 14. století.[14] Dokumenty z let 1344 (Machaut svědkem Janova dokumentu)[15] a 1345 (Machaut vykonavatelem beneficia králova lucemburského klerika Johannese Arbalestaria)[16] podle Bowerse svědčí o tom, že Machaut českého krále neopustil až do jeho smrti.

S tím souzní i Machautova výpověď ve veršované kronice o křížové výpravě Petra z Lusignanu *La Prise d'Alexandrie* (*Dobytí Alexandrie*, ca 1370), kde se zmiňuje o své službě na Janově dvoře těmito slovy (*PA*, v. 785–792):[17]

Je fu ses clers, ans plus de .xxx.,
si congnui ses meurs et s'entente,
s'onneur, son bien, sa gentillesse,
son hardement et sa largesse,
car j'estoië ses secretaires
en trestous ses plus gros affaires
s'en puis parler plus clerement
que maint autre, et plus proprement.

Jeho klerikem jsem byl víc než třicet let,
takže jsem znal jeho zvyklosti i záměry,
jeho čest, jeho prospěch, jeho šlechetnost,
jeho udatnost i jeho štědrost.
A jelikož jsem byl jeho sekretářem
ve všech jeho nejdůležitějších záležitostech,
tak o něm mohu mluvit s větší zárukou
a přesností, než mnozí jiní.

Předmětem vědeckých diskuzí byla především formulace, že byl Machaut klerikem českého krále více než třicet let. Pokud bychom uvažovali, že Machautova služba skončila Janovou smrtí (a nepokračovala v nějaké formě poté), musel by do

14 Roger BOWERS, *Guillaume de Machaut and His Canonry of Reims, 1338–1377*, Early Music History 23, 2004, s. 1–48, zvl. s. 7, pozn. 9, kde je dokument transkribován. Rok 1337, který se objevuje jako datum Machautovy prebendy ve starší literatuře, nebyl převeden na nový styl (nový rok v Remeši začínal 1. března).

15 Tento archivní dokument přepsal R. BOWERS, *Guillaume de Machaut*, s. 9 a pozn. 22; E. E. LEACH, *Guillaume de Machaut*, s. 16–17.

16 4. prosince 1345 byl Machaut pověřen papežem, aby uvedl do beneficia – kanonikátu u Svaté Máří Magdalény ve Verdunu – svého mladšího kolegu z Janova dvora, klerika Jana, syna lucemburského kušiníka Egidia, viz Ursmer BERLIÈRE – Philippe VAN ISACKER (edd.), *Lettres de Clément VI (1342–1352)*, t. I, Rome 1924, s. 644, č. 1736. Jan Arbalestarius byl dříve klerikem Janova sekretáře Petra z Wabenu – srov. *Monumenta Vaticana res gestas bohemicas illustrantia: t. I Acta Clementis VI. Pontificis Romani: 1342–1352* (dále citováno jako *MVB*), ed. Ladislav Klicman, Praha 1903, t. I, č. 233, s. 143 – a nyní v papežově bule vystupuje jako klerik Jana Lucemburského. Srov. L. M. EARP, *Guillaume de Machaut*, s. 23, 1.7.1.b–c.

17 GUILLAUME DE MACHAUT, *La Prise d'Alixandre. The Taking of Alexandrie* (dále *PA*), ed. a transl. Robert B. Palmer, New York – London 2002, s. 72–73, v. 785–792.

královských služeb vstoupit před rokem 1316.[18] To ovšem vyvrací bula Benedikta XII. z roku 1335, kde stojí, že Machaut je ve službách českého krále zhruba dvanáct let („*quem asserit duodecim annis vel circa suis obsequiis institisse*"), tj. přišel do Janových služeb kolem roku 1323.[19] Víme nicméně, že číselné údaje v Machautových verších bývají nadsazené.[20] Pokud ovšem Machaut vstoupil do Janových služeb až v roce 1323, v *Útěše pro přítele* vypráví o událostech, které se odehrály dříve, než se ocitl na dvoře českého krále a jichž tudíž nemohl být svědkem. Literární a diplomatické prameny se tak dostávají do těžko řešitelného konfliktu. Expertka na Guillauma de Machaut muzikoložka Elizabeth Eva Leach se tak například rozhodla ve své monografii Machautovy literární výpovědi vynechat a omezila na prameny diplomatické.[21] Z historického hlediska je nicméně škoda nevyužít výpovědní potenciál všech pramenů, protože jich celkově není mnoho. Vše je do značné míry otázkou pramenné kritiky a interpretace.

Následující text pojednává o životě a díle Guillauma de Machaut z historické perspektivy dvora Jana Lucemburského, tj. do roku 1346. Je rozdělen do pěti oddílů, z nichž první tři korespondují se třemi typy pramenů, které k Machautovu životu a dílu pro toto období máme. Na prvním místě jsou to prameny diplomatické a administrativní, jejichž detailní analýza a interpretace v kontextu praxe a sociál-

18 Tomuto paradoxu se věnoval Václav ČERNÝ, *Staročeská*, s. 183–187, kde rekapituluje názory starších autorů. Viz též TÝZ, *Guillaume de Machaut au service du roi de Bohème*, in: Guillaume de Machaut, poète et compositeur. Colloque–table ronde organisé par l'Université de Reims (Reims, 19–22 avril 1978), edd. Jacques Chailley et al., Paris 1982, s. 67–68, kde v diskusi s Paulem Imbsem vznikla domněnka, že Jan Lucemburský od roku 1316 Machautovo financoval vzdělání, než mu Machaut skutečně začal sloužit. Na tom staví ještě např. A. W. ROBERTSON, *Guillaume de Machaut*, s. 36. Tato myšlenka nemá oporu v pramenech ani neodpovídá historické realitě Janova dvora.

19 A. THOMAS, *Extraits*, s. 332, č. IV; viz též Zdeňka HLEDÍKOVÁ (ed.), *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia. Tomus prodromus: Acta Clementis V. Johannis XXII. et Benedicti XII. 1305–1342* (dále citováno jako *MVB TP*), Praha 2003, s. 620–621, č. 1152; L. M. EARP, *Guillaume de Machaut*, s. 19, 1.6.1.f.

20 Jana FANTYSOVÁ-MATĚJKOVÁ, *Guillaume de Machaut at the Court of John of Luxembourg: Defining a Social Milieu*, in: The Long Luxembourg century (1310–1437): Courtly Networks and Cultural Politics in Late-Medieval Europe, edd. Karl Kügle, Ingrid Ciulisová, Václav Žůrek, Boydell and Brewer, podkapitola „When did Machaut enter John's Service?" v tisku. Nadsazení rozlohy území popleněného křižáky konstatuje například i Werner Paravicini, který se naposledy zabýval Machautovými verši o Janově křížové výpravě na Litvu. Werner PARAVICINI, *Adlig leben im 14. Jahrhundert: Weshalb sie fuhren* (= *Die Preußenreisen des europäischen Adels*, t. 3), Vestigia Prussica 2, Göttingen 2020, s. 65–66.

21 E. E. LEACH, *Guillaume de Machaut*, s. 7–33, zvl. s. 28.

ního prostředí Janova dvora byla připravena pro publikaci v angličtině.[22] Zde rekapitulujeme především argumentaci a závěry, které mění Machautovu dosavadní biografii. Druhý oddíl se zabývá kritikou hlavního literárního pramene k Machautově působení na Janově dvoře, jímž je již zmíněný exemplární portrét Jana Lucemburského v *Útěše pro přítele*. Kritika tohoto pramene spočívá v komparaci informací, které o Janovi poskytuje, se *Zbraslavskou kronikou*. Z komparace vyplývá klíčová teze, že se Machaut při psaní těchto veršů o *Zbraslavskou kroniku* opíral.[23] Paralely mezi Janovým portrétem v *Útěše* a *Zbraslavskou kronikou* jsou detailně prezentovány v příloze studie. Třetí oddíl je věnován nejstaršímu souhrnnému rukopisu s Machautovým dílem, tzv. rukopisu C (BN, ms. fr. 1586), který obsahuje všechna díla, která Guillaume de Machaut napsal pro Jana Lucemburského. Otázka, která díla z rukopisu C mohla být složena pro Jana Lucemburského, je zde takto položena vůbec poprvé. Jelikož je Machautovo dílo v rukopisu C poměrně rozsáhlé, předmětem analýzy jsou pouze Machautovy narativní básně (tzv. *dits*), jichž rukopis čítá celkem pět. Čtvrtý oddíl shrnuje současné názory a interpretace těchto pěti narativních básní z rukopisu C, přičemž shrnuje zejména závěry recentní kolektivní monografie o tomto rukopisném skvostu.[24] Pátý oddíl pak představuje hypotézy, ke kterým vede čtení těchto narativních básní prismatem historického kontextu vlády Jana Lucemburského, ve kterém hraje nezastupitelnou roli *Zbraslavská kronika* a pravděpodobný znalostní obzor Machauta jakožto frankofonního klerika Janovy kanceláře. Je zde vysvětleno, jakým způsobem jsou či mohou být čtyři z celkem pěti *dits* rukopisu C spojeny se životem a panováním Jana Lucemburského. Tato optika otevírá nové, dosud nezvažované možnosti datování a interpretace těchto děl a rovněž směr, jímž se může ubírat další výzkum, ať již by se týkal kultury na dvoře Jana Lucemburského obecně nebo zcela specifických otázek Janovy reflexe vlastní vlády a vztahu s Eliškou Přemyslovnou.

22 J. FANTYSOVÁ-MATĚJKOVÁ, *Guillaume de Machaut at the Court.*

23 Teze, že se Machaut při psaní Janova portrétu opíral o *Zbraslavskou kroniku*, byla poprvé zveřejněna ve studii: Jana FANTYSOVÁ-MATĚJKOVÁ, *Guillaume de Machaut und die Königsaaler Chronik*, in: *„Über den Hof und am Hofe". Geschichtsschreibung und Literatur*, edd. Dana Dvořáčková-Malá – Kristýna Solomon, Dresden 2021, s. 147–162.

24 *Poetry, Art, and Music in Guillaume de Machaut's Earlies Manuscript (BnF fr. 1586)*, edd. Lawrence Earp – Jared C. Hart – Domenic Leo, Turnhout 2021.

Guillaume de Machaut vstoupil do Janových služeb kolem roku 1323 zřejmě krátce poté, co ukončil své studium na remešské katedrální škole. S největší pravděpodobností začínal na Janově dvoře jako prostý remešský klerik, *clericus remensis*, podobně jako jeho mladší bratr Jean, který je takto označen ve své první provizi na beneficium ze 4. ledna 1333.[25] V Guillaumově případě první nominaci do beneficia uvádějící diecézi, odkud klerik pochází, nemáme. Guillaumova první prebenda pocházela z úřadu kaplana špitálu Panny Marie v Houdain v arraské diecézi, o kterém se dovídáme z jeho nominací na kanovnické posty. Houdain se nacházelo několik desítek kilometrů od Janových henegavských lén. Rok 1323 *vel circa* je příznačné datum. Až do roku 1322 neměl Jan Lucemburský prakticky žádný důvod pořizovat si do svých služeb francouzského, resp. remešského klerika. Pro dobu před korunovací Karla IV. Sličného (21. února 1322) neexistuje dokonce ani žádný důkaz, že by Jan vstoupil na francouzské území a nějak se stýkal s francouzským dvorem. Lze pouze odhadovat, že byl v kontaktu s Karlem z Valois, který se intenzivně zajímal o poměry ve Svaté říši římské. Pravděpodobně však nikoli přímo, nýbrž prostřednictvím henegavsko-holandského hraběte Viléma I./III. a jeho ženy Jany z Valois,[26] která byla Karlovou dcerou.[27] Byl to totiž pravděpodobně Karel z Valois, kdo po smrti francouzského krále Filipa V. zprostředkoval návrat Lucemburků na francouzský královský dvůr. Kromě Guillauma de Machaut vstoupil někdy roku 1324 do Janových služeb také králův budoucí kancléř Guillaume Pinchon, který pocházel z normandského poloostrova Cotentin, buď z diecéze Avranches, nebo Coutances.[28]

Machautova univerzitní studia, která jeho tradiční biografie předpokládají před jeho příchodem na Janův dvůr, nelze doložit. V průběhu své služby na Janově

25 A. THOMAS, *Extraits*, s. 333, č. V. Tento dokument nebyl regestován v MVB TP.

26 Shrnutí kontaktů s henegavsko-holandským dvorem viz J. FANTYSOVÁ-MATĚJKOVÁ, *Guillaume de Machaut at the court*, podkapitola „Between Luxembourg, Paris, and Hainaut"; v machautovské literatuře se nejčastěji odkazuje k Janet F. van der MEULEN, *De panter en de aalmoezenier: Dichtkunst rond het Hollands-Henegouwse hof*, in: Een zoet akkoord: Middeleeuwse lyriek in de Lage Landen, ed. Frank Willaert, Amsterdam 1992, s. 93–108.

27 Ke Karlovi z Valois naposledy Martin NEJEDLÝ, *Otec české královny Blanky a jeho knížecí zrcadlo*, Český časopis historický 119, 2021, č. 1, s. 32–73.

28 Nicolas van WERVEKE, *Étude sur les chartes luxembourgeoises du Moyen Age*, Luxembourg 1889, s. 88. K rodině Pinchonových má nejvíce informací Franz J. FELTEN, *Johann der Blinde und das Papsttum*, in: Johann der Blinde, Graf von Luxemburg und König von Böhmen 1296–1346. Tagungsband der 9es Journées lotharingiennes, 22.–26. Oktober 1996, ed. Michel Pauly, Luxemburg 1997, s. 383–418, zvl s. 406–407, 410–413; viz též J. FANTYSOVÁ-MATĚJKOVÁ, *Guillaume de Machaut at the court*, passim.

dvoře není Machaut nikdy zmiňován jako mistr.[29] Janovi klerikové většinou studovali až v průběhu své dvorské služby, např. Guillaume Pinchon získal magisterský titul až v roce 1330, načež se pak v roce 1331 stal kancléřem krále (*cancellarius regis*).[30] Z toho mimo jiné vyplývá i to, co již dříve navrhoval L. M. Earp, který ovšem s touto myšlenkou dál nepracoval, totiž že tradiční datum Machautova narození, které se klade k roku 1300 lze posunout. Na základě pramenů, které máme, mohl být Machaut narozen třeba až v roce 1305, pakliže jeho kurikulum nezahrnovalo univerzitní studium.[31] Na Janův dvůr by tak Machaut přišel zhruba jako osmnáctiletý a v době první nominace na kanonikát *sub exspectatione prebendae* (dále *s.e.p.*) ve Verdunu v roce 1330, by mu bylo 25 let, což je kanonický věk. Kaplanský příjem ve špitálu Panny Marie v Houdain v arraské diecézi měl Machaut již v roce 1330. Úřad byl kolaturou remešského benediktinského opatství sv. Remigia a neobnášel péči o duše (tzv. *sine cura*), a tudíž se na něj nevztahovala podmínka kanonického věku.[32] Guillaume se také nemusel vyskytovat v místě svého beneficia. Pozdější datum narození by dávalo smysl i z řady dalších hledisek včetně jeho tvůrčí dráhy.

Příchod Guillauma de Machaut do Janových služeb velmi pravděpodobně souvisel s obnovením vztahů mezi Lucemburky a francouzským králem v roce 1322.[33] V prvních dvou letech vlády Karla IV. Sličného byly uzavřeny dvě lucembursko-francouzské sňatkové aliance: Karel IV. Sličný se v roce 1322 oženil s Janovou sestrou Marií Lucemburskou a o rok později byl Janův nejstarší syn Václav-Karel zasnouben s mladší dcerou Karla z Valois, Blankou. Někdy v roce 1322 udělil Karel IV.

29 Srov. L. M. EARP, *Guillaume de Machaut*, s. 7, 1.2.8 and s. 23, 1.7.1. Pro obšírnější diskuzi k magisterskému titulu u Janových dvorských úředníků viz J. FANTYSOVÁ-MATĚJKOVÁ, *Guillaume de Machaut at the court*, podkapitola „When did Machaut enter John's Service?".

30 Pinchon jako *magister*, viz Siegmund RIEZLER (ed.), *Vatikanische Akten zur deutschen Geschichte in der Zeit Kaiser Ludwigs des Bayern*, Innsbruck 1891, s. 482, č. 1386a; Pinchon poprvé jako *cancellarius regis* viz Eduard WINKELMANN (ed.), *Acta imperii inedita*, t. 2, Innsbruck 1885, s. 798–800, č. 1135.

31 L. M. EARP, *Guillaume de Machaut*, s. 4, 1.2.1.

32 E E. LEACH, *Guillaume de Machaut*, s. 14; A. W. ROBERTSON, *Guillaume de Machaut*, s. 36–37. Dodržování kanonickéh věku pro nominaci do úřadů obnášejících péči o duši požadoval 3. Lateránský koncil. Ustanovení zanesl Bonifác VIII. do své kodifikace *Corpus iuris canonici. Liber sextus.* Titulus VI. De electione et electi potestate. Cap. VII.

33 Styky Jana Lucemburského s francouzským královským dvorem a jeho účast na tamějších slavnostech jsou dosud hlavní perspektivou, která se na Machauta aplikuje. Pro jeho přímý kontakt s francouzským dvorem ale nejsou žádné prameny. Srov. L. M. EARP, *Introduction*, in: Poetry, Art, and Music, s. 21–55, zde s. 31–37. Tuto perspektivu jsme se pokusili změnit analýzou pramenů a rekonstrukcí historického kontextu ve studii J. FANTYSOVÁ-MATĚJKOVÁ, *Guillaume de Machaut at the Court*, z jejíchž závěrů v této podkapitole čerpáme.

Sličný Janu Lucemburskému rentu z královské pokladnice (*Trésor*) ve výši 4000 liber turnosů, kterou Jan držel jako lucemburský hrabě (nikoli jako český král). O této rentě se nicméně dovídáme až pozdějšího dokumentu z prosince 1334. Tehdy u příležitosti Janova druhého sňatku s Beatricí Bourbonskou francouzský král Filip VI. z Valois přeměnil Janovu doživotní finanční rentu od Karla IV. Sličného na dědičné územní léno Mehun-sur-Yèvre s hradem a menší statky u Saint-Quentinu (Faillouël a Condren).[34] K lucemburské peněžní rentě (1322–1334) musel být veden účet, který se dochoval pouze pro dobu vlády Václava Lucemburského (léta 1373–1380), jemuž tuto rentu obnovil francouzský král Karel V. Moudrý v roce 1364. Tyto finance byly tehdy čerpány mj. prostřednictvím receptora francouzského krále v Remeši.[35] Lze odhadovat, že tomu tak bylo i o čtyřicet let dříve a že to byl hlavní důvod, proč Jan Lucemburský potřeboval kolem roku 1323 remešského klerika.

Bratři Machautové měli totiž zjevně co do činění s financemi Jana Lucemburského, poněvadž se oba postupně objevují v úřadu almužníka:[36] Guillaume v roce 1330 a Jean v roce 1333. Francouzská renta byla implicitně spojena s vojen-

34 Jean BERTHOLET, *Histoire ecclésiastique et civile du Duché de Luxembourg et Comté de Chiny*, t. VI, Luxembourg 1741, pièces justificatives s. XXIV-XXV; Philippe CONTAMINE, *Politique, culture et sentiment dans l'Occident de la fin du Moyen Âge: Jean l'Aveugle et la royauté française,* in: Johann der Blinde, Graf von Luxemburg und König von Böhmen, s. 343–61, zvl. s. 353; Winfried REICHERT, *Landesherrschaft zwischen Reich und Frankreich. Verfassung, Wirtschaft und Territorialpolitik in der Grafschaft Luxemburg von der Mitte des 13. bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts*, Trier 1993, 2 vol., t. I, s. 224–5, pozn. 219.

35 Jana FANTYSOVÁ-MATĚJKOVÁ, *Wenceslas de Bohême, un prince au carrefour de l'Europe*, Paris 2013, s. 212–213 a 507–508.

36 Elizabeth Eva LEACH (*Guillaume de Machaut, royal almoner:* Honte, paour *(B25) and* Donnez, signeurs *(B26) in context*, Early Music 38, 2010, s. 21–42) se zabývá Machautovou funkcí almužníka ve vztahu k jeho textům o štědrosti, které v této studii shromáždila. Pro možnou náplň funkce almužníka používá údaje o „královském almužníku" francouzského dvora, což Janovu dvoru neodpovídá. Oba Machautové vykonávali funkci almužníka jako velmi mladí (Jean ji dokonce zastával před svou první nominací do beneficia), a následně se posouvali k významnějším postům, takže funkce almužníka byla spíše jakousi startovní pozicí. Leach rovněž argumentuje, že funkce almužníka měla dopad na Machautovo pojetí štědrosti. Štědrost panovníka vůči níže postaveným (družiníkům, bojovníkům, církevním institucím, chudým apod.) je nicméně zcela archaickou hodnotou, která byla možná v důsledku různých regulací (kdo má na co nárok) a vyčerpání zdrojů na ústupu. O Machautově opěvování štědrosti v souvislosti s Janem Lucemburským píše rovněž Johannes ABDULLAHI, *Der Kaisersohn und das Geld: Freigebigkeit und Prachtentfaltung König Johanns von Böhmen* (1296–1346), Luxembourg 2019, s. 149–154. O Machautových politických hodnotách psala Claude GAUVARD, *Portrait du Prince d'après l'œuvre de Guillaume de Machaut: étude sur les idées politiques du poète*, in: Guillaume de Machaut. Poète et compositeur, s. 23–29. Otázka Machautových hodnot a politických přesvědčení si zaslouží další zkoumání a propojení s historickým kontextem.

skými závazky: Jan Lucemburský měl například táhnout spolu s henegavsko-holandským hrabětem do Gaskoňska proti Angličanům v roce 1325 (to se nakonec neuskutečnilo);[37] v roce 1328 pak poslal 500 těžkooděnců do bitvy u Casselu, kde jeho vojáci bojovali pod henegavským velením.[38] Tyto vojenské akce ve službách francouzského krále koordinované s henegavským hrabětem měly možná již tehdy spojitost s Guillaumem de Machaut. O Machautových kontaktech s henegavským dvorem svědčí různorodá škála pramenů. Jeho jediná relačně-koncepční poznámka (dochovaná v opisu) se nachází na dokumentu, který stvrzuje hold Jana Lucemburského Vilémovi I. Henegavskému za lucemburská hrabství Laroche a Durbuy (1. května 1334 v Noyonu);[39] v účtech henegavského dvora se ke dni 14. července 1341 nachází záznam, že byl Machaut, který je zde uveden celým jménem jako známá osoba, obdarován pozlaceným pohárem při své návštěvě v Binche.[40] Machautovo básnické dílo rovněž prozrazuje vliv některých henegavských básníků (zejména Nicole Gavrelle a Jehan de le Mote). Sám básník pak hovoří o svém působení ve vojenských a finančních záležitostech českého krále, když dosvědčuje exemplární štědrost českého krále tvrzením, že více než padesátkrát osobně rozdával peníze královým vojákům (*CA*, 2937–2949):

Et par ma foy, s'il avenist
Qu'il heüst .ij. .c. mille livres,
Il en fust en .i. jour delivres,
Qu'a gens d'armes les departoit,
Et puis sans denier se partoit.
Je le say bien, car je l'ay fait
Plus de .l. fois de fait.
Je ne di pas en si grant somme
Comme dessus le devise et somme.
Einsois le di par aventure.

A na mou věru, kdyby se i stalo,
že by měl [český král] dvě stě tisíc liber,
za jediný den byl by jich prostý,
neb by je rozdal vojákům
a odjel bez denáru.
Dobře to vím, vždyť jsem to sám udělal
víc než padesátkrát,
neříkám ovšem, že tak velkou sumu,
jakou výše sděluji a počítám,
tu uvádím zcela nahodile.

37 Pierre CHAPLAIS, *English Medieval Diplomatic Practice*, t. I, London 1982, s. 282–3, č. 153a; s. 283–6, č. 153b.

38 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská* (dále *ZK*), in: Fontes rerum Bohemicarum (dále FRB), t. IV, ed. Josef Emler, Praha 1884, s. 2–337, zde kap. II/28, s. 290; *Chronique anonyme de Flandres*, in: Chroniques de Jean Froissart, ed. Siméon Luce, t. I, Paris 1869, s. 302.

39 Alphonse VERKOOREN (ed.), *Inventaire des chartes et cartulaires du Luxembourg*, t. II, Bruxelles 1915, s. 160, č. 699.

40 Hendrik Gerard HAMAKER, *De Rekeningen der Graflijkheid van Holland onder het Henegouwsche huis*, t. III, Utrecht 1878, s. 49.

Verše o vyplácení vojáků či žoldnéřů[41] se mohou vztahovat k epizodám z dvacátých let, avšak pravděpodobněji odkazují k první fázi stoleté války 1337–1346, kdy se Jan Lucemburský účastnil vojenských kampaní francouzského krále a kdy Janův kancléř Guillaume Pinchon koordinoval různé válečné záležitosti[42] a s nimi spojený výběr daní v Normandii a severní Francii. Zajímavé je, že aniž by Pinchon opustil lucemburské služby (1342 se stále tituluje jako Janův *cancellarius*[43]), působil zároveň ve službách Filipa VI. (jako *maître des requêtes* a rádce) a pracoval asi i pro jeho syna Jana, normandského vévodu, který byl od roku 1332 manželem druhorozené dcery českého krále, Bony Lucemburské.[44] Machaut je doložen ve vojenském táboře francouzského krále v červnu 1340 v Cambrésis, tj. na říšském území,[45] odkud se Francouzi snažili vytlačit nepřátelské posádky, které se zde zmocnily některých hradů při obléhání Cambrai Angličany v září 1339. Machaut pravděpodobně informoval o průběhu akcí Jana Lucemburského, který vyčkával v Lucembursku, dokud se po francouzské porážce v námořní bitvě u Sluys (24. června 1340) nerozpoutala nová anglo-francouzská konfrontace u obléhaného flanderského města Tournai (září 1340), kam se český král musel z titulu svých vojenských povinností dostavit a kde jak známo nechal sepsat svůj testament.[46]

Další informace o Machautových kolezích a jeho působení na Janově dvoře, jež se neomezovalo na jednu funkci či typ úkolu, lze vytěžit z Machautových papežských nominací na beneficia. Jedná se konkrétně o nominace na kanonikáty *s.e.p.* ve

41 K veršům též J. ABDULLAHI, *Der Kaisersohn*, s. 171–173, který se zaměřuje na téma štědrosti a Machautův výčet událostí porovnává s verši vlámského pěvce Pietra van Breda v jeho díle *Dese es van Behem coninck Jan*. Pieterovo působené je doloženo mezi lety 1362–1405, tj. jedná se o básníka zhruba o generaci mladšího než byl Guillaume de Machaut (srov. Frits Pieter VAN OOSTROM, *Wereld in woorden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1300–1400*, 4. vydání, Amsterdam 2013, s. 411–12). Nelze vyloučit, že byl podobně jako Jean Froissart v *La Prison Amoursues* inspirován Machautovými verši o českém králi.

42 Pierre VARIN (ed.), *Archives administratives de la ville de Reims*, t. II/2, Paris 1843, s. 812–13, č. CDLVII, a s. 816–18, č. CDLIX a CDLXI.

43 *MVB* I, č. 89, s. 50–51.

44 Léopold DELISLE (ed.), *Actes normands de la Chambre des comptes sous Philippe VI de Valois (1328–1350)*, Rouen 1871, s. 266 a 288.

45 Machaut se zde setkal s remešským konšelem jménem Hue le Large, kterému prodal dopravního koně. Viz P. VARIN (ed.), *Archives*, s. 831–3. *„Item, xxiii liv. pour un cheval acheteit à G. de Machaut, pour ce que on ne peust recouvrer de cheval à louier, pour porter la male H. le Large, quant il fust en l'ost devant Estantdemire, pour parler au roy, pour le cris qui fust fais en ceste ville que chascuns alast en l'ost"*.

46 Naposledy Anne-Katrin KUNDE, *Hec autem est nostra ultima voluntas – Das Testament König Johanns von Böhmen, Graf von Luxemburg Kommentar und Neuedition*, Hémecht. Revue d'histoire luxembourgeoise 73, 2021, s. 336–357.

Verdunu ze 30. července 1330, v Arrasu ze 17. dubna 1332, v Remeši ze 4. ledna 1333 a dále bulu ze 17. dubna 1335, ve které papež Benedikt XII. ruší předchozí čekatelská beneficia a potvrzuje Guillaumu de Machaut pouze čekatelské beneficium v Remeši. Při tamější katedrále Panny Marie pak Janův sekretář získal prebendu v lednu 1338. Kanovnického postu se ujal v zastoupení („*receptus fuit per procuratorem*"),[47] tj. měl v Remeši nějakého dobrého přítele, díky němuž ho při obsazování uvolněného místa nepředběhl jiný čekatel na kanonikát. Svoji nominaci na kanonikát při verdunské katedrále (1330) získal Machaut v okamžiku, kdy se Guillaume Pinchon nacházel na papežském dvoře v diplomatických záležitostech a kdy jiný člen téže delegace, magistr Nikolas Mensdorf z Lucemburku, byl rovněž obdarován beneficiem.[48] Vzhledem k tomu, že tyto papežské milosti byly uděleny nezávisle na sérii beneficií pro Janovy úředníky z 24. července,[49] je pravděpodobné, že byly spjaty přímo s delegací. Můžeme tudíž odhadovat, že první exspektanci Machautovi obstaral právě Guillaume Pinchon, tehdy již arcijáhen v Avranches a čekatel na kanovnickou prebendu v Coutances.[50] Pinchon v té době pobíral rovněž kanovnickou prebendu při verdunské katedrále,[51] která byla v daném okamžiku přislíbena i Machautovi, jenž byl pravděpodobně jeho podřízeným či pomocníkem. Jiným dokumentem naznačujícím, že bratři Machautové pracovali pod Guillaumem Pinchonem, je papežská bula nominující remešského klerika Jeana de Machaut na čekatelské beneficium v diecézi Coutances (1333), tj. v regionu, odkud Pinchon pocházel a kde držel prebendy. Guillaume Pinchon často figuruje v papežských nominacích pro Janovy dvorské úředníky jako jeden ze tří vykonavatelů udělených beneficií, tj. jako osoba, která měla nominované kleriky uvést do příslušných institucí (většinou kanonií) a potvrdit zde jejich totožnost a způsobilost.[52] V Machautově případě to bylo v roce 1332 při nominaci v Arrasu a v roce 1335 při nominaci v Remeši.

---

47 „*Nunc Guillermus de Machaudio receptus fuit per procuratorem anno domini M' CCCo tricesimo septimo feria quarta post conversum sancti pauli*." (Reims, Archives départementales de la Marne, 2 G 1650, fol. 54v) přepis R. BOWERS, *Guillaume de Machaut*, s. 7, pozn. 17.

48 *MBV TP*, s. 488–9, č. 886–8. Pro Mikuláše Mensdorfa z Lucemburku viz Friedhelm BURGARD, *Familia Archiepiscopi*: *Studien zu den geistlichen Funktionsträgern Erzbischof Balduins von Luxemburg (1307–1354)*, Trier 1991, s. 25–33.

49 *MVB TP*, s. 481–482, č. 877–881.

50 S. RIEZLER (ed.), *Vatikanische Akten*, s. 431, č. 1225; *MVB TP*, s. 471, č. 855;

51 Od 19. května 1326. Arnold FAYEN (ed.), *Lettres de Jean XXII (1316–1334)*, 3 vols., Rome – Paris 1908–1912, t. I (atd.), s. 540–1, č. 1454–5 a t. III, s. 45–46, č. 1757.

52 Kerstin HITZBLECK, *Exekutoren. Die außerordentliche Kollatur von Benefizien im Pontifikat Johannes ' XXII.*, Tübingen 2009, s. 402–404.

V případě naposledy zmíněných Machautových nominací je rovněž zajímavé podívat se na další Janovy úředníky, kteří byli obdařeni beneficii téhož dne.[53] Za zmínku stojí zejména Robertus de Palatio (Robert du Palais), Janův klerik, notář a sekretář původem z pařížské diecéze, který je rovněž známý jako hudebník stylu *ars nova* a jako performer Machautových skladeb.[54] Dále byl Machaut v úzkém kontaktu s Janovým kaplanem původem z Henegavska, který se jmenoval Nicasius de Wavrechain a byl (ca od roku 1332) stejně jako Machaut (ca od roku 1334) kanovníkem v královské kolegiátní kapitule v Saint-Quentinu. Prebendu v Saint-Quentinu získali tito klerikové zřejmě na Janovu přímluvu přímo od francouzského krále Filipa VI.[55] V sérii prebend ze 4. ledna 1333 se vyskytují kromě Guillauma a Jeana de Machaut, Roberta du Palais a Wavrechaina rovněž Janovi pozdější sekretáři (toho roku uvedení pouze jako klerikové a členové královy domácnosti) Petr z Wabenu a klerik z rouenské diecéze Henry řečený Halle či Haille.[56] Henry Ha(i)lle byl svědkem Janova testamentu a pracoval i pro Janovu dceru Bonu.[57] Guillaume de Machaut, Robert du Palais a Nicasius de Wavrechain jsou také doloženi v Janových listinách jako členové doprovodu českého krále v květnu a v červnu 1334 na jeho cestě do Ourscamps, Noyonu a do Henegavska, v jejímž průběhu se král setkal s francouzským králem a celou řadou knížat.[58]

Jistě také není pouhou koincidencí, že se Machautovy prebendy v Saint-Quentinu (ca 1334), v Remeši (1338) a zřejmě také v Amiensu (doklad je z roku 1343[59]) nacházely v centrech regionů Champagne, Vermandois a Amiens, ve kte-

53 17. dubna 1332: Guillaume de Machaut a Robert du Palais *MVB*, *TP*, s. 542, č. 986–987; Nicasius de Wavrechain A. FAYEN (ed.), *Lettres de Jean XXII*, t. III, s. 567, nr. 3210. Srov. K. HITZBLECK, *Die Exekutoren*, s. 403–404.

54 Jmenují ho dvě latinská moteta. Srov. L. M. EARP, *Introduction*, in: Poetry, Art, and Music, s. 21–55, zvl. s. 39–40; viz též Gisèle CLÉMENT, *L'alliance de la prière et de la musique: le motet Panthéon/Apollinis/ [Quadruplum] / Zodiacum/In omnem terram de B. de Clugni (milieu XIVe siècle)*, in: Cahiers de Fanjeaux. Publication annuelle d'histoire religieuse du Midi de la France au Moyen Age 47, 2011, s. 145–173.

55 David FIALA, *La collégiale royale de Saint-Quentin et la musique*, in: La Musique en Picardie du XIVe au XVIIe siècle, ed. Camilla Cavicchi, Marie-Alexis Colin, Philippe Vendrix, Turnhout 2012, s. 188–227.

56 *MVB TP*, s. 560–2, č. 1030–5. Pro Jeana de Machaut viz A. THOMAS, *Extraits*, s. 333, č. V.

57 *MVB* I, č. 230, s. 141–142.

58 Machaut viz A. VERKOOREN (ed.), *Inventaire,* s. 160, č. 699 a Robert du Palais viz N. van WERVEKE, *Étude*, s. 88 a 92 signovali Janovy dokumenty vydané v Noyonu 1. května 1334; Wavrechain je doložen v Janově doprovodu 16. června 1334 ve Valenciennes viz http://telma.irht.cnrs.fr/chartes/en/transscript/notice-acte/25014 (10. 10. 2022).

59 L. M. EARP, *Guillaume de Machaut*, s. 20, 6.2.1.i.

rých měl Jan Lucemburský vykonávat svou hlavní vojenskou povinnost vůči francouzskému králi. Podle smlouvy z Fontainebleau z ledna 1332 zde měl sloužit se čtyřmi sty rytíři na vlastní náklady.[60] Na základě dochovaných pramenů lze tudíž konstatovat, že Guillaume de Machaut byl jako úředník na dvoře Jana Lucemburského vázán spíše k Lucembursku, zejména jeho frankofonním částem a lénům, administroval Janovu armádu a jeho vojenské povinnosti ve vztahu k francouzskému králi a působil zřejmě též v lucembursko-henegavských stycích. K úkolům bratří Machautových asi patřily i styky popř. vojenská koordinace s barským hrabětem Jindřichem IV. (+ 1344). Lucemburský a barský hrabě sdíleli právo ochrany (*droit de guarde*) nad říšským městem Verdunem, které se nacházelo ve francouzské vlivové zóně. Oba Machautové byli dobře obeznámeni s kapitulami ve Verdunu (od září 1342 byl Jean kanovníkem při tamější katedrále; Guillaume měl v roce 1345 představit svého kolegu, Jana Arbalestaria, v kapitule Máří Magdalény jako vykonavatel jeho prebendy).[61] Po smrti Jana Lucemburského se pak v letech 1349 a 1350 Machautové objevují ve službách barské hraběnky-vdovy Yolandy z Casselu.[62]

Je zřejmé, že Guillaume de Machaut vykonával na Janově dvoře řadu funkcí, které souvisely s jeho vzděláním klerika. Jako almužník nejspíš vedl i účet k drobným výdajům krále; v kanceláři pracoval jako notář; a jeho finančně-administrativní funkce v armádě a pravděpodobné diplomatické působení na některých frankofonních dvorech byly asi zahrnuty pod obecnějším a zřejmě prestižním označením sekretář.[63] Machaut sám tvrdí, že jako sekretář byl přítomen Janovým nejvýznamnějším záležitostem. Co přesně si pod tím představit, těžko říci. Janovy významné politické aktivity zahrnovaly i kroky, které vedly k volbě Karla Lucemburského římským králem, o níž se Machaut zmiňuje jak v *Útěše pro přítele* (*CA*, v. 3073–7), tak i v *Dobytí Alexandrie* (*PA*, v. 772–788). Role sekretáře zřejmě obnášela vykonávání nějakých delegovaných pravomocí a asi i časté cestování, nikoli nutně v Janově

60 Ph. CONTAMINE, *Politique*, s. 349–353; *RBM* III, s. 727, č. 1867.

61 *MVB* 1, č. 109–110, s. 63–64; U. BERLIERE – P. VAN ISACKER (edd.), *Lettres de Clément VI (1342–1352)*, s. 644, č. 1736.

62 L. M. EARP, *Introduction*, in: Poetry, Art, and Music, s. 21–55, zvl. s. 33 a 48–49 podle dosud nezveřejněných dokumentů, které objevil Andrew Wathey, jehož studie je v tisku: Andrew WATHEY, *Guillaume de Machaut and Yolande of Flanders*, in: Manuscripts, Music, Machaut: Essays in Honor of Lawrence Earp, edd. Jared C. Hartt – Tamsyn Mahoney-Steel – Benjamin Albritton, Turnhout 2022.

63 Co přesně sekretáři dělali, není známo. Zbyněk SVITÁK, *Česká královská kancelář ve středověku*, in: Belliculum diplomaticum II Thorunense, edd. Waldemar Chorążyczewski – Janusz Tandecki, Toruń 2007, s. 25–55, zvl. s. 36

doprovodu.[64] Českého krále Machaut pravděpodobně doprovázel, nepočítáme-li křížovou výpravu 1328–29, především při jeho pobytech v Lucembursku a frankofonních regionech, poněvadž pro české a středoevropské záležitosti měl Jan k dispozici český a německý personál.

Historické údaje v Le Confort d'Ami

Machautův portrét českého krále v díle *Le Confort d'Ami* lze využít jako historický pramen za předpokladu, že se provede jeho kritika. Machaut vypráví o činech Jana Lucemburského od jeho příchodu do Čech (1310) do první poloviny 30. let, zatímco podle diplomatických pramenů působil na králově dvoře v letech 1323–1346 a *Le Confort d'Ami* napsal až v roce 1357, tedy více než dvacet let od posledních vylíčených událostí. Řešení záhady, proč Machaut vypráví o věcech, které na Janově dvoře nemohl zažít, a naopak nevypráví o posledním desetiletí Janovy vlády, jehož byl podle všeho svědkem, tkví v komparaci Machautových veršů se zněním *Zbraslavské kroniky*, která hovoří *de facto* o týchž událostech a je dovedena pouze do roku 1338.[65] Z porovnání obou textů vyplývá, že se Machaut při psaní svých veršů o kroniku Petra Žitavského opíral (viz Příloha této studie), a to jak v první části Janova portrétu, kde se hovoří o Janových vlastnostech (*CA*, v. 2923–2988), tak i v části druhé (*CA*, v. 2989–3069), která ze *Zbraslavské kroniky* přebírá chronologickou strukturu historických událostí, na nichž Machaut dokládá Janovu „čest". Oddělit informace, které básník mohl mít z kroniky Petra Žitavského od těch, které měl Machaut z jiných či z vlastních zdrojů, je pro interpretaci jeho veršů zcela klíčové.

Chronologický popis Janových úspěchů začíná podmaněním Čech, jež je popsáno velmi lakonicky. Následuje bitva u Esslingen (1316), bitva u Mühldorfu a zajetí Jindřicha Habsburského na Křivoklátě (1322). Další sekvence se týká slezské politiky Jana Lucemburského a zahrnuje holdování opolských vévodů při Janově tažení proti Krakovu (1327), získání Vratislavi (1327/29) údajně od Boleslava

64 Časté cestování v Janových službách je doloženo například u Janova sekretáře Petra z Wabenu, který byl kvůli každodennímu cestování ve službách českého krále zproštěn povinnosti zdržovat se v Gentu, kde měl beneficium. Ursmer BERLIERE (ed.), *Suppliques de Clément VI. (1342–1352) Textes et analyses* t. I., Rome – Bruges – Paris 1906, s. 218, č. 883.

65 První rozbor byl uveřejněn ve studii J. FANTYSOVÁ-MATĚJKOVÁ, *Guillaume de Machaut und die Königsaaler Chronik*, s. 150–157 a částečně též ve studii TÁŽ, *Guillaume de Machaut at the Court* v podkapitole „Sources".

Lehnického a lenní sliby dolnoslezských knížat ve Vratislavi (1329). Následuje tažení na Litvu 1328–1329, jehož se Machaut osobně účastnil, a italské úspěchy českého krále (1331). Jednoslovné narážky se vztahují k obléhání Poznaně (1331), operace na moravsko-rakousko-uherské hranici u Znojma a u Lavy (1328, 1331) a Janova tažení proti Ludvíku Bavorskému u Landau an der Ysar (1336).[66] Díky porovnání se *Zbraslavskou kronikou* lze v *Útěše pro přítele* identifikovat válečné úspěchy Jana Lucemburského až do roku 1336. Do chronologického rámce, který Machaut převzal z kroniky a jejích pečlivě nadepsaných kapitol, vpisuje následně básník své zkušenosti a svůj pohled.

Jaké jsou možné zdroje Machautovy obeznámenosti se středoevropskými záležitostmi českého krále? Kromě četby *Zbraslavské kroniky* připadají v úvahu jeho zkušenosti přímé a informace zprostředkované dvorským prostředím, resp. Janovou kanceláří. Co se týče Machautových pobytů v českých zemích, s výjimkou jeho hypotetického odjezdu na křížovou výpravu (1328) a příjezdu z Vratislavi (1329), o nichž nic nevíme,[67] lze doložit pouze jeho nespecifikovatelnou návštěvu Křivoklátu. To, že Machaut komentuje zajetí Jindřicha Habsburského na Křivoklátě (1323) zmínkou, že je na hradě zima i v létě, což prý zažil na vlastní kůži (*CA*, v. 3013–16), nám ale neříká nic o tom, v kterém roce Křivoklát navštívil. Vzhledem k tomu, že byl mnohem více zaměstnán ve frankofonních oblastech a tradiční domněnky o tom, že s králem všude cestoval, nejsou udržitelné, musíme předpokládat, že jeho přímé kontakty s českými zeměmi byly spíše omezené. Informace mu však mohli průběžně zprostředkovávat jeho kolegové, poněvadž nějací klerikové a notáři s Janem jezdili vždy a z cest a tažení posílali zprávy a dopisy, jak ostatně dokládají i dva dopisy notáře Heinricha začleněné ve *Zbraslavské kronice*.[68] Dopisy se pak dále přeposílaly třeba do Trevíru, odkud mohly jít zprávy dále do Lucemburska a do Francie. Je tudíž potřeba předpokládat určitou informační síť, jíž byl Machaut součástí.[69] Možná, že i on sám posílal podobné dopisy, když byl s králem na některém z válečných tažení. Je velmi pravděpodob-

66 Viz Příloha.

67 Lenka BOBKOVÁ, *Jan Lucemburský, otec slavného syna*, Praha 2018, s. 202 navrhla, že se Machaut mohl po návratu z Litvy setkat na pražském dvoře s Petrem Žitavským.

68 *ZK* II/28, s. 309–11 a s. 314–15.

69 F. BURGARD, *Familia Archiepiscopi*, s. 115–16, n. 94. Pro dochované dopisy tohoto typu viz Edmund E. STENGEL, *Nova Alamanniae: Urkunden, Briefe und andere Quellen besonders zur deutschen Geschichte des 14. Jahrhunderts vornehmt aus den Sammlungen des Trierer Notars und Offizials, Domdekans von Mainz Rudolf Losse aus Eisenach in der Ständischen Landesbibliothek zu Kassel und im Staatsarchiv zu Darmstadt*, t. I-2/II, Berlin 1921–30, Hannover 1976.

né, že Machaut znal osoby, které s Janem cestovaly či působily ve více částech jeho držav, kromě Guillauma Pinchona třeba také Janova notáře a diplomata Mikuláše Efficaxe z Lucemburska, který byl kanovníkem Svatovítské kapituly, nebo Jana z Pistoje, který koncipoval řadu latinských i francouzských listin a rovněž Janovu závěť.

Z hlediska kombinace těchto tří informačních zdrojů je nejpozoruhodnější Machautova sekvence o Janově slezské politice, která je v důsledku chronologické struktury *Zbraslavské kroniky* zařazena před křížovou výpravu na Litvu. Petr Žitavský totiž hovoří o získání Vratislavi od Jindřicha Vratislavského a o Jindřichových vztazích s jeho bratrem Boleslavem Lehnicko-Břežským k roku 1327 v kapitole II/19. V téže kapitole zmiňuje Janův úmysl dobýt Polsko, jeho tažení proti Krakovu a holdy opolských vévodů. V následujících kapitolách II/20 a II/21 pak Petr hovoří o křížové výpravě, ke které má ale Machaut i vlastní informace, poněvadž se tažení osobně zúčastnil. Na zpáteční cestě, 9. května 1329 ve Vratislavi, se pak básník stal očitým svědkem holdu Boleslava Lehnického (za Lehnicko a Břežsko) a dalších vévodů králi Janovi. Tvrdí, že Jan Vratislav získal od Boleslava. Ten ale ve skutečnosti Vratislavsko nedržel, měl na něj pouze dědický nárok, jehož se tehdy vzdal. Z hlediska Machautovy osobní zkušenosti by bylo mnohem logičtější, kdyby básník zařadil vratislavské holdy až za křížovou výpravu. Petr Žitavský naproti tomu nemá o vratislavské slavnosti žádné informace, souvislost mezi holdem Boleslava Lehnicko-Břežského roku 1329 a získáním Vratislavi neuvádí, zato tvrdí, že Boleslav Lehnicko-Břežský byl k holdu (1329) prakticky donucen. Podle něj tehdy velké množství „*duces Polonie et Slezie*“, jejichž počet nezná (Machaut uvádí počet třináct), složilo tehdy Janovi lenní slib (II/22). Machautovy vlastní znalosti o Slezsku (viz níže a viz též Příloha) chronologicky patří za křížovou výpravu, avšak v důsledku sledu kapitol a distribuce informací ve *Zbraslavské kronice* zařadil Machaut získání svrchovanosti nad slezskými knížectvími před kruciátu:

De la s'en ala en Pouleinne,
Et la conquist a moult grant peinne.
Aussi conquist il Breselau
Qui estoit le duc Boselau,
Et treize dus qui tout hommage
Li firent, par son vasselage.
Je le vi, pour ce le tesmong.
Car partout en seray tesmong.

Odtud se vydal do Polska (1327)
a získal ho s převelikou námahou.
Také získal Vratislav,
jež byla vévody Boleslava, (1329)
a třináct knížat, kteří mu holdovali
pro jeho válečnou zdatnost.
Viděl jsem to, proto o tom svědčím.
Neb všude o tom budu vydávat svědectví.

Bien dis ans roys s'en appella.
Et puis il s'en ala de la
Droit en roiaume de Cracoe
Et par les glaces en Letoe.

Dobře deset let se nazýval jejím králem.
A pak se odtud odebral
přímo do Krakovského království
a přes ledy na Litvu.[70]

Tato pasáž je pozoruhodná mimo jiné i svou terminologií. Na první pohled se konstatování, že král Jan s velkou námahou získal či snad dokonce dobyl – *conquist* – Polsko (*CA*, v. 3021–22), jeví jako nějaký omyl. Polsko Jan jak známo nezískal a naopak se v roce 1335 k velké žalosti Petra Žitavského vzdal titulu polského krále.[71] Ve verši 3031 si lze nicméně všimnout, že Machaut slovem Polsko nemyslí království, které označuje jako Krakovské království. Pravděpodobně byl obeznámen s tím, že Jan Lucemburský Vladislava Lokýtka v daném období označoval jako „krakovského krále", zejména ve smlouvě s velmistrem řádu německých rytířů uzavřené 12. března 1329 v Toruni,[72] kde byl básník s největší pravděpodobností osobně přítomen.[73] Nepochybně věděl i to, že Jan Lucemburský používá titul polského krále. Polskem pak v daném kontextu míní území polských (tj. opolských či hornoslezských) vévodů, která původně patřila k Polsku a nad nimiž Jan získal svrchovanost (1327). Následuje pasáž o získání Vratislavi, jejímž králem byl Jan prý deset let. To poměrně přesně odpovídá držbě Vratislavského knížectví po smrti Jindřicha Vratislavského od listopadu 1335 do srpna 1346.

S termínem Polsko či polské země, „*terris Polonie*", se setkáváme také v Janově závěti, kterou koncipoval Jan z Pistoje. Podle ní se Janovy dluhy mají platit z jeho příjmů v Čechách a Polsku („*de nostris redditibus et proventibus in Boemia et in Polonia restituantur*"), čímž se ale těžko může myslet něco jiného, než majetky českého krále ve Slezsku, tj. především Vratislavsko a Hlohovsko, které závěť přiřkla Karlovi (IV.). Z toho lze vyvozovat, že Janovi frankofonní notáři nerozlišovali mezi Polskem, Slezskem a Opolskem a tato původně polská území souhrnně označovali jako „polské země" či „Polsko". Lze předpokládat, že terminologie Janovy kanceláře odrážela způsob, jakým král na danou záležitost nahlížel či jak ji chtěl navenek prezentovat. V případě Machautovy práce se *Zbraslavskou kronikou* lze uvažovat i o

70 *CA*, v. 3021–3032, překlad V. ČERNÉHO, *Staročeská*, s. 193–194 byl upraven autorkou této studie.

71 *ZK* III/11, in: FRB IV, s. 331.

72 L. BOBKOVÁ, *Jan Lucemburský*, s. 203–204.

73 Machaut byl tudíž přítomen v březnu 1329 i dobytí Dobřínska, jež patřilo pod svrchovanost polského krále a které Jan Lucemburský předal řádu německých rytířů. Srov. *Tamtéž*. To mohlo Machauta inspirovat k verši o tom, že Jan rozdával léna a zemi (*CA*, v 2930).

tom, že oslava Janovy „polské" politiky a zvláštní formulace, že Jan zde byl králem (Vratislavska) deset let, retušují Petrovu verzi o ztraceném královském titulu a zcizeném Polském království v kapitole III/11 *Qualiter Johannes, rex Boemie, alienavit regnum Polonie* (1335).[74] Odhlédneme-li od skutečnosti, že *Le Confort d'Ami* je básnické dílo, kde je potřeba dodržovat rytmus a rým a zjednodušovat komplikované skutečnosti,[75] je zřejmé, že se Machaut ve slezské politice českého krále orientoval celkem dobře.

Mezi Machautovými verši a Janovou závětí je ještě další podobnost. Spočívá v dělení Evropy či Janových držav podle Rýna, tj. na dědictví Přemyslovců a potomků Elišky Přemyslovny a na dědictví Lucemburků, tj. dětí Beatrice Bourbonské. Machaut v závěru Janova portrétu říká, že pomlčí o činech, které Jan vykonal na této, tj. francouzské straně Rýna: „*De ce qu'il fist dessa le Rin / Me tais*" (*CA*, v. 3083–4). Každý dobrý poutník, rytíř a dáma totiž vědí, že na nich nebylo vůbec nic zavrženíhodného („*qu'il n'i ot point de blame*"; *CA*, v. 3086). Tento jeho závěrečný verš se zdá být narážkou na kritický tón Petra Žitavského. Lze považovat za pravděpodobné, že se Machaut snažil Janův portrét ve *Zbraslavské kronice* opravovat a vylepšovat vědomě a systematicky. Patriotické výpovědi Petra Žitavského o činnosti krále Jana východně od Rýna překódoval do hodnotového systému dvorskorytířské kultury, který pro Jana vyznívá mnohem příznivěji. Geografické a chronologické limity Machautových veršů jsou nicméně spíše důsledkem toho, že básník neměl k dispozici souvislé podklady obdobné kvality pro události na francouzské straně Rýna a bylo by i komplikované tyto události do stávající chronologické struktury integrovat. O Janově slepotě a smrti u Kresčaku nejspíš nebylo vhodné se za daných okolností (tj. po francouzské porážce u Poitiers 19. září 1356) explicitně zmiňovat.[76] Uvězněný navarrský král Karel z Évreux, jemuž byla *Útěcha* adresována, musel příběh českého krále, jenž je mu dáván za příklad, dobře znát.

---

74 *ZK* III/11, in: FRB IV, s. 331. Detailně L. BOBKOVÁ, *Jan Lucemburský*, s. 206–214.

75 Např. kvůli rýmu Esselingne-Duringne (*CA*, v. 2997–8) Machaut tvrdí, že Esslingen je v Durynsku; podobně si rým Breselau-Boselau (*CA*, v. 3023–24) vyžádal tvrzení, že Vratislav patřila Boleslavu III. Lehnicko-Břežskému, který měl ale jen část dědických práv. Srov. L. BOBKOVÁ, *Jan Lucemburský*, s. 309–310.

76 Pro vztahy Lucemburků k Francii v daném období viz Jana FANTYSOVÁ-MATĚJKOVÁ, *Vladařský lesk a sentiment: Francie a Karel IV. v letech 1355–1357*, in: Lesk královského majestátu ve středověku. Pocta Františku Kavkovi k jeho (nedožitým) 85. narozeninám, ed. Lenka Bobková – Mlada Holá, Praha-Litomyšl 2005, s. 81–98; a TÁŽ, *Bourbonský vévoda na dvoře Karla IV. (1357–1359). Poznámka k říšsko-francouzským vztahům v době zajetí francouzského krále Jana II. Dobrého*, Historie – Otázky – Problémy 3, 2011, č. 2, s. 77–87.

Prostřednictvím komparace Machautových veršů v *Útěše pro přítele* se *Zbraslavskou kronikou* lze odlišit informace, které Machaut převzal od Petra Žitavského, od těch, jimiž disponoval nezávisle na Petrových kapitolách. Tyto Machautovy „vlastní" informace lze dále porovnávat s dikcí Janovy kanceláře či obecněji s Janovou politikou, o které měl Machaut poměrně dobré obecné povědomí.

Rukopis C, BN ms. fr. 1586

Machautova díla, která básník složil pro Jana Lucemburského, najdeme v nejstarším rukopisu s Machautovým „sebraným" dílem. Tento rukopis se označuje siglou C a nachází se ve Francouzské národní knihovně ve fondu francouzských rukopisů pod číslem 1586 (BN, ms. fr. 1586). Rukopis C byl velmi dlouho nesprávně datován do konce 15. století a za nejvýznamnější Machautův rukopis byl považován rukopis se siglou A z počátku sedmdesátých let 14. století (BN, ms. fr 1584). Chybné datování opravil François Avril, podle nějž byl rukopis C opsán a iluminován v letech 1350–1356.[77] Ms. fr. 1586 významně souvisí s obrázkovou *Biblí* (*Bible moralisée*, BN, ms. fr. 167) z dílny Jeana de Montmartre a s několika dalšími rukopisy iluminovanými či opsanými stejnými umělci a písaři v téže dílně. Uvažuje se, že i objednavatel mohl být týž. *Bible* je dohledatelná v účtech normandského vévody Jana (od roku 1350 francouzského krále Jana II. Dobrého) z let 1349–1353. *In marginem* těchto účtů se nachází poznámka o separátním účtu, jehož listy byly sešity 2. května 1353 a který zahrnoval platby Jeanovi de Montmartre za zmíněnou *Bibli* a další nespecifikované *„knihy ve francouzštině"*.[78] Spojit Avrilem nově popsaný rukopis C s touto zmínkou z roku 1353 navrhla muzikoložka Ursula Günther.[79]

77 Francois AVRIL, *Les manuscrits enluminés de Guillaume de Machaut. Essai de chronologie*, in: Guillaume de Machaut, poète et compositeur. Colloque–table ronde organisé par l'Université de Reims (Reims, 19–22 avril 1978), ed. Jacques Chailley *et al.*, Paris 1982, s. 117–133; TÝŽ, *Un chef-d'oeuvre de l'enluminure sous le règne de Jean le Bon: la Bible moralisée, manuscrit français 167 de la Bibliothèque nationale*, in: Monuments et mémoires de la Fondation Eugène Piot 58, 1972, s. 91–125.

78 Léopold DELISLE, *Recherche sur la librairie de Charles V*, t. I, Paris 1907, s. 332–333 a 404–405 podle *AN KK 7 registre de compte de Trésor 1349–1350*: *„Redd[atur] regi per compotum dicti lohannis de Monte martirum particularem, sutum ad Ascensionem CCCLIII in VIII° partibus, et est de operacione et illuminacione eujusdam biblie et aliorum librorum in gallico, et ibi corrigatur."*

79 Ursula GÜNTHER, *Contribution de la musicologie à la biographie et la chronologie de Guillaume de Machaut*, in: Guillaume de Machaut. Poète et compositeur, s. 95–115, zvl. s. 102.

Většina dnešních badatelů nicméně datuje rukopis do roku 1349 kvůli hypotetické souvislosti rukopisu C a v něm chybějícího díla *Soud krále navarrského* (*Jugement dou roy de Navarre*, *JrN*) s Bonou Lucemburskou, která zemřela 11. září 1349.

Podle Ernsta Hoepffnera, významného editora Machautova díla, představují Machautovy rukopisy se „sebraným dílem" chronologické milníky, jež umožňují dílo datovat. Předpokládá se, že díla v rukopisu obsažená vznikla dříve než rukopis a že chybějící díla vznikla později. Ačkoli to neplatí absolutně, dochované rukopisy odhalují zhruba tři fáze Machautovy básnicko-skladatelské kariéry, přičemž rukopis C představuje fázi nejranější.[80] Rukopisy se sebraným dílem třídí Machatovo dílo do sekcí, na narativní skladby (tzv. *dits*), sbírku lyriky *Chvála dam* (*Loange des dames*) a hudební sekci (lyrické a hudební skladby klasifikované podle formy). Nás zde zajímá především sekce s narativními díly, která nebyla v rukopisu C opsána průběžně. Jednotlivé *dits* se nacházejí na kvaternech, přičemž u posledního kvaternu byla vždy přidána či ubrána bifolia v závislosti na délce příslušné skladby. *Dits* byly tudíž definitivně seřazeny až těsně před svázáním rukopisu. To může svědčit mj. o tom, že doba mezi vznikem narativních skladeb, které kolovaly jednotlivě, a vznikem rukopisu byla relativně krátká.[81] Jednotlivé Machautovy skladby se dodnes vyskytují rovněž v rukopisech s jinými díly.[82]

Narativní skladby (*dits*) jsou v rukopisu C řazeny následovně: *Soud českého krále* (*Le Jugement dou roy de Behaingne*, fol. 1–22v, *JrB*); *Lék proti Štěstěně* (*Le Remede de Fortune*, fol. 23–58v, *RF*); *Příběh o alerionovi či o čtyřech ptácích* (*Le Dit de l'alerion ou de quatre oiseaux*, fol. 59–92v, *DA*); *Příběh o zahradě* (*Le Dit dou vergier*, fol. 93–102v, DV) a *Příběh o lvu* (*Le Dit dou lyon*, fol. 103–120v, *DL*).[83] Chronologicky následující dílo, které rukopis C neobsahuje, je *Soud krále navarrského* (*Jugement dou roy de Navarre*, *JrN*), který je obvykle datován do roku

80 E. Hoepffner (*Œuvres de Guillaume de Machaut*, t. I, s. XLIX–L) vytvořil schéma filiace rukopisů. Ke chronologii Machautových děl viz též Ursula GÜNTHER, *Chronologie und Stil der Kompositionen Guillaume de Machauts*, Acta musicologica 30, 1963, s. 96–114..

81 Předpokládá se, že vzniku rukopisů s Machautovým souborným dílem předcházelo masivní rozšíření jeho skladeb v dílčích rukopisech, ve kterých lze dnes obvykle najít kvalitnější textovou či hudební verzi dané skladby. Např. moderní edice *Soudu českého krále* se zakládá na antologii označované jako rukopis P (BN, ms. fr. 2166, jež je pokračováním rkp. 2165), ve které je *JrB* jediným Machautovým dílem.

82 Soupis všech rukopisů se nachází v Earpově *Guillaume de Machaut: A Guide to Research, s. 73–128.*

83 Hoepffnerova třídílná edice *Œuvres de Guillaume de Machaut* je zatím nezastupitelná pokud jde o *Dit dou Vergier – Příběh o zahradě*, t. I, s. 13–56, *Dit dou Lyon – Příběh o lvu*, t. II, s. 151–237 a *Dit de l'Alerion ou des quatre oiseaux – Příběh o alerionovi či o čtyřech ptácích*, t. II, s. 239–403.

1349 kvůli intra-textovému datu 9. listopadu 1349 a kvůli spekulacím, že byl původně zamýšlen pro Bonu Lucemburskou (+ 11. září 1349).[84] Vzhledem k tomu, že *dits* nejsou opsány průběžně, nelze ale z absence tohoto *Soudu* v rukopisu C bez dalších argumentů nic vyvozovat.[85] *Soud českého krále* se zde naproti tomu nachází na prvním místě, což je v kontextu rukopisů se sebraným Machautovým dílem zcela unikátní. C nicméně nese známky toho, že *dits* jsou svázány v jiném pořadí, než se původně plánovalo, poněvadž kvatern původně označený jako „a" se nachází na začátku *Příběhu o alerionovi*. Po něm následoval (a stále následuje) *Příběh o zahradě*, který je celý na jednom kvinternu původně řazeném po *Alerionovi* (a-d) a označeném jako „e".[86] Řazení *dits* v Machautových rukopisech se později ustálilo (*DV*, *JrB*, *JrN*, *RF*, *DL*, *DA*, *CA* atd.). V rukopisu C panují nepravidelnosti i v průběžně opsané části s lyrikou, notovanou lyrikou a motety, které jsou řazeny v sekcích. Mezi lejchy a motety se totiž nachází tzv. část C2 s notovanou lyrikou, která je neuspořádaná. Rukopis psali dva různí písaři a iluminovali ho tři iluminátoři, z nichž nejvýznamnější byl tzv. Mistr *Remede de Fortune*.

Je zjevné, že rukopis vznikal poměrně komplikovaným způsobem. Jeho vztah ke francouzské královské rodině a možný Machautův podíl na jeho uspořádávání[87] jsou předmětem spekulací, jež jsou tím intenzivnější, oč méně máme důkazů. Starší hypotéza, že rukopis C být určen Boně Lucemburské, druhorozené dceři Jana Lucemburského a Elišky Přemyslovny a manželce Jana, vévody normandského, hraje stále dominantní úlohu.[88] Předpokládá se, že rukopis v roce 1349 dosáhl

84 Iniciátorem *JrN* v úvodu díla je alegorická postava paní *Bonneürté*, která vyjadřuje nespokojenost s tím, jak se básník ve svých předchozích dílech zachoval vůči paním. Srov. Daniel POIRION, *Le Poète et le prince. L'évolution du lyrisme courtois de Guillaume de Machaut à Charles d'Orléans*, Paris 1965, reprint Genève 1978, s. 194.

85 Sešit s *JrN* mohl být totiž (hypoteticky) vynechán. Elisabeth KEITEL, *La tradition manuscrite de Guillaume de Machaut*, in: Guillaume de Machaut, poète et compositeur, s.75–94, zvl. s. 78–81. Považuji nicméně za pravděpodobnější, že *Soud krále navarrského* vznikl později.

86 Viz schéma svázání rukopisu *Ibid*. s. 79.

87 Lawrence EARP, *Machaut's Role in the Production of Manusctipts of His Works*, Journal of the American Musicological Society 42, č. 3, 1989, s. 461–503. Machuatův podíl na uspořádání rukopisu byl obzvlášť diskutovaný v případě rkp. A, BN ms. fr. 1584, viz. Sarah Jane WILLIAMS, *An Author's Role in Fourteenth Century Book Production: Guillaume de Machaut's „livre ou je met toutes mes choses"*, Romania 90, n°360, 1969, s. 433–454.

88 Uri SMILANSKY, *Creating MS C: Author, Workshop, Court*, Early Music History 39, 2020, s. 253–304; Elizabeth Eva LEACH, *Machaut's first single–author compilation*, in: Poetry, Art, and Music, s. 59–91, zvl. s. 64–66.

„předběžného stádia úplnosti“[89] a že Bonina předčasná smrt v září může objasnit, proč byly práce na rukopisu přerušeny. Ačkoli to není nikde explicitně řečeno, v této první fázi se *Příběh o alerionovi* musel nacházet na prvním místě a *Příběh o zahradě* na druhém; a ačkoli to opět není nikde řečeno, je to asi i důvod, proč je enigmatický příběh o čtyřech ptácích spojován s Bonou Lucemburskou jako možnou adresátkou. Chronologickými vrstvami rukopisu se však nikdo úplně striktně a seriózně nezabýval vyjma otázky neuspořádané části C2, která se většinou považuje za chronologicky pozdější než C1.[90]

V rukopisu C bohužel nenajdeme vůbec nic, co by o Bonině objednávce nějak přímo svědčilo a opravňovalo tak rozsáhlé hypotézy o její participaci. Na rozdíl od Bonina *Žaltáře* (New York, The Cloisters, Inv. 69.86), který má na foliích Bonin erb, v rukopisu C nic takového nenajdeme. S Bonou badatelé většinou spojují nádherně iluminovanou skladbu *Remede de Fortune*, která však Bonu nezmiňuje jako historickou osobu, nýbrž jako literární postavu, na jejíž spojitost s Bonou se odkazuje pouze v narážce na její jméno. Příběh se odehrává v době Machautova mládí, které básník, jak víme, strávil v Janových službách, a vypráví o tom, jak se Guillaume stal básníkem díky vztahu ke své „dobré“ paní. Narážka na Bonino jméno, které měla po své babičce, Gutě Habsburské, stojí za zmínku zejména kvůli paralele se *Zbraslavskou kronikou*, v jejíž první knize nalezneme podobné pasáže o královně Gutě. Machaut v *RF* líčí své mládí jako věk nevinnosti a nezralosti, kdy postrádal rozlišovací schopnost, a jeho hlavním orientačním bodem byla jeho paní, která je dobrá, „*bonne*“, a každý jí právem dává toto jméno:

Tout m'estoit un, quanque vëoie,
Fors tant que toudis enclinoie
Mon cuer et toute ma pensée
Vers ma dame qui est clamée
De tous seur toutes belle et bonne.
Chascuns par droit ce nom li donne
(*RF*, v. 52–56)[91]

Vše mi přišlo stejné, ať už jsem spatřil cokoli
Až na to, že jsem zcela směřoval
Své srdce i celou svou mysl
Ke své paní, o níž se prohlašuje,
že je nade všechny krásná a dobrá,
a toto jméno jí každý dává právem

Podobný portrét dobré paní, která své jméno nosí po právu, najdeme u Petra Žitavského. První příležitostí k oslavné veršové sekvenci ve *Zbraslavské kronice* je

89 L. M. EARP, *Introduction*, in: Poetry, Art, and Music, s. 51: *„a preliminary stage of completition“*.

90 Ursula GÜNTHER, *Chronologie und Stil der Kompositionen Guillaume de Machauts*, Acta musicologica 30, 1963, s. 96–114.

91 GUILLAUME DE MACHAUT, *The Complete Poetry and Music*, t. II, s. 92–93.

Gutin sňatek s Václavem II. (I/19), druhou pak Gutino úmrtí a její nekrolog (I/65):[92]

I/19
Vultu formosa Guta, nobilis et generosa
Hoc nomen de re, de iure meretur habere,
Cum bonitate quidem Guta convenit et sonat idem.
Hinc Guta sive Bona, regali digna corona,
Qualibet etate superat mala cum bonitate.
Est Guta sermone, bona morum condicione,
Moribus et vita, quibus est virgo redimita,
Dogma pudica satis dat virginibus bonitatis.

I/19
Guta, půvabná v tváři, vznešená a urozená,
si toto jméno zaslouží věcně a právem.
S dobrotou se Guta shoduje a stejně zní.
Tato Guta čili Bona (Dobrá) je hodna královské koruny,
V každé situaci překonává zlé svou dobrotou. Je Dobrá svou řečí, i dobrým stavem svých mravů.
Dobrým chováním a životem je pannou ověnčenou,
svou cudností dává dobrý příklad všem pannám.

I/65
Proch dolor! exuta nexu carnis bona Guta
Nomen habens a re, vivens sine crimine clare …

I/65
Běda ach, zbavena těla je dobrá Guta,
Jež právem měla své jméno, neb žila bez viny a čistě.

Na rozdíl od *Remede*, *Dobytí Alexandrie* (*La Prise d'Alexandrie*, v. 763–771) evokuje Bonu jako historickou osobnost, a zároveň používá i hříčku s jejím jménem:

Li roys Jehans, dont Dieus ait l'ame,
ot espousé la milleur dame
qu'on peüst trouver en ce monde,
car d'orgueil estoit pure et monde,
et s'ot quanque Nature donne
de bien : ce fu ma dame ***Bonne*** *;*
bien le say, car moult la servi ;
mais onques si ***bonne*** *ne vi.*
Fille yert dou bon roy de Behaingne etc.

Král Jan [II. Dobrý], *Bůh měj jeho duši,*
se oženil s nejlepší paní,
již bylo možné nalézt na tomto světě,
Neb pýchy byla prostá a čistá,
A měla vše dobré, co dává Přirozenost:
to byla má paní ***Dobrá*** *(Bonne).*
Dobře to vím, neb hodně jsem jí sloužil,
Však nikdy už tak ***dobrou*** *neviděl.*
Byla dcerou dobrého českého krále etc.

Tyto verše obestírá další velká záhada, poněvadž o Machautově službě Boně Lucemburské nevíme z historických pramenů vůbec nic. Prameny, které máme

92 *ZK* I/19 a I/65, in: FRB IV, s. 25–26 a s. 78–79.

k dispozici, jsme právě vyjmenovali: Machautův *Lék proti Štěstěně*, na jehož základě bychom mohli Machautovu službu Boně datovat do Lucemburska mezi roky 1326 a 1332, kde tehdy, v době Machautova mládí, pobývala;[93] dále Machautovo prohlášení v *Dobytí Alexandrie*, které bývá tradičně, avšak bez důkazů, vztahováno k období po smrti Jana Lucemburského 1346–1349[94]; a nakonec vágní souvislost s rukopisem C.

Ve 40. letech 14. století také vznikla další díla, která vévodkyni Bonu v dedikaci přímo zmiňují jak jménem, tak i narážkou na její dobrotu, např. *L'Arbre d'Amours* (*Strom lásky*, 1345) jinak neznámého básníka Raimonda Badauta, či epilog k Ezopovým a bajkám v *Isopet I – Avionnet* (1339–49), jehož autorem je snad Jean de Chavenges.[95] Vzhledem k tomu, že Machaut ukrývá vévodkyni za slovní hříčkou, je na místě i otázka, zda si Bona *Remede*, ve kterém figuruje jako postava, vůbec sama objednala. Zadavatel, adresát a historická předloha literární postavy nemusí být nutně táž osoba. Básníkova dedikace v *Remede* (*RF*, v. 4276–4299), kde vzdává poctu Dobré Lásce, vyjadřuje obavu i naději a prosí Boha, aby jeho paní *Remede* radostně přijala, nepůsobí dojmem, že by Machaut naplňoval nějaké její zadání. Hlavní postavou je zde totiž básník, který dává sám sebe za příklad. Sledujeme jeho emoční prožívání a zejména psychologickou transformaci Touhy v Naději. Dobrá paní je zde spíše předmětem jeho lásky, učitelkou stimulující básníkův psychologický i profesní rozvoj.

S vysokou mírou jistoty lze nicméně konstatovat, že rukopis C a skladby v něm obsažené odrážejí dynastické vazby mezi Lucemburky a Valois. Kupříkladu *Soud českého krále* je nezpochybnitelně spjatý s Janem Lucemburským,[96] Boniným otcem a dědečkem jejich dětí. Historik umění Domenik Leo v této souvislosti navrhl, že rukopis mohl být určen Boniným dětem, a to na základě (poněkud sporné) interpretace postav na kole Fortuny (iluminace fol. 30v) jakožto dětských postav

93 K pobytu Bony v Lucembursku viz J. FANTYSOVÁ-MATĚJKOVÁ, *Guillaume de Machaut at the court*, podkapitola „Between Luxembourg, Paris, and Hainaut".

94 D. POIRION, *Le Poète et le prince*, s. 194 ; L.M. Earp toto období rozšířil na 1332–1349, resp. 1340–1349, avšak rovněž bez argumentace. L. M. EARP, *Guillaume de Machaut*, s. 24–26, 8. a 9.

95 L. M. EARP, *Introduction*, in: Poetry, Art, and Music, s. 21–55, at s. 22–3. Jeanne-Marie BOIVIN, *Un Fabuliste anonyme du XIVe siècle démasqué: Jean de Chavanges, conseiller au Parlement*, Romania 123, n°491–492, 2005, s. 459–485, zvl. s. 464.

96 Poslední edice GUILLAUME DE MACHAUT, *The Complete Poetry and Music, t. 1: The Debate Series*, edd. a transl. Robert B. Palmer *et al.*, Kalamazoo 2016. Online (20. 6. 2022) zde: https://d.lib.rochester.edu/teams/publication/guillaume-de-machaut-complete-poetry-and-music-volume1.

a dále dětských postav na úvodní iluminaci *Příběhu o alerionovi*.[97] Pátrání po dalších osudech rukopisu se tudíž vede tímto poměrně logickým, dynastickým směrem. Danielle Gaborit-Chopin kupříkladu navrhla, že se rukopis mohl nacházet v knihovně Bonina syna dauphina Karla pod tímto označením: „*Item krásná kniha ve francouzštině s písněmi a notovanými lejchy, a její desky jsou bohatě vypracované*". Toto ztotožnění je jistě možné, ale nelze je považovat za přímý důkaz přítomnosti rukopisu C v dauphinově knihovně, podobně jako některé další zmínky v katalozích francouzské královské knihovny, kde se rukopis s jistotou objevuje až v 18. století.[98]

Machautovy narativní skladby v rukopisu C: současný pohled

Podle poslední práce L. M. Earpa je problém koordinace chronologie Machautových děl se službou českému králi velmi naléhavou badatelskou otázkou.[99] L.M. Earp odmítl hypotézu U. Smilanského, že většina *dits* v rukopisu C vzešla z mecenátu Jana Lucemburského.[100] Tato hypotéza je ale z historické perspektivy, kterou jsme výše nastínili, poměrně logická. Datace a atribuce děl, tak jak ji L. M. Earp navrhuje, zároveň nestojí na zvlášť pevných základech, poněvadž postuluje poměrně masivní mecenát Bony Lucemburské, ke kterému nejsou vůbec žádné doklady. Earpův názor se tak nachází na úplně opačném pólu než názor editora R.B. Palmera, který v úvodní studii k *Remede de Fortune* vyjádřil domněnku, že Machaut nenapsal na Boninu počest žádný *dit*, kde by figurovala jako postava, pokud není ztělesněna postavou paní *Bonneürté* ze *Soudu krále navarrského.* R. B. Palmer totiž v anglickém překladu *Remede* převedl výše diskutované verše (*RF*, v. 55–56) „*De tous seur toutes belle et bonne. / Chascuns par droit ce nom li donne*" spíše nepřesně

97 Domenik LEO, *Coming of Age in Guillaume de Machaut's First Illuminated* Dit de l'alerion, in: Poetry, Art, and Music, s. 239–260, zde s. 258–260.

98 Danielle GABORIT-CHOPIN (ed.), *L'Inventaire du trésor du dauphin futur Charles V 1363. Les débuts d'un grand collectionneur*, Nogent-le-Roi 1996, s. 68, č. 577: „*Item un biau livre en français à chançons et à lais notez, et son les aes richement ouvrez.*" Viz též *ibid*. Introduction, s. 7 a pozn. 30 na s. 22. O dalších možných zmínkách E. E. LEACH, *Machaut's first single–author compilation*, in: Poetry, Art, and Music, s. 64, podle níž byl rukopis ve francouzské královské knihovně vždy, jen ho není možné v katalozích rozpoznat.

99 L. M. EARP, *Introduction*, in: Poetry, Art, and Music, s. 40; k dataci viz též jeho předchozí práce L. M. EARP, *Guillaume de Machaut*, s. 189–194.

100 L. M. EARP, *Introduction*, in: Poetry, Art, and Music, s. 50–51; srov. U. SMILANSKY, *Creating MS C.*

a *RF* s Bonou nespojuje.[101] Tento jeho skeptický názor není ale nijak zvlášť koherentní, protože souvislost mezi Bonou Lucemburskou a postavou *Bonneürté* v *Soudu krále navarrského* se také opírá pouze o hříčku se jménem. Na druhou stranu možnost, že Bonu Lucemburskou ztělesňují tyto fikční postavy, nikterak nedokládá, že si vévodkyně tato díla objednala nebo že byla určena přímo jí. Básník v *RF* prezentuje příběh svého mládí jako příklad pro všechny, kteří si chtějí osvojit nějaké řemeslo či dovednosti – včetně rytířského umění (*RF*, v. 40) –, což se podle něj neobejde bez lásky. Vzhledem k tomu, že v díle objasňuje své básnické a skladatelské umění spojené s láskou k jeho Dobré paní, v doslovné rovině *Remede* instruuje především muže, včetně rytířů. Implicitně to znamená i to, že v době, kdy psal *Remede*, musel být Machaut natolik uznávaným básníkem a skladatelem, že si mohl dovolit předkládat společenským elitám svoji životní cestu jako příklad. *Remede* tudíž patří mezi mladší narativní skladby rukopisu C.

Vraťme se ale nyní zpět k Earpově datování. Počínaje E. Hoepffnerem se badatelé v zásadě shodují, že prvním a nejstarším Machautovým *dit* je *Příběh o zahradě*. Není však zřejmé, kam ho na časové ose situovat. L. M. Earp by ho datoval do třicátých let nebo i dříve, protože se jedná o málo rozvinutou skladbu ve srovnání s ostatními Machautovými *dits*. *DV* sestává z dialogu básníka-*amanta* a knížete-Amora, který *amanta* poučuje o lásce a vybízí ho k tvorbě, jak tyto postavy interpretoval D. Poirion.[102] V zásadě se předpokládá, že Bůh lásky přestavuje Jana Lucemburského. *Soud českého krále* by L. M. Earp zařadil do 30. let, protože podle něj evokuje dobu rozmachu Jana Lucemburského. Představa o době rozmachu se nicméně odvíjí od Earpovy odpovědi na otázku, proč Machaut v Janově portrétu v *Útěše pro přítele* evokuje jen starší události (ca do poloviny 30. let). L. M. Earp se domnívá, že Janova sláva pak upadala a král, který měl problémy se zrakem, již dál nic úžasného nepodnikal. Jak lze zjistit z každé monografie o Janu Lucemburském, toto vidění věcí příliš neodpovídá historické skutečnosti a nakonec ani Machautovým veršům, které se přeci jen snaží informace ze *Zbraslavské kroniky* (byť lakonicky) doplnit o pozdější skutečnosti. Machaut například stručně zahrnuje křížovou výpravu 1345 a Janovu zásluhu na Karlově volbě římským králem a všechny tituly, jimiž český král svého prvorozence a dědice ověnčil (*CA*, v. 3051 a 3075–3077).

---

101 GUILLAUME DE MACHAUT, *The Complete Poetry and Music*, t. 2: The Boethian Poems, ed. a transl. Robert B. Palmer et al., s. 5: „*… significantly he composed no* dits *in her honor, that is, in which she would figure honorifically as a character, unless Lady Bonneürté in the* Navarre *is based on her.*“. Viz též jeho překlad veršů *RF*, v. 55–56, *ibid*. s. 92–93: „*As superior to all other woman / The whole world rightly grants her this title.*"

102 D. POIRION, *Le Poète et le prince*, s. 194.

Soud českého krále také na rozdíl od *Útěchy* neevokuje žádné konkrétní historické události z Janova života. Styčným bodem mezi oběma oslavnými portréty Jana Lucemburského je zejména Janova touha po cti, případně jeho další morální kvality jako štědrost a velkorysost. V *Soudu* je panovník stylizován jako moudrý a zkušený rytíř, který v průběhu svého života získal velkou reputaci, mnohým si prošel a vybojoval řadu vítězství, což však není specifikováno. Z titulu svých těžkých a asi i bolestných zkušeností pak může posuzovat žal dvou protagonistů, paní a rytíře, jimž básník navrhuje českého krále jako sudího jejich rozepře (*JrB*, v. 1271–1330):

Pour ce venus sui aviseement,
Pour vous nommer .I. chevalier qui moult
fait a amer;
Car de ça mer n'a pas, ne de la mer,
Plus gentil cuer, plus franc, n'a meins
d'amer; Car de largesse
Passe Alixandre et Hector de prouesse.
C'est li estos de toute gentillesse,
N'il ne vit pas com sers a sa richesse; Eins
ne vuet rien
Fors que l'onneur de tout le bien terrien,
Et s'est plus liés, quant il puet dire: 'Tien,'
Qu'uns couvoiteus n'est de penre dou sien.
Dieu et l'eglise
Et loyauté aimme, et si bien justise
Qu'on le claimme l'Espee de Justise.
Humbles et dous est, et pleins de franchise
A ses amis,
Fiers et crueus contre ses anemis.
Et, a briés mos, de scens, d'onneur, de pris
En porte adés au dit des bons le pris Quel
part qu'il veingne.
Et s'il avient que son anemy teingne
A son dessous, Nature li enseingne,
Et ses bons cuers, que pité li en prengne.
C'est noble sorte,
Car Prouesse partout s'espee porte,
Hardiesse le conduit et enorte,
Et Largesse si li ouevre la porte
De tous les cuers.

Proto jsem sem schválně přišel,
Abych vám sdělil jméno rytíře, který činí
mnohé, aby byl milován.
Neb na této straně moře, ani na opačné, není
vznešenější, věrnější a méně zahořklé srdce;
neb štědrostí
překonává Alexandra a Hektora chrabrostí.
Je zdrojem vší vznešenosti,
však nežije jak otrok svého bohatství;
a nežádá nic
než čest ze všech statků pozemských,
a je šťastnější, může-li říct: „Je to tvé",
než chamtivec, když bere ze svého.
Boha a církev
i věrnost miluje a soudí tak dobře,
že ho nazývají Meč Spravedlnosti.
Neokázalý a mírný je a plný šlechetnosti ke
svým přátelům;
obávaný a tvrdý vůči svým nepřátelům.
Zkrátka za svůj úsudek, čest a hodnotu, jak
dobří říkají, je vždy oceněn, ať přijde
kamkoli.
A když se stane, že zvítězí nad nepřítelem,
Přirozenost ho učí
i jeho dobré srdce, aby se nad ním slitoval.
Je vznešené povahy,
neb Chrabrost mu všude nosí meč,
Smělost jej vede a povzbuzuje jej
a Štědrost mu otevírá dveře
do všech srdcí.

A ceaus qui sont bon (je n'en met nuls fuers),
Avec euls est com sont freres et suers,
Grans et petis, moiens, et a tous fuers.
Sire, et d'Amours
Congnoist il tous les assaus, les estours,
Les biens, les maus, les plaintes, et les plours
Miex qu'Ovides, qui en sot tous les tours.
Et se son nom,
Qui tant est bons et de noble renom,
Volés savoir, dites le moy, ou non."

K těm, kdo jsou dobří (z nich nikoho nevylučuji),
se chová jako k bratrům a sestrám,
ať jsou malí, velcí, střední, a všeho druhu.
A Lásky, pane,
Zná všechny útoky a rány,
Dobré i zlé, stížnosti i nářky,
Lépe než Ovidius, jenž ovládal celé umění.
A zdali jeho jméno,
jež je tak dobré a má skvělou pověst,
chcete znát, či ne, povězte mi to.

Podle L. M. Earpa napsal Machaut pro Jana jen *Příběh o zahradě* a *Soud českého krále*, poněvadž další díla (ze 40. let) se prý vztahují spíše k Boně Lucemburské.[103] Proč by ale Machaut psal pro českého krále dvě díla ve 30. letech (za jakých okolností a za jakým účelem?) a dál už nic, není jasné.

Jako chronologicky následující skladbu pak zařazuje L. M. Earp *Příběh o lvu*, jenž obsahuje intra-textové datum 2. a 3. dubna 1342, kdy se fikční příběh odehrává. Skladba tak byla napsána až po tomto datu. Na to, proč Machaut dává do svých textů takovéto realistické údaje, neexistuje jednotný názor a ani to není předmětem odborných diskuzí. Spíše se něco implicitně a řídčeji explicitně předpokládá. Předpoklady jsou buď spíše literární, nebo spíše historické. V prvním případě je Machautův *DL* chápán jako fantazijní hříčka a realistický prvek jako literární rozmar;[104] druhý přístup, alegorické čtení předpokládající nějaký smysl příběhu, bylo bližší klasické generaci literárních historiků (E. Hoepffner, V. Černý, D. Poirion). Pokud jsou Machautova díla alegorická, dvorný a rytířský lev v *Příběhu o lvu* není fantazijní element, nýbrž alegorie krále (popř. kombinace Yvaina a jeho lva, jak naznačují Hoepffner a Calin), a odkaz na konkrétní den či historické období má nějakou funkci.[105] Příkladem *dit*, u kterého lze historické začlenění a politický význam příběhu určit téměř beze zbytku, je Froissartovo *Vězení lásky – La Prison Amoureuse*.[106] Jean Froissart byl zároveň i autorem kronik a v jeho narativní poezii je symbolické vyjádření historické reality celkově čitelnější.

103 L. M. EARP, *Introduction*, in: Poetry, Art, and Music, s. 23.

104 Jeannette M.A. BEER, *Narrative Conventions of Truth in the Middle Ages*, Genève 1981, s. 74 říká o realistickém datování *DL*, v. 31–33 toto: „*The passage is now useful to date Guillaume's work, but for Guillaume's contemporaries it was a game of whimsy.*"

105 Blíže viz J. FANTYSOVÁ-MATĚJKOVÁ, *Guillaume de Machaut und die Königsaaler Chronik*, s. 157–160.

106 Jean FROISSART, *La Prison Amoureuse*, ed. Anthime Fourrier, Paris 1974.

Příběh o lvu má tři vyprávěcí rámce: 1) Realistický rámec dvou povelikonočních dnů, kdy se básník nachází v nějakém sídle, kde, jak se dovíme na konci, je zároveň i dvorská společnost; 2) Odtud se básník vydává 3. dubna do artušovského světa říčního ostrova, kam ho převeze loďka bez vesel a kde se setkává s různými postavami: mladým lvem, který je strážcem ostrova, s královnou, kterou lev miluje, a se starým rytířem, který Guillaumovi vysvětluje historii ostrova. Guillaume zde rovněž vidí a slyší obyvatele ostrova – zlá zvířata, která lva nenávidí a odvádějí od něj pozornost královny. 3) Třetí rovinou je velmi rozsáhlý monolog starého rytíře (*DL*, v. 853–1800; celkem 947 z 2204 veršů *DL*) o historii ostrova, řeky a loďky, které založil a vytvořil moudrý král, otec aktuální královny, aby zemi ochránil před falešnými lidmi či *amanty*. Ti se snaží dostat se na ostrov, nicméně ne každému se to podaří, poněvadž ostrov se nazývá *L'Espreuve de fines amours*, tj. zkouška pravé lásky, a dostane se tam jen ten, kdo má lásku ve svém srdci. Toho, kdo ji nemá, kouzelná loďka převrhne. Starý rytíř obsáhle popisuje různé typy pravých a falešných *amantů*, což se považuje za velmi originální Machautovu invenci. Je možné, že se jedná o alegorii vlády, tj. špatný pretendent trůnu bude svržen. Mezi různými druhy *amantů* figuruje totiž ideální typ (*DL*, v. 1345–1504), který spojil s Janem Lucemburským již Václav Černý. Jedná se o dokonalé rytíře, kteří se implicitně řadí k devíti hrdinům doplněným o Troila, Gauvaina, Tristana a Lancelota (*DL*, v. 1315–1321). Málo se zdržují v přítomnosti dam, které uctívají zejména svými rytířskými činy, když se vydávají do podobných končin jako Jan Lucemburský (*DL*, 1443–1454). Tučně vyznačené lokality najdeme rovněž v kapitole II/20 *Zbraslavské kroniky* „Války českého krále Jana".[107]

Mais courte estoit leur demourée,
Car s'ils sceussent une armée
Ou une guerre en **Alemaingne**,
En **Osteriche** ou en **Behaigne**,
En **Hongrie** ou en Danemarche
Ou en aucune estrange marche,
En **Pruce**, en **Pouleinne**, en Cracoe,
En Tartarie ou en **Letoe**,
En Lifflant ou en Lombardie,
En Atenes et en Rommenie,
Ou en **France** ou en **Angleterr**e,
Il y alassent honneur querre...

Ale jejich pobyt [u dam] býval krátký,
neboť pokud by se dozvěděli o armádě
nebo o nějaké válce v **Německu**,
v **Rakousku** nebo v **Čechách**,
v **Uhrách** nebo v Dánsku,
nebo v jakékoli cizí krajině,
v **Prusku**, **Polsku**, v Krakovsku,
v Tartárii nebo v **Lotyšsku**,
v Livonsku či v Lombardii,
v Athénách a v Byzanci /resp. v Řecku/
nebo ve **Francii** či **Anglii**,
jeli by tam dobývat čest …

107 V. ČERNÝ, *Staročeská*, s. 190–191 a 205. L. M. EARP, *Guillaume de Machaut*, s. 12, 1.5.3.a.; naposledy a detailněji J. FANTYSOVÁ-MATĚJKOVÁ, *Guillaume de Machaut und die Königsaaler Chronik*, s. 157–160.

Tímto portrétem ideálních rytířů-*amantů* Machaut zároveň otupuje ostří kritiky Petra Žitavského, který opakovaně vyčítá králi Janovi, že pobývá mimo království, zatímco „*královna Eliška sedí sama jako vdova, zbavena manželského potěšení*“.[108] Ideální rytíři se zkrátka takto chovají, přičemž starý rytíř rovněž artikuluje riziko, že takovýto hrdina pochopitelně může o svou lásku přijít (*DL*, v. 1233–44). Podobně jako portrét v *JrB* je i Janův portrét v *DL* chronologickým i konceptuálním předchůdcem Janova portrétu v *Útěše pro přítele*. Přestože spojitost výkladu starého rytíře o dokonalých rytířích-milencích s Janem Lucemburským byla a je zjevná většině badatelů, na otázku, komu byl *Příběh o lvu* určen, to žádný velký dopad nemělo. Otázka atribuce se zaměřuje na výše zmíněnou druhou rovinu příběhu týkající se postav na ostrově. Zatímco Domenik Leo připouští, že lev by mohl symbolizovat Jana Lucemburského, E. E. Leach se domnívá, že královna ztělesňuje Bonu Lucemburskou (ačkoli ta se královnou nikdy nestala[109]), a Jana Lucemburského tudíž představuje moudrý král-zakladatel ostrova, řeky a loďky.[110] Odhadování, kdo je jaká postava, je otázka souvislosti mezi strukturou fiktivního příběhu a strukturou historické reality.

Lék proti Štěstěně L. M. Earp situuje do doby kolem roku 1345, kdy je datován Badautův *Arbre d'Amours* (BN, ms. fr. 24432), který je dedikován Boně Lucemburské jakožto Dobré paní.[111] Badautovy verše a epilog k bajkám tzv. *Isopet I-Avionnet* (BN, ms.fr. 1584 aj.) svědčí o tom, že tato identifikace – ačkoli podstatně staršího data – byla běžně známá a rozšířená, a proto byla Machautova diskrétní narážka na paní, které si právem zaslouží své jméno „bonne“, srozumitelná. *Remede* byl nejpravděpodobněji určen pro francouzský dvůr, kde Bona žila, a tudíž ho neřadíme mezi díla pro Jana Lucemburského.

Za nejmladší *dit* rukopisu C L. M. Earp považuje *Příběh o alerionovi či o čtyřech ptácích* (*DA*). *Alerion* je ze všech *dits* v rukopisu C nejdelší (4814 veršů) a také

108 *ZK*, II/16 a II/19, in: FRB IV, s. 275 „*Ista enim generosa Elizabeth regina sedet Prage quasi vidua*“ a s. 286 „*Et Elizabeth regina sedet sola quasi vidua maritali solacio privata, divino officio vacat cottidie et in Melnico manens incipit edificare foris civitatem pauperibus hospitale.*“

109 Že byla Bona královnou, je v literatuře poměrně častý omyl. Bona byla pouze normandskou vévodkyní, zemřela dříve, než se její manžel Jan II. Dobrý stal králem. Žila většinu času na dvoře francouzské královny Jany Burgundské, podle Françoise AUTRAND (*Jean de Berry*, Paris 2000, s-39) dokonce zcela diskrétně ve stínu své tchýně. Tato skutečnost Bonin mecenát sice nevylučuje, ale jeho rozsah musel být přiměřený dané situaci a kontextu.

110 D. LEO, *Coming of Age,* s. 240; E. E. LEACH, *Machaut's first single–author compilation*, in: Poetry, Art, and Music, s. 65.

111 L. M. EARP, *Introduction*, in: Poetry, Art, and Music, s. 22–23 a 31.

nejzáhadnější. V prologu se ohlašuje, že se dozvíme, jak správně žít sekulární život (*DA*, v. 1–16).

En tout le monde entièrement,
Pour vivre seculerement,
N'a seulement que .iiii. poins;
Et il est adès temps et poins
De ces .iiii. poins maintenir,
Qui vuet droite sa main tenir;
Et qui a droit en useroit
Plus justement en viveroit.
Il sont a nommer moult legier,
Mais il sont fort a esligier.
Nompourquant qui les ameroit
Legierement en useroit.
Bien penser, bien dire, bien faire
Et eschuer tout le contraire,
Cils .iiii. poins, je n'en doubt mie,
Attraient toute bonne vie.

Kdekoli na celém světě
světský způsob života
sestává pouze ze čtyř bodů.
A neustále v každém čase i místě
tyto čtyři body musí zachovávat
každý, kdo se chce chovat správně.
A kdo je bude správně používat,
bude žít díky nim správněji.
Vyjmenovat je je zcela snadné,
avšak je velmi těžké se jimi řídit.
Nicméně ten, kdo si je zamiluje,
se jimi bude řídit lehce:
Správně uvažovat, správně hovořit a správně činit
a vyhnout se pravému opaku.
Tyto čtyři body, o tom nemám pochyb,
utvářejí každý dobrý život.

Ten, kdo chce ve svém životě vykonat dobré dílo (*bon ouvrage*, *bonne oeuvre* etc.), musí si být vědom, že každá věc má tři fáze, začátek, prostředek a konec a vše si žádá správné načasování (*DA*, v. 19–48). Tyto fáze či stádia zároveň koincidují s lidským životem. Takto je nastíněn správný běh věcí.

Následuje pasáž o dětství, která je nejprve formulována jako protiklad ke správnému běhu věcí, kde básník líčí, že pokud je dítě špatně vedeno, může se do dospělosti (tj. střední fáze, „*moien temps*" *DA*, v. 94) dopracovat jako nedobrý člověk (*DA*, v. 49–96). Tato pasáž připomíná verše *Zbraslavské kroniky* kapitoly II/6 „O roztržce mezi českým králem a královnou", kde Petr Žitavský naříká nad neblahou proměnou třiadvacetiletého krále Jana, který byl v dětství jako andílek (*puer angelicus*).[112] Vypravěč *Aleriona* hovoří dokonce o opovržení, které zkažené dítě na cestě k dospělosti může mít pro ty, kdo ho milují a domnívají se o něm, že je to „*nádherné sladké dítě*" (*DA*, v. 86 „*biau très dous enfant*"). Následuje nicméně výklad o tom, že když je dítě vedeno správně, je z něj správný dospělý, což je případ hlavního protagonisty, jenž vypráví o svém dětství a své náklonnosti k ptáčkům.

112 Tyto verše jsou součástí přeškrtnuté, tj. cenzurované pasáže druhé knihy kroniky. Srov. Kateřina KUBÍNOVÁ, *„Potom král, jako by se mu už přetrhla otěž rozumu..." Jedno místo z autografu kroniky Petra Žitavského*, in: Ve znamení zemí Koruny české. Sborník k šedesátým narozeninám profesorky Lenky Bobkové, edd. Jana Konvičná – Jan Zdichynec, Praha 2006, s. 538–544.

Když se mu je podařilo získat, cítil se jako král (*DA*, v. 125). Podle Kevina Brownleeho v *Alerionovi* koexistují dva zcela odlišné diskurzy či registry „já". První je ten právě nastíněný, učený hlas klerika-vypravěče. Druhé „já" patří protagonistovi-sokolníku, který vypráví o svém vztahu k ptákům a zkušenosti se čtyřmi konkrétními dravci. Tyto dva hlasy tvoří jakoby jedno lyrické „já", a nejsou tudíž zcela oddělené, jak zdůrazňují překladatelky tohoto *dit*.[113] Je zde nicméně otázka, nač Machaut potřebuje dva oddělené diskurzy. V jiných dílech jako je *Remede* nebo *Voir Dit*, kde je on sám protagonistou milostné zkušenosti, nic obdobného nenacházíme.

Hlavní postavou *Příběhu o čtyřech ptácích* je sokolník, který postupně získává a ztrácí krahujce, aleriona (druh orla), orlici a raroha (druh sokola). Opakuje se zde třídílné schéma: touha a úsilí získat konkrétního ptáka; vlastnictví dravce; a ztráta dravce (v případě krahujce ztrácí pouze hezký vztah s dravcem, který se přepeřil a změnil zároveň i svoji povahu). Pokud jde o aleriona, podle kterého má příběh svůj název, ten protagonistovi uletí, protože létá příliš vysoko, avšak vrátí se k němu v epilogu, a završí tak příběh o neúspěších s dravými ptáky jasným úspěchem. Počínaje interpretací editora E. Hoepffnera jsou draví ptáci považováni za alegorii dam a *Příběh o čtyřech ptácích* pojednává o čtyřech případech milostného ztroskotání. Přesvědčení, že epizody vztahu sokolníka a dravce symbolizují vztah *amanta* a paní, má svůj původ v tom, že vypravěč-učenec symboliku hlavního příběhu systematicky vysvětluje většinou (ale ne vždy) na milostných příkladech. To působí dojmem, že ptáci jako alegorie dam nejsou příliš funkční, když tato symbolika neustále vyžaduje explicitní výklady. Podle D. Lea a E. E. Leach by alerion mohl symbolizovat Bonu Lucemburskou; D. Leo, který analyzoval iluminace, navrhl zároveň i to, že skladba je o sokolnictví a o dospívání a byla pro Bonina nejstaršího syna Karla.[114]

Z dosavadní odborné debaty nad příběhem nicméně plyne, že *Alerion* nepůsobí uspokojivě ani jako příběh o sokolnictví, ani jako *ars amandi*. William Calin, který má velkou zásluhu na popularizaci Machautových *dits*, jež byly ještě v 70. letech málo známé, hovořil poměrně upřímně o tom, jak na něj příběh působí. Konstatoval, že pro dnešního čtenáře je dost obtížné sledovat milostné příběhy vyprávě-

113 Kevin BROWNLEE, *Poetic Identity in Guillaume de Machaut*, Madison (Wisconsin) 1984, kapitola „Le Dit de l'Alerion", s. 63–93; Minette GAUDET – Constance B. HIEATT, *Introduction*, in: Guillaume de Machaut, *The Tale of the Alerion*, edd. a transl. M. Gaudet – C. B. Hieatt, Toronto – Buffalo – London 1994, s. 7.

114 D. LEO, *Coming of Age,* s. 240 a 258–260; E. E. LEACH, *Machaut's first single–author compilation*, in: Poetry, Art, and Music, s. 65.

né prostřednictvím alegorie lovu s ptáky, na což pak reagovali další badatelé.[115] Baudouin Van den Abeele shledal, že Machaut neposkytuje žádné detaily o tom, jak se loví s ptáky, a tento typ pojednání ani nepatří mezi zdroje *DA*, který se mnohem více inspiruje bestiáři a středověkými encyklopediemi. O dravcích Machaut hovoří na rovině spíše obecné a nekonkrétní; typický sokolnický slovník až na výjimky (příběh o krahujci) prakticky nepoužívá a o sokolnických technikách hovoří velmi nepřesně. Překvapivá je prý i volba dravců: básník velmi negativně vylíčil raroha (sokola), který byl velmi ceněným loveckým ptákem, který lovil i zvěř; zatímco orli se na lov nepoužívali.[116] Alerion se považuje za druh orla, ale je to spíše pták mytický. Není vůbec jisté, zda opravdu existoval.[117] Z výše řečeného víceméně vyplývá, že příběh není o sokolnictví, které se zde používá jako alegorie. Podle úvodní studie k anglickému překladu *Aleriona* využívá Machaut informace o lovu s ptáky pouze v míře, ve které mohou fungovat jako milostná paralela.[118]

Pokud jde o *Aleriona* jako o *ars amandi*, Kevin Brownlee konstatoval, že protagonista, který získává dravé ptáky alias dámy, těší se s nimi a následně prožívá ztráty a rezignace, se ve vztahu k nim neustále zpronevěřuje zásadám dvorské lásky.[119] Podle Abeeleho Machaut popisuje, jak získat a udržet lásku (i když se to protagonistovi vlastně nepovede); prý učí rozumného muže, aby se po ztrátě své milé či po její zradě utěšil.[120] Odborné výklady o tom, co vztah sokolníka k dravci vypovídá o Machautově pojetí lásky, však mohou stavět jen na některých epizodách, jiné k tomu použitelné nejsou. *Alerion* totiž obsahuje i mikropříběhy, které úplně odbočují od milostného tématu. Například v příběhu o alerionovi je rozsáhlá digrese o tom, jak svatý Ludvík daroval Guillaumu Longue Espée za dobré služby svého nejlepšího koně. Dlouze se vykládá o tom, jak Guillaume Ludvíkova koně miloval, vášnivě se o něj zajímal, avšak netroufal si o něj požádat. Když jej od krále získal, byl

115 William CALIN, *A Poet at the Fountain. Essays on the narrative Verse of Guillaume de Machaut*, Lexington 1974, kap. 5. Le dit de l'alerion, s. 92–109, zde s. 100–101 dokonce říká, že „the reason for the tales's inadequacy lies in its use of allegory"; M. GAUDET – C. B. HIEATT, *Introduction*, s. 5.

116 Baudouin VAN DEN ABEELE, *La Fauconnerie dans les lettres*, Leuven 1998. s. 231–235; M. GAUDET – C. B. HIEATT, *Introduction*, s. 14, kde cituje *De arte venandi cum avibus* od císaře Fridricha II.

117 M. GAUDET – C. B. HIEATT, *Introduction*, s. 15–18 a *Appendix A. „Learned" sources of information about the alerion*, in: Guillaume De Machaut, The Tale of Alerion, s. 179–183., B. VAN DEN ABEELE, *La Fauconnerie*, s. 232–233.

118 M. GAUDET – C. B. HIEATT, *Introduction*, s. 12–20.

119 K. BROWNLEE, *Poetic Identity in Guillaume de Machaut*, s. 63–93.

120 B. VAN DEN ABEELE, *La Fauconnerie*, s. 235.

to dar Lásky (*DA*, v. 2091–3204). Dvě stě veršů o koni Guillauma Longue Espée má ilustrovat způsob, jakým protagonista získal orla-aleriona. V příběhu o orlici se zase vypráví, jak byl orel, král ptáků, zavražděn jiným dravcem. Při zábavním lovu s ptáky na dvoře francouzského krále zabil jakýsi nádherný dravec nižšího významu orla. Řada lidí to prý přijala s povděkem a o incidentu informovali císaře, který tomu snad měl být rád. Francouzský král ovšem nebyl žádný hlupák a z vraždy orla žádnou radost neměl. Naopak si vyžádal vražedného ptáka a setnul mu hlavu (*DA*, v. 3401–3530). Těžko vykládat téma tohoto příběhu jinak než jako královraždu, nad níž se vznáší výhrůžka pachatelům těchto činů.[121]

William Calin byl jeden z mála, který se snažil komentovat alegorie paní v podobě dravce napříč různými epizodami v *DA*. Neostýchal se pak razantně uzavřít, že *Alerion* jako umělecké dílo i jako *ars amandi* selhává. Byť se v soudobé literatuře objevují oboustranné paralely mezi dravými ptáky a dámami a takováto přirovnání nejsou nijak vzácná, Machautovy metafory se Calinovi z různých důvodů příčí. Machaut například o dravcích hovoří spíše obchodním jazykem, zmiňuje se o ceně, kterou je třeba zaplatit, i když nikoli v penězích, mluví o nich jako ukradeném pokladu, či jako o udělené ceně; některé paralely pak připadají Calinovi obzvlášť nepatřičné a hraničí s nevkusem, např. přirovnávání ctností milé k dravčím perům nebo interpretace přepeřování krahujce či zájmu raroha o ošklivou sovu na místo jeho obvyklé kořisti jako nevěry. Podle Calina postrádají protagonistovi blízcí – ať již lidé, kteří v příběhu okrajově figurují, nebo dravci – vřelost a kouzlo, které je vlastní Machautovým postavám třeba v *Příběhu o lvu*, v *Soudu českého krále* nebo v *Léku proti Štěstěně* a vlastně i lyrické „já" je podle Calina spíše neosobní.[122] Nelze si tudíž nepoložit otázku, zda byl *Příběh o čtyřech ptácích* opravdu zamýšlen jako *ars amandi*. Úvodní komentář k anglickému překladu totiž poněkud rezignuje na Hoepffnerovu identifikaci dravce jako nějaké konkrétní paní. Konstatuje, že všechny milostné situace jsou zcela hypotetické. Protagonistova zkušenost s ptáky prý nemá význam sama o sobě, nýbrž slouží rozvíjení milostného tématu, které se na ni napojuje.[123] Lze ovšem namítnout, že se na ptáky napojují i digrese, které se milostného tématu vůbec netýkají.

Stav bádání tak nakonec můžeme shrnout tak, že vlastně není příliš jasné, co ptáci znamenají, proč si Machaut vybral zrovna téma sokolnictví, které traktuje zce-

121 Podle M. GAUDET – C. B. HIEATT, *Appendix A. „Learned" sources*, s. 180 příběh pochází od Vincenta de Beauvais, *Speculum naturale*, kniha 16, kap. 33.

122 W. CALIN, *The Poet*, s. 101 a 103–106.

123 M. GAUDET – C. B. HIEATT, *Introduction*, s. 6 a s. 14.

la povrchně a nevěcně; proč něco, co se jeví jako *ars amandi*, uvozuje prologem o tom, jak správně žít sekulární život a dosáhnout cílů a naplnění. Nelze vyloučit, že Machautovu alegorickou Lásku chápeme příliš úzce. Spíše než o milostné city a jejich ztroskotávání se může jednat o lásku jako princip či přístup k životu, který je opozicí k principu Štěstěny, jak se vysvětluje na konci příběhu o Guillaumu Longue Espée a koni Ludvíka Svatého (*DA*, v. 2281–2304). V tomto smyslu je Láska jediným způsobem, jak žít správný život nezávisle na Štěstěně, přepeřování a jinému nevypočitatelnému chování dravých ptáků a všeho, co mohou symbolizovat. Milostná tematika by pak byla také metaforou, nikoli námětem *per se*. V další podkapitole se pokusím začlenit Machautovy *dits* do historické perspektivy Janova dvora a jeho vlády a ukázat, jaké interpretace toto dosud neprobádané hledisko nabízí.

Machautovy dits optikou historického kontextu a Zbraslavské kroniky

Otázka, kdy Machaut začal vůbec tvořit, ať již jako autor narativní lyriky, nebo jako hudební skladatel a básník lyrických forem, nemá jasnou odpověď. Za nejstarší Machautovo dílo bylo dlouho považováno moteto M18 *Bone pastor Guillerme / Bone pastor qui pastores / Bone pastor* datované k roku 1324–5, kdy byl na remešský arcibiskupský stolec dosazen Guillaume de Trie (+ 1334), kterého skladba opěvuje.[124] Při současném stavu bádání o proměnách stylu *ars nova* ale nelze říci, že M18 bylo složeno v dané době, aniž by tato hypotéza nutně zahrnula pozdější hudební úpravy moteta (ve třicátých letech) a jeho transkripci do nové notace rozšířené až ve čtyřicátých letech 14. století. Je tudíž možné, že moteto bylo složeno později, zhruba v době, kdy Machaut získal v Remeši kanonikát *s.e.p.* (1333).[125] Na základě analýzy stylu L. M. Earp odhaduje, že asi tucet z dvaceti motet (M 1–20), která se nacháze-

124 Viz například encyklopedické heslo G. BECKER, Sylvie LEFEVRE, *Guillaume de Machaut*, in: Dictionnaire des lettres françaises, publ. sous la dir. du Cardinal Georges Grente. Le Moyen Âge, dir. G. Hasenohr – M. Zink, edd. R. Bossuat – L. Pichard – G. Raynaud de Lage, Paris 1964 reprint 1992, s. 630–636. O motetech na počest významných osobností (zejména papežů) se však v současné době již nepředpokládá, že se váží k jejich intronizacím. Viz Margaret BENT, *Early Papal Motets*, in: Papal Music and Musicians in Late Medieval and Renaissance Rome, ed. Richard Sherr, Oxford 1998, s. 5–43; srov. ve vztahu k M18 E. E. LEACH, *Guillaume de Machaut*, s. 28–29.

125 Karen DESMOND, *Traces od Revision in Machaut's Motet Bone Pastor*, in: Poetry, Art, and Music, s. 397–432.

jí v rukopisu C (chybí M4), mohlo vzniknout před rokem 1340.[126] Své nejranější vícehlasé písně pak Machaut složil teprve snad v druhé půli třicátých let.[127] Vzhledem k tomu, že rukopis C obsahuje poměrně velké množství děl (*Chvála dam* čítá 198 textů), otázka, kdy a jak Machaut složil takové množství poezie a hudby, je jistě na místě.[128] Snaha datovat narativní skladby do ranějšího období, aby byla díla rovnoměrněji distribuována v chronologickém období 20. až 40. let, je tudíž celkem pochopitelná. Dostává se nicméně do konfliktu s historickým hlediskem, tj. se smyslem a funkcí daného díla v historickém kontextu. Z hlediska Machautova působení na dvoře Jana Lucemburského lze totiž zkoumat nejen reálie (data a lokality zmiňované v *dits*), ale i motivy těchto děl, zejména pak ty, které mají nějaký smysluplný vztah k českému králi. Takové motivy najdeme ve všech Machautových *dits* v rukopisu C s výjimkou *Remede*.

Příběh o zahradě sestávající z dialogu vypravěče-*amanta* a Boha lásky je poměrně jednoduchá a nepříliš oceňovaná skladba. E. Hoepffner, jinak velký Machautův obdivovatel, s ní byl nespokojen kvůli nápadně silné inspiraci *Románem o Růži*, za jehož nedostižností *Příběh o zahradě* epigonsky pokulhává.[129] K. Brownlee nicméně osvětlil, jak Machaut se svou předlohou pracuje, čímž *DV* trochu rehabilitoval.[130] Jak známo, *Román o Růži* vypráví alegorický sen, *songe*. Naproti tomu Machautův *DV* nepředstavuje sen, nýbrž vidění, *vision*, což podobně jako v češtině znamená také samotnou schopnost zrakové percepce. Přitom Bůh lásky, ve kterém je spatřován kníže, resp. Jan Lucemburský, je slepý (*DV*, v. 167, 206, 223 aj.). Na to již někteří badatelé upozornili a bylo navrženo, že se může jednat o pozitivní rekonceptualizaci slepoty, jež byla pro aristokrata (krále) velmi ponižujícím hendikepem.[131] Podle *Zbraslavské kroniky*, která informuje o Janově ztrátě zraku na jedno

126 L. M. EARP, *Introduction*, in: Poetry, Art, and Music, s. 41.

127 *Tamtéž*, s. 46. K motetům též A. W. ROBERTSON, *Guillaume de Machaut and Reims*. Nejnověji pak edice GUILLAUME DE MACHAUT, *The Complete Poetry and Music. Vol. 9. The Motets*, edd. a transl. Robert Barton Palmer – Jacques Boogaart *et al.*, Kalamazoo 2019.

128 Ve *Voir Dit* Machaut říká, že se mu daří psát 100 veršů za den. Srov. Jacqueline CERQUIGLINI, *Le clerc et l'écriture: Le Voir Dit de Guillaume de Machaut et le définition du* dit, in: Grundriss der romanischen Literaturen des Mittelalters. Begleitreihe zum GRLMA, t. I, edd. Ursula Link-Heer – Peter M. Spangenberg, Heidelberg 1989, s. 151–168, zde s. 152. Skladba jako např. *Příběh o lvu* tak vyžadovala zhruba měsíc soustředěné práce, *Alerion* zabral minimálně dva měsíce.

129 E. HOEPFFNER, *Introduction*, in: Œuvres de Guillaume de Machaut, t. I, s. LVII.

130 K. BROWNLEE, *Poetic Idenity*, podkapitola „Le Dit dou vergier", s. 24–37.

131 Steven B. DAVIS, *Guillaume de Machaut, Chaucer's „Book of the Duchess", and the Chaucer Tradition*, The Chaucer Review 36, 2004, č. 4, s. 391–405, zde s. 393–394; srov. Elizabeth Eva LEACH, *Machaut's first single–author compilation*, in: Manuscripts and medieval song: Inscrip-

oko v roce 1337, Jan nikdy neměl dobrý zrak, což pravděpodobně nebylo žádné velké tajemství.[132] Doba, kdy bylo nevhodné dělat před králem narážky na zrakovou indispozici, tak skončila teprve v roce 1340, kdy Jan Lucemburský zcela oslepl, bez pomoci se nemohl obejít a se ztrátou zraku se musel smířit. Pak se teprve mohl, resp. musel, podívat na svou situaci a svůj život zcela novýma očima, což mu, jak se zdá, nabízel jeho sekretář a básník. Monology Boha lásky v *DV* nereagují na problémy s láskou, které řeší *amant*-vypravěč (Guillaume), nýbrž pomocí alegorických emocí popisují zkušenost jakési abstraktní třetí osoby.[133] Tato abstraktní zkušenost bude mít nejspíš vazbu na českého krále, který toho ví o lásce víc než Ovidius, jak stojí ve výše citované pasáži *Soudu českého krále* (*JrB*, v. 1227). Umělecký model, kdy je kníže-mecenáš autorem díla v tom smyslu, že je původcem myšlenek a emocí, které básník ve svém díle pouze řemeslně zpracovává, je pro středověk (včetně části Machautova díla) poměrně typický.[134]

Panuje-li shoda na tom, že je *Příběh o zahradě* Machautův nejstarší *dit*, začal Janův sekretář psát narativní lyriku pro svého krále až ve čtyřicátých letech 14. století, kdy byl král zcela slepý. O dopadech ztráty zraku na jeho další životní osudy víme poměrně málo. Zřejmé je především to, že se od roku 1340 začal připravovat na předčasnou smrt. 16. července 1340 jmenoval senešalem románské části Lucemburska Werriho z Harzée, kterého zavázal věrností vůči svému nejmladšímu synu Václavovi (*1337) a jeho matce Beatrici Bourbonské, aby nezletilý Václav, dědic Lucemburska, v případě otcovy smrti o hrabství nepřišel.[135] Ve svém testamentu ze září 1340 pak Jan odkázal České království svým synům z prvního manželství[136] a v červnu 1341 na zemském sněmu nechal zvolit svého syna Karla svým nástupcem a předal mu na dva roky otěže vlády v Českém království.[137] Z Janovy politické a vojenské činnosti rovněž vyplývá, že se snažil žít život, jako kdyby slepý nebyl, a zavr-

tion performance, context, edd. Helen Deeming, Elizabeth E. Leach, Cambridge 2015, s. 247–270, zvl. s. 253 a upravená verze téže studie in: Poetry, Art, and Music, s. 65.

132 *ZK* III/14, in: FRB IV, s. 334: „*Sub istius temporis curriculo Johannes, rex Boemie, se senciens in suis oculis, quos nunquam acutos habuerat, plerumque deficere*“ etc.

133 K BROWNLEE, *Poetic Identity*, s. 24–37, zvl. 30–31

134 Douglas KELLY, *The genius of the patron: the prince, the poet, and fourteenth-century invention*, Studies in the literary imagination 20, 1987, s. 77–97.

135 K Werrimu z Harzée viz W. REICHERT, *Landesherrschaft*, t. II, s. 875–878; senešal viz *RBM*, t. IV, s. 316, č. 806.

136 Závěť nejnověji editovala Anne-Katrin KUNDE, *Hec autem est nostra ultima voluntas – Das Testament König Johanns von Böhmen, Graf von Luxemburg Kommentar und Neuedition*, Hémecht. Revue d'histoire luxembourgeoise 73, 2021, s. 336–357.

137 L. BOBKOVÁ, *Jan Lucemburský*, s. 408–411 a s. 418–427.

šovat své projekty. Ztráta zraku tudíž předpokládala celou řadu kompenzačních mechanizmů, mezi něž patřilo i vyrovnání se s minulostí, nové sebepojetí a reprezentace. V tomto mu mohl být Guillaume de Machaut velmi nápomocen. Jeho dílo šířilo po spřízněných evropských dvorech panovníkův stylizovaný a idealizovaný obraz, což byla zřejmě i politická nutnost. Mezi Machautova díla, která dělají narážky na Janovo hrdinství, patří – jak bylo výše zmíněno – i *Příběh o lvu*, který se odehrává 2. a 3. dubna 1342, tj. nedlouho poté, kdy se Jan vrátil z Českého království do Lucemburska.

Podobně jako v *Příběhu o zahradě* se i v *Příběhu o lvu* básník snaží předvést svoji práci se známými literárními modely, tentokrát s artušovským příběhem *Yvaina, rytíře se lvem*, od Chrétiena de Troyes.[138] Příběh Jana Lucemburského totiž natolik zjevně odpovídá schématu *Yvaina* a tak očividně koresponduje s jeho hlavními motivy, že si s tím lze pohrávat a žertovat o tom.[139] To ovšem dnes není zdaleka tak zřejmé jako ve středověku, takže si dovolme následující odbočku. Yvain byl (jako Jan Lucemburský) synem krále, který však nezdědil království. To získal během svého dobrodružství tak, že zabil rytíře u kouzelné studánky, který byl jejím obráncem, oženil se s jeho vdovou, a stal se novým obráncem této kouzelné země. Jako artušovský rytíř však po nějaké době zatoužil po rytířském životě a turnajových úspěších. Jeho paní ho nechala odjet pod podmínkou, že pokud se nevrátí ve stanovený čas, bude ho navždy nenávidět. Krize hrdiny pak nastala v okamžiku, kdy si Yvain uvědomil, že na svůj slib zapomněl a nevrátil se, v důsledku čehož přišel o svou ženu i zemi. Dočasně pak propadl šílenství, opustil svůj rytířský status a žil jako divoch v lese, kde ho našla paní, které ho vyléčila. Poté, co opustil její dvůr, zastal se lva, jenž zápasil s hadem dštícím oheň, a hada zabil. Lev ho pak provázel a pomohl mu projít řadou rytířských zkoušek, jejichž obtížnost se stupňovala a jejichž prostřednictvím se Yvain dostal z propadu zpět na vrchol a opravil si reputaci. Usiloval přitom o návrat ke své paní a znovuzískání své politické pozice. Paní ho nakonec akceptovala díky malé lsti, avšak především z toho důvodu, že byl mimořádně udatný, a tudíž jediný, kdo dokázal její zemi skutečně ochránit.[140]

---

138 Ernst HOEPFFNER, *2. Crestien de Troyes und Guillaume de Machaut*, Zeitschrift für romanische Philologie 39, 1919, s. 627–629; TÝŽ, *Introduction – Dit dou Lyon*, in: Œuvres de Guillaume de Machaut, t. II, s. LIV–LXIII.

139 Identifikovat životní situace či osoby pomocí již existujících vzorců bylo ve středověku obvyklé. Výborně to ilustruje např. kniha Colette BEAUNE, *Jana z Arku*, Praha 2018.

140 CHRETIEN DE TROYES, *Le Chevalier au Lion ou le Roman d'Yvain*, Édition critique d'après le manuscrit B.N., fr. 1433, ed., překl. a předml. David F. Hult, Paris 1992, zvl. Introduction s. 9–26.

Ačkoli se Erik Auerbach domníval, že Chrétienův *Yvain* je od reality odtržená fikce, jde o příběh výsostně politický, který mj. postuluje tvrzení, že panovníkem může být jen ten, kdo se nenechá zabít a kdo dokáže zemi efektivně ochránit před nepřítelem.[141] Jan Lucemburský, jak jej známe ze *Zbraslavské kroniky*, byl yvainovským hrdinou mj. i v důsledku své časté nepřítomnosti v království, zálibě v turnajích a především kvůli „krizi hrdiny", kdy se rytíř znemožní jako manžel i jako panovník. *Zbraslavská kronika* líčí významný zlom a propad v Janově životě v kapitole II/6 „O roztržce mezi českým králem a královnou", která je uvozená citátem o neblahé hře Fortuny z Ovidiova dopisu *Ex Ponto*.[142] Podle Petra Žitavského král Jan uvěřil pomluvě, že ho Eliška Přemyslovna zradila a že se jej chystá odstranit a na trůn dosadit jejich tříletého syna Václava (později Karla IV.). Kronikář píše o zrušení manželského pouta, přetržení „otěže rozumu", zvráceném chování a podivné proměně krále Jana, která je paralelou Yvainova selhání a následného šílenství. Jak Machaut vylíčil v *Útěše pro přítele*, i Janova životní pouť se vyznačovala sérií hrdinských činů, při kterých král získával čest, kterou básník obzvlášť zdůrazňuje ve vztahu k obraně Českého království. Stejně jako Yvain byl i Jan nejudatnějším obráncem své země, protože prý nikdo ze soupeřů nebyl tak mocný, aby si na Janově území dovolil jedinou noc ležet s vojskem (*CA*, v. 2985–88). Také konstatování, že Jan předčí udatností Hektora (*JrB*, v. 1277), slavného obránce Tróje, je v yvainovské logice zcela pravdivé, poněvadž na rozdíl od Hektora se český král nenechal zabít.

Yvainův lev jako politický symbol představuje (resp. stále Yvainovi připomíná jeho) panovnický titul.[143] V případě Jana Lucemburského je situace ještě specifičtější, poněvadž lev je i heraldickým symbolem jeho království. *Zbraslavská kronika* dokonce tento heraldický symbol alegorizuje. V kapitole o svatbě Jana a Elišky ve Špýru a navazujícím turnaji evokuje Petr Žitavský naděje, které se s Janem Lucemburským pojily ohledně záchrany Českého království od Jindřicha Korutanského, těmito slovy: [144]

141 Eric AUERBACH, *Mimesis. Zobrazení skutečnosti v západoevropských literaturách*, Praha 1998, s. 107–123; srov. David PERRETTA, *Eric Auerbach Thinks Yvain is Romance, But He's Lion*, Parnassus: Classical Journal 2, 2014, s. 29–36.

142 *ZK* II/6, in: FRB IV, s. 250: „*In hoc anno Domini MCCCXIX satis miserabiliter / Lusit in humanis divina potencia rebus.*" Verš začínající slovem „*Lusit*" pochází z Ovidia, Ex Ponto IV, 3.49 (*Ad ingratum*).

143 D. PERRETTA, *Eric Auerbach*, s. 33; srov. CHRETIEN DE TROYES, *Le Chevalier au lion*, s. 18.

144 *ZK* I/102, in: FRB IV, s. 151–152; Překlad *Zbraslavská kronika*, edd. Zdeněk Fiala – Marie Bláhová, Praha 1976, s. 203.

Benedicimus Deum celi, quod coram omnibus hic presentibus in signum consolacionis future vexillum Bohemie tam sublimiter erexit hodie. Adhuc volente Deo leo, qui hactenus succubuit, in immo iacuit, cito evigilabit, pugnabit, vincet, rugiet. Quis non timebit?	Dobrořečíme Bohu nebeskému, že tak vysoko dnes pozdvihl přede všemi zde přítomnými český prapor na znamení budoucí útěchy. Již s vůlí Boží lev, který dosud podléhal a v hlubině ležel, rychle se probudí, bojovati bude, zvítězí a zařve. Kdo nebude se bát?

Jan Lucemburský osvobodil českého lva od zlého Korutance (yvainovského hada) a pozvedl jej. Zároveň s ním byl heraldicky ztotožněn. Při obraně království (III/13) přirovnává Petr Žitavský českého krále ke řvoucímu lvu, který rozsápává svou kořist.[145]

Machautův *Příběhu o lvu* je hříčkou kombinující yvainovské motivy s motivy ze *Zbraslavské kroniky*. Českého krále zobrazuje jako mladého lva (fúzi rytíře a jeho lva), strážce artušovského ostrova obtékaného řekou. Motiv říčního ostrova nejspíše pochází z kapitoly *ZK* I/36, kde se píše o ostrově, plavbě po řece lodí a založení Zbraslavského kláštera na soutoku Vltavy a Mže. Do fikčního světa zbraslavského ostrova Guillauma převeze nádherná královská loďka bez vesel (*DL*, v. 140–148) přesně 3. dubna 1342. Básník se vylodí na ostrově, kde ho nejprve smrtelně vyděsí lev, který je nicméně kultivovaný, rytířský a dvorný, skoro jako psíček (*DL*, v. 327), takže se s ním básník spřátelí. Je signifikantní, že lev je němý a že potřebuje básníka Guillauma, který se s ním vypraví do jeho příběhu, aby mu pomohl. Guillaume se lvem putují po ostrově, který – ačkoli byl z opačného břehu vylíčen jako *locus amoenus* (*DL*, v. 81–106) – vypadá z části jako pustina zarostlá trním a kopřivami (*DL*, v. 356–359) a obývaná divou zvěří (*sauvage bestes*, *DL*, v. 379–80), před kterou lev Guillauma chrání. Tyto motivy se někteří badatelé snažili vysvětlit, ale závěry nejsou jednoznačné.[146] Hledáme-li nápovědu ve *Zbraslavské kronice*, dozvíme se, že za časů

145 *ZK* III/12, in: FRB IV, s. 332 „*Quo audito Johannes, rex Boemie, qui tunc erat in metis Austrie, quasi leo rapiens et rugiens et veluti aquila sumptis sibi pennis velocibus gressibus cum paucis primo transiens per Budweys, Cambiam, in Struwingam in subsidium genero suo venit Henrico, duci Bauarie.*"

146 Pokud jde o zvířecí obyvatele, shledává se (např. W. CALIN, *The Poet at the Fountain*, s. 78–79) podobnost mezi *DL* a *Dit de la Panthère d'Amours*, který se nově připisuje henegavskému básníku a almužníkovi jménem Nicole Gavrelle. Margaret J. EHRHART (*The „Espreuve de fines amours" in Machaut's Dit dou lyon and medieval interpretations of Circe and her Island* Neophilologus 64, 1980, s. 38–41) uvažuje o Machautově ostrově na základě starověkého mýtu o Kírké, nicméně v *DL* se nesetkáváme s tím, že by královna ostrov a jeho obyvatele nějak zaklela. Machaut kritizuje zvířata jakožto neřesti, nikoli královnu. Nelze nicméně vyloučit, že Machautův ostrov evokoval mytologickou Kirké.

Přemysla Otakara II. měli obyvatelé království zvířecí mravy, poněvadž byli dosud málo kultivovaní dvorsko-rytířskou etikou, jež lidem velela navzájem se ctít.[147] Kulturní kontrast dobře odpovídá i polaritě mezi rytířským lvem a zvířecími obyvateli, mezi nimiž je jedno obzvlášť strašlivé dvourohé zvíře, jehož jméno nám ale básník nechce prozradit (*DL*, v. 390–406). Machaut si možná pohrává také s metaforami, jejichž prostřednictvím česká delegace líčila České království Jindřichu VII., když jednala o Eliščině sňatku s Janem a jeho možném nástupu na český trůn. Opakovaně zaznívají slova o zničené zemi, pustém království a opuštěných lidech,[148] která mohla inspirovat Machautovu artušovskou nadsázku.

Guillaume se lvem nakonec doputují k prameni (*fontaine*, motiv z *Yvaina*), u nějž sídlí paní, která je dcerou krále a podle koruny na hlavě je i královnou (*DL*, v. 488–496). Její doprovod je početný. Vykreslena je jako ideální paní se zvláštním důrazem na fyzickou krásu. Podle básníka by se měla jmenovat „Tout passe", poněvadž všechny ostatní dámy ve všem překonává (*DL*, v. 759–760). Lev královnu miluje a v její přítomnosti je dokonale šťastný. Guillaume se jí snaží vyptat na všechny ty podivnosti okolo, lva, zvířata, loďku, avšak královna ho odkáže na starého rytíře, který Guillaumovi vše vysvětlí. Starý rytíř nemá v příběhu jinou funkci, než být jakýmsi druhým vypravěčem, fúzí Chrétiena de Troyes, který hovoří o úpadku lásky a nepravých amantech, kteří tvrdí, že cítí lásku, ale lžou,[149] a zbraslavského kronikáře, který vykládá o moudrém králi, otci královny, který chtěl ochránit zemi před nedobrými lidmi jak vně, tak uvnitř království.[150] Král prý tvůrce loďky, která dokáže rozlišit osoby věrně milující od falešných, bohatě obdaroval zlatem, aby byla nerozbitná, nemohla nabírat vodu apod. (*DL*, v. 869–913).

Dozvíme se také, že zvířetem ze všech nejzlejším je závist.[151] O lidech (*emulatores*), kteří závidí Elišce, napsal Petr Žitavský celou kapitolu I/92. Podle úvodních slov kapitoly, je závist nepřítelkyní cti (míněno Eliščiny):

147 *ZK* I/2, in: FRB IV, s. 9: „*Ipse siquidem regnum sibi conmissum sapienter gubernare cupiens, reipublice instaurator sedulus, leges condidit et gentis Bohemice, que adhuc bestialibus vegetabatur moribus, ruditatem quibusdam urbanitatis regulis illustravit, se ipsum exemplum vivendi ceteris constituens et exemplar.*"

148 *ZK* I/90, in: FRB IV, s. 125–126: „*de regno devastato et de populo venio desolato*"; „*ut per ipsam terra resurgeret desolata*"; *ibid*. I/108, s. 172.

149 CHRETIEN DE TROYES, *Le Chevalier au Lion*, s. 50, v. 24–28

150 V kapitole I/34 z pera Oty Durynského Václav II. řeší, jak zemi ochránit před bezohlednými sousedy *(vicinorum principum importunitate)* a nespravedlivou šlechtou (*nobilium vero suorum iniquitate*).

151 Závist je rovněž námětem moteta M9 *Fons totius Superbie / O Livoris feritas / Fera pessima.* V tenoru se označuje jako *Fera pessima*, zvíře nejzlejší, podobně jako v *DL*.

O quanta est pestifera pernicies corrodentis invidie, que solum tristatur de prosperis et pascitur de adversis. O honoris emula inimica natura invidia! Tu exagitante persecucionis aculeo dolose persequeris et mentaliter disiungere niteris, quos carnis et sanguinis necessitas primordialiter unionis compage federavit. O livor detestabilis invidie!

Ó jak veliká je zkázonosná zhouba hlodající závisti, která se jen rmoutí nad štěstím a těží z neštěstí. Ó závisti, od přírody žárlivá nepřítelkyně cti! Ty štvavým ostnem pronásledování úskočně stíháš a úmyslně usiluješ rozloučiti ty, které původně spojilo tělesné a pokrevní příbuzenství svazkem jednoty. Ó bledá zlořečená závisti![152]

Zatímco ve *Zbraslavské kronice* je předmětem závisti Eliška Přemyslovna, v Machautově *DL* je předmětem nenávisti zvířat spíše němý lev. Zvířata ho týrají tím, že od něj svým rykem odvracejí pozornost královny, což mu způsobuje utrpení a znemožňuje láskyplný vztah s královnou. Němý lev je zoufalý, nemůže své utrpení vypovědět a potřebuje, aby se ho Guillaume zastal. Jakmile básník pochopí situaci, lva se zastane, vysvětlí jeho trápení a uspořádá jeho vztahy s královnou. Pak se vrátí loďkou zpět do dvorské společnosti, která ho postrádala, a vypráví, co zažil.

Příběh o lvu se tak jeví jako Machautova reakce na narativ *Zbraslavské kroniky*, který přenáší do kódů dvorské lásky a artušovské krajiny. Přistupuje k němu s nadsázkou či dokonce ironií, avšak zároveň i se zjevným respektem k jeho autorům. Pokouší se přitom artikulovat prožívání lva, alias mladého krále Jana. Tato interpretace samozřejmě vzbuzuje otázku, jak se Machautovi dostala do rukou *Zbraslavská kronika*, jejíž (přinejmenším) druhá kniha se v roce 1341 nacházela při Svatovítské katedrále v rukách Františka Pražského, který Petrovo dílo zpracovával do své kroniky.[153] K recepci *Zbraslavské kroniky* na Janově dvoře či ve frankofonní části Evropy nemáme bohužel vůbec žádné prameny. Lze nicméně předpokládat, že se Jan Lucemburský zajímal o pokračování kroniky, jejíž první kniha, která oslavuje královský pár a jeho předky, byla pravděpodobně dobře známa. Mezi dvorem a duchovenstvem katedrály byly úzké kontakty, někteří úředníci královy kanceláře byli zároveň kanovníky svatovítské kapituly (např. Mikuláš Efficax z Lucemburku nebo Velislav ze Sedlčan), takže informace o rukopisu s pokračováním *Zbraslavské kroniky* se na dvůr mohla dostat. Připomeňme také další z vrcholných okamžiků Janova pobytu v Čechách v roce 1341, jímž byla velkorysá donace svatovítské kapitule 21. října 1341. Svědečná řada příslušné listiny koncipované Velislavem ze Sedlčan

152 *ZK* I/92, in: FRB IV, s. 128; překlad *Zbraslavská kronika*, s. 174.

153 Marie BLÁHOVÁ, *Osudy Zbraslavské kroniky*, Studia historica Brunensia 62, 2015, s. 143–154; Robert ANTONÍN, *Druhý život Zbraslavské kroniky*, Mediaevalia Historica Bohemica 20, 2017, s. 85–119.

je velmi rozsáhlá a ukazuje, že při této příležitosti bylo osazenstvo katedrály v úzkém kontaktu s Janovými dvořany.[154] Pokud se v této době dostal rukopis na Janův dvůr, mohl být převezen do Lucemburska, kde si v něm pak 2. a 3. dubna 1342 mohl listovat Machaut.

V *Soudu českého krále* (*JrB*) se Jan Lucemburský objevuje v úplnosti svého majestátu, své životní zkušenosti, moudrosti a velkorysosti, a to jako sudí sporu o to, kdo prožívá větší žal. O tom, že *Soud* byl napsán přímo pro Jana, nikdy nebylo sporu, problematické je ale jeho datování. Děj se odehrává na konci dubna neznámého roku na lucemburském hradě Durbuy (ca 43 kilometrů od Lutychu a 115 km od Lucemburku). Podle Winfrieda Reicherta byl hrad do roku 1336 v zástavní držbě, od roku 1336 se zmiňuje pečeť *prévôté* (správní jednotky, jíž byl hrad centrem). V roce 1340 byl tamějším kastelánem Werri de Harzée,[155] výše zmíněný senešal románské části Lucemburska, který přijal závazek předat Lucembursko nejmladšímu Janovu synu Václavovi. Václav velmi pravděpodobně přicestoval spolu s otcem z Prahy do Lucemburska v roce 1342. Durbuy tudíž mohlo fungovat zároveň jako centrum románské části Lucemburska a možná hrálo i nějakou roli v Janových snahách o zabezpečení Václavova nástupnictví. Vzhledem k tomu, že Machaut hrad popisuje jako velmi krásný, pevný, nedobytný, s dobrou vodou; zařízený mramorovými komponenty (kašna, schodiště) a luxusním textilem (*JrB*, v. 1379–1422, 1466, 1473), nelze vyloučit, že byl za účelem delších pobytů panovníka stavebně upraven a zařízen.[156] Jan se zde mohl hypoteticky vyskytovat v dubnu 1342 nebo 1343, v listinách je zde doložen nicméně až v srpnu 1343 a 1344.[157] Máme-li reálie v Machautově *Soudu* považovat za věcně správné, je třeba dílo datovat spíše do tohoto období, nikoli do třicátých let.

Soud českého krále (*JrB*) je dílem tzv. debatního žánru, ke kterému existuje rozsáhlá bibliografie, jež se zabývá mimo jiné i možnými předchůdci tohoto díla

154 *RBM* IV, s. 411–412, č. 1029.

155 W. REICHERT, *Landesherrschaft,* t. II, s. 590–593.

156 Hradem Durbuy jako rezidencí Jana Lucemburského se zabývala Klára BENEŠOVSKÁ, „Občasné" a „dočasné" rezidence Jana Lucemburského v Lucembursku, Francii a Itálii, in: *Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti*, edd. Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka, Praha 2008, s. 147–167; TÁŽ, *Les résidences du roi Jean de Bohême: leur fonction de représentation*, in: King John of Luxembourg (1296–1346) and the Art of his Era. Proceedings of the International Conference, ed. Klára Benešovská, Praha 1998, s. 117–131.

157 *RBM* IV, s. 807, č. 2072 a s. 577, č. 1422. Viz též J. FANTYSOVÁ-MATĚJKOVÁ, *Guillaume de Machaut und die Königsaaler Chronik*, s. 148 a pozn. 6.

v kontextu francouzské (popř. latinské) literatury.[158] Dosud však nebylo vzato v potaz, že se Machautovu *Soudu* zdaleka nejvíce podobá německá skladba *Minne und Gesellschaft* z počátku dvacátých let 14. století, ve které najdeme několik podobných motivů jako v *JrB*. Mimo jiné jsou zde kolem krále Jana shromážděni historicky doložitelní „*nejlepší rytíři v celém Porýní*" a básník-vypravěč jim přednese předmět sporu dvou dam, který vzešel z četby Tristana a Izoldy: je lepší prožívat velkou lásku v izolaci, nebo je lepší se lásky zříci a žít veselým společenským životem? Někteří rytíři se přiklánějí na stranu lásky, jiní, jako český král, se vyjadřují ve prospěch společnosti.[159] V Machautově *Soudu* jsou Janovými dvořany alegorické ctnosti a fiktivní protagonisty sporu básník přivede Janovi přímo na hrad Durbuy. Tyto postavy, ovdovělou paní a zrazeného rytíře, lze považovat za abstrakce Elišky Přemyslovny a Jana Lucemburského. Zápletka příběhu totiž začíná neopětovaným pozdravem (*JrB*, v. 56–101), který spustí lamentaci do smutku pohroužené paní (*JrB*, v. 194–205). Neopětovaný pozdrav velmi připomíná scénu ve Svatovítském chrámu, kdy zbraslavský opat Konrád pozdraví Elišku Přemyslovnu. Místo odpovědi spustí Eliška lamentaci nad ztrátou otce i matky, stavem království a svým trpkým osudem (ZK, I/89). Obě lamentace mají shodné prvky (např. raději zemřít než takto žít).[160] Petr Žitavský Elišku na několika místech přirovnává ke vdově, takže Machautova postava ovdovělé paní, jež je vykreslena spíše schematicky, sdružuje elementy, které *Zbraslavská kronika* přičítá Elišce.

Skutečným tématem díla je totiž zrazený rytíř, jehož příběh je velmi detailní a násobně delší než příběh vdovy. Svoji dokonalou dámu, u které se velmi dlouze a detailně zdůrazňuje fyzická krása (tj. je typologicky podobná královně z *Příběhu o lvu*[161]), získal rytíř vytrvalým úsilím a službou. Emoční stavy, kterými v jejich průběhu procházel, jsou členěny do několika fází, které vygradují tím, že se paní rytíři zaslíbí a zaváže věrností. V této fázi se rytíř cítí velmi milován a jako král. Vzápětí však přijde zvrat Fortuny, kdy ho paní zradí (*JrB*, v. 684–690). Zrada této paní nejpravděpodobněji naráží na Eliščinu údajnou zradu z kapitoly *ZK*

158 Viz např. Robert Barton PALMER, *Introduction*, in: GUILLAUME DE MACHAUT, *The Complete Poetry and Music*, t. 1, s. 1–36, zde s. 14–17.

159 *Minne und Gesellschaft*, ed. Kurt Matthaei, in: Mittelhochdeutsche Minnereden. Deutsche Texte des Mittelalters, t. 24, Berlin 1913, s. 65–73; naposledy Václav BOK, *Rheinländische und möselländische Adlige im Umkreis Johanns von Luxemburg im Gedicht "Minne und Gesellschaft"*, Mediaevalia Historica Bohemica 22, 2019, s. 51–79.

160 *ZK*, I/89, in: FRB IV, s. 123: „*Melius expedit michi mori, quam sic misere vivere et meam regnique desolacionem videre.*" Cf. *JrB*, v. 203–205: „*Ne quier jamez vivre jour ne demi / En si grief duel, / Ainz voel morir du mal dont je me duel.*"

161 *JrB*, v. 403 „*Qui de biauté toutes autres passoit*" srov. *DL*, v. 759 „*Tout passe*".

II/6, a paní z rytířova příběhu je tudíž druhým ztvárněním Elišky Přemyslovny v *Soudu*. Jan zde figuruje jako český král a zrazený rytíř je jeho mladší verzí. Rytířův příběh představuje optiku, kterou mohl nahlížet na Eliščinu údajnou zradu král Jan, čemuž odpovídalo i jeho následné chování kritizované *Zbraslavskou kronikou*.

Zrazený rytíř se až do rozsudku českého krále nachází na pokraji šílenství a alegorické ctnosti českého krále na Durbuy rozebírají jeho stav. Není jen zarmoucený, ale lomcuje jím vztek a žárlivost, jeho život a duše jsou v ohrožení a je s podivem, že si nevezme život, případně že nezabije tu, jež je příčinou jeho utrpení (*JrB*, v. 1736–1739 a 1763–1767). Jeho stav je analogický k výše zmíněné „krizi hrdiny". Na rozdíl od Yvaina a kapitoly II/6 *Zbraslavské kroniky* však rytíř žádnou chybu neudělal, pouze si s ním pohrála Štěstěna. Nezměrné utrpení zrazeného rytíře zpětně ospravedlňuje Janovy možné přečiny ve vztahu k Elišce Přemyslovně. Lze se ptát, zda je tento příběh pouhou reakcí na nově objevenou druhou knihu kroniky Petra Žitavského, jejíž kapitola II/6 byla předmětem cenzurních úprav. Byla roztržka s matkou dědiců Českého království ještě nějak aktuální nebo bylo potřeba ukázat, že se český král s touto traumatickou historií dokázal vypořádat? Jan Lucemburský ověnčený životními zkušenostmi a alegorickými ctnostmi reflektuje své mladší já a na základě úsudku alegorické Rozumnosti (*Raison*), která má mezi všemi jeho ctnostmi hlavní slovo, vynáší rozsudek ve prospěch zrazeného rytíře. Ovdovělá paní, která má jako pozůstalá na uznání svého žalu tradičně větší nárok, tak přišla trochu zkrátka. *Soud českého krále* vyvolal bezprostřední protesty jisté dámy, která figuruje jako postava *Bonneürté* v Machautově *Soudu krále navarrského*, jehož vyznění je opačné než Janův *Soud* na Durbuy.

Jako poslední *dit* napsaný pro Jana Lucemburského lze navrhnout *Příběh o alerionovi či čtyřech ptácích*, pakliže interpretace vyjde z reálií Janova dvora, resp. jeho kancelářské produkce. Nejslabším místem stávající interpretace jsou příběhy obou neloveckých ptáků, aleriona a orlice, které naznačují, že by draví ptáci mohli mít význam politicko-heraldický. Na tom by nebylo nic neobvyklého. Ve Froissartově *Mravoučném žalozpěvu* (*Complainte de moralité*), jenž se nachází v básnické skladbě *La Prison Amoureuse* (*Vězení lásky*, 1372), je vévoda Václav Lucemburský zobrazen jako lev, zatímco jeho poloviční bratr císař Karel IV. zde figuruje jako orel, tj. oba Lucemburky ztělesňují jejich heraldická zvířata.[162] Orel se objevuje také v madrigalu *AquilAltera* od Jacopa da Bologna, který čerpá (podobně jako Machaut) z bestiářů, a je tudíž hůře interpretovatelný než průhledná Froissartova ale-

162 Jean FROISSART, *La Prison Amoureuse*, s. 135–140.

gorie. Madrigal bývá spojován buď s milánskou korunovací Karla IV. (1355) nebo se svatbou Gian Galeazza Viscontiho s Isabelou z Valois (1360), v obou případech ale na základě heraldiky popř. devíz jako „heraldická poezie".[163] Také starý a mladý orel v básni *Fiction d'oyseaulx* Eustache Deschamps jednoznačně symbolizuje panovníka.[164] Pokud by šlo v Machautově *Příběhu o čtyřech ptácích* o symboliku politickou, sokolník by mohl představovat panovníka, který získává a ztrácí své državy či tituly. O zemi či královském titulu lze tvrdit (spíše než o dámě), že svému majiteli přináší nějaké zisky či kořist. Mezi zemí a dámou pak určité paralely existují, protože například dědičky jako Eliška Přemyslovna, Markéta Tyrolská a Jana Brabantská svoje země skutečně ztělesňovaly.[165] Malí ptáčkové přitahující pozornost velkých dravců mohou symbolizovat menší územní celky či leníky, kteří se většinou dostanou do područí silnějšího, dravého souseda.

Orlice byly přitom v symbolice Jana Lucemburského poměrně intenzivně přítomné: orlí perutě měl král v klenotu přilby a i pro Petra Žitavského byl Jan lvem na křídlech orlice (*veluti aquila*).[166] Orlice je samozřejmě také heraldickým symbolem Svaté říše římské a rovněž Polského království a Markrabství moravského, které figurují na Janových pečetích zejména v prvním desetiletí jeho vlády v Českém království. Guillaume de Machaut musel být jako úředník Janovy kanceláře s heraldickou symbolikou i pečetěmi Jana Lucemburského dobře obeznámen.[167] Lze tudíž těžko považovat za pouhou shodu okolností, že je Jan Lucemburský na své vůbec první dochované pečeti, kde je v opisu titulovaný jako prvorozenec římského krále, lucemburský hrabě, hrabě z Laroche a markrabě z Arlonu, vyobrazen jako jezdec na koni s dravcem na levé paži.[168] Tuto lovčí pečeť Jan používal do své korunovace českým králem (pro mimočeské příjemce). Jako její rub pak sloužil erbovní sekret

163 Za upozornění na následující studii děkuji Lence Hlávkové. Elena ABRAMOV-VAN RIJK, *The Madrigal Aquil'Altera by Jacopo da Bologna and Intertextual relationship in the musical repertory of the Italian trecento*, Early Music History 28, 2009, s. 1–37.

164 B. VAN DEN ABEELE, *La Fauconnerie*, s. 238–240.

165 Michel MARGUE, *L'épouse au pouvoir: Le pouvoir de l'héritière entre „pays", dynasties et politique impériale à l'exemple de la maison de Luxembourg (xiiie–xive s.)*, in: Femmes de pouvoir, femmes politiques durant les derniers siècles du Moyen Âge et au cours de la première Renaissance, edd. Éric Bousmar – Jonathan Dumont – Alain Marchandisse – Bertrand Schnerb, Bruxelles 2012, s. 269–310.

166 *FRB* IV, s. 332.

167 Za konzultace ohledně dravců a orlic na Janových pečetích srdečně děkuji Karlu Marázovi.

168 Na listině z 5. července 1310. Karel MARÁZ, *Pečeti Jana Lucemburského*, Brno 2007, s. 13 a 75, č. 1; viz též René LAURENT, *Les sceaux des princes territoriaux belges du Xe siècle à 1482*, Bruxelles 1993), 3 vols, t. I/2, s. 485–486; t. II, pl. č. 24–25. V horním půlkruhu pečetního pole, které má tvar čtyřlistu, se nachází rozkřídlená orlice.

(*sigillum secretum*[169]) používaný ve stejném období, na němž se nachází „*rozkřídlená orlice, jejíž tělo je překryto gotickým štítem s korunovaným (!) lucemburským lvem*". Sekretní pečeti s rozkřídlenou orlicí a s děleným štítem českého krále a lucemburského hraběte Jan používal také po politickém obratu v Českém království (resp. od roku 1322) do konce života.[170] Některé milníky ve vývoji Janových pečetí koincidují s příběhy čtyř ptáků.

První příběh o krahujčici (*DA*, v. 118–1452) začíná popisem sokolníkovy dětské záliby v malých ptáčcích, která přerostla v touhu po krahujci. Aniž by odkryl své úmysly, snažil se mladík získat informace v kolektivu sokolníků, aby si o dravcích něco zjistil a mohl si opatřit krahujce (*DA*, v. 118–190). Touha po krahujci by mohla symbolizovat touhu po nové državě, kterou lze získat sňatkem s dědičkou. Příběh krahujčice, kterou sokolník lapil do pečlivě připravené pasti a již s velkou láskou krmil, ochočoval a vycvičoval, má podobnou strukturu jako příběh rytíře ze *Soudu českého krále*. Po počátečním úsilí, úspěších a velké lásce totiž došlo ke zlomu, jenž byl tentokrát nikoli dílem Fortuny, nýbrž přírody. Krahujčice prošla přepeřením, které změnilo její povahu, od sokolníka se odvrátila a přestala mu přinášet radost (*DA*, v. 1214–1264). Stejně jako rytíř skončil i sokolník v hlubokém smutku, který (na rozdíl od rytíře) začal rozhánět zájmem o jiné ptáky. Přepeření by se dalo přirovnat k proměnám Českého království, které byly zpečetěny Domažlickým mírem a roztržkou s královnou Eliškou v letech 1318–1319, popř. jejím odchodem do Bavor 1322. Tyto změny se odrazily nejen v reorientaci Janových politických zájmů, ale i v králově pečetní symbolice. Jan totiž přestal používat svoji majestátní pečeť s trůnícím panovníkem v aversu.[171]

V příběhu krahujčice alias Českého království nalezneme enigmatickou pasáž o malém ptáčkovi, který krahujčici v noci zahřívá pařáty, přičemž se celou noc v jejích drápech třese hrůzou. Šlechetná krahujčice ho nicméně ráno propustí a za službu, kterou jí prokázal, má ptáček její respekt a lásku (*DA*, 1285–1339). Ptáček se přirovnává k srdci milého, které má jeho milá ve svých rukou. Můžeme se ptát, zda se v této epizodě nekondenzuje komplex krále-cizince či prince-manžela, který nemá svou zemi pod kontrolou a je tlačen do výkonu nějakých nevábných úkolů a nevděčných rolí. Kronikář Jaique Dex také vypráví epizodu o tom, jak barská hraběnka Yolanda z Casselu přirovnala Jana Lucemburského k malému ptáčkovi (*roi-*

169 V tomto kontextu si nelze nepoložit otázku, zda je příbuznost slov sekret (*sigillum secretum*) a sekretář (*secretarius*) náhodná nebo zda je tato spojitost funkční.

170 K. MARÁZ, *Pečeti*, s. 15, 28–29 a s. 75, č. 2, s. 82–83, č. 15–17. Viz též R. LAURENT, *Les sceaux,* t. I/2, s. 489; t. II, pl. č. 31. Korunovaný lev je zajímavá reference z hlediska *Příběhu o lvu*.

171 K. MARÁZ, *Pečeti*, s. 19–20.

tel), přičemž zpochybňovala význam jeho královského titulu. Yolanda z Casselu samostatně vládla po smrti svého prvního manžela Jindřicha IV. Barského († 24. prosince 1344), tj. paralelně s Janem v letech 1345–1346. Bratři Machautové jsou po Janově smrti doloženi na jejím dvoře. Jaique Dex o Janovi také píše, že miloval turnaje, dámy, radovánky, psy a ptáky.[172]

Příběh o alerionovi byl napsaný v období, kdy Lucemburkové usilovali o znovuzískání římského trůnu, který byl aktuálně obsazen císařem Ludvíkem Bavorem z rodu Wittelsbachů.[173] Je tudíž těžké ignorovat, že příběh orlice-aleriona (*DA*, v. 1511–3028) obsahuje elementy, které připomínají říšskou volbu Jindřicha VII. Aleriona totiž protagonistovi postoupil sbor sokolníků, který o tom dlouze diskutoval a hlasoval. Pouze jeden jeho člen byl proti, ten nejméně důležitý, jenž je popsán jako krutý a arogantní a který byl nakonec umlčen (*DA*, v. 2373–2400). Proti volbě Jindřicha VII. v roce 1308 se postavil Jindřich Korutanský. Ztráta aleriona odpovídá ztrátě římského trůnu po Jindřichově smrti v letech 1313–1314. Alerion se pak k protagonistovi vrátí v epilogu, což koinciduje s volbou Karla IV. římským králem, o které se v *DA* ale nemluví. Alerion se totiž k protagonistovi vrátil sám od sebe. Zdůrazňuje se přitom, že to je přesně ten, kterého sokolník ztratil, poněvadž má stále na pařátu perlu, kterou mu tam jeho majitel dal (*DA*, v. 4569–4616). Lucemburkové římský trůn nikomu nesebrali, protože byl jejich a pouze se k nim vrátil. Zde se hodí připomenout existenci pečetního prstenu Jindřicha VII., na kterém byla loďka, kterou kormidloval lev a na jejíž přídi seděla orlice. Nad výjevem se vznášel anděl a v opisu stálo: „*H(enricus) dei gr(aci)a imp(er)ator VII transfreta(n)s.*" Tento Jindřichův prsten Jan nepoužíval, snad proto, že nebyl římským králem, avšak převzali ho jeho potomci římští králové Karel IV. i Václav IV.[174] Symboliku předání Jindřichova trůnu (císařského prstenu) Karlovi tudíž nalezneme i v kontextu kanceláře.

Pokud jde o třetího ptáka, orlici, sokolník nám nechce říct, jak k ní přišel, prý šlo ale o způsob, proti němuž nikdo nemohl vznést žádné námitky (*DA*, v. 3071–3094). Možná je to narážka na Polsko (resp. Slezsko, viz výše) a polský královský titul, který Jan zdědil, a digrese o královraždě, která měla potěšit římského krále (*DA*, v. 3401–3530), vzdáleně aluduje s vraždou Václava III., posledního polského krále z dynastie Přemyslovců. Příběh o orlici sice *de facto* neexistuje, zato se zde vrší repertoár nejrůznějších úvah a asociací spojených s orlicí, ať už souvisejí

172 Georg WOLFRAM (ed.) *Die Metzer Chronik des Jaique Dex (Jacques d'Esch) über die Kaiser und Könige aus dem Luxemburger Hause*, Metz 1906, s. 67 a 64.

173 B. VAN DEN ABEELE, *La Fauconnerie*, s. 229 ho datuje do let 1342–1349.

174 K. MARÁZ, *Pečeti*, s. 16.

s královskou mocí, s láskou či něčím jiným a který by se dal asi využít i jako pestré výkladové pozadí k orlím křídlům v klenotu Janovy přilby či k rozkřídlené orlici na jeho sekretech. Rovněž nepůsobí náhodným dojmem, že se od očí orla, již neoslepnou při přímém pohledu do slunce, odbočuje k očím lidským, které oslepuje jak slunce, tak i pravá láska, která však zrak očí nahradí zrakem srdce (*DA*, v. 3125–3186). Orlici, se kterou měl sokolník krásný vztah a která ho nikdy nezklamala, opustil on sám, poněvadž Láska tomu tak chtěla (*DA*, v. 3728–3731).

Posledním ptákem v *Příběhu o čtyřech ptácích* je raroh (*DA*, v. 3822–4248), kterého protagonistovi přenechala společnost sokolníků. Raroh dělal sokolníkovi radost, dokud šlo vše dobře (*DA*, v. 4070–4076):

Bien moustra au commancement	*Na počátku ukázala /jde vždy o samice/*
Un po d'amiable samblant,	*trochu zdánlivé přívětivosti,*
Et puis se m'ala assamblant	*pak se mi začaly postupně vyjevovat*
Conditions entremeslées	*její smíšené vlastností*
De dongiers, estranges ponées,	*jako svévolnost, podivné snůšky,*
Signes et maintiens orguilleus,	*arogantní gesta a násilné chování,*
Dont j'estoie moult mervilleus.	*které mě velmi udivovaly.*

Sokolník postupem času ztrácel s rarohem trpělivost. Ptákova povaha byla bizarní, úmysly neblahé a zvrácené a svému majiteli způsoboval nekonečné trápení. Poté, co si raroh namísto běžné kořisti oblíbil odpudivou žlutohnědou sovu, si sokolník přestal být jistý, že ho může se ctí udržet. Nakonec ho tedy plný bolesti a vzteku ponechal svému osudu. (*DA*, v. 4185–4248). V tom by se snad raroh mohl podobat Janově italské signorii.

Sfragisticko-politická interpretace *Příběhu o čtyřech ptácích* koresponduje s jednotlivými etapami vlády Jana Lucemburského. Sokolníkovo „já" má nicméně trans-generační dimenzi, která zahrnuje Jindřicha VII. i Karla IV. Pak je zde ještě výše zmíněný druhý registr, „já" klerika-učence, který komentuje sokolníkovy epizody. Z tohoto hlediska je celkem pochopitelné, že takto komplikovaně konstruované „já" zahrnující několik subjektů je do značné míry abstraktní. Literárním vědcům tudíž může připadat, že postrádá osobitost a kouzlo. *Příběh o čtyřech ptácích* jako alegorie sekulárního života panovníka ukazuje politické úsilí Jana Lucemburského jako svého druhu cestu lásky a následováníhodný příklad. Sokolnická alegorie je aplikovatelná na jakoukoli jinou aktivitu, což je zřejmé i z výzvy na konci Epilogu. Všem ženám (sic!) a mužům různého statusu se radí, že pokud chtějí žít správně, musí milovat tak, jako miloval sokolník. Skutečnost, že se tento model

chování navrhuje také ženám mladým i starým, pannám i vdovám (sic!) i vznešeným manželkám, znamená, že jde o univerzální abstraktní model láskyplného přístupu k životním preferencím a cílům, nikoli o *ars amandi*, které zobrazuje muže jako sokolníka a ženu jako cvičeného dravce. Pokud se sokolníkův příklad doporučuje dokonce i vdovám, nejspíš nepředpokládá ani partnerský vztah, a milostná tématika je tudíž také metaforou. Ten, kdo milovat neumí (pokračuje epilog), se to má naučit ve společnosti milovníků (tj. alternativa společnosti sokolníků). Ta mu předá potřebnou moudrost, jež mu pomůže k dobrým činům (*DA*, v. 4785–4800). Láskyplný přístup jak vidno nekončí vždy šťastně, naopak často končí zklamáním a smutkem, ale nakonec se vyplatí, protože člověk ve výsledku dosáhne toho, co má pro něj největší hodnotu.

Interpretace *Příběhu o čtyřech ptácích* jako politického a morálního odkazu českého krále staví do jiného světla i rukopis C, ve kterém měl *Alerion* původně zaujímat první místo. Pro toto alegorické, naučné a moralizující dílo zvolila rukopisná dílna stejný formát jako pro překlad Jeana de Vignay *Jeu des échecs moralisé* (New York, Morgan library MS G.52).

Závěrem

Otázka působení Guillauma de Machaut jako dvorského úředníka a básníka na dvoře Jana Lucemburského byla výše popsána na základě tří typů pramenů: pramenů diplomatických a administrativních, pramenů narativních (zejména Janův exemplární portrét v Machautově *Confort d'Ami*) a dále na základě nejstaršího rukopisu s Machautovým dílem, tzv. rukopisu C (BN, ms. fr. 1586). Interpretace těchto pramenů v kontextu dvora Jana Lucemburského vede k poměrně radikálním změnám oproti staršímu bádání. V první řadě je třeba zcela rezignovat na tradiční franko-centrická hlediska, podle kterých Machaut vstoupil do Janových služeb jako již hotový sekretář, univerzitní mistr, případně známý básník a hudebník, který měl již tehdy nějaké vazby k Paříži a tamějšímu královskému dvoru. Stejně tak je ovšem třeba opustit tradiční myšlenku, že Guillaume de Machaut neustále dlel po boku českého krále a všude s ním cestoval a že jeho verše o českém králi jsou autentickým vyjádřením jeho bezprostřední zkušenosti. Do třetice je třeba uvažovat o jeho narativních básních jako o určitém druhu panovnické reprezentace, která emanovala z lucemburského dvora a jejíž součástí by byla i předpokládaná masivní cirkulace Machautových děl a první impulz ke vzniku rukopisu C.

Začlenění diplomatických a administrativních pramenů do kontextu Janova dvora a zejména jeho kanceláře (zde míníme širší pojetí kanceláře zahrnující i finanční správu, kaplany apod., protože jedna osoba se nezřídka objevuje ve více funkcích) otevírá jednak otázky Janovy vládní, diplomatické a vojenské praxe, a dále otázku prosopografie a určité sociální sítě Janových kleriků: jejich profesní dráhy, jejich vztahy mezi sebou navzájem (např. nadřízený-podřízený), jejich vazbu ke kanoniím v různých regionech, kde drželi prebendy. Jejich občasná přítomnost v kanoniích byla patrně také funkční ve smyslu určitého zázemí v dané lokalitě, shromažďování informací, či v některých případech (Verdun aj.) přímo podporovala zájmy lucemburského hraběte. Dalším aspektem prosopografie Janova dvora jsou styky s jinými evropskými dvory a například i fenomén působení Janových úředníků na jiných dvorech – například Guillaume Pinchon na francouzském dvoře nebo Jan z Pistoje na papežském dvoře v Avignonu ve čtyřicátých letech 14. století, kdy dotyční zjevně zůstávali loajálními důvěrníky Lucemburků, za což byli Karlem IV. odměňováni.[175] Z tohoto důvodu je možné uvažovat, že Machaut zůstával do značné míry proponentem lucemburských zájmů ve frankofonním prostředí i v průběhu své další úřednické, kanovnické a básnicko-skladatelské dráhy po smrti Jana Lucemburského, ačkoli jeho vazbu ke Karlu IV. lze dokumentovat jen nepřímo.

Perspektiva Machautova působení v Janových službách otevírá možnost komparovat různá narativní díla, která mají k jeho dvoru vztah. Komparace historických událostí zmiňovaných v Janově exemplárním portrétu v *Útěše pro přítele* se *Zbraslavskou kronikou*, nejvýznamnějším historickým narativem Janovy vlády, ukazuje, že měl Machaut v roce 1357 k dispozici všechny tři její knihy (N.B. je to vysoce pravděpodobné, přímý důkaz jeho vlastnictví exempláře *Zbraslavské kroniky* asi nikdy mít nebudeme). Možnost, že se Machaut opíral o text Petra Žitavského, řeší řadu problémů a paradoxů, se kterými se potýkal dosavadní výzkum Machautova působení na Janově dvoře. V první řadě lze na tomto základě pochopit, proč chro-

175 4. dubna 1346 dostal Pinchon od Karla IV. rentu 100 liber turnosů v Lucembursku viz Heinz THOMAS, *Die Beziehungen Karls IV. zu Frankreich von der Rhenser Wahl im Jahre 1346 bis zum Grossen Metzer Hoftag*, in: Kaiser Karl IV. (1316–1378), Forschungen über Kaiser und Reich, ed. Hans Patze, Neustadt an der Aisch 1978, s. 165–201, zde s.168 a 177. Pinchon Karlovi rovněž vděčil za post probošta mohučské katedrály a v roce 1355 pro něj koncipoval návrh říšsko-francouzské smlouvy z 26. srpna 1355, viz Bedřich MENDL – Fritz QUICKE, *Les relations politiques entre l'Empereur et le roi de France de 1355 à 1356*, Revue belge de philologie et d'histoire 8, 1929, s. 469–512, zde s. 509. K Janovi z Pistoje naposledy A.-K. KUNDE, *‚Hec autem est nostra ultima voluntas'*, s. 348, pozn. 56. 4. července 1364 dává Karel IV. Janovi z Pistoje (+ po 1365) penzi po ostijském kardinálu Petrovi. E. WINKELMANN (ed.), *Acta imperii inedita*, t. 2, s. 569, č. 887.

nologický a geografický rozsah vyprávěných událostí nekoresponduje s obdobím a geografií Machautova působení v Janových službách, které lze abstrahovat z pramenů diplomatických. Dále pak vzhledem k tomu, že se jedná o popis událostí, které se odehrály dávno před dobou sepsání (rozmezí je zhruba 40–20 let před *Útěchou pro přítele*), je vcelku logické, že Machaut (který nebyl kronikářem jako Froissart) potřeboval pro své verše nějakou oporu. Komparace se *Zbraslavskou kronikou* umožňuje odlišit Machautovy vlastní dodatky a interpretace od Petrova textu. Machautovy koncepty a způsob vyjadřování lze dále porovnávat s formulacemi dokumentů z královské kanceláře. Toto porovnání naznačuje (podobně jako diplomatické prameny), že Machaut byl s kanceláří poměrně významně spjatý a dobře se orientoval v Janově politice. Komparace Machautových veršů se *Zbraslavskou kronikou* pak dále otevírá otázku hypotetické recepce tohoto díla v západní Evropě, resp. ve frankofonním prostředí. Tato otázka je nicméně zcela samostatnou kapitolou, ke které je na tomto místě předčasné se vyjadřovat, poněvadž každá ze tří knih *Zbraslavské kroniky* měla podstatně jiné osudy (první kniha mohla sloužit reprezentativním účelům již v raných 20. letech), přičemž francouzských děl, která obsahují české reálie, jež by se daly s kronikou porovnat, se v průběhu 14. století objevuje více.[176]

Nahlédnutí Machautových narativních skladeb, jež se nacházejí v nejstarším Machautově rukopisu se sebraným dílem (BN, ms.fr. 1584), optikou Janova života a vlády (a Machautova působení v jeho kanceláři) vede k neméně pozoruhodným výsledkům, které zde byly nastíněny vůbec poprvé. Čtyři z pěti narativních skladeb obsažených v rukopisu C mají velmi výrazné motivy a prvky, které se nejpravděpodobněji vztahují k životu a odkazu Jana Lucemburského. Některé tyto prvky, jež lze konfrontovat s historickou realitou, mohou hrát významnou roli při datování těchto Machautových příběhů. Datace navržená tímto způsobem ukazuje, že Machaut psal narativní skladby pro Jana Lucemburského až poté, co panovník zcela ztratil zrak, tj. v letech 1340–1346. Intence těchto děl byla dvojí. Pro samotného Jana a jeho blízké okolí měly tyto příběhy rozměr osobní, kdy se panovník smiřoval se ztrátou zraku a přemýšlel o svém minulém životě a o odkazu, který zanechá svým dětem. Tyto dílčí příběhy českého krále, které lze podchytit v motivech Machautových *dits* jsou nicméně vyprávěny symbolickým jazykem prostřednictvím abstrakcí

176 Viz zejména práce Martina NEJEDLÉHO, např. o *Historii o Meluzíně* – za všechny uveďme druhé rozšířené vydání monografie *Středověký mýtus o Meluzíně a rodová pověst Lucemburků*, Praha 2014; též jeho poznámka k *Románu o Fauvelovi*, Martin NEJEDLÝ, *Otec české královny Blanky a jeho knížecí zrcadlo*, ČČH 119, 2021, s. 32–73, zde s. 39 a pozn. 34.

a alegorií, tj. jako určitá schémata, vzorce či modelové situace, často v aluzích na díla předchozích autorů (*Román o růži*, *Yvain* apod.). Janovy příběhy tudíž nabyly na obecné platnosti a jejich význam se odpoutal od konkrétní situace českého krále. Interpretační posuny v chápání *dits* směrem od osobní roviny mecenáše-protagonisty k obecnějšímu ponaučení pro všechny jsou patrné v proměnách ikonografického programu v různých iluminovaných rukopisech. Výzdoba rukopisu C, zejména úvodní miniatury *dits*, se výrazně liší od iluminovaných rukopisů ze sedmdesátých let 14. století jako *Codex Vogüé* (Cambridge, Parker Library, Corpus Christi College)[177] nebo rukopis A (BN, ms. fr. 1584). Zajímavé také je, že nejstarší rukopis C nikde nezobrazuje Guillauma de Machaut jako autora díla, pouze jako protagonistu příběhu.[178]

V Machautových příbězích je nicméně dostatečné množství reálií, aby bylo možné pochopit, k čemu se vztahují. Jan Lucemburský je zde prezentován jako hrdina a ideální panovník (zvláště v *Příběhu o lvu* a *Soudu českého krále*) a Machautovy *dits* tak přispívají k jeho panovnické a rytířské reprezentaci na frankofonních dvorech. O posledním díle napsaném pro Jana Lucemburského, jímž je dle předložené historické analýzy *Příběh o alerionovi či o čtyřech ptácích*, lze uvažovat jako o politickém a morálním odkazu českého krále, který měl ve frankofonním prostředí podpořit pozici Janova prvorozence a nástupce Karla. Karlova pozice jakožto římského vzdorokrále proti císaři Ludvíku Bavorovi nadto v kontextu stoleté války po drtivé porážce francouzské armády u Kresčaku nebyla lehká.[179] Zde je třeba zdůraznit, že v případě *Příbehu o alerionovi* se historická interpretace tohoto díla radikálně rozchází s tradiční literární interpretací (která se nicméně netají určitými rozpaky a otazníky nad tímto dílem). Nahlížení literárního díla z hlediska historické perspektivy, potažmo používání literární fikce jako historického pramene se totiž s literární analýzou nijak zvlášť nepřekrývá, protože literární vědci kladou otázku smyslu a funkce daného díla v historickém kontextu jen zřídka. Z historické perspektivy je nepřehlédnutelné, že v okamžiku, kdy Lucemburkové usilují o znovuzískání vlády ve Svaté říši římské symbolizované orlicí, píše Janův dvorní básník

177 Faksimile vydali Lawrence EARP – Domenic LEO – Carla J. SHAPREAU *et al.*, *The Ferrell-Vogüe Machaut Manscript*, 2 vols., Oxford 2014.

178 K ikonografii autora ve vztahu k Machautovým rukopisům viz Lenka PANUŠKOVÁ, *Funkce autora ve středověku. Příklad ikonografie rukopisů Guillauma de Machaut*, in: Tvůrce jako předmět dějin umění. Pozice autora po jeho „smrti". Sborník 6. sjezdu historiků uměni Praha, 20.–21. září 2018, ed. Petr Jindra – Radim Vondráček, Praha 2020, s. 54–67.

179 Srov. H. THOMAS, *Die Beziehungen*, passim.

příběh o návratu mýtického orla aleriona ke svému původnímu majiteli. V tomto smyslu je historická analýza nezastupitelná.

Dvůr českého krále Jana Lucemburského pravděpodobně sehrával v módních literárních i hudebních trendech poměrně exkluzivní roli, avšak není úplně jasné, zda a jak to souvisí s Českým královstvím. Machautova tvorba se v Čechách nerozšířila nejspíš proto, že její těžiště leželo geograficky na opačném břehu Rýna a časově v poslední dekádě Janovy vlády, zejména pak v době kdy Jan předal moc v království Karlovi. Machaut sice v *Příběhu o lvu* zobrazuje obyvatele království jako zvířata, avšak jde asi spíše o nadsázku či humor, než o nějaké závažné kulturní rozdíly. Petra Žitavského Machaut zjevně považoval za významnou autoritu. Jeho kronika pro něj byla zcela srozumitelná, v řadě ohledů s ní souzněl a v bohaté míře ji využil. Rozdíly mezi oběma autory tkví jednak v žánru a dále v aplikovaných konceptech. Petr Žitavský psal dílo především historiografické (ač doplněné verši) a hodnotil Jana Lucemburského z pozic zemského patriotizmu, zatímco Guillaume de Machaut psal poezii a krále pojímal z hlediska hodnot dvorsko-rytířské kultury. Je velmi pravděpodobné, že králi rozuměl mnohem lépe než zbraslavský opat a jako člen kanceláře měl k němu i k jeho politice mnohem blíže. Můžeme odhadovat, že jeho díla, byť se vyjadřují abstraktně a symbolicky a pro nás ne zcela jasně či jednoznačně, poměrně přesně odrážejí názory, postoje a vkus českého krále. Z tohoto důvodu mohou doplnit diplomatické prameny při snaze rekonstruovat život a vládu Jana Lucemburského a vyvážit tak impozantní odkaz Petra Žitavského, jehož postavení již napříště nebude tak exkluzivní.

Příloha: porovnání Janova portrétu v *Confort d'Ami* s podobnými pasážemi *Zbraslavské kroniky*

– tučně jsou zvýrazněny podobnosti mezi *CA* a *ZK*
– podtrženy jsou Machautovy verše, kde se staví do role očitého svědka

První část portrétu: Janův charakter	***Petr Žitavský a postavy jeho kroniky hovoří o charakteru Jana Lucemburského***
2923–2029 **Pren garde au bon roy de Behaingne**. / Qui en **France** et en **Alemaingne**, / En Savoie et en Lombardie, / En Danne-marche et en Hongarie, / En Pouleinne, en Russe, en Cracoe, / En Masouve, en Prusse, en Letoe, / Ala pris et honneur conquerre.	***Kap. II/20, Veršová sekvence:*** **Hunc peto cerne virum**, qui perpetrat undique mirum. Hic nisi bellare solet et pugnis inhiare, Qui quasi torpescit, a bellis cum requiescit. Est raro terra, que sit per eum sine guerra, Hoc **Germania**, **Francia**, Flandria monstrat aperte.
2940–2950 Et par ma foy, s'il avenist / Qu'il heüst .ij. .c. mille livres, / Il en fust en .i. jour delivres, / Qu'a **gens d'armes** les departoit, / Et puis **sans denier se partoit**. / <u>Je le say bien, car je l'ay fait /Plus de .I. fois de fait. / Je ne di pas en si grant somme / Comme dessus le devise et somme.</u> / Einsois le di par aventure.	***Janova rozhazovačnost napříč kapitolami ZK:*** ***II/28, Dopis notáře Jindřicha. Brno, 27. října 1331:*** die decimo Wratislauiam pervenit, in qua civitate paucis sub diebus plus quam duodecim milia marcarum diversis extorsionum modis tam a christianis obtinuit quam iudeis. **Hanc quidem pecuniam quasi totam stipendiariis deputavit**. ***III/5: Údajná slova Balduina Trevírského:*** Ecce patruus meus dominus Johannes, rex Boemie, suscepit a duce Brabancie centum quinquaginta milia regalium aureorum denariorum pro eo, quod ipsum pro ducatu in Lymburk nec per se, nec per heredes suos debet deinceps impetere, sed ab omni debeat penitus cessare accione. **Hanc quidem pecuniam suscepit, nec ad solucionem debitorum suffecit, sed subito ut fumus nebule evanescit.** **III/12:** Igitur copiosa pecunia, scilicet viginti milia marcarum, ut dicitur, **per Johannem regem subito congregata cito dispergitur, stipendiariis pars solvitur, pars alias emittitur et totaliter dissipatur**.

2950–2: Briefment, il n'avoit d'argent cure, / **Ne riens qu'onneur ne desiroit**. / La ses cuers seulement droit.	***III/5**: **Jan utrácí prostředky na turnajích, kde si získává jméno jako nejudatnější rytíř*** Hastiludia et exercicia militaria ubique querit, expensas maximas gerit et **nomen sibi, quod sit miles strenuissimus acquisivit.**
2975–2981 Mais je te jur et te prommet / Qu'il estoit en si haut sommet / D'onneur qu'il n'avoit si haut homme / **Voisin, ne l'empereur de Romme, / Que, s'il li vosist mouvoir guerre / Que faire, qu'il ne l'alast querre / Tout en milieu de son pais**.	***III/12, 1336: Jan hledá rakouského vévodu v jeho táboře*** Porro **dux Austrie** in campis terre sue iacens cum duobus milibus galeatis et cum viginti milibus peditibus expeditis ad prelium hominibus Johannem, regem Boemie, qui duo milia et trecentos galeatos et quindecim milia peditum electorum habuit**, invadere prelio non presumpsit**. Sed pro certo intelligens, quod Johannes rex Boemie ad hoc se omnino disponeret, ut ipsum ducem in crastino pugnando invaderet, **dux in nocte, que diem beati Georgii sequitur, cum toto suo exercitu clam fugit, postquam nemo in castris, que metati fuerant, de mane inventus fuit.** Ex hac fuga maior fit exercitui regis audacia et iam securi se diffundunt per villas et castella, dampna faciendo maiora, ubique ipsis arridente fortuna. ***III/13, 1336: Jan táhne proti Ludvíku Bavorovi k Landau:*** Ecce, inquiunt omnes, iste **Ludwicus Bauarus** ab ecclesia reprobatus, venit cum armatis innumerabilibus **duces Austrie contra regem Boemie** adiuturus. Ipse enim tunc non longe a Ratispona fixerat sua castra, abinde proficiscens terram Henrici, ducis Bauarie subintravit, quam hostiliter inpungnavit. Quo audito Johannes, rex Boemie, qui tunc erat in metis Austrie, quasi leo rapiens et rugiens et veluti aquila sumptis sibi pennis velocibus gressibus cum paucis primo transiens per Budweys, Cambiam, in Struwingam in subsidium genero suo venit Henrico, duci Bauarie. Cum toto suo, qui ipsum secutus fuerat, exercitu **iuxta Landaw prope flumen Ysaram** in campestribus satis tutis tentoria sua fixit […] Cumque contra se hii duo exercitus validi, parvo loci spacio segregati, diebus duodecim erectis vexillis quasi pugnaturi cottidie iacuissent, **ecce die tercia decima, hoc est XV° kalendas Septembris, Ludwicus Bauarus ad instanciam Ottonis, ducis Austrie, cum toto ipsius exercitu castra movit, et per Patauiam descendens versus Linczam pervenit.**

2985–88: Et adés si bien se chevi / Qu'onques encor signeur ne vi / Qui **telle force** avoir peust / **Qu'en sa terre une nui geust**.	***II/28, Dopis notáře Jindřicha Lava, 26. listopadu 1331:*** Quamvis autem **maxima**, ut dictum est, **multitudo hostium fuerit**, **nunquam tamen pernoctare duabus noctibus in nostris terminis ausa fuit**.
Druhá část Janova portrétu: Janovy skutky a chronologie událostí	***Petr Žitavský: chronologie událostí a sled kapitol***
2989–2996 Que fist il premiers en Behaingne? / Que qui s'en loe ou qui s'en plaingne, / Par force d'armes et d'amis / En subjection les a mis, / Comment qu ,il li fussent rebelle / Tuit, mais il gaaingna la querelle / Et maintes fois se combati, / Dont maint grant orgueil abati.	***Upevnění vlády v Českém království*** ***I/108:*** Quomodo rex Johannes, filius Heinrici imperatoris, cum exercitu valido Bohemiam intraverit et Pragam expugnaverit anno Domini MCCCX°. ***I/109:*** Quomodo rex Johannes pacem in regno Bohemie ordinaverit et coronatus fuerit anno Domini MCCCXI°. ***I/126:*** De captivitate Heinrici de Lypa et de pluribus incidenciis. Qualiter propter captivitatem Heinrici de Lypa disturbium in regno Bohemie ortum fuerit et propter hoc dominus Treuerensis archiepiscopus in Pragam cum Maguntino archiepiscopo venerit.
2997–3006 Après se vint a **Esselingne, /** Une ville qu ,est en Duringne [*sic*], / La **l'ordre ot de chevalerie** / Et a moult noble compaingnie / Se combatit par tel maniere / **Eu milieu d'une grant riviere** / Que l'eaue en fu vermeille et teinte / Un demi lieue d'enseinte. / Mais ses annemis desconfit /A s'onneur et a son profit.	***I/127, 19. září 1316: bitva u Esslingen*** Hii itaque rex et archiepiscopus tercio kalendas Septembris cum Lodowico, Romanorum rege, **prope Nuerenberg conveniunt versus Ezcelingam, civitatem Sueuie**, ubi dux Austrie sua tentoria fixerat, pariter procedunt, igitur Lodowicus Fridericum hostiliter visitat et tantum audacter se ad ipsum applicat, quod utriusque exercitum flumen, quod Neccarus dicitur, tantummodo dividebat, uterque applicantur litori et terribilibus oculis et iocis odiosis se mutuo non desinunt intueri.[…] **Totum autem pondus prelii in mediis Neccari vertebatur fluctibus**, ita quod ibi prelium fuerat factum maius, quosdam absorpsit fluvius, alios occidit gladius, quosdam, qui non aufugerant, detinuit inimicus; durat hoc bellum usque ad solis occasum. […] In acie huius certaminis congressione dominus **Johannes, rex Bohemie et Polonie, baltheo militari cinctus est**, et alios plurimos cinxit, et eodem die ut novus miles gloriosissime, ut stupor fuit videntibus, dimicavit.

3007–12 De la s'en ala en Baiviere / Et a desploïe baniere / **Et compaingnie noble et riche** / **Desconfit** le duc d'**Osteriche**. / Mais **il le prist** par la ventaille / **A force dedens la bataille**	***II/11, 28. září 1322: bitva u Mühldorfu*** Eodem anno duorum regum Romanorum, Lodowici videlicet de Bawaria et **Friderici de Austria**, dampnosa contencio, que annis octo totam Alemaniam graviter oppressit, interveniente conflictu durissimo conquiescit. Nam hii duo principes fortibus coadunatis exercitibus iuxta oppidum Muldorf, in Salczburgensi dyocesi situm […].Porro Lodowicus **Johannem, regem Boemie, Henricum, ducem Bawarie, huius regis generum, ac Bernhardum, ducem Slesie, in sua parte secum habuit; comitum vero et nobilium numerus de diversis partibus magnus fuit**. Mane facto **rex Boemie** missa audita, munitusque prius sacrosancte eucharistie sacramento, bellum cum suis viriliter inchoat, feliciterque consumat, **triumphum reportat.** […] **In hoc bello durissimo**, quod fere die duravit integro**, Fridericus rex cum suo fratre capitur Henrico,** magnaque pugnencium occiditur multitudo.
3013–3016 Et le mena a **Bruguelis,** **Son chastel,** ou n'a fleur de lis, Car il y fait froit en esté. Bien le say, car j'y ay esté.	***II/11, 1322: Jindřich Habsburský uvězněn na Křivoklátě*** Henricus vero **dux Austrie**, cui presignatum fuit, quia rex fieret Boemie, **in Burgilnio castro regio sedet captus**.
3017–3020: Li rois se dut loer de Mars, / Car il en ot **cent mille mars** / **Et pluseurs forteresses bonnes** / Qui de Behaingne sont les bonnes.	***II/12, 1324: Výkupné za Jindřicha Habsbuského*** **Promisit vero idem Henricus, dux Austrie, Johanni, regi Bohemie, novem milia marcarum argenti dare** et quedam ardua privilegia resignare. Habebant enim apud se duces Austrie privilegia quedam fortissima, in quibus ipsis maiores barones Boemie temporibus Alberti, Romanorum regis, ducum Austrie genitoris, plura incaute iuramenta fecerant et promissa. Hec omnia simul cum privilegiis Henrici, ducis Karinthie, que super regnum habuit Boemie, resignare duces Austrie promiserunt; **itaque pro horum certitudine promissorum civitas La cum oppido Witra et aliis municionibus regi Bohemie obligatur, et civitas Snoma cum castro, que antea a regno abstracta fuerat, regi redditur et regno iterum adunatur**.

3021–3022: De la s'en ala en **Pouleinne** / Et la conquist a moult grant peinne [*sic*].	***II/19, 1327: Výprava proti Polsku a holdy opolských knížat*** Eodem tempore **multi duces Polonie** ad Johannem, regem Boemie, **visitantem eorum terminos venerunt eique fidem et dexteram sub forma homagii ultronei prebuerunt**. Erat enim tunc rex sub tali intencione, quod Cracouiam cum **regno Polonie** sibi ablatam cuperet in manu valida recuperare**. Incipiebant namque iam premissi exercitus ipsam Cracouiam civitatem hostiliter impugnare.**
***3023*:** Aussi **conquist il Breselau**	***II/19, 1327: Získání Vratislavi*** Tempore isto, quo rex Johannes moratus est in regno Boemie, venit ad ipsum **Henricus VI, dux Slesie, dominus civitatis Wratizlauie, habuitque cum rege tractatum de ducatus sui resignacione.** Huic rex provinciam Glacensem ad tempora vite ducis possidendam pro ducatu assignat, sibique deputat mille marcas argenti annis singulis a fisco regio, quoad vixerit percipiendas. **Igitur in die beati Ambrosii episcopi rex cum duce Wratizlauiam pervenit et se de civitate et omni ducis dominio accedente plurium consilio iure perpetuo intromisit, ita sane, quod dux ducatum suum regis nomine ad vitam suam debeat possidere.** Herede quidem masculino tunc dux caruit, filias tantum habuit, plus **quoque regi de ducatu quam Bolezlao proprio fratri suo favit.** Querebat enim idem **Bolezlaus dux de Brega** omni tempore, qualiter Henricum dictum fratrem suum eiceret de suo dominio vi vel fraude.
3024–28: **Qui estoit le duc Boselau, /** **Et treize dus qui tout hommage /** **Li firent,** par son vasselage. / Je le vi, pour ce le tesmong. / Car partout en seray tesmong.	***II/22, 1329: Hold Boleslava Lehnicko-Břežského*** Eodem anno mense Mayo **Boleslaus, dux Slesie, dominus Brigensis civitatem Lignicz** cum suis pertinenciis, quam a fratre suo Wladizlao clerico vi abstulit et sue dicioni subdidit, a Johanne, rege Boemie et Polonie, iure feodali quasi coactus suscipit et ad eius obsequia perpetuo cum suis heredibus se astringit. **Duces quoque Polonie et Slesie, quorum numerum nunc nescio pre multitudine**, fere omnes eodem tempore eiusdem regis rerviciis se mancipant, fidem prestant.

3029: Bien dis ans roys s'en appella.	***III/10, 1335: Smrt Jindřicha Vratislavského*** Eodem anno in die beate Katherine absque heredibus obiit Henricus, dux Slesie, dominus Wratislauiensis. Quo mortuo mox Johannes, rex Boemie, Karolum, filium suum, misit, qui se patris nomine de civitate Wratislauiensi et de aliis cunctis ad ducatum eundem pertinentibus sine contradiccione qualibet intromisit; sic enim dux Heinricus idem disposuerat adhuc vivus.
3030–50: Et puis il s'en ala de la / Droit en roiaume de Cracoe / Et par les glaces en Letoe. / **Crestienner fist en une ville / Des mescrëans plus de sis mille**. / Li lieus avoit nom Medouagale. / Et ne tien pas que ce soit fable, / Qu'encor prist il quatre fortresses / Qui dou pais furent maistresses: / Xedyctain et Gedemine, / Gegusë, Aukahan; et si ne / **Demoura la homme ne fame / Qui ne perdist le corps et l'ame**; /Ne riens qui demourast en vie, / Maugré le can de Tartarie, / A qui Letoe est tributaire. / Et encor leur fist tel contraire / Qu'il leur gasta plus de pais / Qu'il n'a de Bruges a Paris. / <u>Car presens fui a ceste feste, /</u> <u>Je le vi des yeus de ma teste.</u>	***II/20, 1328: Výprava na Litvu*** Eodem anno Johannes, rex Boemie, reversus de partibus Austrie congregata magna parte pecunie per collecionem generalis berne et diversa exaccionis specie VI° die mensis Decembris de Praga exiens versus Prusziam procedit cum exercitu contra Lytuanos paganos pro Christi nomine pugnaturus. ***II/21: 1329:*** Eodem anno in die beati Vrbani Johannes, rex Boemie et Polonie, de partibus Prussie et Litouie feliciter reversus in Pragensi suscipitur civitate; strenua valde et magnifica contra Litowanos et paganos in bellicis actibus exercuit opera, ut communis omnium hominum preconizat fama. **Ipse namque, ut dicitur, ad remociores paganorum transivit terminos, quam aliquis ante ipsum principum fecerit, cuius memoria apud modernos sit. Sunt per ipsum inibi multa milia trucidata et circiter tria milia gentilium baptizata**; ad hec omnia fratres Cruciferi de domo Teuthonica sua auxilia prebuerunt fideliter et consilia, procurando vehiculorum levium quadraginta quinque milia portancium pro exercitu necessaria et pro rege. Unus procerum gentilis tunc occiditur, qui habuisse XII pedes in longitudine perhibetur.
3051–3052: Puis fu il par .ij. fois en **Prusse** A moult grant honneur, et en Russe.	***III/14: Druhá výprava do Prus*** Qualiter Johannes, rex Boemie, **Prussiam secunda vice iverit** et de pluribus aliis. Annus Domini MCCCXXXVII.

***3053–3058*:** Après conquist en **Lombardie** / **Parme, Rege, Mode, Pavie, /** **Et jusques a .xij. citez**./ On scet bien que c'est veritez./ Il fu **sirez de Pietrecent,**[1] **/** **Et de Luques**, mais plus de cent,	***II/27, 1330–31: Úspěchy v Lombardii*** Eodem anno et tempore Johannes, rex Boemie, […] partes ingreditur **Lombardie**. […] Hec sunt nomina principalium civitatum, que cum castellis et oppidis suis regi prestant homagium et faciunt iuramentum: **Brixia, Pergamus, Cremona, Placencia, Cume, Parma, Regium, Modena, Lucka cum omnibus earum districtibus et castellis**; **item Mediolanum, Nauarria, Papia.** Harum civitatum quedam pro tempore, alie perpetuo istius regis se dominio subdidere. **Lucka et Brixia huic regi prestant subieccionis perpetue iuramentum**. […] In urbibus quoque singulis sibi subditis intendit civium concordiis revocans omnes, quantum valet, a discordiis veteratis. Omnibus enim precipit et inhibet, ne quis se Gwelfum aut Gibilinum nominet aut appellet. Hortatur quidem omnes rex iste, ut cives pari lege pariter Boemie sint sub rege.
3059–3060: Voire de mil, tout a .i. sible, L'appelloient **le roy paisible**.	***II/27 1331: Jan vítán v Itálii*** Efficitur **rex** Lombardis **amabilis et gratus, et a pluribus predicatur iustus, diciturque beatus.** ***Pro krále míru viz:*** I/108: 1310: Johanni venienti **principi pacis** I/109, 1311: Gaudet et exultat et magna laude resultat, Nam consolata modo stat sibi pace relata. Siluit namque terra in conspectu huius **pacifici regis**.
3061–3062: Que fist il devant **Basenouve,** A **Senouain** et a **Lendouve**	***II/28: Poznaň: Dopis notáře Jindřicha z* 27. října 1331**: Ab hac civitate versus Pomeraniam cum septingentis viris galeatis dominus rex processit et **civitatem Posnaniam** vallavit cum suo exercitu et obsedit. Etc. ***II/20: 1328, u Znojma, na rakousko-moravské hranici:*** Pragenses cives huiuscemodi mandatum regis leti suscipiunt et infra triduum circiter decem milia virorum pugnancium tam in curribus, quam equis regi suo in adiutorium transmittunt. Erat autem curruum eorum numerus septingenti quadraginta, qui alimenta ducebant et arma. Isti **cum prope Znomam venissent**, concordiam quoque principum audivissent, iubente rege Pragam pariter sunt reversi, qui in campis apparuerant gloriosi. ***III/13: 1336, Landau:*** viz výše – Janův konflikt s rakouským vévodou a císařem Ludvíkem Bavorem.

1 Pietrasanta v té době patřila Lucce. Machaut zřejmě použil tento název (namísto Brescie) kvůli rýmu.

3063–3064: Et devant **La ou fu li Hongres** A .c. mille hommes (c'est li nombres)?[2]	***II/28: Dopis notáře Jindřicha z Lavy 26. listopadu 1331:*** Fama omnium istud famat, quod **de Vngaris sint quinquaginta milia pugnatorum, de quibus tria milia cum quingentis habent capita galeis cooperta**. Australium vero mille cum octingentis galeas habent in capitibus; viginti vero milia instrumentis bellicis diversimode ad prelium sunt parata. Hunc magnum adunavit exercitum tempus longum. Dominus vero noster, rex Boemie, brevi hoc sub tempore mille quingentos iam congregavit viros galeatos cum viginti milibus ad pugnandum optime preparatis, cum quibus iam iacemus et iam per duas septimanas iacuimus **ante civitatem La in campestribus**, congressum cum hostibus cottidie exspectantes.
3065: Trop **fist de choses mer-villeuses**…	***Viz výše II/20:*** Hunc peto cerne virum, **qui perpetrat undique mirum**

2 Sto tisíc mužů představuje součet všech přítomných vojsk uváděných v *ZK*

"S'en puis parler plus clerement": Guillaume de Machaut as court official and poet at the court of John of Luxembourg (ca 1323–1346)

JANA FANTYSOVÁ MATĚJKOVÁ

The study deals with the work of Guillaume de Machaut at the court of John of Luxembourg from the point of view of three types of sources: diplomatic and administrative sources, narrative sources and the earliest manuscript with the "collected" work of Machaut (BN, ms.fr. 1586), which contains works written for John of Luxembourg. On the basis of the diplomatic sources, it outlines Machaut's joining of John's service in the context of the restoration of Luxembourg-French relations (1322), which included an annuity that John of Luxembourg received from the French king Charles IV the Fair. At John's court, Machaut mainly performed tasks related to John's finances and his military duties to the French king, but he also worked in John's chancellery, especially in relation to other French-speaking courts (Hainaut). He entered John's service as a young cleric and over time became a well-known poet and musician (from the 1330s). However, he only started writing narrative poetry for John of Luxembourg after the king became blind, for which he probably acquired a copy of the *Chronicon Aulae Regiae*, the motifs of which appear in his literary works. He then used the *Chronicon Aulae Regiae* again in 1357, when he wrote an exemplary portrait of John of Luxembourg in the work *Le Confort d'Ami* (*Comfort for a Friend*) dedicated to the king of Navarre Charles of Évreux. It is possible to read and interpret through the optics of Machaut's work at John's court and the historical circumstances of John's life and reign four of the five *dits* contained in manuscript C (BN, ms. fr. 1586). Whereas *Le Dit dou vergier* (*The Tale of the Garden*), *Le Dit dou lyon* (*The Tale of the Lion*) and *Le Jugement dou roy de Behaingne* (*The Judgement of the King of Bohemia*) had already been linked to John of Luxembourg by earlier researchers, the study proposes to link with John of Luxembourg also *Le Dit de l'alerion ou des quatre oiseaux* (*The Tale of the Alerion or the Four Birds*). A heraldic interpretation of the *dit* is suggested as a hypothesis, i.e. that the four birds of prey represent the acquisitions of the Luxembourg dynasty, namely the Kingdom of Bohemia, the Holy Roman Empire (= the alerion), Poland (Silesia) and Italy (Lucca etc.). This reading roughly corresponds with John's seals that display birds of prey (mostly eagles) and above all his earliest seal (1310) which

depicts the *primogenitus* of Henry VII as a falconer. In the conclusion, the possibility that Machaut remained connected with Charles IV as one of the supporters of his French policy is outlined.

Translated by Sean Mark Miller

STUDIE

Herrschaft, Steuern und Bürokratie nach dem Weißen Berg: Die Eggenberger Herrschaften und der Habsburgisch-Ständische Verwaltungsapparat (c. 1650–1720)

STEPHAN KARL SANDER-FAES

STEPHAN KARL SANDER-FAES: Domination, Taxation, and Bureaucracy after White Mountain: The Eggenberg Domains and the Habsburg-Territorial Administrative State (c. 1650–1720)

This essay addresses an established research field from a new perspective: first, Bohemia was a "metropolitan province" (Huw Bowen, Andrew MacKillop) of the Habsburg monarchy. Second, by reflecting on current research subsumed by the term "fiscal-military state" (John Brewer), although my focus does not rest on the conventionally favoured elites and central authorities, but rather on the effects of their actions *outside* Vienna and Prague. Third, to gain new insights into the dynamics of domination, taxation, and state transformation, it is essential to examine the application of bureaucratic know-how in everyday administration "on the ground" in the regional offices and individual lordships.

Based on the fiscal records of the Eggenberg possessions in southern Bohemia, located in the Bechin and Prachin regions, I investigate the intersections of local/central and social/political power differentials. Moving beyond existing research, I (re)connect diet resolutions and fiscal documents

to identify the variety of state and non-state actors involved in the dynamics commonly referred to as "taxation". Thus emerges a reconstruction of the points of contact between public and sovereign administrative apparatuses, which reveals a wealth of new insights into the functioning of the tax system, its diversity, and its spatial as well as temporal characteristics.
This investigation is embedded in the "larger" contexts of current work on the complex of topics of war, taxation, and state-building, whereby the results also offer food for thought about the role of Bohemia *within* the Habsburg monarchy. The continuing importance of "domination" for the functioning of public administration further suggests that the reservations cited by crime historians about both the informative value of sources and access, as well as to the differences between "norms" (diet resolutions) and "practices" (everyday administration) may also be applied to the closely intertwined topics of war, taxation, administration and "state transformation" (Charles Tilly).
Keywords: Domination – Bureaucracy – State Transformation – Bohemia – Habsburg Monarchy

„Bureau, heisset eine Gerichts-Kammer, eine Amts- oder Raths-Stube oder Gerichts-Ort, wo man Rechtshändel oder andere öffentliche Geschäfte abhandelt; die Justiz verwaltet; Arme verpfleget & Allmosen, Steuern, Geleite, Accise, Zoll und dergleichen entrichtet; herrschaftlich verpachtete Waaren, gestempelt Papier &c. debitiret und ausgiebet."[1]

1. Zur Einführung

Im Sommer 1708 verfasste Beatrix Windterischin, Äbtissin des Krumauer Klarissenkonvents, eine Petition an Joseph I. (r. 1705–1711).[2] Aufgrund des seit einem Vierteljahrhundert anhaltenden, kriegsinduzierten Steuerdrucks werde das Klos-

1 Das Zitat nach Johann Christoph NEHRING, *Bureau*, in: Zedler's Universal-Lexicon. Supplement 4 (Boe-Caq), Halle/S., Leipzig 1751, s. 520, Sp. 1030.

2 Dieser Beitrag verwendet die in den Quellen erwähnte Schreibweise von Orts- und Personennamen. Toponyme sind entsprechend der deutschsprachigen Quellenüberlieferung gebraucht, die heute üblichen tschechischen Ortsnamen sind bei deren erster Erwähnung in Klammern vermerkt (ausgenommen Prag). Homonyme werden in direkten Zitaten so wiedergegeben, wie diese in den ausgewiesenen Quellen geschrieben sind, ansonsten werden deren standardisierte Vornamen gebraucht.

ter allerdings „in kurtzer zaith *destituirt* seijn", was eine für die im „400. Jahr stehende *fundation*" beispiellose Situation sei. Wiewohl Äbtissin Beatrix festhielt, dass die 76 1/8 Angesessenen des Konvents durchaus in der Lage wären, die regulären „ogrigkhaitlichen gaben, undt Landts anlagen" zu bestreiten, so „haben die hier auf ain ander gefolgte *extra ordinaria Subsidia* mein Closter fast in den besagten *ruin* gebracht". Alleine in dem Zeitraum von 1705 bis 1708 beliefen sich die Ausstände des Konvents auf insgesamt 7.316 Gulden 105 Kreuzer, was jedoch aufgrund der jährlich „kaum 600 fl. einkhommen" schlichtweg unbezahlbar war.[3] Seit einiger Zeit bereits führten die Klarissen daher einen Gutteil der Steuerforderungen in Naturalien – vor allem in Bier und Holz – ab, und um den Fortbestand des Konvents zu sichern, appellierte Äbtissin Windterischin an die „seiner khaiserlichen Maijestät angebohrnen Clementz" und bat darum „entweder von diesen Dominical gaben das Closter zu befreijen, oder ain geringes *quantum* nach der ansessigkheit, nach welcher wür das obrigkhaitliche *contingent* künfftig abführen solten, zu *reduciren*." Im Gegenzug versprachen die Klarissen, Gott darum zu bitten, „Eüer khaiserliche Maijestät mit beständiger gesundthait und glücklicher Regierung durch lange Jahre [zu] Segenen, undt Erhalten". Die Supplik erging Ende August/Anfang September 1708 per Post nach Wien.[4]

So weit, so traditionell in Form, Inhalt und Prozeduren. Doch bereits ein kurzer Blick in diese Unterlagen verweist eindeutig auf die mehrdimensionalen Verflechtungen zwischen binnenherrschaftlichen Instanzen (Klarissen), Grundherr (Eggenberg), den Prager Landesinstanzen (Landtag, Statthalterei, Steueramt) und dem Wiener Hof. Der Steuerdruck seitens sowohl der Landesämter als auch der Böhmischen Hofkanzlei, deren Hofkanzler Johann Wenzel Wratislaw zu löschen von Mitrowitz „die bezahlung alß *Subsidij* alhier starkh *urgiren* Thue", war offenkundig.[5] Wie jedoch ein weiteres Schreiben Eggenbergs an den Ordens-Provinzial der Klarissen in Böhmen belegt, fürchtete der Herzog von Krumau, im Fal-

3 Die Ausstände im Detail für 1706: 2.642 fl. 47 kr.; 1707: 832 fl.; 1708: 1.749 fl. 58 kr. Státní oblastní archiv v Třeboni (SOAvT), oddělení Český Krumlov (OČK), Vrchní úřad – česká generália (Vú — čg), Sign. I 4 L α, 65, s.p., Windterischin an Eggenberg, Krumau, 26.8.1710; s.p., Beilagen Lit. A und B, Krumau, 26.8.1708. Die Einnahmen entsprachen einer jährlichen Steuerlast von rund 8 fl. pro Angesessenem, die erwähnten Ausstände alleine betrugen hingegen ca. 24 fl. pro Jahr und Angesessenem. *Nota bene*, dass im Folgenden alle redundanten Archivinformationen abgekürzt oder gänzlich ausgelassen werden.

4 SOAvT, OČK, Vú — čg, I 4 L α, 65, s.p., Petition der Krumauer Klarissen, Krumau, 26.8.1708 (Hervorhebungen im Original).

5 SOAvT, OČK, Vú — čg, I 4 L α, 65, s.p., [Eggenberg] an Wratislaw, Kurzweil (Kratochvíle), 28.8.1708 (Hervorhebungen im Original).

le eines Misserfolgs der Petition „bahldig ich Ehre haben werde, dieselben in Prag zu bedinen." Daher wies Eggenberg seinen Prager Vertreter (Sollicitator) Lazarus Hiepfl an, die Bittschrift der Klarissen ebenda „zu *recommendieren*".[6] Diese Schreiben zeigen eindeutig auf, dass die Probleme des Konvents die Herrschafts- und Landesgrenzen überschritten. Zu deren Bearbeitung waren demnach – zusätzlich zu Eggenberg, Windterischin und den betroffenen Instanzen in Prag und Wien – der fürstliche Sollicitator in der Goldenen Stadt, der Ordens-Provinzial der Klarissen in Böhmen und ein fürstlicher Abgesandter nach Wien involviert.

Daraus erwächst die Notwendigkeit, dass jegliche Beschäftigung mit einem einzelnen der involvierten Themenfelder durch zumindest eine angemessene Berücksichtigung der übrigen individuellen wie institutionellen Akteure gekennzeichnet sein sollte. Diesen Anforderungen entsprechend, seien die folgenden grundlegenden Hinweise der thematischen Behandlung der eng miteinander verflochtenen Bereiche von Herrschaft, Steuern und Verwaltung vorangestellt. Erstens sei angeführt, dass „Herrschaft" *zentral* für jegliches Verständnis vormoderner – politischer, sozialer, konfessioneller beziehungsweise ökonomischer – Zusammenhänge ist. Dies ist gerade im gegenständlichen Kontext der über die konventionellen Periodisierungsschemata und Nationalhistoriographien hinweg weisenden Forschungsfelder von Bedeutung, wie dies beispielhaft – über historische (Weißer Berg) wie gegenwärtige Brüche (Samtene Revolution) hinweg – überaus wichtigen Arbeiten von Eduard Maur hervorgeht.[7] Zweitens waren diese multidimensionalen Verhältnisse zwischen Grundherren und Untertanen zudem situativ veränderlich, wobei dem „Nebeneinandergelten verschiedener einander *widersprechender* Ordnungen innerhalb des gleichen Menschenkreises" entsprechend gesteigerte Bedeutung zuzumessen ist.[8] Drittens war „Herrschaft" kein ausschließlich direktes

6 SOAvT, OČK, Vú — čg, I 4 L α, 65, s.p., [Eggenberg] an den Ordens-Provinzial der Klarissen, Krumau, 28.8.1708 (Hervorhebungen im Original).

7 Eduard MAUR, *Der Staat und die lokalen Grundobrigkeiten. Das Beispiel Böhmen und Mähren*, in: Petr Maťa – Thomas Winkelbauer (eds.), Die Habsburgermonarchie 1620–1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas, Stuttgart 2006, s. 443–453, hier s. 444. Maurs umfassende Studien liegen z.T. auch in deutscher Übersetzung vor, wobei diese kürzlich als Synthese (zzgl. bibliographischer Hinweise) erschienen sind, die in Anm. 30 z.T. angeführt sind; Für eine umfassende historiographische Diskussion dieser Aspekte sei der Leser verwiesen auf Stephan SANDER-FAES, *Herrschaft und Staatlichkeit. Böhmen und die Habsburgermonarchie vom Dreißigjährigen Krieg bis Karl VI.*, unpub. Habilitationsschrift, Zürich 2017, s. 28–53.

8 Vgl. Max WEBER, *Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriss der verstehenden Soziologie*, Tübingen [5]1980, s. 16–17 (Hervorhebung im Original), vgl. ebenso s. 122–176, bes. 124–140, s. 541–624, bes. 551–579, sowie s. 625–653, bes. 636–653. Ähnliche Mehrdeutigkeiten finden sich auch bei Horst GÜNTHER – Karl-Heinz ILTING – Reinhart KOSELLECK, *„Herrschaft" von der frü-*

System, sondern bestand aus einer Vielzahl von durch herrschaftliche Amtsträger „vermittelte" Bezugspunkte und -systeme.[9]

Herrschaft in Spätmittelalter und Frühneuzeit bezeichnet also ein „zusammengesetztes" – und somit „komplexes" – System mit einer Vielzahl beweglicher Variablen. Während erstere Zuschreibung besonders in den Analysen Klaus Schreiners und Stephan Sander-Faes' auftaucht (in Anlehnung an John Elliott), beschreibt Komplexität nach Joseph Tainter „die Größe einer Gesellschaft, die Anzahl und Unterschiedlichkeit ihrer Bestandteile, die Varianz spezialisierter sozialer Funktionen und Persönlichkeiten sowie die Bandbreite organisatorischer Abläufe".[10] Diese Phänomene treten zweifelsfrei in nahezu allen einschlägigen jüngeren Studien – von unter anderem Markus Cerman, Eduard Maur, Jan Peters, Werner Troßbach, Pavel Himl, Dana Štefanová oder Hermann Zeitlhofer – zu spätmittelalterlichen wie frühneuzeitlichen Sozialstrukturen in dieser oder jener Form hervor.[11] Während die kontinentaleuropäische Forschung also die die wech-

---

hen Neuzeit bis zur Französischen Revolution, in: Otto Brunner – Werner Conze – Reinhart Koselleck (eds.), Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland, č. 3 (H-Me), Stuttgart 1982, s. 14–63, hier s. 14–15.

9 Zu „Herrschaftsvermittlung" siehe etwa die Beiträge in Stefan BRAKENSIEK – Heide WUNDER (eds.), *Ergebene Diener ihrer Herren? Herrschaftsvermittlung im alten Europa*, Köln 2005; Stefan BRAKENSIEK, *Akzeptanzorientierte Herrschaft. Überlegungen zur politischen Kultur der Frühen Neuzeit*, in: Helmut Neuhaus (ed.), Die Frühe Neuzeit als Epoche, München 2009, s. 395–406; DERS., *Einleitung. Herrschaft und Verwaltung in der Frühen Heuzeit*, in: Stefan Brakensiek – Corinna von Bredow – Birgit Näther (eds.), Herrschaft und Verwaltung in der Frühen Neuzeit, Berlin 2014, s. 9–24.

10 Ausgangspunkt ist John H. ELLIOTT, *A Europe of Composite Monarchies*, in: Past & Present 137, 1992, s. 48–71. Adaptiert für die substaatlichen Ebenen von Klaus SCHREINER, *Grundherrschaft – ein neuzeitlicher Begriff für eine mittelalterliche Sache*, in: Gerhard Dilcher – Cinzio Violante (eds.), Strukturen und Wandlungen der ländlichen Herrschaftsformen vom 10. zum 13. Jahrhundert. Deutschland und Italien im Vergleich, Berlin 2000, s. 69–93, hier s. 87; sowie Stephan SANDER-FAES, *Composite Domination and State Formation, 1650–1700. Manorialism and the Fiscal-Financial-Military Constitution in Habsburg Bohemia*, Opera historica 19, 2018, č. 2, s. 151–190, bes. s. 186–189. Das o.a. Zitat zur Komplexität entstammt Joseph A. TAINTER, *The Collapse of Complex Societies*, Cambridge (1989), s. 22–38, hier s. 23: „Complexity is generally understood to refer to such things as the size of a society, the number and distinctiveness of its parts, the variety of specialized social roles that it incorporates, the number of distinct social personalities present, and the variety of mechanisms for organizing these into a coherent, functioning whole. Augmenting any of these dimensions increases the complexity of a society."

11 In Auswahl etwa die Beiträge in Markus CERMAN – Hermann ZEITLHOFER (eds.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert*, Wien 2002; Markus CERMAN – Robert LUFT (eds.), *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich". Sozialgeschichtliche Studien zur frühen*

selvolle Rolle der herrschaftlichen Verwalter unterstreicht, so fokussieren die jüngeren aus angloamerikanische Kontexten stammenden Arbeiten vor allem deren normativ-ökonomischen Aspekte, also das Zusammenspiel von Institutionen, Märkten und Materialität.[12] Außen vor verbleiben in beiderlei Kontexten jedoch

---

Neuzeit, München 2005. Beispielhafte Studien von z.B. Josef GRULICH, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století,* České Budějovice 2008; Dana ŠTEFANOVÁ, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume von Untertanen in der Gutsherrschaft. Die Herrschaft Frýdlant in Nordböhmen (1558–1750)*, Wien 2009; Hermann ZEITLHOFER, *Besitzwechsel und sozialer Wandel. Lebensläufe und sozioökonomische Entwicklung im südlichen Böhmerwald (1640–1840)*, Wien 2014; oder Jaroslav ČECHURA, *Krizový management barokní ekonomiky. Panství Třeboň a Hluboká nad Vltavou za prvních Schwarzenberků (1660–1720)*, Prag 2019. Jenseits von der Eggenberger Güter siehe etwa die einschlägigen Arbeiten von Václav Ledvinka, nun zusammengetragen von Kateřina JÍŠOVÁ (ed.) *Města a šlechta ve středověku a raném novověku*, Prag 2016; Tomáš STERNECK, *Město, válka a daně. Brno v moravském berním systému za dlouhé války s Vysokou Portou (1593–1606)*, Prag 2006; zu späteren Zeitbereichen etwa Jan LHOTÁK, *Organizace poddanské kontribuce v Čechách a její písemnosti v 18. a první polovině 19. století*, in: Archivní časopis 67, 2017, pp. 177–207; sowie die Synthese von Jean BÉRENGER, *Les Habsbourg et l'argent. De la Renaissance auf Lumières*, Paris 2014. Zum zweiten Aspekt vgl. Jan PETERS, *Gutsherrschaftsgeschichte und kein Ende. Versuch einer Auskunft zu aktuellen Ergebnissen und Schwierigkeiten in der Forschung*, in: Ernst Münch – Ralph Schattkowsky (eds.), Festschrift für Gerhard Heitz zum 75. Geburtstag, Rostock 2000, s. 53–80, hier s. 9, der Gutsherrschaft als „Gemisch von sanfter und direkter Gewalt" bezeichnet, wobei es sowohl um die konzeptionell problematische Terminologie als auch die Unschärfe aufgrund der mehrfachen Übertragungsmechanismen geht. Ähnlich auch Werner TROSSBACH, *Historische Anthropologie und frühneuzeitliche Agrargeschichte. Anmerkungen zu Gegenständen und Methoden*, Historische Anthropologie 5, 1997, s. 187–211, hier s. 195, der betont, dass Herrschaft weder ein klar abgegrenztes noch ein eindeutig definierbares Phänomen ist; sowie Pavel HIML, *Die „armben Leüte" und die Macht. Die Untertanen der südböhmischen Herrschaft Český Krumlov/Krumau im Spannungsfeld zwischen Gemeinde, Obrigkeit und Kirche (1680–1781)*, Stuttgart 2003, s. 6–11, bes. s. 9–10 für den wichtigen Verweis, dass diese Faktoren in geistlichen Herrschaften ähnlich waren, aber kaum eine Rolle in der jüngeren Forschung spielen.

12 Ebenso in Auswahl (zu Böhmen) etwa Sheilagh OGILVIE, *The Economic World of the Bohemian Serf. Economic Concepts, Preferences, and Constraints on the Estate of Friedland, 1583–1692*, The Economic History Review, New Series, 54, 2001, č. 3, s. 430–453; DIES., *„So That Every Subject Knows How to Behave". Social Disciplining in Early Modern Bohemia*, Comparative Studies in Society and History 48, 2006, č. 1, s. 38–78; und die vergleichenden Überblicke von ders., *Serfdom and the Institutional System in Early Modern Germany*, in: Simonetta CAVACIOCCHI (ed.), Schiavitù e servaggio nell'economia europea (secc. XI–XVIII)/Serfdom and Slavery in the European Economy (11th-18th Centuries), Florenz 2014, č. 1, s. 33–58; sowie von Alexander KLEIN, *The Institutions of „Second Serfdom" and Economic Efficiency. Review of the Existing Evidence for Bohemia*, in: ebd., s. 59–81. Allgemeine Verweise finden sich des Weiteren in Bert DE MUNCK – Dries LYNA (eds.), *Concepts of Value in European Material Culture, 1500–1900*, Farnham 2015.

weitgehend Fragen nach – und Antworten auf – Aspekte alltäglicher Verwaltung und Steuern, die in diesem Beitrag im Mittelpunkt stehen.

2. Annäherung und Zugriff

Die Details des Verwaltungsalltags sind daher bestens geeignet, die verschiedenen Verflechtungen und Berührungspunkte zwischen lokaler/zentraler und sozialer/politischer Macht zu untersuchen. Durch die Analyse von deren Interaktionen wiederum lassen sich neue Erkenntnisse über die Charakteristika der einzelnen Akteure und deren institutioneller Verflechtungen gewinnen, wie dies auch John Brewer kürzlich betonte.[13] Es geht im Folgenden also um „Staats-Transformation" nach Charles Tilly und somit ausdrücklich „*nicht* um standardisierte Verläufe".[14] Behördenwege müssen vielmehr als „Flickwerk" im nahezu permanenten Wandel aufgefasst werden, deren „für gewöhnlich angewandte institutionalisierten Abläufe und bestehenden Prozeduren" durch eine Reihe mikropolitischer Interventionen – auf allen Ebenen und durch eine Vielzahl von Akteuren – veränderbar waren.[15] Dieser konzeptionelle und methodologische Zugriff zeigt die wechselvolle – situativ prekäre – Balance zwischen politischen Entscheidungen im Zentrum und deren lokaler Implementierung (und umgekehrt) innerhalb sozio-territorialer Formationen auf, die zunehmend mit der Staatsgewalt verflochten wurden, aber weiterhin „parallel" mit dieser (ko-) existierten.

Für die nachstehende Analyse wurden zudem konzeptionelle Anleihen aus der (Kunst-) Geschichte, den Rechtswissenschaften und der Soziologie genommen, um eine größere analytische Tiefe zu erzielen. Dieser Zugriff trägt drei Hauptmerkmale: erstens ermöglicht die Gegenüberstellung von „Diskurs" und „Prakti-

13 Vgl. John BREWER, *Revisiting* The Sinews of Power, in: Aaron Graham – Patrick Walsh (eds.), The British Fiscal-Military States, 1660-c. 1783, London 2016, s. 27–34, hier s. 31.

14 Vgl. Charles TILLY, *States, State Transformation and War*, in: Jerry H. Bentley (ed.), The Oxford Handbook of World History, Oxford 2011, s. 176–194, hier s. 179. *Nota bene*, dass Tillys posthum erschienener Essay und dessen entsprechende Qualifikation zu kriegsinduzierter Staatsbildung weder in dem einschlägigen Sammelband von Lars Bo KASPERSEN – Jeppe STRANDSBJERG (eds.), *Does War Make States? Investigations of Charles Tilly's Historical Sociology*, Cambridge 2017, aufscheint noch in dem nicht minder einschlägigen Beitrag von Cecilia WALSH-RUSSOA – Erneste CASTAÑEDA, *Charles Tilly*, Oxford Bibliographies, DOI: 10.1093/obo/9780199756384-0156 (14. 12. 2021).

15 Vgl. Sheldon S. WOLIN, *Politics and Vision. Continuity and Innovation in Western Political Thought*, Princeton ^{2}2009, s. 7–8, hier s. 7.

ken“ die Rekonstruktion der Verflechtungen der herrschaftlichen (am Beispiel der Eggenberger Besitzungen), territorialen (Böhmen) und kaiserlichen Instanzen (Wiener Hof und Zentralverwaltung) über die verschiedenen jurisdiktionellen und räumlichen Grenzen hinweg. Analytisch bedeutet dies zweitens, dass zwischen individuellen (etwa Petitionen) und wiederkehrenden (vor allem Steuervorschreibungen) sowie deren jeweiligen Behördenwegen unterschieden werden kann und muss. Durch deren Kombination erwächst drittens die Möglichkeit, die „Transposition“ von Entscheidungen nachzuzeichnen, die ein (in Prag) oder zwei (Wien) Stufen von den Wirklichkeiten patrimonialer Herrschaft – also von den Orten, an denen die Implementation stattfindet – entfernt getroffen wurden.[16] Nicht unerwähnt dürfen hingegen quellenkritische und epistemologische Vorbehalte verbleiben, die aufgrund der Übertragung von gesprochenen Worten (an demselben wie an anderen Orten) in schriftliche Anweisungen, Berichte und dergleichen auftraten. Für deren sorgfältige Beachtung wiederum sind die Konzepte von „Transmediation“ – also der Übertragung von Inhalten über Trägermedien hinweg (Benjamin Schmidt) – beziehungsweise „Translation“ hilfreich.[17]

Die folgenden Ausführungen handeln von den multidimensionalen Aspekten des Verwaltungsalltags, wobei den Dynamiken der Übermittlung beziehungsweise der Realisierung von Entscheidungen und Machtverhältnissen besondere Bedeutung zukommt. Für die Studie derartiger mikropolitischer Interventionen ist es daher notwendig, zwischen natürlichen und juristischen Akteuren oder Personen zu unterscheiden. Zusätzliche analytische Tiefe entsteht zudem durch die daraus erwachsende Differenzierung zwischen offizieller beziehungsweise inoffizieller Kommunikation sowie der Berücksichtigung von deren „horizontalen“ und „vertikalen“ Qualitäten: „horizontal“ verweist auf den direkten Austausch zwischen na-

16 Zu dem Konzept vgl. Bernard STEUNENBERG – Mark RHINARD, *The Transposition of European Law in EU Member States. Between process and Politics*, European Political Science Review 2, 2010, s. 495–520, hier s. 497, wodurch die „politischen und administrativen Akteure auf verschiedenen Ebenen[hervortreten], welche die Regierungsführung beeinflussen“.

17 Benjamin C. SCHMIDT, *Inventing Exoticism. Geography, Globalism, and Europe's Early Modern World*, Philadelphia 2015, s. 294–295, hier s. 295. Zur Bedeutung von Übersetzungen vgl. Peter BURKE, *Cultures of Translation in Early Modern Europe*, in: ders. – R. Po-chia Hsia (eds.), Cultural Translations in Early Modern Europe, Cambridge 2007, s. 7–38. Zur Amtssprache Lutz RAPHAEL, *Die Sprache der Verwaltung. Politische Kommunikation zwischen Dorf und Verwaltern*, in: Norbert Franz (ed.), Landgemeinden im Übergang zum modernen Staat. Vergleichende Mikrostudien im linksrheinischen Raum, Mainz 1999, s. 183–206; sowie Klaus MARGREITER, *Die gute Schreibart in Geschäften. Normen und Praxis der Verwaltungssprache ca. 1750–1840*, in: S. Brakensiek – C. von Bredow – B. Näther, Herrschaft und Verwaltung, s. 137–162.

türlichen und/oder juristischen Personen, „vertikal“ wiederum zielt auf Aspekte ab, die über einzelne Sach- und Raumbezüge hinausweisen.[18] Ein derartiger Zugriff zeitigt vor allem drei Vorteile: erstens wird es möglich, die „Schlüsselrolle…örtlicher Amtsträger“ zu erfassen und so zweitens die „scheinbar strenge und unveränderliche Trennlinie zwischen Obrigkeit und Untertanen“ gleichsam aufzuweichen.[19] Dadurch wiederum mag es drittens gelingen, die üblicherweise angenommene Eindimensionalität – unter anderem durch die daraus resultierenden und in Abbildung 1 illustrierte Vielfalt von Akteuren – von „Steuern“, „Krieg“ und „Staatsbildung“ durch Einbeziehung herrschaftlicher Quellenbestände einer umfassenderen Analyse zu unterziehen.

Abb. 1: Schematische Übersicht der Akteure

Räumliche Disposition	**Natürliche Akteure**	**Institutionelle Akteure**	**Intersektionale Akteure**
„Zentrum“	Monarch, Räte	Hof, Zentral-verwaltung	Bevollmächtigte „Botschafter“
Transmission	Zentral-verwaltung Nicht-/staat-liche Akteure	Landesämter Kreisämter	Fürstendiener, Sollecitatores „Postwesen“
Herrschaft	Grundherr, inkl. Gemahlin	Herrschafts-ver-walter	Militäreinheiten
Sub-Einheiten	Äbte, Richter, Städte etc.	Inkorporata, Pfarren etc.	Geistlichkeit, Notare etc.
Untertanen	Alle Individuuen	Dörfer, Märkte, Gerichte etc.	Dorfvorsteher, Priester etc.

18 Zu diesen Qualitäten vgl. Wolfgang REINHARD, *Geschichte der Staatsgewalt. Eine vergleichende Verfassungsgeschichte Europas von der Aufklärung bis zur Gegenwart*, München [3]2002, s. 125–305, bes. s. 132–137; DERS., *Lebensformen Europas. Eine historische Kulturanthropologie*, München 2006, s. 505–550.

19 P. HIML, *Die „armben Leüte“ und die Macht*, s. 11.

3. Normen und Praktiken im nachweißenbergischen Böhmen

Die Annäherung an dieses Spannungsfeld erfolgt anhand der Eggenberger Besitzungen im Süden Böhmens, deren höfisches wie administratives Zentrum das ob einer Moldauschleife gelegene Schloss Krumau (Český Krumlov) war. Im Folgenden geht es vor allem um die direkte Herrschaftszeit Johann Christians von Eggenberg (1641–1710), der als Herzog von Krumau über eine Ansammlung von Besitztiteln gebot, die neben der gleichnamigen Stadt eine Reihe nachgeordneter Besitztitel wie etwa die Herrschaften von Nettolitz (Netolice), Worlik (Orlík nad Vltavou) oder Winterberg (Vimperk) zudem die inkorporierten Zisterzienserstifte Goldenkron (Zlatá Koruna) und Hohenfurth (Vyšší Brod) umfasste.[20]

Die großen Bestände der herrschaftlichen Administration wiederum ermöglichen sowohl eine Gegenüberstellung der normativen Vorgaben und deren praktischer Bedeutung für den Verwaltungsalltag, an deren Ausgangspunkt die General-Instruktion für den langjährigen Oberhauptmann Johann Dietrich von Germersheim (im Amt 1642–1666) steht.[21] Wiewohl undatiert – gemäß Archivtradition entstand die Instruktion um 1642 – sind deren Entstehungskontexte erhellend, die chronologisch betrachtet vor dem Ständeaufstand liegen. 1601/02 veräußerte Peter Wok von Rosenberg (1539–1611) einen Teil seiner Besitzungen, wobei die Herrschaft Krumau an den Landesherrn fiel und so zu einem Kammergut wurde. Peter Wok verlegte indes seine Residenz — und gute Teile des Rosenberger Verwaltungspersonals — nach Wittingau (Třeboň). Die Herrschaft Krumau wurde ab 1603/04 auf der Basis von Instruktionen für Hauptleute von Kammergü-

20 Walther HEYDENDORFF, *Die Fürsten und Freiherren zu Eggenberg und ihre Vorfahren*, Graz 1965, s. 61–188; Gerhard B. MARAUSCHEK, *Die Fürsten zu Eggenberg unter besonderer Berücksichtigung ihres Kunstmäzenatentums, 1568–1717*, unpub. Diss., Graz 1968, s. 153–188; jüngere Studien sind etwa P. HIML, *Die „armben Leüte" und die Macht*, s. 37–9; Martin MUTSCHLECHNER, *Die Fürsten von Eggenberg als Herzöge von Krumau. Kontinuität und Wandel in Südböhmen im 17. Jahrhundert*, unpub. MA-Arbeit, Wien 2007, s. 31–32; Anna KUBÍKOVÁ, *Eggenberkové: Z bankéřské lavice na knížecí stolec*, Prag 2016, zu Johann Christian s. 107–138, zu den Eggenberger Gütern s. 168–186; sowie zuletzt SANDER-FAES, *Herrschaft und Staatlichkeit*.

21 Im Allg. Anna KUBÍKOVÁ, *Hejtmané na eggenberských panstvích v Čechách*, Archivium Trebonense, 1982, s. 38–59, hier s. 40; Pavel KRÁL, *Český Krumlov za Habsburské komorní správy (Každodenní život v českokrumlovské zámecké rezidenci mezi lety 1602 až 1622*, Opera historica 5, 1996, s. 399–421, hier s. 406. Zu der Herrschaftsverwaltung in Krumau im Allg. sowie den Funktionen des Oberhauptmanns im Besonderen vgl. Ivo PLECHÁČEK – Karel TŘÍSKA, *Vývoj správy*, in: dies. (eds.), Státní Archiv v Třeboni. Průvodce po archivních fondech, Prag 1958, s. 43–87, zu der Eggenberger Periode bes. s. 61–67.

tern verwaltet, die bis 1702 in Kraft blieb.[22] Deren Vergleich mit der um 1642 durch Johann Anton von Eggenberg erlassenen General-Instruktion für Germersheim weist große Ähnlichkeiten in Verwaltung und Wirtschaftsfragen auf, insbesondere Wirtshäuser, das Mühlenwesen und die Fischzucht betreffend.[23] Martin Mutschlechner wies in seiner vor 15 Jahren an der Universität Wien approbierten, aber unveröffentlicht gebliebenen Diplomarbeit zudem auf weitere nahezu wortgleiche Passagen zu der herrschaftlichen Waisenpflege, den Grundgeldern, dem Brauwesen, der Schafzucht sowie der Kirchen- und Grenzpflege hin.[24]

Abgesehen von diesen Ähnlich- und Gemeinsamkeiten betrafen die bedeutsamsten Unterschiede vor allem die Befehlskette und Verantwortlichkeiten des vor Ort befindlichen Personals. Von 1602 bis 1622 waren die Krumauer Güter der königlichen Kammer unterstellt, was sich im Alltagsgeschäft der Verwalter vorrangig – und besonders deutlich – in der weitreichenden Entscheidungsfreiheit, Aufsichtspflicht über nach- beziehungsweise untergeordnete Besitztitel sowie in der Personalhoheit des Oberhauptmanns niederschlug. Dies war jedoch nicht nur der räumlichen Distanz zu Prag geschuldet, sondern auch die Abwesenheit des Grundherrn spielte eine Rolle, wobei diese Situation bis zur Verlegung der Residenz nach Krumau durch Johann Christian von Eggenberg (1665) über den Anbeginn der Eggenberger Herrschaft andauerte. Daraus resultieren wohl auch die in der General-Instruktion für Germersheim ersichtlichen Freiräume des Oberhauptmanns, wobei besonders Personalfragen und die Rechtspflege hervorzuheben sind. In beiderlei Aspekten unterscheidet sich die Instruktion für Hauptleute von Kammergü-

22 Josef KALOUSEK (ed.), *Řády selské a instrukce hospodářské (1350–1626)*, Prag 1905, s. 358–487, der Instruktionstext auf s. 366–480. Zur Person Peter Woks nun Jaroslav PANÉK, *Petr Vok z Rožmberka. Život renesančního kavalíra*, Prag 2010; zu dem Wandel in Krumau DERS., *Poslední Rožmberkové. Velmoží české renesance,* Prag 1989, s. 290–95; P. KRÁL, *Český Krumlov*, s. 401–405; zu dem Übergang zu den Eggenberg nun A. KUBÍKOVÁ, *Eggenberkové*, s. 51–55.

23 Vgl. etwa die o.a. Passagen in J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, s. 383 (Wirtshäuser), 413–417 (Mühlen) bzw. 426 (Fischteiche) mit den unedierten Abschriften der General-Instruktion von 1642, die in dreifacher tschechischer sowie zweifacher deutschsprachiger Ausfertigung in Krumau überliefert sind: SOAvT, OČK, Vú, IIA 8B 1, s.p., General-Instruction, s.l., s.d. [1642]. *Nota bene*, dass diese Archivalien nicht paginiert sind und in demselben Karton aufbewahrt werden. Ausgewählte Passagen finden sich zitiert bei M. MUTSCHLECHNER, *Die Fürsten von Eggenberg*, s. 222–224.

24 Vgl. J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, s. 379 (Grundgelder), 374–379, 386–293 (Waisenpflege), 403–309 (Brauwesen), 457–460 (Kirchenpflege), 461–467 (Schafzucht), die wortgleich zu den entsprechenden Passagen in SOAvT, OČK, Vú, IIA 8B 1, s.p., General-Instruction, s.l., s.d. [1642], sind, wie M. MUTSCHLECHNER, *Die Fürsten von Eggenberg*, s. 224–225, ebenso knapp anführt.

tern (1603/04) merklich von sowohl den älteren Rosenberger als auch den späteren Eggenberger Instruktionen.[25]

Germersheim scheint 1642 als Oberhauptmann in Krumau auf und übte diese Funktion bis zu seinem Tod 1666 aus. Er überlebte nicht nur seinen ersten Dienstherren, Johann Anton I. von Eggenberg (1610–1649), sondern stand der Krumauer Verwaltung bis zu seinem eigenen Ableben 1666 vor. Hierbei waren das große Ausmaß an örtlichem Verwaltungswissen und Vertrauen der bis 1665 abwesenden Eggenberg ausschlaggebend, was nach der umstrittenen Besitzteilung denn auch in der Bestätigung Germersheims als Oberhauptmann durch nunmehr volljährigen Johann Christian zum Ausdruck kam.[26] Diese hielt fest, „daß [Germersheim] sich wie der khönigliche oberhaubtman in Böheimb umb die inspection annehmen wölle".[27]

In diesen administrativen Belangen waren die böhmischen Güter der Eggenberg keineswegs einzigartig, wie auch das von Tomáš Knoz bearbeitete Beispiel des Johann Baptist Verda von Werdenberg (c. 1582–1648) zeigt. Werdenbergs Karriere ist vielfach dem Lebensweg Hans Ulrichs von Eggenberg (1568–1634) vergleichbar, wenn auch auf vergleichsweise „niedrigerem" Niveau.[28] Als Jurist in Ferdinands II. Geheimrat tätig, war Werdenberg an der Erarbeitung der „Verneuerten Landesordnung" (1627) beteiligt und erhielt kurz danach die Herrschaft Namiest in Mähren (Náměšť nad Oslavou) für seine treuen Dienste. Deren Erforschung zeigt vielfache Ähnlichkeiten zu Krumau, wobei Knoz ausdrücklich auf

25 Vgl. etwa die Rosenberger Instruktionen bei J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, s. 270–283, wobei diese vorrangig Policey-Agenden umfassen und u.a. daher kaum Aspekte der Herrschaftsverwaltung enthalten. In demselben Werk befinden sich zudem auch Instruktionen für die dörfliche Rechtspflege (1540, s. 100–109) sowie eine Instruktion für den Burggrafen von Krumau (1556, s. 157–164), die v.a. Personalfragen fokussiert.

26 Johann Anton starb 1649 ohne notarisiertes Testament. Nach der Rückkehr von deren Grand Tour (1660–1663) waren die väterlichen Besitztitel zwischen Johann Christian (1641–1710) und seinem Bruder Johann Seyfried (1644–1713) heiß umstritten. Eine Erbteilung unter Zuziehung des kaiserlichen Hofes fand zwar 1665 statt, doch zogen sich die Streitigkeiten zwischen den Brüdern letztlich bis 1672 hin. Zu der Grand Tour siehe nun Václav BOK – Anna KUBÍKOVÁ (eds.), *Bericht über die Reise Johann Christians und Johann Seyfrieds von Eggenberg durch die Länder Mittel-, West- und Südeuropas in den Jahren 1660–1663. Eine kommentierte Edition*, České Budějovice 2012. Zu dem Erbschafts- und Familienstreit in Kürze W. HEYDENDORFF, *Eggenberg*, s. 177–180; detaillierter G. MARAUSCHEK, *Eggenberg*, s. 159–171; zuletzt A. KUBÍKOVÁ, *Eggenbergové*, s. 108–126.

27 SOAvT, OČK, Vú, IIA 8B 34 b/2, s.p., Bestätigung Germersheims, zit.n. M. MUTSCHLECHNER, *Die Fürsten von Eggenberg*, s. 226.

28 Zu Hans Ulrich vgl. W. HEYDENDORFF, *Eggenberg*, s. 61–155; G. MARAUSCHEK, *Eggenberg*, s. 37–102; A. KUBÍKOVÁ, *Eggenbergové*, s. 17–69.

Werdenbergs Erfahrungen in Wien und deren Einfluss auf den späteren Verwaltungsalltag vor Ort verweist. Knoz erkannte darin ein „Vordringen der Prinzipien des staatlichen und höfischen Absolutismus auf Adelsdomänen [pronikáním principů státního a dvorského absolutismu na šlechtická dominia]".[29]

Die hierbei zentrale Frage lautet jedoch nicht, ob diese These möglich, sondern ob sie plausibel ist. Alle vorliegenden Studien – von Josef Pekař, *Kniha o Kosti* (1909–1911), über die Forschungen von unter anderem Alois Míka und Eduard Maur bis hin zu jüngeren Arbeiten von Winkelbauer, Knoz, Ogilvie oder Čechura – verweisen wiederum auf einen zunehmenden Einfluss außerpatrimonialer Faktoren auf herrschaftliche Belange.[30] Keines der untersuchten Güter stellt in dieser Hinsicht eine Ausnahme dar, was im Übrigen auch auf die Eggenberger Besitzungen zutrifft.[31] Diese Eingriffe in herrschaftlich-patrimoniale Angelegenheiten manifestierten sich im Zeitraum vom Dreißigjährigen Krieg (1618–1648) bis zum Regierungsantritt Maria Theresias (r. 1740–1780) vor allem in der zunehmenden Steuerlast, die aus den Prager Instanzen (Statthalterei, Landtag, Landesämter) beziehungsweise aus Wien (Kaiserhof, Böhmische Hofkanzlei) vor allem durch Dekrete und Reskripte emanierten.[32] Die Problematik vor allem situativ divergieren-

29 Zu Werdenberg siehe Harald TERSCH, *„Prudenter, syncere, constanter". Kanzler Verdenberg (1582–1648) und sein „Giornale"*, Unsere Heimat 66, 1995, s. 82–111, bes. 85–92; Thomas WINKELBAUER, *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter, 1522–1699*, Wien 2003, t. I, s. 188; vgl. Tomáš KNOZ, *Državy Karla staršího ze Žerotína po Bílé hoře. Osoby, příběhy, struktury*, Brno 2001, s. 314–325, wobei im o.a. Zusammenhang v.a. die Ähnlichkeiten der Pflichten des Krumauer Oberhauptmanns im Vergleich zu Werdenbergs Regenten relevant sind, wofür s. 336–338 besonders wichtig sind; das o.a. Zitat auf s. 392.

30 Wegweisend war (ist) hierfür Josef PEKAŘ, *Kniha o Kosti. Kus české historie*, Prag [4]1970. All die angedeuteten (und implizierten) Werke können hier nicht aufgeführt werden; Überblicke hierzu bieten v.a. die Studien von Eduard MAUR, *Gutsherrschaft und „zweite Leibeigenschaft" in Böhmen. Studien zur Wirtschafts-, Sozial- und Bevölkerungsgeschichte (14.–18. Jahrhundert)*, Wien 2001; DERS., *Staat und (lokale) Gutsherrschaft in Böhmen (1650–1750)*, in: M. Cerman – R. Luft (eds.), Untertanen, Herrschaft und Staat, s. 31–50; sowie DERS., *Der Staat und die lokalen Grundobrigkeiten*, besonders die beiden Aufsätze inkl. Bibliographien; sowie zuletzt J. ČECHURA, *Krizový management barokní ekonomiky*.

31 S. SANDER-FAES, *Herrschaft und Staatlichkeit*.

32 Diese Auflistung gilt für Böhmen bzw. die böhmischen Länder (Böhmische Hofkanzlei). Analoge Zuständigkeiten gelten für die ebenso der Proportion unterworfenen anderen Länder; hierzu siehe nun Thomas WINKELBAUER, *Grundzüge des landesfürstlichen Finanz- und Steuerwesens*, in: Michael Hochedlinger – Petr Maťa – Thomas Winkelbauer (eds.), Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit, Wien 2019, č. I/2, Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen, s. 767–824, inkl. Bibliographie.

der Normen und (vs.) Praktiken, wie diese etwa in Hansdieter Körbls jüngst erschienener Studie eindrücklich hervortritt, ist zwar weitgehend bekannt, wird allerdings oftmals lediglich pflichtschuldig anerkannt.[33]

Es steht gewiss außer Zweifel, dass die Erfahrungen Hans Ulrichs und Werdenbergs ihren Niederschlag im Verwaltungsalltag in Krumau und Namiest fanden, doch es erscheint abwegig, einzelnen Instruktionen beziehungsweise deren Vorläufern und Parallelquellen außerordentliche oder gar übergeordnete Bedeutung zuzumessen. Vielmehr scheint es sinnvoller, derartige normgebende Schriftstücke gleichsam als „Rahmen" oder „Gerüst" aufzufassen. Analytisch betrachtet ist diese Quellengattung demnach ein „*Idealtypus*" oder „*Gedanken*bilde", das, so Max Weber:

> „In seiner begrifflichen Reinheit ist dieses Gedankenbild nirgends in der Wirklichkeit empirisch vorfindbar, es ist eine *Utopie*, und für die historische Arbeit erwächst die Aufgabe, in jedem einzelnen Falle festzustellen, wie nahe oder wie fern die Wirklichkeit jenem Idealbilde steht..."[34]

Darüber hinaus stehen des Weiteren Fragen nach den räumlichen Charakteristika des Verwaltungsalltags im Raum, die jedoch in kaum einer Studie über Staats-Transformation angesprochen werden. Insbesondere Arbeiten über Steuern und Finanzen liegen augenscheinlich Überlegungen zugrunde, dass die Diffusion staatlicher Macht in eine Richtung – von „oben" nach „unten" – erfolgt. Dies führt wiederum dazu, dass eine große Anzahl von Studien vorliegt, deren Ziel die Identifikation eines gemeinsamen Vorgängers dieser oder jener bürokratischer Veränderungen ist, denen zudem gleichsam epochenmachende, fundamentale und umfas-

33 Siehe etwa den Kommentar Georg Ludwigs von Sinzendorf, der über die Landtagsverwilligungen 1658 sagte, dass „die länder gemainiglich weniger verwilligen, als man begert, so wirdt jederzeit das begehren was höcher ausgeworfen. Zum exempl, wan ich von einen landt verlang 100.000 fl., so wirdt zum wenigisten begert 150.000 fl." Hansdieter KÖRBL, *Die Hofkammer und ihr ungetreuer Präsident. Eine Finanzbehörde zur Zeit Leopolds I.*, Wien 2009, s. 385. Zu dieser Problematik in Auswahl etwa (aber *pace*) T. Knoz, *Državy Karla staršího ze Žerotína*, s. 17–19; M. MUTSCHLECHNER, *Die Fürsten von Eggenberg*, s. 222, der einräumt, dass derartige Instruktionen „eine Art ‚Idealvorstellung' patrimonialer Verwaltung" gleichkommen.

34 Max WEBER, *Die Objektivität wissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis*, in: DERS. (ed.), Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre, Tübingen 1922, s. 146–214, hier s. 191 (Hervorhebungen im Original).

sende Innovationskraft zugemessen wird.[35] Abgesehen von der prinzipiellen Fragwürdigkeit derartiger der Evolutionsbiologie entnommenen Annahmen ist zudem auf den diesen Zugriffen inhärenten gleichsam „genealogischen" Charakter verwiesen.[36]

35 Vgl. beispielsweise P. G. M. DICKSON, *Finance and Government under Maria Theresia*, Oxford 1987, č. I, s. 7; und R. J. W. EVANS, *The Habsburgs and Central Europe (1683–1723)*, in: ders. (ed.), Austria, Hungary, and the Habsburgs. Essays on Central Europa, c. 1683–1867, Oxford 2006, s. 3–14, hier s. 12–13; mit der Gegenposition seitens der Österreichischen Geschichtsforschung, beispielhaft via Thomas WINKELBAUER, *Die Habsburgermonarchie vom Tod Maximilians I. bis zum Aussterben der Habsburger in männlicher Linie (1519–1740)*, in: ders. (ed.), Geschichte Österreichs, Stuttgart [1]2015, s. 159–289, bes. s. 196–197; DERS., *Krieg und Herrschaftsverdichtung in der Habsburgermonarchie nach dem Dreißigjährigen Krieg*, in: Karin Sperl – Martin Scheutz – Arno Strohmeyer (eds.) Die Schlacht von Mogersdorf/St. Gotthard und der Friede von Eisenburg/Vasvár. Rahmenbedingungen, Akteure, Auswirkungen und Rezeption eines europäischen Ereignisses, Eisenstadt 2016, s. 35–61. Vgl. auch die nicht unähnlichen, wenn auch betreffend das Ende der Modernisierung betonend, Helmut REINALTER, *1790 – Tod Josephs II. Aufklärung und Josephinismus*, in: Martin Scheutz – Arno Strohmeyer (eds.): Von Lier nach Brüssel. Schlüsseljahre österreichischer Geschichte (1496–1995), Innsbruck 2010, s. 153–165, hier s. 163. Siehe auch die Vorbehalte betreffend derartige Periodisierungsmodelle auf der Basis einzelner Nationalhistoriographien bei Jeroen DUINDAM, *Early Modern Europe. Beyond the Strictures of Modernization and National Historiography*, European History Quarterly 40, 2010, s. 606–623, hier s. 613–614.

36 Jüngere Beispiele derartiger Einbahn-Konzeptionen sind u.a. T. KNOZ, *Državy Karla staršího ze Žerotína*; M. MUTSCHLECHNER, *Die Fürsten von Eggenberg*, bes. s. 223–227; Thomas WINKELBAUER, *Gundaker von Liechtenstein als Grundherr in Niederösterreich und Mähren. Normative Quellen zur Verwaltung und Bewirtschaftung eines Herrschaftskomplexes und zur Reglementierung des Lebens der Untertanen durch einen adeligen Grundherrn sowie zur Organisation des Hofstaats und der Kanzlei eines „Neufürsten" in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Wien 2008; Petr MAŤA, *„Unerträgliche Praegravation". Steuererhebung und Militärfinanzierung im Königreich Böhmen vom Dreißigjährigen Krieg bis zum Regierungsantritt Maria Theresias*, in: Peter Rauscher (ed.), Kriegsführung und Staatsfinanzen. Die Habsburgermonarchie und das Heilige Römische Reich vom Dreißigjährigen Krieg bis zum Ende des habsburgischen Kaisertums 1740, Münster 2010, s. 139–185, hier s. 174 (meine Hervorhebung): „Die Verhältnisse waren jedenfalls derartig komplex, dass man den Zahlungsverkehr hinsichtlich der Militärsteuer mit *der Achse Untertan—Grundherr—Steueramt—Kriegszahlamt—Geldempfänger* nicht beschreiben kann." Zuletzt Jiří DAVID, *Nechtěné budování státu. Politika, válka a finance na Moravě ve 2. polovině 17. století*, Brno 2018, dessen Besprechung von Václav BŮŽEK, *Rezension von David, Nechtěné budování státu*, Opera historica, 20, 2019, s. 140–141; die Kommentare von Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA – Pavel KRÁL – Zdenek VYBÍRAL (eds.), *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Prag 2002, s. 14, 16–17; sowie P. HIML, *Die „armben Leüte" und die Macht*, s. 17–20.

Unbestritten ist, dass sich die Verhältnisse zwischen Krone, Kirche und Ständen vom ausgehenden 16. Jahrhundert an veränderten.[37] Auffällig ist jedoch auch, dass deren Erforschung – sowohl betreffend die normativen Bedingungen (Instruktionen) als auch hinsichtlich des Steuer- und Militärwesens – unter weitgehend ähnlichen eindimensionalen Prämissen erfolgt.[38] Es erscheint daher vordringlich, diese selbst verschuldeten Einschränkungen zugunsten eines umfassenderen, mehrdimensionalen Zugriffs hintanzustellen.

4. Staat, Verwaltung und Herrschaftswissen

Für einen derartigen Zugriff ist es zunächst notwendig, die zeitgenössischen „Fragmentierungen, Widersprüche und Mehrdeutigkeit[en]" nicht bloß anzuerkennen, sondern diese vielmehr in die Analyse zu integrieren.[39] Betrachtet man beispielsweise die Stadt Krumau, so sind diese Aspekte sogleich ersichtlich: neben dem fürstlichen Schloss zählten etwa die Eggenberger Brauerei, ein Bürgerspital, der städtische Magistrat oder die St. Veits-Kirche, aber auch die Kongregationen der Minoriten, Klarissen und Jesuiten dazu. Keine dieser Instanzen kann jedoch *eo ipso* als „Einheit" angenommen werden, wie etwa das Beispiel der Stadtpfarrkirche zeigt, die „mit ihren unterthannen der herrschafft *incorporirt*, die *brelatur* aber *Separirt* [ist]", wie dies etwa in einem Visitationsbericht aus 1704/06 ausdrücklich erwähnt wird.[40]

Ein ähnlich hohes wie mehrfaches Ausmaß an Fragmentierungen fand sich außerhalb der Burg- und Stadtmauern, die sowohl räumlicher als auch institutio-

37 R. J. W. EVANS, The Making of the Habsburg Monarchy. An Interpretation (1550–1700), Oxford 1979; die einschlägigen Essays in DERS. – Trevor V. THOMAS (eds.), *Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, New York 1991; sowie die jüngeren Synthesen von T. WINKELBAUER, *Ständefreiheit und Fürstenmacht*; und Charles W. INGRAO, *The Habsburg Monarchy, 1618–1815*, Cambridge [3]2019.

38 Zugriffe „von oben" umfassen u.a. Michael HOCHEDLINGER, *Austria's Wars of Emergence. War, State and Society in the Habsburg Monarchy (1683–1797)*, London 2003; DERS. – Petr MAŤA –Thomas WINKELBAUER (eds.), *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit*, Wien 2019; oder Petr MAŤA, *Stuben und Säle. Symbolische Kommunikation und politische Kultur in den ständischen Versammlungsräumen der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit*, unpub. Habilitationsschrift, Wien 2020; sowie die Beiträge in DERS. – William D. GODSEY (eds.), *The Habsburg Monarchy as a Fiscal-Military State* (in Vorbereitung).

39 Giovanni LEVI, *On Microhistory*, in: Peter Burke (ed.), New Perspectives on Historical Writing, Cambridge 1991, s. 93–111, hier s. 107 (meine Modifikation).

40 SOAvT, OČK, Velkostatek (Vs), I 7 W3, Nr. 1, c.5r-c.5v (Hervorhebungen im Original).

neller Natur waren und beispielsweise vom städtischen Streubesitz über der Herrschaft Krumau inkorporierte Körperschaften wie die beiden Stifte Goldenkron und Hohenfurth – zuzüglich deren wiederum nachgeordneter Besitzungen wie etwa die beiden Güter Chlumeček und Keblany – bis hin zu der Exklave Friedberg (Frymburk) reichten, die im Besitz der Buquoy war und vom Eggenberger Besitz umschlossen war; ähnliches gilt auch für die zwölf bis sechzehn fürstlichen Meierhöfe. Der erwähnte Visitationsbericht führt denn auch weniger überraschend „viererleij gränitzen" auf: zu Österreich ob der Enns und dem Bistum Passau; zu den anderen Eggenberger Besitztiteln; zu „denen *Incorporirten* Clöstern, Gotteshaüßern, und derglaichen"; sowie „Mit andern haubten herrschaften und güettern".[41]

Zu diesen offensichtlichen Faktoren kamen zudem eine Reihe weiterer örtlicher, institutioneller beziehungsweise situativer Aspekte wie etwa mehrfache – geteilte – Oberhoheiten über ein und dasselbe Dorf sowie horizontal und/oder vertikal geteilte Gerichtsbarkeit. Ähnliches mag für die die Eggenberger (Binnen-) Grenzen überschreitenden Zuständigkeiten des fürstlichen Berg- und Waldamts gelten, aber auch für den von den üblichen Dorfschaften abweichenden Rechtsstatus der Kolonien Glöckelberg (1670), Neuofen (1686) bei Oberplan (Horní Planá), Kuschwarda (Kunžvart), Christiansberg (Krištanov), Schneedorf (Sněžná), Johannisberg und Brentenberg (alle 1673 begründet) sowie Böhmisch Röhren (Český Zleby) bei Wallern (Volary).[42] Hinzu kamen herzogliche Patronatsrechte über die beiden Stifte Goldenkron und Hohenfurth, deren Äbte und Kapitel über 19 beziehungsweise 103 Dörfer herrschten, die zum Teil ebenso die erwähnten

41 Ebd., c. 22v-23v (Hervorhebung im Original).

42 Stefan DUTSCHEK, *Versuch einer Wirtschaftsgeschichte der Schwarzenberger Forste*, Wien 1950, s. 148–150 (Kolonien), 156–158 (Waldamt); zum Bergamt vgl. B. MARAUSCHEK, *Eggenberg*, s. 172–175; zuletzt A. KUBÍKOVÁ, *Eggenberkové*, s. 212–221. Kolonisationsaktivitäten unter den Eggenberg begannen in den 1660ern nahe der oö. Grenze; eine zweite Wellte intensivierter Bemühungen erfolgte von den 1690er Jahren. Diese Tätigkeiten fanden vor allem auf Dominikalgrund statt, was wiederum in der Bezeichnung der Kolonisten als Dominikalisten ihren Ausdruck fand, was allerdings auch ein Indikator von deren unterschiedlichen Rechtsstatus war. Markus CERMAN – Eduard MAUR – Hermann ZEITLFHOFER, *Wirtschaft, Sozialstruktur und Besitztransfer in frühneuzeitlichen gutsherrschaftlichen Gesellschaften in vergleichender Perspektive: Ergebnisse des Projekts „Soziale Strukturen in Böhmen"*, in: M. Cerman – H. Zeitlhofer (eds.), Soziale Strukturen in Böhmen, s. 262–285, bes. s. 273–274; siehe auch P. HIML, *Die „armben Leüte" und die Macht*, s. 47–48; H. ZEITLHOFER, *Besitzwechsel und sozialer Wandel*, s. 152–157. Nota bene, dass die Kolonisation im Süden Böhmens zunächst im Mittelalter erfolgte, wie etwa die Gründungen der Stifte Hohenfurth (1259) und Goldenkron (1263) belegen; diese Tätigkeiten unterschieden sich allerdings auch markant von den späteren Bemühungen der Eggenberg und Schwarzenberg.

Fragmentierungen aufwiesen.[43] Jenseits dieser binnenherrschaftlichen Faktoren kommen zudem die nachgeordneten Eggenberger Besitzungen Nettolitz, Prachatitz (Prachatice), Chejnow (Chýnov), Worlik, Drislawitz (Drslavice) und Winterberg hinzu.[44] Die beiden oberwähnten Güter Chlumeček und Keblany unterstanden dem Abt von Goldenkron und waren demnach zweifach von der fürstlichen Oberhoheit entfernt.[45]

Diese territoriale Fragmentierung findet sich – teilweise – in den Zuständigkeiten der Eggenberger Verwaltung gespiegelt. Diese war alleine in der Zeit Johann Christians von Eggenberg mehreren Veränderungen unterworfen, was sich auch anhand der wandelnden Kompetenzen der einzelnen Fürstendiener im Krumauer Schloss nachvollziehen lässt. Dies findet sich schematisch in dem nachstehenden „Organigramm" nachgezeichnet (Abb. 2). Manche dieser Instanzen waren mit über einzelne Herrschaften hinausreichenden Zuständigkeiten versehen, was neben dem Berg- und Waldamt auch auf die Buchhalterei zutraf, wobei letztere für alle Eggenberger Güter Johann Christians – also auch für dessen Besitzungen in den österreichischen Ländern – als Abrechnungsinstanz und ab dem frühen 18. Jahrhundert auch als Archiv – zuständig war.[46] Außerhalb der Burgmauern

43 Iva ČADKOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ (eds.), *Kraj Bechyňský*, č. V, s. 275–386 (Herrschaft Krumau), s. 387–435 (Hohenfurth), s. 437–447 (Goldenkron), s. 449–491 für die kleineren Inkorporata. Zu den fürstlichen Vorrechten Maria RYANTOVÁ, *Církevní patronát Eggenberků a Schwarzenberků na přelomu 17. a 18. století, 1694–1730*, Opera historica 5, 1996, s. 617–637.

44 Die Herrschaft Nettolitz umfasste neben der gleichnamigen Stadt die Märkte Elhenitz (Lhenice), Barau (Bavorov) und Strunkowitz (Strunkovice) sowie 18 Dörfer. Die Herrschaft Prachatitz bestand aus der gleichnamigen Stadt (die über vier Dörfer gebot) und dem Marktort Wallern (der selbst über fünf Dörfer gebot) sowie einem Meierhof und einer Brauerei. Die Herrschaft Winterberg umfasste die Marktorte Hussinetz (Husinec u Netolic) und Sablath (Záblatí u Prachatic) sowie weitere 57 Dörfern zu denen weitere sechs Meierhöfe und einige Glashütten kamen. Die Herrschaft Klingenberg (Zvíkov) bestand aus dem Marktort Mirowitz (Mirovice) sowie 68 Dörfern. Die Herrschaft Chejnow umfasste zwei Marktorte, 32 Dörfer und fünf Meierhöfe, die im Zentrum steht von Josef GRULICH, *Die Herrschaft Chýnov*, in: M. Cerman – H. Zeitlhofer (eds.), Soziale Strukturen in Böhmen, s. 88–100; siehe auch Joachim BAHLCKE – Winfried EBERHARD – Miroslav POLÍVKA (eds.), *Handbuch der Historischen Stätten*, č. 15, *Böhmen und Mähren*, Stuttgart 1998, s. 95 (Chejnow), 265–66 (Klingenberg), 392–93 (Nettolitz), 468–70 (Prachatitz), 509–10 (Ratibořitz), 663–64 (Winterberg), 671–72 (Worlik), alle Einträge mit Bibliographien.

45 I. ČADKOVÁ – M. ZAHRADNÍKOVÁ (eds.), *Kraj Bechyňský*, č. V, s. 368; Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Prag 1997, s. 688–691 (Hohenfurth), 696–700 (Goldenkron).

46 I. PLECHÁČEK – K. TŘÍSKA, *Vývoj správy*, s. 61–67; B. MARAUSCHEK, *Eggenberg*, s. 173–177; Anna KUBÍKOVÁ, *Hejtmané na eggenberských panstvích v Čechách*, Archivum Tre-

standen die Dorfrichter und Amtsträger zwischen „der Herrschaft“ und „den Untertanen“, wie dies etwa in den Studien von Himl und Zeitlhofer zu Krumau beziehungsweise Hohenfurth gut zum Ausdruck kommt.[47]

Abb. 2: „Organigramm“ der Krumauer Behörden, 1660er–1710

	Johann Christian ⚭ Maria Ernestina[a]					
	Oberamt[b] Oberhauptmann			Hofkanzlei[c] (Hof-) Kanzler		Hof- meister[d]
	Buchh.[e]	Hptm.[f]	W-I[g]	R/pfl.[h]	Kanzlei[i]	
1671				R/pfl.		
1681			W-I[j]			
1690	Wirtschafts-Agenden[k] Buchhalter, Burggraf			2 Kanzleiräte		

Quellen wie in Anm. 46; Hptm. = Hauptmann; W-I. = Wirtschafts-Inspektorat; R/pfl. = Rechtspflege.
Hinweise: a) das Fürstenpaar verlegte seine Residenz 1665/66 nach Krumau und stand seither an der Spitze der herrschaftlichen Hierarchie; b) das Oberamt (Vrchní uřád) wurde durch den Oberhauptmann geleitet, in dessen Portefeuille die Oberaufsicht und Koordination der einzelnen Herrschaften und deren Verwaltungen fiel; das Amt selbst wurde im Betrachtungszeitraum von Johann Dietrich Germersheim (im Amt 1642–1666), Johann Wilhelm von Aßberg (oder Oßberg, 1671–1680), Johann Tobias Prix (1693–1700) und Sebastian Liebhaus von Liebenhaus (1701–1724) ausgeübt; c) die Hofkanzlei (dvorní kancelář) unter dem Kanzler (kancelář) war für den Schriftverkehr zuständig, und dies umfasste auch die „private“ (dynastische) Korrespondenz des Fürstenpaares; d) der Hofmeister (hofmistr) verwaltete die Agenden des Alltagslebens im Schloss Krumau, wovon mehr oder minder alle Tätigkeiten von den Lakaien bis hin zu der Kuchlpartie und den Stallburschen betroffen waren. Zusammen fungierten der Oberhauptmann, der (Hof-) Kanzler und der Hofmeister als fürstliches Ratskollegium
e) die Buchhalterei (puchalterie) war theoretisch Teil des Oberamts, verfügte aber aus Gründen der Rechnungsprüfung über weitgehende Autonomie davon; ab 1705 war die Buchhalterei auch die Anlaufstelle für die Aufbewahrung aller relevanten Unterlagen und Dokumente; f) vor

bonense, 1982, s. 38–59; zum Hof nun auch Markéta KORYCHOVÁ, *Dvůr posledního Eggenberka v Českém Krumlově (Každodenní život českokrumlovské zámecké rezidence v letech 1665–1667)*, Opera historica 5, 1996, s. 423–441; dies., *Personální složení dvora Jana Kristiána z Eggenberku a jeho manželky Marie Arnoštky v Českém Krumlově mezi lety 1665–1719*, Jihočeský sborník historický 69–70, 2000–2001, s. 30–51; zu der Eggenberger „Zentralverwaltung“ (sic). Nun auch M. MUTSCHLECHNER, *Eggenberg*, s. 197–213, bes. 204–212.

47 P. HIML, *Die „armben Leüte“ und die Macht*; H. ZEITLHOFER, *Besitzwechsel und sozialer Wandel*.

1665 war der Oberhauptmann üblicherweise auch Hauptmann der Herrschaft Krumau, dem der Burggraf (purkrabí) als Stellvertreter beistand; g) die wirtschaftlichen Agenden wurden mit der Zeit aus dem Portefeuille des Oberhauptmanns herausgelöst, da sich dieser üblicherweise auf Inspektionsreisen befand; h) die Rechtspflege wurde 1671 aufgrund der Mehrfachbelastungen des Oberamts aus deren Portefeuille herausgelöst und der Kanzlei übertragen; i) neben dem Kanzler arbeiteten ein Sekretär und zwei Schreiber in der Kanzlei, die ab 1691 von zwei Kanzleiräten kollegial geleitet wurde; j) 1681 wurden die Wirtschaftsagenden an Ladislaus Krimmer (im Amt 1681–1685) übertragen, der dem neu gebildeten Wirtschaftsinspektorat (hospodářský inspektor) vorstand, das von 1681 unter der Ägide der Kanzlei stand; nach Krimmers Abgang (1685) übernahm Kanzler Dominicus Zingnis (1685–1690/93) dessen Agenden wobei die überlappenden territorialen und wirtschaftlichen Zuständigkeiten zu wiederholten Auseinandersetzungen zwischen Oberamt und Kanzlei führten; 1690 wurden die ökonomischen Agenden erneut dem Oberamt zugeordnet.

Jeder noch so knappe Blick auf die Organisationsstrukturen zusammengesetzter Herrschaftsverbände – wie hier am Beispiel der Eggenberger „Zentralverwaltung" – zeigt, dass diese mehrfachen und multidimensionalen Kontexte zunächst persönlicher Natur waren. Dies gilt sowohl für die Verhältnisse zwischen dem Grundherrn und dessen einzelnen Besitztiteln, wobei deren Abgrenzungen beziehungsweise Kompetenzüberschneidungen entweder an einzelne Ämter und/oder an den jeweiligen Amtsträgern auszumachen sind. Beispiele hierfür sind etwa die Zuständigkeiten der Buchhalterei für alle Eggenberger Besitzungen (auch außerhalb Böhmens), die Krumauer Berg- und Waldämter mit territorial übergreifenden Zuständigkeiten beziehungsweise die Funktionen der Hauptleute und Burggrafen. Wie aus dem obigen Schema jedoch ebenso hervorgeht, so ist es verfehlt, Unveränderlichkeit oder gar die Permanenz derartiger Strukturen und Zuständigkeiten anzunehmen.

Jenseits normativ-administrativer Befehlsketten ist zudem zu beachten, dass die Realisierung herrschaftlicher Anordnungen durch Amtsträger ausgeführt wurde, die ein-, zwei- oder mehrfach vom Quell grundherrschaftlich-persönlicher Autorität über diesen oder jenen Besitztitel entfernt waren. Analytisch betrachtet bedeutet dies, dass der Verwaltungsalltag *innerhalb* von Strukturen und Beziehungsnetzen ablief, die (weitgehend) *autonom* von übergeordneten Kontexten verblieben, und dies erfolgte jedenfalls bis zu der „Verstaatlichung" der Kreisbehörden 1751.[48]

48 Bohuslav RIEGER, *Zřízení krajské v Čechach*, Prag 1889–1893, č. I, *Historický vývoj do r. 1740* (1889) s. 316–366; DERS., *Kreisverfassung in Böhmen*, in: Ernst Mischler – Josef Ulbrich (eds.), Österreichisches Staatswörterbuch: Handbuch des gesamten österreichischen öffentlichen Rech-

Gleich welche Impulse die Herrschaftsebene erreichten, deren Bearbeitung folgte also einer Logik, die weder eindeutig „höfisch" noch „staatlich" war. Sowohl einzigartige (Petitionen) als auch wiederkehrende Interaktionen (Steuern) wurden von denselben Individuen bearbeitet, deren Referenzsystem in erster Linie herrschaftlich und „erst" danach „höfisch" und/oder „staatlich" war. Dies unterstreicht somit die zentrale Funktion der herrschaftlichen Verwaltung für das Verständnis der ausgreifenden Staatsgewalt. Analytisch betrachtet, so sind ‚Steuern' also eine von vielen Manifestationen der Berührungspunkte zwischen lokaler/zentrale und sozialer/politischer Macht — und können (sollen) auch als multidimensionales „Tausch- oder Zahlungsmittel" (im Plural!) nach Weber untersucht werden.[49] Illustrativ lässt sich diese Mehrdimensionalität anhand des beigefügten Schemas zumindest in Ansätzen erfassen; dieses illustriert, auf welche Weise die einzelnen Kategorien je nach Situation von einer oder mehreren Instanzen bearbeitet wurden sowie die damit verbundenen Informationsflüsse, die sowohl horizontal als auch vertikal, aber auch die eine oder andere Instanzenebene überspringend verlaufen konnten.

Ausgesprochen große Bedeutung innerhalb dieser bürokratischen Verflechtungen kommt dem regelmäßigen Austausch über mehrere Ebenen hinweg zu, wobei das beste Beispiel hierfür wohl – Steuerakten sind. Diese Dokumente sind verhältnismäßig einheitlich hinsichtlich Stiles und Inhalte, und auch deren Verfahrensabläufe folgen verhältnismäßig einheitlichen Abläufen (wiewohl betont sei, dass es weder schriftliche Richtlinien oder gar standardisierte Vorschriften gab). Nach dem Ständeaufstand (1618–1620) beziehungsweise der Promulgation der Verneuerten Landesordnung (1627) war der Ausgangspunkt dieser Dynamiken jeweils im höfischen Umfeld Wiens zu verorten. Vor Ort in Prag wurden die Steuerforderungen zwar gegebenenfalls durch die Statthalterei abgeschwächt, niemals aber abgewiesen und schließlich dem Landtag vorgelegt.[50]

---

tes, Wien [2]1905–1909, č. III, *K-Q* (1907), s. 250–271, hier s. 259–260. Unverzichtbar für die Kreisverwaltung ist weiterhin Jaroslav MACEK – Václav ŽÁČEK, *Krajská správa v českých zemích a její archivní fondy, 1605–1868,* Prag 1958. Jüngere Studien umfassen u.a. Petr MAREŠ, *Obsazování úřadu krajského hejtmana v předbělohorském období a soupis krajských hejtmanů na základě dochovaných seznamů z let 1563/1564–1616/1617*, Prag 2009; zuletzt Helena SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané v Čechách, 1641–1849. Personální obsazení*, Prag 2021.

49 Vgl. M. WEBER, *Wirtschaft und Gesellschaft*, s. 38–40.

50 Josef PEKAŘ, *České katastry (1654–1789). Se zvláštním zřetelem k dějinám hospodářským a ústavním*, Prag [2]1932, s. 76–77.

Abb. 3: Interaktions-Analyseraster (Schema)

	Wiederkehrende Interaktionen	**Individuelle Interaktionen**	
Nach „oben“	• Klare Hierarchien • Eindeutige Machtverhältnisse • Etablierte Abläufe	• Klare Hierarchien • Mehrdeutige Machtverhältnisse • Variierende Abläufe[a]	
„seitlich“	• Multipolare Hierarchien • Mehrdeutige Machtverhältnisse • Variierende Abläufe	• Gleichwertige Hierarchien • Differenzierte Machtverhältnisse • Formale Abläufe	⇑ **Vertikaler Austausch** ⇓
Nach „unten“	• Klare Hierarchien • Eindeutige Machtverhältnisse • Variierende Abläufe	• Klare Hierarchien • Multifunktionale Machtverhältnisse • Variierende Abläufe	
	⇐ Horizontaler Austausch ⇒		

Anm.: a) unter „variierende Abläufe“ ist die situative Anwendung etablierter, modifizierter und/oder ad-hoc Prozeduren zu verstehen.

Von 1656–88 erfolgte die verwilligte der Landtag die verschiedenen Steuerpositionen einzeln, 1688/89 tauchte erstmals eine sogenannte „General-Repartition“ in den Landtagsschlüssen auf, die monatliche Summen pro Angesessenen ausweist.[51] Just die Zeit um die Wende zum 18. Jahrhundert war für die weitere Entwicklung bedeutsam: 1701 erfolgte erstmals die Aufschlüsselung nach den

51 Vom Dreißigjährigen Krieg bis 1688 waren diese Informationen jeweils im Lauftext ausgewiesen. Národní knihovna České republiky (NK ČR), Böhmische Landtagsverhandlungen (BLV), gedruckt den 28.3.1689, fol. xxv-xxvi.

Beiträgen der Grundherren und Untertanen (im Verhältnis 1:5).[52] Keine entsprechenden Hinweise finden sich jedoch zwischen 1703 und 1705, und als die General-Repartition 1707/08 erneut in den Landtagsverhandlungen aufscheint, so erfolgte dies allerdings ohne jegliche Verweise auf den Anteil der Grundherrn.[53] Für Pekař ein klares Indiz von Absicht, da „ein Vergleich der Abgaben von Grundherren und Bauern bei vielen Bauern schlechte Gedanken hervorrufen könnte".[54] Diese Deutung findet sich durch eine Gegenüberstellung der Steuerlast aus den Eggenberger Gütern untermauert: von 1682 bis 1701 betrug der Beitrag des Grundherren im Durchschnitt rund 19% des Gesamtaufkommens (Median: ca. 15%), für die übrigen Anteile kamen „die Untertanen" auf.[55] Auf dem Höhepunkt des Spanischen Erbfolgekrieges wurde zudem 1708/09 die Akzise (akciz) eingeführt, eine indirekte Steuer, deren ebenso vorrangig auf die Untertanen abgewälzten Lasten bei dem erneuten Aufscheinen der General-Repartition im Folgejahr allerdings ebenso ausdrücklich ausgenommen verblieben („Attentis Accisis") wie die „Recrouten- und Pferd-Rimonta-Bonification".[56]

Soweit die politisch-legislativen Aspekte, deren Umwandlung in Verwilligungen dem königlichen Obersteueramt oblag, wo nun in einem nächsten Schritt die Repartition der Steuerpositionen für den Versand in die einzelnen Kreise erfolgte, wie aus Pekařs einschlägigen Studien hervorgeht.[57] Jenseits der Landesämter oblagen die nächsten Schritte den Amtsträgern der Kreishauptleute, die die repartierten Summen nun in einem zweiten Schritt auf die einzelnen Grundbesitzer gemäß deren Angesessenenzahlen verteilten.[58] In den einzelnen Herrschaften eingelangt, nahmen deren Verwalter nun eine (dritte) Repartition vor und verteilten die

52 Von jeder „Obrigkeit" wurden 7 fl. 2 d. 8 1/4 d. verlangt, je „Unterthanen" waren 32 fl. 2 fl. 45 d. fällig. NK ČR, BLV, 26.8.1701, fol. xxxxii-xxxxiv.

53 NK ČR, BLV, 10.11.1708, fol. lxii-lxiv, hier fol. lxii.

54 J. PEKAŘ, *České katastry*, s. 76: „Nemyslím, že se to stalo náhodou; srovnání povinnosti panské a selské mohlo v mnohé selské hlavě buditi zlé myšlénky."

55 S. SANDER-FAES, *Herrschaft und Staatlichkeit*, s. 229–234.

56 Die Einführung der Akzise erfolgte vermittels NK ČR, BLV, 10.11.1708 bzw. 3.8.1709, fol. xxxviii-xxxxi. Kontext bei J. PEKAŘ, *České katastry*, s. 101–105. Zu den o.a. Ausnahmen betreffend die tabellarischen Angaben vgl. NK ČR, BLV, 20.6.1710, fol. xlii-xliii, sowie das Einlageblatt mit den o.a. Zitaten auf fol. xlii [bis]. Für Angaben zu dem Militär- bzw. Steuerjahr 1711 siehe auch NK ČR, BLV, 17.9.1711, fol. l-liii.

57 J. PEKAŘ, *Kniha o Kost*, č. II, s. 18–57, 168–193. Die Verbindung zwischen diesem Werk und id., *České katastry*, s. 1 und passim.

58 B. RIEGER, *Zřízení krajské*, č. I, s. 316–366, bes. 317–319, wobei die de facto-Absenz von Steuerverwaltern auf der Kreisebene klar hervorgeht; ähnlich, wenn auch nicht minder ambivalent in dieser Hinsicht, bei J. PEKAŘ, *České katastry*, s. 25, 62, 76–77, 93 sowie im Überblick auf

Steuerlast analog hierzu auf die entsprechenden binnen- oder subherrschaftliche Instanzen.[59] Wenn eine inkorporierte Körperschaft ausreichend groß und/oder bedeutsam war, so nahmen deren Verwalter eine weitere (vierte) Repartition vor. Im Eggenberger Kontext traf dies sowohl auf die Stadt Krumau sowie auf die beiden Stifte Hohenfurth und Goldenkron zu, wobei analoge Prozeduren auch in anderen zusammengesetzten Kontexten (Märkte, Gerichte) zur Anwendung kamen.[60] Die Details der böhmischen Steuerverrechnung und -verwaltung verblieben daher bis weit in das 18. Jahrhundert hinein in erster Linie jenseits des Zugriffs der staatlichen beziehungsweise höfischen Instanzen. In anderen – Pekařs – Worten kam diesen Abläufen also der Status eines „Herrschaftsgeheimnisses [tajnostem vrchnostenské]" zu, zuzüglich aller entsprechender Idiosynkrasien, Aufsichts- und Abrechnungsprobleme.[61]

5. Arbeitsweisen und Informationsflüsse

Verfolgt man die Steuerverwilligungen jedoch im Detail, so ist in einem ersten Schritt ein von „oben" (Wiener und Prager Instanzen) nach „unten" (Herrschaften) Behördenverlauf via der Kreisbehörden festzustellen. Sobald die vorgeschriebenen Summen jedoch eingesammelt worden waren, *veränderte* sich die Richtung

s. 305–313; sowie J. MACEK – V. ŽÁČEK, *Krajská správa*, s. 7–13. Zuletzt fanden diese Umstände immerhin teilweise Erwähnung bei P. MAŤA, *„Unerträgliche Praegravation"*, s. 173–175.

59 In den Krumauer Beständen sind lediglich einige wenige derartige Kreisprepartitionen erhalten, etwa SOAvT, OČK, SOAvT, OČK, Vú — čg, I 4L∝, 62, s.p., Repartition für den Bechiner Kreis, s.l., s.d. [April 1682]; s.p., Repartition für den Bechiner Kreis, s.l. [Neuhaus (Jindřichův Hradec)], 8.7.1682. Diese wurden wohl aufgrund der anstehenden Katasterrevision aufbewahrt, wie dies etwa aus ebd., s.p., Extract über die Recalculation, s.l. [Krumau], s.l., hervorgeht, die die Differenzen der Angesessenenzahlen zwischen den Katasterangaben (1654), der Recalculation, der Revisitations-Kommission und der Unterlagen des Obersteueramts (alle um 1680) dokumentiert. Die Differenzen zwischen der Eigeneinschätzung und den Katasterangaben betrug rund 55%, das Obersteueramt setzte letztlich eine Reduktion von 20–30% (je nach besteuerter Instanz) fest.

60 Abgesehen von S. SANDER-FAES, *Herrschaft und Staatlichkeit*, s. 311–328, finden sich lediglich sporadische Hinweise auf diese dritte und/oder vierte Repartition, so etwa bei P. HIML, *Die „armben Leüte" und die Macht*, s. 48–52, 79–95; und M. MUTSCHLECHNER, *Eggenberg*, s. 112–114, 252–253, 270. Für sowohl P. MAŤA, *„Unerträgliche Praegravation"*, s. 161, ist zwar – trotz Verweises auf Pekař in Anm. 71 – auf der Ebene der „einzeln[en] Grundherrschaften" das analytische Ende erreicht; vgl. ähnlich BÉRENGER, *Les Habsbourg et l'argent*, s. 253–254, 261–267.

61 J. PEKAŘ, *České katastry*, s. 14, 29, 45, 76–77, das o.a. Zitat auf s. 94.

dieser Abläufe jedoch zwei weitere Male um: in einem zweiten Schritt flossen Steuergelder „aufwärts“ und wurden in den Kreis- und Landesämtern jeweils gegen entsprechende Quittungen gleichsam umgetauscht, die danach – in einem dritten Schritt – wieder „abwärts“ entlang der Behördenhierarchie gereicht wurden. Wie in Abbildung 4 ersichtlich, sind „Steuern“ also eine aus drei zu unterscheidenden – und teilweise überlappenden – Teilen bestehende administrative Dynamik, deren umfängliche Betrachtung die zentrale Bedeutung von „Herrschaft“ beziehungsweise „Patrimonialverwaltung“ im Sinne Pekařs unterstreicht: Fürstendiener nahmen Assignationen entgegen, wandelten diese in (zweite, dritte oder vierte) Repartitionen um und leiteten die Steuerforderungen an die betroffenen Körperschaften weiter; vor Ort wurden die Steuern eingesammelt und durch die dörflichen und später herrschaftlichen Amtsträger verrechnet bevor die Gelder über die Kreisbehörden nach Prag verbracht wurden. Sowohl die zuständigen Kreis- und Landesämter (Obersteueramt) bestätigten den Erhalt schriftlich durch sogenannte „*interims* quittungen“ beziehungsweise „getruckthen obersteüer ambts quittungen“.[62]

Abb. 4: Besteuerung als dreiteilige Dynamik

Teile[a]	**1. Promulgation Information** (⇓)			**2. Administration Geld** (⇑) / **Info** (⇓)		**3. Verrechnung Information** (⇓)	
Ebene[b]							
Böhmen	„Prag“				„Prag“		
		⇘		⇗		⇘	
Kreise		K-Amt		K-Amt		K-Amt	
			⇘	⇗	⇘		⇘
Herr.			Herrs.		Herrs.		Herrs.
			⇕[c]				⇕[c]
			Inc.				Inc.
Anz.[d]	1	2	3	4	5	6	7

Die gestrichelte Linie inmitten Schritt 2 bezeichnet die Kombination von Steuergeldern, die „aufwärts“ fließen und Informationen, die „abwärts“ verlaufen. *Nota bene*, dass dieses (idealtypi-

62 Zit.n. SOAvT, OČK, Vú — čg, I 4 L α, 64, s.p., Carl Anton Frank an die Statthalterei, Prag, 11.6.1706 (Hervorhebung im Original); Vú — čg, I 4 L α, 66, s.p., Abrechnung zwischen dem Cassa- und Kontributions-Amt, Krumau, 4.8.1710.

sche) Schema nicht ausschließt, dass einzelne Positionen mehrfach zwischen allen involvierten Instanzen auf allen Ebenen besprochen wurden.
Hinweise: a) die beiden ersten Zeilen beziehen sich auf die (idealtypischen) drei Schritte, die zusammen als „Besteuerung" aufgefasst werden und von links nach rechts gelesen werden müssen: 1. Promulgation entspricht dem *politischen* Teil, der die (Wiener) Proposition, deren Diskussion und Modifikation in Prag sowie deren allfällige Promulgation (Landtagschluss) umfasst; in diesem 1. Teil fließt die Information „von oben" in eine Richtung – „nach unten". 2. Administration bezeichnet jene *bürokratischen* Prozeduren des Einnehmens von Steuern, wobei schriftliche Information „von oben" zunächst gegen Gelder eingetauscht werden, wobei der steuerpflichtigen Instanz im Gegenzug „*interims* quittungen" ausgehändigt werden – Geld fließt also „nach oben" und Informationen „nach unten"; in Prag angekommen, tauschen die Kreisämter das Steuergeld ebenso gegen „getruckthe obersteüer ambts quittungen", die in Folge im 3. Schritt nach vorgängiger *Rechnungsprüfung* an die besteuerten Instanzen „nach unten" weiter gereicht werden und verweist somit auf jene buchhalterischen Aufgaben, in denen die entsprechenden „getruckthen obersteüer ambts quittungen" geprüft und ggf. modifiziert werden – die Informationen fließen also „nach unten".
b) die (von oben nach unten zu lesenden) territorialen Aspekte hier bezeichnen die Binnengliederung, wobei „Prag" als Sammelbezeichnung für die Statthalterei, den Landtag und die Landesämter steht; *nota bene*, dass in den Schritten 2 und 3 lediglich das Obersteueramt eine entsprechende Rolle spielt; „Kreise" bezeichnet die mittlere Verwaltungsebene, wobei in dem gegenständlichen Beispiel die Bechiner bzw. Prachiner Kreisämter (K-Amt) gemeint sind; „Herrs." wiederum verweist auf einzelne Herrschaften, die das Fundament der sozio-territorialen Organisation bildeten und – je nach Größe und Anzahl von deren Bestandteilen (wie im gegenständlichen Kontext der Eggenberger Besitzungen) – als „zusammengesetzt" zu begreifen sind.
c) die in beide Richtungen weisen Pfeile (⇕) beschreiben die „von oben" fließenden Steuerforderungen, die in die Gegenrichtung fließenden Gelder und die „nach unten" gereichten Quittungen *innerhalb* der patrimonialen Zusammenhänge, die die in a) beschriebene Dreiteilung von „Besteuerung" *en miniature* auf der Ebene der Herrschaften widerspiegelt.
d) diese letzte Zeile wiederum bezeichnet die insgesamt sieben Schritte, die zusammen den Prozess von „Besteuerung" bezeichnen.

Die existierende einschlägige Literatur – insbesondere jüngeren Datums – lässt derartige Details und Differenzierungen entweder gänzlich vermissen, fokussiert Ausgaben oder Kreditfinanzierung (und nicht die Einnahmenseite) beziehungsweise verweist gleichsam hilflos wirkend darauf, dass diese gesamtheitlichen Verwaltungs-„Verhältnisse…jedenfalls derartig komplex" und „ein typisches Merkmal der im System [sic] der habsburgischen Finanzen vorherrschenden ‚Fondswirtschaft'" waren.[63] Wiewohl die von William Godsey eindrücklich ausgearbeiteten

63 *Pace* sowohl Maťa als auch Winkelbauer, deren Fokus auf insbesondere Kriegssteuer-Verwilligungen bzw. Militär*ausgaben* ruht und somit Fragen nach der Generierung von Einkommen und

Verflechtungen von Grundherren, Landtagen und Kriegsfinanzierung immerhin erwähnt werden, so verbleiben – nebst fehlender Definitionen von „Komplexität" und „System" – diese Studien jedoch an der Oberfläche, wenn es um den Nachvollzug der den Ausgaben zugrunde liegenden Steuergeld- und Informationsflüsse geht.[64]

Aus den überlieferten Steuerakten aus Krumau geht hingegen eindeutig hervor, dass die dortigen Herrschaftsbeamten zu jeder Zeit über das Wissen verfügten, wo sich die bis Mitte des 18. Jahrhunderts nicht ortsgebundenen Kreishauptleute beziehungsweise deren Amtsträger befanden. Die die Steuergelder begleitende Korrespondenz spielte allerdings in der bestehenden Forschung jedoch ebensowenig eine Rolle wie etwa Fragen nach formeller beziehungsweise informeller Kommunikation, was gemäß Himl vorrangig an der „zum Teil übermäßige[n] Aufmerksamkeit" liegt, die in den letzten rund dreißig Jahren „den historischen Obrigkeiten zukommt". Dieser Einschätzung ist zuzustimmen, wobei ergänzt sei, dass hierbei vor allem die weltlichen Grundherren deutlich überrepräsentiert sind.[65] Angesichts dieser Sachlage ist nicht nur Maurs Einschätzung über die zent-

---

insbesondere die Terminsteuern weitgehend außen vor verbleiben. Thomas WINKELBAUER, *Nervus rerum austriacarum. Zur Finanzgeschichte der Habsburgermonarchie um 1700*, in: P. Maťa – T. Winkelbauer (eds.), Die Habsburgermonarchie 1620–1740, s. 179–215, hier s. 188; und P. MAŤA, *„Unerträgliche Praegravation"*, s. 174–175, inbesondere den unausgeführt verbleibenden Verweis auf die Neuhauser „creiß cassa" auf s. 174, Anm. 123; siehe auch T. WINKELBAUER, *Krieg und Herrschaftsverdichtung*, bes. s. 47–50.

64 William D. GODSEY, *The Sinews of Habsburg Power. Lower Austria in a Fiscal-Military State, 1650–1820*, Oxford 2018, betont die Verflechtungen der Grundherren mit der gesamtstaatlichen Kriegsfinanzierung, wobei s. 107–150 immerhin auf die „Evolution der steuerlichen Grundlagen" verweist. Siehe hierzu die einschlägigen Besprechungen von Laurence Cole, István Szijártó und Stephan Sander-Faes in European History Quarterly 49, 2019, 3, s. 509–512; The Hungarian Historical Review 8, 2019, 1, s. 230–232, sowie Francia-Recensio 4, 2019, doi:10.11588/frrec.2019.4.68448. Zur Definitionsproblematik von „Komplexität" – die in an o.a. Kontexten weitgehend außen vor verbleibt – vgl. Joseph A. TAINTER, *The Collapse of Complex Societies*, Cambridge 1988, s. 22–38, hier s. 23: „„Complexity is generally understood to refer to such things as the size of a society, the number and distinctiveness of its parts, the variety of specialized social roles that it incorporates, the number of distinct social personalities present, and the variety of mechanisms for organizing these into a coherent, functioning whole. Augmenting any of these dimensions increases the complexity of a society."

65 P. HIML, *Die „armben Leüte" und die Macht*, s. 18. Einen guten Überblick über die vorliegenden Studien bilden etwa die Beiträge von Markus Cerman und Eduard Maur in M. CERMAN – R. LUFT (eds.), *Untertanen, Herrschaft und Staat*; sowie zu der Ämter- und Behördengeschichte Petr MAŤA, *Verwaltungs- und behördengeschichtliche Forschungen zu den böhmischen Ländern in der Frühen Neuzeit. Kurzer Überblick über vier lange Forschungstraditionen*, in: Michael Hochedlinger – Thomas Winkelbauer (eds.), Herrschaftsverdichtung, Staatsbildung, Bürokratisierung.

rale Bedeutung der Herrschaftsverwaltungen bedeutsam, sondern auch die Tatsache, dass – vor der Mitte des 18. Jahrhunderts – keine Verwaltungsinstanzen existierten, die von Anfang bis Ende der in Abbildung 3 ausgeführten Besteuerungsdynamiken einheitlichen „staatlichen" Vorgaben aus Wien beziehungsweise Prag folgten.

Ein weiteres konzeptionell-analytisches Problem der meisten einschlägigen Studien ist deren Fokus auf dem ersten Teil des Besteuerungsprozesses (Politik, Promulgation). Der zweite Schritt (Verwaltung) spielt weitaus seltener eine Rolle, und der dritte Teil (Ab- und Verrechnung) verbleibt gänzlich außerhalb der entsprechenden Beiträge von Winkelbauer, Hochedlinger und Pieper.[66] Der Kontrast zu etwa Pekařs Synthese über die böhmischen Kataster, aber auch zu der jüngeren „internationalen" Forschung von beispielsweise Wilson, Sigelen oder auch Bérenger ist gerade in dieser Hinsicht besonders auffällig.[67]

Verfassungs-, Verwaltungs- und Behördengeschichte der Frühen Neuzeit, Wien 2010, s. 421–477.

66 Beachte die Absenz der Begriffe „Quittung", „Abrechnung" bzw. „Verrechnung" in T. WINKELBAUER, *Ständefreiheit und Fürstenmacht*, č. I, s. 465–478; *Nervus rerum austriacarum*; *Krieg und Herrschaftsverdichtung*. Diese Termini tauchen ebensowenig auf in M. HOCHEDLINGER, *Austria's Wars of Emergence*; *Der gewaffnete Doppeladler. Ständische Landesdefension, Stehendes Heer und „Staatsverdichtung" in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie*, in: P. Maťa – T. Winkelbauer (eds.), Die Habsburgermonarchie 1620–1740, s. 217–250; DERS., *The Habsburg Monarchy. From „Military-Fiscal State" to „Militarization"*, in: Christopher Storrs (ed.), The Fiscal-Military State in Eighteenth-Century Europe. Essays in Honour of P.G.M. Dickson, Farnham 2009, s. 54–94. Und sie finden sich ebensowenig in P. MAŤA, *„Unerträgliche Praegravation"*, bes. s. 157–178, hier s. 163, verweist immerhin auf „Repartitionen", wenn auch lediglich in Anm. 78. Ähnliches gilt auch für Renate PIEPER, *Financing an Empire. The Austrian Composite Monarchy (1650–1848)*, in: Bartolomé Yun-Casalilla – Patrick K. O'Brien (eds.), The Rise of Fiscal States. A Global History (1500–1914), Cambridge 2012, s. 164–232, hier s. 178, erwähnt zwar „Quittungen", wenn auch in einem allgemeinen Zusammenhang. Gänzlich abwesend sind diese Begriffe denn auch in der zuletzt vorgelegten Synthese von M. HOCHEDLINGER – P. MAŤA – T. WINKELBAUER (eds.), *Verwaltungsgeschichte*, č. I, besonders auffällig in T. WINKELBAUER, *Grundzüge des landesfürstlichen Finanz- und Steuerwesens*, in ebd., č. I/2, s. 767–824. Ebenso bezeichnend erscheint, dass diese technischen, aber essentiellen Verwaltungsdetails in dem Beitrag von Peter RAUSCHER, *Die Hofkammer*, in: ebd., č. I/2, s. 825–855, hier s. 835–837, 841 (Quittung), 826, 828, 835–37, 841, 843–844 (Abrechnung), 831 (Verrechnung) aufscheinen; siehe auch dessen weiterführenden Kommentare über „Brauchbare (bzw.) in Kauf genommene Illegalität" und „Intransparenz" auf s. 841–843; sowie den Abschnitt zu „Länderkammern und Kammergüter" auf s. 856–927, bes. s. 859, 875, 884, 894, 896, 919 (Abrechnung), 866, 891 (Verrechnung).

67 J. PEKAŘ, *České katastry*, s. 139, 163 (kvitance), 19, 76, 202, 222, 240, 255 (odečtení, odpočítání); Peter H. WILSON, *Prussia as a Fiscal-Military State (1640–1806)*, in: C. Storrs (ed.), The Fiscal-Military State, s. 95–124, hier s. 106, 121. Quittungen finden des Weiteren Er-

Abb. 5: Original Obersteueramts-Quittung (1701)

Quelle: SOAvT, OČK, Vú — čg, I 4 L α, 64, s.p., Quittung Nr. 708 (Bechiner Kreis/Chlumeček, Keblany), Prag, 10.3.1703, mit der Datierung auf der Rückseite Wesseli a.d. Lainsitz (Veselí nad Lužnicí), 16.5.1703.

Doch gerade diese Steuerakten enthalten eine Fülle an Informationen über die wechselvolle Anzahl von Angesessenen je besteuertem Besitztitel, die geforderten Abgaben sowie die jeweilige Gesamtsumme(n). Hinzu kommt die Tatsache, dass nach der Abführung der Gelder oftmals eine Eingangsbestätigung oder ähnliche Notata angebracht wurden, wie dies aus der beigeschlossenen Abbildung ersichtlich ist. Es ist notwendig zu betonen, dass dies sowohl für handschriftliche Assignationen als auch gedruckte Quittungen galt, die in den einzelnen Herrschaften beziehungsweise durch die Amtsträger der Kreishauptleute ausgeführt wurden. Anders ausgedrückt: diese Arbeitsschritte erfolgten in jedem Fall eine (Kreisämter) oder zwei Ebenen (Herrschaften) außer- beziehungsweise unterhalb der Landesinstanzen in Prag.

Bis zu diesen Arbeitsschritten verlief „Besteuerung" (wie Abbildung 4) also zu großen Teilen jenseits der Landesämter. Dies – und die *danach* erfolgenden Schritte – wiederum bedeuten, dass die von Pekař ausdrücklich betonen „arcana dominationis" essentiell sind, denn „ohne [diese] ist es unmöglich, die Steuerverwilligungen des Landtages zu verstehen, insbesondere den Anteil der Grundherren betreffend".[68]

Nach Abführung der Steuergelder in den Kreisämtern erhielten die herrschaftlichen Amtsträger zunächst eine „*interims* quittung". Von den Kreisämtern flossen die Gelder weiter nach Prag in das Obersteueramt, wo die einzelnen Positionen dann abge- und verrechnet wurden. Gelegentlich kamen anlassbezogene, weitere Rechnungsprüfungen durch die Statthalterei oder eine ständische „Deputations-Commission" hinzu.[69] Nach der Verrechnung stellten die Obersteuer-Ein-

---

wähnung bei Alexander SIGELEN, *„Amtsträger" und „Beziehungsmakler". Das kaiserliche Finanzsystem im Reich unter Reichspfennigmeister Zacharias Geizkofler, 1560–1617*, in: Peter Rauscher – Andrea Serles – Thomas Winkelbauer (eds.), Das „Blut des Staatskörpers". Forschungen zur Finanzgeschichte der Frühen Neuzeit, München 2012, s. 355–388, hier s. 360 (Verrechnung), 371, 376, 384 (Quittung). Während die französischen Begriffe abwesend sind in Jean BÉRENGER, *Les finances de l'Autriche à l'époque baroque (1650–1740)*, Histoire, économie et société 3, 1984, s. 221–245, so werden diese Dynamiken immerhin besprochen in DERS., *Les Habsbourg et l'argent*, s. 261–267.

68 J. PEKAŘ, *České katastry*, s. 5–6, das o.a. Zitat auf s. 25, Anm. 2 („Bez něho nelze jednáni sněmovnímu o berni, sporům s tím souvisícím a zejména podílu vrchností v berni porozuměla."), s. 76–77 sowie 162–163, auf denen Requisitionen ohne Quittungslegung o.ä. (für spätere Gegenrechnung) Erwähnung finden. Siehe auch ders., *Kniha o Kost*, č. II (1911), s. 185.

69 Die „Deputations-Commission" wurde durch ein kaiserliches Reskript am 13. Nov. 1706 ins Leben gerufen und rückwirkend durch den Landtag autorisiert. NK ČR, BLV, 10.1.1707, fol. liii-lviii, das folgende Zitat auf fol. liv (Hervorhebungen im Original), das klar die Berührungspunkte und resultierenden Probleme zwischen Promulgation (Verwilligungen), Verwaltung (Reparti-

nehmer zu Prag schließlich eine „*Original*-Quittung" aus, die – im dritten Schritt – nun via der Kreisbehörden gleichsam auf dem „Rückweg" an die besteuerten Grundherren erging.

Klar ersichtlich ist, dass „Besteuerung" eine weitaus kompliziertere mehrteiligere Angelegenheit ist, als dies große Teile der (jüngeren) Forschung bisher wahrgenommen haben. Daher gilt, dass jedwede Behandlung lediglich *einer* Steuerkategorie und/oder nur *eines* Teils dieser Dynamiken demnach als mehrfach problematisch anzusehen ist: einerseits da der Fokus auf eine einzige Steuerkategorie (wie etwa Militärsteuern) eben lediglich einen Teil des Aufkommens bezeichnen, andererseits aber auch deswegen, da deren räumlich-zeitlichen Faktoren sowie die bürokratischen Abläufe nur in stark reduziertem Ausmaß, wenn überhaupt nachvollzogen werden können.

6. Herrschaft, Steuern und Staat um 1700

Sofern „Besteuerung" als dreiteilige Dynamik Einzug in die Debatten um Herrschaft, Steuern und Staatstransformation hält, so lassen sich diese Vorbehalte zu einem Gutteil überwinden. Dies lässt sich anhand der bereits erwähnten „Original-Quittungen" gut illustrieren, da die bedruckten Vorderseiten das Ausfertigungsdatum im Obersteueramt und die Rückseiten deren Transmission in der jeweiligen Kreisbehörde aufweisen. In den Eggenberger Steuerakten für die Güter Chlumeček

---

tionen) und Verrechnung (Quittungslegung) hervorhebt. Das ausdrückliche Ziel der Commission war es, „das jenige, wann ja etwas unrechts geschehen wäre, hinführo unterlassen und dieses an sich selbsten weitschüchtige *Contributions*-Werck auß der verwirrten multiplicität in die beij allen grossen *Negotijs* erforderliche *unität reduciret* und *concentriret*...gemacht werde". In den Eggenberger Beständen sind die Auswirkungen dieser Veränderungen u.a. an den folgenden Archivalien ersichtlich SOAvT, OČK, Vú — čg, I 4 L α, 63, s.p., Quittung Nr. 10 (Bechiner Kreis/Chlumeček), Prag, 18.2.1707; der Hinweis auf das o.a. kaiserliche Reskript findet sich ebd., s.p., Petition des Abtes von Goldenkron, Goldenkron, 5.2.1707. Keinerlei Verweise auf diese Tatsachen finden sich bei T. WINKELBAUER, *Ständefreiheit und Fürstenmacht*, č. I, s. 470–476, 503–506; *Nervus rerum austriacarum*, s. 204–212; *Kriege und Herrschaftsverdichtung*, s. 51–57. Dies bleibt auch unerwähnt in P. MAŤA, *„Unerträgliche Praegravation"*, s., 169–170, 180–181. Nota bene, dass diese „Deputations-Commission" nicht mit dem ständischen Deputiertenamt zu verwechseln ist, das eine der Hofkammer nachgeordnete Instanz war, in deren Aufgabenbereich die Bier- und Getreideabgaben von 1649–1652 fielen; vgl. hierzu, Antonín REZEK, *O nápojové berni v letech 1646–1650, jak se vybírala a mnoholi vynesla*, Časopis Musea Království Českého 66, 1892, s. 80–85; Otto PLACHT, *České daně (1517–1652)*, Prag 1924, s. 74–79, 170–173; sowie J. PEKAŘ, *České katastry*, s. 78–84, bes. 81–83.

und Keblany, die dem Abt von Goldenkron unterstanden, geschah dies im Zeitraum von 1675 bis 1709 in drei von vier Fällen. Insgesamt finden sich im Krumauer Archiv 302 derartige Quittungen, von denen 227 (rund 75 Prozent) beiderlei Informationen enthalten.[70]

Abb. 6: Postwege zwischen Chlumeček, Keblany, Prag, 1675–1709

Zeitraum[a]	**Orte der Kreisämter**[b]	**Postwege**[c]	
1675–1679	Tschernowitz b. Tabor (Černovice u Tábora; 9), Jung Woschitz (Mladá Vožice; 4), Neuhaus (3), Prag (3), Tábor (1), n/a (18)	Median	131
		Schnitt	112
		Mind.	2
		Max.	417
1680–1684	Ellischau (Nalžovy; 16), Neuhaus (11), Hrachowitz (Hrachovice; 3), Prag (3), Wodnian (Vodňany; 1), n/a (17)	Median	44
		Schnitt	94
		Mind.	3
		Max.	399
1685–1689	Boschejow (Božejov; 12), Ellischau (8), Neuhaus (5), Wodnian (2), n/a (16)	Median	52
		Schnitt	114
		Mind.	12
		Max.	1,217[d]
1690–1694	Zwickau (Zvíkov; 36), Protiwin (Protivín; 22), Prag (1), n/a (4)	Median	57
		Schnitt	65
		Mind.	7
		Max.	399

70 SOAvT, OČK, Vú — čg, I 4 L α, 62–66, n = 302 vorgedruckte Original-Quittungen Chlumeček und Keblany, von denen 227 (rund 75%) entsprechende Hinweise auf der Rückseite aufweisen. Die Daten sind chronologische angeordnet, wobei gewisse Unschärfen betreffend die exakte zeitliche Verteilung aufgrund der Darstellung in Fünfjahresabschnitten zu berücksichtigen sind. *Nota bene*, dass die Angaben ausdrücklich nicht als Beleg für den permanenten Aufenthalt der Kreisämter dienen, was des Weiteren auch für die gesamte Anzahl der ebd. tatsächlich bearbeiteten Unterlagen gilt.

1695–1699	Boschejow (49), Wischnau (Višňová; 3) n/a (2)	Median	36
		Schnitt	91
		Mind.	6
		Max.	416
1700–1704	Wischnau (7), Tschernowitz b. Tabor (6), Wesseli a.d. Lainsitz (Veselí nad Lužnicí; 2), n/a (3)	Median	40
		Schnitt	107
		Mind.	10
		Max.	334
1705–1709	Wesseli a.d. Lainsitz (14), Lassenitz (Lásenice; 5), Wischnau (1), n/a (15)	Median	72
		Schnitt	115
		Mind.	13
		Max.	645

Quellen wie in Anm. 70.
Hinweise: a) weist den jeweiligen Zeitraum aus, in dem die Quittungen durch die ausgewiesenen Orte verschickt wurden; b) weist die jeweilige Anzahl der Quittungen und Orte aus in den entsprechenden Zeiträumen aus; n/a bezeichnet die Anzahl der Quittungen ohne zusätzlich Angaben auf der Rückseite; c) weist Informationen über die Zeit in Tagen aus, die die Quittungen auf dem Postweg von Prag in die in b) ausgewiesenen Orte unterwegs waren; die Angaben umfassen den Medianwert, den (Durch-) Schnitt sowie die jeweils geringste (Mind.) und längste (Max.) Dauer; d) aus – in den Eggenberger Akten – ungeklärten Umständen erfolgte die Bezahlung oder die Quittierung einer Steuerposition i.d.H.v. 8 fl. 50 kr. 4 3/4 d., die im März 1685 das Gut Chlumeček betraf, „erst" am mehr als drei Jahre (1,217 Tage) später; SOAvT, OČK, Vú — čg, I 4 L α, 63, s.p., Quittung Nr. 1,707 (Prachiner Kreis/Chlumeček), Prag, 8.3.1685, mit der Datierung auf der Rückseite s.l., 7.7.1688.

Aggregiert man diese Informationen, so können die Orte, an denen sich die Kreishauptleute – beziehungsweise deren Amtsträger – befanden, die einzelnen Steuerpositionen sowie die Dauer des Postwegs zwischen Prag und den Kreisbehörden eruiert werden. Eindeutig ersichtlich ist, dass diese Zeiträume während der nahezu permanenten Kriegsbelastungen von rund 44 Tagen in der ersten Hälfte der 1680er Jahre auf 72–73 Tage während der Regierungszeit Josephs I. anwuchsen. Dies entspricht einer Zunahme von rund 60 Prozent, wobei dies auch in dem Anstieg der Minimal- und Maximaldauer der Postwege gespiegelt wird, die ebenso um rund 62 Prozent anwuchsen.

Soweit die Tendenzen in der Kommunikation zwischen den Landes- und Kreisämtern. Um die binnenherrschaftlichen Ebenen zu erfassen, ist ein Rückgriff auf die entsprechenden Steuerakten das der Eggenberger Herrschaft Krumau nachgeordnete Stift Goldenkron notwendig. Für denselben Zeitraum (1675–1709) sind insgesamt 168 Assignationen und 227 jeweils handschriftliche Quittungen überliefert.[71]

Abb. 7: Postwege zwischen Krumau und Goldenkron, 1675–1709

Zeitraum[a]	Quellentyp[b]	Postwege[c]	
1675–1679	31 Assignationen, 31 Quittungen	Median	49
		Schnitt	55,5
		Mind.	8
		Max.	123
1680–1684	20 Assignationen, 26 Quittungen	Median	54,5
		Schnitt	54
		Mind.	6
		Max.	118
1685–1689	23 Assignationen, 33 Quittungen	Median	48
		Schnitt	61,5
		Mind.	0
		Max.	225
1690–1694	17 Assignationen, 35 Quittungen	Median	120
		Schnitt	120
		Mind.	5
		Max.	715
1695–1699	32 Assignationen, 41 Quittungen	Median	110
		Schnitt	160
		Mind.	5
		Max.	713

71 SOAvT, OČK, Vú — čg, I 4 L α, 62–66, n = 168 Assignationen und 227 Quittungen, die allesamt im Eggenberger Kontributions-Amt auf Schloss Krumau ausgefertigt wurden. Die in Anm. 70 gemachten Vorbehalten gelten auch für die in Abb. 7 dargestellten Daten.

1700–1704	18 Assignationen, 32 Quittungen	Median	136,5
		Schnitt	224
		Mind.	3
		Max.	1,291
1705–1709	27 Assignationen, 29 Quittungen	Median	443
		Schnitt	339
		Mind.	78
		Max.	638

Quellen wie in Anm. 71.
Hinweise: a) weist den jeweiligen Zeitraum aus, in dem die Quellen ausgefertigt wurden; b) weist die jeweilige Anzahl der Assignationen und Quittungen in den entsprechenden Zeiträumen aus; alle Dokumente wurden im Krumauer Kontributions-Amt ausgefertigt; c) weist Informationen über die Zeit in Tagen aus, die die Quittungen auf dem Postweg von Prag in die in b) ausgewiesenen Orte unterwegs waren; die Angaben umfassen den Medianwert, den (Durch-) Schnitt sowie die jeweils geringste (Mind.) und längste (Max.) Dauer.

Wiewohl die allgemeine Tendenz der zunehmenden Zeitabstände hierin ebenso ersichtlich ist, so ist dennoch auffällig, dass die Zeiträume zwischen Assignation und Quittungslegung *noch* deutlicher anstiegen als dies die Daten für Chlumeček und Keblany nahelegen. Betrugen die zwischen Assignation und Quittungslegung liegenden Zeiträume zwischen 1675 und 1689 noch rund 51 Tage, so waren es zwischen 1690 und 1705 bereits 120 Tage und von 1705 bis 1709 sogar 431 Tage (alles Medianwerte). Dies entspricht einem Anstieg von rund 900 Prozent, wobei der Zuwachs der Minimal- und Maximalzeiträume im Vergleich zu Chlumeček und Keblany ebenso drastischer ausfiel und um die Faktoren 11 beziehungsweise 4 anstieg. Dies ist angesichts der deutlich geringeren geographischen Distanz zwischen Krumau und Goldenkron – die lediglich rund 7,5 Kilometer beträgt, im Gegensatz zu den rund 190 Kilometern Distanz zwischen Krumau und Prag – ein ausgesprochen deutlicher Befund.

Sucht man nach Antworten auf die Frage, warum dies der Fall war, so bieten die Eggenberger Steuerakten ebenso eine Reihe von Anhaltspunkten: Wie eine detaillierte Auflistung der Steuerforderungen von 1682 bis 1701 aufzeigt, ist dies nicht nur auf die Erhöhung bestehender Positionen zurückzuführen, sondern insbesondere ab 1692 kamen eine Vielzahl neuer beziehungsweise zusätzlicher Steuerforderungen – ersichtlich in dem Ansteigen der Anzahl und des Anteils der Ter-

minsteuern am Gesamtaufkommen – hinzu. Deren Bearbeitung – Repartitionen, Assignationen, Kollekte, Verrechnungen – erfolgte allerdings weiterhin per einzelner Steuerposition, was einer Vervielfachung des Verwaltungsaufwands gleichkam.

Abb. 8: Militär- und Terminsteuern, 1682–1701.

	Kontribution[a]	Terminsteuern[b]	Anzahl T[c]	Anteil T/∑[d]
1682	21.857	1.548	4	7
1683	22.937	2.436	4	10
1684	17.585	4.630	4	21
1685	16.061	8.220	8	34
1686	18.585	4.836	4	21
1687	17.784	4.851	4	21
1688	18.528	4.627	4	20
1689	17.782	4.603	4	21
1690	17.872	4.558	4	20
1691	18.144	4.387	4	19
1692	18.744	12.244	8	40
1693	18.060	12.862	8	42
1694	18.279	24.149	11	57
1695	18.460	27.371	13	60
1696	18.610	22.966	15	55
1697	18.904	25.927	15	58
1698	18.818	18.437	9	50
1699	27.300	25.902	11	49
1700	25.110	5.647	5	18
1701	29.306	8.847	5	23

Quellen: SOAvT, OČK, Vú — čg, I 4 L α, 62–64, insbes. 64, s.p., Auszug der Steuern, Krumau, s.d. Angaben in a) und b) in Gulden (fl.).
Hinweise: a) weist die jährlichen Gesamtsummen der Kontributionszahlungen aus der Herrschaft Krumau aus; b) weist die jährlichen Gesamtsummen aller Terminsteuern aus der Herrschaft Krumau aus; c) weist die Anzahl der einzelnen Terminsteuern (T) pro Jahr aus; d) weist den Anteil der Terminsteuern am jeweiligen Gesamtsteueraufkommen der Herrschaft Krumau in Prozent (gerundet) aus.

Wie diese Aufstellung zeigt, so bedeutete dies in der Praxis vor allem eine deutliche Zunahme der Verwaltungsarbeit auf allen Ebenen. Die Kehrseite *dieser*

Medaille wiederum waren die im Gleichschritt anwachsende Verschuldung der Kontribuenten: so zeigt die Gegenüberstellung der Assignation und Quittungen für das Stift Goldenkron, dass vorgeschriebene Steuerpositionen von 1675 bis 1700 neunmal innerhalb von zehn Tagen bezahlt wurden, nach März 1700 war dies jedoch nicht mehr der Fall.[72] Hinzu kommt die klare Zunahme von Zeiträumen von über 100 Tagen zwischen Vorschreibung und Abführung, deren Inzidenz von einem Zehntel in den 1670er (3 von 31) und 1680er Jahren (6 von 62) auf mehr als die Hälfte in den 1690er Jahren (44 von 78) sowie im ersten Jahrzehnt des 18. Jahrhunderts auf rund drei Viertel (49 von 66) anstieg.

Führt man die beiden Ebenen – Landes- und Kreisämter (Abb. 6) beziehungsweise (Sub-) Herrschaftsagenden (Abb. 7) – zusammen, so tritt zudem ein weiterer Aspekt zu Tage: zum Teil recht große Schwankungen des Steuerdrucks, der auf den einzelnen Besitztiteln Eggenbergs lastete. Die vorliegenden Daten über die Abgabelast, die auf der Hauptherrschaft Krumau, dem Stift Goldenkron sowie den Gütern Chlumeček und Keblany lastete, variierte allerdings nicht „nur" räumlich, sondern auch temporär.

Diese Schwankungen zwischen den einzelnen Besitztiteln und Zeiträumen lassen sich nur zum Teil durch die „Recalculation" (1682–1684) der Steuerrolle erklären. Ein Teil dieser Schwankungen ist zwar durch lokale Vorkommnisse wie etwa Feuer- oder Wetterschäden erklärbar beziehungsweise nachvollziehbar, doch fanden diese Faktoren bis anhin kaum Eingang in die jüngeren einschlägigen Studien und Synthesen über Krieg, Steuerdruck und Staatsbildung.[73] Anders formuliert: diese Faktoren müssen nicht nur gemeinsam untersucht werden, sondern dies muss notwendigerweise so umfassend wie möglich und eingebettet in die entsprechenden räumlichen wie zeitlichen Kontexte erfolgen.

---

72 Die beiden letzten derartigen Instanzen per SOAvT, OČK, Vú — čg, I 4 L α, 63, s.p., Assignation, Krumau, 28.5.1699; Bezahlung per s.p., Quittung, Krumau, 2.6.1699; s.p., Assignation, Krumau, 12.3.1699; s.p., Quittung, Krumau, 15.3.1700. Nota bene, dass die zweitgenannte Instanz in der o.a. Analyse im Zeitraum 1700–1704 aufscheint.

73 Aus der Fülle der Krumauer Bestände siehe etwa die Verweise auf die temporäre Reduktion der Steuerlast nach einer Feuersbrunst in der Stadt Krumau, deren Steuern von Mai 1675 bis Juni 1678 um „4 $^{9}/_{16}$ Angesessene" oder 286 fl. 46 kr 3 $^{11}/_{16}$ d. durch das Eggenberger Kontributions-Amt reduziert wurde. Ähnlich wurde auch nach „schweren wetter schaden" in den Goldenkroner Besitzungen in Herbst und Winter 1688/89 vorgegangen: Eggenbergs Kontributions-Schreiber Simon Präxl wies sein Goldenkroner Gegenpart dazu an, alle Schäden penibel zu notieren, „damit khainem orth nichth zu wenig noch zuvil *Defalcirt* werden möchte", um diese Informationen in die nächste Assignation einfließen zu lassen. SOAvT, OČK, Vú — čg, I 4 L α, 63, s.p., Extract der herrschaftlichen Kontributionsen, Krumau, s.d. (zwei Dokumente); sowie s.p., Simon Präxl an Johann Franz Padibrikh, Krumau, 15.3.1689 (Hervorhebung im Original).

Abb. 9: Steuerlast in Böhmen vs. Eggenberger Titel, 1650–1709

	Böhm.[a]	Krum.[b]	Goldenkron[c]		Chlumeček[d]		Keblany[e]		
	ø/J[f]	ø/J[f]	ø/J[f]	Δ/%[g]	ø/J[f]	Δ/%[g]	ø/J[f]	Δ/%[g]	
1650–1659	5–8	10–11							
1660–1672	10–15	14–15							
1673–1680	20–21	–	7–8		7		9–10		1675–1679
1680–1681	16–18	10	17–18	+75 +20[h]	10	±0 −31[h]	16–17	+65 +14[h]	1680–1684
1684–1685	19–20	14–15	8–9	−40	7	−52	13–14	−7	1684–1689
1684–1691	24–26	14–15	12–13	−13	16–17	+12	22–23	+55	1690–1694
1692–1699	20–30	26	20–21	−22	26–27	+1	22	−15	1695–1699
			12–13		28–29		9–10		1700–1704
			37–38		7		9–10		1705–1709

Quellen: für die Angaben zu der Herrschaft Krumau, dem Stift Goldenkron sowie zu den Gütern Chlumeček und Keblany SOAvT, OČK, Vú — čg, I 4 L α, 62–66, n = 699 individuelle Steuerakten (168 Assignationen, 531 Quittungen); Angaben zu Böhmen gemäß J. PEKAŘ, *České katastr*, s. 24–26, 34, 54–55; Jörg K. HOENSCH, *Geschichte Böhmens. Von der slavischen Landnahme bis zur Gegenwart*, München [4]2013, s. 250; siehe auch Abb. 6, 7 und 8. Nota bene, dass die ebd. gemachten Vorbehalte ebenso im o.a. Fall gelten. Alle Geldwerte in Gulden (fl.)
Hinweise: weist die Steuerlast pro Angesessenem und Jahr in a) Böhmen; b) der Herrschaft Krumau; c) dem Stift Goldenkron; d) dem Gut Chlumeček; und e) dem Gut Keblany aus. Die Jahreszahlen an der linken Seite beziehen sich auf a) und b), die Angaben auf der rechten Seite auf c), d) und e); f) weist die jeweiligen Durchschnittssummen (ø) pro Angesessenem in den jeweiligen territorialen Kontexten aus; g) weist die Differenz (Δ) zwischen den Geldwerten pro Angesessenem und Jahr der Herrschaft Krumau (b) und den jeweiligen territorialen Kontexten (c, d und e) aus; h) die zweifachen Angaben in im Zeitraum 1680–1684 verweisen auf die Änderungen der Steuerlast, die aus der Recalculation bzw. dem per 1. Sept. 1683 in Kraft getretenen revidierten Steuerkataster aus: die jeweils obere Zahl verweist auf die Differenz zu der böh-

mischen Steuerlast im Zeitraum 1680–1681 (a), die jeweils untere Zahl weist die Differenz zu der böhmischen Steuerlast im Zeitraum 1684–1685 (a).

Im gegenständlichen Zusammenhang des nachweißenbergischen Böhmens sei festgehalten, dass ein derartiger Zugriff auf Krieg, Steuern und Bürokratie – und zwar ungeachtet, welche Verwaltungsebene(n) fokussiert werden – folgende Schlussforderung zeitigt: Der Steuerdruck stieg ab etwa 1690 drastisch an, und allen Entscheidungen auf den Schlachtfeldern und in den Zentralbehörden in Wien beziehungsweise Prag zum Trotz wurden diese primär in lokalen Verhältnissen und lokalistischen Umständen folgend realisiert. Sowohl die vorliegenden Informationen als auch deren Interpretation werden demnach zunehmend ungenau, je mehr Archivalien aus überherrschaftlichen Kontexten für die Analyse beziehungsweise Deutung von Steuern und Staatsbildung vorgenommen herangezogen werden.

7. Zusammenfassung und Ausblicke

Es ist bedeutsam und erkenntnisfördernd, „die zusammengesetzte Herrschaft" in den Mittelpunkt derartiger Analysen zu stellen und in *denselben* Kontexten wie die „größeren" Fragen wie Krieg, Herrschaftsverdichtung, Staatlichkeit und „fiscal-military state" (Brewer) zu untersuchen.[74] Die Analyse der maßgeblichen Steuerakten aus herrschaftlichen Beständen verweist sowohl auf die fortgesetzte Bedeutung der „arcana dominiationis" (Pekař) als auch auf die fundamentale Bedeutung des Verwaltungsalltags jenseits beziehungsweise außerhalb von Wien und Prag. Die hier untersuchten Akten zeigen zwei Meta-Trends: einerseits steht im Raum, dass was auch immer die Intentionen zu Wien oder Prag waren, jegliche Umsetzung vor der Mitte des 18. Jahrhunderts in erster Linie von herrschaftlichen Amtsträgern abhing, und zwar sowohl „vor Ort" in den jeweiligen Herrschaften als auch in den Schreibstuben der Kreisämter. Hinzu kommt andererseits, dass der emergierende „fiscal-military state" also zu einem Gutteil auf einer Reihe von para- oder gänzlich illegalen Entscheidungen – insbesondere der Landesämter und -instanzen – beruh-

74 Nota bene, dass etwa J. BREWER, *Sinews*, s. 137–161 (in Kap. 5 mit dem passenden Titel „The Paradoxes of State Power") dies bereits ausdrücklich erwähnt hatte; leicht erweitert von DERS., *The Paradoxes of State Power*, in: James B. Collins – Karen L. Taylor (eds.), Early Modern Europe. Issues and Interpretations, Malden, Mass. 2009, s. 332–347.

te, die zum Teil nachträglich durch den Landtag bestätigt wurden, was wiederum besonders im Steuerwesen eindrücklich ersichtlich ist.[75]

Diese mehrdeutigen Erkenntnisse sind allerdings bis anhin jedoch kaum flächendeckend in der Forschungsliteratur zur Habsburgermonarchie angekommen. Die Steuerakten des nachweißenbergischen Böhmens beinhalten ausreichend Belege für die zunehmenden Verflechtungen – Kollaboration – zwischen Hofstaat und Landesbehörden sowie zwischen staatlichen und ständischen Akteuren, wie dies seit Jahrzehnten seitens der „internationalen" Forschung betont wird.[76] Dies findet sich jedoch lediglich selektiv durch in die Zentraleuropa erfolgenden Forschungen rezipiert, wie dies etwa aus den Schriften von Knoz, Godsey, Maťa oder Winkelbauer hervorgeht. Die vielfach diskutierten Wechselwirkungen von Krieg, Besteuerung und Staatsbildung nach dem Dreißigjährigen Krieg fokussieren vorrangig die *politischen* Aspekte und lediglich einen Teil der Behördenwege, belassen jedoch just die für die Realisierung essentiellen Instanzen „außerhalb" Wiens und Prags beziehungsweise „unterhalb" der Ebene der Kreisämter nahezu gänzlich außen vor.[77] Just

75 So gut wie jegliche Nuancierung vermissen lässt etwa das Thema der indirekten Verbrauchssteuern oder Akzise, die 1706 zunächst in Schlesien eingeführt und in 1709–1714 auch in Böhmen – i.d.H.v. von rund 1,8 Mio. Gulden (1711) eingehoben wurden. Diese waren besonders bei den böhmischen Ständen unbeliebt, deren Details verblieben bis anhin jedoch kaum untersucht, siehe daher zu Böhmen hierzu weiterhin J. PEKAŘ, *České katastry*, s. 59–62, 105–112; zu Schlesien Jürgen R. WOLF, *Steuerpolitik im schlesischen Ständestaat. Untersuchungen zur Sozial- und Wirtschaftsstruktur Schlesiens im 17. und 18. Jahrhundert*, Marburg a.d. Lahn, 1978, s. 173–208; und den knappen Verweis bei P. MAŤA, *„Unerträgliche Praegravation"*, s. 179–183, der die Einführung der Akzise in Böhmen als „Durchbruch" (s. 180) bezeichnet. Vgl. des Weiteren W. GODSEY, *Sinews*, s. 13, der die Einführung indirekter Steuern ebenso positiv als „innovation" und Brewers Studie „a further milestone of scholarship" bewertet, was jedoch durchaus in Kontrast zu der Kürze dieser Themen in Godseys Werk (s. 120, 126–128, 139–140, 146) steht. Beide Aspekte – die zugemessene Bedeutungsschwere und deren knappe Behandlung – finden sich auch in der zuletzt vorgelegten Literatur hierzu, etwa in Petr MAŤA, *Landstände und Landtage in den böhmischen und österreichischen Ländern, 1620–1740. Von der Niedergangsgeschichte zur Interaktionsanalyse*, in: P. Maťa – T. Winkelbauer (eds.), *Die Habsburgermonarchie 1620–1740*, s. 345–400, bes. s. 388, 397; J. BÉRENGER, *Les Habsbourg et l'argent*, s. 287–293; sowie T. WINKELBAUER, *Grundzüge des landesfürstlichen Finanz- und Steuerwesens*, s. 790–791. Indirekte Steuern verbleiben unerwähnt in DERS., *Kriege und Herrschaftsverdichtung*; und DERS., *Nervus rerum austriacarum*. Diese tauchen ebenso nicht auf in M. HOCHEDLINGER, *Austria's Wars of Emergence*. Nota bene, dass die Akzise hingegen Erwähnung findet in den Passagen zu den inneren Reformen in Charles W. INGRAO, *In Quest and Crisis. Emperor Joseph I and the Habsburg Monarchy*, West Lafayette, Ind. 1979, s. 25, 222.

76 Hierzu in aller Kürze – R. J. W. EVANS, *Preface*, in: DERS. (ed.), Austria, Hungary, and the Habsburgs, s. vii-x; s.a. auch DERS., *The Habsburgs and Central Europe*, s. 4.

77 Wie dies etwa besonders deutlich aus der Gegenüberstellung der „Wege der Forschung" und der Vielzahl der „Desiderata" hervorgeht, die beschrieben werden in Michael HOCHEDLINGER

auf diesen Ebenen ruhen jedoch nicht nur eine Vielzahl von Erkenntnissen, sondern auch eine Vielzahl neuer Erkenntnisse aus dem Bereich der „arcana patrimonialis", wie Pekař bereits vor mehr als einem Jahrhundert aufzeigte.[78]

Gleich ob qualitativ oder quantitativ betrachtet, die – hier am Beispiel der böhmischen Besitzungen der Eggenberg analysierten – herrschaftlichen Steuerakten ermöglichen also Einblicke in die bisher kaum systematisch untersuchten Wirklichkeiten des Verwaltungsalltags jenseits der seitens des Wiener Hofes und der Zentralbehörden beziehungsweise der königlichen und ständischen böhmischen Landesämter promulgierten Vorgaben. Hierbei bietet sich zudem der Blick in die historische Kriminalitätsforschung an, die angesichts des Spannungsfelds von „Normen" und „Praktiken" seit geraumer Zeit Vorbehalte über insbesondere erstere Aspekte betonen. Jaroslav Páneks Einschätzung hierzu, dass „diese Quellen" – im gegenständlichen Kontext etwa Landtagsschlüsse, Reskripte oder zentralbehördliches Schriftgut – „kaum eine genügende Vorstellung über die Wirkung und Realisierung solcher Vorschriften" auf den Ebenen der Kreis- und Herrschaftsverwaltungen bieten, kann (soll) auch für die Erforschung von Herrschaft, Steuern und Staat bis (mindestens) um die Mitte des 18. Jahrhunderts gelten, wenn nicht darüber hinaus.[79] Die herrschaftlichen Steuerakten aus Krumau legen jedenfalls nahe, die konventionell überlieferten Kausalitäten von Krieg, Staatlichkeit und Bürokratisierung zumindest zu relativieren, wenn nicht eingehend zu überdenken.

Auf den ersten Blick mag dies im Widerspruch zu der von Tilly zunächst formulierten These kriegsinduzierter Staatsbildung hinweisen, die der Mehrzahl der jüngeren Deutungen zu der Behörden-, Finanz- und Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie Pate stand.[80] Angesichts der besprochenen Befunde aus

– Thomas WINKELBAUER (eds.), Herrschaftsverdichtung, Staatsbildung, Bürokratisierung. Verfassungs-, Verwaltungs- und Behördengeschichte der Frühen Neuzeit, Wien 2010, bes. Teil III („Wege der Forschung: ‚Klassische' und ‚alternative' Zugänge", s. 183–290) und Teil IV. („Das Beispiel der Habsburgermonarchie: Forschungsstand und Desiderate", s. 291–532).

78 J. PEKAŘ, *České katastry*, s. 25, Anm. 2; s.a. DERS., *Kniha o Kost*, č. II (1911), s. 185.

79 Jaroslav PÁNEK, *Polizey und Sozialdisziplinierung im frühneuzeitlichen Böhmen und Mähren*, in Michael Stolleis (ed.), Policey im Europa der Frühen Neuzeit, Frankfurt am Main 1996), s. 317–331, bes. s. 326–329, Zitat auf s. 329. Ähnliche Vorbehalte finden sich auch bei u.a. Thomas WINKELBAUER, *Sozialdisziplinierung und Konfessionalisierung durch Grundherren in den österreichischen und böhmischen Ländern im 16. und 17. Jahrhundert*, Zeitschrift für Historische Forschung 19, 1992, s. 317–339, bes. s. 327–335; P. HIML, *Die „armben Leüte" und die Macht*, s. 17–20; sowie M. MUTSCHLECHNER, *Eggenberg*, s. 199.

80 Charles TILLY, *Reflections on the History of European State-Making*, in: ders (ed.), The Formation of the National State in Western Europe, Princeton, N.J., 1975, s. 3–83, hier s s. 42; zur historiographischen Einbettung M. HOCHEDLINGER, *The Habsburg Monarchy*, s. 58–62; sowie

dem Verwaltungsalltag des nachweißenbergischen Böhmens erscheint es jedoch realistischer, von Formen der „systemischen" Überlastung zu sprechen.[81] Dies mag auf den ersten Blick widersprüchlich erscheinen, doch gewinnt diese Deutung nicht nur im Vergleich wie ihn etwa Victoria Tin-bor Hui vorgenommen hat, sondern auch angesichts von Tillys posthum erschienenen Reflexionen über Krieg und Staatsbildung an Gewicht: Erstere erachtet etwa den Rückgriff auf Solddienstunternehmer, Söldner, (Zwangs-) Anleihen, auswärtige Geldgeber und die fortgesetzte Bedeutung nichtstaatlicher Akteure als „deformierende" Kräfte, die der Staatsintegration entgegenwirkten.[82] Von zusätzlicher Bedeutung ist hierbei zudem, dass Tilly selbst die vielfach teleologischen Deutungen auf der Basis seiner Überlegungen zuletzt eindeutig kritisiert hat, was jedoch bis anhin (noch) nicht durch die einschlägige Forschung wahrgenommen wurde.[83]

Dessen eingedenk, vermag die an dieser Stelle vorgenommene Untersuchung der verwobenen Themenbereiche Herrschaft, Steuern und Staat nicht „nur" zur Geschichte des nachweißenbergischen Böhmens beitragen, sondern leistet auch einen Beitrag zu der Erforschung der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie im Lichte der aktuellen internationalen Forschungsdebatten.[84]

DERS., Stiefkinder der Forschung. Verfassungs-, Verwaltungs- und Behördengeschichte der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie. Probleme – Leistungen – Desiderate, in: M. Hochedlinger – T. Winkelbauer (eds.): Herrschaftsverdichtung, Staatsbildung, Bürokratisierung, s. 293–394; sowie die Verweise in Anm. 14 (die allerdings die Habsburgermonarchie und weite Teile Osteuropas außen vor belassen).

81 Beispielhaft etwa Stephan SANDER-FAES, *Staats-Desintegration in Praxis. Krieg, Kredit und Steuern in Böhmen unter Joseph I.*, Český časopis historický 117, 2019, č. 1, s. 36–58.

82 Victoria TIN-BOR HUI, *War and State Formation in Ancient China and Early Modern Europe*, New York 2005, s. 47–50, hier s. 49. Nota bene, dass für die Mehrheit der einschlägigen Studien die „positiven" Folgen kriegsinduzierter Staatsbildungsdynamiken überwiegen; die von Tin-bor Hui gemachten Vorbehalte finden sich, wenn auch weniger deutlich formuliert, u.a. in I.A.A. THOMPSON, *War and Government in Habsburg Spain (1560–1620)*, London 1976; Thomas ERTMAN, *Birth oft he Leviathan. Building States and Regimes in Medieval and Early Modern Europe*, Cambridge 1997; David KAISER, *Politics and War. European Conflict from Philip II to Hitler*, Camdbridge, Mass. [1]1990, s. 38; sowie – in J. BREWER, *Sinews*, s. 138.

83 C. TILLY, *States, State Transformation and War*; zur Rezeption vgl. die Verweise in Anm. 14.

84 Der vorliegende Beitrag wurde am 3. 11. 2021 unter dem Titel „Metamorphosen: Herrschaft, Steuern und Verwaltung im nachweißenbergischen Böhmen" an der Karls-Universität zu Prag auf Einladung von Prof. Milada Sekyrková diskutiert. Mein Dank gilt Frau Sekyrková für die Einladung und allen Kolleginnen und Kollegen, insbesondere den Studierenden, sowie dem ganzen Team der Katedra pomocných věd historických a archivního studia für die überaus freundliche Aufnahme und die lebhafte Diskussion.

Domination, Taxation, and Bureaucracy after White Mountain: The Eggenberg Domains and the Habsburg-Territorial Administrative State (c. 1650–1720)

STEPHAN KARL SANDER-FAES

It is epistemologically fruitful to study "composite domination" within the *same* framework as bureaucracy, taxation, and the "fiscal-military state" (John Brewer). Analysis of a representative sample of tax records from the seigneurial holdings of the Eggenberg points to both the continued importance of these "arcana dominationis" (Josef Pekař) and the fundamental significance of everyday administrative life beyond and (or) *outside* Vienna and Prague. The sources examined here show two meta-trends: on the one hand, it is clear that, whatever the intentions for Vienna or Prague were, every policy implementation before the mid-eighteenth century depended primarily on seigneurial officials, both "on the ground" in the various lordships and on the clerks in the regional offices. On the other hand, the emerging "fiscal-military state" was also based to a large extent on a series of para- or entirely illegal decisions – especially by the territorial offices and officials – that were, at least partially, subsequently confirmed (approved) by the Bohemian diet. These procedural shenanigans are particularly evident in taxation.

These multidimensional findings have so far hardly had any impact on the established research literature on the Habsburg Monarchy, to say nothing about the other areas of early modern Europe. The fiscal records of post-1620 Bohemia contain sufficient evidence of the increasing interconnectedness – collaboration – between the imperial court, the territorial authorities, and between state and non-state (estate) actors. This has been emphasised for decades by "international" research, yet, these notions have been only selectively taken up by scholars working in, or on, Central Europe, as can be exemplarily observed in the writings of Tomáš Knoz, William Godsey, Petr Maťa, or Thomas Winkelbauer. The oft-discussed interrelatedness between war, taxation, and state-building after the Thirty Years' War (1618–48) focuses primarily on *political* aspects and intra-elite *communication*, with only very limited consideration given to (parts) of the official channels. Virtually everything is ignored that occurred *outside* Vienna and Prague or *below* the

level of the regional offices, to say nothing about the seigneurial holdings that remained the "structural foundation" of public administration after 1620, according to Eduard Maur. It is precisely in these contexts where we can not only identify a variety of new insights, if only scholarship could muster more interest in the field of the "arcana patrimonialis", as Josef Pekař pointed out more than a century ago.

Whether analysed qualitatively or quantitatively, seigneurial tax records – analysed here using the example of the Eggenberg's Bohemian estates – provide a wealth of new insights into the realities of everyday administration beyond the normative instructions promulgated by the Viennese court, the central authorities, or the royal and estates' Bohemian institutions (which have not yet been systematically studied to date either). In this context, it is also worth taking a close look at Crime History, which, in view of the oft-discussed tensions between "norms" and "practices", has for some time emphasised bespoke reservations. Jaroslav Pánek's assessment that "these sources" – in the present context, e.g., territorial diet resolutions, rescripts or documents issued by central administrative bodies – "hardly provide a comprehensive picture of their effect and implementation" on what went on at the regional or seigneurial levels. Yet, these considerations (reservations) should also apply to research on domination, taxation, and state transformation until (at least) around the middle of the eighteenth century, if not beyond. Evidence from the Krumau-based seigneurial records suggests that the conventionally invoked (assumed) causalities of warfare, state-building, and bureaucratisation should at least be relativised, if not thoroughly reconsidered.

At first glance, this may seem to contradict the "Tilly thesis" of war-induced state-formation, which serves as the bedrock for the majority studies on central institutions, financial history, and public administration of the Habsburg Monarchy. In view of my findings deriving from everyday administrative life in post-White Mountain Bohemia, however, it seems more realistic to speak of various manifestations of "systemic overload", especially apparent in the decades around the turn of the eighteenth century. At first glance, this may seem contradictory; yet, this interpretation gains weight not only via comparisons made by Victoria Tin-bor Hui but also in view of Tilly's posthumously published reflections on war and state-building: the former considers, for example, recourse to military contractors, mercenaries, (forced) loans, foreign financiers, and the continued importance of non-state actors as "deforming" forces that worked *against* state integration in the Chinese experience. Of additional importance here is that Tilly himself has recently clearly criticised the often quasi-teleological readings of his scholarship from half a cen-

tury ago. By contrast, his latest insights into what Tilly calls "state transformation" have, so far, not been taken up by either the *Oxford Bibliographies* (as of this writing) or most scholars working on these topics. Here is hoping that this contribution will go a long way towards changing these matters.

STUDIE

Count Franz Anton von Sporck and His Books: Official and Clandestine Book Printing in Early 18th Century Europe

MONA GARLOFF

MONA GARLOFF: Count Franz Anton von Sporck and His Books: Official and Clandestine Book Printing in Early 18th Century Europe
This article examines the complex publication networks around Count Franz Anton von Sporck (1662–1738) in Central Europe. Sporck was concerned with the dissemination of non-conformist religious literature, which, in addition to Jansenist authors, included a broad spectrum of heterodox works ranging from anti-Jesuit to pietist and spiritualist ideas. Publishing networks across national borders were crucial for the publication of censored writings: Sporck's correspondence reveals an elaborate, far-reaching publishing network that the count used, among other things, to publish Jansenist writings. The article presents new research results on Sporck's publication networks, especially after Nuremberg. In case studies, the predominantly clandestine trade in religious literature in Bohemia is examined and the publishing contacts around Count Sporck are determined more precisely.
Keywords: Book History – Publishing Networks – Censorship – Habsburg Monarchy – Early Modern History – Eighteenth Century – Jansenism – Bohemia – Nuremberg – Count Franz Anton von Sporck

In the Prague book markets of the early eighteenth century, foreign traders in particular were suspected of bringing forbidden writings into the country. Traditionally, the sales markets in Bohemia played an important role for the book trade of Nuremberg as well as smaller southern German publishing locations, Leipzig and later Dresden. The majority of these dealers belonged to the Protestant faith and, as wholesalers, offered stocks of goods, often of several thousand titles, which were difficult to control in accordance with censorship requirements. In the sixteenth and seventeenth centuries, the emperor issued numerous decrees restricting the trade of Protestant merchants to market hours. However, external booksellers in particular were able to secure a strong market position, as Prague publishers did generally not visit the Frankfurt and Leipzig book fairs, and novelties were thus mostly brought to the Prague markets by external dealers. They often offered German and Latin-language works up to a third cheaper than their local colleagues, which not infrequently led to conflicts. They also published elaborately designed *Bohemica* themselves and printed directly in Prague to economise distribution channels.[1]

From the large number of legal proceedings brought against foreign booksellers, it becomes clear that the assortment of the wholesale book trade was difficult to control. In the first decades of the eighteenth century, these were particularly directed against the import of Janseniste writings.[2] Thus, in reaction to the *Bulla*

1 Cf. Zdeněk ŠIMEČEK, *Geschichte des Buchhandels in Tschechien und in der Slowakei*, Wiesbaden 2002, p. 31; Michael WÖGERBAUER – Jiří POKORNÝ, *Baroque Book Culture in the Bohemian Lands*. in: Christian Gastgeber – Elisabeth Klecker (eds.), Geschichte der Buchkultur. (vol. VIII: Barock), Graz 2015, pp. 383–426; Mona GARLOFF, *The Troubles of a Protestant Bookseller in a Catholic Market. The Nuremberg Bookseller Johann Friedrich Rüdiger (1686–1751) and the Prague Book Trade*, in: Arthur der Weduwen – Ann-Marie Hansen (eds.), Crisis or Enlightenment? Developments in the Book Trade 1650–1750, Leiden – Boston [2023]. This article was reworked for the *Český časopis historický* and supplemented on the basis of: Mona GARLOFF, *Nürnberger Verlagsnetzwerke um Franz Anton Graf von Sporck und die Verbreitung jansenistischen Schrifttums in Böhmen*, in: Christoph Schmitt-Maaß – Friedrich Vollhardt (eds.), Jansenistische Netzwerke: Mäzene, Übersetzer und Verleger im Alten Reich (1641–1790) (Frühe Neuzeit), Berlin–Boston [2023].

2 Cf. on Jansenism in Bohemia: Stephan DOLEZEL, *Frühe Einflüsse des Jansenismus in Böhmen,* in: Ferdinand Seibt (ed.), Bohemia Sacra. Das Christentum in Böhmen 973–1973. Ecclesia temporalis, ecclesia universalis, ecclesia magista, Düsseldorf 1974, pp. 145–153; Jitka RADIMSKÁ, *Les Livres jansénistes dans le milieu aristocratique en Bohême*, in: Raymond Baustert (ed.), Le Jansénisme et l'Europe. Actes du colloque international [...], Tübingen 2010, pp. 95–110; Hanuš JELÍNEK, *Le Comte F.-A. de Sporck et le jansénisme français en Bohême*, in: Revue de littérature comparée, vol. 14, 1934, pp. 53–67; Jaroslav VLČEK, *Jansenism na půdě české,* in: Naše Doba. Revue pro vědu, umění a život sociální, vol. VI, 1898, pp. 15–24.

Unigenitus of 1713, numerous writings advocating Jansenist positions circulated on the Prague book markets. Several decrees were subsequently issued to the Prague governor's office, which was urged to exercise greater control over merchants from Nuremberg and Leipzig. For example, in June 1717, the confiscation was ordered of the anonymous writing critical of the Pope, *Die vom Pabst Clemens [...] der französischen Geistlichkeit angemuthete [...] Bulla [...] Unigenitus*.[3] For this purpose, the warehouses of all external booksellers were to be searched. As in other cases, the suspicion was confirmed that this manuscript had reached the Prague book markets via Nuremberg or Leipzig book trade networks.

The confiscations show that they were tied to situational contexts rather than following the guidelines of a stringent censorship practice. It was not until the 1730s that efforts were made by the authorities to standardise the exercise of censorship in Bohemia, which were primarily aimed at strengthening secular powers: in 1733, a censorship commission was set up, presided over by the Prague *Oberstburggraf* (Chief Burgrave), the president of the *Landesgubernium* (Bohemian Gubernium). This commission was renewed in 1748 and did not exist continuously until then, which explains the fluctuation of the supervision of foreign booksellers.[4] In practice, it appears that the Jesuit-run Prague University continued to exert a strong influence on the commission's decisions – but was generally less rigid in its judgement than other ecclesiastical censorship bodies in the country. As a basis for ecclesiastical censorship, the Jesuit priest Antonín Koniáš from Hradec Králové (Königgrätz) conceived the extensive index work *Clavis haeresim claudens* (1729), which contained Czech, German and Latin prints and appeared again in 1749 in a greatly expanded version.[5]

---

3 *Die von Clemens XI. der französischen Geistlichkeit angemuthete aber biss dahero mit so grosser Widerstrebung angesehene Bulla oder sogen. Constitutio Unigenitus*, [s.l.] 1717; cf. National Archives Prague (further referred to as NA), Staré české místodržitelství (SČM), 1717/VI/c/11,12.

4 Cf. on censorship in Bohemia: Marie-Elizabeth DUCREUX – Martin SVATOŠ (eds.), *Libri prohibiti. La censure dans l'espace habsbourgeois 1650–1850*, Leipzig 2005; on later periods: Petr PÍŠA – Michael WÖGERBAUER, *Das Königreich Böhmen (1750–1848)*, in: Norbert Bachleitner (ed.), Die literarische Zensur in Österreich von 1751 bis 1848. Mit Beiträgen v. Daniel Syrovy u.a., Vienna et al. 2017, pp. 193–215, p. 193f.; Michael WÖGERBAUER et al., *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře. 1749–2014*, 2 vols., Prague 2015.

5 Cf. Jiří BÍLÝ, *Jezuita Antonín Koniáš. Osobnost a doba,* Prague 1996; Jaroslav VLČEK, *Dějiny české literatury. II, [Od století XVIII. k letům čtyřicátým století XIX.]*, [3]Prague 1940, pp. 60–68; Heinrich BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck (1662–1738). Zur Kultur der Barockzeit in Böhmen*, Vienna 1923, pp. 217–223.

Jansenist literature in early eighteenth-century Bohemia was disseminated largely through Nuremberg publishing networks. Count Franz Anton von Sporck, who essentially initiated the printing of Jansenist writings in Bohemia, was necessarily dependent on these publishing relationships outside Bohemia's national borders for many years. These networks can be traced through publishing connections over several generations from the late seventeenth to the first half of the eighteenth century. This article examines the dissemination of religiously non-conformist literature in Bohemia by Count Sporck and shows the important role of Nuremberg publishing networks. The article first gives an introduction to the official and clandestine bookselling networks in early 18th century Bohemia. Secondly, the publishing relations around Sporck are analysed in depth using the example of the central publication of *Das Christliche Jahr*, a translation of the work *L'Année Chrétienne* by Nicolas Le Tourneux. Thirdly, the publication spectrum of Sporck's writings is contextualised. The article concludes with an outlook with relation to considerations for future research.[6]

1. Publishing networks in Central Europe around Count Franz Anton von Sporck

The fascinating and at the same time tragic life story of the Bohemian nobleman, patron of the arts and publisher Sporck has been the subject of many scholarly studies.[7] Nevertheless, many aspects remain elusive, including the publication history of his prints. Because Sporck himself was in many cases intent on utmost secrecy and the necessary circumvention of censorship measures, networks, publishing agreements and the distribution of titles are difficult to reconstruct. This also ap-

6 The area is being covered within the framework of my second book (*Habilitation*), funded by the Austrian Science Fund FWF (Lise-Meitner Project M 2874-G): *Foreign Booksellers in Vienna and Prague 1680–1750*.

7 Cf. a selection of the extensive research on Sporck: H. BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck*; Pavel PREISS, *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách,* Prague 2003 (first edition *Boje s dvouhlavou saní. František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*, Prague 1981); Petr VOIT, *František Antonín hrabě Špork,* in: Encyklopdie knihy, 11. 12. 2018, https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Franti%C5%A1ek_Anton%C3%ADn_hrab%C4%9B_%C5%A0pork&oldid=13971 (15. 8. 2022); in general Joachim BAHLCKE, *Bücherschmuggel. Die Versorgung ostmitteleuropäischer Protestanten mit Bibeln, Gesangbüchern und lutherischen Erbauungsschriften in der Zeit der Gegenreformation*, in: Joachim Bahlcke – Beate Störtkuhl – Matthias Weber (eds.), Der Luthereffekt im östlichen Europa. Geschichte – Kultur – Erinnerung, Berlin – Boston 2017, pp. 161–176 and further references in the following.

plies to the collection history of his library, which today is only preserved in parts.[8] Veronika Čapská has elaborated on the essential role played by the two Sporck daughters in translating numerous works from French and as interpreters in their own right.[9] Their works illustrate that it was not solely Jansenist works for which Sporck arranged the translation, illustration, publication and distribution. Hence the judgement of his early biographer Heinrich Benedikt that Sporck was "a Jansenist of the purest kind" should be treated with caution.[10] It is clear, however, that Jansenist writings, primarily by French authors, play a prominent role among Sporck's publications as a whole.

Networks were not only of great importance for the dispatch of books, but in various territories made it possible to have writings printed which could not be printed locally for censorship reasons. In the early eighteenth century, this also applied to religious and, in small numbers, political prints, whose dissemination in Bohemia was decisively supported by Sporck. Franz Anton Reichsgraf von Sporck, who came from an important Bohemian noble family, probably came into contact with Jansenism during his Grand Tour (*Kavalierstour*), which took him through Italy, France, Holland and England in the early 1680s. In 1684 he took over the administration of his large dominions in northern Bohemia Lysá nad Labem (Lissa an der Elbe), Choustníkovo Hradiště (Gradlitz) and Heřmanice (Hermanitz), Malešov (Maleschau) and Konojedy (Konojed). In 1687 he married Franziska Apollonia Reichsfreiin von Swéerts und Reist. In addition to a son who died a few

8 Cf. on the library holdings: Kateřina VÍTOVÁ, *Historie Šporkovy knihovny v Kuksu (1700–2009). Průzkum knižního fondu*, diplomová práce (Mgr.), Pardubice 2010, https://theses.cz/id/sexb64/ (15. 8. 2022); Jindřich KOLDA – Ignác Antonín HRDINA, *Historická knihovna hospitalu Kuks a její romanticko-kanonistický fond*, Červený Kostelec 2014.

9 Cf. Veronika ČAPSKÁ, *Mezi texty a textiliemi. (Swéerts-)Šporkové, textové praxe a kulturní výměna na přelomu baroka a osvícenství*, Prague 2016; Veronika ČAPSKÁ, *Maria Eleonora Sporck (1687–1717) and Anna Katharina Swéerts-Sporck (1689–1754*). *Practitioners and Promoters of the Word at the Edge of the Enlightenment,* in: Ulrich L. Lehner (ed.), Women, Enlightenment and Catholicism. A Global Biographical History, London – New York 2017, pp. 132–148; Veronika ČAPSKÁ, *Cultural Transfers by Means of Translation. Bohemian Lands as a Space of Translation Flows during the Seventeenth and Eighteenth Centuries,* in: Veronika Čapská (ed.), Processes of Cultural Exchange in Central Europe. 1200–1800, Opava 2014, pp. 77–128. On early modern translation practices in general cf.: Peter BURKE – Ronald Po-Chia HSIA (eds.), *Cultural Translation in Early Modern Europe,* Cambridge et al. 2007; as well as the book series of SPP (DFG Schwerpunktprogramm) 2130, *Übersetzungskulturen der Frühen Neuzeit/Early Modern Translation Cultures (EMTC*), https://www.spp2130.de/index.php/publikationen/ (15. 8. 2022).

10 H. BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck*, p. 29.

weeks after birth, the marriage produced two daughters: Maria Eleonora, who had entered the order of Annunciation in 1702, and Anna Katharina made translations themselves, which were published by their father. These activities came to a halt with the early death of Maria Eleonora in 1717 at the age of thirty and the marriage of Anna Katharina with her cousin Franz Karl Rudolf von Swéerts-Reist in 1712.[11] For later works published by Sporck, the authorship of the translation cannot usually be reconstructed.

In 1691 Sporck was appointed governor of Bohemia by Emperor Leopold I, a post he held for just under ten years. In addition to Prague and frequent trips to Vienna, Sporck spent most of his time at his manors in Kuks (Kukus) and Lysá, where he maintained private printing works. As far as censorship measures did not prevent him, Sporck published these prints anonymously in his printing works and ensured their widest possible distribution. Thus, on the one hand, they were to be distributed among the local population of his dominions for pious edification, and on the other hand, he sought to win over open-minded nobles at the Viennese Court for his writings.[12] Among other things because of property suits which he conducted against his former guardians, Sporck was in a long-standing relationship of tension with the emperor and other imperial authorities. At the same time, his unauthorised publishing activities contained particular potential for conflict, as two drastic confiscation processes show: in 1711, in a first procedure ordered by the archbishop's consistory, Sporck's printing works in Lysá were closed and the presses and printed matter were confiscated. A bone of contention was the published work *Die wahre Grund-Reguln*. This work, whose original text was written by the French Reformed theologian and mystic Pierre Poiret, was presumably printed by Sporck in 1709 in Nuremberg and then in 1710 in Lysá, as the censorship files suggest.[13] Charles VI issued an imperial ban on the work because it was suspected of endangering young people through Quietist ideas.[14]

---

11 V. ČAPSKÁ, *Maria Eleonora Sporck*, pp. 137f.

12 Further information on the distribution of Sporck's prints at the Viennese court can be found in the diaries of the court master Tobias Anton Seeman (transcriptions by T. Halík) from the years 1726, 1728–1729, 1731–1735, 1737, National Archives Prague (NA), Inv. No. B 90, B 90 a). My thanks go to Jindřich Kolda (Hradec Králové), who provided me with the transcriptions. See generally Jiří KUBEŠ – Vítězslav PRCHAL, *Tobiáš Antonín Seeman a jeho kalendářové zápisy z let 1726–1747*, in: Theatrum historiae, vol. 9, 2011, pp. 9–23.

13 The indication of the place of printing Nuremberg 1709 is found in the censorship files, cf. NA, Archiv pražského arcibiskupství (APA) A 3/11, fol. 132^{v}–133^{r} (24. 10. 1712), copy.

14 V. ČAPSKÁ, *Maria Eleonora Sporck*; Ignác HRDINA – Hedvika KUCHAŘOVÁ: *Kacířský process s hrabětem F. A. Šporkem v právně-historickém a teologickém kontextu,* Ostrava 2011,

In 1713, an imperial order to the Bohemian governor's office imposed a fine of 30,000 guilders on Sporck for disseminating forbidden literature,[15] which was eventually reduced to 20,000 guilders – admittedly still a large sum. A second order threatened further fines of over a thousand ducats should the count "in future print anything without ordinary censorship in or outside the country".[16] In 1729, another intervention by the authorities followed, initiated by the Jesuits in Schurz, close to Kuks, who felt provoked by Sporck. On the basis of a decree of the Bohemian Court Chancellery approved by the Emperor, not only were Sporck's entire publishing holdings confiscated, but also all non-approved and suspect works in the Kuks library. 34 book boxes were brought to Hradec Králové and subjected to an examination by the consistory there.[17]

If Franz Anton von Sporck wanted to continue printing texts without the necessary permission from the authorities, this was only possible undercover outside of Bohemia. The fact that he relied here in particular on publishing contacts with Nuremberg stemmed from close trade relations that traditionally existed between the Bohemian capital and the southern German imperial city. Sporck had established initial publishing contacts with Johann Zieger around 1710, who placed himself in the count's service with dedications. Zieger visited the Prague markets continuously from the 1680s onwards, and from 1705 onwards he was assisted by his assistant Johann Friedrich Rüdiger, who thus became familiar with trade in the direction of Bohemia at an early age.[18] After Zieger's death, Rüdiger took over his book depository in Prague in January 1712, which was located "in

p. 302f. On the censorship of the work cf. H. BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck*, print No. 24, p. 416f.

15 Imperial order, 27. 10. 1713. Cf. H. BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck*, pp. 168-170.

16 Imperial order, with the same date 27. 10. 1713, cf. transcript by H. BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck*, p. 169.

17 S. DOLEZEL, *Frühe Einflüsse des Jansenismus in Böhmen,* p. 149.

18 Cf. for Johann Zieger Manfred H. GRIEB et al. (eds.), *Nürnberger Künstlerlexikon. Bildende Künstler, Kunsthandwerker, Gelehrte, Sammler, Kulturschaffende und Mäzene vom 12. bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts*, vol. III, Berlin – Boston 2007, p. 1727f.; Petr VOIT, *Johann Zieger*, in: Encyklopedie knihy, 11. 12. 2018, http://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Johann_Zieger&oldid=15000 (15. 8. 2022). The business relationships were supported by family relationships: In 1706 Rüdiger married Zieger's daughter Clara Susanna, which secured him Nuremberg citizenship; M. H. GRIEB, *Nürnberger Künstlerlexikon*, vol. III, p. 1281; State Archive Nuremberg, Ratsverläße, No. 3119, fol. 115b (28. 5. 1706); No. 3114, fol. 40 (4. 1. 1706); No. 3119, fol. 110b (26. 5. 1706). Cf. the registers in: Michael DIEFENBACHER – Wiltrud FISCHER-PACHE (eds.) *Das Nürnberger Buchgewerbe. Buch- und Zeitungsdrucker, Verleger und Druckhändler vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Nuremberg 2003, pp. 439, 476.

dem Hauß Baradeyß genandt condicirten Handels-Laaden" in the Old Town.[19] During market hours in Prague's Old Town, Rüdiger offered his wares in this house until at least 1748. In Nuremberg, he was registered as a bookkeeper in the official book from 1716 onwards, possibly taking over Ziegers' bookshop in that year, which had been continued by his widow until then.[20] Like Zieger before him, Rüdiger visited Prague several times a year, accompanied by his assistant Friedrich Roth-Scholtz. They were bound to market times, such as St. Wenceslas or Candlemas, as the trading rights of non-Catholic merchants were limited to the market times of the Prague towns.[21] Two extensive *alba amicorum* by Friedrich Roth-Scholtz not only prove that the two booksellers offered their assortment at the Prague markets several times a year, but also that they had many contacts in Prague's scholarly circles.[22] While entries from 1711 and 1712 on a "fruitful society" refer to the tradition of linguistic societies, terms such as "a certain company" and "Brother" point more to fraternal, secret alliance connections, possibly in the direction of the Rosicrucians.[23] The pseudonymous entries make identification impossible in most cases. If the frequently cited foundation of a first Masonic lodge ("Zu den drei Sternen") by Franz Anton von Sporck in 1726 is tenable,[24] the entries in the Nu-

19 Archiv hlavního města Prahy (Prague City Archives), PPL IV, 8939 (28. 1. 1712). The house "im Paradies" is still located on the small ring road (Malé náměstí 1).

20 Another social advancement in the imperial city of Nuremberg was Rüdiger's acceptance as a nominee of the Greater Council in 1720, cf. H. GRIEB, *Nürnberger Künstlerlexikon* , vol. III, pp. 1727f., 1281.

21 Cf. Mona GARLOFF, *Confessio et commercium. Konfessionelle Selbst- und Fremdwahrnehmung protestantischer Buchhändler in der Habsburgermonarchie (1680–1750).* in: Mona Garloff – Christian V. Witt (eds.), Confessio im Konflikt. Religiöse Selbst- und Fremdwahrnehmung in der Frühen Neuzeit. Ein Studienbuch, Göttingen 2019, pp. 185–206.

22 Information on the contacts and scholarly networks that Roth-Scholtz was able to form in Leipzig and Prague is provided by the first of two surviving *alba amicorum* of Friedrich Roth-Scholtz (entries 1710–1716), which is in the British Library London, Egerton Ms. 1391. Cf. Antonín KOSTLÁN, *Bohemikálni alba amicorum ve fondech British Library*, in: Folia Historica Bohemica, vol. 23, 2008, pp. 91–214; Mona GARLOFF, *Friedrich Roth-Scholtz (1687–1736). Eine gelehrte Verlegerbiographie zwischen Schlesien und Nürnberg*, in: Marek Hałub (eds.), Śląska Republika Uczonych / Schlesische Gelehrtenrepublik / Slezská vědecká obec, vol. IX, Dresden – Wrocław 2020, pp. 46–66, pp. 50, 60f.

23 A. KOSTLÁN, *Bohemikálni alba amicorum ve fondech British Library*, p. 67f; this is especially evident from the entries of the *album amicorum* for the years 1711 to 1712 in Prague.

24 Helmut REINALTER, *Die Freimaurer,* Munich [5]2006, p. 12f.; details on Sporck as the founder of the first freemasons' lodge in Bohemia date back to Josef SVÁTEK, *Obrazy z kulturnich dějin českých*, Prague 1891, pp. 257–259; Eduard WINTER, *Barock, Absolutismus und Aufklärung in der Donaumonarchie*, Vienna 1971, pp. 129–131.

remberg *album amicorum* may offer clues to earlier, looser circles that were supported by Sporck.

Before officially founding his own bookshop in Nuremberg in 1716, Friedrich Roth-Scholtz tried his hand at publishing several small publications in Prague, which indicate connections with Sporck. The fact that Roth-Scholtz dedicated the work *Wehmütige Klag des büssenden Sünders* to Sporck in 1713 shows, beyond close religious ties, an interest in obtaining publication commissions as a young publisher. Sporck had initially published the work himself in 1711 in Lysá, but the publishing of a further edition was no longer possible after the closure of his printing works.[25] The printing location was also not identifiable in the following edition: in the imprint Roth-Scholtz encoded the printing, which took place in Nuremberg or Breslau, with "Frankfurt and Leipzig".[26] This work appeared in at least eleven editions until the end of Roth-Scholtz's life in 1736 and was officially published in Nuremberg/Altdorf from 1716 onwards. It is a collection of texts of Protestant edification literature that had been expanded by Roth-Scholtz to include writings by Philipp Jacob Spener and the Silesian hymn poet and preacher Benjamin Schmolck. It would be instructive to examine the history of the work, including the pietistic orientation of the collection and Sporck's original selection. Here it already becomes clear that the publications made by Franz Anton von Sporck must not be limited to one religious direction, but must be seen in the overall spectrum of the writings he edited.

While Friedrich Roth-Scholtz gradually dissolved his direct business relations with Bohemia in the course of establishing himself in the Nuremberg publishing business, longer-term relations developed with Johann Friedrich Rüdiger, who was active on the Prague book market until his death around 1751.[27] Rüdiger's range of publications showed a strong orientation towards Bohemia during his more than forty years of publishing and bookselling: Today, a total of 96 prints can

25 *Wehmüthige Klag Deß büssenden Sünders. Mit welcher er bey den Füssen deß gecreutzigten heylands seine Sünden beweynet und bereuet*, Lysá nad Labem 1711.

26 *Wehmüthige Klage des bußfertigen Sünders, mit welcher er Seine Sünde bey den Füssen des gecreutzigten Heylandes beweinet und bereuet. Nebst etlichen andern geistreichen Betrachtungen, ans Licht gestellet*, [Frankfurt – Leipzig] 1713.

27 Cf. on Johann Friedrich Rüdiger and the Rüdiger publishing family Regina MAHLKE, *Rüdiger, Michael,* in: Neue Deutsche Biographie 22, 2005, p. 215, (online version) https://www.deutsche-biographie.de/pnd136872115.html#ndbcontent (15. 8. 2022); M. GARLOFF, *The Troubles of a Protestant Bookseller;* Claire MADL – Petr PÍŠA – Michael WÖGERBAUER, *Buchwesen in Böhmen. 1749–1848. Kommentiertes Verzeichnis der Drucker, Buchhändler, Buchbinder, Kupfer- und Steindrucker*, Wiesbaden 2019, p. 178.

be identified in the library catalogues of the Czech Republic, Austria and Germany, which were published by Rüdiger in a single or multiple edition between 1710 and 1751. Approximately 45 works were printed in Prague or under the double imprint Nuremberg – Prague. Rüdiger's publishing programme shows clear focal points: In addition to dictionaries and grammars of the French, Spanish and Latin languages, as well as medical and alchemical treatises, there is a focus on legal works. Several of these works such as *Extractus iuris provincialis* (1710) or *Manuductio ad praxim juridicam* (1729, 1751) were printed in Prague. Rüdiger specialised early on in the publishing of German-language *Bohemica*: hence he published under the imprint "Amstelædami, Apud Joh. Frider. Rüdigerum 1713" Paul Stránský's *Respublica bohemiae* (first printed Leiden 1634).[28] Friedrich Roth-Scholtz, at this time still Rüdiger's assistant, wrote a preface.[29] In addition there were special legal works on Bohemia, such as the *Alphabetische Auszug der gesammten alt und neuen Böhmischen Gesetze* (1741) by Johann Georg Müller von Müllendorf.[30] Rüdiger also published traditional works of Catholic edification and preaching literature, such as Thomas von Kempis *Nachfolge Christi* or Antonio de Rojas *Das Leben des Geistes, oder geistliches Leben*.[31] The most successful works were descriptions of the country and the city, such as *Das Sehens-würdige Prag* by Carl Adolph Redel in several editions.[32] In another case, Rüdiger cleverly knew how to conceal the adaptation of an earlier edition: The *Historisch- und Geographische Beschreibung des Königreichs Böhmens* (Nuremberg – Prague 1742), except for a few deviations, resembled the work *Das Jetzt-lebende Königreich Böhmen* by Moritz Johann Vogt, of which Zieger was unable to complete the publishing before his death. Rüdiger had presumably already published the work in 1712 under the name of his already deceased father-in-law and also reused the copper engravings in later editions. A particularly de-

28 Pavel STRÁNSKÝ, *De Republica Bojema. Opus utilisimum, quod propter excellentiam suam Typo novo donatum, addita Præfatione Frider. Roth-Scholtzii*, [Amsterdam] Nuremberg 1713.

29 Cf. Mona GARLOFF, *Friedrich Roth-Scholtz (1687–1736),* in: Joachim Bahlcke (ed.), Schlesische Lebensbilder, vol. XII, Würzburg 2017, pp. 117–131.

30 Wenceslas Xaver NEUMANN VON PUCHHOLTZ, , *Tractatus Juridico-Practici de Abusibus Quibusdam Praxeos Boemiae et de Specialitatibus Juris Boemici*, Nuremberg 1731 (Nuremberg 1733, Prague 1729); [Johann Georg MÜLLER VON MÜLLENDORF], *Alphabetischer Auszug der gesammten Alt und Neuen Böhmischen Gesetze [...],* Prague 1741.

31 *Des Geistreichen Thomae a Kempis vier Bücher von Nachfolgung Christi*, Prague (s.d.); Antonio de ROJAS, *Das Leben des Geistes, oder Geistliches Leben. Lehrend, Wie wohl Beten, und sich mit Gott vereinigen könne,* Prague 1736.

32 Carl Adolph REDEL, *Das Sehens-würdige Prag. Worinnen Alle sehens- merck- und Wunderwürdige Begebenheiten, Denckmahle und Antiquitäten [...] kürtzlich vorgestellet werden*, Nuremberg – Prague 1728, further edition in 1730.

tailed description is devoted at the beginning of the volume to Kuks and Lysá nad labem– the manors of Count Franz Anton von Sporck. The veduta bear dedications by Zieger to Sporck. It can be assumed that Sporck had financed the printing of the volume, if not in its entirety, then at least partly, for the sections and engravings attributable to his estates. The publication networks around Sporck, from which Rüdiger was able to profit, can thus be traced back to publisher relationships that Zieger had established in Bohemia.

Contacts with the Nuremberg publishers Rüdiger and Roth-Scholtz were central to Sporck's publishing activities in the years after the closure of his printing works in 1711 by the authorities. He sought to disclose the legal proceedings against his person through an extensive collection of his trial records *(Species facti*). To this collection was added the titular biography *Leben eines herrlichen Bildes wahrer und rechtschaffener Frömmigkeit*. The writings were taken out of the country by Rüdiger and Roth-Scholtz. Both were in close contact with Sporck in the following years regarding the covert publication. The publication of his defence writings, prepared by Roth-Scholtz in Nuremberg, dragged on for an unbearably long time for Sporck. The print finally appeared under the pseudonymous editor Ferdinand van der Roxas with the imprint "Amsterdam/ Rudolph van der Leewen 1715".[33] Friedrich Roth-Scholtz is recognisable in the initials of the fictitious publisher. However, the work was not printed until 1717 (with a print run of 200 copies). In 1720, a slightly expanded version was published under the pseudonym Gottwald Caesar von Stillenau, which was printed in unknown printing works, possibly in Frankfurt am Main, with a print run of over 3,000 copies.[34] It is not possible to reconstruct whether Rüdiger and Roth-Scholtz were involved in the publication of the second edition.

Among the various parts of this extensive work was an index in which Sporck listed the work details of the publications he had initiated.[35] The first edition (1717) of *Leben eines herrlichen Bildes wahrer und rechtschaffener Frömmig-*

33 [Ferdinand van der ROXAS], *Leben eines herrlichen Bildes wahrer und rechtschaffener Frömmigkeit, Welches Gott in dem Königreich Böhmen, in der Hohen Person Sr. Hoch-Gräfl. Excellenz, Herrn Herrn Frantz Antoni, Des Heil. Röm. Reichs Grafen von Sporck, Herr derer Herrschafften Lyssa, Gradlitz, Konoged und Herschmanitz [...]*, Amsterdam [Nuremberg] 1715 [1717].

34 [Gottwald Caesar von STILLENAU], *Leben eines herrlichen Bildes wahrer und rechtschaffener Frömmigkeit [...],* (s. l.) 1720. On the publication cf. H. BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck*, pp. 421–424.

35 On the list of works cf. H. BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck*, pp. 411–453; cf. Ernst BACK, *Unbekannte Sporckdrucke*, in: Mitteilungen des Heimatmuseums in Kukus a.d. Elbe, vol. 3, 1937, pp. 17–37.

keit, across more than fifty pages, listed prints published by Sporck between 1701 and 1715, each with bibliographical information and a description of the contents.[36] In the "Stillenau" edition of 1720, the list was expanded and now included 32 prints up to the year 1719.[37] Printing places were only mentioned here if the work had been officially published at a Catholic printing place such as Prague. Sporck endeavoured to list among the works especially Catholic authors who stood in a broad spectrum of content, ranging from Reginald Pole to the Jesuit Nicolas Caussin to Louis-Isaac Le Maistre, sieur de Sacy, who was active in Port-Royal. Le Maistre is the only author in this list whose inclusion is justified by the example of the translation of *Die Psalmen Davids* (1713) with longer explanations in the footnotes.[38] In the expanded Stillenau edition, however, special significance was to be given to a publication that had now also been placed at the top of the list as the most recent publication with detailed commentary.

This was the pericope interpretation *Das Christliche Jahr, oder Die Messen auf die Sonn- gemeine-Ferial- und Fest-Täge des gantzen Jahrs*, translated from the French. This publication was closest to Sporck's heart throughout his life and was to occupy him for over twenty years with various editions: The extensive work contained interpretations of the Epistles and Gospels in postil style according to the pericopes of the Roman Missal, as they were read at Mass on Sundays and feast days of the church year.[39] This was a translation of the work *L'Année Chrétienne* by the French author Nicolas Le Tourneux, which was now published in German for the first time from 1716 by Johann Friedrich Rüdiger.

Born in Rouen, Nicolas Le Tourneux worked in Paris as a priest and successful preacher and was close to the Port-Royal movement. The last years of his life he retired to the abbey of Villers-sur-Fère, and he died at the age of 46. Sporck's translation of *L'Année Chrétienne* was based on the posthumously completed edition (1686-1698), eleven volumes in all, the last two of which were completed by the Belgian Jansenist Ernest Ruth d'Ans. Pope Innocent XII had placed the work on

36 *Leben eines herrlichen Bildes wahrer und rechtschaffener Frömmigkeit* (1717), part 3, pp. 49–105.

37 *Leben eines herrlichen Bildes wahrer und rechtschaffener Frömmigkeit* (1720), part 3, pp. 66–127.

38 Cf. *Leben eines herrlichen Bildes wahrer und rechtschaffener Frömmigkeit* (1717), pp. 63–67; *Leben Eines herrlichen Bildes wahrer und rechtschaffener Frömmigkeit* (1720), pp. 81–85. Cf. for Le Maistre: Albert RAFFELT, *Le Maistre,* in: Walter Kasper et al. (eds.), Lexikon für Theologie und Kirche, vol. VI, Freiburg et al. ^{3}1997, col. 702.

39 Cf. Jiří ŠERÝCH, *Michael Rentz fecit. Michael Jindřich Rentz, dvorní rytec hraběte Šporks,* Prague 2007, p. 132 [hereafter cited according to the German translation in supplement].

the *Index librorum prohibitorum* on 7 September 1695.[40] It appeared in France in further editions in the first half of the eighteenth century.[41]

2. Sporck's publication networks around the printing of "Das Christliche Jahr"

With his translation of *Das Christliche Jahr* from 1716, Rüdiger had published a work whose printing would not have been possible in Bohemia at that time: Since the printing of Catholic works was officially forbidden in the imperial city of Nuremberg, the publisher – at least according to the imprint – switched to the printing location of Würzburg.[42] In fact, however, the work was probably published in Nuremberg itself. In other cases, too, such as the printing of the *Biblia Sacra* in Bamberg, Rüdiger chose publishing locations in the surrounding area for Catholic works.[43] In his biography, Sporck listed the work without a place of printing, because even specifying the Catholic city of Würzburg would not have been possible due to the imperial order of 1713, which forbade the printing of Sporck publications even outside the national borders.

Das Christliche Jahr was published by Rüdiger from 1716 to 1717 in eleven extensive parts in simply designed quarto printing.[44] A further edition followed from 1717 to 1718 without any indication of a place of printing; here, too, it seems likely that Rüdiger was the publisher. Some of the volumes of the second edition were preceded by a portrait of Sporck. This can be seen as part of a general image programme: For as the elaborate design of many of his publications shows, Sporck attached great importance to the pictorial design of the texts. At the same time, the large number of portraits that have survived to the present day shows that Sporck

40 Nicolas LE TOURNEUX, *L'Année Chrétienne. Ou les messes des dimanches, Féries et Fetes de toute l'Année*, 11 vols., Paris 1686–1698; cf. Albert RAFFELT, *Letourneux, Nicolas,* in: Lexikon für Theologie und Kirche, vol. VI, col. 856; Louis Ellies DUPIN, *Nicolas Le Tourneux, prêtre*, in: Louis Ellies Du Pin (ed.), Nouvelle bibliothèque des auteurs ecclésiastiques, vol. VIII, Amsterdam 1711, p. 301; J. ŠERÝCH, *Michael Rentz fecit*, p. 132.

41 For example Nicolas LE TOURNEUX et al., *L'Année Chrétienne, contenant les messes de dimanches*, 13 vols., Paris 1757.

42 Nicolas LE TOURNEUX, *Das Christliche Jahr, Oder Die Messen auf die Sonn- gemeine-Ferial- und Fest-Täge des gantzen Jahrs, in teutscher Sprach. [...]*, 3 vols., [Würzburg] 1716–1718.

43 Cf. M. GARLOFF, *The Troubles of a Protestant Bookseller in a Catholic Market*.

44 As Sporck wrote to Roth-Scholtz (15. 6. 1717), the translation of the extensive work was halfway finished in the early summer of 1717. The name of the translator is not known. Cf. H. BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck*, p. 425.

was intent on visual self-portrayal. Benedikt's assessment that Sporck sought "to publicly profess himself as a follower of the Jansenist author" with the addition of his portrait[45] must be relativised not only for these reasons.

Sporck did not identify the original author of the *Année Chrétienne* either in the translation of the work or in the correspondence surrounding its publication. In older Sporck research this led to the authorship of the work being attributed to Louis-Isaac Le Maistre, sieur de Sacy, who was also active in Port-Royal. This attribution also seemed apparent because Sporck had already published another work by Le Maistre, *Die Psalmen Davids*, which had appeared in translation by his daughters in Prague in 1713.[46]

In his biography, Sporck described the importance and objectives of the publication of *Das Christliche Jahr*: it was to be a guide for each individual to return to a devout Christian life. This was to be imparted above all through home reading and reading aloud according to the interpretation of the pericopes, the "Sundays and feast days divided according to order".[47] Furthermore, in the final speech, Sporck alluded directly to the forbidden writing of the *Die wahre Grund-Reguln* (1710): the cause of the decay of the Christian faith was said to lie in the lack of "true and most necessary basic rules", in which the youth were not sufficiently instructed.

In the literature, the original impetus for the large-scale publication project of *Das Christliche Jahr* is sometimes attributed to a direct translation request by Wilhelmina Amalia, the widow of Emperor Joseph I. Benedikt states that Wilhelmina Amalia asked Sporck around the year 1713 to undertake the translation of the work.[48] However, there is no source evidence for this assumption. Possibly there is a confusion here with the work *Christliche Lehr-Gedancken Uber die Sonntägliche Evangelia* by the Jesuit Ignatius Haan (Augsburg 1740, 2 vols.), which was dedicated to the widow empress.[49] However, this does not limit the role which Wilhelmina Amalia played overall in the dissemination of Jansenist writings in the environment of the Viennese court until her death in 1742.[50] For example, another

45 H. BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck*, p. 425.

46 For this title cf. H. BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck,* print No. 36, p. 420f.

47 *Leben eines herrlichen Bildes wahrer und rechtschaffener Frömmigkeit* (1717), p. 67.

48 H. BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck*, print No. 47, p. 425f.

49 Ignatius HAHN, *Christliche Lehr-Gedancken Uber die Sonntägliche Evangelia [...]*, 2 vols., Augsburg 1740.

50 Elisabeth GARMS-CORNIDES, *Zur spirituellen Prägung der Stifterin. Jugendjahre der Wilhelmina Amalia von Braunschweig-Lüneburg in Paris*, in: Helga Penz (ed.), Das Kloster der Kaiserin. 300 Jahre Salesianerinnen in Wien, Petersberg 2017, pp. 35–41, p. 35.

translation of a work by Nicolas Le Tourneux had been commissioned by her: It was published under the title *Die beste Art, die heilige Messe zu hören* with approval from the University of Vienna in 1724 by the university printer Johann Baptist Schilgen.[51]

The publication of *Das Christliche Jahr* was closest to Sporck's heart until his death in 1738, and he spared neither expense nor effort to publish it in a splendid edition: The importance of the work for Sporck is reflected in his testamentary disposition, in which he earmarked 15,000 florins in 1731 if the new edition, for which an edition of 3,000 copies was planned, was not completed by the end of his life.[52]

The plainly designed first Nuremberg editions were thus only a basis for Sporck's further efforts on this work. In order to best promote the pious edification which was the goal of the annual cycle, in the domestic circle or in individual reading, he also pursued the publication project from 1721 onwards of translating the *Das Christliche Jahr* into a verse version to be received with musical accompaniment.

For this project, Sporck cautiously sounded out possible publisher contacts in Leipzig, Dresden and Frankfurt, finally making an arrangement with the Nuremberg publisher Peter Conrad Monath.[53] Monath had been running a bookshop and publishing house in Nuremberg since 1713 and was intent on expanding his company business in the early 1720s.[54] Prague came into question as a possible trading post, which also explains the direct contact with Sporck.

Monath visited Sporck in the summer months of 1722. This also corresponded to the general popularity that the spa town of Kuks gained during these years. As Sporck's correspondence shows, merchants also regularly came to this residence

51 Nicolas LE TOURNEUX, *Die beste Art die heilige Messe zu hören. Wie solche an den Printzen von *** durch Herrn Nicolas Le Tourneux Priestern und Priorn zu Villers gestellet und verfasset [...]*, Vienna 1724; cf. Peter HERSCHE, *Der Spätjansenismus in Österreich*, Vienna 1977, pp. 49f.

52 NA, Wunschwitz Geneal. Collection1193 – Sporck. Fasz. 108–109, Kart.8, Kart.37, *Der letzte Wille des Grafen F. A. Sporck vom 20. 11. 1731.*

53 NA, Inv. No. 476–494 (19 vols.), *Kopienbuch der abgegangenen Korrespondenz von Graf F. A. Sporck aus den Jahren 1695–1738* [=NA, Correspondence], No. 483 (1722–1723), passim.

54 Peter R. FRANK, Johannes FRIMMEL: *Buchwesen in Wien 1750–1850. Kommentiertes Verzeichnis der Buchdrucker, Buchhändler und Verleger*, Wiesbaden 2008, p. 194f.; M. H. GRIEB, *Nürnberger Künstlerlexikon*, vol. II, p. 1030; Petr VOIT, *Peter Konrad Monath*, in: encyklopdie knihy, 11. 12. 2018, https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Peter_Konrad_Monath&oldid=15405 (15. 8. 2022).

during the summer months to enjoy the baths and cultural performances such as theatre shows.[55]

Sporck reported to his confidant Karl Josef von Grossa in July 1722 that he had not only talked business with Monath, but that they also shared common religious views:

"My only grievance is that our religion is almost completely misrepresented by so many side issues, and instead of being an ideal for a true Christian, it is made a mockery and a laughing stock. Recently and in particular in the presence of a Nuremberg bookseller by the name of Monath, I had a fresh and solid discourse on this matter."[56]

The business arrangements in Kuks mainly concerned the conclusion of a publishing contract that fixed the publishing of the version of *Das Christliche Jahr* in 1000 copies.[57]

Monath had already made himself known in advance with an elaborate portrait made by the Nuremberg engravers Joseph de Montalegre and Michael Heinrich Rentz. Furthermore, in 1722 Monath republished for Sporck the work by William Beveridge *Sonderbare Gedanken von der Christlichen Religion*, in which the Anglican bishop had called for a return to the values of early Christianity. Monath provided the title page with the Sporck coat of arms and a copper engraving by Rentz.[58]

It was thanks to Monath's mediation that Rentz subsequently worked directly for the count, and became a resident of Kuks.[59] Rentz worked for twelve years on his main work, the pictorial representation of *Das Christliche Jahr*, and between 1723 and 1735 he designed almost 300 copperplate engravings illustrating the interpretation of the Gospels and Epistles.

---

55 NA, Correspondence, No. 483 (1722–1723), pp. 54–57 (to de Grossa, 3. 8. 1722).

56 „Meine eintzige Straffrede ist, das unser religion durch so mancherley Nebending schier gäntzlich verstelle, und einem wahren Christen anstatt derselben nachzufolgen zum Gespött und Gelächter gemacht wird. Ich hab diese Tag hindurch und in Sonderheit in anwesenheit eines Nürnberger Buchhändlers mit Nahmen Monath von dieser Materii einen eyfrig und soliden discours geführt." Ibid, pp. 32–36 (to de Grossa, 16. 7. 1722).

57 Ibid., (contract of publication, cf. appendix); cf. J. ŠERÝCH, *Michael Rentz fecit,* p. 133.

58 William BEVERIDGE, *Sonderbare Gedanken von der christlichen Religion*, Nuremberg 1722. Cf. H. BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck*, print No. 77, p. 433f.

59 Cf. J. ŠERÝCH, *Michael Rentz fecit*; Petr VOIT, *Michael Heinrich Rentz*, in: Encyklopedie knihy, 12. 9. 2019, https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Michael_Heinrich_Rentz&oldid=16722 (15. 8. 2022); M. H. GRIEB, *Nürnberger Künstlerlexikon*, vol. III, p. 1219.

The fact that this printing of the *Geistliche Lieder und Gesänge* was ultimately not completed via Monath shows how laborious long-distance publishing arrangements often were: This was made more difficult by the lengthy work on *Geistliche Lieder*, which could only be completed after a delay of several years.[60] Sporck had assigned the realisation to Ferdinand Ludwig von Bressler, who awarded the work to a group of poets, but his early death in 1722 prevented the continuation in this format.[61] Johann Christian Günther, Gottfried Stöckel, Christian Friedrich Henrici and Benjamin Schmolck, among others, have been cited as possible contributing authors, but there is no firm evidence of this collaboration. It is certain that after Bressler's death, Sporck entrusted the completion to the Silesian poet Gottfried Benjamin Hancke. In April 1726, Sporck still assumed that the manuscripts would be printed in Nuremberg and had them sent from Prague to Monath via Johann Friedrich Rüdiger.[62] However, the publishing house finally came into being not in Nuremberg, but in Schweidnitz (Svídnice, Świdnica) in Silesia.[63] The two-volume work was finally completed in 1728 with its engraved decoration. This was not least due to the approval that the work had to receive in order to be printed: It was only thanks to Hancke's skilful mediation that the work did not fall victim to the local censorship exercised in Schweidnitz by the Dominicans. According to Hancke's criticism of the city magistrate, the latter had not fulfilled its duty of censorship in the mixed-confessional town (in accordance with the Convention of Altranstädt of 1707), but had submitted the work to the ecclesiastical censors, who objected to parts of it. For the release of the work for printing, Hancke also invoked the approval of the Paris University, which had been granted to the original work in 1692 before it was indexed.

Due to the changing work on the *Geistliche Lieder und Gesänge*, the starting position had altered, so that the publishing house in Schweidnitz was now closer

60 Cf. Laura BIGNOTTI, *„Du must dein Saythenchor nach Davids Harfe ziehn". Johann Christian Günthers geistliche Lyrik*, Marburg 2010, pp. 53–67; H. BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck*, print No. 94, pp. 439–441.

61 Cf. Thomas WALLNIG, *Ferdinand Ludwig Bressler und Aschenburg*, in: Schlesische Lebensbilder, vol. XII, Würzburg 2017, pp. 101–116.

62 As J. ŠERÝCH, *Michael Rentz fecit*, p. 135, has shown, Sprock noted on the inside of the manuscripts: „Diese zwei Manuskripte sollten vermittels Herrn Rüdiger dem Herrn Konrad Monath, Buchhändler zu Nürnberg, überantwortet werden zwecks der gewissen ihm auferlegten Beauftragung. Prag 12. April 1726".

63 *Geistliche Gesänge und Lieder Über Sonn- und Fest-Tags-Episteln und Evangelia, Welche in dem [...] des Christlichen Jahres enthalten sind [...]*, 2 vols., Schweidnitz 1725 [1725–28]. Contrary to the year given in the imprint, the work in two volumes was not completed until 1728.

than outside the Bohemian borders in Nuremberg. On the other hand, the severance of business relations with Monath was also due to his own publishing development.[64]

The fact that censorship decisions were often closely temporally connected to different institutional interests is shown by the further publication history of *Das Christliche Jahr*: As early as 1724, a new edition of the work had now appeared directly in Prague, for which the publisher Hraba had made 1,500 copies.[65]

In 1733 and 1734, the splendid edition was finally published, whose two volumes each comprised over a thousand pages and were designed by Rentz with almost three hundred engravings. This work also contained parts of the verse version. The work was published in Prague by the Laboun publishing house (Laboun heirs), and received a printing permit from the Prague archbishopric dated 25 September 1733.[66]

3. Contextualising the publication history of "Das Christliche Jahr"

The example of *Das Christliche Jahr* made it clear that the publication history of the Sporck prints must be precisely traced through the context of origin, the various editions and the carrying out of the translation. Following Veronika Čapská, a precise text comparison would be necessary in order to identify deliberate deviations from religious positions of the original text in the translations, which were made by Sporck's daughters or by unknown hands.

Furthermore, the changing censorship practices of the authorities provide important clues to the scope for publication and the dissemination of such works in eighteenth-century Bohemia: As historical documents, censorship files are of

64 From 1726 onwards, Peter Conrad Monath focused his publishing relations on the Danube trade and as a warehouser (Niederleger) in Vienna, where his range of books was to be among the largest in the city a few years later. In the longer term, customer contacts to northern Bohemia thus became secondary for Monath.

65 Cf. for Hraba Karel CHYBA, *Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do roku 1860*, Prague 1966[–1976] [Příloha Sborníku PNP Strahovská knihovna 1966[–1976]], p. 126f.

66 *Das Christliche Jahr, Oder Die Episteln und Evangelien, Auf die Kirchen-Fest-Täge und Gelübd-Messen durch das gantze Jahr. Sambt dererselben Außlegung, In gebundener und ungebundener Rede [...]*, 2 vols., Prague 1733–1734. Cf. for Laboun K. CHYBA, *Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do roku 1860*, p. 166; Petr VOIT, *Jiří Laboun st*., in: Encyklopedie knihy, 30. 10. 2019, https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Jiří_Laboun_st.&oldid=17138 (15. 8. 2022).

great significance here, especially the findings of the Hradec Králové Commission, which document Sporck's library confiscation of 1729. At the end of 1729, the Jesuit and Vicar General in Hradec Králové, Vojtěch Jiří Dobrohlav, drew up a list for the preliminary censorship of the confiscated holdings, which subjected all titles to a briefly annotated examination.[67] This index is also significant for the further history of reception beyond the concrete censorship decisions, since it still provided the main basis for assessing the respective works in the second version of Koniáš's index work in 1749. Overall, it becomes clear that ecclesiastical approvals, such as those granted for the printing of the *Christliche Sitten-Lehre* in 1710, were not a decisive criterion for whether a title in the list of Dobrohlav or Koniáš's *Clavis haeresim claudens* was banned or not.

According to Benedikt, 112 prints can be attributed to Sporck up to 1729. All editions and print runs of the respective titles are included here.[68] The Hradec Králové Commission assigned twelve works out of 47 confiscated titles to Jansenist content in the preliminary censorship. For example, three translations published between 1708 and 1710 on the Christian doctrine of education were marked "Jansenismum sparsim continent".[69] These works included *Die wahre Grund-Reguln*, which had received an imperial ban in 1713. The prayer book *Gott geheiligte Stunden*, published by Sporck, which the French Cardinal Louis-Antoine de Noailles had introduced in his diocese in 1701, was marked "correctione eget".[70] However, one work spared from censorship was an adaptation of Blaise Pascal's *Pensées*, which in the modified and expanded translation was difficult to trace back to the original text *(Wiederlegung der Atheisten*, Prague 1712).[71]

The assessment of the works of Louis-Isaac Le Maistre was mixed: The translations of *Die Psalmen Davids* and the interpretation of the *Episteln St. Pauli* prin-

67 The list of censured library holdings is to be found in*: Beyspiel einer Bücherinquisition des königgrätzer bischöfl. Ordinariats vom Jahre 1729*, in: Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen, vol. 10, 1790, pp. 37–42 (further referred to as *Verzeichnis 1729*); cf. S. DOLEZEL, *Frühe Einflüsse des Jansenismus in Böhmen*, pp. 149–152.

68 H . BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck*, pp. 411–453 lists 124 Sporck prints up to 1737; E. BACK, *Unbekannte Sporckdrucke*, additionally lists further works: numbers 125–153 are further Sporck prints, and 154-189 are works that appeared posthumously or came about in his immediate family environment.

69 *Verzeichnis 1729*, p. 38 (No. 12).

70 *Verzeichnis 1729*, p. 40 (No. 39); cf. H. BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck,* print No. 22, p. 416.

71 Cf. S. DOLEZEL, *Frühe Einflüsse des Jansenismus in Böhmen*, p. 150; H. BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck*, print No. 33, p. 418f.

ted in 1720 were easily identifiable with Le Maistre's authorship through the addition of the name "Sacy" in the title and Sporck's attribution in his biography. If Dobrohlav had already classified the interpretation of *Die Psalmen Davids* printed in Prague in 1713 as suspicious, this applied all the more to the musical realisation in the *Episteln St. Pauli,* which had appeared in Vienna and Leipzig in 1722. It was marked "periculosus propter ambiguitatem senus".[72] As far as the work *Das Christliche Jahr* was concerned, Le Tourneux's authorship was not recognisable to the censors in Hradec Králové, but Dobrohlav recommended checking the work for Quesnel's doctrinal views in comparison with the manual *Synopsis historiæ Quesnellismi, sive brevis Instructio Historico-Polemica* (Prague 1720) due to its suspicious content.[73] This also corresponds with the objections that the censors in Schweidnitz had raised against the adaptation of *Das Christliche Jahr* in song form. Nevertheless, the further publication history of *Das Christliche Jahr* shows that the magnificent edition was published in 1733/1734 with the "imprimatur" of Prague University. In Dobrohlav's list, a total of eight works by Reformed, Lutheran and Anglican authors were also banned. However, denominational identifications were often no longer recognisable in Sporck's editions: Thus, the Commission judged the translation of Pierre Poiret's *Die wahre Grund-Reguln*, as mentioned above, to be, at least in part, a Jansenist writing.[74]

Finally, another example can be used to illustrate the changeable reception history of confessional attributions. An early translation of Maria Eleonora was *Christliche Sitten-Lehre* by the Reformed Geneva theologian Bénédict Pictet, first printed in Kempten in 1705.[75] The original author was no longer recognisable in this translation and the text was aligned with a Catholic reading. Furthermore, the original confessional orientation of the text was concealed by the Catholic place of

72 *Verzeichnis 1729*, p. 39 (No. 18 and 23); cf. H. BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck*, prints No. 36 and 74, p. 420f. and p. 433f.

73 *Verzeichnis 1729*, p. 38 (No. 13); cf. H. BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck*, print No. 47, p. 423.

74 On the later censorship assessment cf. H. BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck*, print No. 24, p. 416f.; for the translation cf. V. ČAPSKÁ, *Maria Eleonora Sporck*, p. 137.

75 Cf. on the distribution of this publication the evidence of the transport of the prints on the Danube to Vienna, in: Aschacher Mautprotokolle, HS. 90, 16 May 1706, p. 295: "Michael Müller von Kemten führt vermüg Kayl. Passbrieff, vor Ihro Exc. Herrn Franz Anton Grafen von Sporckh, welche sein Tochter Eleonora Gräfin von Sporckh eine Closter frau zu Pozen nachher Brag überschickht 25 Küsten mit biecher oder so genandten Christliche Sitten Lehr so auf gnedigen herrschafts befelch frey passiert." https://phaidra.univie.ac.at/o:1193563 (I thank Andrea Serles, University of Vienna, who brought my attention to this entry).

printing Kempten and a dedication to Empress Eleonora Magdalena. In his biography, Sporck had made the identification of the author unrecognisable and described him as an author "whom we know by name and also by the manner of writing, not otherwise than as a God-fearing and devout man".[76] In 1711 and 1712, the volume was printed in two volumes in Prague by Wolfgang Wickhart with the archbishop's approval.[77] From 1717 onwards, the work was to receive further confessional readings: In direct reference to Maria Eleonora's translation, the *Christliche Sitten-Lehre* was published in 1717 by the Augsburg publisher Martin Veith, who attributed the work to an alleged Catholic author ("Peter Pictet"). In the same year, the title was also published by the Leipzig bookseller Theophil Georgi, who distanced himself from Maria Eleonora's original translation and criticised her interpretation as "un-German" and "unfaithful", thus incurring Sporck's wrath.[78] The Leipzig edition, translated by the Lutheran scholar Johann Friedrich Bachstrohm, was preceded by a (supposed) letter from Bénédict Pictet to Georgi in 1716, in which he requested an appropriate translation.[79] Both Veith and Georgi published numerous editions of their respective text versions until the 1730s.[80] Georgi, however, was able to secure an imperial printing privilege for his edition as early as 1718, which remained with him through several privilege extensions until at least 1742.[81] In the first supplementary volume of his *Bücher-Lexicon*, Georgi still noted about one of the editions from the house of Veith (1726) that "this edition [...] is not well translated and also mixed with papist additions".[82] The fact that the Leipzig version was no longer directly associated with Sporck's first translation is ultimately shown by the further reception history: the work, again in Sporck's version,

76 *Leben eines herrlichen Bildes wahrer und rechtschaffener Frömmigkeit* (1717), pp. 67–70, p. 69.

77 Cf. for Wickhart: K. CHYBA, *Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do roku 1860*, p. 309.

78 Bénédict PICTET, *Christliche Sitten-Lehre oder Mittel und Wege, Recht und Wohl zu Leben Titel.* Leipzig 1717 (publisher's foreword, non pag.); NA, Correspondence, No. 477 (1716–1718), p. 59f. (to Roth-Scholtz, 15. 6. 1717).

79 B. PICTET, *Christliche Sitten-Lehre oder Mittel und Wege* (author's foreword, non pag.).

80 This work is to be distinguished from the publication of *Christliche Sitten-Lehre* by the Jesuit Peter Hehel, which was also published by Martin Veith in 1738.

81 Hans-Joachim KOPPITZ (ed.), *Die kaiserlichen Druckprivilegien im Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Verzeichnis der Akten vom Anfang des 16. Jahrhunderts bis zum Ende des Deutschen Reichs (1806)*, Wiesbaden 2008, pp. 179, 417.

82 Theophil GEORGI, *Allgemeines Europäisches Bücher-Lexicon. In welchem nach Ordnung der Dictionarii die allermeisten Autores und Gattungen von Büchern zu finden [...]*, 8 vols., Leipzig 1742–1758, 1st suppl.-vol. 1750, p. 288.

was among the Christian teaching materials to be distributed by Maria Theresa in 1753 as basic texts for the conversion of the Protestants in Styria.[83]

Conclusion

In the 1710s and early 1720s, publication networks in Central Europe proved to be essential for Count Franz Anton von Sporck in order to have writings printed outside Bohemia without the authorisation of the authorities. Nuremberg played a central role in this, not least because of the traditional trade connections of the southern German imperial city with Prague, where Johann Friedrich Rüdiger in particular was able to secure an influential trading position in the long term: He visited the Prague markets several times a year, published many works in Prague himself and, after almost forty years, was finally granted the privilege of opening his own branch shop in the city in 1748.[84] Publishers and booksellers such as Friedrich Roth-Scholtz, Johann Friedrich Rüdiger and Peter Conrad Monath were central contacts for Sporck outside the Bohemian borders. Furthermore, through their mediation he also profited from the outstanding role of the imperial city in copper engraving. Even if the publishing of the *Geistliche Gesänge und Lieder* by the Nuremberg publisher Monath ultimately did not come about, it was thanks to his mediation that the engraver Michael Heinrich Rentz henceforth worked for Sporck in Kuks and provided the pictorial design for the *Geistliche Gesänge und Lieder* and the splendid edition of *Das Christliche Jahr* printed in Prague in 1733/4.

As the connections between Bohemia and Nuremberg show, the history of publishing in southern Germany is a crucial component in being able to adequately explore the history of publication surrounding Count Franz Anton von Sporck. The bi-confessional imperial city of Augsburg would also have to be included here. Direct relations can be assumed between Sporck and the Catholic publishing

83 According to the instruction, "90 copies of Sporck's 'Sittenlehre'" were to be distributed. Cf. Maria Helene PAHR, *Das „Religions-Übel" in der Steiermark. Geheimprotestantismus und Theresianische Kirchenpolitik am Beispiel des Großen Sölktales*, Diplomarbeit Graz 2003, pp. 110–115, p. 111; Martin SCHEUTZ, *Das Licht aus den geheimnisvollen Büchern vertreibt die Finsternis. Verbotene Werke bei den österreichischen Untergrundprotestanten*, in: Martin Mulsow – Michael Multhammer (eds.), Kriminelle – Freidenker – Alchemisten. Räume des Untergrunds in der Frühen Neuzeit, Cologne et al. 2014, pp. 321–351, p. 348.

84 Cf. M. GARLOFF, *The Troubles of a Protestant Bookseller in a Catholic Market*; Pravoslav KNEIDL, *Pražský knihkupec Johann Friedrich Rüdiger a jeho nabídka knih v roce 1748*, in: Knihy a dějiny, vol. 2, 1995, pp. 1–8.

house Veith, which specialised in the publishing of religious literature at an early stage. In addition to Pictet's *Christliche Sitten-Lehre*, an eleven-volume edition of *Das Christliche Jahr* was published by Veith after Sporck's death in the years 1738 to 1739, in which the authorship of Nicolas Le Tourneux was already revealed in the title.[85] In addition, the role of Augsburg engravers is of interest, who, like Johann Ulrich Krauss, worked with smaller commissions for Sporck.[86] Beyond Nuremberg and Augsburg, Sporck's publishing contacts for individual publications to Leipzig or Dresden are also to be examined, although they were smaller in relation to the southern German book trade.

The prints initiated by Sporck are to be located within the overall corpus in a broader spectrum of religious literature, ranging from Reformed authors such as Bénédict Pictet to Jansenist authors such as Louis-Isaac Le Maistre. Sporck was primarily concerned with promoting pious reading and conveying edifying content. Denominational classification or conscious identification with church-internal tendencies were secondary. The adaptation of the contents and the obliteration of authors such as Pictet or Le Tourneux were thus not only for censorship reasons; the writings were intended to convey contents of the Christian faith that did not necessarily have to coincide with Roman Catholic Church doctrine. It became clear in both examples that the original authorship, initially deliberately concealed for publication, fell into oblivion over the longer publication history, and new confessional classifications of the works took place. Also due to the textual adaptations, writings such as *Christliche Sitten-Lehre* were no longer clearly identifiable.

The way the ecclesiastical and secular authorities dealt with censored works illustrates the changes and case-related censorship practices in the Habsburg Monarchy of the early eighteenth century. In the case of *Das Christliche Jahr*, it became apparent that the work received an approbation from the University of Prague

85 Nicolas LE TOURNEUX, *Christliches Jahr, Das ist: Alle Epistlen und Evangelien, Welche Von der Römisch-Catholischen Kirch auf alle Sonn- und Fest-Täg durch das gantze Jahr abgelesen werden [...]*, 11 vols., Augsburg 1738–1739. It can be assumed that the Augsburg edition was based on the first Sporck edition of 1716f. In the preface it was stated that "in the present German translation, the latest and latter French edition has been faithfully used". A comparison of the editions is still to be made. Cf. on the publishing house Veith: Helmuth GIER, *Buchdruck und Verlagswesen in Augsburg vom Dreißigjährigen Krieg bis zum Ende der Reichsstadt*, in: Helmuth Gier – Johannes Janota (eds.), Augsburger Buchdruck und Verlagswesen. Von den Anfängen bis zur Gegenwart, Wiesbaden 1997, pp. 479–516; Günther GRÜNSTEUDEL, *Veith. Buchhandelsfamilie*, in: Stadtlexikon Augsburg, 1998, https://www.wissner.com/stadtlexikon-augsburg/artikel/stadtlexikon/veith/5738 (15. 8. 2022).

86 Cf. J. ŠERÝCH, *Michael Rentz fecit*, p. 142.

a few years after the first editions had to be printed outside the country and a heresy trial was brought against Sporck. Finally, after Sporck's death, the work was printed in Augsburg with explicit mention of the author Le Tourneux, with the publisher Veith taking his cue from the early Nuremberg editions of *Das Christliche Jahr*.

Beyond the publishing and reception history of the prints initiated by Sporck, the circulation of Jansenist writings in the Habsburg Monarchy of the early eighteenth century should be examined on a broader basis. The work of Nicolas Le Tourneux and his translations are well suited as an exemplary focus. There are also important points of reference for the translations into Hungarian explored by Gárbor Tüskés.[87] With up to 3,000 copies, Sporck envisaged a high print run for his works, which were to reach recipients – largely free of charge – in the local area as well as at the Viennese Court. As far as the actual radius of distribution is concerned, library catalogues of the Czech Republic and its neighbouring countries are to be evaluated here. Finally, the Viennese book market with its broad appeal should be examined more closely for the circulation of religious prints, also because book purchases, for example, for aristocratic or monastic libraries in northern Bohemia were often not made in Prague but in Vienna.[88] This also applies to the distribution of original French writings, as can again be exemplified by Le Tourneux for the phase of late Jansenism: The range of products offered by the bookseller Johann Thomas von Trattner in Vienna included religious literature to a large extent. Hence *L'Année Chrétienne* by Nicolas Le Tourneux was one of the works that the Paris publisher Nicolas Desaint passed on to Trattner in 1768.[89]

87 Cf. Gárbor TÜSKÉS, *Une exégese janséniste oubliée de la fin du XVIIe siècle. Un chapitre de l'histoire de la littérature française traduite en hongrois*, in: Neohelicon, vol. 29/2, 2002, pp. 39–62.

88 Cf. Jindřich KOLDA, *Správa Broumovské konventní knihovny v 17. a 18. století*, in: Folia historica Bohemica, vol. 34, 2019, pp. 321–345, and my FWF-project *Foreign Booksellers in Vienna and Prague 1680–1750*.

89 Frédéric BARBIER, *Buchhandelsbeziehungen zwischen Wien und Paris zur Zeit der Aufklärung*, in: Johannes Frimmel – Michael Wögerbauer (eds.), Kommunikation im 18. Jahrhundert. Das Beispiel der Habsburgermonarchie, Wiesbaden 2009, pp. 31–44, p. 43.

Hrabě František Antonín Špork a jeho knihy. Oficiální a tajný tisk knih v Evropě na počátku 18. století

MONA GARLOFF

Tento článek zkoumá složité publikační sítě, jež vznikly ve střední Evropě kolem hraběte Františka Antonína Šporka (1662–1738). Špork usiloval o šíření nekonformní náboženské literatury, která kromě jansenistických autorů zahrnovala široké spektrum heterodoxních děl od protijezuitských až po pietistické a spiritualistické myšlenky.

Kromě Prahy a častých cest do Vídně trávil Špork většinu času na svých panstvích v Kuksu a Lysé nad Labem, kde udržoval soukromé tiskárny. Pokud mu v tom nebránila cenzurní opatření, vydával Špork uvedené tisky anonymně ve svých tiskárnách a zajišťoval jejich co nejširší distribuci. Často šlo o překlady z francouzštiny. Jeho dvě dcery Marie Eleonora a Anna Kateřina sehrály důležitou roli při překládání raných děl a jako nezávislé tlumočnice.

Na jedné straně měly být tisky distribuovány mezi místní obyvatelstvo Šporkových panství jako nástroj náboženské výchovy, na druhé straně se Špork snažil získat pro své spisy otevřeně smýšlející šlechtice u vídeňského dvora. Špork byl s císařem a s císařskými úřady v dlouhodobém napětí kvůli různým právním sporům. Navíc jeho nepovolená vydavatelská činnost přinášela silný konfliktní potenciál, jak dokládá konfiskační řízení namířené proti hraběti. V roce 1711 byla na příkaz arcibiskupské konzistoře Šporkova tiskárna v Lysé uzavřena a tiskařské stroje a tiskoviny zabaveny.

Pro vydávání cenzurovaných spisů byly zásadně důležité vydavatelské sítě přesahující hranice Šporkových panství. Článek se zabývá šířením nábožensky nekonformní literatury v Čechách a předkládá nové poznatky o Šporkových vydavatelských sítích, zejména směrem k Norimberku. Na případových studiích je zkoumán převážně tajný obchod s náboženskou literaturou v Čechách a jsou přesněji určeny vydavatelské sítě kolem hraběte Šporka. Šporkova korespondence odhaluje propracovanou, daleko sahající vydavatelskou síť, kterou hrabě využíval například k vydávání jansenistických spisů. Vydání jeho autobiografie *Leben eines herrlichen Bildes wahrer und rechtschaffener Frömmigkeit* (1717), která obsahovala i rozsáhlý soubor jeho soudních spisů, připravoval několik let norimberský nakladatel Friedrich Roth-Scholtz. Kromě toho Špork těžil také z výjimečné role říšského města

v oboru mědirytectví, jak dokládá usazení rytce Michaela Heinricha Rentze v Kuksu.

Knihkupci jako Roth-Scholtz, Johann Friedrich Rüdiger a Peter Conrad Monath z Norimberka podléhali v habsburské monarchii obchodním omezením kvůli své protestantské náboženské orientaci. V oficiální distribuci prezentovali cenzuře vyhovující sortiment. Časté příkazy ke konfiskaci ukazují, že ačkoli se úřady staraly o kontrolu knižního trhu, zejména zahraniční obchodníci využívali četné skuliny k distribuci podezřelých nebo cenzurovaných knih prostřednictvím alternativních distribučních kanálů.

Článek seznamuje s oficiálními a tajnými knihkupeckými vazbami v Čechách na počátku 18. století. Podrobně analyzuje nakladatelské vztahy kolem Šporka na příkladu stěžejního vydání knihy *Das Christliche Jahr*, překladu díla *L'Année Chrétienne* od Nicolase Le Tourneux. Spektrum vydávání Šporkových spisů je uvedeno do širšího kontextu. Článek je zakončen úvahou o možnostech budoucího výzkumu.

STUDIE

Vliv mezinárodních událostí na postoj Němců vůči Čechům v letech 1839 až 1848[1]

MIROSLAV ŠEDIVÝ

MIROSLAV ŠEDIVÝ: The influence of international events on the attitude of the Germans towards the Czechs in 1839 through 1848
The revolutionary year of 1848 is considered a watershed in Czech-German relations. The aim of the study is to point out the fact that these relations were characterised by greater continuity and their deterioration occurred gradually from the end of the 1830s at the latest. The main cause of this process was the influence of international events on the attitude of the German public, who eventually came to believe that relations between states and nations were increasingly defined by *jus manuarium* (law of the jungle) instead of the written law. One of the consequences of this feeling of insecurity was the tendency to perceive other states and nations as potential threats. In the end, the Czechs also became a potential threat, and therefore the question of their own security became a fundamental factor in the formation of the German attitude towards the Czech nation and at the same time the Czech lands.
Keywords: Germans – Czechs – concept of security – nationalism – pan-Germanism – pan-Slavism – international relations – Kraków – Rhine crisis – Vormärz (Pre-March) Period – 1848

1 Tato studie byla napsána jako výsledek projektu Grantové agentury České republiky *Německá reakce na nejistotu v mezinárodních vztazích: Němci a Evropa mezi psaným právem a právem silnějšího 1839–1853* (21-02257S).

Revoluční rok 1848 je tradičně vnímán jako milník v česko-německých vztazích, které se právě tehdy výrazně zhoršily kvůli odlišnému pohledu na budoucí uspořádání střední Evropy. Toto hodnocení má bezesporu své opodstatnění v zájmu zpřehlednění výkladu dobových událostí, současně je však nutné brát ho jako užitečnou historickou zkratku.[2] Geneze vzájemných antipatií se totiž vyznačovala větší kontinuitou a její počátek lze dohledat již před tímto rokem. Zejména na německé straně je možné vypozorovat nárůst nedůvěry či dokonce animozity nejpozději od přelomu 30. a 40. let 19. století. V odborné literatuře je příčina tohoto procesu vysvětlena jen zběžně,[3] a totéž platí i pro spojení jeho počátku s Rýnskou krizí roku 1840,[4] která mezi Němci měla vyvolat nejen národní šovinismus, ale také „radikální zvrat v německo-českých vztazích".[5] Zde se však logicky nabízí otázka, zda je takto možné hodnotit krizi, která byla primárně sporem mezi Němci a Francouzi, ovšem s Čechy neměla nic společného. Problém vyvstává i v souvislosti s dopadem krize na vývoj samotného německého nacionalismu. Zatímco generace historiků a historiček v ní viděli zásadní stimul k jeho přeměně v masové a vůči sousedním národům nepřátelské hnutí,[6] někte-

2 Peter BURIAN, *Zum reichsdeutschen Tschechenbild der Märzrevolution 1848/49*, in: Winifried Eberhard (ed.), Westmitteleuropa, Ostmitteleuropa. Vergleich und Beziehungen. Festschrift für Ferdinand Seibt, München 1992, s. 229–249; Jan KŘEN, *Die Konfliktgemeinschaft. Tschechen und Deutsche 1780–1918*, München 1996, s. 73.

3 Arnošt KLÍMA, *Češi a Němci v revoluci 1848–1849*, Praha 1994, s. 5–8; Dagmar MORAVCOVÁ, *Velkoněmečtí liberálové ve frankfurtském parlamentu 1848–1849*, Český časopis historický 89, 1991, č. 5/6, s. 740.

4 Jiří KOŘALKA, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*, Praha 1996, s. 30.

5 Hans LADES, *Die Tschechen und die deutsche Frage*, Erlangen 1938, s. 78.

6 Hans FENSKE, *Imperialistische Tendenzen in Deutschland vor 1866. Auswanderung, Überseeische Bestrebungen, Weltmachträume*, Historisches Jahrbuch 97, 1978, s. 340; Albert FUNK, *Föderalismus in Deutschland. Vom Fürstenbund zur Bundesrepublik*, Bonn 2010, s. 174; Wolfgang HARDTWIG, *Vom Elitebewußtsein zur Massenbewegung. Frühformen des Nationalismus in Deutschland 1500–1840*, in: Wolfgang Hardtwig (ed.), Nationalismus und Bürgerkultur in Deutschland 1500–1914, Göttingen 1994, s. 49; Thomas NIPPERDEY, *Deutsche Geschichte 1800–1866,* München 1998, s. 311; Hagen SCHULZE, *Der Weg zum Nationalstaat. Die deutsche Nationalbewegung vom 18. Jahrhundert bis zur Reichsgründung*, München 1997, s. 80–83; Lorie A. VANCHENA, *The Rhine Crisis of 1840. Rheinlieder, German Nationalism, and the Masses*, in: Nicholas Vazsonyi (ed.), Searching for Common Ground. Diskurse zur deutschen Identität 1750–1871, Köln 2000, s. 239–251; Hans-Ulrich WEHLER, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte. Zweiter Band: Von der Reformära bis zur industriellen und politischen „Deutschen Doppelrevolution" 1815–1845/49*, München 1989, s. 398–399.

ré analýzy publikované v posledních dvou desetiletích jsou vůči takto striktním závěrům skeptické.[7]

S výše uvedenými úskalími se pokusí popasovat tato studie, jejímž hlavním cílem je vysvětlit příčinu zhoršení postoje Němců vůči Čechům v průběhu čtyřicátých let 19. století. V souladu s tezí o kontinuitě tohoto procesu a přinejmenším o nepřímém vlivu Rýnské krize přichází nejen s novými prameny, ale také s premisou, že obvykle uplatněná nacionální optika nestačí k úplnému pochopení tohoto procesu. Nacionalismus totiž nebyl sám o sobě příčinou, nýbrž součástí rozsáhlejšího fenoménu, kterým byl nárůst nedůvěry v sílu mezinárodního práva a zachování míru. Právě zde je nutné hledat elementární důvod negativní transformace německo-českých vztahů ve sledovaném období.

Pocit „mezinárodní nejistoty" byl v německé společnosti velmi silný, pochopitelně především u vzdělaných příslušníků střední a vyšší třídy se zájmem o mezinárodní události. Pramenil z rychlého sledu mezinárodních krizí a ozbrojených konfliktů v Evropě i v zámoří od konce třicátých let. Rýnská krize byla v tomto ohledu nejsilnějším, ovšem zdaleka ne jediným impulsem pro nárůst obav o bezpečnost německých států a jejich geopolitických a hospodářských zájmů. Logickým důsledkem byl zvýšený zájem o mezinárodní události a diskuse o fungování stávajícího systému mezinárodních vztahů. V nich čím dál tím častěji zazníval názor, že tento systém již notně zkorodoval a nenabízí dostatečnou ochranu proti vnějším hrozbám. Řešením mělo být posílení pravomocí Německého spolku v zájmu zefektivnění jeho zahraniční politiky, zlepšení bojeschopnosti spolkové armády a vytvoření válečného námořnictva. Vedle toho se ozývaly hlasy požadující dosažení hajitelnější hranice skrze teritoriální expanzi či přistoupení sousedních států ke spolku a zajištění dodatečných materiálních zdrojů v nově založených německých koloniích. Všechny tyto ambice rychle zapustily hluboké kořeny v německém národním hnutí, jehož stoupenci tímto způsobem reagovali na skutečné či domnělé hrozby.[8]

---

7 James M. BROPHY, *The Rhine Crisis of 1840 and German Nationalism. Chauvinism, Skepticism, and Regional Reception*, The Journal of Modern History 85, 2013, č. 1, s. 1–35; Christian GÜRTLER, *Vereine und nationale Bewegung in Breslau 1830–1871. Ein Beitrag Breslaus zur Bewegung für Freiheit und Demokratie in Deutschland*, Frankfurt am Main 2003, s. 33–37; Johannes HONSELL, *Bayern und die Rheinkrise von 1840*, nevydaná diplomová práce, München 2002; Miroslav ŠEDIVÝ, *The Austrian Empire, German Nationalism and the Rhine Crisis of 1840*, Austrian History Yearbook 47, 2016, s. 15–36.

8 Hans FENSKE, *Ungeduldige Zuschauer. Die Deutschen und die europäische Expansion 1815–1880*, in: Wolfgang Reinhard (ed.), Imperialistische Kontinuität und nationale Ungeduld im 19. Jahrhundert, Frankfurt 1991, s. 87–123; Matthew P. FITZPATRICK, *Liberal Imperialism in*

V důsledku klesající důvěry v sílu psaného práva šla ruku v ruce rostoucí víra v sílu práva silnějšího: nevítězil ten, kdo měl pravdu, nýbrž ten, kdo ji byl schopen vnutit ostatním. Tento politický realismus se zformoval již před vydáním spisu Augusta Ludwiga von Rochau *Grundsätze der Realpolitik* v roce 1853 a dokonce před politickými a ozbrojenými konflikty revolučních let 1848 a 1849.[9] Ze stejného důvodu již dříve došlo ke změně ve vnímání ostatních národů, z nichž se nejpozději od konce třicátých let stávali potenciální nepřátelé. Ačkoliv i mezi německými nacionalisty byla do poslední chvíle silně zakořeněná touha po lepším mezinárodním pořádku založeném na spravedlnosti a vzájemné důvěře, paralelní úsilí o zajištění vlastní bezpečnosti skrze zvýšení materiální síly Německa tuto bohulibou ambici nakonec odsoudilo k neúspěchu. Snaha o lepší ochranu mezi údajnými predátory přiměla příslušníky vládnoucích a intelektuálních elit prosazovat vlastní bezpečnostní zájmy na úkor ostatních. Tento egoistický přístup se nejvýrazněji projevil ve vztahu k Francouzům, Dánům, Italům a některým slovanským národům včetně Čechů.[10]

Německá reakce na nejistotu v mezinárodní politice je právě tím procesem, který spojuje Rýnskou krizi se změnou v česko-německých vztazích. Krize stála u jeho zrodu, vnímání Čechů jako hrozby pak bylo jedním z jeho důsledků. Podobnou roli však sehrály i další události v Evropě a zámoří, které k tomuto pocitu s menší či větší intenzitou přispěly.[11] Z tohoto důvodu je možné propojit koexistenci obou etnik i s první britsko-čínskou opiovou válkou z let 1839–1842. I když se nepochybně jedná o extrémní příklad, nepostrádá na významu s ohledem na sku-

---

Germany. Expansionism and Nationalism 1848–1884, New York–Oxford 2008, s. 27–42; Michael FRÖHLICH, *Imperialismus. Deutsche Kolonial- und Weltpolitik 1880–1914*, München 1997, s. 17; Dirk van LAAK, *Über alles in der Welt. Deutscher Imperialismus im 19. und 20. Jahrhundert*, München 2005, s. 51–55; Frank MÖLLER, *Vom revolutionären Idealismus zur Realpolitik. Generationswechsel nach 1848?*, Historische Zeitschrift. Beihefte, New Series 36, 2003, s. 71–91; Frank L. MÜLLER, *Imperialist Ambitions in Vormärz and Revolutionary Germany*, German History 17, 1999, č. 3, s. 346–368.

9 John BEW, *Realpolitik. A History*, Oxford 2016, s. 42–47; Natascha DOLL, *Recht, Politik und »Realpolitik« bei August Ludwig von Rochau (1810–1873). Ein wissenschaftsgeschichtlicher Beitrag zum Verhältnis von Politik und Recht im 19. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 2005, s. 21–33.

10 Hartwig BRANDT, *Europa 1815–1850. Reaktion, Konstitution, Revolution*, Stuttgart 2002, s. 107; Andrew LEES, *Revolution and Reflection. Intellectual Change in Germany during the 1850's*, The Hague 1974, s. 129 a 132.

11 Jonathan SPERBER, *Rhineland Radicals. The Democratic Movement and the Revolution of 1848–1849*, Princeton 1991, s. 268; Miroslav ŠEDIVÝ, Ohlas Rýnské krize v Rakouském císařství. Příspěvek ke studiu veřejného mínění v českých zemích doby předbřeznové, in: ČČH 112, 2014, č. 4, s. 681–712.

tečnost, že poskytuje důkaz o postupující globalizaci světového pořádku, jehož součástí byly nejen evropské mocnosti, Spojené státy americké a další zámořští aktéři, ale také oblasti v srdci Evropy. Jeho důsledky pro středoevropský region však dosud zůstávají stranou zájmu v odborné literatuře věnované „propojování" světa v polovině 19. století.[12] Pro pochopení historie tehdejších německo-českých vztahů je však právě tato kontextualizace v rámci středoevropských, evropských a v omezené míře i světových dějin nezbytná.[13]

Nový přístup k hodnocení postoje Němců vůči Čechům logicky vede k potřebě metodologické inovace. Nacionální perspektiva je v tomto ohledu zcela nevyhovující, neboť je příliš úzká: nacionalismus nebyl příčinou, nýbrž jen jednou z možných reakcí na pocit ohrožení ve zdánlivě nebezpečném světě. Dalším problémem spojeným s tímto dosud převazujícím pohledem na události sklonku čtyřicátých let je škatulkování společnosti a geopolitických cílů dle přednastavených kontrapunktů typu nacionalista versus ostatní, případně konzervativec versus liberál či demokrat, což mnohdy vede k zavádějícím zjednodušením. V souvislosti s obsahem této studie je možné uvést jako vhodný příklad hodnocení postoje německých liberálů a demokratů k anexi Krakova Rakouskem v roce 1846: ten měl být jednoznačně negativní již jen proto, že se tohoto činu dopustila konzervativní velmoc.[14] Ve skutečnosti nikoliv ústavní preference, nýbrž geopolitika a s ní spojená otázka vlastní bezpečnosti formovaly názory současníků a byly zodpovědné jak za smířlivou reakci Němců na anexi, tak i jejich rostoucí averzi vůči Čechům.[15] Proto je zvolená problematika analyzována s pomocí konceptu bezpečnosti, jenž umožňuje definovat dostatečně široký metodologický rámec těmito třemi otázkami: Bezpečnost pro koho? Bezpečnost před kým? Bezpečnost jakým způsobem?[16]

---

12 Christopher Alan BAYLY, *Zrod moderního světa 1780–1914. Globální spojitosti a srovnání*, Brno 2020, s. 174–175; Jürgen OSTERHAMMEL, *The Transformation of the World. A Global History of the Nineteenth Century*, Princeton 2014, s. 397–411.

13 K dosavadním pokusům o zasazení českých dějin 19. století do evropského kontextu viz Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jan P. KUČERA, *České země v evropských dějinách, díl třetí: 1756-1918*, Praha – Litomyšl 2006.

14 Harald MÜLLER, *Die Annexion der Republik Krakau und die deutsche Öffentlichkeit (1846/47)*, Jahrbuch für Geschichte der sozialistischen Länder Europas 26, 1983, č. 2, s. 147–158; Marceli SZAROTA, *Die letzten Tage der Republik Krakau*, Breslau 1911, s. 168.

15 Brendan SIMMS, Nationalismus und Geopolitik in Deutschland vor 1847, in: Vincenc Rajšp – Ernst Bruckmüller (ed.), Recht, Geschichte, Nation, Ljubljana 1999, s. 397–403.

16 David A. BALDWIN, *The concept of security*, Review of International Studies 23, 1997, č. 1, s. 5–26; Barry BUZAN, *People, States, and Fear. The National Security Problem in International Relations*, Brighton 1983, s. 245; Barry BUZAN, *Peace, Power, and Security. Contending concepts in the Study of International Relations*, Journal of Peace Research 21, 1984, č. 2, s. 109–125; Eck-

Na první otázku lze odpovědět, že pro německy mluvící obyvatele států Německého spolku. V této studii je pro ně použito označení Němci a Německo, třebaže pozornost je věnována primárně té části společnosti, která se pod vlivem mezinárodních událostí nacionalizovala. Bezpečnost se vztahovala nejen na teritoriální celistvost německých zemí a jejich zájmů ve světě, ale také na nich závisejících životů a prosperity jejich obyvatel. Na druhou otázku je odpověď opět jednoznačná: před hrozbami ze strany jiných evropských států, zejména velmocí. Postupem doby se jimi staly i některé evropské národy, dokonce i ty, které nedisponovaly vlastním státním útvarem, což byl případ především Poláků a Čechů. Pokud jde o třetí otázku spojenou se způsobem dosažení adekvátní bezpečnosti, pak zde existovalo více odpovědí v podobě několika základních řešení od tradičních mezistátních aliancí přes mírové hnutí až po vytvoření větších národních celků v souladu s premisou, že „v jednotě je síla". Právě třetí způsob jednoznačně dominoval v německé společnosti, třebaže Němci již svým národním útvarem disponovali v podobě Německého spolku. Ne všichni však s ním byli po Rýnské krizi spokojeni, neboť pochybovali o jeho schopnosti čelit cizí agresi. Někteří toužili po jeho reformě, jiní pak snili o jeho radikální přeměně v národní stát. Otázka budoucího politického uspořádání „německého" prostoru nabízela různá řešení, jejichž podoba však není pro obsah této studie podstatná. Tou je naopak skutečnost, že se Němci většinou dokázali shodnout na podobě vnějšího ohrožení a potřebě posílení vlastní obranyschopnosti.[17]

Tématu studie je podřízena jak metodologie, tak její struktura a volba pramenů. Již před rokem 1848 dospělo mnoho Němců k přesvědčení, že se nepřátelé nacházejí podél celé hranice spolku; pocit obklíčení z vilémovské éry konce 19. století tak měl svůj předobraz v době předbřeznové. K vysvětlení geneze tohoto pocitu budou postupně představeny formativní události a procesy, jmenovitě fenomén Východní otázky, Rýnská krize, agresivní politika Velké Británie v Evropě i ve světě,

---

art CONZE, *Geschichte der Sicherheit. Entwicklung, Themen, Perspektiven*, Göttingen 2018, s. 38; Jennifer JACKSON-PREECE, *Security in International Relations*, London 2011, s. 14-20; Edward A. KOLODZIEJ, *Security and International Relations*, Cambridge 2005, s. 57-65; Emma ROTHSCHILD, What Is Security?, *Daedalus* 124, 1995, č. 3, s. 53–98; Andrea SCHNEIKER, *Sicherheit in den Internationalen Beziehungen. Theoretische Perspektiven und aktuelle Entwicklungen*, Wiesbaden 2017, s. 22–33.

17 Specifický způsob reakce na nejistotu v mezinárodních vztazích představoval návrh rakouského kancléře Metternicha na vytvoření ligy k zachování míru v Evropě v srpnu 1840. Miroslav ŠEDIVÝ, *Projekt ligy k zachování míru v Evropě (1840). Svatá, nebo Severoatlantická aliance?*, in: Marian Hochel (ed.), Moderní Evropan první poloviny 19. století. K životnímu jubileu profesora Dušana Uhlíře, Opava–Praha 2019, s. 287–301.

otázka Šlesvicka a Holštýnska, vzestup skandinavismu a italského nacionalismu. Další část textu je věnována polským událostem roku 1846, jež umocnily obavy Němců z ohrožení východní hranice Ruskem, Poláky a dalšími Slovany. Především na příkladu rakouské anexe Krakova je vysvětlen způsob, jakým Němci reagovali na reálné či domnělé hrozby a jak se právě v tomto období utvářelo jejich silné přesvědčení, že Češi představují jednu z nich. Závěrečný oddíl je věnován zesílení tohoto geopolitického pesimismu během roku 1848, čímž v zájmu zdůraznění kontinuity tohoto procesu záměrně přesahuje konec doby předbřeznové. Zejména pro toto stěžejní období let 1846 až 1848 jsou využity různorodé primární prameny, zejména noviny, pamflety, diplomatické a situační zprávy, z nichž mnohé dosud zůstaly českými i zahraničními badateli opomenuty.[18]

Počátek zvýšeného zájmu Němců o dění na mezinárodní scéně byl spojen s vypuknutím ozbrojeného konfliktu v Osmanské říši na jaře 1839. Střet sultána a jeho egyptského místodržícího se jevil jako hrozba nejen pro celistvost tohoto chřadnoucího impéria, ale také pro zachování míru v Evropě.[19] Ten byl ohrožen kvůli odlišnému postoji evropských velmocí vůči poměrům na Blízkém východě již od první poloviny třicátých let, na konci této dekády však byla situace vážnější než kdykoliv dříve, neboť kvůli jejich vyhroceným vztahům se válečný požár mohl snadno přenést do nitra starého kontinentu. Na tuto situaci reagoval mimo jiné autor anonymního pamfletu *Die europäische Pentarchie*, jenž využil blízkovýchodní krizi k propagaci ruské dominance ve střední Evropě. S ohledem na mezinárodní napětí navrhl, aby pět velmocí vytvořilo své zájmové sféry vlivu, za jejichž bezpečnost by nesly odpovědnost. Německý spolek by svého ochránce našel v Rusku.[20] Hlavní význam pamfletu spočíval v tom, že pod jeho vlivem Němci nyní nediskutovali pouze o vztazích mezi evropskými státy a Osmanskou říší, ale také o míře stability a bezpečnosti v samotné Evropě. I oni si uvědomovali závažnost situace, současně však jednoznačně odmítli myšlenku ruského protektorátu. Nevýznamnější odpovědí byl pamflet Wolfganga Menzela *Europa im Jahr 1840*, vydaný ve Stuttgartu ještě v roce 1839 v duchu politického realismu a nacionalismu.[21] Ačkoliv si Menzel přál zachování míru a doufal ve spravedlnost v mezinárodní politice,

18 Michal CHVOJKA, *Situačné správy. Archívny zdroj medzi kritickou a idealizujúcou reflexiou skutočnosti*, Nové historické rozhľady 1, 2011, č. 2, s. 77–99.

19 Letitia W. UFFORD, *The Pasha. How Mehemet Ali Defied the West, 1839–1841*, Jefferson 2007, s. 61-76.

20 Peter JAHN, *Russophilie und Konservatismus. Die russophile Literatur in der deutschen Öffentlichkeit 1831–1852*, Stuttgart 1980, s. 241.

21 Wolfgang MENZEL, *Europa im Jahr 1840*, Stuttgart 1839.

nevěřil v účinnost mezinárodní spolupráce v podobě pan-evropské organizace a již vůbec neviděl přínos v ruském patronátu. Na základě svého přesvědčení o nejisté budoucnosti Evropy požadoval silné Německo. V průběhu zimy se tento názor stal velmi rozšířeným v německých novinách a politických brožurách.[22]

V téže době ovlivnila problematika takzvané Východní otázky německé veřejné mínění ještě jedním důležitým způsobem. Od první poloviny třicátých let byla ve Francii a Velké Británii na vzestupu silná rusofobie. Tento proces měl několik příčin, z nichž významnou roli sehrály rusko-osmanské vztahy. Ve francouzské i britské společnosti se rozšířil názor o ruské touze po dominanci na Balkáně i ve východním Středomoří. Carova říše tak představovala hrozbu nejen pro sultánovo impérium, ale také geopolitické a hospodářské zájmy obou západních velmocí.[23] V rámci této protiruské kampaně se objevilo mnoho nepravdivých obvinění, z nichž jedno se týkalo ruské kontroly dunajské delty. Vláda v Petrohradě zde údajně mařila obchodní plavbu jiných států.[24] Toto tvrzení vyvolalo pozornost v Německu, kde byl Dunaj čím dál tím více vnímán jako významná komunikace spojující střední Evropu nejen s Balkánem a Černým mořem, ale také s dalšími regiony Blízkého a Středního východu. Pro některé Němce nyní Rusko bylo nejen bezprostřední hrozbou pro východní hranici Německého spolku, ale také pro jeho obchodní zájmy.[25]

Výsledkem obavy o nerušenou plavbu na Dunaji byl požadavek kontroly celé řeky, a to včetně její delty. Tento plán vstoupil do dějin jako koncept německé střední Evropy (*Mitteleuropa*). Od konce třicátých let rychle získával na popularitě. Jeho realizace by však nevyhnutelně vedla k německé nadvládě nad národy žijícími podél Dunaje. Na tomto příkladě lze jasně doložit, jak pocit ohrožení vlastních

22 Friedrich GIEHNE, *Glossen zu der Schrift über die europäische Pentarchie, Besonders abgedruckt aus Atlas. Monatschrift für Zeitgeschichte und Völkerkunde. 1840. Februar-Heft*, Stuttgart 1840; Gustaf HÖFKEN, *Der deutsche Zollverein in seiner Fortbildung*, Stuttgart–Tübingen 1842, s. 4; Heinz GOLLWITZER, *Europabild und Europagedanke. Beiträge zur deutschen Geistesgeschichte des 18. und 19. Jahrhunderts*, München 1951, s. 313–316; Steffen L. SCHWARZ, *Despoten, Barbaren, Wirtschaftspartner. Die Allgemeine Zeitung und der Diskurs über das Osmanische Reich 1821–1840*, Wien 2016, s. 291–293.

23 John H. GLEASON, *The Genesis of Russophobia in Great Britain. A Study of the Interaction of Policy and Opinion*, Cambridge 1950, s. 277; Margaret LAMB, *Writing up the Eastern Question in 1835–1836*, The International History Review 15, 1993, č. 2, s. 239–268.

24 Constantin ARDELEANU, *International Trade and Diplomacy at the Lower Danube. The Sulina Question and the Economic Premises of the Crimean War (1829–1853)*, Braïla 2014, s. 136–141.

25 Dieter GROH, *Rußland und das Selbstverständnis Europas*, Neuwied 1961, s. 180 a 189.

geopolitických a hospodářských zájmů vyvolal imperialistickou reakci, která ovšem nebyla motivována nepřátelstvím vůči etnikům, jichž se primárně týkala.[26]

Jestliže Němci reagovali tímto způsobem na ohrožení vlastních zájmů na vzdáleném Balkáně, pak nepřekvapí intenzita, s jakou odpověděli na nebezpečí v bezprostřední blízkosti své hranice. Jejich obava z rozšíření války z Osmanské říše do Evropy se zdála být oprávněnou od poloviny roku 1840, kdy nesoulad mezi mocnostmi vedl k vypuknutí Rýnské krize. Rozhodnutí Rakouska, Pruska, Velké Británie a Ruska z 15. července vyřešit konflikt mezi sultánem a jeho egyptským místodržícím bez spolupráce s Francií vyvolalo v tomto království vlnu nevole. Vláda v Paříži zahájila ostentativní přípravy na válku a část veřejnosti plamenně hovořila o dobytí levého břehu Rýna, což se však týkalo i území Německého spolku, jehož obyvatelé reagovali na francouzské teritoriální aspirace jednoznačně negativně. Bez ohledu na vlastní politické přesvědčení, společenské postavení či místo původu odmítali vzdát se sebemenší části „německé vlasti". I Němci na východě nyní prokázali solidaritu s těmi v Porýní a byli připraveni participovat na jeho obraně.[27]

Šok z krize ještě více stimuloval diskusi o bezpečnosti německých států a zachování míru v Evropě. Pro mnohé to první bylo považováno za nedostatečné, to druhé dokonce za nemožné. Víra v sílu psaného práva dostala tvrdý direkt, naopak narostla důvěra v sílu práva pěstního, třebaže stále dominovala touha po životě v míru.[28] V souladu s rčením *si vis pacem, para bellum* se ke slovu dostal požadavek na zlepšení materiální síly Německého spolku.[29] Francouzský konzul v Gdaňsku hlásil své vládě v lednu 1843, že i díky zkušenosti s Rýnskou krizí tato myšlenka převládla v německé společnosti, a poukázal na článek v *Journal de Francfort*, který začínal právě tímto úslovím, aby poté shrnul jeho význam pro Německo: „Němečtí

26 Jacques DROZ, *L'Europe centrale. Évolution historique de l'idée de «Mitteleuropa»*, Paris 1960, s. 53–62; Henry Cord MEYER, *Drang nach Osten. Fortunes of a Slogan-concept in German-Slavic Relations, 1849–1990*, Bern 1996, s. 36; Klaus THÖRNER, *„Der ganze Südosten ist unser Hinterland". Deutsche Südosteuropapläne von 1840 bis 1945*, Freiburg 2008, s. 19–47.

27 P. E. CAQUET, *The Napoleonic Legend and the War Scare of 1840*, The International History Review 35, 2013, č. 4, s. 702–722; Eugéne de GUICHEN, *La crise d'Orient de 1839 à 1841 et l'Europe*, Paris 1921, s. 339; Adolf HASENCLEVER, *Die Orientalische Frage in den Jahren 1838–1841. Ursprung des Meerengenvertrages vom 13. Juli 1841*, Leipzig 1914, s. 225; Irmline VEIT-BRAUSE, *Die deutsch-französische Krise von 1840. Studien zur deutschen Einheitsbewebung*, Köln 1967, s. 106-125.

28 Miroslav ŠEDIVÝ, *Crisis among the Great Powers. The Concert of Europe and the Eastern Question*, London–New York 2017, s. 241–279; Peter WENDE, *Radikalismus im Vormärz. Untersuchungen zur politischen Theorie der frühen deutschen Demokratie*, Wiesbaden 1975, s. 188.

29 K identické reakci došlo v téže době v Itálii. Miroslav ŠEDIVÝ, *Si vis pacem, para bellum. The Italian Response to International Insecurity 1830–1848*, Vienna 2021, s. 114–123.

vládci a jejich poddaní přemýšlí o budoucnosti, upřímně touží po míru, jsou rádi za rozvoj průmyslu, který nemůže prosperovat v době války, ovšem také nemají přílišnou důvěru v trvání tohoto míru. Chtějí být připraveni na všechny eventuality, nechtějí si pouze užívat momentálního klidu a bezpečí, ale dívají se dál a chtějí, aby Německo bylo jednotné, silné a vyzbrojené pro nejisté a pochybné dny."[30] Právě toto byl důvod, proč se během Rýnské krize společně s kritikou poměrů na mezinárodní scéně objevil požadavek na posílení spolkové armády, vytvoření spolkové flotily a územní korekci západní hranice, která se mnohým zdála příliš zranitelnou. V zájmu lepší obranyschopnosti byl vznesen nárok na „stará říšská území" Alsaska a Lotrinska, ovšem k jejich anexi mělo dojít pouze v případě, že by Francie sama válku vyvolala a byla v ní poražena.[31]

Pokud již před rokem 1840 bylo Rusko vnímáno jako hrozba na východě, pak nyní byla stejná role přisouzena Francii na západě. I vůči ní došlo v Německu k reakci, která může být definována termínem "geografie ohrožení" (*Bedrohungsgeografie*).[32] Jedním z jejích důležitých projevů bylo rozšíření konceptu *Mitteleuropy* z podunajské oblasti na Belgii, Nizozemí a Švýcarsko. Všechny tyto státy představovaly strategická území v případě války s Francií, a proto bylo důležité s nimi uzavřít spojenectví, v ideálním případě formou jejich přistoupení k Německému spolku. Tento plán byl obhajován geostrategickými a hospodářskými zájmy a současně i společným germánským původem. Tímto způsobem Rýnská krize přispěla rovněž k rozšíření pangermánských nálad v německé společnosti.[33]

Touha po rozšíření Německého spolku byla rovněž motivována obavami z námořní dominance Velké Británie. Tato mocnost se v roce 1840 stala třetí geopolitickou hrozbou v důsledku agresivního prosazování britských ekonomických zájmů. Na jaře 1840 vedla vláda v Londýně nevyhlášenou válku o síru proti Králov-

30 *Journal de Francfort. Politique et littéraire* 24. 1. 1843, č. 24, s.p., přiloženo k Cussy Guizotovi, Gdaňsk, 30. 1. 1843, Archives du Ministère des affaires étrangères, Paříž (dále jen AMAE), CPC (dále jen CPC), Prusse 1.

31 Hans FENSKE, *Das Elsaß in der deutschen Öffentlichen Meinung von 1820 bis 1866*, in: Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins 119, 1971, s. 244–245; Thomas MÜLLER, *Imaginierter Westen. Das Konzept des „deutschen Westraums" im völkischen Diskurs zwischen Politischer Romantik und Nationalsozialismus*, Bielefeld 2009, s. 67–77.

32 Alexa GEISTHÖVEL, *Restauration und Vormärz 1815–1847*, München–Wien–Zürich 2008, s. 47. Rovněž Hans-Dietrich SCHULTZ, *Deutschlands „natürliche" Grenzen. „Mittellage" und „Mitteleuropa" in der Diskussion der Geographen seit dem Beginn des 19. Jahrhunderts*, Geschichte und Gesellschaft 15, 1989, s. 248–281.

33 Helmut SYDOW, *Die Handelsbeziehungen zwischen Belgien und dem Zollverein 1830–1885*, Köln–Wien 1979, s. 90–92; Roman SZPORLUK, *Communism and Nationalism. Karl Marx Versus Friedrich List*, New York–Oxford 1991, s. 125–131.

ství obojí Sicílie, které bylo pod vahou britské námořní převahy přinuceno k podpisu nevýhodné smlouvy o exportu sicilské síry.[34] V Německu byl konflikt sledován se značným zájmem a většinou také kritizován jako flagrantní porušení principů mezinárodního práva.[35] Situace se jevila o to vážnější, že se nejednalo o ojedinělý případ bezskrupulózního jednání „hrdého Albionu". Ve stejné době totiž Britové válčili s Čínou v první opiové válce a současně vedli vojenské operace v Afghánistánu. Pro Němce se nyní Británie stávala objektem obdivu pro její námořní a hospodářskou sílu a ze stejného důvodu i zdrojem obav.[36] Tuto rozpolcenost nejlépe vyjádřil politický ekonom Friedrich List, který mimo jiné publikoval dva články se stejným názvem: *Dr. Bowring und der Deutsche Zollverein*. První vyšel v roce 1839, druhý o dva roky později. Jejich obsah prozrazuje zjevný posun ve vnímání Velké Británie jako hrozby pro Německo, jež dle Lista mělo zvýšit svoji materiální sílu kvůli Francii, Rusku a současně Británii. Zejména kvůli poslední zmíněné mocnosti pak podporoval systematické a rozsáhlé námořní zbrojení.[37] Ze stejného důvodu se touha po německém válečném loďstvu stávala v německé společnosti čím dál populárnější od počátku čtyřicátých let. To mělo zajistit bezpečnost německého pobřeží, obchodní plavby a v neposlední řadě budoucích kolonií, s jejichž pomocí by Německo udrželo krok s formováním světových říší těchto tří velmocí.[38]

Obavy z chování Velké Británie, Francie a Ruska se odrazily i v přístupu Němců k severní hranici. Již v průběhu třicátých let existovala možnost britsko-ruského střetu v Severním moři a na Baltu kvůli jejich soupeření na Blízkém východě, k čemuž později skutečně došlo za krymské války v padesátých letech. Hrozba

34 John A. DAVIS, *Palmerston and the Sicilian Sulphur Crisis of 1840. An episode in the Imperialism of Free Trade*, Risorgimento 1, 1982, č. 2, s. 5–22; Vincenzo GIURA, *La Questione degli zolfi siciliani 1838–1841*, Geneva 1973, s. 72-78; Dennis W. THOMSON, *The Sulphur War (1840). A Confrontation between Great Britain and the Kingdom of the Two Sicilies in the Mediterranean*, Ann Arbor 1989, s. 133-141.

35 K reakci Evropanů na válku o síru viz Miroslav ŠEDIVÝ, *Britsko-neapolská válka o síru z roku 1840 a její evropská dimenze*, Historica Olomucensia 2016, č. 50, s. 87–103.

36 Raymond James SONTAG, *Germany and England. Background of Conflict, 1848–1894*, New York 1964, s. 51–54.

37 Erwin von BECKERATH (ed.), *Friedrich List. Schriften, Reden, Briefe, Band V: Aufsätze und Abhandlungen aus den Jahren 1831–1844*, Berlin 1928, s. 165–166 a 186–192.

38 Hans FENSKE, *Imperialistische Ansätze in Österreich im 19. Jh.*, in: Hans Fenske – Wolfgang Reinhard – Ernst Schulin (ed.), Historia integra. Festschrift für Erich Hassinger zum 70. Geburtstag, Berlin 1977, s. 245; Horst GRÜNDER, *Geschichte der deutschen Kolonien*, Paderborn 2012, s. 19–24; Frank Lorenz MÜLLER, *Der Traum von der Weltmacht. Imperialistische Ziele in der deutschen Nationalbewegung von der Rheinkrise bis zum Ende der Paulskirche*, Jahrbuch der Hambach Gesellschaft 6, 1996/97, s. 99–129.

válečných operací v této oblasti se jevila jako reálná i v průběhu Rýnské krize, což některé Němce přimělo uvažovat o zvýšení vlastní bezpečnosti na severu stejným způsobem jako na jihovýchodě a západě. Ve svých úvahách Němci zašli tak daleko, že v roce 1847 se v novinách objevil požadavek na zisk Helgolandu, protože jinak z něj Britové mohli kdykoliv paralyzovat plavbu na Labi, Eider, Vezeře a Emži. Z tohoto důvodu byl ostrov dokonce označen za „německý Gibraltar".[39] Ještě důležitějším dědictvím Rýnské krize pro situaci na pomezí střední a severní Evropy byl německý návrh vstupu Dánského království do Německého spolku. Jednalo se o další projev snahy o ovládnutí střední Evropy v širším geografickém významu toho slova. Do září 1841 byla v tisku formulována myšlenka Dánska jako takzvaného admirálského státu (*Admiralstaat*). Jeho král byl již členem spolku jako holštýnský a lauenburský vévoda, nyní se k němu měl připojit i s ostatními oblastmi svého státu. Ten by členstvím získal ochranu početné armády, na oplátku by poskytl svoji flotilu a kolonie. V neposlední řadě by jeho území umožnilo Němcům lepší kontrolu Pobaltí a usnadnilo válečné operace zde a v Severním moři.[40] Stejně jako v případě Švýcarska, Nizozemí a Belgie i nyní posloužil společný germánský původ jako podpůrný argument k legitimizaci této myšlenky.[41]

Záměr úzkého spojenectví se Švýcarskem, Nizozemím, Belgií a Dánskem neuspěl kvůli jejich neochotě podřídit se německému protektorátu. Třebaže jejich obyvatelé také s obavami sledovali situaci na mezinárodní scéně, svoji bezpečnost si chtěli zajistit sami či přinejmenším s pomocí někoho jiného. To byl i případ Dánů, kteří rezolutně odmítli myšlenku admirálského státu a současně se ještě více utvrdili v názoru, že žijí v nebezpečné době a mezi nebezpečnými sousedy: na západě Britové, jejichž ostřelování Kodaně v roce 1807 nebylo nikdy zapomenuto, na východě Rusové, kterým byla připisována snaha o ovládnutí Baltu, a konečně na jihu Němci s jejich admirálským státem a početným etnickým zastoupením v Holštýnsku, Lauenbursku a Šlesvicku, jež nyní bylo vnímáno jako přímá hrozba územní integritě království. Řešení této prekérní situace však Dánové nehledali na jihu, ný-

39 *Deutsche Zeitung* 22. 7. 1847, č. 22, s. 173. Viz také *Deutsche Zeitung* 12. 8. 1847, č. 43, s.p.

40 Das Königreich Dänemark als deutscher Bundesstaat, *Beilage zur Allgemeinen Zeitung* 17. 9. 1841, č. 260, s. 2075–2076, a *Beilage zur Allgemeinen Zeitung* 18. 9. 1841, č. 261, s. 2083–2084; Steen Bo FRANDSEN, *Dänemark. Der kleine Nachbar im Norden. Aspekte der deutsch-dänischen Beziehungen im 19. und 20. Jahrhundert*, Darmstadt 1994, s. 55–58.

41 Za všechny *Die Grenzboten* 1841, s. 1–10; Ernst von BÜLOW-CUMMEROW, *Preußen, seine Verfassung, seine Verwaltung, sein Verhältnis zu Deutschland*, Berlin 1842, s. 311–315. Troels FINK, *Admiralstatsplanerne i 1840'erne*, in: Festskrift til Erik Arup, København 1946, s. 287–303.

brž na severu v rámci myšlenky politické jednoty skandinávských národů.[42] Třebaže ve Švédsku a v Norsku byla podpora skandinavismu menší, během čtyřicátých let postupně sílila i zde, a to ze stejného důvodu: pocit ohrožení ve světě, kde nebyly dodržovány principy mezinárodního práva a zachování míru se jevilo jako značně nejisté. Stejně jako pro Dány také pro Švédy a Nory se skandinávský spolek stal jedinou „efektivní odpovědí na nestabilní geopolitický pořádek,"[43] tvořící pevnou tvrz mezi Ruskem, Velkou Británií a Německem.[44]

Německý nacionalismus a pangermanismus nechtěně přispěly k rozmachu skandinavismu. Snaha o zajištění vlastní bezpečnosti tak nakonec měla zcela opačný efekt, než bylo původně zamýšleno, když u Dánů vyvolala vlastní pocit ohrožení a skandinávskou odpověď.[45] Tato reakce je důležitým důkazem, že k nárůstu tohoto pocitu nepřispívaly pouze mezinárodní události, ale také geopolitické debaty v ji-

42 Henrik BECKER-CHRISTENSEN, *Skandinaviske Drømme og politiske Realiteter 1830–1850*, Århus 1981, s. 72–73; Claus BJØRN, *Fra Helstat til nationalstat 1814–1914*, in: Carsten Due-Nielsen – Ole Feldbæk – Nikolaj Petersen (ed.), Dansk Udenrigspolitiks Historie, vol. 3, København 2003, s. 66–67 a 76–77; Knud J. V. JESPERSEN, *Die Nationalbewegung und Dänemark 1750–1850*, in: Heiner Timmermann (ed.), Die Entstehung der Nationalbewegung in Europa 1750–1849, Berlin 1993, s. 184; Armin SCHÜTZ – Nils GROES, *Der nationale Gegensatz 1800–1864*, Flensburg 1984, s. 86 a 88; Roar SKOVMAND, *Geschichte Dänemarks: 1830–1939. Die Auseinandersetzungen um nationale Einheit, demokratische Freiheit und soziale Gleichheit*, Neumünster 1973, s. 70; Christian DEGN, *Orla Lehmann und der nationale Gedanke. Eiderstaat und nordische Einheit*, Neumünster 1936, s. 78, 109 a 131–132.

43 Aladin LARGUÈCHE, *Resistance as the Creation of a 'Natural Frontier'. The Language of 19th-Century Scandinavism (1839–1867)*, in: Luďa Klusáková – Martin Moll (ed.), Crossing Frontiers. Resisting Identities, Pisa 2010, s. 181.

44 Wolfram DUFNER, *Geschichte Schwedens. Ein Überblick*, Neumünster 1967, s. 213–214; Åke HOLMBERG, *On the Practicability of Scandinavianism. Mid-nineteenth-century Debate and Aspirations*, Scandinavian Journal of History 9, 1984, č. 2, s. 171–182; Theodore JORGENSON, *Norway's Relation to Scandinavian Unionism 1815–1871*, Norhfield–Minnesota 1935, s. 127–128 a 145–164; Halvdan KOHT, *Die Stellung Norwegens und Schwedens im deutsch-dänischen Konflikt, zumal während der Jahre 1863 und 1864*, Oslo 1908, s. 4; Raymond E. LINDGREN, *Norway-Sweden. Union, Disunion and Scandinavian Integration*, New Jersey 1959, s. 48; Frantz WENDT, *The Nordic Council and Co-operation in Scandinavia*, Copenhagen 1959, s. 23–24.

45 Knud BERLIN, *Zur Problematik des Nordischen Gedankens*, Riga 1943, s. 13; T. K. DERRY, *A History of Scandinavia. Norway, Sweden, Denmark, Finland and Iceland*, London 1979, s. 239; Steen Bo FRANDSEN, *1848 in Dänemark. Die Durchsetzung der Demokratie und das Zerbrechen des Gesamtstaates*, in: Dieter Dowe – Heinz-Gerhard Haupt – Dieter Langewiesche (ed.), Europa 1848. Revolution und Reform, Bonn 1998, s. 396; Martin GERHARDT – Walther HUBATSCH, *Deutschland und Skandinavien im Wandel der Jahrhunderte*, Bonn 1950, s. 321 a 332; Mircea-Cristian GHENGHEA, *About Pan-Scandinavianism. Reference points in the 19th century (1815–1864)*, The Romanian Journal for Baltic and Nordic Studies 6, 2014, č. 2, s. 133–141.

ných zemích, což se nyní Němcům vrátilo jako bumerang: jestliže na počátku čtyřicátých let většina z nich vnímala skandinávské národy jako potenciální spojence, s kterými bylo možné vytvořit jednotný obranný val, přibližně do poloviny tohoto desetiletí se přinejmenším Dánové s jejich odlišnými ambicemi stali další bezpečnostní hrozbou, a to zejména v souvislosti s ideou skandinávského spolku. V případě jeho vzniku by Němci sousedili s nebezpečnými sousedy nejen na východě a západě, ale také na severu. O to více nyní cítili potřebu posílit svoji severní hranici, čímž se však pro ně jazykový a současně geopolitický spor o Šlesvicko a Holštýnsko stal doslova otázkou života a smrti. Když se na jaře 1848 vyostřil, kvůli budoucnosti těchto vévodství neváhali jít do války s Dánskem.[46]

Vzájemně propojené úsilí o dosažení vlastní bezpečnosti nakonec vedlo k dramatickému zhoršení vztahů mezi státy a národy. Nebyl to zamýšlený ani vítaný proces, ale došlo k němu přesně v momentě, kdy se vlastní zájmy střetly s těmi ostatních. Jestliže na severu se v krátké době rozkmotřili Němci s Dány, pak na jihu došlo k identické situaci mezi Němci a Italy. Jakkoliv němečtí liberálové a demokraté pochybovali o proveditelnosti sjednocení Itálie, v zásadě proti této myšlence nic nenamítali, alespoň do té doby, než začala ohrožovat jejich vlastní zájmy. Ty byly primárně spojené se zabezpečením jižní hranice Německého spolku a námořní a koloniální expanze z rakouských přístavů na Jadranu. Proti tomu stál plán italských nacionalistů na vyhnání Rakušanů nejen z Lombardie a Benátska, ale také z Terstu a Jižních Tyrol. Tento požadavek však tvrdě narazil na německé straně, podobně jako francouzská touha po dosažení hranice na Rýně v roce 1840. V Rakousku i dalších spolkových státech existoval konsensus ohledně potřeby ponechat si Terst. Kvůli zajištění jeho bezpečnosti proti pozemníku útoku Němci rovněž odmítali vydat západně položené kraje, které zahrnovaly Benátsko včetně samotných Benátek. Nejpozději v létě 1848 byla tato hranice definována řekami Mincio na západě a Pádem na jihu, čímž by v rakouských rukou zůstala strategická pevnost Verona. Ozývaly se však i hlasy ve prospěch udržení pevnosti Mantova za řekou Mincio. Nepřijatelné bylo rovněž vyklizení Jižních Tyrol, které byly považovány za klíčové pro obranu Rakouska a jižního Německa. Za potenciálního nepřítele zde byla považována především Francie, jejíž hegemonie v severní Itálii se Němci obávali. Vzpomínky na události napoleonských válek byly stále živé a již v roce 1839

46 William CARR, *Schleswig-Holstein 1815–1848. A Study in National Conflict*, Manchester 1963, s. 158–278; Alexa GEISTHÖVEL, *Eigentümlichkeit und Macht. Deutscher Nationalismus 1830–1851. Der Fall Schleswig-Holstein*, Stuttgart 2003, s. 222–223; Arthur Erwin IMHOF, *Grundzüge der nordischen Geschichte*, Darmstadt 1970, s. 148.

varoval Menzel před obnovením francouzského vlivu v této oblasti.[47] Z pohledu Němců se situace zhoršila na počátku následující dekády, kdy mezi Italy začaly sílit hlasy po vyhnání „Němců" z Apeninského poloostrova, což sice byl italský výraz pouze pro „Rakušany", ovšem dotčeni se jím cítili i ostatní německy mluvící obyvatelé spolkových států. I kdyby se Francii nepodařilo dosáhnout hegemonie v severní Itálii, nepřátelství Italů vůči „Němcům" nyní mohlo stejně tak dobře vést k francouzsko-italskému spojenectví. Obě možnosti tak posloužily jako argument ve prospěch rakouského setrvání v severovýchodním cípu Apeninského poloostrova. Byli i tací, kteří v něm viděli potvrzení správnosti konceptu *Mitteleuropy*, protože dle jejich názoru ze strategického hlediska německá přítomnost zde a na dolním toku Dunaje spolu souvisely.[48]

Nejen na Balkáně, ale i v dalších regionech byla německá reakce na vnější ohrožení spojena s nárůstem šovinismu. Nebyl brán zřetel na skutečnost, že v požadovaných oblastech žily rovněž jiné národy, které někdy dokonce tvořily většinu; příklad Italů byl zřejmě tím nejkřiklavějším, ovšem zdaleka ne jediným. I mnozí němečtí demokraté se v létě 1848 odmítali řídit právy národů, kterými se tak rádi oháněli při prosazování vlastních zájmů.[49] Tento nekonzistentní a současně velmi nekompromisní postoj byl výsledkem situace, kdy Němci neviděli pouze jednoho nepřítele, nýbrž hned několik, a to na všech světových stranách: na jihu Italy, na západě Francouze, na severu Dány s dalšími skandinávskými národy po boku, na

47 W. MENZEL, *Europa im Jahr 1840*, s. 184.

48 Wolfgang ALTGELD, *Zur Rezeption der Risorgimento-Literatur in Deutschland vor 1848*, Risorgimento 1981, č. 1, s. 15; Wolfgang ALTGELD, *Deutsche Nation und Habsburger Monarchie. Die Entstehung des Mitteleuropagedankens vor 1848*, in: Luigi Cotteri (ed.), Die Einheit Europas. Das Problem der Nationalitäten, Meran 1990, s. 287–289; Sandro BORTOLOTTI, *La stampa germanica nei riguardi del movimento nazionale italiano negli anni 1841–1847*, Rassegna Storica del Risorgimento 25, 1938, s. 528–530; Karl BUCHHEIM, *Die Stellung der Kölnischen Zeitung im vormärzlichen rheinischen Liberalismus*, Leipzig 1914, s. 255–283; Federico CURATO, *Scritti di storia diplomatica*, Milano 1984, s. 77–79; Gabriele B. CLEMENS, *Torino e il Piemonte visti dalla Prussia*, in: Umberto Levra (ed.), Il Piemonte alle soglie del 1848, Torino 1999, s. 629–639; Christof DIPPER, *Revolution und Risorgimento. Italien 1848/49 aus deutscher Perspektive*, *Historische Zeitschrift. Beihefte* 29, 2000, s. 75; Jens PETERSEN, *Politik und Kultur Italiens im Spiegel der deutschen Presse*, in: Arnold Esch – Jens Petersen (ed.), Deutsches Ottocento. Die deutsche Wahrnehmung Italiens im Risorgimento, Tübingen 2000, s. 15–16; Dietmar STÜBLER, *Deutschland-Italien 1789–1849. Zeitgenössische Texte*, Leipzig 2002, s. 271; Günther WOLLSTEIN, *Die Paulskirche und Oberitalien 1848/49*, Risorgimento. Europäische Zeitschrift für die neuere Geschichte Italiens 1, 1980, č. 3, s. 276–292.

49 R. J. B. BOSWORTH, *Nationalism*, Abingdon–New York 2013, s. 73; Dieter HEIN, *Die Revolution von 1848/49*, München 1998, s. 77.

východě Rusy. Pocit obklíčení známý z éry vilémovského Německa tak získal svůj precedens již před rokem 1848.[50]

Situace se zdála být o to vážnější, že dle mnoha Němců byla na východě ruská hrozba umocněna protiněmeckým postojem dalších slovanských národů, a to včetně Čechů. Zatímco Rýnská krize sehrála v genezi tohoto názoru jen okrajovou roli, a to tím, že stimulovala spirálu geopolitické nejistoty, neúspěšné povstání Poláků na počátku roku 1846 a rakouská anexe Republiky krakovské na jeho konci měly přímý a zásadní význam pro formování tohoto protislovanského a současně protičeského postoje. To platí především o anexi, která byla Rakousku odsouhlasena Ruskem a Pruskem na počátku listopadu.[51] Francie a Velká Británie proti zničení posledního reliktu polské nezávislosti protestovaly, neboť v něm spatřovaly porušení Závěrečných akt Vídeňského kongresu z roku 1815, do nichž byla vložena i smlouva tří konzervativních mocností o vytvoření malé polské republiky.[52]

Tvrzení, že Němci byli anexí šokováni a že ji odsoudili jako protiprávní, neodpovídá realitě.[53] Ve skutečnosti byl jejich postoj daleko smířlivější. I když i oni byli likvidací suverénního státu překvapeni a intenzivně diskutovali o její legitimitě, jen část z nich se vůči ní postavila z právních důvodů. Na druhé straně mnozí z těch, kteří v ní viděli porušení mezinárodních norem, s ní nakonec souhlasili, což platilo dokonce i pro mnohé liberály. Daleko více jim vadila protirakouská kampaň v britském a francouzském tisku, který mimo jiné zdůrazňoval právo Velké Británie a Francie na spolurozhodování o osudu Krakova na základě jejich podpisu Závěrečných akt. Pro Němce bylo nemožné akceptovat tento právní výklad, neboť ustavující články Německého spolku byly rovněž součástí této smlouvy. Přijmout ho by znamenalo uznat právo obou velmocí na vměšování do spolkových záležitostí, což rezolutně odmítli jak němečtí panovníci, tak jejich poddaní bez ohledu na politickou příslušnost.[54]

Právě otázka nezávislosti Německého spolku přiměla mnoho jeho obyvatel k podpoře anexe a současně je učinila velmi citlivými vůči kritice Britů a Francou-

50 Nikolaus BUSCHMANN, *Einkreisung und Waffenbruderschaft. Die öffentliche Deutung von Krieg und Nation in Deutschland 1850–1871*, Göttingen 2003, s. 181–187.

51 M. SZAROTA, *Krakau*, s. 152.

52 David BROWN, *Palmerston. A Biography*, New Haven 2010, s. 293–294; Roger BULLEN, *Palmerston, Guizot and the Collapse of the Entente Cordiale*, London 1974, s. 164–173.

53 Franz ADLGASSER, *Viktor Franz Freiherr von Andrian-Werburg. „Österreich wird meine Stimme erkennen lernen wie die Stimme Gottes in der Wüste." Tagebücher 1839–1858, Band 1: 1839–1847*, Wien 2011, s. 640. K tomuto názoru viz literatura v poznámce pod čarou 13.

54 Miroslav ŠEDIVÝ, *The German Response to Austria's Annexation of Cracow in 1846*, German History 40, 2022, č. 3, s. 340–360.

zů, která byla vedena nejen v právní, ale také v morální rovině. Němci reagovali obviněním obou mocností z pokrytectví, neboť ty samy opakovaně zneužívaly svoji převahu v Evropě a v zámoří, a to bez ohledu na postoj ostatních států a mnohdy i v rozporu s platnými normami mezinárodního práva. Jejich egoistická a agresivní politika nyní byla velmi často připomínána v německém tisku. Rýnská krize, první opiová válka či kolonizace Alžírska byly jen jedněmi z mnoha často skloňovaných plodů této politiky.[55] Již současníci si všimli, že „v krakovské aféře se německý tisk důsledně vyjadřoval v národním duchu a rezolutně se bránil proti aroganci Francie a Anglie".[56]

Byla to daleko více tato polemika než samotná anexe, co u Němců přiživilo geopolitickou nejistotu. S ohledem na polohu Krakova však jejich obava o vlastní bezpečnost byla primárně spojena s Ruskem, které samo o sobě sloužilo jako pádný argument ve prospěch připojení malé republiky k Rakousku. Záhy po oznámení anexe totiž vešlo ve všeobecnou známost, že car ji chtěl zničit za každou cenu a pohrozil, že v případě rakouské váhavosti tak učiní sám. Vídeňskému kabinetu měl údajně sdělit: „Vy, nebo já zabereme Krakov!"[57] Drtivá většina Němců jednoznačně preferovala zábor Rakouskem, protože jeho ruská držba byla všeobecně vnímána jako oslabení obranyschopnosti Německého spolku. Naopak jeho kontrola jedním ze spolkových států umožnila přeměnit jej v pevnostní město, a tím zlepšit bezpečnost německé východní hranice. V tomto kontextu se anexe jevila nejen rozumnou a oprávněnou, ale doslova nezbytnou.[58] Názor o „nezbytnosti" byl umocněn čím

55 Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlín (dále jen GStA PK), III. Hauptabteilung (dále jen III. HA), Ministerium des Auswärtigen I (dále jen MdA I), 5779, Bockelberg Canitzovi, Darmstadt, 27. 12. 1846; Archives diplomatiques et africaines, Brusel (dále ADA), Correspondances politiques (dále jen CP), Prusse 8, Nothomb Dechampsovi, Berlín, 13. 2. 1847; *Allgemeine Zeitung* 3. 12. 1846, č. 337, s. 2692; *Stadt Aachener Zeitung* 1. 12. 1846, č. 335, s.p., 10. 12. 1846, č. 344, s.p.; *Frankfurter Oberpostamts-Zeitung* 22. 11. 1846, č. 322, s. 3159, 24. 11. 1846, č. 324, s. 3179–3180, 1. 12. 1846, č. 331, s. 3241, 7. 12. 1846, č. 337, s. 3287; *Deutsche Allgemeine Zeitung* 27. 11. 1846, č. 331, s. 2933, 2. 12. 1846, č. 336, s. 2974, 9. 12. 1846, č. 343, s. 3033, 27. 12. 1846, č. 361, s. 3181, 2. 1. 1847, č. 2, s. 13; *Kourier an der Donau* 28. 11. 1846, č. 328, s.p., 9. 12. 1846, č. 339, s.p.; *Münchener Politische Zeitung* 5. 12. 1846, č. 288, s. 1181; Karl BUCHHEIM, *Die Stellung der Kölnischen Zeitung im vormärzlichen rheinischen Liberalismus*, Leipzig 1914, s. 267.

56 *Stadt Aachener Zeitung* 16. 12. 1846, č. 350, s.p.

57 *Schwäbische Zeitung* 21. 11. 1846, č. 270, s. 1085. Rovněž *Frankfurter Oberpostamts-Zeitung* 21. 11. 1846, č. 321, s. 3152.

58 Sächsisches Staatsarchiv, Hauptstaatsarchiv Dresden (dále jen HStA DD), 10717 Ministerium der auswärtigen Angelegenheiten, 0860, Könneritz Zeschauovi, Vídeň, 17. 11. 1846, Minckwitz Zeschauovi, Berlín, 18. 11. 1846; Riksarkivet, Stockholm, Beskickningsarkiv, Inkomma skrivelser, Kabinettet för utrikes brevväxlingen, E2 D:890, Hochschild Ihremu, Vídeň, 17. 11. 1846;

dál tím silnějším vnímáním Ruska jako nepřítele kvůli jeho údajným hegemoniálním aspiracím v Pobaltí a podunajských knížectvích. Například obava z ruské okupace Moldavska a Valašska byla na konci roku 1846 natolik intenzivní, že rezonovala jak mezi obyvateli Vídně, tak i vzdálenějších míst včetně Hamburgu a Darmstadtu.[59]

Strach z Ruska byl v této době umocněn zvěstí o jeho spolupráci s panslavistickým hnutím. Dokonce existovalo podezření, že bylo přímo řízeno petrohradskou vládou.[60] Koincidence s událostmi roku 1846 nebyla náhodná, neboť právě polské povstání a anexe Krakova přispěly k nárůstu zájmu německé veřejnosti o panslavismus, a to nejen na východě, ale také na severu či západě Německa. Anexe a panslavismus byly také explicitně a společně zmiňovány v textech věnovaných ruskému nebezpečí a z něj pramenící potřebě přeměny Krakova v pevnostní město.[61] V tehdy velmi známém pamfletu *Der Weltkampf der Deutschen und Slaven* vylíčil jeho autor, gymnaziální profesor z Brandenburgu Moritz Wilhelm Heffter, anexi tohoto města jako poslední kapitolu soupeření Germánů a Slovanů o území; jeho zisk Němcům do budoucna poskytl strategickou výhodou proti Rusům i dalším Slovanům.[62]

Allgemeine Zeitung 4. 12. 1846, č. 338, s. 185, 5. 12. 1846, č. 339, s. 2707–2708, 6. 12. 1846, č. 340, s. 2716–2717; *Illustrirte Zeitung* 7. 11. 1846, č. 175, s. 302, 19. 12. 1846, č. 181, s. 394, 2. 1. 1847, č. 183, s. 3; *Die Grenzboten* 5, 1846, č. 47, s. 350–353; *Münchener Politische Zeitung* 4. 1. 1847, č. 3, s. 10, 16. 1. 1847, č. 14, s. 53–55; *Frankfurter Oberpostamts-Zeitung* 21. 11. 1846, č. 321, s. 3153, 7. 12. 1846, č. 337, s. 3301.

59 Národní archiv České republiky, Praha (dále jen NA), Presidium českého gubernia – tajné, 1819–1848 (dále jen PG), 44, situační zpráva pro Prahu v prosinci 1846, Praha, 12. 1. 1846, situační zpráva pro Čechy ve druhé polovině roku 1846, Praha, 28. 2. 1847; Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Vídeň (dále jen HHStA), Kabinettsarchiv (dále jen KA), Staatsrat (dále jen StR), Minister-Kolowrat Akten (dále jen MKA), 214, situační zpráva pro Vídeň v prosinci 1846, 20. 2. 1847; HHStA, KA, StR, MKA, 217, situační zpráva pro Vídeň v březnu 1847, 6. 3. 1847; GStA PK, III. HA, MdA I, 3095/2, Hänlein Fridrichu Vilémovi IV., Hamburg, 26. 11. 1846; AMAE, CP, Hesse-Darmstadt 21, Sercey Guizotovi, Darmstadt, 12. 3. 1847; *Kourier an der Donau* 23. 11. 1846, č. 323, s.p.; *Der Tagesherold* 27. 3. 1847, č. 86, s. 367.

60 K problematice panslavismu ve sledovaném období více Radomír VLČEK, *Ruský panslavismus. Realita a fikce*, Praha 2002, s. 75–76.

61 Bayerisches Hauptstaatsarchiv, Mnichov (dále jen BHStA), Ministerium des Äußern (dále jen MA), Bremen, Hamburg, Lübeck 2297, Hormayrova zpráva, Brémy, 18. 1. 1847; HHStA, Staatskanzlei, Konsulate, Leipzig 27, Grüner Metternichovi, Lipsko, 28. 11. a 22. 12. 1846; *Illustrirte Zeitung* 19. 12. 1846, č. 181, s. 394.

62 Moritz W. HEFFTER, *Der Weltkampf der Deutschen und Slaven seit dem Ende des fünften Jahrhunderts nach christlicher Zeitrechnung*, Hamburg–Gotha 1847, s. 455 a 480.

Polské události umocnily německou averzi vůči panslavismu, který dle mnoha Němců reprezentoval nejen ruské, ale také polské ambice. Byl to nepochybně paradox s ohledem na vzájemnou animozitu Poláků a Rusů, ovšem pro Němce nyní obě etnika představovala dvě strany téže mince. I když propolské sympatie se v německé společnosti stále vyskytovaly, především mezi jihoněmeckými liberály a demokraty, oproti třicátým letům nyní výrazně poklesly.

Velmi hlasitě byl odsouzen údajný pokus polských revolucionářů poštvat svou kritikou anexe mocnosti proti sobě. Zvláště nelibě pak bylo pohlíženo na jejich verbální výpady proti Rakousku a Německému spolku. Ve Vídni se dokonce objevil názor, že Poláci nenáviděli nejen Rakousko, ale „všechno německé".[63] Vnímání Poláků jako hrozby pak vedlo v různých částech Německa k nárůstu protipolského resentimentu.[64] Zkušený francouzský vyslanec v Mnichově, baron Paul de Bourgoing, byl nucen již na konci listopadu 1846 uznat, že propolské „sympatie v důsledku posledních událostí výrazně poklesly. Nedávná rozšířená pomluva o plánu otrávit posádku v Poznani vyvolala senzaci v celém Německu, které se ještě více distancovalo od polské věci, která je navíc považována za stále beznadějnější".[65]

Podobně jako u předchozích mezinárodních událostí nebyla ani anexe Krakova vnímána v rámci geopolitických debat jako izolovaný problém. Jestliže dříve byla řada krizí a lokálních válek vzájemně spojována – za všechny lze uvést Rýnskou krizi s Východní otázkou a válku o síru s opiovou válkou, což platilo i o hrozbách typu francouzské expanze na Rýně a hegemonie v severní Itálii, pak na otázku Krakova bylo nahlíženo optikou nejen ruského a panslavistického nebezpečí na východě, ale také francouzského na západě. Nikoliv náhodou se na počátku zimy 1846

63 Karl GLOSSY, *Wien 1840–1848. Eine amtliche Chronik, Zweiter Teil: 1845–1847*, Wien 1919, s. 213.

64 AMAE, CP, Bade 33, Langsdorff Guizotovi, Karlsruhe, 26. 11. a 15. 12. 1846; AMAE, CP, Hesse-Darmstadt 21, Sercey Guizotovi, Darmstadt, 20. 1. a 12. 3. 1847; AMAE, CP, Prusse 300, Dalmatie Guizotovi, Berlín, 23. 12. 1846; AMAE, CP, Saxe électorale et royale 107, Eyragues Guizotovi, Drážďany, 12. 12. 1846; *Frankfurter Oberpostamts-Zeitung* 28. 11. 1846, č. 328, s. 3221; Thomas BRENDEL, *Zukunft Europa? Das Europabild und die Idee der internationalen Solidarität bei den deutschen Liberalen im Vormärz (1815–1848)*, Bochum 2005, s. 428 a 432–433; Stefan KIENIEWICZ, *The Free State of Cracow 1815–1846*, The Slavonic and East European Review 26, 1947, č. 66, s. 86; Peter RASSEK, *Für ein freies Polen und ein liberales Preußen. Czartoryskis Deutschlandpolitik am Vorabend der Revolution von 1848. Ein Beitrag zur polnisch-deutschen Beziehungsgeschichte*, Frankfurt am Main 2016, s. 96.

65 Bourgoing Guizotovi, Mnichov, 30. 11. 1846, Anton CHROUST, *Gesandtschaftsberichte aus München 1814–1848. Abteilung I: Die Berichte der französischen Gesandten, Band V: Die Berichte aus der letzten Zeit des Ministeriums Abel und bis zur Thronentsagung König Ludwigs I. (vom September 1843 bis zum März 1848)*, München 1936, s. 224.

objevila v Německu fáma o možném francouzsko-ruském spojenectví, která do počátku následujícího roku nabrala na intenzitě.[66] Současně se šířily hlasy varující před aliancí mezi Francouzi a Poláky, pokud by v budoucnu došlo k obnovení polského státu. Neexistovala totiž záruka, že by tato aliance byla méně protiněmecká než ta rusko-francouzská.[67] V obou případech „by se Německo ocitlo mezi dvěma ohni".[68] Dle belgického zástupce ve Frankfurtu nad Mohanem Camilla de Briey někteří Němci nezapomněli na polsko-francouzská spojenectví v minulých staletích, mnohdy namířená proti Svaté říši římské. Právě geopolitika přiměla Brieye vysvětlit jejich současný protipolský postoj těmito slovy: „K pochopení tajemství náklonnosti a nenávisti národů téměř vždy stačí otevřít jejich historii a podívat se na mapu."[69] Nedůvěra vůči Polákům umocnila již tak silné přesvědčení o nutnosti zvýšit vlastní obranyschopnost za každou cenu. Neméně důležité bylo učinit tak vlastními prostředky, což způsobilo, že myšlenka obnovení polského království jako nárazníkového státu mezi Německem a Ruskem nyní ztratila mnoho stoupenců.[70]

Tolerance anexe a rostoucí averze vůči Polákům měly společného jmenovatele: ohled na vlastní bezpečnost. Jak Briey trefně poznamenal, byl to důsledek „pudu sebezáchovy, který je prvotním zájmem všech, jednotlivců i národů".[71] Z tohoto důvodu bylo obnovení nezávislosti Krakova předem zcela vyloučenou záležitostí. Na konci prosince 1846 hlásil augsburský *Allgemeine Zeitung* (*AZ*), že německá veřejnost se převážně „vyjádřila v národním duchu a neobnovení [Krakova] bylo uznáno jako nutnost německého přežití".[72] Na počátku ledna 1847 navázal *Münchener Politische Zeitung* na tuto „logiku" odkazem na nejistou mezinárodní situaci,

66 HStA DD, 10717 Ministerium der auswärtigen Angelegenheiten, 0860, Könneritz Zeschauovi, Vídeň, 3. 12. 1846; *Die Grenzboten* 5, 1846, č. 45, s. 245–251; K. GLOSSY, *Wien 1840–1848*, s. 149; *Weser-Zeitung* 2. 1. 1847, č. 931, s.p.; *Illustrirte Zeitung* 21. 11. 1846, č. 177, s. 307; *Der Tagesherold* 27. 3. 1847, č. 86, s. 367.

67 *Allgemeine Zeitung* 8. 12. 1846, č. 341, s. 2727; *Kourier an der Donau* 10. 12. 1846, č. 340, s.p.; *Münchener Politische Zeitung* 11. 12. 1846, č. 293, s. 1204.

68 *Münchener Politische Zeitung* 11. 12. 1846, č. 293, s. 1204. Rovněž *Kourier an der Donau* 10. 12. 1846, č. 340, s.p.

69 ADA, CP, Confédération germanique 3, Briey Dechampsovi, Frankfurt, 28. 1. 1847.

70 Bourgoing Guizotovi, Mnichov, 30. 11. 1846, A. CHROUST, *Gesandtschaftsberichte aus München*, s. 222–224; *Königlich privilegirte Berlinische Zeitung* 1. 12. 1846, č. 281, s.p.; *Die Grenzboten* 6, 1847, č. 1, s. 39; Eberhard KOLB, *Polenbild und Polenfreundschaft der deutschen Frühliberalen. Zu Motivation und Funktion außenpolitischer Parteinahme im Vormärz*, Saeculum 26, 1975, č. 1, s. 125.

71 ADA, CP, Confédération germanique 3, Briey Dechampsovi, Frankfurt, 28. 1. 1847.

72 *Allgemeine Zeitung* 30. 12. 1846, č. 364, s. 2912.

jež od Německa vyžadovala sílu a rozhodnost; když nové teritorium sloužilo jedné německé zemi, pak sloužilo celé německé vlasti.[73] Dokonce i velmi liberální *Deutsche Zeitung* se v červenci 1847 vrátil k anexi s názorem, že se sice jednalo o porušení mezinárodního práva, ale také o reakci na bezpečnostní hrozbu, a proto to byla nezbytnost, kterou v Německu nikdo nemohl odsuzovat.[74] O rozšířenosti tohoto postoje svědčí nejen identická vyjádření v dalších novinách, ale i jejich kritika ze strany umírněného tisku, jenž byl šokován mírou nadšení pro anexi a s ní spojeného vymezování se vůči ostatním státům a národům.[75]

Otázka vlastní bezpečnosti definovala postoj Němců vůči Polákům i v roce 1848, což je jasně patrné především z jednání německého parlamentu ve Frankfurtu nad Mohanem. Jedním z jeho cílů bylo vytvořit silné Německo schopné ubránit svoji existenci na mezinárodní scéně.[76] V otázce Polska sice poslanci uznali, že jeho trojí dělení v 18. století bylo aktem bezpráví, ovšem ohled na vlastní zájmy jim bránil tuto křivdu napravit.[77] I když v historiografii bývá často zmiňováno původní přání po obnově Polska, to již od počátku revoluce nebylo zdaleka tak silné jako ve třicátých letech a v žádném případě nebylo spojeno s ochotou odstoupit Polákům oblasti, které byly součástí Pruska a Rakouska. Na jaře a v létě se jejich postoj stal ještě nesmiřitelnější pod vlivem zhoršující se mezinárodní situace. Tehdy bojovali s Dány a prostřednictvím Rakouska i s Italy. Neboť Dány diplomaticky podporovaly Francie, Británie a Rusko a s Italy sympatizovaly obě liberální mocnosti, mezi Němci postupně narůstala obava z nepřátelské reakce těchto tří velmocí. Intenzivnější pocit ohrožení pak definitivně učinil přítrž vážně zamýšleným úvahám o znovuzrození Polska, z kterého mohl vzejít další nepřítel Německa. Poslanci frankfurtského parlamentu také nikdy nehovořili o obnově nezávislosti Krakova, zatímco Poznaň s početným polským etnikem považovali za německé město kvůli jeho významu pro obranu východní hranice a nakonec schválili jeho připojení k Německému spolku drtivou většinou 342 hlasů proti 31.[78]

---

73 *Münchener Politische Zeitung* 5. 1. 1847, č. 4, s. 14.

74 *Deutsche Zeitung* 18. 7. 1847, č. 18, s. 137.

75 *Politisch-praktisches Wochenblatt für Mecklenburg* 22. 1. 1847, s. 31–32.

76 Eva Maria WERNER, *Kleine Geschichte der deutschen Revolution von 1848/49*, Wien–Köln–Weimar 2009, s. 85.

77 Ulrike von HIRSCHHAUSEN, *Liberalismus und Nation. Die Deutsche Zeitung 1847–1850*, Düsseldorf 1998, s. 153–154.

78 *Verhandlungen des Deutschen Parlaments, Erste Lieferung*, Frankfurt am Main 1848, s. 32, 34 a 36; Hans-Joachim BARTMUß – Josef ULFKOTTE, *Nach dem Turnverbot. „Turnvater" Jahn zwischen 1819 und 1852*, Köln–Weimar–Wien 2011, s. 176; Helmut BLEIBER, *Deutsche Polenfreundschaft 1848*, in: Lars Lambrecht (ed.), Osteuropa in den Revolutionen von 1848, Frankfurt

Již zmíněná problematika panslavismu je důležitá pro pochopení vývoje německo-polských vztahů v letech 1846 až 1848 a nástin obojího je současně nezbytným předpokladem k vysvětlení horšícího se vztahu Němců vůči českému etniku, neboť ten byl přímo závislý na obou procesech. Důkazem je již samotná spojitost mezi jednotlivými událostmi a konjunkturou zájmu německé společnosti o tyto „hrozby": zvýšený zájem o Čechy se dostavil poprvé společně s debatami o ruské kontrole dunajské delty a panslavismu v letech 1839–1840, k další takové vlně pak došlo v souvislosti s polskými událostmi v roce 1846, které rovněž obrátily pozornost k Rusku a panslavismu, a to vše platí i pro rok 1848. Ve všech třech etapách také došlo k nárůstu obav o vlastní bezpečnost, což opět není náhoda, jak dokládají četné dobové texty.

Negativní postoj k panslavismu se mezi Němci začal vyvíjet dříve, a proto představuje dlouhodobější rámec jejich vztahu k Polákům a Čechům. Jeho zrod je spojen s druhou polovinou třicátých let, kdy pocit ohrožení z Ruska byl posílen podezřením ze spolupráce Rusů s ostatními slovanskými národy. Ty byly od této chvíle čím dál tím více považovány za carovu pátou kolonu ve střední a jihovýchodní Evropě.[79] Rozhodně nebyla náhoda, že toto nebezpečí zmínil již Wolfgang Menzel ve svém textu z roku 1839[80] a že ruská kontrola ústí Dunaje byla nejpozději v roce 1840 vnímána jako součást nejen německo-ruského, ale též německo-slovanského soupeření.[81] V průběhu čtyřicátých let pak strach z panslavismu sílil, a to nejen mezi literáty typu Franze Schuselky, Karla Moeringa a Friedricha Lista, ale také v širší veřejnosti. V únoru 1843 na toto téma hovořili obyvatelé Vídně, a to opět ve spojení s Ruskem,[82] v roce 1848 obava, aby se hlavní město Rakouska neocitlo na

---

am Main 2006, s. 93; Walter BUβMANN, *Zur Geschichte des deutschen Liberalismus im 19. Jahrhundert*, Historische Zeitschrift 186, 1958, č. 3, s. 535; Hans Joachim HAHN, *The 1848 Revolutions in German-Speaking Europe*, Harlow–London 2001, s. 148–149; Günter MICK, *Die Paulskirche. Streiten für Einigkeit und Recht und Freiheit*, Frankfurt am Main 1988, s. 101; Frank L. MÜLLER, *Die Revolution von 1848/49*, Darmstadt 2009, s. 100.

79 *Deutsche Volkshalle* 9. 2. 1840, č. 30, s. 115, 18. 2. 1840, č. 37, s. 143; Walter PAPE, *Eispalast der Despotie. Russen- und Rußlandbilder in der politischen Lyrik des Vormärz (1830–1848)*, in: Mechthild Keller (ed.), Russen und Rußland aus deutscher Sicht. 19. Jahrhundert. Von der Jahrhundertwende bis zur Reichsgründung (1800–1871), München 1992, s. 459; Henry C. MEYER, *Drang nach Osten. Fortunes of a Slogan-concept in German-Slavic Relations, 1849–1990*, Bern 1996, s. 36.

80 W. MENZEL, *Europa im Jahr 1840*, s. 125.

81 Frank NÄGLER, *Von der Idee des Friedens zur Apologie des Krieges. Eine Untersuchung geistiger Strömungen im Umkreis des Rotteck-Welckerschen Staatslexikons*, Baden-Baden 1990, s. 303.

82 K. GLOSSY, *Wien 1840–1848*, s. 148; Vratislav DOUBEK, *Česká politika a Rusko (1848–1914)*, Praha 2004, s. 22–25; Adam WANDRUSZKA, *Karl Moering. Ein deutscher Soldat und*

„ruské hranici“, zasáhla již celou německou společnost.[83] V jejím důsledku získal koncept německé střední Evropy na významu jako protiváha údajné snahy o vytvoření rusko-slovanského impéria. Někteří Němci dokonce nejpozději od roku 1840 hovořili o založení vlastní „východní říše“ (*Ostreich*).[84] Ta by slovy radikálního poslance Bádenského sněmu Friedricha Heckera představovala hráz proti „panslavistické touze po světovládě“.[85]

Vnímání Ruska a panslavismu jako vážného problému obrátilo německou pozornost k Čechám. Dne 24. listopadu 1839 publikoval porýnský liberál Gustav Höfken v *AZ* článek *Die Czechen und die übrigen Westslaven*. V něm upozornil na obavu britské, francouzské a německé veřejnosti ze snahy Ruska o rozšíření svého území hlouběji do střední Evropy. Z Höfkenova textu rovněž vyplývá, že někteří jeho současníci očividně vnímali Čechy jako součást panslovanské hrozby. Ačkoliv on sám považoval podezření z ruských teritoriálních aspirací a obavu ze západních Slovanů jako nástroje k jejich realizaci za přehnané, přesto podporoval rozšíření rakouského panství podél Dunaje jako nezbytné opatření proti ruské rozpínavosti v zájmu zachování rovnováhy sil v Evropě. Současně horoval pro zajištění bezpečnosti a svobody slovanských národů v rámci habsburské monarchie, což mělo upevnit jejich loajalitu vůči vládě ve Vídni.[86]

Höfkenův článek byl napsán pod vlivem dobových událostí, zejména v té době kulminující blízkovýchodní krize. Nejistá situace na mezinárodní scéně v letech 1839 a 1840 zjevně přispěla i k rozšíření pojmů „Čech“ (Czeche) a „český“

Politiker aus dem alten Österreich, Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung 53, 1939, s. 92, 115 a 131.

83 Hrabě Vitzthum hraběnce Elisabeth Vitzthum von Eckstädt, Vídeň, 15. 6. 1848, Karl Friedrich VITZTHUM VON ECKSTÄDT, *Berlin und Wien in den Jahren 1845–1852. Politische Privatbriefe*, Stuttgart 1886, s. 120; Julius FRÖBEL, *Wien, Deutschland und Europa*, Wien 1848, s. 12; Andreas FAHRMEIR, *Die Deutschen und ihre Nation. Geschichte einer Idee*, Stuttgart 2017, s. 88–89; Rüdiger HACHTMANN, *Berlin 1848. Eine Politik- und Gesellschaftsgeschichte der Revolution*, Bonn 1997, s. 657; Gerhard PFEISINGER, *Die Revolution von 1848 in Graz*, Wien 1986, s. 77.

84 *Deutsche Volkshalle* 6. 8. 1840, č. 142, s. 571–572, 5. 1. 1841, č. 3, s. 9; Moses HESS, *Die europäische Triarchie*, Leipzig 1841, s. 177; *Rheinische Zeitung* 5. 4. 1842, č. 95, Inge TAUBERT (ed.), *Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*, Band 2, Leipzig 1974, s.p.; Raimund Friedrich KAINDL, *Oesterreich, Preußen, Deutschland. Deutsche Geschichte in großdeutscher Beleuchtung*, Wien–Leipzig 1926, s. 110.

85 Alfred FISCHEL, *Der Panslawismus bis zum Weltkrieg. Ein geschichtlicher Überblick*, Stuttgart–Berlin 1919, s. 227.

86 Gustav HÖFKEN, *Die Czechen und die übrigen Westslaven*, Beilage zur Allgemeinen Zeitung, 24. 11. 1839, č. 328, s. 2565–2568.

(*czechisch*) v německých novinách. Právě *AZ* v tomto hrály významnou roli, a to díky článkům o údajném slovanském sdružení lačnícím po vytvoření všeslovanské říše. Čechům, respektive „čechomanům", byla v tomto úsilí připisována aktivní role: v Čechách a na Moravě měli založit nezávislé království a poté jej připojit k této říši. Byla jim tak přisouzena role předvoje panslavismu, což současně znamenalo i Ruska.[87]

Nazírání na Čechy všeslovanskou optikou učinilo z německo-českých vztahů primárně geopolitický problém. Stejně jako v případě Dánů a Italů i postoj k Čechům byl determinován strategickou hodnotou území, na kterém žili. To dle Němců vráželo z východu klín do území spolku, a proto by jeho případné ovládnutí „nepřítelem" ohrozilo rozsáhlé oblasti na severu, východě i jihovýchodě Německa. České země se tak jevily jako zcela nezbytné pro jeho obranyschopnost a zároveň i pro spojení mezi severem a jihem. V roce 1845 vyjádřil tento názor württemberský politik a novinář Paul A. Pfizer, když poukázal na zásadní význam Čech a Moravy pro německou bezpečnost na východě, a to právě s ohledem na Rusko a panslavismus. Jejich udržení se v jeho očích stalo doslova „životně důležité" pro celé Německo.[88]

Během roku 1846 byli Češi se svými vlastními národními aspiracemi čím dál tím častěji vnímáni jako protiněmecký element, a proto ještě více než kdykoli dříve jako potenciální podporovatelé ruského expansionismu a s ním souvisejícího panslavismu ve střední Evropě. Pro ty, kteří věřili v obklíčení Německa, se právě v tomto období v Čechách uzavřel pomyslný kruh.[89] Jako první v tomto směru zapůsobily události polského povstání z počátku roku, které u německých Rakušanů vyvolaly pochybnosti o loajalitě Čechů vůči Rakousku a Německému spolku. Údajné napojení Čechů na další slovanské národy mělo podněcovat jejich separatismus.[90] I když anexe Krakova nebyla v českých zemích kritizována a ani odtud nebyly hlášeny propolské sympatie, ve zjitřené atmosféře se Němci cítili být ohroženi

87 J. KOŘALKA, *Češi v habsburské říši*, s. 53, 57 a 71; H. LADES, *Die Tschechen*, s. 81; John R. RATH, *The Viennese Revolution of 1848*, Austin 1957, s. 148.

88 Paul A. PFIZER, *Das Vaterland*, Stuttgart 1845, s. 199; Ulrike von HIRSCHHAUSEN, *Nationale Machtpolitik oder europäische Integration? Frühliberale und ihr Verhältnis zur Macht in der „Deutschen Zeitung" 1847–1850*, Jahrbuch der Hambach Gesellschaft 6, 1996/97, s. 94; R. F. KAINDL, *Oesterreich, Preußen, Deutschland*, s. 131-132; Otto WAGNER, *Mitteleuropäische Gedanken und Bestrebungen in den vierziger Jahren (1840–1848)*, Marburg 1935, s. 69.

89 K. GLOSSY, *Wien 1840–1848*, s. 109.

90 NA, PG, 44, situační zpráva pro Prahu v prosinci 1846, Praha, 12. 1. 1847; HHStA, KA, StR, MKA, 204, situační zpráva pro Vídeň v lednu 1846, 20. 3. 1846; HHStA, KA, StR, MKA, 205, situační zpráva pro Vídeň v únoru a březnu 1846, 24. 4. a 9. 5. 1846; HHStA, KA, StR, MKA, 207, situační zpráva pro Prahu v červnu 1846, 12. 7. 1846.

Čechy a jejich sílícím národním vědomím.[91] Dle policejní zprávy o veřejném mínění ve Vídni v lednu 1847 „ohledně Čech jsou lidé opět o něco více znepokojeni. Kvůli vícero indiciím se i zde jeví čechismus (*Tschechentum*) jako ucelený politický element, který v malých německých dědičných státech vzbudil jistým způsobem překvapivý strach ze slovanského kolosu".[92] Ovšem i na severu Německa zaznívaly termíny jako „ruská strana v Čechách" či „český čechoslavismus" (*böhmischer Czechoslavismus*).[93]

V momentě, kdy celá záležitost byla vnímána z perspektivy vlastního přežití uprostřed Evropy, nepřekvapí míra strachu, která provázela debaty o německo-českých vztazích a obvinění, mimo jiné v Heffterově práci z roku 1847, že Slované všeobecně a Češi explicitně nenávidí Němce.[94] Tento názor umocnil solidaritu mezi Němci, což v době prudkého rozmachu německého nacionalismu znamenalo i další argument ve prospěch konceptu *Mitteleuropy*. V tomto směru se vyjádřil i autor článku publikovaného 26. srpna 1847 v *AZ*, který čtenáře informoval o ohrožení německé západní i východní hranice, ve druhém případě kvůli podvratnému spojení Ruska se Slovany, Čechy nevyjímaje. V rámci stávajícího „evropského státního systému" mělo Rakousko převzít roli „východní říše" (*östliches Reich*) k obraně Německa a jeho zájmů podél Dunaje.[95]

Podobně jako v případě Dánů, Poláků a Italů byl i ve vztahu k Čechům nastaven kolizní kurz dlouho před vypuknutím březnové revoluce. I když otázka geopolitiky byla zprvu upozaděna konstitučními požadavky, brzy opět udeřila s plnou silou a stala se hlavním faktorem definujícím kvalitu vzájemných vztahů. V argumentační rovině získala na významu více než kdykoliv dříve: protože Němci s dvěma pětinami obyvatel tvořili v českých zemích národnostní menšinu,[96] příslušnost Čech a Moravy k Německu byla primárně legitimizována jejich nezbytností pro bezpečnost celého německého národa.[97] Účelnost tohoto zdůvodnění však nic ne-

91 Moravský zemský archiv, Brno, Policejní ředitelství Brno, 12, situační zpráva pro Brno v březnu a listopadu 1846; NA, PG, 44, situační zpráva pro Prahu v listopadu 1846, Praha, 9. 12. 1846, situační zpráva pro Čechy ve druhé polovině roku 1846, Praha, 28. 2. 1847; K. GLOSSY, *Wien 1840–1848*, s. 159 a 212.

92 K. GLOSSY, *Wien 1840–1848*, s. 209.

93 BHStA, MA, Bremen, Hamburg, Lübeck 2297, Hormayr Ludvíku I. Bavorskému, Brémy, 24. 12. 1846 a 20. 1. 1847.

94 M. W. HEFFTER, *Der Weltkampf*, s. 7.

95 *Beilage zur Allgemeinen Zeitung* 26. 8. 1847, č. 238, s. 1902.

96 D. HEIN, *Die Revolution von 1848/49*, s. 75; Mark HEWITSON, *Nationalism in Germany*, Basingstoke 2010, s. 54.

97 A. KLÍMA, *Češi a Němci v revoluci*, s. 8–28; J. R. RATH, *The Viennese*, s. 254–255.

mění na tom, že v roce 1848 Němci definitivně považovali české země, slovy poslance frankfurtského parlamentu Jacoba Venedeye, za „německou pevnost" (*Zwingburg*).[98] Tento názor sdílelo mnoho současníků včetně jednoho z otců německého nacionalismu Ernsta Moritze Arndta či o dvě generace mladšího Otto von Bismarcka: pro oba představovaly Čechy a Morava důležité hraniční kraje, které si Němci museli ponechat v zájmu vlastní bezpečnosti, a ze stejného důvodu byli proti obnově Polska v hranicích z roku 1772.[99]

Ohledy na vlastní bezpečnost přivedly Němce všech politických frakcí a regionů k jednoznačnému závěru, že české země musí zůstat rakouské a současně že Rakousko musí být i nadále německé. Jen za této situace byl německý národ dostatečně silný, aby odolal tlaku Ruska a Slovanů na východě, Francouzů na západě a Italů na jihu.[100] Jak moc byla otázka budoucnosti českých zemí vnímána perspektivou vnějších hrozeb, dokládá výrok Augusta Ludwiga Rochaua, autora spisu o *Realpolitik* z roku 1853, pronesený 2. května 1848: „Umožnit vznik slovanského státu v Čechách by znamenalo vrazit Německu do hrudi otrávený meč. Odloučení Čech, které zasahují do samého geografického středu Německa, z německého státního sdružení a jejich vystavení ruskému vlivu a všeslovanské propagandě by pro Německo neznamenalo nic jiného než spáchání sebevraždy."[101] Redaktor *Kölnische Zeitung* Karl Hermann Brüggemann se vyjádřil ve stejném duchu o devatenáct dní později: „Pro Německo by to jistě nebyla malá oběť, kdybychom se chtěli vzdát těchto [českých] zemí... Celá naše východní hranice by byla rozdělena a přímo do srdce Německa by se rozprostíral podivný stát, který by se jen příliš snadno mohl stát baštou Ruska... Plně uznáváme nově probuzenou sílu národnostní myšlenky a nutkání států stanovit národní hranice; ale jen z tohoto důvodu ... nemůžeme připustit založení velkého cizorodého státu uprostřed naší vlasti."[102]

98 Brian E. VICK, *Defining Germany. The 1848 Frankfurt Parliamentarians and National Identity*, Cambridge (Mass.) 2002, s. 269.

99 Bismarckův dopis redakci *Magdeburgischer Zeitung*, Schönhausen, 20. 4. 1848, Otto von BISMARCK, *Werke in Auswahl*, Band 1, Darmstadt 2001, s. 176; J. KŘEN, *Die Konfliktgemeinschaft*, s. 73.

100 S. A. KAEHLER, *Die deutsche Revolution von 1848 und die europäischen Mächte*, in: Vorurteile und Tatsachen, Hameln 1949, s. 86–87. R. F. KAINDL, *Oesterreich, Preußen, Deutschland*, s. 110; Hans G. TELLE, *Das österreichische Problem im Frankfurter Parlament im Sommer und Herbst 1848*, Marburg 1933, s. 98; Günter WOLLSTEIN, *Das Großdeutschland der Paulskirche. Nationale Ziele in der bürgerlichen Revolution 1848/49*, Düsseldorf 1977, s. 199.

101 P. BURIAN, *Zum reichsdeutschen Tsechschenbild*, s. 240.

102 Tamtéž, s. 239.

Ve chvíli, kdy se mezi Němci rozšířilo přesvědčení, že ze všech slovanských národů právě Češi nejintenzivněji usilovali o rozbití habsburské monarchie a odtržení svých zemí od Německého spolku s úmyslem včlenit je do slovanské říše, se nevyhnutelně zhoršil jejich vztah vůči českému národu.[103] Viktor Franz von Andrian-Werburg, jenž se již v první polovině čtyřicátých let stal hlasitým stoupencem německého ovládnutí celého Dunaje,[104] byl právě kvůli těmto údajným panslovanským a protiněmeckým aspiracím českého národa rozhodným nepřítelem „čechismu" (*Czechismus*), který na konci března 1848 považoval za „druh terorismu".[105] V květnu shledal situaci natolik závažnou, že očekával brzké vypuknutí občanské války mezi Čechy a Němci v rámci „vyhlazovací války" (*Vernichtungskrieg*) mezi Němci a Slovany. Ze strategických důvodů proto trval na zachování německé nadvlády v českých zemích i v Poznani.[106] Německo-slovanskou „příšernou národní válku" předvídali nejen Němci v Rakousku, ale i v dalších spolkových státech.[107]

Na jaře a v létě 1848 přispěli Češi k tomuto katastrofickému scénáři třemi událostmi, byť jistě nechtěně, neboť drtivá většina z nich nepomýšlela na rozbití habsburské monarchie a ani na válku s Němci. První z nich bylo odmítnutí Františka Palackého zúčastnit se jako poslanec jednání německého parlamentu ve Frankfurtu nad Mohanem. Na jeho odpovědi je zajímavý geopolitický obsah, kdy s Němci sdílel strach z Ruska a stejně jako oni navrhl ovládnutí Dunaje Rakouskem. V jeho pojetí však toto řešení nemělo sloužit pouze Němcům, nýbrž všem zde žijícím národům, které měly být zrovnoprávněny. Druhou protiruskou bariérou se mělo stát obnovené Polsko. Tyto názory shrnul ve svém známém dopisu do Frankfurtu z 11. dubna.[108] Palacký tak nabídl svoji alternativu německé střední Evropy.[109] Němci ji však odmítli s pomocí vlastních geopolitických argumentů, jejichž pod-

103 Manfred KITTEL, *Abschied vom Völkerfrühling? National- und außenpolitische Vorstellungen im konstitutionellen Liberalismus 1848/49*, Historische Zeitschrift 275, 2002, č. 2, s. 372; Milan ŘEPA, *Moravané, Němci, Rakušané. Vlasti moravských Němců v 19. století*, Praha 2014, s. 66, 75, 81–82, 84 a 91; B. E. VICK, *Defining Germany*, s. 159–160.

104 R. F. KAINDL, *Oesterreich, Preußen, Deutschland*, s. 127.

105 Franz ADLGASSER, *Viktor Franz Freiherr von Andrian-Werburg. „Österreich wird meine Stimme erkennen lernen wie die Stimme Gottes in der Wüste." Tagebücher 1839–1858, Band 2: 1848–1853*, Wien–Köln–Weimar 2011, s. 61.

106 Tamtéž, s. 84–85, 90 a 143–144.

107 Julius Athanasius Ambrosch, Frankfurt am Main, 24. 10. 1848, Ludwig BERGSTRÄSSER (ed.), *Das Frankfurter Parlament in Briefen und Tagebüchern*, Frankfurt am Main 1929, s. 38.

108 Palackého dopis do Frankfurtu nad Mohanem, Praha, 11. 4. 1848, Manfred ALEXANDER (ed.), *Quellen zu den deutsch-tschechischen Beziehungen 1848 bis heute*, Darmstadt 2005, s. 35–36.

109 Hans KOHN, *Pan-Slavism. Its History and Ideology*, Notre Dame (Indiana) 1953, s. 83.

statu lze shrnout s pomocí obsahu spisu *Eine deutsche Antwort an den Slaven Palacky*. Jeho bavorský autor Moritz Wagner sice ocenil Palackého myšlenku rakouské kontroly Dunaje, ovšem zapochyboval, že by tato velmoc mohla sama zabránit ruské expanzi. Proto potřebovala podporu ostatních německých států, což také předurčovalo vztah českých zemí k celému Německu. Nezbytnost jejich podřízení německým zájmům obhajoval tvrzením, že „svým charakterem a geografickou polohou jsou Čechy nezbytnou součástí Německa," a naopak „pokud bychom souhlasili s politickým oddělením Čech od Německa, což je skutečná tendence Čechů, znamenalo by to pro nás spáchat sebevraždu".[110]

Druhou událostí s negativním dopadem na německý postoj vůči Čechům bylo konání Slovanského sjezdu v Praze od 2. do 12. června.[111] I když ve skutečnosti tomuto shromáždění dominovali muži loajální Habsburkům, Němci jej vnímali jako potvrzení pravdivosti svého podezření, že Češi jsou aktivním článkem prorusky a současně protiněmecky orientovaného panslavismu.[112] Ve frankfurtském parlamentu pak převládl názor, že centrum slovanské „stohlavé hydry"[113] nyní existovalo v Praze, a proto to bylo právě v Čechách, kde se rozhodovalo o budoucnosti celého německého národa.[114] Ve Frankfurtu i v celém Německu vzrostla jak obava z nezávislosti českých zemí a jejich začlenění do slovanské říše, tak i přesvědčení o nevyhnutelnosti války se Slovany.[115]

Pražské červnové povstání bylo třetí událostí, která přispěla ke zhoršení německo-českých vztahů. Vzhledem k jeho vypuknutí v době konání sjezdu bylo považováno za přímý důsledek „nenávistné protiněmecké války politicky nezodpovědného panslavismu".[116] Němečtí konzervativci, liberálové i demokraté povstání jednohlasně odsoudili, neboť na něj opět nahlíželi optikou německé bezpečnos-

110 Moritz WAGNER, *Eine deutsche Antwort an den Slaven Palacky*, Wien 1848, s. 4.

111 P. BURIAN, *Zum reichsdeutschen Tsechschenbild*, s. 238.

112 Justine D. RANDERS-PEHRSO, *Germans and the Revolution of 1848–1849*, New York 1999, s. 390; Balázs TRENCSÉNYI – Maciej JANOWSKI – Mónika BAÁR – Maria FALINA – Michal KOPEČEK, *A History of Modern Political Thought in East Central Europe. Volume I: Negotiating Modernity in the 'Long Nineteenth Century'*, Oxford 2016, s. 198.

113 *Neue Königsberger Zeitung* 29. 6. 1848, č. 31, Dominik FUGGER – Kersten LOREK (ed.), *Ferdinand Gregorovius. Europa und die Revolution. Leitartikel 1848–1850*, München 2017, s. 43.

114 Franz WIGARD, *Stenographischer Bericht über die Verhandlungen der deutschen constituirenden Nationalversammlung zu Frankfurt am Main*, Band 1, Frankfurt am Main 1848, s. 661–676.

115 Jiří ŠTAIF, *Palacký, der Slavenkongreß und die Zeitung die Grenzboten. Bilder des »Anderen« in der revolutionären Gesellschaft*, in: Andreas Moritsch (ed.), Der Prager Slavenkongreß 1848, Wien–Köln–Weimar 2000, s. 56.

116 J. ŠTAIF, *Palacký*, s. 56.

ti.[117] A nejednalo se pouze o obavu z rozetnutí „německého dubu" v české kotlině v případě vítězství povstalců.[118] Například moravský Němec Karl Giskra varoval před protiněmeckým charakterem českého národního hnutí, kvůli kterému Němcům hrozilo „naprosté zničení".[119] Tato hysterická reakce nebyla ojedinělá. V německém tisku byli Češi dokonce obviněni z příprav vyvraždění 17 000 pražských Němců.[120] Neboť v postoji vůči povstání opět zvítězila geopolitika nad ústavními preferencemi, bylo kontrarevoluční vítězství rakouské armády oslavováno i mezi německými liberály a demokraty, jejichž zástupci ve Frankfurtu dokonce souhlasili s nasazením spolkových jednotek v Praze.[121] V souvislosti s tímto rozhodnutím byla často zmiňována potřeba udržení Čech v německých rukou kvůli jejich geostrategickému významu pro ovládnutí střední Evropy a Dunaje.[122]

Jak významnou roli sehrály v postoji vůči Čechům ohledy na vlastní bezpečnost, je zjevné i z toho, jak červnové události stimulovaly nejen touhu po silné německé střední Evropě, ale i ochotu dosáhnout tohoto cíle použitím hrubé síly a v neposlední řadě i šíření pangermanismu.[123] Právě pod jejich vlivem podpořil pruský vládní rada a publicista Marcus Niebuhr spojení Německého spolku s německy mluvícími švýcarskými kantony, Alsaskem, Lotrinskem, Belgií, Nizozemím a skandinávskými zeměmi. Ve prospěch „svazku všech germánských států" se po

117 *Neue Königsberger Zeitung* 21. 6. 1848, č. 24, 6. 7. 1848, č. 37, D. FUGGER – K. LOREK, *Ferdinand Gregorovius*, s. 39 a 47–48.

118 Günter WOLLSTEIN, *Mitteleuropa und Großdeutschland. Visionen der Revolution 1848/49. Nationale Ziele in der deutschen Revolution*, in: Dieter Langewiesche (ed.), Die deutsche Revolution von 1848/49, Darmstadt 1983, s. 246.

119 Lewis NAMIER, *1848. The Revolution of the Intellectuals*, New York 1964, s. 150.

120 Jiří KOŘALKA, *Sledování příznivých a negativních zpráv o Češích v zahraničním tisku 19. století*, in: Milan Řepa (ed.), 19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly, Praha 2008, s. 571.

121 John BREUILLY, *Nationalbewegung und Revolution*, in: Christof Dipper – Ulrich Speck (ed.), 1848. Revolution in Deutschland, Frankfurt am Main–Leipzig 1998, s. 321; Harald MÜLLER, *Zu den außenpolitischen Zielvorstellungen der gemäßigten Liberalen am Vorabend und im Verlauf der bürgerlich-demokratischen Revolution von 1848/49 am Beispiel der „Deutschen Zeitung"*, in: Helmut Bleiber (ed.), Bourgeoisie und bürgerliche Umwälzung in Deutschland 1789–1871, Berlin 1977, s. 250 a 254.

122 Hans-Werner HAHN – Helmut BERDING, *Reformen, Restauration und Revolution 1806–1848/49*, Stuttgart 2010, s. 598; Gunther HILDEBRANDT, *Politik und Taktik der Gagern-Liberalen in der Frankfurter Nationalversammlung 1848/1849*, Berlin 1989, s. 86; Wolfram SIEMANN, *Die deutsche Revolution von 1848/49*, Darmstadt 1985, s. 152.

123 Halda GRAMLEY, *Propheten des deutschen Nationalismus. Theologen, Historiker und Nationalökonomen 1848–1880*, Frankfurt–New York 2001, s. 202.

slovanském sjezdu a pražském povstání vyjádřil i göttingenský historik Georg Gottfried Gervinus.[124]

Toto vše jednoznačně dokazuje, že k rozmachu německých nacionálních aspirací v roce 1848 přispěly ohledy na geopolitické hrozby. Zde však tento rok nepředstavoval počátek, nýbrž jen další stádium procesu, který započal téměř o deset let dříve. To samé platí i pro vývoj německo-českých vztahů, jenž se vyznačoval podobnou kontinuitou a identickým zahraničněpolitickým kontextem. Do třetice totéž lze říci o nárůstu napětí mezi zeměmi a národy od konce třicátých let. Právě tento panevropský proces měl značný vliv na formování programů jednotlivých národních hnutí. To německé bylo zasaženo velmi silně jednak kvůli intenzivní zkušenosti s mezinárodními krizemi, z nichž nejdůležitější byly Rýnská krize a anexe Krakova, jednak kvůli geografické poloze Německého spolku, který byl údajně vystaven mnoha vnějším hrozbám. Jednu z nich nakonec reprezentovali i Češi.

Evropský rozměr této reakce na mezinárodní nejistotu nakonec dokazuje skutečnost, že vzájemná spirála nedůvěry byla živena nejen diplomatickými spory a válkami, ale také cizími geopolitickými ambicemi. To platí nejen pro verbální přestřelky mezi Němci a Dány či Italy. K podobné situaci došlo i mezi Němci a Čechy, což dokazuje Palackého myšlenka rakouské nadvlády nad podunajskými národy. Tento významný český historik a politik byl ve své úvaze neméně ovlivněn obavou z Ruska, kterou s ním v roce 1848 sdíleli další čeští vzdělanci jako Karel Havlíček Borovský, August Smetana a Vojtěch Náprstek.[125] I když rozdíl mezi Palackým a Němci spočíval „pouze" v roli, kterou měli Slované sehrát v rámci tohoto velkého nadstátního útvaru, jednalo se o rozpor zásadní důležitosti s negativními důsledky pro vzájemné německo-české vztahy. Stejným způsobem je však ovlivnily i německé plány. Těm Češi věnovali podobnou pozornost jako mezinárodním událostem, což například v roce 1840 platilo jak pro Rýnskou krizi, tak pro ambice egyptského místodržícího Muhammada Alího či ještě vzdálenější britsko-ruské soupeření v Afghánistánu.[126] Proto nepřekvapí, že od podzimu 1846 se v *Pražských Nowinách* objevovala kritika šovinismu, jenž doprovázel geopolitické debaty v německé společnosti, zvláště když v nich vyjádřené obavy byly mnohdy hodnoceny jako přehnané, například z ruského vpádu do střední Evropy. S nesouhlasem se mimo jiné setkala

124 Ingo WIWJORRA, *Der Germanenmythos. Konstruktion einer Weltanschauung in der Altertumsforschung des 19. Jahrhunderts*, Darmstadt 2006, s. 72.

125 František STELLNER – Radek SOBĚHART, *Rusko jako hrozba?*, in: Milan Řepa (ed.), 19. století v nás, s. 561–563.

126 Jakub Josef Dominik Malý, *Dennice. Spis zábawný a ponaučný*, 1. díl, Praha 1840, s. 171–176 a 210–230.

silná averze Němců vůči Polákům v Poznani,[127] vůči Dánům ve šlesvicko-holštýnské otázce v kontextu přepjaté reakce na možnost ruské či skandinávské hegemonie na Baltu, což noviny ironicky okomentovaly slovy, že „z toho widíme, že Němci w Říši nejen panslawismus, nýbrž i jiné weliké ‚pany' na starosti mají,"[128] a poukázaly na absurdní ostražitost vůči Helgolandu, odkud prý Britové mohli celý německý obchod „zahubiti" a v případě války dobýt některé severoněmecké kraje.[129] Pozornosti novin neušla ani silná touha Němců po vlastním válečném loďstvu, kterým by „na Baltu přemohli Rusy, Švédy a Dány, pak dobyli břehy africké, Maltu a Gibraltar, aby ve Středomoří zničili moc Francie a Velké Británie".[130] Bylo čím dál tím zjevnější, že německé ambice a spory s ostatními národy představovaly hrozbu pro samotné Čechy. Otázka, do jaké míry tento fakt ovlivnil formování světonázoru vůdčích představitelů českého národního hnutí, však již jde za tematický rámec této studie.

127 *Pražské Nowiny* 24. 9. 1846, č. 74, s. 310, 17. 12. 1846, č. 98, s. 406, 25. 7. 1847, č. 56, s. 248.
128 *Pražské Nowiny* 7. 1. 1847, č. 2, s. 7.
129 *Pražské Nowiny* 25. 7. 1847, č. 56, s. 248.
130 *Pražské Nowiny* 14. 1. 1847, č. 4, s. 15.

The influence of international events on the attitude of the Germans towards the Czechs in 1839 through 1848

MIROSLAV ŠEDIVÝ

The traditional assessment of 1848 as a milestone in the development of Czech-German relations is undoubtedly a useful historical shorthand, but still only a shorthand. Even today, some specialised works offer evidence of greater continuity in the deterioration of relations between the Czechs and Germans. This process was to have started earlier. Sometimes, in this regard, the important influence of the so-called Rhine Crisis of 1840 is mentioned, which, according to some historians, caused a wave of national chauvinism among the Germans and at the same time a radical change in their attitude towards the Czechs.

However, a question mark still hangs over why the Rhine crisis should have affected the relations between Germans and Czechs, when the latter ethnicity was not affected in any way. The historical production of the last two decades also challenges the thesis of a national chauvinistic response within German society. This study seeks to explain both processes, which were closely related. In accord with the thesis about the continuity of the increase in German animosity towards the Czechs and the significant role of the Rhine crisis, it provides hitherto neglected primary sources and at the same time a new methodological approach that replaces the national perspective with the concept of security.

This innovation makes it possible to understand nationalism not as a cause, but as a consequence of a larger process in German and European society, namely the increase in insecurity due to the violation of international law and the abuse of power in international relations. This is precisely how the Rhine crisis and many other disputes and armed conflicts in Europe and overseas were perceived negatively. Contemporaries not only paid close attention to them, but also discussed them and offered various solutions to increase the security of their own state or nation in a world that appeared to be predatory.

In the case of the Germans, this process was extraordinarily strong, due not only to the legacy of the Rhine crisis and the impact of other international events, but also to the geographical location of the German Confederation. The opinion that they were living in dangerous times and surrounded by dangerous neighbours grew stronger among its inhabitants. The reaction was not only an effort to

strengthen one's own security, including by securing an easily-defendable border, but also a tendency to perceive other states and nations as a threat. Both significantly influenced the attitude of the Germans towards the Czech nation and the Czech lands, especially after the uprising of the Poles and the subsequent annexation of Kraków in 1846. Distrust of the Czechs as the fifth column of Russia and Pan-Slavism, and at the same time the belief in the geostrategic importance of Bohemia and Moravia for the defensibility of the German Confederation, had a negative impact on the quality of Czech-German relations already before 1848. During this period, this process became quite obvious.

Translation by Sean Miller

STUDIE

Bohoslužebné objekty Církve československé (husitské) v kvantitativní optice[1]

ZDENĚK R. NEŠPOR

ZDENĚK R. NEŠPOR: The places of worship of the Czechoslovak (Hussite) Church in quantitative optics
Through a quantitative methodology, the study analyses the places of worship of the Czechoslovak (Hussite) Church, which was established in 1920 as a secession from the Roman Catholic Church and became the second (today the fourth) largest Czech church. At the beginning of its existence, the church took over 132 Roman Catholic churches and chapels and later tried to at least share them, but within a few years it had to give up most of the illegally taken objects. Therefore, before the mid-1920s, it began the large-scale construction of its own churches (following the example of the old Unity of the Brethren, called congregations), which lasted until the beginning of the 1940s. The result was 143 new congregational buildings, a significant part of which used progressive architectural features, and another 55 congregations were created by adapting other buildings (including several synagogues). However, despite the great dedication of church members and the support of the state, it was not possible to secure their own cult spaces for all the then existing religious communities, the number of which also increased after the end of the Second World War (mainly due to the resettlement of the

1 Článek vznikl v rámci projektu GA ČR, reg. č. 21-01429S, a s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace, RVO č. 68378025; autor za tuto podporu děkuje.

borderlands). The solution was to take over (60) churches of the abolished German Protestant Church and other (46) synagogues, as well as a large number of other buildings – from 1945 to the present, only 13 new church buildings were built, while 350 other buildings were only taken over by the church or adapted for its own purposes. If the communist regime relatively supported the Czechoslovak (Hussite) Church in the late 1940s and 1950s, a direct or indirect negative consequence of this support was a lower long-term usefulness of the respective buildings. While 162 (80%) of the congregational buildings acquired by the church before 1943 are still serving today, only 193 (54 %) of the later buildings are still serving.
Keywords: Czechoslovak Hussite Church – modern religion – Czechoslovakia 1918–1992 – church – congregational (meeting) house – prayer hall – modern church architecture

Současné rozšiřování virtuální reality to možná (částečně) změní, v dlouhé historii lidské religiozity nicméně bezezbytku platilo, že sociální části náboženského dění (kult) se neobešly bez sakrálních prostor, kvůli nepříznivým či nejistým přírodním podmínkám obvykle uměle vytvořených. (Nejpozději) od neolitu (nejméně) do počátku 21. století se tak veřejné nebo i další kultické úkony děly v chrámech, ať už si pod tím představíme cokoli, a bohové nebo přinejmenším jejich reprezentanti v těchto prostorách také (alespoň příležitostně) sídlili.[2] Ostatně proto ve významné části indoevropských jazyků termíny pro „církev" a „kostel" splývají. Vznik každého nového náboženského společenství (církve) proto vyžadoval, aby takovéto sakrální prostory v odpovídajícím počtu co nejdříve získala, ať už cestou konfiskace existujících chrámů jiných náboženských společenství, transformace objektů vzniklých za jiným účelem, nebo konečně prostřednictvím nové výstavby. Dějiny evropské religiozity – včetně té implicitní – poskytují bezpočet příkladů od předkřesťanských dob a rané christianizace, až po megalomanské stavební projekty (a konverze či adaptace objektů) v režii moderních totalitárních ideologií a režimů. V tomto článku se zaměříme na specifikum českých náboženských dějin 20. století – Církev československou (husitskou),[3] která jako jediná z „národněka-

2 Mircea ELIADE, *Patterns in Comparative Religion*, New York 1958; Harold W. TURNER, *From Temple to Meeting House*, The Hague 1979; Norbert C. BROCKMAN, *Encyclopedia of Sacred Places*, Santa Barbara 1997.

3 Název Církev československá husitská se užívá od roku 1971, do té doby pouze Církev československá (zpočátku někdy rovněž Československá církev), v letech 1940–45 nuceně Církev českomoravská; synonymně je užívána zkratka CČS(H).

tolických" církví vzniklých po první světové válce v nástupnických státech po Rakousku-Uhersku neupadla v zapomnění a/nebo neskončila s několika stovkami stoupenců, ale stala se dlouhodobě významnou součástí náboženského spektra příslušné společnosti.

Církev československá (husitská) byla po většinu dvacátého století druhou a od roku 1991 je třetí, respektive dnes čtvrtou největší českou církví,[4] a v národním i mezinárodním měřítku vynikla celou řadou dalších modernistických a teologicky liberálních charakteristik. Po počátečním koketování s pravoslavím se jako jediná větší evropská církev (na několik dekád) připojila k hnutí svobodného křesťanství,[5] podporovala pohřeb žehem[6] a dala velký prostor moderní architektuře,[7] po miniaturní unitářské náboženské společnosti byla první českou církví, která přikročila k ordinaci žen,[8] a měla i první ženu – biskupku ve střední a východní Evropě. To vše přitom jsou jen příklady výjimečnosti a výraznosti daného společenství, třebaže by se naopak daly snadno najít také projevy jeho konformity a oportunismu. O obojím však víme překvapivě málo – po sto letech samostatné existence Církve československé (husitské) nejsou odpovídajícím způsob zpracovány její dě-

4 *Náboženské vyznání obyvatelstva podle výsledků sčítání lidu v letech 1921–1991*, Praha 1995; Zdeněk R. NEŠPOR – Zdeněk VOJTÍŠEK, *Encyklopedie menších křesťanských církví v České republice*, Praha 2015, s. 596–661; https://www.czso.cz/csu/scitani2021/nabozenska-vira (22. 6. 2022).

5 CČS(H) byla spolu s Náboženskou společností československých unitářů jediným českým společenstvím, které vstoupilo do Mezinárodní asociace pro náboženskou svobodu (IARF) – členství bylo ukončeno v roce 1971, zatímco již v roce 1964 církev naopak vstoupila do Světové rady církví. K (americkému) „svobodnému křesťanství" srov. Gary DORRIEN, *The Making of American Liberal Theology I.–II.*, Louisville – London 2001–03.

6 Zdeněk R. NEŠPOR – Olga NEŠPOROVÁ, *„V žáru lásky se život započal – v žáru ohně se končí." Čtyři pohledy na vývoj kremačního hnutí v české společnosti*, Soudobé dějiny 18, 2011, s. 563–602.

7 Markéta SVOBODOVÁ, *Architektonický vývoj sakrálních staveb Církve československé husitské ve 20.–40. letech 20. století*, in: Aleš Filip – Norbert Schmidt (eds.), Dům Boží a brána nebe ve 20. století. Studie o sakrální architektuře, Brno – Mikulov 2009, s. 84–97; Petra ŠTERNOVÁ, *Církev československá husitská a její sbory v Libereckém kraji*, Fontes Nissae – Prameny Nisy 14, 2013, č. 1, s. 44–69; Ladislav ZIKMUND-LENDER, *„Vynikati útulností a ladností." Sbory Církve československé husitské v Královéhradeckém kraji z 20. a 30. let 20. století a jejich památkové zhodnocení*, Zprávy památkové péče 75, 2015, č. 2, s. 115–124; *Sakrální architektura 20. století v Ústeckém kraji*, Ústí nad Labem 2017; *Sbory církve Československé husitské – architektonické dědictví našich regionů*, Praha 2018.

8 Zdeněk R. NEŠPOR, *Bez slávy i bez diskuse, aneb ordinace žen v českých církvích*, Lidé města 22, 2020, s. 37–57.

jiny.[9] Díky počátečním polemikám[10] a v posledních letech díky soustředěnému badatelskému úsilí Pavla Marka jsou dobře zpracovány počátky církve,[11] tato témata přitom rezonují i v zahraniční literatuře.[12] Ale to je prakticky vše, jako by právě v případě historiografického uchopení církevních dějin platil uštěpačný bonmot Ferdinanda Peroutky, že „její zrod byl největším jejím výkonem"[13]!

Z „pozdějšího života Panny" dosud víme jen velmi málo. Kromě výše uvedených témat byly hlouběji studovány životní osudy nejvyšších představitelů církve – které v určité míře poskytují obraz jejího celkového směřování,[14] perzekuce věří-

9 Hlavním producentem přehledů dějin CČS(H) je sama církev, tomu odpovídá jejich namnoze propagační charakter; nejdůležitější milníky tohoto vývoje představují: Karel FARSKÝ, *Z pode jha. Vznik Církve československé*, Praha 1921; Ferdinand PRÁŠEK, *Vznik Československé církve a patriarcha G. A. Procházka,* Praha 1932; Miloslav KAŇÁK, *Církev československá v historickém vývoji a přehledu,* Praha 1946; TÝŽ (ed.), *Padesát let Československé církve. Sborník studií pracovníků Husovy fakulty, věnovaný půlstoletí CČs,* Praha 1970; Tomáš BUTTA (ed.), *90 let Církve československé husitské,* Praha 2010; Vladimír HRABA, *Víra, naděje, láska. Počátky, vývoj a současnost Církve československé husitské,* Hradec Králové 2017; Tomáš BUTTA, *Církev československá husitská a její cesta dějinami s Kristovým posláním,* Praha 2019.

10 Zejm. František CINEK, *Církev zbudovaná na frázích,* Olomouc 1923; TÝŽ, *K náboženské otázce v prvních letech naší samostatnosti 1918–1925,* Olomouc 1926. Polemický, až nenávistný charakter má i relativně pozdní sumarizace informací pro zahraniční publikum z pera dalšího římskokatolického duchovního: Ludvík NĚMEC, *The Czechoslovak Heresy and Schism. The Emergence of a National Czechoslovak Church,* Philadelphia 1975.

11 David FRÝDL, *Reformní náboženské hnutí v počátcích Československé republiky. Snaha o reformu katolicismu v Čechách a na Moravě,* Brno 2001; David TONZAR, *Vznik a vývoj novodobé husitské teologie a Církev československá husitská,* Praha 2002; Pavel MAREK, *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918–1924),* Brno 2005; TÝŽ, *Emil Dlouhý-Pokorný. Život a působení katolického modernisty, politika a žurnalisty*, Brno 2007; TÝŽ, *Česká reformace ve 20. století? K zápasu Církve československé (husitské) o vizi moderního českého křesťanství v letech 1920–1924,* Olomouc 2015; TÝŽ, *Biskup Gorazd (Pavlík). Životní příběh hledání ideální církve pro 20. století,* Olomouc 2019, vedle řady drobnějších nebo partikulárnějších studií.

12 Rudolf URBAN, *Die Tschechoslowakische Hussitische Kirche*, Marburg 1973; Ulrich DASKE, *Die Tschechoslowakische Hussitische Kirche in der deutschen theologischen Literatur und in Selbstzeugnissen,* Frankfurt am Main 1987; Martin SCHULZE WESSEL, *Revolution und religiöser Dissens. Der römisch-katholische und der russisch-orthodoxe Klerus als Träger religiösen Wandels in den böhmischen Ländern und in Russland 1848–1922,* München 2011; Daniel JUREK, *Eine kleine Kirche in Europa. Die Tschechoslowakische Hussitische Kirche im Wandel zwischen Nationalkirche und europäischem kirchlichen Akteur,* Göttingen 2019; všechna tři podle názvu obsažnější díla přitom věnují výrazně nadproporční část textu počátkům církve.

13 Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu* I.–IV.*,* Praha 1991, s. 901.

14 Miloslav KAŇÁK, *Dr. Karel Farský. O životě a díle prvního patriarchy Církve československé,* Praha 1952; Václav KADEŘÁVEK – Zdeněk TRTÍK, *Život a víra ThDr. Karla Farského,* Praha 1982; Jaroslav HRDLIČKA, *Život a dílo prof. Františka Kováře. Příběh patriarchy a učence*, Brno 2007; TÝŽ, *Patriarcha Dr. Miroslav Novák. Život mezi svastikou a rudou hvězdou*. Brno 2010. Naopak další životopisy patriarchů mají spíše popularizační, metodologicky ne vždy odpovídající

cích v období nacismu a komunismu,[15] případně lokální dějiny jednotlivých kongregací (náboženských obcí).[16] Z obecnějších témat pak především církevní organizace,[17] eklesiologie a specifická liturgika[18] a nejnověji se objevily pokusy o biografické podchycení nejvýznamnějších církevních osobností,[19] zatímco snaha protestantských církevních historiků včlenit dějiny CČS(H) do širšího výkladu dějin českých „neřímskokatolických" církví po druhé světové válce v tomto ohledu mnoho nového nepřinesla.[20] Skvěle na tom však nejsme ani ve výšeuvedeném přípa-

---

charakter: Stanislav LAHODNÝ, *Farský a naše dny,* Praha 1955; Martin CHADIMA, *Dr. Karel Farský. I. patriarcha Církve československé (husitské)*, Hradec Králové 2017, TÝŽ, *Gustav Adolf Procházka. II. patriarcha Církve československé (husitské) a jeho doba*, Hradec Králové 2019.

15 Martin JINDRA, *Strážci lidskosti. Dvanáct příběhů příslušníků Československé církve (husitské) vězněných po únoru 1948,* Praha 2007; Tomáš BUTTA – Martin JINDRA – David FRÝDL, *Církev československá v domácím odboji za 2. světové války. Sborník k 65. výročí rozhlasového vysílání z Husova sboru v Praze-Vinohradech,* Praha 2010; Martin JINDRA, *Česká pravoslavná církev od Mnichova po obnovu v roce 1945,* Praha 2015; TÝŽ, *Sáhnout si do ran tohoto světa. Perzekuce a rezistence Církve československé (husitské) v letech 1938–1945*, Praha 2017.

16 Na tomto místě samozřejmě není možné evidovat všechny lokálně historické sondy, jejichž počet jde již nepochybně do stovek. Z literatury poslední doby se však sluší upozornit na několik studií erudovaně pojednávajících lokální a regionální dějiny CČS(H) v kontextu širšího náboženského vývoje: *Počátky Církve československé husitské v severovýchodních Čechách 1920–1925*, Hradec Králové 2008; Martin JEMELKA – Jakub ŠTOFANÍK, *Víra a nevíra ve stínu továrních komínů. Náboženský život průmyslového dělnictva v českých zemích (1918–1938),* Praha 2020; Patrik VEDRAL, *Kříž a rudý prapor. Náboženský vývoj Plzně za první republiky (1918–1938),* Praha 2020.

17 Veleslav RŮŽIČKA, *Organisační vývoj ústředních orgánů církve českomoravské do 9. ledna 1921*, Náboženská revue CČM 13, 1941, s. 241–249, 298–303, 365–370; TÝŽ, *Organisační vývoj ústředních orgánů církve československé od prvního valného sjezdu do první ústavy*, Náboženská revue CČS 22, 1951, s. 370–375; 23, 1952, s. 77–87, 118–119, 153–163; 24, 1953, č. 2, s. 69–96, č. 3, s. 21–30; Milan SALAJKA, *Proces ustavování a duchovní správy náboženských obcí Církve československé husitské 1920–2000. Komentovaný přehledný manuál,* Praha 2003; Zdeněk R. NEŠPOR, *Sto let Českobratrské církve evangelické a Církve československé (husitské): Náboženské organizace, společenská poptávka a racionalita řízení*, ČČH 116, 2018, s. 1059–1078.

18 Pavel KOLÁŘ, *Otázka univerzality liturgického slavení a její význam pro liturgický život CČSH*, Theologická revue 89, 2018, s. 18–37; TÝŽ, *Od mateřského jazyka k českému obřadu. K utváření bohoslužebné praxe Církve československé v letech 1920–1971*, Lidé města 24, 2022, s. 59–88; Jiří VOGEL, *Církev v sekularizované společnosti. Studie k husitské eklesiologii,* Brno 2005; TÝŽ, *Struktura identity CČSH*, Theologická revue 86, 2015, s. 389–396. Ústřední teologické periodikum CČS(H) - (v letech 1929–67 Náboženská revue CČS, od roku 1968 Theologická revue CČSH, resp. od 1992 Theologická revue při zachování původního číslování ročníků) - přirozeně obsahuje i celou řadu dalších článků k otázkám vývoje, identity a specifických rysů církve.

19 Zdeněk R. NEŠPOR, *Malý slovník českých nekatolických náboženských osobností 20. a 21. století,* Praha 2019; Martin JINDRA – Marcel SLADKOWSKI (eds.), *Biografický slovník Církve československé husitské,* Praha 2020.

20 Peter MORÉE – Jiří PIŠKULA, *„Nejpokrokovější církevní pracovník." Protestantské církve a Josef Lukl Hromádka v letech 1945–1969,* Benešov 2015.

dě církevního stavitelství: zatímco nejznámější skvosty meziválečné církevní architektury byly analyzovány opakovaně a v hloubce snad již dostatečné (řada z nich je ostatně klasifikována jako kulturní památky),[21] stejně jako účast umělců prvního řádu na jejich budování a výzdobě,[22] v ostatních případech dosud chybí i jen prostá evidence. Podobně zatímco byl podchycen poválečný zápas mezi Církví československou (husitskou) a Českobratrskou církví evangelickou o chrámy a další majetek likvidované Německé evangelické církve,[23] obdobně rozsáhlý soubor CČS(H) převzatých synagog a jiných židovských sakrálních prostor dosud byl představen jenom populární formou.[24]

Cílem tohoto článku je existující poznatky doplnit a systemizovat, abychom měli k dispozici úplný přehled vzniku/převzetí, vývoje a případně i zániku a dalších osudů sakrálních staveb a prostor Církve československé (husitské), nejčastěji, třebaže nikoli výlučně nazývaných po symbolickém, případně skutečném otci tohoto společenství – Husovy sbory, respektive sbory Dr. Karla Farského.[25] Vycházíme přitom z archivního, textového i orálněhistorického materiálu, který byl v letech 2021–22 shromážděn pro připravovanou *Encyklopedii Církve československé husitské*,[26] a který zahrnuje veškeré dostupné informace o jednotlivých náboženských

21 Kromě děl citovaných v pozn. č. 7 a monografií jednotlivých autorů či staveb srov. alespoň Otto RUTRLE, *Sbory Církve československé*, Praha 1954.

22 Např. Milena MIKULECKÁ (ed.), *František Bílek v Církvi československé husitské,* Praha 2011; Tomáš BUTTA – Martin JINDRA, *Šlépěje Františka Bílka v Církvi československé husitské*, Praha 2011; Vladimír VALÍČEK, *Sochař František Bílek v Českých Budějovicích*, České Budějovice 2012.

23 Jiří PIŠKULA, *Boj o majetek Německé evangelické církve v Čechách, na Moravě a ve Slezsku mezi Českobratrskou církví evangelickou a Církví československou*, in: Cesta církve I., Praha 2009, s. 4–17; Zdeněk R. NEŠPOR, *Mizení náboženství z veřejného prostoru. Kostely, kaple, modlitebny a fary Německé evangelické církve*, Lidé města 13, 2011, s. 397–441.

24 Jiří FIEDLER, *Jak jsou milí příbytkové Tvoji*, Český zápas 65, 1985, č. 7, s. 2, č. 8, s. 2, č. 9, s. 2, č. 10, s. 2, č. 13, s. 2, č. 16, s. 2, č. 17, s. 2, č. 20, s. 2, č. 22, s. 2, č. 29, s. 2, č. 32, s. 4, č. 33, s. 2, č. 39, s. 2, č. 45, s. 2, č. 52, s. 2; 66, 1986, č. 5, s. 2, č. 8, s. 2, č. 9, s. 2, č. 14, s. 2, č. 16, s. 3, č. 19, s. 2, č. 22, s. 2, č. 28–29, s. 2, č. 32–33, s. 2, č. 37, s. 2, č. 42, s. 3, č. 46, s. 2; 67, 1987, č. 3, s. 2, č. 4, s. 2, č. 14, s. 2, č. 17, s. 5, č. 30–31, s. 2, č. 45, s. 3, č. 52, s. 5; 68, 1988, č. 1, s. 3, č. 7, s. 4, č. 14, s. 3, č. 15, s. 3, č. 25, s. 3, č. 32–33, s. 2, č. 38, s. 3; 69, 1989, č. 3, s. 3, č. 10, s. 3, č. 22, s. 2, č. 38, s. 2, č. 43, s. 3, č. 44, s. 2; 70, 1990, č. 3, s. 3, č. 12, s. 3.

25 Srov. Olga PEŠKOVÁ-KOUNOVSKÁ, *Postavy, jejichž jména nesou naše sbory*, in: Kalendář Blahoslav 1953, s. 95–104. Termín „sbor" přitom pochází od staré Jednoty bratrské, srov. Josef MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001, s. 295.

26 Zdeněk R. NEŠPOR a kol., *Encyklopedie Církve československé husitské,* Praha 2022 (v tisku). Autor děkuje jednomu z anonymních recenzentů studie za připomenutí, že alternativním zdrojem informací by mohly být výroční zprávy o majetkových poměrech a církevních objektech, které jednotlivým diecésním radám předkládají biskupové, respektive patriarší zprávy předkládané

obcích a všech jejich nemovitostech. V případě klasifikace staveb se přidržujeme metodologie uplatněné v Rejstříku staveb sborů a bohoslužebných prostor CČSH,[27] shodná kritéria přitom uplatňujeme i v případě pronajímaných prostor: není-li uvedeno jinak, do počtu či výčtu bohoslužebných prostor zahrnujeme jen ty, které měly primárně liturgickou funkci (tedy nikoli „obývací pokoj na faře", neřku-li v soukromém objektu), a vylučujeme z nich byť i dlouhodobě pronajímané veřejné prostory (školy, obecní úřady apod.). Na dobové užívání těchto objektů – stejně jako na bohoslužby „pod širým nebem" – ovšem přirozeně upozorňujeme.

Zápas o římskokatolické kostely

Sto čtyřicet nespokojených římskokatolických kněží, kteří na schůzi Klubu reformního duchovenstva 8. ledna 1920 odhlasovali opuštění dosavadní církve a vznik Církve československé (aniž do ní nakonec všichni vstoupili nebo v ní setrvali), sledovalo jednoznačnou myšlenku: podnítit novou českou reformaci, která by zúčtování s habsburskou monarchií přenesla i na náboženské pole a dala vniknout nové, „národní katolické" církvi. Počítali s masovou vlnou konverzí, která by jim současně zajistila, respektive zachovala dosavadní svatostánky. V praxi k tomu mohlo dojít dvojím způsobem: buď místní římskokatolický duchovní přestupující k nové církvi získal v obci většinu, a pak zůstal ve „své" faře a ponechal si „svůj" kostel, který se nově stal československým, nebo agitace vedla ke vzniku lidového „přestupnického" hnutí, které nepohodlného „starověrného" duchovního z kostela vystrnadilo, reklamovalo jej pro Československou církev a požadovalo jeho obsazení příslušným farářem. V tomto druhém – podstatně častějším – případě rodící se československé náboženské obce mohly rovněž obsazovat nefarní římskokatolické kostely a kaple, typicky hřbitovní nebo patřící k dříve sekularizovaným klášterům, nebo žádat o propůjčení kostelů a kaplí v držení měst či obcí. Starost o bohoslužebná místa měla být jednoduše vyřešena jejich „revolučním převzetím", protože patří „lidu, který je zbudoval".[28]

ústřední církevní radě. Ve shodě s recenzentem má ovšem za to, že výzkum těchto pramenů by nepřinesl žádné zásadní doplnění.

27 *Sbory církve Československé husitské*, s. 321–339.

28 *Otázka kostelů a jiné časové otázky církevně politické,* Olomouc 1922; srov. Pavel MAREK, *Česká reformace 20. století? K zápasu Církve československé (husitské) o vizi moderního českého křesťanství v letech 1920-1924,* Olomouc 2015, s. 110–112.

Případů, kdy přestup římskokatolického faráře či kaplana strhl většinu obce a vedl ke konfesnímu přeznačení kostela, byly zhruba dvě desítky, většinou spíše v menších obcích, kde spolupůsobily také další sociální činitele. Z větších měst se jednalo zejména o Louny a města a obce později připojené k (Moravské) Ostravě, v obou případech o oblasti s velmi vysokou koncentrací konvertitů k nové církvi.[29] Jinde „čechoslováci" museli obsazovat nepravidelně užívané nebo k římskokatolickým bohoslužbám neužívané kostely a kaple, což byl případ pražského staroměstského kostela sv. Mikuláše (před první světovou válkou dlouhodobě pronajatého pravoslavné církvi), několika kutnohorských kostelů (včetně sv. Barbory), kolínského hřbitovního kostela sv. Jana Křtitele nebo uherskobrodského kostela stejného zasvěcení (dosud sloužícího jako muzeum). Tyto zábory pochopitelně vyvolávaly interkonfesní pnutí, to však bylo ničím proti případům násilného odebrání farního kostela římskokatolické církvi a doslovného vyhození příslušného duchovního na ulici, po nichž obvykle následovaly ozbrojené střety obou stran. Nejznámější případy tohoto druhu se odehrály v Jílovém u Prahy, Přerově nad Labem a v Radhošti, kde dokonce muselo dojít k vyhlášení stanného práva a vojenské asistenci; důvodem v posledním případě bylo ovšem i vzplanutí pozůstatků někdejšího náboženského sektářství, na němž se nová církev jenom dočasně přiživila.[30]

Podle přehledu, který zpracoval Pavel Marek, bylo v letech 1920–21 dočasně zabráno 74 římskokatolických kostelů a 14 kaplí, vedle dalších 44 objektů propůjčených obcemi, které je vlastnily.[31] Zábory přitom byly regionálně značně disproporční, v Čechách se jednalo o 115 kostelů a kaplí oproti pouhým 13 na Moravě a 4 ve Slezsku, největší koncentrace byla v již zmiňovaném politickém okrese Louny (17 objektů), následovaném Dvorem Králové a Kralovicemi (po 9 objektech). Tyto rozdíly do určité míry odrážely regionální heterogenitu přestupového hnutí a koncentrace vznikajících náboženských obcí CČS(H), nikoli však v úplnosti: v roce 1922 církev deklarovala 97 náboženských obcí v Čechách, 28 na Moravě a 8 ve

29 Srov. Ferdinand STIBOR, *Vznik církve československé ve Slezsku*, in: Kalendář Český zápas 1925, s. 39–42; M. JEMELKA – J. ŠTOFANÍK, *Víra a nevíra ve stínu továrních komínů*, zejm. s. 175–180.

30 Zdeněk R. NEŠPOR, *Sektářské hnízdo Stradouň. Lokální sonda do dějin náboženského sektářství na Vysokomýtsku v 18.–20. století*, Východočeský sborník historický 13, 2006, s. 63–110, zde s. 87–90.

31 Pavel MAREK, *Zápas o vlastnictví kostelů po vzniku Československa*, Moderní dějiny 23, 2015, s. 89–126. Zábory se v menší míře týkaly i římskokatolických far, které v tomto článku nesledujeme.

Slezsku,[32] což znamenalo, že ne všechny obce získaly svůj svatostánek záborem – naopak některé české obce zvládly zabrat i několik kostelů a (zejména) kaplí. Pokud k záboru/propůjčení nedošlo, československé bohoslužby se konaly v pronajatých školních třídách (např. Loštice, Neveklov, Nová Paka, Písek, Přerov), tělocvičnách (např. Praha – Žižkov, Teplice, Úpice, Votice), veřejných sálech (Trhové Sviny, Vysoké nad Jizerou, Zásmuky aj.), nebo i v hostincích (Kasejovice, Mnichovice, Písek), popřípadě dočasně v exteriéru. Tyto obce ovšem pronájem chápaly jako provizorium a snažily se získat místní kostel či kapli alespoň do spoluužívání.

Naopak římskokatolická církev, která byla právním vlastníkem většiny objektů (a výlučné užívání těch vlastněných obcemi vyvozovala z kanonickoprávního ustanovení o jejich římskokatolickém vysvěcení[33]), chápala zábory kostelů jako „loupení majetku" a frapantní porušení práva, včetně mezinárodních mírových dohod.[34] Po státních úřadech proto požadovala rychlý zásah. K tomu sice kvůli kompetenčním sporům mezi ministerstvy[35] i z dalších důvodů nedošlo a navíc alespoň některé nižší správní orgány (městské rady apod.) s rozkolníky zjevně sympatizovaly, řešení však nešlo odkládat donekonečna. Zhruba od roku 1922 začal být vyvíjen tu menší, tu větší tlak na restituci právních poměrů, některé případy byly řešeny i soudně. Představitelé Církve československé na tuto situaci reagovali snahou o právní zajištění spoluužívání kostelů oběma církvemi, jak bylo obvyklé v některých německých zemích a ve Švýcarsku – první snahy o toto řešení přitom byly artikulovány již v roce 1920 a v některých případech k „simultaneu" z praktických důvodů skutečně došlo.[36] Ministerstvo školství a národní osvěty sice obdrželo církevní návrh osnovy zákona, který právně ukotvoval spoluužívání kostelů, avšak rozhodlo se jít vlastní cestou a připravované paragrafové znění zákona z počátku roku 1923 bylo opatrnější: simultaneum bylo považováno za krajní, řadou dalších

32 Antonín PROCHÁZKA, *Seznam náboženských obcí a duchovních církve československé,* Praha 1922, s. 1–19. I když byla Církev československá uznána vládou Československé republiky 15. 9. 1920, k uznání jejích jednotlivých náboženských obcí docházelo až později (od roku 1922), mj. právě kvůli nevyřešené otázce bohoslužebných prostor. Na tomto místě proto vycházíme z církevní sebedeklarace.

33 *Codex iuris canonici* (1917), kán. 7, 19, 27, 28.

34 P. MAREK, *Česká reformace 20. století?*, s. 106–110, podrobný rozbor celé komplikované situace ibid., s. 104–132, resp. TÝŽ, *Zápas o vlastnictví kostelů*.

35 Důvody přitom nebyly jen organizační či osobní povahy, ale jednalo se o komplikovanou právní otázku vlastnictví kostelů a jeho veřejno- či soukromoprávního charakteru; P. MAREK, *Česká reformace 20. století?*, s. 114–115. Tato otázka ostatně komplikovala i diskuse o restitucích církevního majetku zabaveného komunistickým režimem o sto let později, srov. *Církevní restituce v ČR*, Praha 2008.

36 *Otázka kostelů a jiné časové otázky*, s. 88–92.

podmínek podložené a spíše okrajové řešení. S ohledem na zcela odmítavý postoj římskokatolické církve, který vláda všenárodní koalice respektovala víc než předchozí kabinety, však byla i tato předloha uložena ad acta a namísto „dobově nevhodného" zákona se vláda následujícího roku údajně slovem ministerského předsedy Švehly zavázala, že „církevní obce [CČS], které se rozhodnou pro vybudování prostor pro bohoslužby ..., finančně podpoří a bude jim vycházet vstříc při řešení příslušné administrativy".[37] Namísto přijetí zákona o spoluužívání kostelů začalo být již před polovinou dvacátých let policejně a soudně vynucováno vracení svatostánků patřících římskokatolické církvi, která i v dalších případech vyvíjela tlak na ukončení pronájmu „heretikům". V některých případech se to protáhlo až do roku 1926 nebo i později[38] a ojediněle Církvi československé původně římskokatolické objekty dokonce zůstaly trvale (výše již zmíněné kostely sv. Mikuláše na Starém Městě pražském a sv. Jana Křtitele v Uherském Brodě, dále např. kaple sv. Barbory v Chrášťanech). Naprostá většina náboženských obcí musela nicméně otázku kultických prostor řešit nově.

Pronájmy, koupě a novostavby meziválečného období

Nejpozději v letech 1923–24 bylo zřejmé, že zábory římskokatolických sakrálních objektů (přinejmenším těch, u nichž byla církev i právním vlastníkem), pokud k nim v dané lokalitě vůbec došlo, budou jenom dočasné. Před mladou církví, respektive jejími jednotlivými náboženskými obcemi vyvstal úkol, jak si zajistit důstojné svatostánky, ideálně nadlouho. Nejlacinějším, ovšem nejistým a často jen krátkodobým řešením, které nadto obvykle nezaručovalo dostatečnou symbolickou hodnotu, byly pronájmy, které už byly zmíněny výše. V souvislosti s postupným opouštěním zabraných kostelů a kaplí pochopitelně rapidně přibývaly, protože nejméně jednu bohoslužebnou místnost potřebovala úplně každá obec, současně však byly vnímány jenom jako provizorní řešení. Výjimku snad tvořily jen nové dlouhodobé pronájmy původně římskokatolických kostelů a kaplí (např. kaple sv. Fabiána a Šebestiána v Dolních Kounicích, klášterní kostel Narození Panny Marie v Táboře, kostel sv. Vavřince v Brandýse nad Labem[39]), případně i sa-

37 P. MAREK, *Česká reformace 20. století?*, s. 124.

38 V Solanech na Litoměřicku až do roku 1936.

39 Kostel v Brandýse nad Labem má CČS(H) od města pronajat dodnes, protože jej však sama nevlastní a pronájem je „vždycky nejistý", v letech 2013–20 si v jeho blízkosti vybudovala vlastní sborový dům Pavéza.

králních objektů dalších církví (toleranční evangelický sbor v Humpolci, v letech 1851–62 funkčně nahrazený novostavbou, nebo původní bratrský sbor v Kostelci nad Orlicí, ve druhém desetiletí renovovaný na náklady města a nyní propůjčený nekatolickým církvím). V obou případech však šlo o jednotliviny, katolíci své chrámy nedali a kostely a modlitebny jiných církví byly jednak nečetné, jednak aktuálně jimi užívané.

Dlouhodobějším, ekonomicky ovšem mnohonásobně náročnějším řešením byla koupě a případná adaptace vlastní nemovitosti, nebo nová výstavba. Do poloviny dvacátých let (1925 vč.) tak bylo získáno celkem 34 objektů, přičemž zřetelně převažovaly novostavby. Někdejší římskokatolický kostel byl zakoupen jen jeden (v Malíně u Kutné Hory), další modlitebny vznikly konverzí domů (Mileč, Mladá Boleslav, Žebrák), nebo v ojedinělém případě přestavbou sokolovny (Praha – Nusle). Novou výstavbu naopak v konkrétních případech podpořily vnější okolnosti: v Hostokryjích na Rakovnicku stavěla obec, jež obecní kapli spojenou s pomníkem padlých vyzdobila symboly Československé církve a církvi ji rovněž propůjčovala,[40] zatímco v Příbrazi na Jindřichohradecku původně chtěli stavět římskokatolickou kapli sv. Václava, avšak v průběhu stavby změnili konfesi, takže dokončili Husův sbor.[41] I to však pochopitelně byly jen výjimky a 27 novostaveb z let 1923–25 bylo již projektováno jako modlitebny nové církve. První slavnostně otevřenou bohoslužebnou novostavbou – nazývala se Husův dům – byla 11. listopadu 1923 modlitebna v Hořelici (dnes součást Rudné),[42] nejpohnutější osudy snad měl chrám v moravském Chudobíně, který byl sice postaven jako novostavba Církve československé, většina stavebníků se ovšem záhy přiklonila k pravoslavné církvi.[43] Ta také sotva vysvěcený chrám začala v roce 1925 užívat – zatímco Československá církev se začala soudně domáhat jeho vrácení, analogicky k nedávnému postupu římskokatolické církve vůči ní samotné. Pravoslavný zábor československého chrámu pod vedením jeho původního stavitele Josefa Žídka trval až do roku 1934, pak byl

40 Jan KRŠKO, *Kaple Jeronýma Pražského v Hostokryjích*, Rakovnický historický sborník 2, 2001, s. 70–85. K témuž snad došlo v Červeném Záboří (dnes součást Chotovin), viz Český zápas 1922, č. 23, s. 6.

41 K. SALFICKÝ, *Husův sbor v Příbrazi*, Český zápas 18, 1935, č. 44, s. 350.

42 Martin JINDRA, *Osudy Husova sboru v Rudné*, Listy z Unhošťska 47, 2009, s. 39–41.

43 K ideovému hledání a tzv. pravoslavné krizi v počátcích církve viz P. MAREK, *Církevní krize*, s. 261–300; TÝŽ, *Biskup Gorazd (Pavlík)*; Pavel MAREK – Volodymir BUREHA, *Pravoslavní v Československu v letech 1918–1953. Příspěvek k dějinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*, Brno 2008, s. 49–108.

v menší obci disponující i vlastním římskokatolickým kostelem postaven ještě druhý Sbor sv. Cyrila a Metoděje, tentokrát pravoslavný.[44]

Spolu s pronajatými kostely Církev československá v polovině dvacátých let disponovala celkem 43 vlastními nebo dlouhodobě propůjčenými kostely a kaplemi,[45] dalších 26 římskokatolických objektů dosud neoprávněně zabírala. Nebylo to úplně málo, avšak vzhledem k 181 tehdy existujícím náboženským obcím to rozhodně nestačilo, zvlášť když čtyři z uvedených staveb byly v obcích filiálních (v CČS[H] nazývaných bohoslužebná střediska). Vlastní svatostánek měla jen třetina (36 %) náboženských obcí a další sedmina (14 %) dosud zabírala chrámy římskokatolické, o nichž věděla, že se jich brzy bude muset vzdát – těžko si představit větší podnět k urychlené nové výstavbě, na niž ovšem často nezbývaly prostředky, a která se potýkala i s dalšími vnějšími překážkami nebo odsudky. Nejen z důvodů konfesních, nýbrž i estetických, protože chrámové novostavby mladé církve byly často výsledkem nedostatečných diskusí, funkční i architektonické neujasněnosti a stylového hledání – šlo o „bizarní spojení různorodých a často ne příliš vzájemně propojených prvků."[46] Ekonomické těžkosti ovšem převažovaly, a to i přes relativně štědrou vládní podporu: nad rámec státního příspěvku na provoz, který v závislosti na své velikosti dostávaly všechny ne-kongruové církve v českých zemích (CČS[H] od roku 1921),[47] Církev československá od roku 1923 (téměř) každoročně dostávala zvláštní dotaci na výstavbu kostelů a modliteben v rozsahu od několika stovek tisíc po jednotky milionů, vedle toho vláda garantovala bezúročné nebo levné půjčky. Stačit to však nemohlo, uvážíme-li, že v roce 1928 církev dostala stavební dotaci pouhých 250 tisíc – zatímco prostavěla 37,5 milionu a naplánovala další stavby za 58,5 milionu![48]

---

44 Pavel MAREK, *Josef Žídek. Nástin života a díla reformního kněze, zakladatelské postavy pravoslavné církve na Moravě*, Olomouc 2010. Podobné, i když kratší zápasy o nedávno postavené československé kostely proběhly rovněž v Brně – Králově Poli, Olomouci a Přerově.

45 44. objektem, jímž ovšem církev právě nedisponovala, byl uvedený sbor sv. Cyrila a Metoděje v Chudobíně.

46 *Sbory církve Československé husitské*, s. 195. Celkový přehled vývoje církevní architektury podala Amáta M. WENZLOVÁ, *Sakrální architektura Církve československé husitské. Její vývoj a utváření v počátečním období (1920–1950)*, in: tamtéž, s. 43–54; v první verzi TÁŽ*: Sakrální architektura Církve československé husitské – vývoj a utváření v počátečním období (1920–1950)*, in: Walerian Bugel a kol., Liturgická a eklesiální pluralita na území Československa v první polovině 20. století, Olomouc 2011, s. 159–181.

47 Václav MÜLLER, *Náboženské poměry v Československé republice*, Praha 1925, s. 27–35. Výše státní dotace (na hlavu) se ovšem výrazně nelišila od kongruy vyplácené církvím kongruovým (v českých zemích fakticky jen církev římskokatolická).

48 P. MAREK, *Česká reformace 20. století?*, s. 129.

Jako dočasné a hlavně ekonomicky dostupné řešení se jevila stavba zvonic, v nejjednodušším případě dokonce jenom dřevěných, které přes nízký náklad symbolizovaly přítomnost církve v dané lokalitě. V meziválečném období jich vzniklo nejméně 45 a dalších pět ve čtyřicátých letech. Zvonice přitom samozřejmě nebyly plnohodnotným bohoslužebným objektem a uplatnily se zejména tam, kde si náboženská obec bohoslužebnou místnost jenom pronajímala, případně v bohoslužebných střediscích. Do číselných údajů je proto nezahrnujeme a dále se o nich v tomto článku nebudeme zmiňovat.

Přes nedostatek prostředků, na počátku třicátých let drasticky umocněný i hospodářskou krizí, církevní obce v budování svých svatostánků nadále pokračovaly. Byla ovšem stanovena přísnější vnitrocírkevní pravidla jejich povolování, aby nedocházelo k ekonomickým lapsům snižujícím kredibilitu celé církve, a posléze i pravidla upravující architektonickou podobu a funkční záležitosti konkrétních staveb. Mohutnou vlnu budování chrámů nyní již poměrně etablované církve přitom nezastavila ani krize, ani odstoupení pohraničí, ztráta Slovenska a Podkarpatské Rusi,[49] ani okupace zbytku republiky – trvala až do válečných omezení veškeré stavební činnosti (1942). V letech 1926–41 tak bylo postaveno (dokončeno) plných 116 chrámových novostaveb a dalších 41 bohoslužebných objektů vzniklo adaptací; ze známých případů novostaveb lze jako příklady uvést sbory v Dobrušce, Havlíčkově Brodě, Hradci Králové, Jaroměři, Kyjově, Náměšti nad Oslavou, Nymburce, Olomouci, Vlašimi a několik chrámů v Brně, Ostravě i Praze. Velkou většinou se přitom jednalo o sbory, jak Církev československá (husitská) označuje v užším smyslu stavby kostelního charakteru nezávisle na jejich rozsahu (s výjimkou těch nejmenších), dále fary s integrovanou modlitebnou (12 objektů, 8 %), kaple (rovněž 12, 8 %) a modlitebny jako součást rozsáhlejších nebohoslužebných staveb (11, 7 %). Zejména Husovy či Farského sbory z tohoto období jsou přitom emblematickým znakem církve, i širší veřejností vnímané jako jeden z jejích nejvýznamnějších vnějších projevů.

49 I když byla církev nominálně československou, na Slovensku a Podkarpatské Rusi mohla působit teprve od poloviny dvacátých let, nezískala zde výraznější postavení a velkou část jejích členů tvořili Češi. Z plánovaných několika sborů byl realizován jediný, v Liptovské Osadě (srov. Stanislav V. CHYTKA, *Církev československá v Liptovské Osadě*, Historický časopis 64, 2016, s. 451–471). Pro svůj specifický charakter není tento chrám v následujícím přehledu zohledňován, totéž platí i pro náboženské obce ve Spojených státech, jejichž vazba na CČS(H) byla proměnlivá (k tomu viz Alexander F. LEHNER, *A Short History of the Congregation*, in: Hymns and Liturgy of the Czechoslovak Church in America, Newark 1966, nečíslováno; Hana TONZAROVÁ, *Hledání Církve československé husitské na severovýchodním pobřeží USA*, Český zápas 80, 2000, č. 24, s. 6–7).

Zatímco v prvních letech po polovině třetí dekády trvala dosavadní výrazová neujasněnost a vedle modernistických či funkcionalistických sborů (Čáslav, Olomouc – Hodolany) se uplatnily novostavby spíše eklektického charakteru,[50] ve třicátých letech zřetelně převládly progresivní stavební a stylové tendence. To se týkalo i funkčního uspořádání, protože i když řada staveb podržela sakrální výlučnost a monumentalitu, současně vedle modlitebny integrovala praktické funkce fary a dalších sborových místností, kolumbária, divadelního sálu či jiných komerčně pronajímatelných prostor (byty, obchody).[51] Ostatně i kolumbária významnou měrou ekonomicky přispívala na provoz. Posun od esteticky i funkčně problematických sborových staveb k vytříbenějším je dobře dokumentovatelný na příkladu Ostravy a jejího okolí. Zatímco starší stavby, často spojené s osobou místního stavitele (a člena církve) Otmara Pazourka, vynikaly eklektickou bezradností, ve třicátých letech již bylo plně užíváno funkcionalistické tvarosloví, a to nejen v případě nákladnějších monumentálních staveb (Svinov, Zábřeh nad Odrou), nýbrž i u menších, někdy dokonce „katalogových" objektů (Heřmanice, Hrabůvka, Polanka nad Odrou).[52]

Náboženské obce, které neměly dostatek prostředků na novostavbu a současně měly možnost koupit starší objekt upravitelný pro bohoslužebné účely, se vděčně vydaly touto cestou. V uvedeném časovém období 1926–41 se jednalo o plnou čtvrtinu nově inaugurovaných sakrálních prostor. Mezi původními objekty přitom pochopitelně převládaly obytné stavby, ať už byly transformovány do podoby sborových domů nebo jen modliteben, setkáváme se však i s přestavbou sokolovny (Litovel), říčních lázní (Choceň), nebo dokonce jedné z budov městské elektrárny (Brno – Husovice). Církev se však pochopitelně nebránila ani převodu kultických objektů jiných církví, nejčastěji samozřejmě původně římskokatolických.

50 Úplně speciálním případem, který zmiňujeme jenom pro úplnost, byla „jeskynní" kaple v Klokočí (okres Semily), vytesaná v místních pískovcových skalách.

51 Srov. Emil EDGAR, *Protestantismus a architektura*, b. m. 1912; Otto BARNING, *Vom neuen Kirchbau,* Berlin 1919. K modernímu pojetí sakrálních staveb Till WÖHLER, *Neue Architektur – Sakralbauten*, Berlin 2005; srov. také Blanka ALTOVÁ, *Možnosti studia evangelické sakrální architektury*, Lidé města 11, 2009, s. 493–552; Bohuslav KUČERA, *Historické a věroučné předpoklady stavebního vývoje nekatolických církví v ČR*, Brno 1991. V případě meziválečné CČS(H) je ovšem nutno konstatovat, že moderní pojetí funkce sborových domů bylo kombinováno se spíše tradicionalistickým chápáním kostela a liturgického prostoru, a sbory této církve většinou nezašly tak daleko jako evangelické sborové domy – zatímco svým architektonickým výrazem byly mnohdy progresivnější.

52 S výjimkou (Ostravy–)Heřmanic se ovšem jednalo o sbory – modlitebny bez dalších funkčních součástí, zejména bez integrované fary. Snad to bylo tím, že naopak starší církevní objekty v ostravské aglomeraci usilovaly o charakter sborových domů.

K dosavadním „historickým chrámům“ tak koupí nebo zápůjčkou získala kostel sv. Václava na Zderaze na Novém Městě pražském, kostel Narození Panny Marie v Táboře, rotundu v Týnci nad Sázavou a několik kaplí, k nimž s konečnou platností v roce 1942 přibyl i pražský malostranský kostel sv. Jana Na prádle.[53] Další dva původně pravoslavné kostely byly převezeny z Podkarpatské Rusi (Blansko, Dobříkov). I když „opravdové“ historické bohoslužebné stavby tvořily jen zlomek a zdaleka se nemohly rovnat ani celkovému rozsahu kostelních záborů na počátku dvacátých let, církev byla na jejich vlastnictví pochopitelně hrdá a v těchto případech nelitovala peněz na rekonstrukce – velkorysým počinem, navazujícím ovšem na dřívější restaurační snahy, byla především restaurace novoměstského kostela na Zderaze.[54] Již v meziválečném období však zašla ještě dál a v případě adaptací kultických objektů překročila hranice křesťanství, a to dobově (pro mnohé) problematickým směrem – zakoupila a pro své účely upravila několik bývalých synagog.

Literatura jako první takový případ často uvádí Kladno a převzetí synagogy dává do souvislosti s její záchranou před nacistickým (vlastně již druhorepublikovým) běsněním,[55] jde však o omyl. První dvě synagogy (včetně přilehlých budov, židovské školy, resp. rabinátu) byly obcemi CČS zakoupeny již v roce 1927 a křesťansky vysvěceny o rok později – v Plaňanech a Třebívlicích. V obou případech se jednalo o bohoslužebná střediska rozsáhlejších obcí, pro které výhodný nákup objektů, již pro snížení počtu členů místních židovských komunit ztratily uplatnění, znamenal možnost konání vlastních bohoslužeb přímo v dané lokalitě. V Plaňanech to vedlo i k osamostatnění obce, protože většina rady starších v původní náboženské obci (Svojšice) s koupí židovských objektů nesouhlasila. Kvůli odporu antisemitů byly v obou případech rovněž provedeny stavební úpravy s cílem zdůraznit křesťanský charakter nových sborů, vedení církve patrně z téhož důvodu nepřipustilo větší diskusi v církevním tisku. Konverze synagog se však zjevně povedla, protože následovaly další: v roce 1934 v Libáni, 1937 v Přelouči (pronájem, ke koupi došlo až po válce) a 1938 ve Všeradicích. Teprve šestou v pořadí byla synagoga kladenská, v kterémžto případě se již snad opravdu uplatnily „záchranářské“ tendence – pokud ovšem nešlo o řešení z nouze z obou stran, protože kladenská obec CČS ztratila dosavadní pronajaté prostory a v synagoze se nějaký čas souběžně konaly jak

53 Miloslav KAŇÁK, *Historické chrámy církve čm.*, in: Kalendář Blahoslav 1943, s. 49–51.

54 Tomáš BUTTA (ed.), *Kostel sv. Václava na Zderaze. Prostor pro evangelium a umění*, Praha 2004; Matěj ČADIL, *Kostel sv. Václava na Zderaze,* Praha 2018.

55 M. JEMELKA – J. ŠTOFANÍK, *Víra a nevíra ve stínu továrních komínů*, s. 216.

židovské, tak „československé“ bohoslužby.[56] Obdobná situace nastala v roce 1939 také v případě Rakovníka.[57]

V případě konverze synagog pro bohoslužebné účely Církve československé šlo zhruba v polovině případů o druhé svatostánky příslušných náboženských obcí, lokalizované v jejich bohoslužebných střediscích. I když zaopatření a správa sborů byla v kompetenci jednotlivých náboženských obcí, fakticky to znamenalo, že církev jako celek už své základní potřeby kultických míst naplnila, ať už byla vlastníkem příslušných nemovitostí, nebo je měla v dlouhodobém pronájmu. Z 202 objektů, které církev od svého vzniku v českých zemích získala (nečítaje v to zabrané římskokatolické kostely a kaple, které byly vráceny), se tří musela vzdát, nicméně v roce 1941 existujících 245 náboženských obcí[58] mělo stále k dispozici 199 sborů, modliteben či kaplí. 33 z nich sice bylo v náboženských střediscích, nikoli ve formálním sídle obce, ale často se jednalo o případy, kdy náboženská obec ve svém sídle neměla vlastní objekt vůbec (např. Holohlavy – Smiřice), nebo si pronajímala veřejné sály a „filiální sbor“ byl ve skutečnosti jejím jediným (např. Beroun – Chyňava, Kralovice – Kozojedy). V zásadě tedy platilo, že svoji „vlastní“ bohoslužebnou místnost měly po dvaceti letech existence církve čtyři pětiny jejích náboženských obcí. Oproti ranému chaotickému budování, kdy si sbory stavěly i obce okrajové a početně nevelké, pokud se jim podařilo získat prostředky, byla navíc viditelně upřednostňována (větší) města s potenciálem dalšího růstu. Neplatilo to však absolutně, v některých větších městech zůstávaly náboženské obce v nájmu (Beroun, Plzeň aj.), byť proto, že si hodlaly vybudovat dostatečně reprezentativní sbory, avšak neměly na to dosud dostatek prostředků. Další výjimku tvořilo samozřejmě německojazyčné a polskojazyčné pohraničí odstoupené po Mnichovu, kde se Československá církev uplatnila jen v několika málo lokalitách, a jiné oblasti se slabším výskytem jejích věřících (českomoravské pomezí, Valašsko).

Přestože Církev československá neuspěla se svým prvotním plánem na převzetí či spoluužívání římskokatolických kostelů a kaplí, díky velké obětavosti jejích členů i přízni vnějších podmínek (státní podpora, leckde i ještě výraznější podpora nižších správních orgánů) se jí během dvaceti let podařilo vybudovat uspokojivou strukturu vlastních sborů, odpovídající územnímu rozložení náboženských obcí. V některých případech (hlavní město Praha) přitom ze symbolických důvodů šla

56 Český zápas 21, 1938, s. 368.
57 Český zápas 22, 1939, s. 158–159.
58 Vladimír SRB, *Statistická příručka Církve československé*, Praha 1949, s. 65. Nejsou započítávány obce v odstoupeném pohraničí, z velké většiny fakticky zaniklé.

i nad rámec potřeb,[59] zatímco jinde se záměrně dočasně uskrovňovala v naději na budoucí velkolepý rozvoj – k němuž kvůli válečným a poválečným událostem ne vždy opravdu došlo. Přitom je třeba konstatovat, že „čechoslováci" tímto stavebním boomem během uvedeného, poměrně krátkého období téměř „dohnali" další dvě středně velké české církve – Českobratrskou církev evangelickou a Německou evangelickou církev. Obě tyto církve, respektive jejich předchůdkyně (rakouské/předlitavské církve helvetského a augsburského vyznání), si přitom budovaly kostely a modlitebny již od josefinské náboženské tolerance. Na počátku čtyřicátých let měla česká evangelická církev 233 bohoslužebných objektů na 172 sborů a německá církev plných 130 kostelů, kaplí a modliteben na 70 sborů.[60] Menší náboženská společenství si o něčem takovém mohla nechat jen zdát, což ovšem bylo dáno i jejich rozsahem:[61] kupříkladu metodistická církev, konstituovaná rovněž od roku 1920, měla i přes štědré americké dotace ve 24 sborech jenom 15 modliteben, z toho 11 novostaveb.[62]

„Záchranná převzetí" – protektorát a poválečné roky

Před polovinou dvacátých let nastartovaný stavební (a adaptační) rozmach Církve československé se nezastavil s politickými událostmi konce třicátých let. Mezi významnými novostavbami figurovaly sbory v České Skalici, Polici nad Metují, Táboře. Ještě v roce 1941 bylo otevřeno šest nových bohoslužebných objektů, pak se ovšem projevily stavební zákazy a další důsledky válečných opatření. Řada probíhajících staveb nemohla být kvůli válečným událostem dokončena a byla zakonzervována (Čerčany, Klatovy aj.), podstatně obtížnější bylo i získávání starších objektů, a to i při vyloučení jakýchkoli stavebních úprav. Do konce války se tak jednalo jenom o pražský kostel sv. Jana Na prádle, o nějž církev neúspěšně usilovala již dříve

59 Zdeněk R. NEŠPOR, *Metropole náboženské plurality. Sekularizace a budování nekatolických církevních struktur v meziválečné Praze*, Documenta Pragensia 39, 2020, s. 105–116.

60 Údaje podle Paul ULLRICH, *Die Deutsche Evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien*, in: Auslanddeutschtum und evangelische Kirche, München 1936, s. 235–267; Zdeněk R. NEŠPOR, *Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska*, Praha 2009.

61 Výjimku samozřejmě tvořila Augsburská církev evangelická ve východním Slezsku v Československu (dnešní Slezská církev evangelická a. v.), rovněž dědička historických rakouských protestantských církví.

62 Údaje podle Zdeněk R. NEŠPOR – Zdeněk VOJTÍŠEK, *Encyklopedie menších křesťanských církví v České republice*, Praha 2015, s. 331–356.

a který příležitostně také užívala, a o synagogy v Golčově Jeníkově a v Uhlířských Janovicích,[63] které konverze na křesťanské modlitebny patrně zachránila před rozsáhlou devastací, ne-li úplným zničením. Současně však církev i o několik objektů dočasně přišla, a to v důsledku zřízení výcvikového prostoru SS Benešov a nuceného vysídlení příslušných obcí (sbory v Nesvačilech, Neveklově, kaple v Žabovřeskách). Pozdější roky druhé světové války přinesly jednoznačný útlum, který se ostatně netýkal jenom církevní stavební činnosti.[64] O to víc však nacionálně uvědomělí „čechoslováci" očekávali osvobození, mír a poválečné vyrovnání. „Uvědomělost" se přitom netýkala jenom nacionálních postojů: krátce po skončení války se vedení církve ujala samozvaná Ústřední národní správa,[65] jejíž členové vedle odstranění protektorátních zlořádů (a nepohodlných protivníků) a několika organizačních reforem jednoznačně usilovali o posílení postavení a rozsahu církve, a to prostřednictvím vazeb na dvě odlišné politické strany – komunistickou a národně socialistickou.

Na druhou stranu nešlo jen o politicky zaštítěné tužby, církev předpokládala, že se od posledního sčítání lidu v roce 1930 početně značně rozrostla a v souvislosti s osidlováním pohraničí hodlala expandovat do těchto oblastí.[66] Mezi roky 1945–50 se počet náboženských obcí zvýšil o 78, téměř o třetinu (32 %), a to právě v novoosídleneckých oblastech.[67] Statistik a demograf Vladimír Srb – jinak také člen církve – publikoval kvalifikovaný odhad aktuálního počtu věřících a došel přitom k milionu, což z CČS(H) dělalo druhou nejpočetnější českou církev, téměř trojnásobně převyšující další v pořadí – Českobratrskou církev evangelickou (Ně-

63 Srov. Blanka ALTOVÁ – Jaroslav J. ALT, *Bývalá synagoga v Uhlířských Janovicích – paměť a historie*, in: Blanka Soukupová (ed.), Neklidná krajina vzpomínání. Konkurenční společenství paměti ve městě, Bratislava 2010, s. 65–100.

64 Kvantitativně nepodchycenou, avšak důležitou oblastí bylo i poměrně časté vypovídání z pronájmu v případě bohoslužebně využívaných veřejných prostor (zejména školních tříd). Jejich ztráta mohla přispět k poválečné snaze církve zajistit si co nejvíc vlastních nemovitostí.

65 J. HRDLIČKA, *Život a dílo prof. Františka Kováře*, s. 296–213; TÝŽ, *Patriarcha dr. Miroslav Novák*, s. 74–89; Martin JINDRA, *Kalich, srp a kladivo? Zneužití institutu národní správy na příkladu Církve československé (husitské) v komparaci s poválečným děním v České pravoslavné eparchii*, Paměť a dějiny 2013, č. 2, s. 24–38.

66 *Stálý růst církve československé*, Český zápas 30, 1947, s. 90; *Přestupové hnutí po válce*, Ibid., s. 116; *Jak pokračoval německý odsun*, Ibid., s. 195; *Církev v pohraničí a ve vnitrozemí*, Ibid., s. 267; *Kolik je čechoslováků v pohraničí*, Ibid., s. 300.

67 Z. R. NEŠPOR, *Sto let Českobratrské církve evangelické a Církve československé (husitské)*, s. 1065–1066.

mecká evangelická církev již v této době fakticky neexistovala[68]).[69] Rozdíl sice nakonec nebyl tak dramatický (947 vs. 402 tisíc členů podle sčítání lidu 1950), Československá církev nicméně postavení druhé nejpočetnější církve v českých zemích hravě dosáhla a vzhledem k počtu věřících se zřizování nových náboženských obcí a zabezpečení jejich bohoslužebných prostor domáhala do značné míry oprávněně. Nejsnazší cestou, o niž usilovala již Ústřední národní správa, bylo pochopitelně přidělování chrámů Německé evangelické církve, případně dalších zrušených náboženských organizací, nebo jiných vhodných prostor po „Němcích, zrádcích a kolaborantech".

Církev československá nebyla ovšem sama, kdo po těchto nemovitostech prahl. Ze stejných důvodů o ně stála také Českobratrská církev evangelická, která byla německé církvi ideově i personálně nejblíže a navíc disponovala jak dohodou o předání, uzavřenou s představiteli likvidované církve, tak nejvyšším podílem v Československu zůstavších členů zrušené církve. Tyto argumenty však nestačily a mezi oběma církvemi se strhl lítý boj, při kterém nechyběly ani podvody a mocné politické a další zájmy, zápas, ve kterém dočasně získala převahu CČS(H), a který v dlouhodobé perspektivě skončil faktickou remízou.[70] Tak tomu ostatně bylo i v prvních poválečných letech, kdy nemovitosti zrušené církve byly často oběma zájemkyním předávány k spoluužívání. Zůstaneme-li nicméně u výlučného nebo alespoň dominantního užívání a vlastnictví, pak Církev československá získala 60 bohoslužebných prostor po Německé evangelické církvi (většinou se jednalo o kostely a samostatné modlitebny, jsou však zahrnuty i modlitebny v prostorách far). Z větších kostelů se jednalo například o Bohumín, Broumov, Duchcov, Frýdlant, Hrádek nad Nisou, Chomutov, Jablonec nad Nisou, Karlovy Vary, Krnov, Liberec, Opavu, Plzeň, dva kostely v Teplicích a v Ústí nad Labem, Trutnov či Varnsdorf. Obzvlášť komplikovaná přitom byla situace ve Slezsku, kde byla v roce 1939 k Německé (říšské) evangelické církvi násilně připojena převážně polskojazyčná Augsburská evangelická církev ve východním Slezsku v Československu, která se po

68 Církev zanikala v souvislosti s vyhnáním (odsunem) českých Němců, s její likvidací se přitom počítalo již od jara 1945; formálně byla zrušena zákonem č. 131/1948 Sb. se zpětnou platností k 4. 5. 1945. Pro přesnost dodejme, že Německá evangelická církev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku jako právní subjekt neexistovala ani před tím, neboť byla v roce 1940 včleněna do Německé (říšské) evangelické církve; i v období 1940–45 si ovšem zachovala značnou faktickou autonomii.

69 Vladimír SRB, *Náboženský obraz českých zemí*, Kruh 2, 1947–48, č. 5, s. 2–4.

70 Jiří PIŠKULA, *Boj o majetek Německé evangelické církve v Čechách*; doplnění ve smyslu dlouhodobější perspektivy provedl Z. R. NEŠPOR, *Mizení náboženství z veřejného prostoru*, s. 427.

válce domáhala obnovy, zatímco představitelé Českobratrské církve evangelické i Církve československé by ji nejraději „integrovali", včetně příslušného majetku[71] – k definitivní obnově této církve nakonec došlo teprve v roce 1948, přičemž o část nemovitostí, přidělenou konkurentkám, musela bojovat ještě další léta.

Mimo kostelů a modliteben[72] získala Církev československá v letech 1945–49 dalších 45 trvalých bohoslužebných prostor. Novostavba přitom nevznikla ani jedna, scházely na ně peníze, materiál, a v neposlední řadě zájem, když příslušné objekty bylo lze získat snáz. Zejména v pohraničí se nejčastěji opět jednalo o přidělené nebo lacino koupené konfiskáty, obvykle původní obytné prostory (zednářská lóže na nádvoří činžovního domu v Chebu byla vskutku výjimkou) – nebo synagogy. Jestliže církev v období pronásledování a likvidace židů svým převzetím zachraňovala židovské modlitebny před zkázou a v poválečném období se alespoň snažila tvrdit, že obdobně zachraňuje kostely a kaple německých evangelíků, důsledkem holocaustu bylo velké množství synagog, v nichž se nadále neměl kdo scházet. Po válce bylo sice formálně obnoveno 59 židovských obcí (v roce 1930 jich bylo 153), avšak životaschopná byla jen malá část z nich a navíc docházelo k emigracím do Palestiny/Izraele, takže počet židů poklesl na 8.038 (1950).[73] K devíti stávajícím bývalým synagogám proto CČS(H) v letech 1945–49 poměrně snadno získala 11 dalších, většinou cestou koupě od pražské židovské obce, která zastupovala obce zrušené (např. Český Krumlov, Kutná Hora, Lipník nad Bečvou, Nový Jičín, Prostějov); v padesátých letech tento typ „záchrany židovských památek" a současně uspokojení prostorových potřeb Československé církve dále pokračoval.

Vzrostla-li Církev československá v letech 1945–49 o třetinu náboženských obcí, nárůst o 105 trvalých bohoslužebných objektů znamenal, že se počet sborů a dalších „vlastních" kultických prostor téměř vyrovnal počtu obcí: 323 obcí mělo 321 bohoslužebných objektů (dvě modlitebny naopak byly ztraceny). Přitom ovšem mnohdy šlo o získání druhé nebo další modlitebny k těm již v příslušné náboženské obci užívaným, protože ve vnitrozemí nijak významně neklesl počet pronajímaných objektů. Církev československá se tím dále přiblížila k situaci své nejbližší konkurentky, Českobratrské církve evangelické, avšak stále se jí nevyrovnala poměrem počtu modliteben k počtu sborů, neřku-li věřících. Tím spíš, že česká

71 Józef SZYMECZEK, *Augsburski Kościół Ewangelicki w chechosłowackiej części Śląska Cieszyńskiego w latach 1945–1950*, Cieszyn 2008.

72 Kromě nemovitostí Německé evangelické církve se okrajově jednalo i o kostely a kaple starokatolické a římskokatolické, mezi těmi byl zvláštním případem kostel sv. Kříže v Jihlavě, dosud užívaný jako skladiště; Pavel SOCHR, *Chrám sv. Kříže v Jihlavě*, Jihlava 1949.

73 Tomáš PĚKNÝ, *Historie Židů v Čechách a na Moravě,* Praha 1993, s. 405.

evangelická církev v poválečném období rovněž nezahálela a podílela se jak na přebírání majetku Německé evangelické církve (získala 43 kostelů a modliteben), tak (v menší míře) na „záchranných" nákupech synagog a dalších typech získávání nových sakrálních prostor.

(Dočasně) privilegovaná církev za komunistického režimu

Jakkoli nelze pochybovat o fundamentálně protináboženské povaze komunistického režimu, ani o jeho obětech z řad členů a duchovních Československé církve,[74] je nesporné, že právě tato církev, ruku v ruce přinejmenším s Českobratrskou církví evangelickou a s pravoslavnou církví, obnovenou a řízenou ze Sovětského svazu, s režimem vycházela relativně dobře a byla jím alespoň zpočátku do určité míry privilegována.[75] Cesta k tomu byla otevřená již existencí společného nepřítele – římskokatolické církve, proti níž (a některým tzv. náboženským sektám) směřoval první útok komunistických represivních orgánů, ale rovněž zkušenostmi z poválečné „revoluční spolupráce" některých představitelů církevní Ústřední národní správy s komunistickou stranou,[76] a neposlední řadě sociálním složením a politickými názory velké části členské základny církve.[77] Někteří představitelé Církve československé každopádně únorový převrat rétoricky uvítali a s novým režimem se jali spolupracovat,[78] řada kněží dokonce v souvislosti s prvními vlnami proticírkevního boje i z existenčních pohnutek náboženskou organizaci rychle opustila a našla zaměstnání ve Státním úřadu pro věci církevní. Úloha těchto „přeběhlíků", jejichž počet v raných padesátých letech dále stoupal, ovšem nebyla jednoznačná: zatímco někteří z nich snad své někdejší církvi pomáhali, jiní se naopak zřejmě mstili a škodili. Avšak i pokud ponecháme tato prozatím zcela nedostatečně studovaná témata stranou, na dočasně a relativně privilegované pozici „čechoslováků" v raných letech

74 M. JINDRA, *Strážci lidskosti*; TÝŽ, *Z milosti trpět pro Krista. Životní příběh faráře Církve československé (husitské) Václava Mikuleckého*, Praha 2011 aj.

75 Jiří HANUŠ, *Zpytování svědomí: Církev československá*, Getsemany 2000, č. 5 (106), nestránkováno; P. MORÉE – J. PIŠKULA, *„Nejpokrokovější církevní pracovník"*, s. 63–74.

76 Srov. především J. HRDLIČKA, *Patriarcha dr. Miroslav Novák*, s. 74n.

77 R. URBAN, *Die Tschechoslowakische Hussitische Kirche*, s. 158–163. Situace Českobratrské církve evangelické byla ovšem složitější, k tomu srov. Ondřej MATĚJKA, *„Jsou to berani, ale můžeme je využít." Čeští evangelíci a komunistický režim v 50. letech*, Soudobé dějiny 14, 2007, s. 305–340.

78 P. MORÉE – J. PIŠKULA, *„Nejpokrokovější církevní pracovník"*, s. 63–65.

komunistického režimu se tím nic nemění, přičemž zde sledovaná tematika může být dobrým příkladem.

Ponecháme-li už stranou přechodné období 1948–49, kdy v některých případech ještě dobíhaly dříve rozhodnuté či započaté akvizice, v průběhu padesátých let Církev československá získala 151 nových bohoslužebných prostor a v letech šedesátých (do roku 1967 včetně) dalších 31, což z této epochy, v případě padesátých let tradičně považované za nejsilněji antiklerikální, činí z hlediska akvizice bohoslužebných prostor CČS(H) překvapivě jednu z nejúspěšnějších. Podobně tomu bylo i v souvislostech organizačních reforem církve a zakládání nových náboženských obcí.[79] Církev československá na tom současně byla výrazně lépe než jiné (relativně) privilegované církve, protože jí v řadě lokalit nemovitosti objektivně scházely, a proto se k nim dostávala snáz. Současně je ovšem pravda, že první dvě dekády vlády komunistického režimu byly i obdobím prvního masovějšího zániku bohoslužebných prostor, v padesátých letech jich tato církev ztratila 35 a v následující dekádě dokonce 45. V těchto případech, zejména ve druhé polovině padesátých a v šedesátých letech, se nicméně nejednalo jen o důsledek proticírkevního tlaku a omezování věřících (i když i tyto tendence se projevily), ale častěji o dobrovolné opouštění prostor a nemovitostí v oblastech, kde došlo k rozvolnění náboženského života, nebo kde se jej ve skutečnosti ani nikdy nepodařilo plně etablovat (pohraničí), tedy o rezignaci na objekty, které církev nepotřebovala a o něž se nadále nechtěla starat.

Mezi nově získanými chrámy a modlitebnami ovšem výrazně převažovaly adaptace jiných objektů. Novostaveb bylo za obě dekády pouhých 6 (3 %), a i to v některých případech znamenalo jenom dokončení staveb původně započatých ještě před druhou světovou válkou (Čerčany, Klatovy). Ani to by se přitom někdy neobešlo bez intervence z nejvyšších míst,[80] stejně jako bylo hodně výjimečné dosáhnout povolení novostavby náboženského objektu (Brno – Řečkovice, [České Budějovice–] Suché Vrbné, Rudolfov, Žďár nad Sázavou). V těchto ohledech omezení zasáhla i protežovanou církev. Ale právě jen v nich, zatímco adaptace nebo pouhá převzetí starších objektů pro církevní účely byly naopak zcela běžné. V plných 45 případech se přitom jednalo o (vynucené) přesuny mezi církvemi: Církev československá získala 13 kostelů a kaplí po římskokatolické církvi (nejvý-

79 Z. R. NEŠPOR, *Sto let Českobratrské církve evangelické a Církve československé (husitské)*, s. 1068–1074.

80 V církvi je tradována zejména osobní intervence Antonína Zápotockého při dostavbě sboru v Klatovech; Český zápas 56, 1976, č. 23, s. 2.

znamnějšími objekty byly kostel sv. Floriana ve Svitavách a velké kaple v Boru a Stodu), kostel po dočasně zakázané Církvi adventistů sedmého dne[81] (Český Těšín), 8 kostelů a modliteben po německých evangelících (např. Břeclav, Hostinné, Praha – Strašnice) a plných 23 bývalých synagog a dalších židovských náboženských objektů (Doudleby nad Orlicí, Hranice, Humpolec, Jevíčko, Jindřichův Hradec, Kojetín, Kralupy nad Vltavou, Milevsko, Nové Strašecí, Praha – Karlín, Vyškov, Žamberk aj.). I když se v případě posledních dvou typů jednalo o pokračování „záchranné tendence", započaté již ve čtyřicátých letech, privilegované postavení Československé církve se zdá nesporné. Vedle přebírání svatostánků, které tvořilo plnou čtvrtinu (24 %) akvizic bohoslužebných prostor, se samozřejmě uplatnily konverze obytných domů, obchodů a provozoven (hostince, dílny ad.) a dokonce menších továren (Praha – Břevnov, – Vysočany), což všechno na počátku padesátých let vyplývalo z probíhajícího znárodňování. V ojedinělých případech se mohlo jednat i o školy či sokolovny, přestavěnou stodolu (Pěnčín) nebo hasičskou zbrojnici (Dolní Lipová [dnes Lipová-Lázně], Hovorany). Poslední případ je přitom zvlášť pozoruhodný, protože přestavba zbrojnice a přilehlého domu v jihomoravských Hovoranech natolik vycházela z meziválečných stavebních forem CČS(H), že je esteticky prakticky neodlišitelná od novostaveb ze třicátých let.

S touto a několika málo dalšími výjimkami (přístavba věže a přestavba synagogy v Žamberku), které nadto představovaly spíše reminiscence meziválečného stavitelství, nedošlo ani k nějakému stylovému vyhranění architektury nových sakrálních prostor. Spíše se utilitaristicky pracovalo s tím, co bylo k dispozici. Přebírané objekty se buď neupravovaly vůbec, nebo tím nejjednodušším možným způsobem (zejména interiér), a i architekty řízené rozsáhlejší stavební úpravy, typicky v případě některých synagog, byly motivovány spíše funkčně než esteticky. To se ovšem týkalo i všech ostatních církví, pokud vůbec mohly adaptovat nebo stavět nové sakrální objekty. Zlepšení, ovšem jen krátkodeché, představovalo teprve dočasné uvolnění státního dozoru nad církvemi v roce 1968, kterého například evangelická církev využila k dobově zcela ojedinělému angažování švýcarského architekta, který navrhl novostavbu sborového domu v Praze – Kobylisích (po přestavbě v letech 1995–2001 nazvaného U Jákobova žebříku).[82] Církev československá sice nešla tak daleko, ale i v jejím případě se podařilo dosáhnout schválení několika no-

81 Adventistická církev byla dočasně zakázána v letech 1952–56, jednou z podmínek znovupovolení pak bylo to, že nesměla usilovat o restituce zabavených modliteben a dalších objektů – nanejvýš si je mohla v následujících letech znovu kupovat (což však nebyl tento případ).

82 Jiří VAVERKA a kol., *Moderní sakrální stavby církví a náboženských společností na území Čech, Moravy a Slezska,* Brno 2004, s. 211–213.

vostaveb modliteben. Ve dvou případech formou architektonicky spíše tradicionalistických přístaveb modliteben k dosavadním sborovým domům v Hosticích a Kuřimi, ve třetím poměrně překvapivým využitím dobových architektonických podnětů při novostavbě menší kaple v Krmelíně u Ostravy. Architektonicky nejprogresivnější modlitebna CČS(H) své doby je ovšem dnes neužívaná a zcela zpustlá.

Jestliže přitom již v průběhu šedesátých let rozvoj nových bohoslužebných míst Církve československé jednoznačně upadal a byl dokonce převážen jejich opouštěním, nastupující éra tzv. normalizace tento trend jednoznačně posílila. Důvodem byla jak změněná státní církevní politika, která přestala přát i druhdy privilegovaným církvím, tak zřetelný početní i aktivitní úpadek samotné církve, již rychle opouštěly zakladatelské generace a která je nedokázala účinně nahradit. V letech 1968–89 bylo otevřeno jenom 28 nových modliteben, kromě uvedených případů vzniklých výlučně konverzí existujících budov, které navíc většinou buď nahrazovaly objekty ztracené, nebo se jednalo o druhé (menší, zimní) modlitebny, zřizované na farách, aby se tak usnadnil náboženský život ztenčujícího se hloučku věřících. Mimo tyto případy lze snad zmínit převzetí římskokatolické kaple ve Vrbici a fary v Chotěšicích,[83] nebo rozsáhlejší přestavby hospodářských budov v Českých Budějovicích – Rožnově a v Chýnově. Byly to však výjimky potvrzující pravidlo: ojedinělé případy úspěchu aktivní skupiny věřících nebo duchovního, jimž se v církvi nepřátelské epoše podařilo vymoci něco navíc. Nadto příslušný nový náboženský objekt Církvi československé husitské obvykle pár let sloužil a stal se vyzdvihovaným vzorem – aby pak upadal nebo i byl fakticky opuštěn kvůli rozpadu aktivního společenství, jež stálo u jeho zrodu. K žádnému výraznému a především dlouhodobému náboženskému oživění nedošlo ani v těch lokalitách, kde se v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let tyto případy udály.

Modlitebny mimo službu

Kvantitativní úpadek Církve československé (husitské) můžeme i přes dílčí lokální oživení sledovat prostřednictvím přímých i nepřímých údajů nejpozději od šedesá-

83 Stojí za zmínku, že v těchto (i dalších pozdějších) případech již nedošlo k převzetí původně římskokatolických bohoslužebných prostor proti vůli vlastníka. Naopak šlo o jejich záchranu, nebo přinejmenším praktické využití, k němuž dala prostor změna postoje římskokatolické církve k ekumeně po Druhém vatikánském koncilu.

tých let 20. století a v období tzv. normalizace se dále prohloubil.[84] Spolu se vzrůstajícím protináboženským tlakem státní správy a (souvisejícím) dlouhodobým nedostatkem údržby i dalšími důvody vedoucími ke špatnému technickému stavu sakrálních objektů to samozřejmě vedlo k jejich vyřazování z církevní služby nebo i zániku, a to tím spíš, že ve většině případů – v dané době – nešlo o památkově chráněné objekty. Tím nemá být řečeno, že k zániku bohoslužebných prostor v případě mladé církve nedocházelo už dřív, jednalo se však o výjimky. Nepočítáme-li (dočasně) zabrané římskokatolické kostely a kaple, z 540 „vlastních" bohoslužebných prostor CČS(H) existujících před rokem 1989, jich do komunistického převzetí moci v roce 1948 zaniklo pouze pět, a to především kvůli přesunu bohoslužeb v dané lokalitě do vhodnějších prostor.[85] Naopak v letech 1948–89 církev přišla o plných 151 modliteben a sborů, o více než čtvrtinu (28 %) jejich celkového počtu. Kdy a proč k tomu došlo?

Výše již bylo řečeno, že k zániku některých bohoslužebných prostor docházelo již v období „adaptačního boomu" v padesátých letech (zcela okrajově již v letech čtyřicátých), kdy církev opustila 35 (resp. 37) objektů. Nejčastěji se přitom jednalo o případy, kdy si církev „ukousla příliš velké sousto" a získala kostely v pohraničí, aniž by v daných lokalitách vytvořila dlouhodobě životné a dostatečně silné náboženské obce (Vejprty, dále řada bohoslužebných středisek: Bořislav, [Prostřední] Lánov, Loket, Polevsko, Šluknov ad.). Celkově je příznačné, že z uvedených 37 zaniklých modliteben jich 20 bylo v bohoslužebných střediscích. Zatímco jinde z dosavadních bohoslužebných středisek právě v této době vznikaly samostatné náboženské obce, obzvlášť v případě, že disponovaly vlastní modlitebnou, v případě lokalit početně slabých a upadajících se uplatnil proces právě opačný. Zvláštním případem tohoto typu bylo i navracení kostelů někdejší Německé evangelické církve fakticky nástupnické Slezské církvi evangelické a. v. (resp. v případě Krnova Českobratrské církvi evangelické), i když v padesátých letech teprve začalo. Relativní státní podpora, jíž se Československá církev v padesátých letech těšila, každopádně vedla k víceméně organickému vývoji (nepočítáme-li skutečnost, že akvizice probíhaly především na úkor jiných vlastníků a k nové výstavbě náboženských prostor nedocházelo): církev získávala nové bohoslužebné objekty tam, kde je potřebovala, a vzdávala se nepotřebných. Neplatilo to však absolutně. Ani tato církev roz-

84 Z. R. NEŠPOR, *Sto let Českobratrské církve evangelické a Církve československé (husitské),* s. 1067–1071.

85 Nejsou započítávány objekty dočasně ztracené kvůli odstoupení pohraničí v roce 1938, resp. je z nich započítáván jen jeden (kaple v Teplicích), do něhož se církev v poválečné době již nevrátila, třebaže zůstala jeho formálním vlastníkem.

hodně nebyla vítána ve školních budovách a dlouhodobě propůjčené školní kaple, pokud nezanikly třeba přestavbou na tělocvičnu, měly být nadále „lépe" využity například jako planetárium (Plzeň), dalších pět dosavadních kostelů začalo sloužit jako muzea; přinejmenším některé z těchto případů přitom můžeme považovat za import „osvětového" boje proti náboženství ze Sovětského svazu. Jednalo se nicméně spíše o ojedinělé případy a většina zaniklých církevních prostor byla opuštěna z vůle, nebo alespoň se souhlasem církve, aby nadále podle svého charakteru sloužila obytným, sociálním či výrobním účelům, nebo v ojedinělých případech byla zbořena.

Již v následující dekádě, kdy se Církev československá vzdala 45 sakrálních objektů, se však situace posunula tímto směrem. Nadále sice trvalo, že náboženské obce opouštěly málo užívané objekty a v extrémních případech kvůli tomu docházelo i k zániku příslušných obcí, častěji o tom však rozhodovali vnější činitelé. Třeba proto, že příslušné budovy bránily nové výstavbě,[86] ale ta byla často záměrně plánována bez ohledu na jejich existenci a někdy šlo o vyloženou záminku (z takto zbořených kostelů uveďme alespoň cenná díla secesní architektury: Teplice – Trnovany, Ústí nad Labem – Střekov, ačkoli zbořených sborů bylo celkem 11). I pokud nedošlo k fyzické likvidaci dané stavby, církev musela některé objekty opouštět nedobrovolně kvůli jejich jinému využití a jen výjimečně za ně dostala náhradu. Vzhledem k tomu, že ve 21 případech šlo o ústřední svatostánky příslušných náboženských obcí, vedlo to k urychlení procesu jejich zániku – státní náboženská politika očekávanému procesu sekularizace vědomě „napomáhala", nyní již i v případě dříve spojenecké církve. Což se samozřejmě mělo dále posílit v období tzv. normalizace, kdy Církev československá husitská ztratila dalších 69 bohoslužebných prostor, v naprosté většině bez jakékoli náhrady. Častým případem přitom byly demolice, k nimž obvykle vedla dlouhodobá absence údržby, a to nehledě na význam objektu pro příslušnou náboženskou obec (27 případů, tedy téměř čtyřicet procent ztrát v tomto období). Avšak i ponecháme-li stranou tyto „objektivní" případy „nezbytného" zániku stavebně nezpůsobilých objektů – byť o údajné nezbytnosti demolic mnohdy bylo možné úspěšně pochybovat – lze snad konstatovat, že jestliže v případě bohoslužebných středisek (22 zaniklých objektů v sedmdesátých a osmdesátých letech) šlo častěji o důsledek jejich objektivní nepotřeby a společensky vhodnějšího využití (tělocvična apod.), v případě náboženských obcí, pro které byla ztráta

86 Sem patří i zánik sboru (původně synagogy) v Dolních Kralovicích kvůli připravovanému zatopení obce budovanou vodní nádrží Švihov (Želivka); případy tohoto typu (poddolování objektů v báňských oblastech ad.) byly ovšem velice ojedinělé.

ústřední modlitebny často cestou k zániku, se obvykle jednalo o zjevný projev proticírkevních represí.[87]

Existovaly však na druhou stranu i výjimky, kdy orgány státního dozoru svolily k převodu neužívaných či málo užívaných „husitských" bohoslužebných objektů na životaschopnější menší náboženská společenství, která je v dané lokalitě potřebovala. V období pozdního komunistického režimu snad mohlo jít i o jistou nápravu dřívějších křivd vůči těmto náboženským organizacím, které ostatně danou rétoriku v rámci jednání s příslušnými církevními tajemníky neváhaly využívat. Necháme-li stranou výše zmíněné navracení kostelů a modliteben po německé evangelické církvi, prvním takovým případem byl prodej těšínského „Kostelíčka" (původně vybudovaného českobratrskými evangelíky a v padesátých letech zabaveného dočasně zakázaným adventistům) Církvi bratrské v roce 1969, další kostely a modlitebny později získala Bratrská jednota baptistů (Litoměřice), Církev adventistů sedmého dne (Břeclav) a Křesťanské sbory (Ostrava – Kunčičky, Praha – Žižkov).[88] Další dvě modlitebny sice ztratily svůj účel, avšak Církev československá husitská si je ponechala jako rekreační střediska (Přibyslav, Železná Ruda). Všechny tyto, v součtu ostatně ojedinělé případy nemohou nicméně zastřít skutečnost, že v období tzv. normalizace docházelo k výraznému úbytku náboženských prostor, přičemž hlavním důvodem byl sice zastřený, ale jednoznačný sekularizační tlak státu, namířený nyní i na CČSH. Situace srovnatelné Českobratrské církve evangelické přitom byla analogická, stejně jako v případě většiny menších křesťanských náboženských společenství – již v osmdesátých letech se naproti tomu vyskytly církve, především evangelikálně orientované, které dokázaly růst a místní rozmach materializovat i v podobě nové stavební činnosti. Byly to tytéž, které byly jmenovány v souvislosti s přebíráním „husitských" sakrálních budov.

Protináboženský tlak státu s pádem komunistického režimu samozřejmě ustal, to však neznamená, že by k zániku bohoslužebných prostor nedocházelo i později. Jestliže některé české církve prošly po roce 1989 obnovou nebo dokonce mohutným rozvojem, a na čas se zdálo, že se to bude týkat i etablovaných „lidových" církví, nebyl to případ Církve československé husitské.[89] Podobně jako u dal-

87 Konkrétní případ (Jaroměř – Josefov) ve vzpomínkách dokumentuje například farářka Jarmila Tomsová (Milena TOMEŠOVÁ, *Býti farářkou*, Náchod 2003, s. 94–97).

88 V případě sborového domu v Ostravě – Kunčičkách došlo v letech 1984–91 dokonce k rozsáhlé přestavbě, reflektující lokální význam daného náboženského společenství; J. VAVERKA a kol., *Moderní sakrální stavby*, s. 250–254.

89 Široce zakotvený přehled podávají tři dnes již bezmála klasická díla české sociologie náboženství: Dana HAMPLOVÁ, *Náboženství v české společnosti na prahu 3. tisíciletí,* Praha 2013; Zdeněk

ších velkých církví je i přes dílčí oživení zjevný dlouhodobý pokles počtu věřících, který v CČSH umocňuje i jejich věková skladba, čemuž alespoň v základu odpovídají i nezbytné organizační změny. Dochází ke slučování a zániku náboženských obcí a církev promýšlí formy dalšího provozu a služby ve změněných společenských podmínkách. Výsledkem je přitom i to, že se církev vzdává některých sakrálních prostor, i když v tomto případě jde o obousměrný vztah: k zániku příslušné náboženské obce může naopak vést to, že ztratila shromažďovací a liturgické prostory. Od roku 1990 přitom Církev československá husitská přišla o 76 sborů a modliteben, dokonce více než v případě období tzv. normalizace. I když se přitom uplatnily zmíněné sekularizační tendence, za významnou část tohoto souboru ve skutečnosti může (nebo ji spoluzapříčinil) nyní už neexistující komunistický režim. A to nikoli jen nepřímým vlivem na celospolečenské odnáboženštění, ale naopak protežováním Církve československé (husitské) ve čtyřicátých a v padesátých letech – církvi byly tehdy přidělovány objekty zabavené jiným vlastníkům, z nichž mnohé nyní byly restituovány nebo i následně dále zcizovány. (Staro-)noví vlastníci přitom nemuseli mít vůbec nic proti dalšímu užívání svých nemovitostí k náboženským účelům, avšak obvykle za ně začali požadovat komerční nájem, který příslušné náboženské obce nebyly s to platit. Spolu s (faktickým) zánikem místních náboženských obcí to byl suverénně nejčastější důvod ztráty bohoslužebných prostor po roce 1989.[90] I nyní se však vedle těchto případů okrajově objevily také jejich konverze k jiným církevním účelům – nově na sociální zařízení (Brno – Husovice, Hrušovany u Brna, Lelekovice),[91] nebo odprodeje jiným náboženským organizacím, především rychle rostoucí pravoslavné církvi (Dolní Kounice, Mohelnice, Znojmo).

Likvidace státního dozoru nad církvemi a nové společenské podmínky ovšem nepřinesly jenom zánik obcí a jejich bohoslužebných prostor, církev naopak

R. NEŠPOR, *Příliš slábi ve víře. Česká ne/religiozita v evropském kontextu*, Praha 2010; David VÁCLAVÍK, *Náboženství a moderní česká společnost,* Praha 2010; souborně David VÁCLAVÍK – Dana HAMPLOVÁ – Zdeněk R. NEŠPOR, *Religious Situation in Contemporary Czech Society, Central European Journal for Contemporary Religion* 2, 2018, č. 2, s. 99–122.

90 Spletitý konkrétní případ popisuje např. Marcel SLADKOWSKI, *Církev československá husitská ve Zlíně 1935–2005*, Zlín 2005. K odstoupení od pronájmu z ekonomických důvodů však došlo třeba i v případě náboženské obce Praha – Kobylisy: zde vlastník domu (a člen příslušné náboženské obce) na konci čtyřicátých let prostory svého domu pronajal naprosto dobrovolně, avšak jeho dědicové o šedesát let později shledali pronájem dále ekonomicky neúnosným, zatímco obec nedokázala platit víc.

91 Církev patrně preferovala tento způsob využití i v případech, kdy dané sociální zařízení sama neprovozuje (Broumov, Ostrava – Vítkovice).

po roce 1989 dokázala otevřít 24 nových sborů a modliteben. Dílem jako kompenzaci uvedených ztrát, dílem jako završení dříve započatých adaptačních procesů (přestavba někdejší synagogy v Praze – Michli se protáhla na léta 1975–91), ale rovněž jako projev náboženského růstu v nových oblastech. O tom, že sice jen lokálně, ale přesto jde i o růst, svědčí rovněž skutečnost, že mezi novými svatostánky po dlouhé době opět figurují také novostavby. K novostavbám sborových domů došlo v Brandýse nad Labem a v Praze – Břevnově, přestavby a přístavby sborových domů v Benešově, Plzni a Praze – Krči byly takového rozsahu, že se téměř blížily novostavbám, další menší kaple byly zřízeny v nově postaveném domově pro seniory v Brně – Maloměřicích, v církevním vzdělávacím středisku v Brně – Pisárkách a ze symbolických důvodů i v severočeském Škodějově.[92] Ostatní nově otevřené sbory a modlitebny vznikly konverzemi, nejčastěji dřívějších obytných prostor (ale opět i části hasičské zbrojnice a dalších objektů) a v šesti případech rovněž kaplí či kostelů původně římskokatolických. Další kostely a kaple CČS(H) spoluužívá. Někdejší nepřátelství bylo zažehnáno a subjekty římskokatolické církve i v současnosti rády propůjčují neužívané kostely a kaple (některým) jiným křesťanským církvím, nejčastěji církvi pravoslavné, ale i dalším.[93] Potíž je spíš v tom, že Církev československá husitská je na tom z hlediska „živých" a aktivních místních společenství ještě hůř než potenciální pronajímatelka, má dost starostí se správou vlastních nemovitostí a malý zájem jejich počet zmnožovat dlouhodobými pronájmy.

Závěr

Dosud nedostatečně studované pozdější dějiny druhé, respektive třetí a čtvrté největší české církve přinášejí řadu nových poznatků, v některých případech i opravujících obecně sdílené představy o vývoji české religiozity ve 20. století. Ale i pokud jde o vlastní dějiny této náboženské organizace, tradičně spojované s náboženským modernismem a nacionalismem a v případě vnějších znaků a přítomnosti ve veřejném prostoru s funkcionalismem a dalšími moderními architektonickými styly

92 Jednalo se o „splacení dluhu" rodišti zakladatele církve Karla Farského. CČS(H) už v padesátých letech usilovala o zřízení pietního místa ve Farského rodném domě, ale než k tomu došlo, domek se zřítil. Přesto se ve Škodějově každoročně konaly výroční bohoslužby, avšak teprve v letech 2016–17 byl vybudován vzpomínkový Přírodní areál dr. K. Farského, jehož součástí je i stejnojmenná lesní kaple.

93 Naopak v někdejším sboru CČS(H) v Rožďalovicích, patřícím ovšem soukromému vlastníku, dnes sídlí místní římskokatolická farnost.

meziválečného období. Nic z toho samozřejmě není nesprávné, jen je to příliš reduktivní. V případě stavební činnosti Církve československé (husitské) tak právem obdivujeme progresivní novostavby konce dvacátých, třicátých a počátku čtyřicátých let, naposledy připomenuté výpravnou publikací ke stému výročí vzniku církve *Sbory církve Československé husitské – architektonické dědictví našich regionů* (2018), současně je ale třeba si uvědomit, že tím nevyčerpáváme ani všechny typy stavební činnosti tohoto společenství, a tím méně všechny typy jeho liturgických prostor. Architektonicky cenné či zajímavé stavby, zdaleka nejen modernistické či funkcionalistické, které autoři zpracovali v této dosud nejrozsáhlejší publikaci na dané téma (68 položek katalogu), nadto tvoří jenom 13 % bohoslužebných objektů CČS(H).

Díky dlouhodobému badatelskému úsilí moravského historika Pavla Marka, zaměřujícího se na vznik Církve československé (husitské) a její pravoslavné křídlo (a samozřejmě i na vlastní českou pravoslavnou církev), máme podrobně zmapovány rané pokusy o převzetí či spoluužívání římskokatolických kostelů a kaplí, doplněné o jejich propůjčení jinými vlastníky. Bouřlivá diskuse – místy i ozbrojené šarvátky – o „právo národa“[94] užívat své kostely skončila v naprosté většině již před polovinou dvacátých let jejich navrácením římskokatolické církvi, jejíž nová konkurentka si mohla ponechat nebo dále získala jenom několik specifických historických chrámů. Nastalo období bohoslužebných provizorií, většinou v podobě pronajímaných veřejných prostor nebo bohoslužeb v prostorách soukromých, z něhož vedla cesta k budování vlastních církevních objektů. Časově jej vskutku můžeme lokalizovat do druhé poloviny dvacátých let, celé následující dekády a prvních let čtyřicátých, kdy bylo nově postaveno 144 sborů, kaplí a dalších liturgických staveb (nečítaje v to zvonice). Na počátku tohoto období však rozhodně nešlo o stavby stylově progresivní, které se v drtivé míře uplatnily teprve ve třicátých letech, v reakci na dosavadní zkušenosti i kritické hlasy okolí, a současně se i v tomto období vedle novostaveb objevovaly také adaptace a sekundární využití sakrálních objektů jiných církví (křesťanů východního obřadu nebo i židů) a zejména původně nenáboženských objektů; konvertovaných modliteben přitom byla téměř třetina (29 %).

Přestože CČS(H) nepřestala své sbory stavět ani později, podíl novostaveb byl už ve všech následujících obdobích výrazně menší, až zanedbatelný. V bezprostředně poválečném období k tomu asi přispěl nedostatek stavebních hmot i sil, stejně jako na druhé straně možnost snadného získání liturgických prostor zruše-

94 Tak zněl původní titul periodika radiálních římskokatolických reformistů, v roce 1920 přejmenovaného na Český zápas, který je od té doby oficiálním listem CČS(H).

ných nebo početně drasticky redukovaných náboženských společenství. Církev československá (husitská) tak získala – někdy jen dočasně – plných 60 kostelů, kaplí a dalších bohoslužebných prostor likvidované Německé evangelické církve a 46 nemovitostí židovských (vedle synagog šlo okrajově i o jiné typy modliteben). Další liturgické prostory byly získány převzetím či adaptací původně necírkevních objektů. Tento typ akvizice nových svatostánků přitom výrazně narostl v období vlády komunistického režimu, a to i z toho důvodu, že komunisté právě CČS(H) alespoň zpočátku v mnohém vycházeli vstříc. Spolupráce se ovšem z dlouhodobého hlediska ukázala darem spíše danajským, protože z církve odváděla a od ní odrazovala řadu věřících, stejně jako po restituci v devadesátých letech komplikovala držbu „přidělených" církevních objektů. Relativní protežování církve (i několika dalších náboženských organizací) navíc netrvalo věčně a nejpozději od šedesátých let začaly i proti „čechoslovákům" být uplatňovány restrikce, projevující se také omezováním náboženského života a odebíráním bohoslužebných prostor. Jestliže Církev československá (husitská) za celou dobu své existence právoplatně získala 561 bohoslužebných objektů, v období komunistické vlády jich ztratila 151, tedy plnou čtvrtinu (27 %), a později dalších 76 (13 %), začasté v nepřímých důsledcích komunistické vlády.

Za celou dobu své existence měla Církev československá (husitská) v Čechách, na Moravě a v českém Slezsku celkem 393 náboženských obcí (včetně dočasných sídel),[95] z nichž 46 nikdy nemělo vlastní sakrální prostory – a ve velké většině kvůli tomu také zaniklo. Ostatní náboženské obce si svatostánky vybudovaly nebo je získaly jinak, často i ve větším počtu. Některé, zejména pozdější náboženské obce přitom byly vybaveny sborem či modlitebnou ještě před svým vznikem, protože to v určitých obdobích byla podmínka osamostatnění (jednalo se o 63 případů), pro jiné – což bylo samozřejmě častější – šlo teprve o výsledek následného dlouhodobého úsilí. Budeme-li uvažovat jen první sbory v sídlech náboženských obcí, v případě obcí formálně zřízených do roku 1941 byla průměrná doba čekání na vybudování první modlitebny (nebo na její získání jiným způsobem) 14,65 roku.[96] Nejdéle, kolem osmdesáti let, přitom musely čekat náboženské obce Husinec,[97] Úvaly

95 M. SALAJKA, *Proces ustavování a duchovní správy náboženských obcí,* s. 9–86.

96 Započítány jsou přirozeně i případy, kdy obec měla bohoslužebný objekt v okamžiku svého vzniku, a to jako čekací doba rovná nule. V případech, kdy není rok získání daného objektu jednoznačný, je počítáno se střední hodnotou příslušného časového intervalu.

97 Případ Husince je ovšem specifický, protože náboženská obec fakticky sídlí v Prachaticích, kde také získala sborový dům podstatně dříve. Lokalizace do Husince má hlavně symbolický význam, spojitost s rodištěm M. Jana Husa, novodobých „husitů" však bylo v městečku vždycky málo

a Velké Hamry. Naproti tomu obce, které vznikly v letech 1945–89, čekaly na svůj první liturgický objekt mnohem kratší dobu – průměrně jen 3,99 roku –, a v případě bezprostředně poválečných obcí v dosídlovaném pohraničí obvykle ještě mnohem méně. V naprosté většině se ovšem jednalo o objekty k liturgickým účelům jenom adaptované, přičemž i zde zřejmě platí heslo „lehce nabyl – lehce pozbyl": z 93 takto získaných modliteben jich církev již 56 (60 %) ztratila. Naopak z první skupiny 254 prvních vlastních bohoslužebných staveb v sídlech náboženských obcí jich dodnes slouží plné tři čtvrtiny (76 %, 192 objektů).

S výjimkou neúspěšné prvotní snahy o zábor římskokatolických kostelů a kaplí a s výjimkou období protektorátu měla Církev československá (husitská) štěstí na podporu ze strany státu, nepominutelnou již v meziválečném období a masivní zejména ve druhé polovině čtyřicátých a v padesátých letech. Díky této podpoře získala tolik svatostánků a získala je tak rychle, jako žádná jiná česká církev. Vnější podpora však v žádném případě nevysvětluje všechno: bez obrovské osobní obětavosti (členů) náboženských obcí, které se na stavbách a adaptacích obvykle pracovně podílely a zejména stavební půjčky splácely často několik dalších dekád, by tento rozsáhlý a v mnoha případech i architektonicky a kulturně hodnotný soubor moderních náboženských staveb také nikdy nevznikl.

a dlouhodobě se scházeli v propůjčené modlitebně. Z podobných důvodů ostatně v Husinci vznikl sbor svobodné reformované církve (dnešní Církev bratrská), v jehož modlitebně se v letech 1939–2010 konaly i bohoslužby CČS(H); Zdeněk R. NEŠPOR, Modernizace českého evangelického prostředí: případ svobodných církví, *Český časopis historický* 110, 2012, s. 20–51, zde s. 40.

The places of worship of the Czechoslovak (Hussite) Church in quantitative optics

ZDENĚK R. NEŠPOR

Like other religious communities, the Czechoslovak (Hussite) Church needed and still needs places of worship – churches, prayer rooms, and possibly others (in this case, free-standing bell towers were also locally and temporally significant); during the entire period of its existence (since 1920), this Church has used 693 places of worship. The initial effort of the Church was to acquire or co-use originally Roman Catholic churches, in 1920–21, 74 Roman Catholic churches and 14 chapels were seized, and another 44 buildings were lent to the new church by the towns and villages that owned them. Although the Church tried to legally anchor these acquisitions, it was not successful and had to return the vast majority of objects within a few years. Renting places of worship turned out to be a temporary, but symbolically and otherwise not very suitable solution, however, the Czechoslovak Church already started new buildings before the mid-1920s. At first, their design and construction were rather chaotic, which was reflected in unsystematic localization and insufficiently thought-out search for functional and architectonic forms. However, by the beginning of the 1930s, these problems were mostly overcomed. Until the wartime building restrictions (1942), the Czechoslovak Church was able to build 144 new church buildings (churches, prayer halls, congregational houses), a significant part of which reflected not only the church's liturgical needs, but also progressive architectural features. Another 55 buildings were acquired by the church through adaptation, including several former synagogues. Most of the religious communities of the Czechoslovak Church thus acquired places of worship during the first twenty years of its existence (partially thanks to several forms of state support), significantly faster than in the case of any other Czech church. After the end of the Second World War, a completely different situation arose, the Church continued to grow and expand into new areas (the so-called borderlands, from where the German-speaking population had been expelled), but at the same time it fundamentally limited its own construction activities. In the first post-war years, there were neither the strength nor the means for it, but it was not even necessary: the Czechoslovak Church took over 60 churches of the abolished German Protestant

Church, 46 synagogues unnecessary due to the Holocaust, and another 45 religious and secular buildings, most of which they did not even modify structurally. Political support continued even in the first years of the communist regime, when the Church acquired another 182 places of worship between 1950 and 1967 (at the same time, however, it also began to lose some of them), thus its long-term need was effectively saturated. There were practically no new buildings during this period (from 1945 to the present, the Church has built only 13 of them), nor was the adaptation and maintenance of converted buildings sufficient. The result of the absence of maintenance and the growing anti-Church pressure during the so-called normalisation period, as well as the rapidly advancing secularisation of society, was the abandonment of a number of existing places of worship (69 cases), which continued after 1989 (76 cases), now mainly for economic reasons. However, it was only after the fall of the communist regime that there could be a few new constructions of sacred buildings and further modifications of their network, which has again begun to reflect real socio-economic possibilities of the individual religious communities and Church as a whole.

STUDIE

British and Soviet male veterans' perception of the issue of women's military service in the Second World War

NATALIIA ZALIETOK

NATALIIA ZALIETOK: British and Soviet male veterans' perception of the issue of women's military service in the Second World War
Great Britain and the Soviet Union recruited women into the army on an unprecedented scale during the Second World War. This was due to a significant shortage of male personnel reserves. As a result, the exclusively masculine nature of the armed forces of these countries was questioned. In this paper, an attempt is made to compare the peculiarities of the perception of women's entry into the military by British and Soviet servicemen and their interaction with sisters-in-arms during the war.
Keywords: servicemen – servicewomen – Second World War – personal reminiscences – USSR – Great Britain

Introduction

Criticism of women's participation in the 1939–1945 military campaign is closely linked to established notions of their role in public life. The myth of the warrior man has been ingrained in the historiography of various countries around the world for many years. Women in this guise were seen as an exception to the rule

and even a deviation.[1] The substantiation of expediency of such a state of things was based on biological explanations according to which the woman is a priori weaker, inferior, in comparison with a man.[2] This belief has motivated men to join the army and take an active part in wars for a long time. This has led to the masculinization of the role of defender and the feminization of the role of victim, who needs protection; the formation of paired associations, such as "woman" – "peace", "man" – "war", and the belief that a woman, unlike a man, cannot kill because it is "unnatural" for her.[3] Of particular importance in this context is the study by the American researcher J. Goldstein, who concluded that, despite the existence of certain gender stereotypes that murder is "normal" for men, it is in fact a serious trauma for both sexes.[4] At the same time, numerous personal examples of women who have participated in military conflicts as soldiers prove that both men and women can commit murder when it is necessary.

In order to trace the differing perceptions of servicewomen by their brothers-in-arms in countries with different political systems, we selected Great Britain and the USSR for our comparative study. The first state is a classic example of democracy, while the Soviet Union represents a totalitarian regime. Both countries are representatives of the anti-Hitler coalition that won the war. Both Great Britain and the USSR had an impact on the post-war world order in general, and on the gender regimes of other states in particular.[5] During World War II, both states were able to retain independent governments, enlisted women into the army on a large scale, and repelled enemy attacks on their territories. However, unlike the Soviet Union, Great Britain officially barred women from fighting, and was able to prevent a ground invasion of its territory and focused instead on repelling air attacks on its lands. We have not selected France because it had not had an independent

1 Tom CLONAN, Capt., *A History of Women in Combat,* in: A History of the Irish Artillery Corps. Dublin 1998, p. 81.

2 Ibidem, p. 118.

3 Lynne SEGAL, *Is the Future Female? Troubled Thoughts on Contemporary Feminism*, London 1987, p. 174.

4 Joshua GOLDSTEIN, *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*, Cambridge 2001. 523 p., http://goo.gl/lAV30w (checked 2. 4. 2022).

5 For example, see Catherine BAKER, *Gender in Twentieth-Century Eastern Europe and the USSR,* London 2017; Diane Rothbard MARGOLIS, *Women's Movements around the World: Cross-Cultural Comparisons*, Gender and Society, Vol.7, no.3, 1993, pp. 379–399; Mary Fainsod KATZENSTEIN – Carol MCCLURG MUELLER (eds.), *The Women's Movements of the United States and Western Europe. Consciousness, Political Opportunity, and Public Policy,* Philadelphia 1992; Elizabeth EVANS, *The Politics of Third Wave Feminisms: Neoliberalism, Intersectionality, and the State in Britain and the US,* London 2015.

government for a long time during the war, nor the United States because it had not suffered from large-scale attacks on its territory. In the case of the United States, the military women were kept from many of the activities performed by their sisters-in-arms in the USSR and in Great Britain. Comparing the perceptions of servicewomen by their brothers-in-arms, who represent countries with different political regimes, will provide a deeper understanding of democracy and totalitarianism and determine how different their gender systems were.

It is obvious that for Great Britain and the USSR the need to involve women in the armed forces was a forced measure, which their societies perceived rather negatively. In contrast to Great Britain, the Soviet Union was unable to avoid a land invasion of Nazi Germany and its allies. Active hostilities took place on Soviet territory; a large part of it with approximately one-third of the entire population was under occupation. The country suffered colossal losses of the Red Army and Navy personnel, especially in the first two years of the war. Thus, according to one of the calculations, the losses in 1941 were 3,137,673 people; in 1942 – 3,258,216 people; in 1943 – 2,312,429 people; in 1944 – 1,763,891 people; in 1945 – 800,817 people.[6] All these circumstances had a direct impact on the conditions of women's service during the war years and the frequency of their conscription.

Losses of personnel of the British army during the Second World War turned out to be much smaller compared to the USSR. According to modern calculations, the total losses of the British army for the entire period of the war amounted to 384,000 people. Due to massive air attacks, the country also suffered significant civilian casualties: in total, they amounted to 70,000, of which 40,000 died between September 1940 and May 1941, half of them were inhabitants of London.[7] At the same time, participation in the war required Great Britain to mobilize all available human resources. The country faced difficulties in predicting current needs in human resources in the early years of the war. This ultimately exacerbated the problem of staff shortages. Thus, the actual needs of the armed forces from September 1940 to March 1941 exceeded the data provided in advance by 50%. As of March 1941, the resources of the Ministry of Labour and National Service were to be completely exhausted. Then W. Beveridge said that such a situa-

6 Григорий КРИВОШЕЕВ (ред.), *Россия и СССР в войнах XX века: потери вооружённых сил*, Москва 2001, https://bit.ly/3uYudp8 (checked 2. 4. 2022)

7 Gavin THOMPSON, Oliver HAWKINS, Aliyah DAR, Mark TAYLOR, *Olympic Britain-Social and Economic Change since the 1908 and 1946 London Games*, London 2012, p. 155.

tion required the announcement of a women's conscription.[8] Power circles began to discuss the possibility of a radical change in approaches to women's military service. Such an idea was very bold for the conservative British society; however, against the background of the military victories of the "Axis" countries, protest sentiments regarding this did not find significant support. After all, on December 18, 1941, for the first time in the history of the country, an unprecedented step was taken – the conscription of women was announced under the "National Service Act (No. 2)".[9] Great Britain did not have such an acute shortage of personnel in combat positions in the army and navy as in the USSR, so its conscription was aimed at attracting women to perform duties in the armed forces, mostly without participation in combat. Although the exception, in this case, was the British women of some air defence units and the Special Operations Executive.

Regardless of whether women were allowed to perform combat roles or not, they were not called up on an equal footing with men, and their presence in the army was seen as auxiliary. Soviet public discourse initially sought to refute the data concerning the large-scale involvement of women in the military service at the front, but later avoided mention of it, emphasizing that they could be sent to the forefront in exceptional cases.[10] In Great Britain, even women who have served in operational positions have been forced to perceive their activities as aimed solely at helping their brothers-in-arms. For example, the latter is vividly illustrated in the speeches of the head of the Women's Auxiliary Air Force (WAAF) addressed to the recruits of the former organization. From them had flowed that no matter how important and secret was work of the WAAF members, who served in the Royal Air Force, they were only helpers of courageous and intelligent male officers who risk their lives every day for the sake of the country.[11]

In modern historiography, there were attempts to provide a comparative study of certain aspects of women's military service in the different countries of the world, including Great Britain and the USSR. For example, these attempts are rep-

8 George Q. FLYNN, *Conscription and democracy : The draft in France, Great Britain, and the United States*, Westport, Connecticut & London 2002, pp. 48–49.

9 National Service (No. 2) Act, 1941: Ch. 4.; Roger BROAD, *Conscription in Britain, 1939–1964: The Militarisation of a Generation*, London 2006, p. 137.

10 *На очередной пресс-конференции иностранных корреспондентов,* Вечерняя Москва, №159, 8 июля 1941, с.3; *Дочь партизана*, Вечерняя Москва, №180, 1 августа 1941, с.2; *Советская девушка! Овладевай военными специальностями*, Комсомольская правда, № 70 (5165), 25 марта 1942, с.1.

11 Tessa STONE, *Creating a (gendered?) military identity: The Women's auxiliary air force in Great Britain in the Second World War*, Women's History Review, Vol. 8, no. 4, 1999, pp. 609–610.

resented in the works by A. T. Allen,[12] T. Hayashida,[13] B. Fieseler, M. Hampf and J. Schwarzkopf,[14] L. Kudrna,[15] K. Stegurová[16] and others. But the problems, connected with servicemen's perception of their sisters-in-arms still need more in-depth study.

Against a background of ambiguous assessments on women's entry into the army in both the USSR and in Great Britain, it is promising to compare how servicemen treated their sisters-in-arms. The main sources of this study are the memoirs of British and Soviet servicemen, published both in collections and individual books of memoirs and on thematic digital sources. The majority of them were published in the decades following the war. Some of them also include personal reminiscences written during the war. For example, they can be found in the diary by B. Komsky,[17] books by B. Slutsky,[18] V. Zalgaller,[19] F. Pile.[20] At the same time, the majority of sources that were analysed in this study were collected in the later decades. Among the memoirs published in the 1960–1970-ies are books by the commander of the Stalingrad Front A. Yeremenko,[21] the commander of the 62nd Army,

12 Ann Taylor ALLEN, Women in Twentieth-Century Europe. Macmillan International Higher Education, New York 2007, pp. 60–64.

13 Toshiko HAYASHIDA, Women in combat: Gender and the Armed Forces in Great Britain and Japan during the Second World War, *ZINBUN*, No. 46, 2016, pp. 161–178.

14 Beate FIESELER, Michaela HAMPF, Jutta SCHWARZKOPF, Gendering combat: Military women's status in Britain, the United States, and the Soviet Union during the Second World War, *Women's Studies International Forum,* Vol. 47, 2014, pp. 115–126.

15 Ladislav KUDRNA, *Když nelétali. Život našich letců v Polsku, Francii a Británii za 2. světové války*. Libri, Praha 2003, 256 s.; TÝŽ, *Českoslovenští letci ve Velké Británii a válečné fenomény*. Naše vojsko, Praha 2006, 164 s.; TÝŽ, *Odhodláni bojovat. Vlastenectví československých letců v průběhu druhé světové války na pozadí válečných a politických událostí*. Naše vojsko, Praha 2010, 672 s.

16 Karolína STEGUROVÁ, *I ženy chtěly bojovat!: československé ženy v britských armádních pomocných sborech ATS a WAAF za druhé světové války*. Academia, Praha 2021, 287 s.

17 Борис КОМСКИЙ, *Дневник 1943–1945 гг.*, Архив еврейской истории, 2011, т. 6, с. 11–70.

18 Борис СЛУЦКИЙ, Записки о войне. Стихотворения и баллады, Санкт-Петербург 2000, https://bit.ly/3KuN54q (checked 2. 1. 2022).

19 Виктор ЗАЛГАЛЛЕР, *Быт войны*, Вестник, №11, 2001, https://bit.ly/3fhlw0i (checked 2. 1. 2022).

20 Frederick PILE, *Ack-ack: Britain's Defence Against Air Attack During the Second World War*, London 1949, p. 186.

21 Андрей ЕРЕМЕНКО, *Сталинград: Записки командующего фронтом*, Москва 1961, https://bit.ly/33xJMJ9 (checked 2. 4. 2022).

Marshal of the USSR V. Chuikov,[22] memories by Lieutenant General S. Goryachev,[23] report by major General of the Artillery D. Glibov,[24] and a collection of the personal reminiscences of servicewomen and servicemen of the three Soviet Women's Air Regiments.[25] The most recent memories presented in the large British and Russian digital memorial projects designed to perpetuate the memory of veterans of the Second World War. In particular, the BBC founded the British digital project "WW2 People's War" in 2003. It contains 47,000 personal stories and 15,000 photographs.[26] The majority of the memories from this source were collected in 2004–2005. The veterans' memories here can be classified as personal narratives because there was no questionnaire used by the interviewers and all the respondents shaped the form and content of the memories they wanted to share. Russian digital project "Ya Pomnyu" ("Я помню")[27] was launched in 2000 and now it contains 2,496 memoirs of participants of the Soviet-German war. The majority of memories were collected and published between 2000 and 2021. These reminiscences cannot be called personal narratives because the interviewers actively used different questionnaires and tried to force the veterans to speak about a wide range of topics connected with their service and life before, during and after the war. Despite the problems that may occur with memoirs presented long after the war, for example, in regard to the reconstruction of the particular events in detail, self-censorship, and censorship shape, they can serve as a source for finding out the general trends in servicemen's attitude towards their sisters-in-arms in the war years.

In this study, due to the available sources for the study, we will focus exclusively on the presence of women in regular military units.

---

22 Василий ЧУЙКОВ, Сражение века, Москва 1975, https://bit.ly/33MiaQo (checked 2. 4. 2022).

23 Сергій Георгійович ГОРЯЧЕВ, *Спогади про участь 35 Гвардійського стрілецького корпусу в Курській битві. Засвідчена копія. 1973*, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, фонд 4620: «Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.», опис 2, спр.29, арк. 37–38.

24 Дмитро Євгенович ГЛІБОВ, *Доповідь «Корсунь-Шевченківська операція 1944 р.»*, 1974, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, фонд 4620: «Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.», опис 2, справа 25, арк.36.

25 *В небе фронтовом*, Москва 1962, 296 с., https://bit.ly/3Ah5HQP (checked 2. 4. 2022).

26 WW2 People's War. An archive of World War Two memories – written by the public, gathered by the BBC, https://bbc.in/332Osq6 (checked 2. 4. 2022).

27 ЯПОМНЮ, https://bit.ly/332OxKq (checked 20. 2. 2022)

The features of the perception of women as military specialists

In the memoirs of servicemen who held senior positions in both Great Britain and the Soviet Union during the war, one can often come across accolades on the women's service in the armed forces. For example, a well-known supporter of the involvement of British women in a wide range of military duties was General F. Pile. In general, he supported women's entry into the army and allowing them to use weapons and this opinion was far ahead of the views of most members of the society in which he lived. F. Pile, one of the initiators of the recruitment of the British women into the service in the Anti-Aircraft defence, praised their achievements in this type of troops and stated that he "... could see no logical reason why they should not fire the guns too"[28]. Although he did not deny that the proposal to allow women to be gunners was not on time: "... However, I was not going to suggest going as far as employing them on lethal weapons. I was quite aware that there would be struggle enough to get their employment through in any operational form at all".[29] Despite the fact that women on duty had only pickaxes, according to General F. Pile, they not only coped with their duties but also sometimes looked more intimidating than[30] their brothers-in-arms who had weapons. At the same time, in parallel with the positive evaluation of the military service of British women, some representatives of the military leadership made very provocative allusions to their loose morals. For example, according to Colonel L. Harrison, an adviser of the Ministry of Health, they and other categories of British women who, in his opinion, had "excessive freedom", as well as refugees, were the cause of the increase in sexually transmitted diseases. At the beginning of the war the Colonel stated as follows: "Venereal diseases are spread by promiscuity and this is promoted principally by absence from home with only remote possibilities of returning there; reaction from mental strain; boredom; the possession of money to burn; gold digging; indulgence in alcohol in dosage a little higher than is customary for the individual, and, in some societies, custom and example. We have in England multitudes of temporary exiles from their own homes, many of them receiving very high wages and amongst them, as also amongst our own nationals, are numbers who periodically undergo intense mental strain and excitement. We have also too many reckless, unstable girls who drink far too much and are determined to have a good time

28 F. PILE, *Ack-ack: Britain's Defence Against Air Attack During the Second World War*, p. 186.
29 Ibidem.
30 Ibidem, p. 226.

come what may".[31] These lines were quoted in "The Spectator" in 1943. Undoubtedly, such statements fuelled the speculations of ordinary British people about the loose morals in the army and young servicewomen as responsible for that.

Many positive evaluations of the service of Soviet women in the army are in the official memoirs of the commanders of the Soviet army. For example, several stories of their heroism and devotion at the front are contained in the memoirs of the commander of the 62nd Army, Marshal of the USSR V. Chuikov. He stressed that there were many women in the Soviet army, and more than a thousand of them received awards for service. V. Chuikov also recounted situations when servicewomen refused to transfer to safer places during hostilities, emphasizing their courage: "If they were sent to an intermediate point of communication, you could be sure that the connection would be provided. Let artillery and mortars hit this point, let bombs fall on it, let this point be surrounded by enemies – women will not go without orders, even if they are threatened with death".[32] The commander of the Stalingrad Front, A. Yeremenko, also paid attention to the contribution of women to the victory. He stressed, "the heroic female pilots fought on an equal footing with men, and in air battles, they repeatedly won".[33] Marshal of the Soviet Union K. Rokosovsky paid tribute to the sisters in various branches of the army. He wrote: "... I am particularly impressed by the resilience of Soviet women who have been severely tested. Along with the men, they walked the dusty paths of war, loaded into the swamps, and went on bayonet attacks. Girl snipers day and night tracked down the enemy on the front line. The liaison officers worked with real dedication, providing the troops with a reliable connection".[34]

In his memoirs published in 1973, Lieutenant General S. Goryachev noted that Soviet women "fought heroically against the enemy". He said that at the end of July 1943, a group of Komsomol girls arrived at the 288th Guards Rifle Regiment of the 94th Guards Rifle Division. The leadership sent them there to take the positions of clerks, warehouse managers, cooks, nurses, and other economic positions. However, not all of them agreed with this decision. For example, O. Loseva wanted to perform combat duties, as she had previously undergone military training at the

31 *International control of veneral deseases in the postwar period: with special reference to England and Wales*, The Journal of Venereal Disease Information: Supplement U.S. Government Printing Office, 1940, p. 87.

32 В. ЧУЙКОВ, *Сражение века*.

33 А. ЕРЕМЕНКО, *Сталинград: Записки командующего фронтом*.

34 Валентина ГАЛАГАН, *Ратный подвиг женщин в годы Великой отечественной войны*, Киев 1986), сс. 181–182.

Society for the Assistance of Defence, Aircraft and Chemical Construction (OSOAVIAKHIM), gained a badge "Voroshilov shooter", was able to shoot with a machine gun. The regiment commander and commissioner tried to persuade the woman to abandon this intention, but she insisted and was appointed to the position of the ammunition carrier in one of the calculations of the machine gun company of the 2nd battalion of the regiment. When during one of the battles the gunner and his assistant lost their fighting ability, the woman herself began to conduct machine gun fire on the enemy. For this O. Loseva received the Order of the Red Banner and was enlisted into the service as a machine gunner.[35] The report of Major General of the Artillery D. Glibov on the Korsun-Shevchenko operation mentioned that the famous Soviet military leader, Marshal of the USSR I. Konev encouraged the fighters with the story of K. Bobrovytska, who replaced the wounded machine gunner during the battles for her native village, repulsed three enemy attacks and received a reward from the government for that.[36]

However, it should be clear that the mentioned above statements belong to public figures in a totalitarian regime, and their assessments were largely based on the current policy of the government, which considered it appropriate to involve women in the army. In addition, many of the words of Soviet marshals were published in memoirs that firstly were published long after the war, in the 1960s and 1970s, when measures were taken at the state level to honour the contribution of female veterans of the 1941–1945 war.

Foreign and Soviet military leaders, as well as ordinary soldiers, expressed their admiration for British and Soviet women who served in the armed forces and performed operative tasks. One of the American colonels said the following about the British woman: "I have seen some marvellous things in this country, but nothing like the Ack-Ack girls. How calm they seem to be with shells screaming all around them and knowing that any one of these missiles can bring a flying bomb on top of them".[37] The French pilot, Hero of the Soviet Union A. Jacques and Colonel L. Cuffaut, who fought side by side with Soviet female pilots, also paid their respects to them. The latter stressed: "We were not only surprised but also delighted to learn that Soviet women are involved in air battles on all fronts. We have seen them in battle, and we have no choice but to worship them".[38]

35 С. Г. ГОРЯЧЕВ, *Спогади про участь 35 Гвардійського стрілецького корпусу в Курській битві,* арк. 37–38.

36 Д. Є. ГЛІБОВ, *Доповідь «Корсунь-Шевченківська операція 1944 р.»*, арк.36.

37 Shelley SAYWELL, *Women in War,* Toronto 1986, p. 24.

38 *В небе фронтовом*.

The information on the recognition of women as specialists in military service by ordinary servicemen is not very common. The vast majority of male veterans during the interview tried to talk primarily about themselves and their combat experience. The mentions of women, if there were any, were mostly about evaluating their behaviour as representatives of the opposite sex, followed by the stories on spending leisure time together, family building, and so on.[39] Although there were exceptions. For example, in an interview in 2005, conducted by the BBC, war veteran J. Schofield proudly mentioned his late wife, who went to serve in the Auxiliary Territorial Service (ATS) at the age of 18 and became a rangefinder in Anti-Aircraft defence. He said that his wife's task was to set the coordinates according to which the male gunners were to fire at enemy targets. Her unit was stationed in Kent and repelled airstrikes on London.[40]

R. Thomas, a Royal Air Force serviceman, recounted his service experience with B. Ragg, who later became his wife. The man praised her military skills and noted that the woman was doing a very dangerous job – bringing bomb loads for aircrafts. One day, a dangerous incident occurred while attaching such loads – one of the bombs detached from the mountings in the plane intended to hold it, and fell down. The ground staff became very frightened and tried to find shelters in the nearby forests and fields. R. Thomas was called in to deal with the situation. He drove there with B. Ragg on a tractor, by which she delivered a bomb load. Together, they loaded the bomb and sent it for disposal.[41]

Royal Artilleryman G. L. Coyle said that at first there were difficulties in the British Army in effectively setting coordinates for artillery guns to destroy an enemy aircraft. Since there was only one operator in the coordinate transfer section who manually put the pulse on the cursor, he could have made a mistake of 1/8 inch, as a result of which the missile did not hit the target. The leadership then decided to involve servicewomen in the process, who were to monitor the accuracy of the coordinates transmitted by the male operators.[42]

---

39 Олег БУДНИЦКИЙ, *Мужчины и женщины в Красной Армии (1941–1945)*, *L'URSS et la Seconde Guerre mondiale*, Vol. 52/2–3, 2011, pp. 405–422, https://bit.ly/3JrjDev (checked 2. 4. 2022).

40 John SCHOFIELD, *Molly's Story*, WW2 People's War, https://bbc.in/3fzvpXo (checked 2. 4. 2022).

41 Roy THOMAS, *Bomber Command*, WW2 People's War, https://bbc.in/3tRYt4v (checked 2. 4. 2022).

42 Gerard Leo COYLE, *The War Years 39–45*, WW2 People's War, https://bbc.in/3KyUu2W (checked 2. 4. 2022).

J. Farmer, a teleprinter operator, described the activities of the two servicewomen who worked in Biggin Hill (Fighter Base in London) and gained military medals for not leaving their positions under air strikes during the Battle of Britain.[43]

At the same time, one of the male officers in the British Anti-Aircraft defence was quite sceptical in his evaluation of cooperation with female radar operators: "They are apt to get depressed when they find technical matters facing them such as they have never previously experienced. Any impatience brusqueness with them at this stage would result in tears and despondency".[44]

Short mentions of the presence of certain women's military units near the places of their service are quite frequent in men's memoirs. For example, K. Porter mentioned a friendship with a fellow compatriot named Peggy, who served in the ATS and defended the East Coast from enemy attacks. The man also said that for some time he repaired bicycles for permanent Royal Air Force personnel, the vast majority of whom were members of the WAAF.[45] Another Royal Air Force serviceman, T. Carter, mentioned his sisters-in-arms in the context of supervising the release of officers, airmen and airwomen to civilian life, which was among his tasks in 1945.[46] Signals officer D. Hope said that for some time he shared the camp with members of the ATS.[47]

We managed to find more information about the Soviet servicemen's perception of their sisters-in-arms as specialists. In particular, the anti-aircraft gunner V. Buleyko said that many women who joined the army voluntarily served together with him.[48] In the story of his colleague V. Popov, the gender division of responsibilities in his unit is clearly traced: "...we had a double calculation. The first is male and the second is female. Men are more accustomed to guns, so male calculation always ran on alert. But at the station, the girls are the best. There, information must be transmitted every 15 seconds, and the guys get tired quickly. Girls are more

43 Jack FARMER, *My Life in the RAF (Part 4)*, WW2 People's War, https://bbc.in/3FSxp7U (checked 2. 4. 2022).

44 David REES WILLIAMS, Maj., *The Gunner-Girls*, Spectator, 24 April 1942, p. 396.

45 Ken PORTER, *Winding down the RAF War*, WW2 People's War, https://bbc.in/3AqOCnJ (checked 2. 4. 2022).

46 Thomas CARTER, Dr., *Eight Years in the RAFVR – Part Nine – France 1944*, WW2 People's War, https://bbc.in/3nSgs78 (checked 2. 4. 2022).

47 Colin BARNETT, *A World War Two memoir – Dennis Hope's Army Experiences*, WW2 People's War, https://bbc.in/3qTRZ3x (checked 2. 4. 2022).

48 Виктор Степанович БУЛЕЙКО, Я помню, https://bit.ly/32s0ZmZ (checked 2. 2. 2022).

accustomed to such painstaking work".[49] M. Ershov mentioned the difficult work of female balloon operators: "Every time at 6 o'clock in the evening they pull a balloon by the rope, the nets are stretched on it... the enemy plane does not see these fences – and can just run into one of them. Around the centre, they had certain points of placement of these balloons. Until the morning they were on duty in the air".[50]

Much information about the servicewomen is contained in the memoirs of Soviet male pilots. So, the fighter pilot F. Lepelenko mentioned a meeting with his female colleague M. Dolina: «In the morning we went to the dining room. A swarm of pilots in the dining room – is it completely female?! I noticed a familiar woman's face and decided to come to her after finishing eating. Before I finished, I felt a hand on my shoulder. I turned and saw that it is she – Marusya Dolina, with whom I studied at the aeroclub. We greeted each other and I learned in a short conversation that she was in Raskova's regiment. After short fighting near Stalingrad, the regiment retrained for new equipment. One group learned to fly on Pe-2 aircraft, and the other on Yak-1 fighters. Marusya was a Pe-2 pilot. In the crew, she had Eremenko, a classmate from the aeroclub".[51] The pilot V. Kubarev mentioned that his regiment had two female pilots – K. Blinova and A. Lebedeva. The first successfully fought on the Kursk Arc, but the plane was shot down and the woman was captured, then she escaped and continued her service. The second woman died shortly after arriving at the front because of the shooting of her plane down. Both women, according to the veteran, were effective pilots and had destroyed enemy planes.[52] The fighter pilot O. Zavadenko told about his instructor, the pilot O. Timofeeva with gratitude. As a cadet of the school, the young man got drunk and urinated from the window of a cottage at the aerodrome. The leadership saw this and ordered to punish O. Zavadenko severely by sending him to the penal battalion. However, O. Timofeeva intervened and begged the commanders not to do so. O. Zavadenko also stressed the high professional level of O. Timofeeva: "She was one of the three female instructors at our Civil Air Fleet School, and I must say that she was a very good and demanding instructor. As soon as we did something wrong, we immediately got reamed out from her".[53]

---

49 Василий Дмитриевич ПОПОВ, Я помню, https://bit.ly/358EhkE (checked 2. 2. 2022).
50 Николай Николаевич ЕРШОВ, Я помню, https://bit.ly/3KHsaeW (checked 2. 2. 2022).
51 Ферес Захарович ЛЕПЕЛЕНКО, Я помню, https://bit.ly/3tW6mGg (checked 2. 2. 2022).
52 Василий Николаевич КУБАРЕВ, Я помню, https://bit.ly/3rRLeyt (checked 2. 2. 2022).
53 Александр Павлович ЗАВАДЕНКО, Я помню, https://bit.ly/3qXKubB (checked 2. 2. 2022).

The pilot A. Valeev described the difficult everyday life of servicewomen: "... we had 33 girls in the regiment. They loaded guns, hung bombs, and worked as motorists. It is a hard job. They were my friends. Someone got married. Onyskevych married Dina Orlova from Voronezh. We once flew to the airport, and the Germans attacked it. Women's anti-aircraft batteries fired at them, despite this they managed to destroy two planes and gas stations on the ground. One anti-aircraft gun girl died then".[54]

P. Zakharchenko, who served in the tank troops, was convinced that women generally fought very well: in his opinion, "...they were much more disciplined than men. First, they didn't drink alcohol. My crew didn't even know what it was. In the infantry and other troops men drunk, but women – no. Second, women were more responsible".[55]

Male veterans often mentioned their acquaintances with prominent Soviet servicewomen. For example, the tank man M. Chubarev told about his service with the Hero of the Soviet Union M. Oktyabrskaya, who served in his brigade. He recounted in detail her life story and how she went to the front. According to her husband, she took part in several battles, but "Once in an uphill battle near Vitebsk, near the Krynka station, her tank was damaged, she went out to see how much was damaged its tread. At this time, the shooting began, and mines and shells exploded around. One of the shell fragments hit her in the eye, the other – in the head".[56] The wounds were fatal and M. Oktyabrskaya died in hospital a few weeks later.

Pilot V. Rabinovych, describing the experience of flying with V. Gryzodubova, did it rudely. He fraternized by calling her "Valka" and told about her love affair with the commander of the 102nd Air Regiment B. Osypchuk, and problems with her drinking son.[57]

Significantly, despite a large number of women in the Soviet Air Force, some male pilots had prejudices toward them. For example, the male veteran V. Kunitsyn said that they had the following rule: "Nobody, especially girls, should go near the aircraft before combat mission! We had in our crew Chanchikova: once she came close to the aircraft, the pilot would not return from a combat mission. Therefore,

54 Асгат Нуриахметович ВАЛЕЕВ, Я помню, https://bit.ly/3GRNQT7 (checked 2. 2. 2022).
55 Павел Сергеевич ЗАХАРЧЕНКО, Я помню, https://bit.ly/3tYPGxU (checked 2. 2. 2022).
56 Михаил Дмитриевич ЧУБАРЕВ, Я помню, https://bit.ly/35lKtpI (checked 2. 2. 2022).
57 Владимир Маркович РАБИНОВИЧ, Я помню, https://bit.ly/3IvJ4uN (checked 2. 2. 2022).

they tried to stay away. There were many girls in the regiment, 20 people. Most of them were gunsmiths".[58]

There were also male pilots who treated female pilots very haughtily. For example, M. Ilyinkov, although he did not deny that women proved to be good pilots, he believed that they were less capable than men were. He, together with his comrades, served together with the 587th Bomber Regiment (commander – M. Raskova): "The girls flew very well, but they were green and we started teaching them. We usually flew in a group of nine planes (3 units, each of them consisting of 3 aircraft) for the task, and we included one plane with a female crew in each unit, so we taught them. Then in this group of nine planes, we included one female unit. Gradually, they were trained and began to fly with us on combat missions. Although they still were given easier tasks. So together we flew the whole war."[59] However, M. Ilyinkov did not specify what the "easier task" in his opinion was.

The tank man Yu. Povyshev was sceptical about the presence of women in this type of troops. He said he saw a women's battalion being trained in Tula to control self-propelled guns: "No matter how long they were trained there, but the whole battalion of girls was recruited. Later, it seems, they were quickly abandoned... Of course, a woman in a crew with men is not appropriate. Because she is a woman. After all, we need to undress, wash and sleep somewhere."[60] I. Shaporev, who was the commander of the tank, also had a negative attitude towards women in the tank troops. When a machine gunner dropped out of their 4-man crew due to illness, a woman was sent to replace him: "She fought together with us for two days, and then my patience ran out. After the fight, I went on confrontation with the commanders – "What the hell are you doing? This is a real derision!" When we need to urinate, we do it in shell casing and throw it away. However, how can a woman do this? Eventually, only the three of us went into the next battle."[61]

In some military units, there were even problems with the appearance of a naked female body in a situation of emergency. The gunner M. Ushakov told: "We had female radio operators in our crew. We all took great care of them. I remember one of them well. Katya from Sverdlovsk, a brave girl, and the most beautiful. She treated me very well, maybe she even liked me, I don't know. Once she

58 Виктор Александрович КУНИЦЫН, Я помню, https://bit.ly/3H1Qbe6 (checked 2. 2. 2022).

59 Николай Семёнович ИЛЬИНКОВ, Я помню, https://bit.ly/3KGoGsK (checked 2. 2. 2022).

60 Юрий Сысоевич ПОВЫШЕВ, Я помню, https://bit.ly/3fWvy7q checked 2. 2. 2022).

61 Иван ШАПОРЕВ, *Я – командир тяжелого танка КВ*, Я помню,. https://bit.ly/3FYnVI4 (checked 2. 2. 2022).

came to our position. She said she was frozen, so I wrapped her in my landing suit, and she dozed off for several hours. When it was time to leave, she barely moved away from the position when a mad shell exploded next to her. The right part of her breasts was almost completely torn off. She was shouting: "Kolya, save me, please!" The guys were watching and ashamed to come closer because of a naked female body. We ran up, I put this half of breasts in place, bandaged it and sent her to the medical battalion".[62]

It also often seemed to servicemen that a woman's high professionalism in the military sphere and happy private life were incompatible, largely due to the loss of attractiveness and "femininity". For example, pilot G. Lonchakov respectfully mentioned the female instructor who taught him the art of flying before the war. However, his evaluation of her as a specialist is combined with claims about her tragic fate as a woman and her "male" patterns of behaviour: "The main subject in the aeroclub was flight training. They flew on Po-2 (aka U-2). The instructor was a woman. She was over 30, her face was affected by smallpox. Nobody married her, and she went to aviation. She cussed like a man. When we found ourselves at the front, those who studied in her group were sent to perform combat missions, and the rest – to finish their learning."[63] In the memoirs of Soviet male veterans, the evaluation of women in the army as specialists in their field often accompanied statements about their compliance (or not compliance) with the speaker's ideas about representatives of the opposite sex. They often encountered hostility towards women who were cold-blooded and cruel in the war, although for men these traits were considered the norm in such circumstances. The quote from the reminiscences of the war veteran M. Kochetkov vividly illustrates this: "When I heard that in encirclement our medical orderlies opened fire to defend the wounded soldiers because the latter were as helpless as children, I found it all understandable, but when two women crawl to kill somebody on noman's-land with a sniper's rifle, it looks like "hunting", I should say... Though I myself was a sniper and myself took part in a shooting... But after all, I'm a man... Perhaps, I would take a woman like that along on a scouting mission but not for a wife... No... I can't imagine myself having a sniper for a wife. We are used to thinking of the woman as a mother or a bride."[64] Evidence of men's intolerance of women's cruelty at the front is also shown in the

62 Николай Никитович УШАКОВ, Я помню, https://bit.ly/3H0GvAS (checked 2. 2. 2022).
63 Георгий Александрович ЛОНЧАКОВ, Я помню, https://bit.ly/3IuXcVl (checked 2. 2. 2022).
64 Svetlana ALEXIYEVICH, *Wars' Unwomanly Face*, Dagenham 1988, https://bit.ly/3IAunX3 (checked 2. 2. 2022).

study by S. Saywell. For example, in one of the units of the Red Army, one of the servicewomen joined the firing squad to execute two deserters. After that, her brothers accused her of excessive cruelty and stopped talking to her.[65]

Perception of women as representatives of the opposite sex

L. Noakes, referring to the texts of archival documents, notes that some servicemen described the members of the ATS as "nothing but a league of amateur prostitutes", "bloody whores the lot of them", "... ready for a good time, drunk without much provocation, sexually promiscuous and in language as blue as the men" etc.[66] At the same time, in the memoirs of British male veterans on the mentioned above BBC's digital project we did not find such harsh statements about servicewomen. We assume that this may have been due to the time of collecting material – in the early 2000s, the problems of gender inequality and gender discrimination in Great Britain received much more attention than in the second half of the twentieth century. Therefore, the appearance on the BBC's website of statements similar to those cited in the study of L. Noakes could damage the reputation of the veterans and the source itself. However, we still come across manifestations of sexism, objectification and a rather strange sense of humour in the male veteran's recollections dedicated to the servicewomen. For example, A. Tank, who served in the British army, recalled that "a lovely ATS girl" served to him a cup of tea. Describing the destruction after the enemy air strikes, he recalled that when German bombs hit the location of the ATS, there appeared "... a good selection of their underwear up on the local telephone wires and trees".[67] G. Walker, who was a radio mechanic in the Royal Air Force Volunteer Reserve (RAFVR), tries to be witty talking about one of the air attacks. However, in the end, he only manages to demonstrate his own prejudice towards WAAF members as full-fledged RAF servicewomen who also defended their homeland: "The nightly air raid sirens meant, of course, a mad dash for the shelters. As decent and honourable radio types, our group was, naturally, detailed to the WAAF/NAAFI shelter to protect the frightened young girls from the ene-

65 SAYWELL, *Women in War*, p. 149.

66 Lucy NOAKES, *Women in the British Army: War and the Gentle Sex, 1907–1948*, New York 2006, p. 115.

67 Allan TANK, *The Little Blitz and Me*, WW2 People's War, https://bbc.in/33BeIbO (checked 2. 4. 2022).

my hordes. Fortunately, the Nazis must have been scared off at this news, as they only dropped bombs and not paratroops!"[68]

As already mentioned, the vast majority of mentions of women in military service in the memoirs of British male veterans were in the context of spending time with them. For example, B. Hallas, a Royal Navy serviceman, considered the periodic visits to the WRNS camp as moral compensation for his hard work.[69] Approximately the same views showed B. Staten, the air bomber instructor. In the interview, he talked about his time at the training base, where he lectured on bombing theory and taught how to distinguish between types of bombs. He considered this period of his life as "an idyllic period": "I enjoyed lecturing, the flying was minimal mostly the west coast of Scotland and the Irish Sea. There were always eggs and sometimes steaks to be obtained in the local farmhouses, which I think were smuggled over the border, a bicycle to explore the countryside, not forgetting a pretty WAAF for company!"[70]

The servicemen of the Royal Air Force M. Essex-Lopresti told about the women in military service as attendees of dancing at the Royal Opera House, which during the war was used as a dance hall.[71] The pilot A. Haworth mentioned female telephone operators at the party organized by a colleague. One of them became his wife within a year.[72] His colleague A. N. Small also mentioned the WAAF members exclusively as representatives of the opposite sex. At first, he boasted that of all the members of his crew, only he could become acquainted with several WAAFs in the atelier. Later, on March 11, 1945, he and his comrades witnessed the crash of the military plane on which those women were. The men quickly reached the scene of the tragedy. A. Small saw his WAAF acquaintances there, who miraculously survived the plane crash and fell into a ditch: "They were in floods of tears, dishevelled, disorientated and shaking with fright. Around them were bits of the aircraft and some of these were burning. Amazingly, the blast from the huge explosion had

68 Geoffrey Percival WALKER, *RAFVR – 204, 95, 228 Squadrons: Concerning Radar, Sullum Voe, Iceland, Freetown and Pembroke Dock*, WW2 People's War, https://bbc.in/3qSi4Qk (checked 2. 4. 2022).

69 Bernard HALLAS, *My Life My War. Chapter 13b*, WW2 People's War, https://bbc.in/3KDv843 (checked 2. 4. 2022).

70 Bob STATEN, *Air Bomber Instructor. Part 3*, WW2 People's War, https://bbc.in/3FNxv0x (checked 2. 4. 2022).

71 Michael ESSEX-LOPRESTI, Dr., *Memories of a Wartime Erk in the RAF*, WW2 People's War, https://bbc.in/32o7Ldi (checked 2. 4. 2022).

72 Alan HAWORTH, *Doing My Bit in WWII: With the RAF*, WW2 People's War, https://bbc.in/3FX6Iia (checked 2. 4. 2022).

flung them from the road into the grassy ditch on the verge. As the aircraft had hit, a land mine or a torpedo on board had exploded."[73] All the women remained unharmed, but were very frightened. Later, A. N. Small married one of them. However, in the context of our study, it is interesting how he told about it: "I picked the prettiest one and within months we were married. She was of course Elizabeth, a Scot and she became God's Gift to me."[74] From such a statement, a picture of a market emerges in the imagination, where the author of those words chooses a horse, rather than an image of a voluntary and mutually desirable relationship between a man and a woman. In fact, the veteran, intending to express his admiration for his wife and her beauty, instead insulted her sisters-in-arms and presented her as an interior object subjected to someone else's will.

There was a place for British servicewomen in the memories of the end of the war. Recounting his adventures on May 7, 1945, the day when the victory of Allied forces was announced, J. Arkinstall noted that the leadership had ordered not to punish soldiers who drank too much and sent them to the hospital instead. Eventually, the man got drunk and got there, but before that, he attended a party, and the last thing he remembered was how one of the WAAF members got on the table and danced, celebrating the end of the war.[75]

In the memoirs of Soviet veterans, most of the space is given to servicewomen as representatives of the opposite sex. The gunner V. Oliynyk mentioned that when their unit was transferred to the village of Moscow along the left bank of the Tsna River, on the opposite side placed an anti-aircraft battery, the crew of which was female. Then all his long-serving fellows went to the other shore in the evening to communicate with these women.[76] O. Shvarev recalled that in the evenings in their unit there were accordion dances: "The boys were not confused, they found girlfriends. It is ordinary life. Especially since there were girls in the regiment: radio operators, gunsmiths."[77]

The male veterans often focused on the fact that the leadership of military units tried to prevent possible romances between subordinates. Although it was not everywhere. For example, anti-aircraft gunner I. Melnikov said that in the first

73 Arthur Norman SMALL, *How I Found Elizabeth*, WW2 People's War, https://bbc.in/3KB8cSJ (checked 2. 4. 2022).

74 Ibid.

75 Jack ARKINSTALL, My V. E. Night, WW2 People's War, https://bbc.in/3fQ0oyv (checked 2. 4. 2022).

76 Владилен Корнильевич ОЛЕЙНИК, Я помню, https://bit.ly/3H1VElh (checked 2. 1. 2022).

77 Александр Ефимович ШВАРЕВ, Я помню, https://bit.ly/32xN4fc (checked 2. 1. 2022).

years of the war, romances between servicemen and servicewomen were severely punished. Therefore, when it turned out in the neighbouring battery of anti-aircraft artillery of the Black Sea Fleet that the commander had a cohabitant, he was sent to the penal battalion for that. However, later the situation changed: "In 1943–1944, many girls became pregnant and were quickly demobilized. They mostly had romantic relationships with the soldiers, the officers held their tempers."[78]

The pilot D. Alekseev noted that there were love affairs in his unit: "We had two friendships in the division and in the Bratskiy Regiment that everyone recognized them as spouses. Although they married only after the war. We had married people in the regiment. I had Dusya Simanukhina in my crew: her husband was an artillery captain at the front. But it was not recommended to get married. We had many things to do – there was no time for love. It is not good time to get married, when one doesn't know will they survive or not. Yes, we went to the dance. We danced there. The girls lived separately in a dormitory, we didn't address to them without a need... they made handkerchiefs for us from decommissioned parachutes, scarves... then they started sewing Kuban hats..."[79] Signals officer M. Veselytsky claimed that in their unit, 50% of the staff were women, mostly radio operators and wired communication specialists. The man noted that there were no complaints about their work; women performed their duties well, despite all the difficulties. He does not deny that there were love affairs in the unit, four of those couples got married later.[80]

The fighter pilot O. Cherepanov noted that there were many women in their regiment – liaison officers, gunsmiths, paramedics, radio operators and others. Relations with them were good; there were love affairs, and some of the couples married later. No one dropped out because of pregnancy (the man assumes that the women had abortions, but he did not have any confirmed information about that). Concerning mutual assistance, the man pointed out that he and his colleagues helped the sisters-in-arms carry heavy loads.[81]

---

78 Игнатий Григорьевич МЕЛЬНИКОВ, Я помню, https://bit.ly/3qUE9h0 (checked 2. 1. 2022).

79 Дмитрий Алексеевич АЛЕКСЕЕВ, Я помню, https://bit.ly/32qPoo3 (checked 2. 1. 2022).

80 Николай Валентинович ВЕСЕЛИЦКИЙ, Я помню, https://bit.ly/3IvJ4uN (checked 2. 1. 2022).

81 Александр Трофимович ЧЕРЕПАНОВ, Я помню, https://bit.ly/3fWsxnu (checked 2. 1. 2022).

At the same time, the anti-aircraft gunner V. Popov noted that they were forbidden to have love affairs, as the leadership monitored it and split potential lovers by transferring them to different units. At the same time, he pointed out the attractiveness of female searchlight operators, whose battalion had served with his unit for some time: "Oh, how we all were excited because most of us were single."[82]

N. Sokolov, a senior officer of the anti-aircraft battery, recalled that there was a time when their unit was stationed close to V. Gryzodubova's regiment (101st Long-Range Aviation Regiment). In his battery of 70 people, there were 32 women, and the pilots began to visit them, trying to make acquaintances. The head of the battery did not like that. That is why he sent N. Sokolov to V. Gryzodubova to ask her to do something with that. She responded immediately, called the crew commanders and said: "... if a lieutenant comes to me again and complains that you or one of your crew visits a battery, you will no longer be crew commanders, but ordinary soldiers with rifles in the infantry. Do you understand?!"[83] After that, the pilots stopped visiting the anti-aircraft battery.

Seeking the cases of violence against servicewomen, we have come across few such testimonies in the veterans' memoirs. Pilot O. Zavadenko noted that during his service there was a case of violence by the commander of staff of their regiment Popov against one of the women. For this, he was sent to the penal battalion, from which he returned without a left hand and was soon transferred to another unit. In 1944, there was also an unpleasant incident when the famous pilot P. Gnido, being drunk pursued a woman he liked (it is unknown whether she was on military service), and opened fire from a pistol. For this, the commanders first wanted to shoot him; then, due to Stalin's intervention, they changed their minds and decided to send him to the penal battalion. However, eventually, the man was not punished. He continued to "fight in his regiment and atone for his guilt with downed planes".[84]

The policy of the authorities did not contribute to the formation of a healthy atmosphere in the army. The Soviet military leadership did not practice giving servicemen leaves often (unlike the British government, which did it). It could be provided only in case of injury or as a reward for exceptional merit. Therefore, men, many of whom had no sexual experience at all because they were forced to go to war at a very young age, often resorted to violence and coercion to induce women to

82 Василий Дмитриевич ПОПОВ, Я помню, https://bit.ly/358EhkE (checked 2. 1. 2022).
83 Никандр Иванович СОКОЛОВ, Я помню, https://bit.ly/33DNQrD (checked 2. 1. 2022).
84 Александр Павлович ЗАВАДЕНКО, Я помню, https://bit.ly/3qXKubB (checked 2. 1. 2022).

have sex with them. O. Budnytsky states that "Servicewomen in the army have been subjected to 'sexual exploitation'. They were often forced to cohabit with the officers. The tempered ones could be sent to the front with a high chance of being killed or maimed."[85] At the same time, the same author gives a number of quotes from the diaries and memoirs of servicemen who openly condemn those women who had sex with their brothers-in-arms. A special disgust existed towards those who showed their sexuality and were not ashamed of it. It is noteworthy that such male "moralizers" at the same time often did not consider it necessary to limit themselves in the sexual sphere. For example, one of them is the signals officer V. Zalgaller, who in his memoirs spoke with disgust about one of the sisters-in-arms, who served as telephone operator and allowed herself a sex joke during a telephone conversation with an unknown man. Commenting on the case, V. Zalgaller said that he had previously served in a unit without women, and therefore he "...did not get used to cynical jokes".[86] At the same time, V. Zalgaller praised the moral purity of two other his sisters-in-arms, who also were telephone operators – A. Baranova and K. Borovik. The first one did not start a love affair during the service, and the second one had an affair with his fellow and later they got married. At the same time, it was obvious from his stories that the man himself considered it quite normal for himself and his male colleagues to have numerous intimate relations with German women.[87]

In addition, from the recollections of V. Zalgaller it becomes clear that the "proper" behaviour of women in the military service did not mean for them the safety and absence of threats from male colleagues. The mentioned above telephone operator A. Baranova almost fell victim to one of her brothers-in-arms, V. Zuev, who once confessed his love to her. She told about this to other members of the unit, he was insulted by this and being drunk, he almost shot her.[88]

It is also noteworthy that V. Zalgaller recounted with disgust the situation when his division was taken to the reserve and he was able to meet with relatives, his wife, who was starving in the rear for a long time. She chowed down on the food and didn't want to share it with her mother. Her appearance also confused her husband: "Dim look. Straight strands of hair. Lice. I left earlier than it was scheduled."[89] Therefore, this man had no empathy towards his wife; he did not

85 О. БУДНИЦКИЙ, *Мужчины и женщины в Красной Армии...*
86 В. ЗАЛГАЛЛЕР, *Быт войны*.
87 Ibidem.
88 Ibidem.
89 Ibidem.

want to realize the severity of the situation in which the population was in the rear. The appearance of his exhausted wife provoked in his soul not pain and sympathy, but disgust. He later received a notification that his wife had betrayed him and was expecting a child. He then sent her a divorce petition. After that, he had sex with other women and periodically noted how disgusting it was for him.[90]

Sergeant B. Komsky also pondered over the moral image of women on the front lines, who believed that "pure" among them are "not more than one in a thousand".[91] The gunner P. Andreev cited the facts of mass contempt of women by men at the front: "Our men, as soon as they saw a woman passing by, immediately shouted: 'Rama!'"[92] The word "rama" had two meanings in frontline slang – 1) the German plane Focke-Wulf Fw 189; 2) an army's whore.

The attitude towards servicewomen also depended on the ranks that men had in the military hierarchy. Those in lower positions often looked enviously at their senior colleagues who had love affairs with women. Soldier M. Korabelnikov, who eventually became a general, recalled: "When we went on the offense in [19]43–[19]44, women began to be recruited into the army, so female cooks, hairdressers, and laundresses appeared in each battalion... But there was little hope that anyone would pay attention to an ordinary soldier."[93] However, these allegations do not seem entirely objective and can't be extended to all military units. For example, above we have already quoted the anti-aircraft gunner I. Melnikov, who described the opposite picture – the soldiers had love affairs, while officers held their tempers.[94]

V. Zalgaller also mentioned that women preferred higher military ranks for love affairs.[95] Of course, in the eyes of privates and junior officers, this behavior of some women seemed cynical and selfish. However, the reason for this could be that a more influential lover could protect a woman from threats from lower ranks. A veteran of the war M. Posylaev in this context noted the following: "Let frontline servicewomen forgive me, but I will talk about what I saw. Usually, women who went to the front soon became mistresses of officers. How could they not do so? If

90 Ibidem.
91 Б. КОМСКИЙ, *Дневник 1943–1945 гг.*, с. 46.
92 Павел Алексеевич АНДРЕЕВ, Я помню, https://bit.ly/3AurxjP (checked 2. 1. 2022).
93 Елена СЕНЯВСКАЯ, *Психология войны в XX веке: исторический опыт России*, Москва 1999, с.147.
94 Игнатий Григорьевич МЕЛЬНИКОВ, Я помню, https://bit.ly/3qUE9h0 (checked 2. 1. 2022).
95 В. ЗАЛГАЛЛЕР, *Быт войны*.

a woman is single, the harassment will not end. Another thing, if she has someone... 'War wives' had almost all the officers."[96] It is obvious that this state of affairs outraged those lower in rank. And sometimes one can even trace hints of envy in their memories. For example, here is how the veteran of the war, poet and translator B. Slutsky, recalling the entry of Soviet troops into Europe, described the servicewomen: "From cars, from the windows of covered trucks looked our women – fattened 'war wives'..."[97] There he also mentioned the female telephone operators "... with cute young faces, in clean field tunics, white from washing, with a slight smell of statutory green colour, that had gone a long time ago."[98]

Among the servicemen were those who understood the complexity of the situation in which people found themselves during the war. For example, the deputy head of the rear hospital, Captain M. Tsymbal, in a letter to his brother, private V. Tsymbal, who was openly outraged that some women had lost their virginity and had love affairs with their brothers-in-arms, said: "It seems to me that you yourself understand very well how much war spoils people's morality. The time of war should be discarded from private lives. We will build a house of love after the war, forgetting all and forgiving each other. Now people live from one day to the next, from hour to hour and fight for the homeland on the battlefield. Those who survive will have to start all over again."[99] Veteran, Soviet poet and translator D. Samoilov was even more categorical, noting that "The Roman moral depravity during the war was claimed only by those sons of the bitches who bought love from hungry for a can of American sausage".[100] According to him, for a male soldier "the only glimmer of warmth and tenderness [during the war. – Author] was a woman".[101] Hero of the Soviet Union B. Garin also mentioned women at the front as those who had deeper morals than men had; they took care of other people, created comfort even in dugouts and destroyed buildings.[102]

In addition, among the Soviet servicemen, there were those who saw in sisters-in-arms only their colleagues. One of the commanders of the demining bat-

96 Е. СЕНЯВСКАЯ, *Психология войны...,* с. 167.

97 Б. СЛУЦКИЙ, Записки о войне. Стихотворения и баллады.

98 Там же.

99 О. БУДНИЦКИЙ, *Мужчины и женщины в Красной Армии...*

100 Давид САМОЙЛОВ, *Перебирая наши даты*, Москва 2000, https://bit.ly/3FMs8OS (checked 2. 1. 2022).

101 Ibidem.

102 Наталья БАРСУКОВА, *Женщины в Вооруженных силах СССР в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.*, Омский научный вестник, Vol. 5 (112), 2012,с.12.

talion, with whom S. Aleksievich spoke, in particular, represents this view. He noted: "There were many beautiful girls on the frontline. But we did not see women in them, although, in my opinion, they were beautiful girls. However, we looked at them as friends."[103] The man admitted that after the war, female veterans had a difficult fate: "Here is my wife. She is a wonderful woman, and we have lived together for thirty-five years. And she treats military girls badly. She believes that they went to war for the fiancés, that they had love affairs there. Although, frankly speaking, they were honest girls."[104] He also mentioned the problem of love in the war, addressing the example of his brother-in-arms, who was in a love affair with the military nurse who loved him very much. However, he did not want to marry her, because "He saw her for four years only in old boots and a male quilted jacket… And he wanted to forget the war quickly".[105]

Thus, a common trend in the memoirs of male veterans of Great Britain and the USSR was significantly less attention to the achievements of servicewomen as specialists than to their appearance and behaviour as the representatives of the opposite sex, potential brides. The stories of British and Soviet male veterans include sexism and objectification of women. At the same time, there is a clear contrast between the number of mentions of servicewomen in the memoirs of British and Soviet male veterans. In addition, examples of moralizing and prejudice against the sexual behaviour of servicewomen are much more common in the memoirs of the Soviet former servicemen. Instead, in the recollections of the British male veterans, we more often come across the objectification of women and detailed stories about dating and spending time with their future wives. Of course, this is because British soldiers were less likely to meet their sisters-in-arms during their service, as many men served abroad and most women served in their homeland. In Great Britain, there was an official ban on the use of weapons by women, and they were not allowed to perform combat roles. That significantly narrowed the scope of their military duties and the extent of their cooperation with their male comrades. Therefore, acquaintances often took place during the holidays of the servicemen and servicewomen of Great Britain. On the other hand, in the Soviet military units that were forced to defend the country on its own territory, there were more women, their responsibilities were wider, and they served in combat positions. That is,

103 Светлана АЛЕКСИЕВИЧ, *Одна я вернулась к маме*, https://bit.ly/3IiYORW (checked 2. 1. 2022).

104 Ibidem.

105 Ibidem.

Soviet men had more opportunities to see their sisters-in-arms while they performed their duties. In addition, as was mentioned above, it is necessary to take into account the time of recording the evidence and compare it with the current gender policy. While in modern Russia, its authorities pay less attention to the problems of gender inequality and sexism, in Great Britain in recent decades a number of measures have been taken to reduce the scale of these negative phenomena.

Despite the significant differences between the democratic and totalitarian regimes of the 1940s, the patriarchal nature of their societies came to the fore in these countries when it came to gender hierarchies, particularly in the military. Therefore, the memoirs of servicemen of both countries recorded a number of similar prejudices about women's service in the army, which resulted in significant discomfort for servicewomen who responded to the calls of their homelands and defended them during the Second World War.

British and Soviet male veterans' perception of the issue of women's military service in the Second World War

NATALIIA ZALIETOK

A common trend in the memoirs of male veterans of Great Britain and the USSR was significantly less attention to the achievements of servicewomen as specialists than to their appearance and behaviour as the representatives of the opposite sex, potential brides. The stories of British and Soviet male veterans include sexism and objectification of women. At the same time, there is a clear contrast between the number of mentions of servicewomen in the memoirs of British and Soviet male veterans. In addition, examples of moralizing and prejudice against the sexual behaviour of servicewomen are much more common in the memoirs of the Soviet former servicemen. Instead, in the recollections of the British male veterans, we more often come across the objectification of women and detailed stories about dating and spending time with their future wives. Of course, this is because British soldiers were less likely to meet their sisters-in-arms during their service, as many men served abroad and most women served in their homeland. In Great Britain, there was an official ban on the use of weapons by women, and they were not allowed to perform combat roles. That significantly narrowed the scope of their military duties and the extent of their cooperation with their male comrades. Therefore, acquaintances often took place during the holidays of servicemen and servicewomen of Great Britain. On the other hand, in the Soviet military units that were forced to defend the country on its own territory, there were more women, their responsibilities were wider, and they served in combat positions. That is, Soviet men had more opportunities to see their sisters-in-arms while they performed their duties. In addition, as was mentioned above, it is necessary to take into account the time of recording evidence and compare it with the current gender policy. While in modern Russia, its authorities pay less attention to the problems of gender inequality and sexism, in Great Britain in recent decades a number of measures have been taken to reduce the scale of these negative phenomena.

Despite the significant differences between the democratic and totalitarian regimes of the 1940s, the patriarchal nature of their societies came to the fore in these countries when it came to gender hierarchies, particularly in the military.

Therefore, the memoirs of servicemen of both countries recorded a number of similar prejudices about women's service in the army, which resulted in significant discomfort for servicewomen who responded to the calls of their homelands and defended them during the Second World War.

Vnímání problematiky vojenské služby žen ve druhé světové válce britskými a sovětskými válečnými veterány

NATALIIA ZALIETOK

Běžným trendem v pamětech vojenských veteránů ve Velké Británii a v SSSR bylo, že u příslušnic ozbrojených sil kladly mnohem větší důraz na jejich vzhled a chování coby zástupkyň opačného pohlaví a potenciálních nevěst než na úspěchy, kterých dosáhly jako specialistky ve svém oboru. Příběhy britských i sovětských válečných veteránů obsahují sexismus a objektifikaci žen. Přitom existuje zřetelný rozdíl mezi počtem zmínek o vojačkách v pamětech britských a sovětských válečných veteránů. Dále platí, že příklady moralizování a předsudků vůči sexuálnímu chování příslušnic ozbrojených sil jsou mnohem častější v pamětech bývalých sovětských vojáků. Ve vzpomínkách britských veteránů oproti tomu mnohem častěji narazíme na objektifikaci žen a na podrobné příběhy schůzek a toho, jak vojáci trávili čas se svými budoucími manželkami. Důvodem je ovšem skutečnost, že britští vojáci se se svými sestrami ve zbrani ve službě setkávali méně často, protože mnoho mužů sloužilo v zahraničí a většina žen ve své vlasti. Ve Velké Británii bylo použití zbraní ženami oficiálně zakázáno a ženám nebylo dovoleno plnit bojové úkoly. To značně omezovalo rozsah jejich vojenských povinností i spolupráce s jejich druhy mužského pohlaví. Známosti se tudíž často navazovaly o dovolených britských vojáků a vojaček. Sovětské ozbrojené síly byly oproti tomu nuceny svou zemi bránit na svém území, pročež byly ženy v jejich řadách početnější, jejich zodpovědnosti byly širší a sloužily i v bojových pozicích. Sovětští muži tudíž měli více příležitosti vidět své sestry ve zbrani při plnění jejich povinností. Kromě toho, jak bylo zmíněno výše, je třeba vzít v potaz dobu, kdy byly záznamy vytvořeny, a porovnat je se současnou genderovou politikou. Zatímco orgány současného Ruska věnují problémům genderové nerovnosti a sexismu menší pozornost, Velká Británie přijala v posledních desetiletích množství opatření k tomu, aby rozsah těchto negativních jevů omezila.

I přes výrazné rozdíly mezi demokratickými a totalitními režimy 40. let 20. století, dostával se těchto zemích do popředí patriarchální charakter jejich společností, co se týče genderových hierarchií, obzvláště v ozbrojených silách. Paměti

vojáků obou zemí proto obsahují množství podobných předsudků týkajících se služby žen v armádě, jež vedly ke značným těžkostem jejích příslušnic, které odpověděly na volání své vlasti a bránily ji za druhé světové války.

Překlad Milan Rydvan

STUDIE

České a polské Krkonoše 1945–1963: Mezi ochranou přírody a modernizací[1]

STANISLAV HOLUBEC

STANISLAV HOLUBEC: The Czech and Polish Krkonoše (Giant) Mountains 1945–1963: Between Nature Conservation and Modernization

The article deals with a comparison of the development of hiking, recreation and nature conservation in the Czech and Polish Giant Mountains from 1945 to the proclamation of the Krkonoše National Park in 1963. It shows the Czech side as less devastated after the war, in which the level of tourism quickly recovered and deepened, mainly due to trade union recreation, and there were intensive plans for the development of the tourist infrastructure, but it was postponed ad acta after 1948. On the contrary, the Polish side of the mountains experienced greater devastation, newcomers knew the area less and hiking tourism generally declined, which was strengthened by the closure of the mountain border by military units in the late 1940s. Despite this closure and the decline of infrastructures, Krkonoše hiking tourism survived during the 1950s. The new opening of the Krkonoše Mountains to cross-border traffic and the construction of infrastructures took place from the late 1950s. Whereas the issues of nature conservation have been widely discussed on the Czech side since 1945, the Polish side

1 Článek vznikl za podpory projektů GA20-19459S, Středoevropské pohoří Krkonoše 1890–1950: modernita, turistika, nacionalismus (2020–2022, GA0/GA).

paid significantly less attention to them and they did not come to the fore until the second half of the 1950s.
Keywords: hiking – nature conservation – 1945–1963 – Krkonoše (Giant) Mountains – Poland – Czechoslovakia

Úvod

Krkonoše jsou nejvyšším evropským pohořím mezi Alpami a Skandinávií, které náleží do pásma tzv. Sudetských pohoří od Lužických hor až po Beskydy. Ač se jedná o hory nepříliš rozlehlé, unikátní je subalpinský charakter jejich nejvyšších částí. Jejich blízkost velkým industriálním centrům z nich už od 19. století učinila rekreační oblast městských středních vrstev s několika letovisky kontrastujícími s textilními továrnami v podhorských údolích zaměstnávajícími špatně placené dělnictvo. Národnostní a politický vývoj Krkonoš během 20. století lze nazvat *velkým roztržením*: Pohoří osídlené většinou německým etnikem a tvořící před rokem 1914 snadno turisticky prostupnou hranici dvou spojeneckých říší oddělovalo v meziválečné době dvě znepřátelené republiky a z jihu se navíc silně uplatňoval český politický a ekonomický vliv. Sjednocení Krkonoš ve Třetí říši v letech 1938–1945 bylo pouhým intermezzem a po válce nastalo jejich definitivní rozdělení: Německé obyvatelstvo bylo vyhnáno/odsunuto, hory byly osídleny dvěma etniky s poměrně odlišnými kulturními tradicemi a mezi nimi vznikla obtížně prostupná státní hranice. I přes etnickou blízkost a politické spojenectví mezi poválečným Polskem a Československem se hory staly na téměř patnáct let obtížně prostupnou zónou mezí oběma státy a národy. Teprve politické uvolnění koncem padesátých let a orientace socialistických režimů na rozvoj turistiky přinesly transformaci Krkonoš do jedné z rekreačně nejvýznamnějších oblastí obou zemí, kde vznikly jedny z prvních národních parků ve střední Evropě.

Problematika dějin turistiky a ochrany horské přírody je už po desetiletí pevnou součástí historiografie a máme dispozici velké západní syntézy těchto témata.[2]

2 Dějiny turistiky obecně: Marc BOYER, *Historie générale du tourisme du XVIe au XXIe siècle*, Paris 2005. Rüdiger HACHTMANN, *Tourismus-Geschichte*, Göttingen 2007. Dějiny hor obecně: Jon MATHIEU, *Die dritte Dimension. Eine vergleichende Geschichte der Berge in der Neuzeit*, Basel 2011. James SIEVERT, *The Origins of Nature Conservation in Italy*, Bern 2000. Dějiny životního prostředí a jeho ochrany: John R. McNEILL, *Something New Under the Sun. An Environmental History of the Twentieth-Century World*, New York 2001. Clive PONTING, *A New Green History of the World: The Environment and the Collapse of Great Civilizations,* London 2007. Shepard KRECH – John R. McNEILL – Carolyn MERCHANT, *Encyclopaedia of World*

Již odedávna jsou předmětem evropských výzkumů především Alpy z různých aspektů (pokusy o syntézy[3], nacionalismus,[4] ochrana přírody,[5] turistika a horolezectví,[6] genderové aspekty turistiky[7]). Naopak jiným evropským horám se věnuje daleko méně pozornosti.[8] V českém prostředí se zájem o tato témata prosazuje zejména v posledních patnácti letech. Problematice turistiky a rekreace v habsburské

Environmental History, sv. 1–3, London 2003. Vnímání hor: Edwin BERNBAUM – Larry W. PRICE, *Attitudes toward Mountains*, in: Martin F. Price et al. (ed.), Mountain Geography: Physical and Human Dimensions, Berkeley 2013, s. 253–266. Význam hor v politice a zejména v nacionalismu: Bernard DEBARBIEUX, Gilles RUDAZ, *Les Faiseurs de Montagne*, Paris 2010. Tait KELLER, *Apostels of the Alps: Mountaineering and Nation Building in German and Austria*, 1860–1939, Chapel Hill 2016. Thomas LEKAN, *Imagining the Nation in Nature: Landscape Preservation and German Identity*, 1885–1945, Cambridge 2004.

3 Werner BÄTZING, *Die Alpen. Geschichte und Zukunft einer europäischen Kulturlandschaft,* München 1984; Jon MATHIEU, *The History of the Alps 1500–1900. Environment, development and society,* Morgantown 2009; TÝŽ, *Die Alpen: Raum-Kultur-Geschichte*, Reclam 2015.

4 Michael WEDEKIND, *Reisen an den Abgrund: Zur Ethnifizierung von Tourismus vor dem Ersten Weltkrieg,* in: Patrick Gasser, Andrea Leonardi, Gunda Barth-Scalmani (eds.), Krieg und Tourismus im Spannungsfeld des Ersten Weltkrieges, Innsbruck 2014, s. 99–138; TÝŽ, *Turismus und Nation: Zur Politisierung des Reisens in der späten Habsburgermonarchie*, in: Hannes Obermair – Stephanie Risse – Carlo Romeo (eds.), Regionale Zivilgesellschaft in Bewegung. Festschrift für Hans Heiss, Wien – Bozen 2012, s. 68–93. Bernard DEBARBIEUX – Gilles RUDAZ, *La montagne suisse en politique*, Lausanne 2013. Edward DICKINSON, *Altitude and Whiteness: Germanizing the Alps and Alpinizing the Germans, 1875–1935,* German Studies Review 33, 2010, č. 3, s. 579–602. Tait KELLER, *Apostles of the Alps: mountaineering and nation building in Germany and Austria, 1860–1939,* Chapel Hill 2016.

5 Marco ARMIERO, *A Rugged Kation. Mountain and the Making of Modern Italy*, New York 2011.

6 Eva BACHMANN, *Die Macht auf dem Gipfen. Alpentourismus und Monarchie 1760–1910*, Köln – Weimar 2020. Clare ROCHE, *Women Climbers 1850–1900: A Challenge to Male Hegemony?*, Sport in History 33, 2013, č. 3, s. 236–259. Paul A. BERNARD, *Rush to the Alps. The Evolution of Vaccationing in Switzerland*, Boulder 1978.

7 Gender a turistika: Rebecca BROWN, *Women on High. Pioneers of Mountaineering*, Boston, Guliford CT 2002. Clare ROCHE, *The ascent of women: how female mountaineers explored the Alps 1850–1900,* nepublikovaná disertační práce, 2016. Wirz TANJA, *Gipfelstürmerinnen. Eine Geschlechtergeschichte des Alpinismus in der Schweiz 1840–1940*, Zürich 2007.

8 Ismael VACCARO – Oriol BELTRAN (eds.), *Social and Ecological History of the Pyrenees. State, Market, and Landscape*, New York 2010. Patrice M. DABROWSKI, *The Carpathians: Discovering the highlands of Poland and Ukraine*, Ithaca 2021. Alexander VARI, *From Friends of Nature to Tourist-Soldiers: Nation Building and Tourism in Hungary, 1873–1914*, in: Anne Gorsuch – Diane Koenker (eds.), Turizm: The Russian and Eastern European Tourist under Capitalism and Socialism, Ithaca 2006, s. 64–81.

monarchii a meziválečné ČSR se věnoval Martin Pelc,[9] Jiří Šoukal,[10] Štemberk,[11] Jiří Hronek,[12] ze zahraničí Pieter Judson nebo Martin Zückert.[13] Turistice poválečné a socialistické např. Bianca Hoenig,[14] Jan Štemberk[15] nebo Alžběta Čornejová.[16] Ochranu přírody před druhou světovou válkou popsala Jana Piňosová.[17] Ochraně přírody v socialistickém Československu se dosud žádný výzkum systematicky nevěnoval,[18] ale o environmentální destrukci 70. a 80. let psali např. Miroslav Vaněk, Eagle Galssheim, Bianca Hoenig nebo Matěj Spurný.[19] Méně se v českém prostředí prosadil výzkum percepce pohoří[20] a komparativní/transnacionální pohled na pří-

9 Martin PELC, *Umění putovat: dějiny německých turistických spolků v českých zemích*, Brno 2009.

10 Jiří ŠOUKAL, *Slasti a strasti letních bytů: život na letních bytech a v letních vilách v éře první republiky,* Praha 2017.

11 Jan ŠTEMBERK, *Cestovní ruch a česká společnost na přelomu 19. a 20. století,* Historická sociologie 4, 2013, č. 1, s. 75–88.

12 Jiří GLONEK, *Na Jeseníky! O putování jesenickými horami, turistických bedekrech a mapách do roku 1945*, Olomouc 2019.

13 Pieter JUDSON, *„Every German visitor has a völkisch obligation he must fulfill". Nationalist Tourism in the Austrian Empire, 1880–1918,* in: Rudy Koshar (ed.), Histories of Leisure, Oxford – New York 2002, s. 147–168. Martin ZÜCKERT, *Zpřístupňování slovenských Karpat. Strukturální politika a její následky pro společnost a krajinu,* HOP. Historie-Otázky-Problémy 4, č. 2, 2012, s. 93–104.

14 K turismu v Tatrách po roce 1945 viz: Bianca HOENIG, *Sehnsucht nach den Bergen: Die Tatra als Destination des Massentourismus nach 1945*, in: Bianca Hoenig – Hannah Wadle (eds.), Eden für jeden? Touristische Sehnsuchtsorte in Mittel- und Osteuropa von 1945 bis zur Gegenwart, Göttingen 2019, s. 171–194.

15 Jan ŠTEMBERK, *Pěšky, na lyžích, na kole, lodí či autem: k dějinám československé turistiky v letech 1945–1968*, Pelhřimov 2017.

16 Alžběta ČORNEJOVÁ, *Dovolená s poukazem: odborové rekreace v Československu 1948–1968*, Praha 2014. Antonín BARCUCH a kol., *Beskydy turistickými stezkami,* Třinec 2015. Pavel MÜCKE, *Štastnou cestu? Proměny politik cestování a cestovního ruchu v Československu za časů studené války (1945–1989),* Pelhřimov 2017.

17 Jana PIŇOSOVÁ, *Inspiration Natur: Naturschutz in den böhmischen Ländern bis 1933,* Marburg 2017.

18 V případě NDR je k dispozici: Hermann BEHRENS – Jens HOFFMANN, *Naturschutzgeschichte(n). Lebenswege zwischen Ostseeküste und Erzgebirge*, Friedland 2013.

19 Eagle GLASSHEIM, *Cleansing the Czechoslovak borderlands: migration, environment, and health in the former Sudetenland,* Pittsburgh 2016. Miroslav Vaněk, *Nedalo se tady dýchat: ekologie v českých zemích v letech 1968 až 1989*, Praha 1996. Bianca HOENIG, *„Durch den Menschen für den Menschen schützen": Naturschutz und Tourismus im Tatra Nationalpark nach 1949 in transfergeschichtlicher Perspektive,* in: Horst Förster – Julia Herzberg – Martin Zückert (eds.), Umweltgeschichte(n): Ostmitteleuropa von der Industrialisierung bis zum Postsozialismus, Göttingen 2013, s. 300–316. Jan DANIEL – Jindřich FRAJER – Pavel KLAPKA et al., *Environmentální historie České republiky,* Brno 2013. Matěj SPURNÝ, *Most do budoucnosti: laboratoř socialistické modernity na severu Čech,* Praha 2016.

20 Eduard MAUR, *Paměť hor: Šumava, Říp, Blaník*, Praha 2006.

hraniční oblasti.[21] České odborné práce věnované jednotlivým pohořím trpí často regionalismem, tedy tendencí nevidět popisované jevy v širších souvislostech a neznalostí zahraniční literatury.[22] K turisticky aktivním oblastem vychází sice dostatek výpravných monografií, ale často opakují dávno známá fakta.[23]

Následující článek se chce zaměřit na analýzu turisticko-ochranářského vývoje krkonošského pohoří na obou stranách hranice v prvních dvou desetiletích po roce 1945. V úvodu zmíníme dopad událostí tzv. velkých dějin na obě strany hor: Zánik Třetí říše, odsun německého obyvatelstva, osídlování obyvatelstvem českým, resp. polským a nastolení režimů sovětského typu. Budeme si klást otázku, jak se na obou stranách hor projevovalo poválečné popolšťování, resp. počešťování hor, destrukce turistických infrastruktur a jejich modernizace, případně výstavba nových, zpřístupňování hor turistům, vnímání environmentální destrukce a s ní spojené snahy hory ochraňovat vrcholící na obou stranách zřízením národních parků v letech 1959, resp. 1963. Konečně se bude zaměřovat na česko-polsko-německé vztahy v tomto regionu během sledovaného období.

Článek se opírá o následující prameny: Z archivních fondů bylo možno využít písemnosti okresního úřadu Jelení Hora, fond Klubu Českých turistů ve Státním okresním archivu Semily (případně v jeho pobočce v Muzeu Jilemnice), fond Jindřicha Ambrože tamtéž, fond Emila Flégla v archivu Muzea KRNAP ve Vrchlabí. Dokumenty spojené zejména s odsunem a cestováním do staré vlasti uchovává archiv Krkonošského muzea v bavorském Marktoberdorfu (Heimatkreis Hohenelbe). Dále se jedná o regionální publikace z české i polské strany. Cenným zdrojem je především na polské straně vycházející *Rocznik Jeleniogórski* (od roku 1963), jehož autoři se systematicky věnují výzkumu dějin Krkonoš. Podobnou publikací z české strany jsou vlastivědný sborník *Krkonoše-Podkrkonoší* vycházející s přestávkami od roku 1967 a *Ročenka Státního okresního archivu v Trutnově* (1998–2004). Poválečné dějiny Krkonoš dosud čekají na své monografické zpracování. Asi nejvý-

21 Pro meziválečné období na česko-saské hranici: Caitlin MURDOCK, *Changing Places: Society, Culture and Territory in the Saxon-Bohemian Borderlands, 1870–1946*, New York 2010. Pro poválečné období na Novohradsku: Muriel BLAIVE – Berthold MOLDEN, *Hranice probíhají vodním tokem: obrazy historie ve vnímání obyvatel Gmündu a Českých Velenic*, Brno 2009.

22 Martin BARTOŠ, *Kapitoly z dějin turistiky a lyžování v Krkonoších. Stručný přehled krkonošské historie,* Ročenka Státního okresního archivu v Trutnově, Trutnov 2000, s. 109–181. Tato tendence existuje i mezi polskými autory: Marcin DZIEDZIC, *Austriackie (Niemieckie) Towarzystwo Karkonoskie 1880–1945*, Wałbrzych 2009. Tomasz PRZERWA, *Między lękiem a zachwytem. Sporty zimowe w śląskich Sudetach i ich znaczenie dla regionu (do 1945 r.)*, Wrocław 2012.

23 Jiří FLOUSEK et al., *Krkonoše: Příroda-historie-život,* Praha 2007.

znamnější pokus učinil Mateusz Hartwich, který se ale zabývá pouze polskou částí hor a opomíjí otázky ochrany přírody.[24] O české straně krkonošského regionu vzniklo několik kvalitních prací diplomových, ze kterých v tomto článku čerpáme.[25] Neocenitelným zdrojem informací jsou turistické průvodce vydávané na obou stranách hor a turistické mapy. V několika případech jsme sáhli též po denním tisku, turistických a ochranářských časopisech.

Jistým problémem výzkumu Krkonoš je nejasné vymezení hranic tohoto regionu. Geografické pojetí Krkonoš bylo v předmoderní době širší a teprve v druhé polovině 19. století se posazuje jejich vymezení mezi Harrachovem a Pomezními boudami. Z 19. století také pochází na české straně pojem Podkrkonoší, který se nevyskytuje ani na severní straně hor, ani mezi českými Němci, ale znamená v českém diskurzu nejčastěji kopcovitou oblast na jih od hlavních hřebenů hor osídlenou českým a německým etnikem. České Krkonoše bývají od 19. století rozlišovány na východní, které tvoří přítoky řeky Úpy, a západní, vymezené přítoky Labe. Pokud bychom se zabývali pouze turisty navštěvovanou částí hor, jednalo by se o administrativní obvod zhruba dvacítky obcí. Statistická data jsou ale dostupná většinou až na okresní úrovni, a proto zahrnujeme do Krkonošského regionu správní okres Jelení Hora a politické okresy Jilemnice, Vrchlabí, Trutnov, případně, pokud jsou dostupná data, pak menší území vymezená soudními okresy Rokytnice, Vrchlabí a Maršov. Při každém srovnávání polské a české části hor je nutno brát v potaz, že česká část je rozsáhlejší, obvykle bývá uváděno 454 km^2 na české straně a 177 km^2 na straně slezské,[26] ovšem nejvyšší části hor nad tisíc metrů se nacházejí z devíti desetin na českém území. Na severní straně spadají hory strmě do nížiny a nejsou zde údolí řek lemovaná hřebeny hor vybíhajícími do vnitrozemí, jako je na jižní straně údolí Labe a Úpy. Severní strana hor byla také urbanizovanější. Zde se nachází významné město Jelení Hora ve zkoumaném období srovnatelné svou velikostí se vzdálenějším Jabloncem nad Nisou nebo Trutnovem, zatímco města na podhůří jižních Krkonoš (Vrchlabí, Jilemnice) se Jelení Hoře velikostí rovnat nemohla.

---

24 Mateusz J. HARTWICH, *Das schlesische Riesengebirge. Die Polonisierung einer Landschaft nach 1945,* Wien, Köln, Weimar 2012.

25 Jakub JANOVEC, *Německé obyvatelstvo na Trutnovsku,* diplomová práce, FF MUNI, Brno 2014. Gabriela HORÁKOVÁ, *Vrchlabsko 1945–1960*, diplomová práce, Slezská univerzita, Opava 2001. Tamara NOVÁKOVÁ, *Místo krávy psací stroj. Proměna kulturní krajiny a obyvatelstva v krkonošských obcích Horní Albeřice, Dolní Albeřice a Dolní Lysečiny před rokem 1945 a po něm*, rigorózní práce, PedF UK, Praha 2009.

26 *Krkonoše v datech*, https://vejacv.albums.cz/krkonossky-narodni-p/krkonose-v-datech.html (1. 3. 2022).

Srovnání odsunu německých obyvatel českých a slezských Krkonoš ukazuje několik rozdílů. V českém případě byl častější tzv. divoký odsun a dokonce se vyskytly pokusy vyhánět Němce do Slezska. Organizovaný odsun ze slezských Krkonoš probíhal až od jara 1946, tedy s několikaměsíčním zpožděním oproti Čechám. Ke zločinům proti místnímu obyvatelstvu docházelo na obou stranách hranice, ale na české byl jejich rozsah pravděpodobně větší. Německá menšina zažila na české straně poněkud větší diskriminaci (nošení označení, zákazy používat veřejnou dopravu nebo navštěvovat obchody mimo stanovené hodiny) a rozsah dovolených zavazadel k odsunu zde byl menší.[27] Na jižní straně hor nicméně zůstalo po roce 1947 více německých obyvatel, což mělo především právní příčiny.[28] V případě Slezska se jednalo o občany Říše, kteří se po připojení oblasti k Polsku automaticky stali cizinci,[29]

27 Literatura k odsunu ze slezských Krkonoš: a) vzpomínkové práce: Erich PRÜFER, *Meine Erlebnisse in Hirschberg in den Jahren 1945 und 1946*, in: Hirschberg im Riesengebirge. Ein Heimatbuch, Groß-Denkte/Wolfenbüttel 1953, s. 86–92. Walter ROTH, *Rübezahl heimatlos,* Hamburg 1949. Maria KAWERAU, *Meine Erlebnisse in Hirschberg/Riesengebirge, Januar 1945 bis Mai 1946,* Siegen 1993. *Oblicze ziem odzyskanych: Dolny Śląsk*, sv. 2, Dzieje, Kultura, Wrocław 1948. b) odborné práce: Andreas R. HOFMANN, *Die Nachkriegszeit in Schlesien. Gesellschafts- und Bevölkerungspolitik in den polnischen Siedlungsgebieten 1945–1948*, Köln 2000. Joanna HYTREK-HRYCIUK, *„Rosjanie nadchodzą!" Ludność niemiecka a żołnierze Armii Radzieckiej (Czerwonej) na Dolnym Śląsku w latach 1945–1948*, Wrocław 2013. Romuald WITCZAK*, Okoliczności wysiedlania Niemców z Jeleniej Góry w latach 1945–1947,* Rozcnik Jeleniogórski 39, 2007. *Wybór źródeł do historii Jeleniej Góry w latach 1945–1990*, 1. díl, 1945–1975, Jelenia Góra 2020. Literatura k odsunu z českých Krkonoš*: Vater soll es wissen. Mädchenbriefe aus Zusammenbruch und Vertreibung 1945–1946*, Archiv Riesengebirgsmuseum Marktoberhof (dále ARM), 2/2, 067. Petr SRP, *Krkonošské paměti: Jak jsme dobývali Sněžku, rozhovor s Karlem Čelfínem,* Krkonoše. Jizerské hory: měsíčník o přírodě a lidech 41, 2008, č. 5, s. 12–13. Piotr SROKA, *Polsko-czechosłowackie awantury o Śnieżkę*, Sudety: Przyroda-kultura-historia 8, 2009, č. 8, s. 31. Aneta STARÁ, *Život žen v koncentračních táborech na Trutnovsku 1942–1945,* bakalářská práce, Univerzita Pardubice, Pardubice 2017. Wolfgang FINK, *Heimat Hohenelbe, Geschichte und Geschichten*, Marktoberdorf 2007. Libor DUŠEK, *Krkonošští rodáci vzpomínají*, 3 sv., Liberec 2017–2019. Roman REIL – Václav HORÁK – Martin KUBÁSEK – Pavel ZAHRADNÍK, *Mostek. Kapitoly z historie obce aneb od mlýnského kola přes tkalcovský stav až po současnost,* Mostek 2016. Roman REIL a kol., *Pec pod Sněžkou: putování horským městem od minulosti k dnešku,* Pec pod Sněžkou 2018. Václav HORÁK a kol., *Jánské lázně, procházka historií města pod Černou horou*, Jánské lázně 2012.

28 K postavení německé menšiny po roce 1945: Reinhard SUCHOMEL, *Die deutsche Minderheit in Ostböhmen: Sonderfall Schatzlar,* disertační práce, Univerzita Vídeň, Vídeň 2017. Andreas WIEDEMANN, *Pojď s námi budovat pohraničí,* Praha 2016. Beata OCIEPKA, *Niemcy na Dolnym Śląsku w latach 1945–1970,* Wrocław 1992.

29 B. OCIEPKA, *Niemcy na Dolnym Śląsku w latach 1945–1970,* s. 52.

ve druhém případě se jednalo o občany Československa, které z pohledu poválečného práva nepřestalo v letech 1938–1945 existovat, pouze se německá menšina o občanství připravila svou kolektivní neloajálností, avšak prokazatelným německým antifašistům občanství zachováno bylo. Druhou příčinou byla potřeba pracovních sil v českých zemích, zejména v hornictví. Je možné, že polský stát převzal tak velké a neznámé území, že kladl menší důraz na zachování všech odvětví místní průmyslové produkce, případně měl větší dostatek polských pracovních sil. Srovnání postavení zbytků německé menšiny po ukončení odsunu ukazuje, že v Polsku jí sice nebylo navráceno občanství, ale bylo jí dovoleno otevřít základní školy a později dokonce restituovala státem zabraný majetek, zatímco na české straně jí bylo vráceno občanství, ale další menšinová práva v padesátých letech nezískala. Zatímco zbytky slezských Němců odešly po roce 1956 do NDR, odchod zbytků německé menšiny z českých zemí byl pomalejší a existovala zde i v dalších desetiletích. Do Československa bylo také umožněno cestovat turistům z NDR a SRN dříve než do Polska, již od poloviny 50. let.

Podstatným rozdílem osídlování hor po roce 1945 bylo, že Češi se do Krkonoš často vraceli a dobře se vyznali v místních podmínkách. Naopak Poláci přicházeli do jim velmi málo známé země, většina z nich žila do té doby v místech stovky kilometrů vzdálených a museli se v nových poměrech nejprve zorientovat. Mnozí z nich museli nedobrovolně opustit oblasti obsazené Sovětským svazem, případně se jednalo o obyvatele centrálního Polska, jehož venkov byl před válkou relativně přelidněný a tamní města byla za války zničena. Nejvíce nových obyvatel okresu Jelenia Góra pocházelo z Krakovska a lidé z území zabraných Sovětských svazem představovali asi čtvrtinu nově příchozích.[30] Do českých Krkonoš se noví obyvatelé stěhovali především z poblíž ležících regionů, Jilemnicka a Královédvorska, tedy ze vzdálenosti několika desítek kilometrů.

V očích Poláků byl Krkonošský region velmi atraktivní pro svou rozvinutost v porovnání s oblastmi, odkud pocházeli (např. stran infrastruktury a bydlení) a pro svou nezničenost válkou. Na české straně byl také oblíbený a přistěhovalo se do něj poměrně víc obyvatel než do ostatních oblastí Sudet, neboť se jednalo o turistický region, navíc ležící poblíž předválečných česky mluvících oblastí. Můžeme odhadnout, že se obyvatelstvo českých Krkonoš snížilo během odsunu Němců a přistěhování českého obyvatelstva o čtvrtinu, zatímco populace méně atraktivních oblastí vzdálených Sudet, např. Jeseníků nebo Karlovarska roku 1950 nedosa-

30 Leszek KOSIŃSKI, *Pochodzenie terytorialne ludności Ziem Zachodnich w 1950 r.*, Dokumentacja Geograficzna, sv. 2, Warszawa 1960, list 67.

hovala ani poloviny předválečného stavu.[31] Slezské Krkonoše vykazovaly menší pokles obyvatelstva, jen okolo 15 %[32] a patřily v rámci Polskem získaných teritorií k nadprůměrně osídlovaným oblastem.[33] Srovnání vývoje počtu obyvatel horských letovisek tento obrázek potvrzuje. V roce 1930 měla dvě hlavní slezská letoviska Schreiberhau a Krumhübel dohromady 11 tisíc obyvatel a Harrachov, Rokytnice, Špindlerův Mlýn, Pec pod Sněžkou a Jánské Lázně dohromady 12 tisíc. V roce 1970 měla tato dvě polská letoviska 12 tisíc, zatímco česká už jen 7 tisíc.[34] Ve městě Jelení Hora bylo dokonce napočítáno v roce 1950 poněkud více obyvatel než před válkou, naopak český Trutnov měl v téže době o čtvrtinu obyvatelstva méně než v roce 1930 a Vrchlabí ztratilo asi 7 % obyvatel.[35] V českých Krkonoších zanikla na rozdíl od jiných méně atraktivních oblastí bývalých Sudet pouze jedna obec – Glasendorf/Sklenářovice, o pěti desítkách domů, neboť byla neelektrifikovaná a špatně dostupná.[36] Také na slezské straně hor žádná obec nezanikla. Opačným trendem byla ale míra turistické návštěvy, která se v poválečných českých Krkonoších zejména díky popularitě odborové rekreace od roku 1947 prudce zvýšila, zatímco v polských Krkonoších se po válce snížila, což bylo způsobeno jak přetrvávající nestabilitou, tak uzavřením vrcholových partií hor pohraniční stráží (viz níže).

Změny nastaly i v celkové ekonomické struktuře regionu po obou stranách hranice. Před válkou byla míra průmyslového rozvoje i turistické návštěvnosti slezských i českých Krkonoš v zásadě podobná, jak nám ukazuje následující tabulka. Relativně vyšší podíl zaměstnaných ve službách v okrese Hirschberg je daný tím, že

31 Odhady počtu poválečných obyvatel jsou komplikované v tom, že ve sčítání v březnu 1950 zde byli započítáni i přítomní rekreanti. Např. v politickém okrese Vrchlabí-Hostinné, který byl dříve téměř výlučně osídlen německým obyvatelstvem, bylo při sčítání lidu roku 1950 napočítáno jen o 13 % méně osob než v roce 1930. Mnoho z 32 tisíc osob nacházejících se v březnu 1950 v tomto okrese bylo ale rekreanty, což dokládá údaj, že tehdy bylo přítomno ve Špindlerově Mlýně 5882 osob, ačkoli trvale zde žijících nebylo víc jak tisíc (*Sčítání lidu a soupis domů a bytů v republice Československé ke dni 1. března 1950,* díl 1, Praha 1957, s. 87). Méně turisticky atraktivní oblasti českých Krkonoš (Žacléř, Rokytnice nad Jizerou) se zmenšily v tomto sčítání o přibližně čtvrtinu napočítaných osob, což mohlo odpovídat skutečnému snížení počtu obyvatel.

32 L. KOSIŃSKI, *Pochodzenie terytorialne …*, list 67.

33 Leszek KOSIŃSKI, *Procesy ludnościowe na ziemiach odzyskanych w latach 1945–1960*, Warszawa 1963, s. 86.

34 Jacek POTOCKI, *Rozwój funkcji turystycznej Karpacza na tle Karkonoszy od XIX w. do czasów współczesnych,* in: Sympozjum naukowe „Harmonijny rozwój sudeckich miejscowości turystycznych na przykładzie Karpacza. Próba określenia elementów granicznych", Karpacz 2009, s. 16.

35 *Historický lexikon obcí ČR 1869–2005,* 1. díl, 2007, https://www.czso.cz/csu/czso/historicky-lexikon-obci-ceske-republiky-2001-877ljn6lu9, s. 504, 505 (20. 12. 2021).

36 L. DUŠEK, *Krkonošští rodáci vzpomínají*, sv. 1, s. 7.

zde bylo okresní město s 32 tisíci obyvateli, v němž žila třetina populace okresu, zatímco na české straně hor sídlo podobné velikosti neexistovalo (město Vrchlabí mělo jen 8 tisíc obyvatel). Po válce se zaměstnanecká struktura obou okresů proměnila odlišným způsobem: V českém regionu se silněji rozvíjelo odvětví služeb, zatímco v polském odvětví průmyslu. Slezské Krkonoše tedy v letech 1939–1960 poněkud ztratily turistický charakter, zatímco české Krkonoše si jej poněkud upevnily. Referent turistiky okresního úřadu Jelení Hora to vnímal negativně a doporučoval v roce 1948, aby se novoosídlenci naučili provozovat turistické služby, neboť tento okres byl před válkou ze 70 % orientován na turistiku. Většina polských provozovatelů penzionů, restaurací a kiosků si prý nevede příliš dobře, neboť se tímto řemeslem začala zabývat až během války (autor měl patrně na mysli, že byli nuceně nasazeni v německých hotelích). Měli by ale pochopit, že pronajímat pokoje turistům je výborný zdroj příjmů.[37]

Tabulka 1:
Proměny zaměstnanosti obyvatel v Krkonoších 1930–1960

	1930 (české) 1936 (slezské)	1947 (české) 1960 (slezské)[38]
soudní okres Rokytnice, Vrchlabí, Maršov		
zemědělství a lesnictví	14 %	11 %
průmysl	66 %	58 %
služby	20 %	31 %
Celkem	**100 %**	**100 %**
okres Hirschberg/ Jelení Hora		
zemědělství a lesnictví	13 %	14 %
průmysl	40 %	48 %
služby	43 %	38 %
celkem	**100 %**	**100 %**

37 Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Oddział w Jeleniej Górze, fond: Wydział powiatowy w Jeleniej Górze (dále APWOJG, f. Wydział powiatowy), kart. 126, složka: Turystyka rok 1948, nr. 63, oddział turystyki, Sprawozdanie, 30. 6. 1948, zpráva referenta turistiky okresního úřadu Jelení Hora Władysława Mostowského.

38 V případě oblasti slezských Krkonoš máme statistiky teprve z roku 1960, neboť v předchozích letech nešlo sčítání lidu uskutečnit.

Vytvořeno na základě dat z: Interaktivní mapa obyvatelstva 1921–2011 https://www.historickygis.cz/aplikace/mapa.html (20. 12. 2021). Marek OBRĘBALSKI, Aktywność społeczno-gospodarcza ludności subregionu jeleniogórskiego w ujęciu funkcjonalnym i historycznym, *Rocznik Jeleniogórski* 43, 2011, s. 106, 108.

Nové obyvatelstvo obou stran hor se také podstatně lišilo svým smýšlením. Zatímco zdejší Češi obdivovali Rudou armádu a ve volbách 1946 masově hlasovali podobně jako jinde v Sudetech pro KSČ, která zde získala nadpoloviční většinu hlasů (60 % v okrese Vrchlabí),[39] v Polsku se svobodné volby nekonaly a výsledky referenda z roku 1946 i voleb z roku 1947 byly upraveny podle představ komunistické vlády. Nemáme sice k dispozici údaje za polské Krkonoše, ale i v případě dolního Slezska i dalších Polskem získaných oblastí Německa platí, že nově příchozí byli vůči komunistické vládě vstřícnější než obyvatelé předválečných polských oblastí, byť nikoli v míře z českých zemí.[40] Existují však také svědectví o nenávisti zdejších polských obyvatel k Rudé armádě,[41] případně o akcích antikomunistického odboje (viz níže).

Pokud porovnáváme kulturní úroveň přistěhovalců z obou stran, sami polští autoři uvádějí, že nově příchozí z centrálních a východních oblastí bývalého Polska přinášeli do zdejších moderních městských obcí a letovisek své venkovské zvyky, např. chovali na balkónech prasata,[42] nebo neuměli provozovat zdejší horské zemědělství, ani pečovat o zdejší kamenné budovy, jsouce zvyklí na dřevěné domy kryté došky.[43] Navíc s určitostí nevěděli, zda nebudou muset region opustit, což snižovalo jejich ochotu náležitě pečovat o zdejší domy a krajinu. Z těchto důvodů se po pár letech ocitla historická zástavba v Jelení Hoře v dezolátním stavu. Už v roce 1951 prý vykazovala takové stavební závady, že hrozilo její zřícení. Od roku 1958 bylo přikročeno k obnově historického jádra, která ale znamenala pouhé obnovení fasád domů, vybourání jejich jader a nahrazení vnitřky podle vzoru tehdejších bytovek.[44] Podobný případ destrukce městského jádra na české straně hor neexistuje.

39 G. HORÁKOVÁ, *Vrchlabsko*, s. 154.

40 Andrzej PACZKOWSKI (ed.), *Referendum z 30 czerwca 1946. Przebieg i wyniki. Dokumenty do dziejów PRL*, sv. 4, Warszawa 1993, s. 159.

41 Jelenia Góra 1945 – Zofia Zator, 7. 4. 2014, https://www.youtube.com/watch?v=w5JA50QhX00&t=206s (20. 12. 2021).

42 *JELENIA GÓRA 1945! Ostatnie dni Niemców, pierwsze dni Polaków*, 16. 3. 2021, https://www.youtube.com/watch?v=8X3OKlXanWw (20. 12. 2021).

43 Wacław BAJER, *Wspomnienia z pierwszych miesięcy pobytu na Ziemi Jeleniogórskiej w roku 1945 (Czarne),* Rocznik Jeleniogórski 39, 2007, s. 164.

44 M. HARTWICH, *Das Schlesische Riesengebirge*, s. 62.

Polským specifikem byla také negramotnost určitého počtu přistěhovalců. Např. v Myszłakowicích bylo z šesti set obyvatel deset negramotných a obec jim musela zajistit kurz čtení a psaní v místní škole.[45] Mezi novým obyvatelstvem se též podle úřadů hojně vyskytoval alkoholismus. Např. obecní správa Karpacze se okresnímu úřadu v Jelení Hoře omlouvala, že německé nápisy nebyly zamalovány pro opilství obecního zaměstnance.[46] Úřady se také pokoušely donutit provozovatele stánků v letoviscích, aby nenabízeli jenom pivo, vodku a klobásy, neboť mezi hosty jsou nemocní lidé i děti.[47]

Vzdělanost a kulturní úroveň příchozích novousedlíků na jižní straně byla podobná jako u vyhnaných německých sousedů a stereotyp nekulturních příchozích Čechů se vyskytuje v paměti sudetských Němců jen velmi málo.[48] V případě českých přistěhovalců se dokonce vyskytovaly zmínky o špatném stavu získaných chalup. Např. příchozí z města si stěžovali, že je v podlaze houba a je třeba zahájit rekonstrukci,[49] navíc byly objekty vyrabované hledači pokladů, kteří vytrhávali podlahy. Prý to bylo často dílo příchozích ze Slovenska, kteří neměli v úmyslu se zde usazovat natrvalo.[50]

Poslovanštění hor

Úřady i nově příchozí na obou stranách hor považovali za žádoucí zahladit veškeré stopy jazyka původních obyvatel, především místní názvy německé stejně jako nápisy ve veřejném prostoru. Zásadním rozdílem ve vytváření nových místních jmen ale bylo, že české ekvivalenty německých názvů existovaly již odedávna, případně vznikaly během 19. století, zatímco na polské straně bylo nutno mnohé teprve vy-

45 Anna S. BIDWELL, *Mikrohistoria: 70 lat temu... w małej wiosce, czyli pionierskie lata Przesieki/Matejkowic,* Rocznik Jeleniogórski 47, 2015, s. 106.

46 APWOJG, f. Wydział powiatowy, kart. 126, složka: Turystyka rok 1948, nr. 63, *B 14/48, Do Wydziału powiatowego w Jeleniej Górze,* dopis starosty Karpacze Stanisława Stepniewského okresnímu úřadu v Jelení Hoře, 31. 5. 1948.

47 APWOJG, f. Wydział powiatowy, kart. 126, složka: Turystyka rok 1948, nr. 63, *Oddział powiatowy jeleniogórski do wszystkich zarządów, miast, gmin i stacji klimatycznej*, 28. 1. 1948.

48 Máme zaznamenánu zmínku o novém českém obyvateli německé vily ve Vrchlabí, který byl překvapen zjištěním, že voda z vany odtéká do potrubí. To by pravděpodobně překvapilo i nejednoho sudetoněmeckého venkovana. (ARM, H. SCHEUER, *Die Vertreibung aus dem Paradies*, s. 17, strojopis, nedatováno)

49 Vlastimil HRABA, *Byl jsem zlatokopem*, Horské prameny 3, 1947–48, č. 1, s. 4.

50 L. DUŠEK, *Krkonošští rodáci vzpomínají*, sv. 2, s. 62.

mýšlet. Proto zde docházelo k chaosu a někdy i několika přejmenováním, zavádění nových názvů trvalo podstatně déle a některé polské názvy jsou dodnes vůči tradicím hor z českého pohledu poněkud necitlivé. Zatímco na české straně nebyl spor o samotný název Krkonoše, na straně polské v 19. století existovalo pojmenování *Góry Olbrzymie* (tedy překlad Riesengebirge),[51] a prosazoval jej též Józef Sykulski (1905–1994), autor prvního polského průvodce vydaného zde po roce 1945.[52] Tomuto názvu ale už v 19. století konkurovalo z češtiny převzaté jméno *Karkonosze,*[53] k němuž se polské úřady po roce 1945 přiklonily. Toto rozhodnutí čeští aktivisté přivítali, neboť název *Góry Olbrzymie* považovali za germanizační.[54] K jejich smutku ovšem Poláci nepřejali jméno ducha hor *Krakonoše*,[55] a ujalo se místo toho spisovatelem Sykulskim vymyšlené jméno *Liczyrzepa*[56] (překlad z německého *Rübezahl*, tedy česky *Počítářepa*). Zatímco české úřady zakázaly název *Sudety*, jejich sousedé jej s oblibou užívali pro pohraniční hory od Jizerek po Jeseníky, a jako synonymum Krkonoš a Jizerských hor se vyskytoval název *Západní Sudety* (Sudety Zachodnie).[57]

Nově příchozí také rychle vymýtili německé názvy obcí a ulic, ale německé nápisy na cestách, boudách, restauračních zařízeních a obchodech přežívaly déle. Ještě v roce 1953 si vedoucí vrchlabského muzea Emil Flégl stěžuje, že na hlavní třídě Generalissima Stalina visí dosud cedule „Hauptstrasse", na starých hospodách jsou dosud nápisy Gasthaus.[58] Také na polské straně se v roce 1948 píše, že je „už nejvyšší čas, aby zmizely německé nápisy z domů, kiosků, restaurací a obchodů."[59]

Měnily se také názvy horských bud. V první fázi nadšení nad porážkou Německa vznikla na české straně mnohá vyhraněně politická pojmenování, která se snad hodila do měst, ale v horách působila neústrojně. Např. horské boudy nesly názvy Lidická, Husova, Stalinova, hotely Rudá zář, generál Sucharev, plukovník Antilogov, Jánošík a Žižka. Na polské straně vznikla taktéž vlastenecká, avšak niko-

51 Např. Stanisław BEŁZA, *W Górach Olbrzymich*, Warszawa 1893.
52 Józef SYKULSKI, *Jelenia Góra, perła Gór Olbrzymich*, Jelenia Góra 1946.
53 Příkladem je stejnojmenná báseň Konstanty Damrotha (1841–1895).
54 Emil FLÉGL, *Krkonoše – živé pouto česko-polského přátelství,* Horské prameny 4, 1948–1949, s. 82.
55 M. HARTWICH, *Das Schlesische Riesengebirge*, s. 81–82.
56 Józef SYKULSKI, *Liczyrzepa, zły duch Karkonoszy i Jeleniej Góry*, Jelenia Góra 1945.
57 Srv. Tadeusz STEĆ, *Sudety zachodnie*, sv. 1, Warszawa 1965, s. 206.
58 Archiv Krkonošského muzea Vrchlabí, fond E. Flégl (dále AKMV, f. Flégl), karton AM, *č. 368/53,* dopis Emila Flégla radě Městského národního výboru Vrchlabí, 17. 8. 1953.
59 APWOJG, f. Wydział powiatowy, kart. 126, složka: Turystyka rok 1948, nr. 63, *Oddział powiatowy jeleniogórski do wszystkich zarządów, miast, gmin i stacji klimatycznej*, 28. 1. 1948.

li sovětofilní pojmenování bud: Piast, Patria, Wawel.[60] Pronajímatel Adolfovy boudy pochopitelně toužil změnit její jméno, ač se tak jmenovala dávno před Hitlerem, a obrátil se na prezidentskou kancelář, zda by ji směl přejmenovat na Eduardovu chatu. Státní konzervátor ochrany přírody Jindřich Ambrož vyjadřoval ve svém dobrozdání nesouhlas. V takovém objektu se třeba „...vesele tančí, pije, jí, a mohou se přihoditi (bez viny hostinského) i nepříjemnosti."[61] Bouda tak byla přejmenována na Lužická, v odkazu na dobovou snahu připojit k ČSR sousední historickou zemi obývanou Lužickými Srby. Článek o novém názvosloví doporučoval nepojmenovávat boudy a další místa politicky, ale vzkřísit původní česká historická jména, nebo překládat německá jména s citem pro znalost místních poměrů, případně vytvářet nová jména podle místních zeměpisných zvláštností.[62] Politické názvy rychle zmizely a vznikla neutrální pojmenování, např. Sasnaka nebo Prvosenka.[63] Na pojmenovávání podle květin si ale stěžoval v roce 1951 státní konzervátor Josef Šourek, neboť to prý často vede „ke změkčilosti, která je horám cizí (Sedmikvítek, Moruška aj.), tím spíše že mnohá ani hezká nejsou (Všivec, Prasetník)."[64] Přehled názvů bud jím vypracovaný ukazuje, že se počátkem padesátých let ve východních Krkonoších politické názvy již nevyskytovaly,[65] avšak ve Špindlerově Mlýně se uchovala Fučíkova bouda a hotel Stalingrad.[66]

Na polské straně se přejmenovávání rozbíhalo pomaleji, bylo méně politické, ale zato se uskutečnilo ve větším rozsahu.[67] V českých Krkonoších nedošlo k žádnému přejmenování horského letoviska, ale v polském případě se vyskytly hned čtyři takové případy. Obec Krumhübel byla po nějaký čas nazývána buď *Krzywa Góra*, nebo *Drogoslawice*[68] a nakonec obdržela jméno *Karpacz*, což prosadili příchozí z Tater v připomínce jejich domoviny.[69] Druhé hlavní letovisko Schreiberhau bylo přejmenováno nejprve na *Pisarzewiec* a později na *Szklarska Poręba*,

60 Tadeusz STEĆ – Wojciech WALCZAK, *Karkonosze*, Warszawa 1962, s. 271.

61 Státní okresní archiv Semily, oddělení Krkonošské muzeum Vrchlabí (odbočka Jilemnice), fond Jindřich Ambrož (dále SOAS, KMVJ. f. Ambrož), karton 34, *K čís. j. 7072 z 7. 8. 1945, okrs. spr. komise Vrchlabí*, s. 4, dopis Jindřicha Ambrože okresní správní komisi Vrchlabí.

62 Jaroslav PROCHÁZKA, *Nové názvosloví v Krkonoších*, Horské prameny 3, 1947–48, č. 1, s. 2.

63 *Pozor na boudy*, Stráž severu, 1946, č. 149, s. 2.

64 Josef ŠOUREK, *Názvosloví Krkonošského národního parku*, Ochrana Přírody 5, 1951, č. 2–3, s. 55.

65 Tamtéž, s. 56–59.

66 František GARGELA a kol., *Turistika, sport a rekreace v Krkonoších*, Praha 1952, s. 47.

67 –ef-, Vít-Vach, *Krkonoše – turistický a lyžařský průvodce*, Horské prameny 3, 1947–48, č. 1, s. 15.

68 Zych později upozornil i na jeho příbuznost s adjektivem křivý srov. česky krpatý (něm. krum): Edward F. ZYCH, *Karpacz – nazwy części miasta,* Rocznik Jeleniogórski 38, 2006, s. 134.

69 Edward ZYCH, *Nazwy miejscowe Ziemi Jeleniogórskiej*, Rocznik Jeleniogórski 3, 1966, s. 86.

podle zdejší tradice výroby skla. Dále byla obec Hain přejmenována krátkou dobu na *Matejkovice*, neboť zde byly nalezeny obrazy stejnojmenného polského malíře převezené sem koncem války z Varšavy,[70] ale po několika měsících získala jméno *Przesieka*. Osada Brückenberg, část obce Karpacz, byla překřtěna už v květnu 1946 na *Bierutowice* podle tehdejšího nejvyššího představitele země,[71] kterýžto název přetrval až do 80. let. Časté změny názvů označoval polský návštěvník za „skutečné utrpení pro cestovatele".[72] Řád do pojmenování míst měla vnést názvoslovná komise pro celé polské Sudety, která existovala v letech 1947–1950 a doporučila více než tisícovku změn. Její zpráva konstatuje, že v Krkonoších je mnoho míst, kde není možno zjistit polské historické názvy, ale je třeba vytvořit názvy zcela nové. Ty se měly shodovat s charakterem terénu a s názvy obvyklými v dalších horách polských.[73] Komise navrhovala názvy přírodní, nikoli po historických osobnostech Polska, doporučovala nepokoušet se doslovně tlumočit názvy německé, vyhovět názvům již dnes používaných místními a údajné polské historické názvy ověřovat v pramenech.[74] Počátkem šedesátých let dokonce nastoupila móda nazývat žertovně lyžařské cesty, a tak vedle Rzepoczet a Filutek získaly hory i cestu Lolobrigida.[75]

Zdá se, že v českém případě docházelo méně často k ničení německých hřbitovů, které zůstávaly pouze zanedbány, zatímco na polské straně byly velmi často srovnány se zemí a náhrobní kameny využívány i k výstavbě.[76] To dosvědčují i fotografie návštěvníků ze SRN z konce 50. let, na nichž jsou hřbitovy v českých Krkonoších zanedbané, leč nikoli cíleně ničené.[77] To bylo možná dáno tím, že v případě Čech byli příchozí stejné víry jako odsunutí, na zdejších hřbitovech leželi často Češi i Němci a dosud v zemi žijící německá menšina se o ně starala. Naopak v případě

70 *Wybór źródeł do historii Jeleniej Góry w latach 1945–1990*, s. 148.

71 Zarządzenie Ministrów: Administracji publicznej i Ziem Odzyskanych z dnia 7 maja 1946 r. o przywróceniu i ustaleniu urzędowych nazw miejscowości, http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP19460440085/O/M19460085.pdf (20. 12. 2021).

72 Stanislaw LENARTOWICZ, *Z wędrówki po Sudetach*, Ziemia, Ilustrowany miesięcznik krajoznawczy, sierpień, 1946, s. 17.

73 Witold H. PARYSKI, *Imiennictwo gór polskich,* Ziemia, Ilustrowany miesięcznik krajoznawczy, wrzesień-październik, 1947, s. 211.

74 Hana GACZYŃSKA, *Działalność komisji nomenklatury Sudetów 1947–1950*, Rocznik Jeleniogórski 38, 2006, s. 128.

75 T. STEĆ – W. WALCZAK, *Karkonosze*, s. 279.

76 Andrzej STACHOWIAK, *Niemieckie cmentarze na Ziemiach Zachodnich jako miejsca niepamięci*, Prace Etnograficzne 43, 2015, č. 2, s. 120–140. Též: Grażyna TRZASKOWSKA, *„Uwaga! nie przysypywać pni drzew!" Likwidacja wrocławskich cmentarzy w latach 60. i 70. oraz jej skutki*, Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka 75, 2020, č. 1, s. 123–159.

77 Např. ARM, fotoalbum Eine Reise ins Riesen-städtchen Arnau im August 1961.

Slezska přišli do protestantského kraje katolíci a na zdejších hřbitovech neleželi téměř žádní Poláci.

Společně s ničením německých nápisů a přejmenováváním míst si obě strany vytvářely historický příběh hor očištěných od německých tradic. Podobaly se v tom, že zdůrazňovaly dávný slovanský charakter těchto končin a přítomnost svých soukmenovců v horách jako turistů či učenců v předchozích staletích. Autor článku *Trutnovsko v dějinách* bezelstně označoval za povinnost historiků: „...zjištění a vědecké odůvodnění, že Trutnovsko bylo kdysi krajem ryze českým a že to byly tolik nepříznivé podmínky politického rázu, které zatlačovaly české obyvatelstvo do pozadí...."[78] Podle jeho názoru se v tomto můžeme učit od Poláků, kteří rychleji pochopili myšlenku, že úkolem vědy je dokázat historickou „polskost" nově nabytých území: „Polští politikové podpořili snahy polských učenců, aby na základě přesného vědeckého materiálu dokázali polský ráz nově získaných západních oblastí státu."[79] Jako konkrétní příklad uvádí výstavu německých kronik a dalších publikací dokazujících polský charakter Krkonoš.

Zatímco čeští autoři vnímali Krkonoše jako specifický celek odlišný od ostatních částí bývalých Sudet, Poláci, kteří získali daleko větší, nové a jim dosud málo známé území, je více vnímali v kontextu celého Slezska[80], případně celého sudetského pohoří od Jizerek po Jeseníky.[81] Jejich popisy této země zdůrazňují dávný slovanský charakter, vládu Piastovců, její vytržení z hospodářsky přirozeného celku Polska ve středověku, vykořisťování Slezska průmyslovým Berlínem a Saskem v 19. století, drancování jeho nerostného bohatství a najímání zdejšího obyvatelstvo jako levné pracovní síly.[82] Polské zprávy pochopitelně zamlčovaly hospodářský růst Slezska v 19. století, který byl daleko významnější než ekonomický rozvoj polsky mluvících oblastí v rámci Ruska nebo Rakouska-Uherska, i přes poněkud periferní postavení provincie *Niederschlesien* v rámci Německé říše.[83]

---

78 Rudolf KALHOUS, *Trutnovsko v dějinách*, Horské prameny 3, 1947–48, č. 1, s. 57.

79 Tamtéž.

80 Stefan M. KUCZYŃSKI (ed.), *Śląsk Dolny w drugą rocznicę powrotu do Polski 1945–1947*, Wrocław 1947. *Oblicze ziem odzyskanych: Dolny Śląsk,* sv. 1, Przyroda, Gospodarka, Wrocław 1948. *Oblicze ziem odzyskanych: Dolny Śląsk,* sv. 2, Dzieje, Kultura, Wrocław, 1948.

81 Např. průvodce: Marian SOBAŃSKI, *Sudety Zachodnie Jeleniogórskie*, Warszawa 1951; T. STEĆ, *Sudety zachodnie,* Warszawa 1965.

82 *Oblicze ziem odzyskanych: Dolny Śląsk,* sv. 2, s. 299.

83 Rozvinutost Slezska je patrná, srovnáme-li hustotu zdejší sítě železnic s oblastmi bývalého ruského a rakouského Polska, což kontrastuje s tím, že Dolní Slezsko stejně jako další části Pruska bylo před rokem 1939 řídčeji osídleno než západní oblasti Polské republiky, neboť z Dolního Slezska

Čeští autoři se na rozdíl od Poláků nepokoušeli vytvořit nějaké ucelené historické vyprávění o celých Sudetech, které nebyly na rozdíl od Slezska historickým územím. V jejich vyprávění se objevují připomínky činnosti předválečných „hraničářů", tedy aktivistů na národnostní hranici,[84] pomnichovského ničení horských pomníků a českých obětí okupace, což v Polsku pochopitelně chybělo.

Všude probíhalo odstraňování pomníků německých a na jižní straně hory byly obnovovány české pamětní desky odstraněné po Mnichovu, např. Bucharova pamětní deska na Labské boudě,[85] Bucharova deska u pramene Labe a mohyla Hanče a Vrbaty na Zlatém návrší. Nebyly obnoveny pamětní desky českých osobností hor vnímaných po roce 1945 jako kontroverzní, např. hraběte Jana Harracha, jehož potomek optoval pro Třetí říši, a jeho panství bylo proto v roce 1945 zestátněno, nebo Aloise Rašína obviňovaného z blízkosti k fašismu.[86] Nicméně přetrvaly místní názvy Harrachovy kameny a Harrachova skála.[87]

Objevil se pokus o vytvoření antifašistického hrdiny v osobě hoteliéra Labské boudy Bedřicha Hlouška (1891–1940), ubitého nacisty ve Valdicích.[88] Novopacký odbor KČT dokonce navrhl pojmenovat cestu do Labské boudy Hlouškovou, neboť zavražděný nájemce boudy byl podle nich nejbližším spolupracovníkem kultovní postavy předválečných českých Krkonoš, učitele Jan Buchara. Proti tomu jiní namítali, že cestu vybudoval jilemnický Klub českých turistů a zavražděný hoteliér po ní pouze „vozil zboží do svého podniku."[89] Jméno Hlouška se do historické paměti nedostalo také proto, že po roce 1948 nebyl zájem připomínat hoteliéry. V Krkonoších tak nadále existovaly pouze předválečné české názvy cest, Bucharova a Krakonošova a německé názvy cest zmizely (např. Rotterova, Weberova, Pietteho). Polským pokusem o antifašistického hrdinu hor bylo překřtění Schlingelbau-

---

probíhala migrace na západ do metropolí a průmyslových oblastí Německa. (L. KOSIŃSKI, *Procesy ludnościowe na ziemiach odzyskanych*, s. 19.)

84 Josef PANÝR, *Naše Podkrkonoší a podzim roku 1938*, Hraničář, 30. 5. 1947, č. 10, s. 12.

85 Státní okresní archiv Semily, fond Klub českých turistů Jilemnice (dále SOAS, f. Klub českých turistů), *Klub českých turistů Jilemnice, kniha protokolů*, nestránkováno, Zápis o výborové schůzi KČT odbor v Jilemnici dne 7. května 1946 ve 20 hod.

86 SOAS, KMVJ, f. Klub českých turistů Jilemnice, karton AP KČST 1938–1945, *č. 1055, kons. A. Věc: pojmenování cesty Labská – Martinova b. – Šp. Mlýn*, dopis Jindřicha Ambrože pražskému ústředí KČT, 19. 8. 1947.

87 *Krkonoše, soubor turistických map,* 1:100 000, Praha 1961.

88 Ivan MIKŠOVIČ, *První vánoce ve svobodných horách*, Stráž severu, 1945, č. 174, s. 3.

89 SOAS, KMVJ, f. Klub českých turistů Jilemnice, karton AP KČST 1938–1945*, č. j. 1053, věc: pojmenování cesty v Krkonoších jménem B. Hlouška*, dopis Jindřicha Ambrože pražskému ústředí KČT, 17. 8.1947.

de na Schronisko Bronisława Czecha (1908–1944), který byl sice význačným polským lyžařem umučeným v Osvětimi, ale s Krkonošemi neměl nic společného.

Na polské straně neexistovaly pomníky, které by bylo možno obnovit, a tak příchozí především odstraňovali či demolovali pomníky německé, např. mohylu zakladatele slezského Riesengebirgsvereinu Theodora Donatha u Velkého rybníka/Wielki Staw nebo mohylu císaře Viléma I. na Vysokém Kole. První polská pamětní deska byla odhalena v září 1946 na Sněžce na památku obsazení vrcholu před pár měsíci.[90] V březnu 1949 navštívil dokonce vrchol hory prezident Polska Boleslaw Bierut,[91] zatímco z české strany návštěvu žádného politického vůdce doloženu nemáme. Dále byly odhaleny desky několika význačným polským osobnostem, které se během 19. století léčily ve zdejších lázních.[92]

K nové identitě hor patřilo vědomí, že jsou nyní polsko-české, z čehož obě strany vyjadřovaly nadšení, i přes určité spory na hranicích popisované v další části textu. Vrchlabský muzejník Emil Flégl např. psal: „Krkonoše, mohutná hradba chránící nás po celá staletí od severáku německé zloby a rozpínavosti, staly se od památného roku 1945 ocelovým poutem spojujícím dva slovanské národy, Čechy a Poláky…“[93] Předválečný krkonošský aktivista Josef Laube mu přizvukoval: „K našemu prospěchu je a vždy bude, že nyní naším sousedem tu není Německo, nýbrž slovanská republika polská. Vzájemné přátelství se bude stále víc a více utužovat.“[94] V roce 1947 bylo založeno sdružení polsko-československého přátelství v Jelení Hoře, probíhaly vzájemné návštěvy delegací (např. na oslavách prvního máje ve Slezských Teplicích 1948),[95] vznikla polsko-československá komise pro Krkonošské názvosloví.[96] V roce 1951 ukazovalo vrchlabské muzeum polskou výstavu z Jelení Hory věnovanou výtvarné činnosti pracujících s budovatelskými náměty, např. budování Varšavy a polsko-sovětské přátelství.[97] Přeshraniční kontakty byly ovšem

90 P. SROKA, *Polsko-czechosłowackie awantury o Śnieżkę*, s. 31.

91 Tomasz RZECZYCKI*, Schrónisko na Śnieżce w PRL*, Sudety: Przyroda-kultura-historia 8, 2009, č. 7, s. 33.

92 M. HARTWICH, *Das schlesische Riesengebirge*, s. 47.

93 E. FLÉGL, *Krkonoše – živé pouto česko-polského přátelství,* s. 82

94 Josef LAUBE, *Mezi svými v Krkonoších*, Horské prameny 3, 1947–48, č. 1, s. 49.

95 Ivo ŁABOREWICZ, *Sprawozdania PPR z obchodów 1 Maja w Karpnikach i Cieplicach Śląskich-Zdróju w 1948 r.*, Rocznik Jeleniogórski 49*,* 2017, s. 234.

96 Rudolf KALHOUS, *Trutnov a Polsko*, in: Krkonošská výstava Trutnov, Trutnov 1949, s. 126. Viz Vladimír WOLF, *Československo-polská toponomastická spolupráce v Krkonoších oblastech v roce 1948,* Slezský sborník 71*,* 1973, č. 2, s. 130–134.

97 AKMV, f. Flégl, karton AM, Emil FLÉGL, *Polská výstava ve Vrchlabí*, 27. 3. 1951, rukopis článku pro časopis Osvětová práce, Krkonošské muzeum Vrchlabí.

pochopitelně slabší než kontakty sudetoněmeckých a slezských turistických spolků a dalších organizací v meziválečné době. Navíc je po roce 1948 oslabovalo uzavření hranic popisované v další části.

Na české straně se po tzv. Vítězném Únoru objevuje snaha zbavit Krkonoše jejich údajného buržoazního charakteru a přeměnit je ve skutečné hory pracujících. Hory frivolní, komerční, pro horních deset tisíc, kde se sportovci štvou za sportovními výkony, měly být vystřídány horami, kde se ukázněně regenerují těla pracujících. Rekreanti nenavštěvují hory proto, aby „…se tam opájeli alkoholem a v kouři protančili celou noc…“[98] Po únoru 1948 nastoupil již výslovný požadavek hor socialistických: „Vrchlabí a celá krkonošská oblast byla odedávna doménou kapitalistů. Fabrikanti, velkoobchodníci, lidé tyjící z práce druhých si osvojovali léčivé horské slunce Krkonoš jen pro sebe. Několik týdnů v zimě na horách – to bylo módou pro tuto vrstvu vykořisťovatelů. Dnes je tomu jinak. Hory patří opravdu pracujícím.“[99] V podobném duchu hovoří i průvodce z roku 1954, který nedoporučuje návštěvníkům brát si na rekreaci večerní šaty, neboť se jistě nechtějí „podobat návštěvníkům Krkonoš, kteří sem kdysi jezdili za různými pochybnými zábavami a dobrodružstvím“[100] (míněno sexuální dobrodružství, pozn. SH). Místo toho je lépe si do hor vzít starší oděv, který se může ušpinit či roztrhat, tepláky a do chat bačkory. Ve druhé polovině padesátých let ale odkazy na bývalé kapitalisty z průvodců mizí.

Obnova turistiky a rekreace

V poválečných Krkonoších probíhala na obou stranách pohoří obnova turistiky. Pro Čechy byl region turisticky důvěrně známý už v 19. století a jeho ztráta po Mnichovu byla bolestně prožívána.[101] Poláci znali tyto hory v daleko menší míře a nikdy před válkou nepředpokládali, že by jim mohly patřit. Záhy po obsazení podhorských měst získáváme první popisy turistické situace z pera českých a polských autorů. V českých popisech zaznívá zděšení nad zanedbáváním hor během války, kůrovcovou kalamitou tehdy propuknuvší a devastací bud během osvobození zejména v polské části Krkonoš. „Převzali jsme po Němcích okres doslova vydranco-

98 Ivan MIKŠOVIČ, *První vánoce ve svobodných horách*, Stráž severu, 1945, č. 174, s. 3.

99 SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 15, *Hory patří pracujícím*, propagační leták, nedatováno, někdy po roce 1948.

100 F. GARGELA a kol., *Turistika, sport a rekreace v Krkonoších*, s. 170.

101 Viz Stanislav HOLUBEC, *Na bitevní čáře. Česko-německé zápasy o Krkonoše 1890–1938*, Moderní dějiny 25, 2017, č. 2, s. 1–37.

vaný, obce a města tonoucí v dluzích, zásobování prakticky neexistovalo, průmysl zcela rozvrácený, ba i lesy zničené a vydané na pospas nebezpečí kůrovce."[102]

Naopak polští autoři zničení nezmiňují a žasnou nad úrovní turistických infrastruktur o hodně rozvinutějších než tradiční polská turistická oblast Tatry. Z Varšavy pocházející žurnalista zmiňuje přeplněné vlaky, naprosto nedostačující ubytování v Jelení Hoře (u soukromníka na zemi), avšak jinak město vypadá velmi pěkně.[103] V Krkonoších se nacházejí obrovské hotely, které nesou až příliš skromné označení bouda, třebaže jde o dvoupatrové stavby, často o více než dvě stě lůžkách, „o hodně okázalejších, než jakékoli ubytovací zařízení v Tatrách nebo Beskydách."[104] Poláci vyjadřují více než Češi obdiv nad řemeslnou zručností předchozích obyvatel, stavitelů výborných horských chodníků, vyhlídek na vodopády a horských silnic, např. „autostrády" spojující Krkonoše a Jizerské hory.[105] Slezské Krkonoše jsou v polských popisech až „přecivilizované", zdejší turistické cesty připomínají promenády a boudy mají charakter spíše výletních restaurací.[106] Polští autoři dokonce předpokládali, že krkonošská turistika nikdy nedosáhne úrovně, jakou měla za německých časů, a proto by bylo lépe přebytečné objekty zbourat, aby nedělaly ostudu, a neusnadňovaly tak nepřátelskou propagandu.[107]

Relativní udržovanost české části hor kontrastuje s devastací na polské straně také v popisu německého autora ze srpna 1948, který je navštívil před svým odsunem a dával najevo svůj protipolský šovinismus: „Dokážete si představit, s jak smíšenými pocity jsme dnes putovali horami... Reifträgerbaude je dnes polskou baštou vojska a pohraniční stráže, Schneegrubenbaude je prázdná, uvnitř zpustošená, Prinz Heinrich Baude je v rozvalinách, vedle ní je provizorní výčep se švindlířskými cenami a asiatskou stepní bábou (assiatische Steppenweib) jako výčepní,

102 *Vrchlabsko ve výstavbě: katalog výstavy, 13.–28. říjen 1946. Výstava průmyslu, obchodu, řemesel, družstev,* Vrchlabí 1946, s. 3.

103 S. LENARTOWICZ, *Z wędrówki po Sudetach*, s. 16.

104 Mieczysław ORŁOWICZ, *Sudety*, Ziemia, Ilustrowany miesięcznik krajoznawczy, kwiecień-maj 1946, č. 1–2, s. 12.

105 *Oblicze ziem odzyskanych: Dolny Śląsk*. sv. 2, s. 281. Poláky vnímaná rozvinutost Krkonoš byla pravděpodobně jedním z důvodů, proč státní orgány zvolily Szklarskou Poręba v září 1947 za místo později neblaze proslulého mezinárodního setkání komunistických stran. Druhým důvodem mohlo být, že se v polských Krkonoších nacházely sovětské oddíly NKVD, jmenovitě v obci Kowary, kde střežily uranový důl a v nedaleké Legnici byla navíc umístěna sovětská armádní základna. (Jan R. SIELEZIN, Szklarska Poręba – Centrum polityky światowej, kulisy powstania biura informacyjnego partii komunistycznych i robotniczych w 1947 r., *Rocznik Jeleniogórski* 35, 2003, s. 251.)

106 M. HARTWICH, *Das schlesische Riesengebirge*, s. 62.

107 *Turystyka górska*, Ziemia, Ilustrowany miesięcznik krajoznawczy, grudzień 1946, č. 9, s. 22.

Schlesischer Haus se nachází v odporném, skutečně polském nepořádku s obsluhou a cenami skutečně polského druhu, Riesenbaude je v přímo bídné správě, jediné co tam dostanete je jakýsi ‚horký nápoj' a takzvané Moka… Na obou stranách Sněžky jsou boudy v provozu, na české straně je alespoň přijatelná polévka a pivo…"[108]

Natěšení čeští turisté vyrazili do hor záhy po osvobození. Už od konce května 1945 putovaly podle vzpomínek pamětníka tisíce lidí na Sněžku.[109] 10. června vyrazili poprvé do hor členové KČT z Jilemnice k pramenu Labe a koncem července poprvé vystoupali na nejvyšší horu Čech.[110] Podle jejich popisu je od Obří boudy velmi nepěkná podívaná na polské území, kde se nacházejí rozvaliny několika bývalých prodejních bud: „Není nám líto těchto obchodních objektů, lze jen vítati jejich odstranění, ale velmi nepěkným dojmem na tisíce ročních návštěvníků Sněžky musí zapůsobiti nepěkné pozůstatky, střepy a odpadky."[111] Dále popisují devastaci rozhledny na Žalém, jejíž dveře jsou vyvrácené a na horní plošině místy chybí zábradlí. Také je zničena lanovka na Černou horu, dolní stanice shořela a na zemi leží přeřezaná lana.[112] Jinak přežily horské boudy na jižní straně hor osvobození celkem v pořádku, jen některé z nich byly vykradeny,[113] např. bouda Petrovka nalézající se na hřebeni na české straně hranice byla obsazena polskými oddíly a zdemolována.[114] V dalších letech ale vyhořely tři boudy na české straně, což snad bylo dáno nezkušeností nových správců.[115] Polské popisy uvádějí, že z dvacítky bud na slezské straně tři vyhořely,[116] většina je zdemolovaná a vykradená a pouze ve třech mohou

108 *Aus der lieben alten Heimat*, Riesengebirgs-Heimatdienst, Weihnachts-Heimatbrief, 1949, s. 5.

109 Petr SRP, *Krkonošské paměti: Jak jsme dobývali Sněžku, rozhovor s Karlem Čelfínem*, Krkonoše. Jizerské hory: měsíčník o přírodě a lidech 41, 2008, č. 5, s. 12–13.

110 SOAS, f. Klub českých turistů, *Klub českých turistů Jilemnice, kniha protokolů*, nestránkováno, rok 1946*, Zápis o výborové schůzi odboru KČT v Jilemnici, konané dne 31. VII. 1946 ve 20,45 večer.*

111 SOAS, KMVJ, f. Ambrož, karton 31, *Zápis o informativní pochůzce konzervátora MŠO pro ochranu přírody a krajiny Jindřicha Ambrože na Krkonoších ve dnech 13. a 14. září 1948*, s. 6.

112 SOAS, KMVJ, f. Ambrož, karton 43, J. N., *Jak jest dnes na Benecku*, novinový výstřižek, nedatováno, přibl. léto 1945.

113 SOAS, KMVJ. f. Ambrož, karton 43, *č. 40 župa, věc: zajišťování objektů na Krkonoších,* dopis Jindřicha Ambrože ústředí KČT, 18. 5. 1945.

114 Jindy je zdemolování připisováno českým partyzánům (Martin BARTOŠ, *Historie krkonošských bud*, Vrchlabí 2021, s. 137).

115 Výrovka vyhořela v říjnu 1946, Havlovka v únoru 1947 a Liščí bouda v červenci 1948.

116 Kaiser-Friedrich Baude, Schlesiche Grenzbaude a Prinz Heinrich Baude. (Tomasz RZECZYCKI, *Schronisko imienia Księcia Henryka Pobożnego na Smogorni*, Rocznik Jeleniogórski 39, 2007, s. 158.)

být v prosinci 1946 obsluhováni turisté.[117] Z předválečných dvaceti bud v nejvyšších partiích slezských hor[118] byla v padesátých letech otevřena jen přibližně desítka.[119] Všude jsou patrné stopy po činnosti „szabrowników", tedy vykradačů prázdných domů.[120] Plamenům padla za oběť také Síň bájí/Sagenhalle ve Schreiberhau, galerie vystavující díla s Krkonošskou tematika od malíře Hermanna Hendricha.

Již v prvních měsících po osvobození se česká samospráva pokoušela připravit podmínky k zimní a letní rekreaci v pohoří. 15. srpna 1945 byl pro veřejnost slavnostně otevřen Špindlerův Mlýn za účasti ministra vnitřního obchodu Ivana Pietora, který byl při této příležitosti informován o plánech rozvoje regionu. Měly být zde postaveny dvě až tři lanovky, tři lyžařské vleky, pět až šest sjezdových drah.[121] V říjnu 1945 znovuzahájila provoz lanovka na Černou horu.[122] V roce 1946 byl obnoven provoz na Masarykově silnici na Zlatém návrší.[123] Obnoveny naopak nebyly předválečné sáňkové výtahy ve Špindlerově Mlýně a v Jánských lázních a ani ve *Szklarske Porębě*, ačkoli o to přinejmenším na polské straně místní úřady usilovaly.[124] Turistická návštěva Krkonoš přesto zůstala v zimě 1944/45 za očekáváním. Nebylo to dané jen obavou z bezpečnostní situace v bývalém německém území, ale i dopravními problémy: „Mnoho lidí odradil nejistý jízdní řád. Nádražní informační služba byla bezradná, výpravčí úředníci byli obléháni zástupy, ale nemohli nikomu spolehlivě říci, kdy a kam opravdu dojede."[125] Malá návštěva hor hrozí povzbudit poražené Němce „...tajně se radující z našeho sebemenšího neúspěchu".[126]

Od roku 1946 ale začala návštěvnost českého pohoří rychle narůstat, zejména díky odborové rekreaci, fenoménu v meziválečné době neznámému, neboť odborové svazy tehdy nevlastnily žádné rekreační objekty. V létě 1945 se odborové rekreace zúčastnily v Československu čtyři tisíce pracujících, v následujících třech

117 S. LENARTOWICZ, *Z wędrówki po Sudetach*, s. 18.

118 Jacek POTOCKI, *Rozwój zagospodarowania turystycznego Sudetów od polowy XIX wieku do II wojny światowej,* Jelenia Góra 2004, s. 79–80.

119 Krzysztof MAZURSKI, *Historia turystyki sudeckiej*, Kraków 2012, s. 486.

120 Tamtéž. Blíže viz: Marcin ZAREMBA, *Wielka Trwoga. Polska 1944–1947*, Warszawa 2012.

121 *Krkonoše do českých rukou,* Hostimil, časopis hostinských, hotelových a lázeňských podniků: orgán Ústředního svazu pro cizinecký ruch v Čechách a na Moravě, 15. 8. 1945.

122 Zdeněk KROK, *Lanová dráha na Černou horu v Krkonoších zahájila provoz*, Turistické noviny 1, 1945, č. 16, 7. 12. 1945, s. 1.

123 *Doprava je život, růst a pokrok Krkonoš*, Horské prameny 2, 1945–46, s. 44.

124 APWOJG, f. Wydział powiatowy, kart. 126, složka: Sprawozdania referatu turystyczno-uzdrowiskowego, rok 1949–1950, č. 66, *Sprawozdanie, 17. 1. 1949*.

125 Robert ŠTECH, *Osvobozené Krkonoše*, Svobodné noviny, 30. 3. 1946, s. 1.

126 Tamtéž.

letech 35, 81 a 131 tisíc.[127] V roce 1948 zamířilo ze 131 tisíc československých odborových rekreantů 40 tisíc do Krkonoš.[128] Už koncem čtyřicátých let tak míra turistické návštěvnosti v českých Krkonoších překonala předválečné počty.[129] V roce 1953 navštívilo Krkonoše 210 tisíc odborářů.[130] Ze statistik této rekreace je zřejmé, že největším turistickým střediskem byl nadále Špindlerův Mlýn, následovaný Pecí pod Sněžkou.[131] Už v zimě 1945–46 přenocovalo ve Špindlerově Mlýně 21 tisíc hostů, což bylo sice méně než odhadovaných 27 tisíc v zimní sezóně v roce 1937, ale v roce 1950 byly jejich počty vyšší[132] a v dalších letech narostly až na pětinásobek předválečného počtu.[133] Data z Pece Pod Sněžkou také ukazují na strmý nárůst počtu ubytovaných, ze 42 tisíc v roce 1937 na 131 tisíc v roce 1965.[134] Dostupná data naznačují, že polské Krkonoše se na předválečnou úroveň v první polovině padesátých let nedostaly. Návštěvnost *Szklarske Poręby* činila v červenci 1949 3500

127 AKMV, f. Flégl, karton AM, *Rekreace ÚRO,* s. 4, rukopis, autor Emil Flégl, nedatováno, přibližně 1948.

128 Tamtéž, s. 7.

129 Už na počátku šedesátých let se odhadovala kapacita ubytovacích zařízení v Malé Úpě na 3385 lůžek, zatímco v meziválečné době to bylo 1120 lůžek. (Lioba BEYER, *Kleinaupa/Malá Úpa unter der Schneekoppe im Riesengebirge,* Regensburger Beiträge zur Regionalgeogprahie und Raumplanung, sv. 12, 2009, s. 65.)

130 Vlastislav HÄUFLER, *Horské oblasti v Československu a jejich využití*, Praha 1955, s. 253. Pohled na mapu rozmístění rekreačních středisek a zotavoven pro mládež Ústřední Rady Odborů ukazuje, že drtivá většina připadala v českých zemích na Krkonoše. (AKMV, f. Flégl, karton AM, *Rekreace ÚRO,* s. 7, rukopis, autor Emil Flégl.) Také podle statistiky centralizované podnikové rekreace ROH a okresních statistik z roku 1953 byly Krkonoše nejnavštěvovanějším českým pohořím. V roce 1953 je navštívilo 210 tisíc, zatímco Šumavu, Krušné hory nebo Jeseníky jen okolo 20 tisíc. Krkonoše zaostávaly pouze za Vysokými Tatrami s jejich 260 tisíci návštěvníky. Jizerské hory autor nesledoval. (V. HÄUFLER, *Horské oblasti v Československu a jejich využití,* s. 253).

131 Sčítání lidu napočítalo 1. 3. 1950 v krkonošských letoviscích tyto počty přítomných obyvatel, z nichž byla většina turistů: Špindlerův Mlýn 5882, Rokytnice nad Jizerou 3385, Pec pod Sněžkou 2620, Jánské Lázně 2600, Harrachov 2013 (*Sčítání lidu a soupis domů a bytů v republice Československé ke dni 1. března 1950*, s. 80–87).

132 V okamžiku sčítání lidu 1. 3. 1950 můžeme odhadnout, že zde bylo 2,7 tis. ubytovaných turistů (*Sčítání lidu a soupis domů a bytů,* s. 80–87. J. LOUDA – B. ZÁZVORKOVÁ, *Špindlerův Mlýn*, Praha, Litomyšl 2007, s. 57), zatímco za celý březen 1937 zde můžeme odhadnout jejich počet na 6 tisíc. (*Zprávy státního úřadu statistického* 19, 1938, č. 27, s. 210, 212).

133 Podle statistik bylo v roce 1937 ubytováno za celý rok ve Špindlerově Mlýně 51 tisíc hostů (Zprávy státního úřadu statistického 19, 1938, č. 27, s. 210). V roce 1970 to bylo 250 tisíc (J. LOUDA – B. ZÁZVORKOVÁ, *Špindlerův Mlýn*, s. 59).

134 *Sčítání lidu a soupis domů a bytů v republice Československé ke dni 1. března 1950*, s. 80–87. R. REIL a kol., *Pec pod Sněžkou,* s. 202.

osob,[135] což bylo o hodně méně než v červenci 1936, kdy jich bylo 12 tisíc.[136] Návštěvnost celých polských Krkonoš za rok 1951 byla odhadována na 90 tisíc,[137] tedy třikrát méně než před válkou,[138] a úřady vyjadřovaly přání, aby se návštěvnost dostala aspoň na 150 tisíc ročně.[139]

Státní hranice

Ačkoli v době pádu Třetí říše obsadily horské partie oddíly Rudé armády, předávaly již v polovině května rychle pravomoci přicházejícím jednotkám českým a počátkem června polským. Polské úřady pokládaly za samozřejmé, že se bývalá hranice ČSR-Německo stane novou hranicí polskou. Polsko nemělo zájem obsazovat oblasti za historickou hranicí Čech a příchod polských jednotek na Broumovsko 22. 5. 1945[140] lze připsat poválečnému chaosu.

Zjištění průběhu hraniční čáry bylo snadné, neboť úřady Třetí říše nepřikročily k odstranění hraničních kamenů s označením CS a D.[141] Na hraničních kamenech začaly polské úřady záhy vyznačovat své nové území přimalováváním nožičky k německému písmenu D, čímž se změnilo na P. V roce 1949 zajistily přitesání nožičky na všech přibližně pěti stovkách hraničních kamenů v horách.[142]

Česká strana se nechtěla spokojit s obnovením předmnichovské hranice a ještě v květnu 1945 někteří aktivisté oživili plán z roku 1918 posunout státní hranici na sever, aby probíhala až pod hřebenem hor. Ovšem záhy bylo zřejmé, že Polsko nebude k územním ústupkům ochotné. Revizi hranice horlivě požadoval zmíněný Jindřich Ambrož. 2. června 1945 psal na ministerstvo zahraničí: „...je nezbytným zájmem našeho státu, aby hranice na Krkonoších byly radikálně mírovou smlouvou upraveny ve prospěch Československa, aby posunuty byly pod severní

135 Czeslaw MARGAS, *Kronika roku 1949,* Rocznik Jeleniogórski 4, 1967, s. 115.
136 Edmund SCZEPAŃSKI, *Turystyka i gospodarka powiatu Jeleniogórskiego do 1939 wieku*, Jelenia Góra 1993, s. 138.
137 M. HARTWICH, *Das schlesische Riesengebirge*, s. 116.
138 E. SCZEPAŃSKI, *Turystyka i gospodarka powiatu Jeleniogórskiego do 1939 wieku,* s. 56.
139 M. HARTWICH, *Das schlesische Riesengebirge*, s. 62.
140 Jana SÁGNEROVÁ, *Osídlování Broumovska v letech 1945–1947*, diplomová práce, FF UK, Praha 2008, s. 38.
141 Alois TIPPELT, *Eine Grenze, die versteinerte,* Riesengebirgsheimat, říjen 1953, č. 10, s. 2.
142 APWOJG, f. Wydział powiatowy, kart. 126, složka: Sprawozdania referatu turystyczno-uzdrowiskowego, rok 1949–1950, nr. 66, *Sprawozdanie za październik 1949 roku Referatu Turystyczno-Uzdrowiskowego Wydziału Powiatowego w Jeleniej Górze,* 1. 11. 1949.

svahy hor a tím získány málo obydlené obrovské lesní oblasti." [143] Podle něj měla demarkační čára probíhat na spojnici měst Görlitz, Jelenia Gora, Wałbrzych, případně navrhoval dvě skromnější varianty, vrcholky hor ale měly být rozhodně české. V polovině června také předal vlastnoručně zakreslené návrhy na změnu hranic místním jednotkám československé armády, třebaže byl v soukromých dopisech k uskutečnění plánu už skeptický.[144] V srpnu psal: „Zemské hranice na Krkonoších... jsou a patrně budou ještě neurčitou dobu obsazeny Poláky, kteří svoji demarkační čáru žárlivě střeží a mají ji zdůrazněnu i tabulkami... Nevíme dnes, jaké budou hranice zemské v Krkonoších, zda se podaří sesunouti je dolů do Slezska..."[145]

Ambrož se o menší revizi hranic ve prospěch Československa pokoušel ještě v roce 1947, kdy předložil návrh požadující přičlenění neobydleného území v rozsahu horního rozvodí řeky Jizery, což podle jeho představy mělo být pro druhou stranu akceptovatelnější než odevzdání nejvyššího hřebene hor a navíc toto území patřilo hydrologicky do Čech.[146] Pokud by ani toto nešlo prosadit, žádal alespoň připojit tzv. Strickerhäuserský klín, území o rozloze dva kilometry čtvereční s železniční tratí a nádražím umožňujícím cestování vlakem do Harrachova (dnešní osada Mýtiny). Začlenění tohoto území požadoval taktéž obnovený časopis Horské prameny a nazýval jej „ostrý klín nynějších polských hranic, hluboko zabíhající do našeho státního území."[147] Roku 1958 skutečně došlo k výměně za část svahu pod Mrtvým vrchem u Harrachova a v roce 1963 bylo obnoveno vlakové spojení do stanice Harrachov-Mýtiny.[148]

Osvobození také znamenalo zneprůchodnění hranice, kterou obsadila polská armáda a československá finanční stráž. Zatímco před válkou šlo snadno navštěvovat sousední zemi, nyní se situace změnila. V září 1945 přestal jezdit vlak mezi Harrachovem a *Szklarskou Porębou* (obnoven byl až v roce 2010).[149] Polské oddíly

143 SOAS, KMVJ, f. Ambrož, kart. 17, *č. 84 ž, věc: demarkační čára na Krkonoších,* 2. 6. 1945, dopis Jindřicha Ambrože ministerstvu zahraničních věcí.

144 „Marně, vojáci jsou jen prováděcím orgánem, mají rozkaz držeti historické hranice a neustoupí." (SOAS, KMVJ, f. Ambrož, kart. 17, *č. 104 ž, věc: demarkační čára na Krkonoších,* 14. 6. 1945, dopis Jindřicha Ambrože ministerskému radovi Františku Staškovi.)

145 SOAS, KMVJ, f. Klub československých turistů, kart. AP KČST 1938–1945, *Č. 188 ž, věc: pracovní sjezd značkářů KČT, barevné značení Krkonoš,* 2. 8. 1945, dopis Jindřicha Ambrože a Aloise Šolce ústředí KČT.

146 SOAS, KMVJ, f. Ambrož, kart. 17, *číslo j. 911 kons A., věc: Hranice na Krkonoších, 6. 4. 1947,* dopis Jindřicha Ambrože ústředí KČST.

147 Kulturní Rubrika, *Horské Prameny* 2, 1945–46, s. 44.

148 Viz Čeněk KADLEC, *Hry o hranice,* Praha 2001. Jaroslav SOVINSKÝ, *Státní hranice Československa a České republiky*, Praha 2005.

149 K. MAZURSKI, *Historia turystyki sudeckiej,* s. 381.

také vyhlásily už někdy v červnu zákaz užívání hřebenové cesty jdoucí po hranicích, která byla před válkou turistům z Československa běžně přístupná. Toto opatření bezpochyby zkomplikovalo návštěvu hor. Nevíme, jakou roli v tom hrály snahy Československa posunout hranici, nebo to bylo součástí úsilí polské armády zvládnout chaos v pohraničí. Pamětník vzpomíná, že polské jednotky uzavřely frekventovanou cestu od Luční boudy na Sněžku bez varování.[150] V srpnu uváděly české zdroje, že jejich sousedé „nikoho cestou od Špindlerovy boudy kol Boudy prince Jindřicha k Obří boudě nepropustí."[151] V prosinci apelovala konference turistických spolků v Jelení Hoře, aby armáda uvolnila režim na hranicích.[152] Zdá se, že polští turisté, kteří chtěli navštívit pásmo poblíž hranice, museli tehdy žádat o propustky. Dobové mapy zachycují místo kontroly propustek u obce Karpacz a pohraniční strážnici u Szklarske Poręby.[153]

V květnu 1946 čeští turisté s potěšením konstatovali, že hřebenová cesta na Sněžku je otevřena.[154] Sice máme doklady o polsko-české nevraživosti na vrcholu Sněžky i v únoru 1947, kdy přestala česká strana dodávat vodu a Poláci zase hrozili, že odstřihnou český objekt od elektrického proudu, ale po uzavření československo-polské smlouvy v březnu téhož roku se vztahy zlepšily.[155] Zdá se, že poválečné uvolňování návštěv hor vrcholilo v této době. V srpnu 1947 se na Sněžce konalo setkání motocyklistů z obou zemí[156] a ještě v první polovině roku 1948 předpokládali úředníci okresu Jelení Hora, že má dojít k zavedení malého pohraničního sty-

150 Petr SRP, *Krkonošské paměti: Jak jsme dobývali Sněžku, rozhovor s Karlem Čelfínem*, Krkonoše. Jizerské hory: měsíčník o přírodě a lidech 41, 2008, č. 5, s. 12–13. Dne 13. července se čeští vojenští činitelé pokusili obsadit observatoř na vrcholku hory, avšak po protestech polských činitelů se zase stáhli. (P. SROKA, *Polsko-czechosłowackie awantury o Śnieżkę*, s. 31.)

151 SOAS, KMVJ, f. Klub českých turistů Jilemnice, karton AP KČST 1938–1945, *Č. 188 ž, věc: pracovní sjezd značkářů KČT, barevné značení Krkonoš,* 2. 8. 1945, dopis Jindřicha Ambrože a Aloise Šolce ústředí KČT.

152 *Turystyka górska*, Ziemia, Ilustrowany miesięcznik krajoznawczy, grudzień 1946, č. 9, s. 22.

153 Franciszek ZALUSKI – B. JARCZYŃSKI, *Mapka turystyczna Karkonoszy, Dolnośląska Spółdzielnia Turystyczna w Jeleniej Górze* [1946]. https://polska-org.pl/8730726,foto.html?idEntity=3432265 (14. 7. 2022). *Karkonosze i Kotlina Jeleniogórska: mapa turystyczna* [kartografický dokument], 1:75 000, Warszawa 1948. https://polska-org.pl/4761927,foto.html Franciszek ZALUSKI – B. JARCZYŃSKI, *Mapka turystyczna Karkonoszy, Dolnośląska Spółdzielnia Turystyczna w Jeleniej Górze* [1946]. https://polska-org.pl/8730726,foto.html?idEntity=3432265 (14. 7. 2022).

154 SOAS, f. Klub českých turistů. *Klub českých turistů Jilemnice, kniha protokolů,* nestránkováno, Zápis o výborové schůzi odboru KČT v Jilemnici dne 7. května 1946 ve 20 hod.

155 P. SROKA, *Polsko-czechosłowackie awantury o Śnieżkę*, s. 31.

156 Andrzej MATEUSIAK, *Kalendarium 50-lecia oddziału PTT-PTTK 1946–1997*, 1997, https://jbc.jelenia-gora.pl/dlibra/show-content/publication/edition/18686?id=18686 (20. 12. 2021).

ku mezi oběma zeměmi a očekávali příliv československých turistů.[157] Z toho pochopitelně po vypuknutí studené války sešlo.

V prosinci 1947 uzavřely polské pohraniční stráže (Wojsko Ochrony Pogranicza) opět cesty na pohraničním hřebenu.[158] Tehdy byli zástupci obce *Szklarska Poręba* informováni, že pohraničníci přejímají pásmo podél hranice[159] a že turistický výstup na Sněžku bude možný jen po výslovném – třebaže ústním – povolení.[160] Jinde se uvádělo, že je nutno předem předložit seznam turistů a turisté museli před výstupem na Sněžku odevzdat svůj občanský průkaz.[161] Záhy směly na polské straně navštěvovat Sněžku pouze organizované skupiny[162] a na vrcholu spolu nesměli čeští a polští turisté hovořit.[163] Obecně bylo zakázáno pohybovat se v pásmu pět set metrů od hranice, což pro Poláky znamenalo znepřístupnění velké části pohoří. Na situaci si stěžovali polští organizátoři turistického ruchu, kteří navrhovali zmírnění restrikcí a usnadnění návštěvy českých hor formou tzv. malého pohraničního styku, tj. pouze s občanskou legitimací.[164] Stráž hranic nicméně neustoupila. Na české turisty dopadly tyto restrikce méně, nicméně taktéž citelně: Na rozdíl od předválečných časů především nešlo putovat po hřebenové cestě a samozřejmě bylo téměř nemožné navštívit části hor ležící za státní hranicí.

Pravděpodobným důvodem restrikcí bylo, že v Polsku tehdy eskalovaly ozbrojené konflikty mezi antikomunistickými paramilitárními jednotkami (např. bojovníci bývalé Zemské armády) a vládou. Tyto konflikty se nevyhnuly ani Krkonošům. Odbojové akce zde byly ale slabší než na východě Polska a většinou se jed-

157 APWOJG, f. Wydział powiatowy, kart. 126, složka: Turystyka rok 1948, nr. 63, *W. Tabaka, Wydział powiatowy w Jeleniej Górze, nr. S. III. 2/10/1948*, dopis starosty jelenohorského okresu Wojciecha Tabaky státní cestovní kanceláři Orbis. Též: APWOJG, f. Wydział powiatowy, kart. 126, složka: Turystyka rok 1948, nr. 63, *Wydział powiatowy w Jeleniej Górze, Oddział turystyki, Sprawozdanie,* 30. 6. 1948, zpráva referenta turistiky okresního úřadu Jelení Hora Władysława Mostowského.

158 Tomasz RZECZYCKI, *Schronisko „Bronisława Czecha" (Schlingelbaude) – dwadzieścia jeden lat w Polsce*, Rocznik Jeleniogórski 42, 2010, s. 168.

159 M. HARTWICH, *Das schlesische Riesengebirge*, s. 95.

160 Tamtéž, s. 96.

161 Tamtéž, s. 95.

162 K. MAZURSKI, *Historia turystyki sudeckiej,* s. 383. Zatímco Mazurski klade tuto událost do roku 1947, Rzeczycki uvádí, že definitivně nastala až v roce 1949. (T. RZECZYCKI, *Schronisko na Śnieżce w PRL*, s. 139)

163 ARM, složka: Verschiedene Reden und Beitrage von JUDr. Dienelt, *Ein Besuch in Trautenau Ende April 1954*, nedatováno, přibl. 1954.

164 APWOJG, f. Wydział powiatowy, kart. 126, složka: Sprawozdania referatu turystyczno-uzdrowiskowego, rok 1949–1950, nr. 66, *Osiągnięcia na polu turystyki i sportu na terenie Karpaczu od 1945–49 (luty)*, 9. 3. 1949.

nalo o vylepování a rozšiřování letáků.[165] Jedna opoziční skupina vydávala v letech 1945/46 ilegální časopis. Čtyři desítky jejich pozatýkaných aktivistů dostaly několikaleté tresty a dva vůdci byli dokonce odsouzeni na smrt (byli ale omilostněni a po amnestii v roce 1956 poruštěni).[166] V roce 1948 došlo k přepadu banky ve *Szklarske Porębě* skupinou Zemské armády.[167] Další odbojová skupina působila na Jelenohorském gymnáziu v roce 1949, věnovala se především rozšiřování letáků a jejich devět členů bylo po odhalení odsouzeno k několikaletým trestům.[168] Naopak z české strany hor nemáme žádné doklady o antikomunistickém terorismu. Ten se koncentroval spíše na tradičně vnitrozemské oblasti, případně ve formě převaděčství na hranice s Bavorskem a Rakouskem.

Návštěvník z NDR popisuje polské Krkonoše na počátku padesátých let jako opuštěné hory, kde v nejvyšších částech potkával jen malé skupiny turistů.[169] Od roku 1950 byla dokonce od podzimu do jara uzavřena polská chata na Sněžce a během následujícího desetiletí byl její stav označován za bídný.[170] Ovšem i v době částečného uzavření polských hor zdejší turismus v omezené formě pokračoval a horské boudy poskytovaly desítky tisíc noclehů ročně.[171] Určité uvolnění nastalo v červnu 1955, kdy přestali pohraničníci vybírat od turistů mířících na hřebeny hor občanské průkazy a vydávat žetony, ale spokojili se jen s odevzdáním seznamu členů turistických výprav.[172] Teprve od června 1956 byla na polské straně opět povolena individuální turistika.[173] Zdá se, že již v této době se mohli čeští i polští turisté individuálně setkávat na částech hřebenové cesty v úseku Vysoké kolo – Špindlerova bouda a Sněžka – Jelenka, jak alespoň naznačuje česká i polská turistická mapa

165 Rafał WNUK (ed.), *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956*, Warszawa, Lublin 2007, s. 498–524.

166 Justyn BILSKI, *Gazeta „Wolność" jako organ propagandy Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość na Dolnym Śląsku*, Rocznik Jeleniogórski 49, 2019, s. 119–120.

167 Marcin ZAWILA, *Zaporczycy na ziemi Jeleniogórskiej. Przyczynek do powojennych dziejów. Żołnierzy AK z Lubelszczyzny (1945–1948)*, Rocznik Jeleniogorski 35, 2003.

168 Robert KLEMENTOWSKI – Wojciech SZCZEREPA, *Jeleniogórskie Orlęta,* Jelenia Góra 2021.

169 ARM, složka: Verschiedene Reden und Beitrage von JUDr. Dienelt, *Ein Besuch in Trautenau Ende April 1954*, nedatováno, přibl. 1954.

170 T. RZECZYCKI, *Schronisko na Sniežce w PRL*, s. 141.

171 T. STEĆ – W. WALCZAK, *Karkonosze*, s. 273.

172 Tomasz RZECZYCKI, *Schronisko „Wierchy" na grzbiecie Karkonoszy*, Rocznik Jeleniogórski 44, 2012, s. 158.

173 K. MAZURSKI, *Historia turystyki sudeckiej,* s. *438.*

z roku 1957.[174] O rok později bylo turistické letovisko Karpacz vyňato z pohraničního pásma, což dále usnadnilo jeho turistickou návštěvu.[175] České úřady si ale ihned po uvolnění stěžovaly, že se Poláci a Češi na Sněžce volně setkávají, vyměňují si peníze a společně navštěvují restaurace na obou stranách hranice.[176] Nelegální překračování hranic, ať už na základě zabloudění, nebo úmyslné se objevovalo v celém sledovaném období, ale kulminovalo především na počátku uzavření hranic polskými úřady, než se rozkřiklo, že československí občané bývají zadržováni i velmi dlouhou dobu.[177] Dokonce kolovaly fámy, že jsou zadržení občané ČSR hromadně posíláni na výstavbu Varšavy,[178] případně na škrábání brambor v kasárnách.[179]

Turistické spolky a vlastnictví bud

Hlavním organizátorem poválečné horské turistiky byly polské a české spolky, jilemnická odbočka *Klubu československých turistů* a jelenohorská odbočka *Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego*. Český turistický spolek existoval v Jilemnici už koncem 19. století a jeho činnost se koncentrovala v západních Krkonoších blízkých české jazykové hranici a patřících navíc česky smýšlejícím hrabatům Harrachům. Tento spolek ovšem nemohl konkurovat početnějšímu a bohatšímu vrchlabskému *Riesengebirgsvereinu (RGV)*. Po roce 1918 se jilemničtí turisté (Krkonošská župa KČT) ale stali díky státní podpoře podobně významným činitelem péče o turistiku a ochranu přírody. Jižní strana předválečných Krkonoš měla díky činnosti jilemnických turistů dvojjazyčné turistické značení, některé objekty horských bud byly v českém vlastnictví nebo nájmu, případně s českou obsluhou. Pro českou krkonošskou turistiku byl skutečnou katastrofou Mnichov. Krkonošská župa KČT ztratila záborem Sudet čtyři ze svých sedmi odborů (Jablonec, Trutnov, Vrchlabí, Poniklá), které se v okupovaných Sudetech musely rozpustit a zbyly pouze odbory v Jilemni-

174 *Krkonoše* [kartografický dokument], red. Ivan Beneš, 1:75 000, Praha 1957. *Szlaki turystyczne Sudetów. Część zachodnia*, 1:180 000, 1957.

175 *Nadanie Praw Miejskich dla miasta Karpacza*... http://www.strzelec.wczasy.pl/historia/histb/rzep_m/rzep_m.html (20. 12. 2021).

176 M. BARTOŠ, *Historie krkonošských bud*, s. 261.

177 Jiří FRIEDL – Zdeněk JIRÁSEK, *Rozpačité spojenectví. Československo-polské vztahy v letech 1945–1949*, Praha 2008, s. 331.

178 Rozhovor s respondentem J. H. (narozen 1940), 5. 5. 2022.

179 Rozhovor s respondentkou L. H. (narozena 1939), 15. 5. 2022.

ci, ve Vysokém nad Jizerou a Nové Pace.[180] Dvojjazyčné směrovky byly odstraněny a boudy v českém vlastnictví zabrány nebo je jejich majitelé museli prodat. Proud českých turistů se výrazně zmenšil, což přineslo ztráty i krkonošským německým hoteliérům, podobně jako vymizení klientely židovské. Jilemničtí turisté se naposledy sešli v říjnu 1940 a potom až v červnu 1944, nicméně organizace existovala formálně po celou válku.[181]

Od května 1945 ale vznikaly odbory nové, resp. obnovovaly se odbory po záboru Sudet rozpuštěné. Už v říjnu 1945 měla župa devět odborů a počet členů jilemnické skupiny vzrostl ze 120 v roce 1944 na 400, čímž se řadila k největším organizacím čtyřtisícového podhorského města. Mezi členy převažovala starší generace a vedení spolku patřilo podobně jako před válkou k městské honoraci.[182] Po Únoru bylo zřejmé, že hlavním aktérem ochrany přírody a podpory turistiky již nebudou turistické spolky fungující na bázi dobrovolných příspěvků ale stát nebo masové společenské organizace státem podporované. Poslední schůze jilemnických turistů se konala v listopadu 1948 a poté byla organizace sloučena se Sokolem do jedné tělovýchovné organizace, která nadále pečovala o turistické značení.[183]

Na slezské straně Krkonoš před válkou pochopitelně žádné polské turistické organizace neexistovaly a polští turisté sem přicházeli jako cizinci. Nicméně turistické organizace byly v předválečném Polsku významné a osídlenci Krkonoš založili záhy po příchodu odbočky turistických spolků, které převzaly agendu a činnost zrušeného RGV. Odbočka Polské tatranské společnosti (*Polskie Towarzystwo Tatrzańskie, PTT)* existující před první světovou válkou v Krakově byla v Jelení Hoře založena v srpnu 1946. Město se dokonce stalo sídlem jejího celoslezského ústředí, neboť válkou zničená Vratislav nepřipadala v úvahu a Lehnice, kde dočasně sídlily krajské úřady, byla příliš daleko od turistických míst.[184] V této době se uvádělo, že by PTT měl být hlavním pečovatelem o hory, přičemž se před-

180 Jelikož se odbory KČT ve Vysokém a v Jilemnici nacházely v obcích ležících u hranic, byla jejich činnost podstatně omezena. O vedení zmenšené župy projevovala zájem novopacká organizace, a když byla odmítnuta, přidala se k župě Českého ráje.

181 SOAS, KMVJ, f. Klub českých turistů Jilemnice, karton AP KČST 1938–1945, *Zápis o ustavující schůzi župního výboru Klubu českých turistů, župy krkonošské se sídlem v Jilemnici, konané ve středu dne 31. října 1945 o 16 hodině v zasedací síni městské radnice v Jilemnici*.

182 Tamtéž.

183 SOAS, f. Klub českých turistů, *Klub českých turistů Jilemnice, kniha protokolů*, zápis o schůzi odboru KČT konané dne 16. listopadu 1948.

184 Ivo LABOREWICZ, *Wznowienie działalnosci Oddzialu PTT w Jeleniej Górze w 1949,* Sudety: Przyroda-kultura-historia 8, 2009, č. 3, s. 17.

pokládala jeho finanční podpora klimatickými komisemi jednotlivých letovisek.[185] V čele jelenohorského oddílu stanul formálně starosta města, ve funkci výkonného místopředsedy se vystřídalo více osob, avšak v prvních letech zde nebyla žádná tak výrazná osobnost, jako byl předseda jilemnických turistů Jindřich Ambrož.[186] K čelným aktivistům patřil autor jednoho z prvních průvodců Stanisław Taczak, který byl před válkou vojákem z povolání, podobně jako mnozí další vedoucí polské turistiky.[187] Od počátku padesátých let se jako vůdčí osobnost Krkonošské turistiky vyprofiloval Tadeusz Steć (1925–1993), autor průvodců pohořím.[188] V Polsku byly ale před válkou turistické organizace dvě, vedle krakovské ještě mladší varšavská zvaná Polská vlastivědná společnost (*Polskie Towarzystwo Krajoznawcze*). Ta si založila svůj odbor v Jelení Hoře v roce 1947. Obě organizace měly vůči sobě odtažitý vztah a byla mezi ně rozdělena péče o jednotlivé turistické cesty a vlastnictví bud.[189] Obě organizace byly sjednoceny a podřízeny státu v letech 1949–1950, avšak komunistická vláda se na rozdíl od Československa nepokusila tento spolek sloučit s jinými organizacemi a existoval po celé sledované období.

Na horskou turistiku a rekreaci měla velký dopad také změna vlastnictví horských bud. Zatímco v předválečných horách byla většina v rukou jednotlivců a pouze menšina patřila nějaké organizaci, případně státu (např. bouda Výrovka byla ve vlastnictví československé armády), začlenění Sudet do Říše znamenalo ztrátu bud vlastněných českými spolky a státními orgány, případně nucený prodej bud vlastněných českými občany. V posledních měsících války byly obsazeny jednotkami wehrmachtu, SS, vlasovců nebo oddíly Hitlerjugend[190] a sloužily jako ozdravovny nebo ubytovny při vojenských cvičeních. V květnu 1945 obsazovala boudy ležící poblíž hranic sovětská armáda, vystřídaná záhy jednotkami českoslo-

185 APWOJG, f. Wydział powiatowy, kart. 126, složka: Sprawozdania referatu turystyczno-uzdrowiskowego, rok 1949–1950, nr. 66, *Protokol z delegacji referenta turystyczno-uzdrowiskowego w Wydziale Powiatowym w Jeleniej Gorze z posiedzienia Komisii Klimatycznej w Karpaczu w dniu 9. IX. 1949 r.*

186 A. MATEUSIAK, *Kalendarium 50-lecia oddziału PTT-PTTK 1946–1997.*

187 Lech RUGAŁA, *Stanisław Taczak (1905–1985) – pierwszy powojenny przewodnik karkonoski*, 2007 http://rugala.sweb.cz/gazda.htm (31. 12. 2021)

188 Tadeusz STEĆ, *Wycieczki i wczasy jednodniowe z Jeleniej Góry*, Warszawa 1952. Tadeusz STEĆ, *Zamek Chojnik*, Warszawa 1952.

189 APWOJG, f. Wydział powiatowy, kart. 126, složka: Sprawozdania referatu turystyczno-uzdrowiskowego, rok 1949–1950, nr. 66, *Sprawozdanie za październik 1949 roku Referatu Turystyczno -Uzdrowiskowego Wydziału Powiatowego w Jeleniej Górze*, 1. 11. 1949.

190 Mario MORGNER – Jens BAUMANN, *Kulturregion Riesengebirge – Die Wiesenbaude*, Norderstedt 2013, s. 83, 94.

venskými a polskými. Osvobození hor pochopitelně znamenalo převod všech bud z německého vlastnictví do vlastnictví státu nebo občanských spolků, v některých případech byly vráceny původním majitelům. Boudy zestátněné byly svěřeny do rukou tzv. národních správců.[191] Už 11. května 1945 dostala jilemnická organizace Klubu československých turistů od pražského ústředí příkaz zabavit majetek turistických spolků německých včetně spořitelních knížek.[192] O čtyři dny později bylo upřesněno, že jde o chatu RGV v Dolních Mísečkách a chatu nacisty zrušeného sociálně demokratického spolku Naturfreunde. Dále měla zajistit navrácení předválečného majetku KČT v horách: Kolínské boudy a turistické restaurace ve Vrchlabí[193] a též zabrat objekty získané RGV během války, Maxovku na Rýchorách a rozhlednu na Žalém darovanou RGV hrabětem Harrachem.[194] Další Češi se hlásili o svůj majetek ztracený v roce 1938, např. Alžběta Půhonná (* 1882), majitelka boudy Dvoračky, donucená po záboru Sudet prodat objekt za nízkou cenu jednomu rokytnickému Němci a odstěhovat se do Prahy.[195] Už 17. května 1945 se znovu ujala svého bývalého majetku a vrátila do spořitelny v Jilemnici peníze, které obdržela po vynuceném prodeji objektu.[196]

Po únoru 1948 následovalo zestátnění bud nebo převedení bud vlastněných spolky do majetku nově vytvořených masových organizací. Národní správci je nezískali do svého vlastnictví, ale stali se z nich běžní státní zaměstnanci. Boudy byly tehdy taktéž zabavovány majitelům předválečným, jimž byly navráceny po roce 1945 (Dvoračky, Hotel Černý). Hlavními vlastníky se staly dvě nově vytvořené organizace: *Revoluční odborové hnutí* (ROH) a národní podnik *Hostin-*

191 V některých případech přešel takto objekt do rukou českých zaměstnanců, kteří zde působili v době Třetí říše (např. Erlebachova bouda). (R. SUCHOMEL, *Die deutsche Minderheit in Ostböhmen,* s. 277.)

192 SOAS, KMVJ, f. Ambrož, kart. 17, *č. 56 ž, věc: zajištění muzea Riesengebirgsmuzeum ve Vrchlabí*, 24. 5. 1945, dopis Jindřicha Ambrože Zemskému národnímu výboru.

193 SOAS, KMVJ, f. Ambrož, kart. 17, *č. j. 1829, věc: zajištění turistického majetku, dopis ústředí KČT župě Krkonošské*, 15. 5. 1945.

194 SOAS, KMVJ, f. Ambrož, kart. 17, *č. 35 ž, věc: zajištění jmění spolku Riesengebirgsverein Landesguppe Sudettengau, e.V. Hohenelbe*, dopis Jindřicha Ambrože a ing. Aloise Šolce Okresnímu národnímu výboru Vrchlabí, 14. 5. 1945.

195 Bouda původně patřila Harrachovskému velkostatku a Alžběta Půhonná ji získala do pronájmu společně se svým manželem v roce 1921. Po jeho úmrtí vedla boudu sama a v roce 1928 ji koupila. Boudu prodala po Mnichovu za 435 tisíc korun, což byla asi polovina její skutečné ceny. (SOAS, KMVJ, f. Ambrož, kart. 34, *Předseda župy, č. 75 ž, věc: Dvorská bouda nad Rokytnicí n/Jiz, 2. 6. 1945,* dopis Jindřicha Ambrože ústředí KČT.)

196 SOAS, KMVJ, f. Ambrož, kart. 34, *Protokol sepsaný u místního národního výboru v Jilemnici dne 10. ledna 1947*.

ské podniky československých hotelů v roce 1953 přejmenovaný na *Restaurace a Jídelny* (RaJ).[197] V roce 1963 byl z něho ve snaze o decentralizaci vytvořen národní podnik *Krkonošské hotely*.[198] Menšinu podniků si mohly ponechat masové organizace (např. *Svaz tělovýchovy*, kam přešly boudy vlastněné klubem turistů). Od počátku padesátých let také získávaly menší horské boudy i jednotlivé podniky pro rekreaci svých zaměstnanců a v šedesátých letech jim patřila většina lůžek z ubytovacího fondu Krkonoš.[199] Ubytování na podnikových chatách bylo snáze dosažitelné než výběrová rekreace v hotelech ROH, ale tyto chaty mohly nabídnout jen skromný komfort, neboť v některých případech nebyly před odsunem ani využívány k rekreaci, ale k bydlení. Teprve od šedesátých let je podniky svépomocí upravovaly k rekreaci zaměstnanců, např. rozdělením půdních prostor na pokojíčky.[200]

Na polské straně měla boudy ve své správě delší čas armáda a teprve v listopadu 1945 je předávala do rukou civilních orgánů.[201] Většinu bud na polské straně převzala nejprve v říjnu 1946 vládní cestovní kancelář Orbis a od května 1947 *Polskie Towarzystwo Tatrzańskie,*[202] nejstarší polská turistická organizace založená již před první světovou válkou 1873 v Krakově. Menší část bud převzala její varšavská konkurentka *Polskie Towarzystwo Krajoznawcze*. Po jejich sloučení provozovala boudy jednotná turistická organizace a koncem padesátých let nabízela 1270 míst k ubytování v jedenácti boudách, ovšem většina ubytovacích kapacit v regionu, přibližně osm tisíc lůžek, se nacházela v letoviscích a připadla polské obdobě ROH zvané Fond zaměstnanecké rekreace (*Fundusz Wczasów Pracowniczych*).[203]

Rozšířená byla kritika technického stavu bud a např. se uvádělo, že dostatečně reprezentativní k přijímání zahraničních hostů je pouze bouda Odrodze-

197 Pavel MÜCKE, *Šťastnou cestu…?!,* s. 183.

198 R. REIL a kol., *Pec pod Sněžkou,* s. 201. Podle statistik vypadaly v roce 1965 vlastnické poměry v letovisku Pec pod Sněžkou takto: 206 podnikových chat (5152 lůžek), 7 dětských ozdravoven (145 lůžek), 19 zotavoven ROH (686 lůžek), 19 závodů Krkonošských hotelů (794 lůžek). (tamtéž, s. 202). V téže době vlastnily ve Špindlerově Mlýně 26 objektů Hotely Krkonoše a 25 ROH (J. LOUDA – B. ZÁZVORKOVÁ, *Špindlerův Mlýn*, s. 58).

199 M. BARTOŠ, *Historie krkonošských bud*, s. 86.

200 Za tuto informaci děkuji anonymnímu autorovi posudku této studie.

201 T. RZECZYCKI, *Schronisko na Sniežce w PRL*, s. 132–133.

202 Tamtéž, s. 132–137.

203 K. MAZURSKI, *Historia turystyki sudeckiej,* s. 487–488.

nie (býv. Jugendkammhaus Rübezahl).[204] V roce 1959 polské úřady konstatovaly, že Slezská bouda na Sněžce odstrašuje domácí i zahraniční turisty.[205] O dva roky později psal tisk o plánech ji zbourat a zřídit zde modernistický objekt ve tvaru tří obřích disků.[206] Tato kontroverzní stavba zde v letech 1966–1974 skutečně vznikla.

Na české straně byl stav bud z počátku lepší,[207] ovšem koncem padesátých let jsou také odtud zprávy o žalostném stavu objektů. Referent Vrchlabského národního výboru uváděl: „Vážné starosti nám působí i stav horských chat, zejména těch, které jsou majetkem Restaurací a jídelen. Nedostatečná kapacita stavební výroby v našem okresu je příčinou nedostatečné stavební údržby horských objektů."[208] Přesto vyjadřovali v roce 1963 polští turisté údiv nad čistotou a skvělou obsluhou v restauraci čtvrté cenové skupiny ve Špindlerově Mlýně, a tázali se, jak asi vypadá restaurace cenové skupiny první?[209]

Turistické cesty

Zatímco se krátce po příchodu do hor polští obyvatelé příliš nevěnovali stavu turistických cest, neboť se systémem jejich značení i údržby nebyli obeznámeni, čeští autoři o nich psali ihned po válce. Deník Svobodné slovo kritizoval už v létě 1945 stav turistického značení, kdy byly strhány německé směrovky, ale české dosud instalovány nebyly, a s nadcházející zimou začínají být hory bez orientačních tabulek nebezpečné.[210] Jilemničtí turisté odmítali nápad pražského ústředí zcela změnit barvy značených cest, neboť předválečné barvy jsou důkladné, barvených značek jsou tisíce a jsou vyznačeny na dosud vydaných mapách, k nimž existují tiskařské plotny, které by bylo nutno předělat. Ve špatném stavu jsou především

204 APWOJG, f. Wydział powiatowy, kart. 126, složka: Turystyka rok 1948, nr. 63, *Wydział powiatowy w Jeleniej Górze, nr. S.T. 44/V/50,* dopis místostarosty okresu Jelení Hora Ludwika Jakieleka vedoucímu ústředí Polského vlastivědného spolku, květen 1950.

205 T. RZECZYCKI, *Schronisko na Sniežce w PRL*, s. 33.

206 Neue Baude auf der Schneekoppe, *Die Brücke zur Heimat. Zeitschr. für Kieler im Ausland,* 2. 12. 1961.

207 Autor monografie o Krkonoších oceňoval, že z nich zmizely nevkusné předválečné harfenice. (Josef DOSTÁL, *Krkonoše*, Praha 1954, s. 97).

208 Ohlas k článku v Pochodni, *Krkonoše*, Pochodeň, 6. 3. 1959, s. 3.

209 Andrzej MATEUSIAK, *Turystyczne rajdy narciarskie PTTK w Karkonoszach*, Rocznik Jeleniogórski 53, 2021, s. 122.

210 *Špatná orientace v Krkonoších*, Svobodné slovo, 28. 8. 1945, s. 4.

samotné cesty a zahájit za nynější situace přemalovávání značek by znamenalo způsobit v horách chaos.[211] Nově příchozí nadšenci se ale přesto do tohoto úkolu pustili[212] a obvykle se nespokojili jenom se změnou německého značení (kosočtverce a další symboly) za české pruhy, ale měnili i jejich barvu, což vyžadovalo změnu také na turistické mapě.[213] Pohled na českou turistickou mapu vydanou v roce 1948 ukazuje, že nové značení bylo v Krkonoších už hotové a v této podobě se v zásadě zachovalo až do dneška.[214] V přemalovávání značek byli čeští turisté tedy důslednější, než RGV po Mnichovu, který se spokojil pouze s odstraněním dvojjazyčných směrovek, ale samotné pásové značení vytvořené Klubem československých turistů nechal nedotečené, jak je patrné na mapě z roku 1940.[215] Plánu sjednotit značení v celých Krkonoších podle říšského vzoru bezpochyby zabránily válečné události.

Na straně polské byly německojazyčné směrovky po válce strhány, ale zhotovení nového značení probíhalo pomaleji. V roce 1949 bylo v okolí Karpacze nově vyznačeno pouze 35 kilometrů stezek, avšak není jasné, zda šlo jen o obnovu původního německého značení nebo vytváření nového.[216] Také se upozorňovalo, že by nemělo být opomenuto ani značení zimní tyčové,[217] ale turistické organizace na to nemají peníze.[218] V roce 1951 přejala polská turistická organizace český způsob značení hor (pruhy) a zrušila způsob německý (kosočtverce, různobarevná písmena a symboly).[219] Srovnání turistických map z 30. a počátku 60. let ukazuje, že síť

211 SOAS, KMVJ, f. Klub československých turistů, kart. AP KČST 1938–1945, *Č. 188 ž, věc: pracovní sjezd značkářů KČT, barevné značení Krkonoš,* 2. 8. 1945, dopis Jindřicha Ambrože a Aloise Šolce ústředí KČT.

212 SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 34, *číslo 211/247 župa, věc: názvosloví v Krkonoších, Návrhy Pece na přejmenování, vyjádření předsedy župy*, 30. 8. 1945, dopis Jindřicha Ambrože Ministerstvu pro vnitřní obchod.

213 Srv. *Spezialkarte vom Riesen- und Iser-Gebirge*, 1:80 000, Berlin-Reinickendorf 1934. *Krkonoše, soubor turistických map,* 1:100 000, Praha 1961.

214 Matěj SEMÍK – Jindřich AMBROŽ, *Krkonoše,* 1:50 000, Praha 1948. Srv. *Krkonoše, soubor turistických* map, 1:100 000, Praha 1961.

215 *Meinholds Wanderkarte vom Riesengebirge*, 1:50 000, Dresden 1940.

216 APWOJG, f. Wydział powiatowy, kart. 126, složka: Sprawozdania referatu turystyczno-uzdrowiskowego, rok 1949–1950, nr. 66, *Osiągnięcia na polu turystyki i sportu na terenie Karpaczu od 1945–49 (luty),* 9. 3. 1949.

217 APWOJG, f. Wydział powiatowy, kart. 126, složka: Sprawozdania referatu turystyczno-uzdrowiskowego, rok 1949–1950, nr. 66, *Sprawozdanie za wrzesień 1949 roku Referatu Turystyczno-Uzdrowiskowego w Wydziale Powiatowym w Jeleniej Górze*, 1. 10. 1949.

218 Tamtéž, 1. 11. 1949.

219 T. STEĆ – W. WALCZAK, *Karkonosze*, s. 278.

stezek se na polské straně nezvětšila a některé si zachovaly původní barvu.[220] Z hlavního polského letoviska Karpacz/Krumhübel, vedlo nadále 12 turistických stezek, jedna zanikla a jedna vznikla, původní barvu si zachovaly tři z nich a barva šesti se změnila. V případě největšího českého letoviska, Špindlerova Mlýna z něj před válkou vedlo 10 značek, v šedesátých letech to bylo ale už 14 značek a jen tři si zachovaly původní barvu.

Putování bylo v poválečných Krkonoších obtížné i proto, že nebyly nikde k dostání turistické mapy. Staré byly dávno vyprodány a vydávání nových bylo při tehdejším nedostatku papíru obtížné,[221] nicméně první vyšly již v roce 1946. Autoři slavné předválečné mapy 1:50 000 Matěj Semík a Jindřich Ambrož vydali její reprint,[222] stejně jako její zimní verzi,[223] přestože měli o celém počinu pochybnosti, když se dosud nevědělo, jak se které místo bude jmenovat a jakou barvu budou mít turistické značky.[224] Podobně jako před válkou byly na jejich mapě turistické stezky vyznačeny jednotně červenou barvou a pouze malá písmenka indikovala, zda se jedná o stezku žlutou, zelenou, červenou či modrou. O dva roky později ale vydali již mapu aktualizovanou, kde byly turistické cesty vyznačeny barevně.[225] Na další turistickou mapu Krkonoš musela veřejnost čekat až do roku 1957[226] a tato mapa v měřítku 1:75000 nedosahovala kvality mapy Semíkovy/Ambrožovy (např. na polské straně nebyly vyznačeny žádné turistické cesty).

Polští autoři stihli vydat první mapu Krkonoš stejně rychle jako jejich sousedé, už v roce 1946, ale její kvalita byla nesrovnatelně horší.[227] Jednalo se spíše o schematický plánek v měřítku 1:160 000 s řadou chyb a polskými názvy obcí, které se

220 Srv. *Spezialkarte vom Riesen- und Iser-Gebirge*, 1:80 000, Berlin-Reinickendorf 1934. *Krkonoše, soubor turistických map*, 1:100 000, Praha 1961.

221 SOAS, KMVJ, f. Klub československých turistů, kart. AP KČST 1938–1945, *č. 306 ž., věc: značkování, pojmenování cest a orientační tabulky*, dopis Jindřicha Ambrože správě lázní a sportovního střediska Špindlerův Mlýn, 19. 10. 1945, s. 3.

222 Matěj SEMÍK – Jindřich AMBROŽ, *Krkonoše* [kartografický dokument], 1:50 000, Praha 1946.

223 Matěj SEMÍK – Jindřich AMBROŽ, *Krkonoše. Podrobná mapa zimních cest* [kartografický dokument], 1:50 000, Praha 1946.

224 SOAS, KMVJ, f. Klub československých turistů, kart. AP KČST 1938–1945, *č. 306 ž., věc: značkování, pojmenování cest a orientační tabulky,* dopis Jindřicha Ambrože správě lázní a sportovního střediska Špindlerův Mlýn, 19. 10. 1945, s. 3.

225 M. SEMÍK – J. AMBROŽ, *Krkonoše* [kartografický dokument].

226 *Krkonoše* [kartografický dokument], red. Ivan Beneš, 1:75 000, Praha, 1957.

227 Viz též: Michal WOŹNIAK, *Kartografia turystyczna polskich Karkonoszy w okresie 1945–1990*, Rocznik Jeleniogórski 38, 2006, s. 151.

později neujaly.[228] Měřítko 1:75 000 měla polská mapa vydaná v roce 1947, avšak jednalo se o převzatou německou předválečnou mapu, kde chyběly např. některé stavby z druhé poloviny třicátých let.[229] Kvalitní a aktualizovaná mapa vyšla v roce 1948 v měřítku 1:75 000, avšak chyběly na ní turistické cesty.[230] Od té doby vydávání ustává a nové mapy *Karkonosz* vyšly až v letech 1957 a 1958.[231] První měla sice barevně vyznačené turistické cesty, ale byla velmi malého měřítka 1:180 000, bez vyznačení terénu. Druhá vyšla ve spolupráci s kartografickým ústavem v Praze v měřítku 1:75 000, obsahovala také jižní stranu hor s vyznačenými turistickými cestami, ovšem všechny byly červeně a barvy byly vyjadřovány počátečními písmeny. Tato mapa byla vydávána v následujících desetiletích v aktualizované podobě a s barevnými značkami většinou jednou za dva roky.[232]

Uvolnění turistiky po roce 1956

Ve druhé polovině padesátých let docházelo postupně k uvolňování návštěv částí Krkonoš ležících na státní hranici i za ní. V roce 1956 byla polským individuálním turistům otevřena třicet pět kilometrů dlouhá cesta podél československo-polské hranice.[233] V témže roce navrhovali čeští a polští pohraničníci uvolnit hřebenovou cestu i pro československé občany.[234] Mapa z roku 1957 ukazuje, že čeští turisté směli na část hřebenové cesty jdoucí po státní hranici vyznačené červenou značkou s výjimkou úseku Slezsko sedlo – Luční bouda.[235] O rok později se představitelé Jelenohorského a Královéhradeckého kraje dohodli na otevření nejvyšší části hor ležící za hranicemi organizovaným výpravám turistů, takže polští turisté mohli bě-

228 Franciszek ZALUSKI – B. JARCZYŃSKI, *Mapka turystyczna Karkonoszy*, 1:160 000, Jelenia Góra [1946]. https://polska-org.pl/7716303,foto.html (14. 7. 2022).

229 Wojciech WALCZAK – Stanisław ROSPOND, *Mapa turystyczna Karkonoszy i okolic Jeleniej Góry z uwzględnieniem szlaków narciarskich i schronisk: stan z czerwca 1946,* 1:75 000, Kraków [1947].

230 *Karkonosze i Kotlina Jeleniogórska: mapa turystyczna*, 1:75 000, Warszawa 1948, https://polska-org.pl/4761927,foto.html (14. 7. 2022).

231 *Szlaki turystyczne Sudetów. Część zachodnia,* 1: 180 000, 1957. https://polska-org.pl/4772598,-foto.html?idEntity=3432265 (14. 7. 2022), *Karkonosze: mapa turystyczna,* 1:75 000, Warszawa.

232 M. WOŹNIAK, *Kartografia turystyczna polskich Karkonoszy w okresie 1945–1990*, s. 161.

233 Czeslaw MARGAS, *Kronika roku 1956*, Rocznik Jeleniogórski 12, 1974, s. 115.

234 M. BARTOŠ, *Historie krkonošských bud*, s. 214.

235 *Krkonoše* [kartografický dokument], red. Ivan Beneš, 1:75 000, Praha 1957.

hem letních měsíců navštívit pramen Labe a Pančavský vodopád a Češi mohli zamířit k Velkému a Malému rybníku.[236]

V květnu 1961 byla vyhlášena tzv. turistická konvence, tedy zhruba pět kilometrů široké pásmo po obou stranách hranice od Harrachova po Pomezní boudy, které bylo možno navštívit i bez obtížně získatelného pasu, pouze na základě povolení úřadů vydávajících tzv. propustky. Krkonoše tak napodobily podobnou dohodu z Tater, vyhlášenou v roce 1955, která navázala na dohodu z meziválečných let.[237] Před létem 1962 bylo pásmo turistické konvence rozšířeno na oblast od Jelení Hory až po Vrchlabí a Svobodu nad Úpou,[238] takže čeští i polští návštěvníci mohli objet celé Krkonoše od Pomezních bud až po Harrachov automobilem.[239] Hranice pásma začala být vyznačována také v turistických mapách.[240] V témže roce byla zpřístupněna třicet pět kilometrů dlouhá turistická cesta vedoucí podél hranice a pojmenována *Cestou přátelství ČSSR-PLR (Droga przyjaźni ČSRS-PRL).* Občané obou zemí po ní směli volně procházet pouze s občanským průkazem a mohli spolu i hovořit. Čeští turisté tak po čtrnácti letech znovu vstoupili na podstatnou část hřebenové cesty. Vyhlášení cesty přátelství byl počin v meziválečné době neznámý a také v šedesátých letech neměl patrně v Evropě obdoby.

Návštěva zahraniční části Krkonoš ale nebyla úplně snadná. Nejprve bylo nutno předložit žádost na okresním oddělení Veřejné bezpečnosti. K podání žádosti bylo třeba doložit doporučení odborové organizace a vedení podniku, v němž žadatel pracoval. V případě kladného schválení turistická propustka opravňovala k jedné nejvýše šestidenní návštěvě zahraniční části Krkonoš ročně. Turistické průvodce uváděly, že úřady podporují hlavně organizovanou a nikoli individuální turistiku. Individuální propustky měly být vydávány jen „předním pracovníkům podniků a organizací (členové brigád socialistické práce, vyznamenaní pracovníci, novátoři a zlepšovatelé, funkcionáři, účastníci výběrové rekreace)."[241] Propustka turistu opravňovala k výměně cizí měny v bance a pro ubytování mu byly vydány

236 K. MAZURSKI, *Historia turystyki sudeckiej*, s. 403.

237 Łukasz LEWKOWICZ, *Polsko-czechosłowackie konwencje turystyczne jako przykład współpracy transgranicznej*, Sprawy narodowościowe 45, 2014, s. 132. Též: Jan ŠTEMBERK, *Československo-polská turistická konvence*, Slovanský přehled 97, 2011, č. 1–2, s. 217–231.

238 K. MAZURSKI, *Historia turystyki sudeckiej*, s. 404.

239 Władysław IGIELSKI, *Na szlakach przyjaźni: Przewodnik po rejonie objętym konwencją turystyczna polsko-czechosłowacką w Sudetach,* Wrocław 1962, s. 131.

240 Tamtéž, mapová příloha. *Krkonoše* [kartografický dokument], red. Ivan Beneš, 1:75 000, Praha 1957.

241 Ctibor VOTRUBEC – Míťa ČEŘENSKÝ, *Turistická oblast Polských Krkonoš v rámci československo-polské konvence, dodatek k průvodci Krkonoše,* Praha 1963, s. 23.

tzv. noclehové bony. Hranice bylo možno překročit v Krkonoších na třech přechodech (Harrachov, Pomezní boudy a pěší na Špindlerově boudě[242]). Ovšem přechody měly otevřeno jen přes den a nikoli v noci. Nespotřebovanou cizí měnu měl turista povinnost vyměnit nejpozději do deseti dnů po návratu.[243]

Je zřejmé, že ve srovnání s předválečnou dobou bylo cestování do oblastí stanovených mezistátní dohodou daleko obtížnější. Před válkou mohl turista překročit hranici v Tatrách kdekoli chtěl, nemusel žádat o nějaké propustky a stačila mu legitimace Klubu československých turistů nebo Towarzystwa tatranskiego.[244] V Krkonoších bylo pro návštěvu blízkého zahraničí nutno si zakoupit na podhorských četnických stanicích propustky, ale hřebenová cesta byla turistům přístupná volně. Teprve po nástupu nacistů začaly říšské úřady návštěvu komplikovat a např. vyžadovat propustky na hřebenové cestě nebo odmítaly směňovat říšským občanům valuty nad určitou částku. Přesto byla mezistátní dohoda z roku 1962 významným uvolněním a přeshraniční turismus se poté zmnohonásobil. V roce 1962 navštívilo Pec pod Sněžkou 11 500 Poláků.[245] V roce 1964 uvádělo Dolnoslezské vojvodství, že do něj zavítalo 120 tisíc turistů z ČSSR avšak jen 35 tisíc z NDR.[246] Velmi záhy se ale vyskytly kritiky, že Poláci zneužívají konvenci k provozování ilegálních obchodů a směně polské vodky, klobás a cigaret za české průmyslové výrobky, např. hračky, bižuterii nebo rukavice.[247] Nicméně až do vyhlášení stanného práva v Polsku na počátku osmdesátých let tuto dohodu úřady neomezily.

Ochrana přírody

Podstatný rozdíl mezi českým a polským poválečným vnímáním a spravováním Krkonoš existoval v otázkách ochrany přírody. Zatímco na české straně zaznívaly

242 Otevřen byl od roku 1962. (T. STEĆ, *Sudety zachodnie*, s. 206.)

243 Turista si mohl sebou vzít i československé peníze do výše 200 Kčs, patrně na ukázku, čím se u nás platí, ale byl povinen celou částku přivézt zase zpět. (C. VOTRUBEC – M. ČEŘENSKÝ, *Turistická oblast Polských Krkonoš,* s. 25.) V roce 1961 vznikly společně s Krkonošemi další dvě oblasti turistické konvence, Dukla a Kladsko, druhá z nich ovšem existovala pouze na polské straně (*Turistické pohraniční oblasti,* Praha 1963).

244 Ł. LEWKOWICZ, *Polsko-czechosłowackie konwencje turystyczne jako przykład współpracy transgranicznej*, s. 128.

245 R. REIL a kol., *Pec pod Sněžkou,* s. 202.

246 M. HARTWICH, *Das schlesische Riesengebirge*, s. 176.

247 Noviny Jeleniogórskie, č. 7, 14. 2. 1963, cit. dle Andrzej MATEUSIAK, *Turystyczne rajdy narciarskie PTTK w Karkonoszach*, Rocznik Jeleniogórski 53, 2021, s. 122.

hlasy, že okupace pohoří přinesla skutečnou ekologickou katastrofu a je třeba zahájit nápravu, případně je nutno bránit nesmyslným projektům turistických infrastruktur, z polské strany podobné hlasy doloženy nejsou. Záhy po válce se začala na české straně vyskytovat varování před ekologickým ohrožením pohoří navazující na předválečnou snahu chránit horskou přírodu, především vyhlašováním přírodních rezervací, zákazů vjezdu motorových vozidel do nejvyšších oblastí, nebo protestů proti výstavbě tzv. Masarykovy silnice na Zlaté návrší (vybudována v letech 1934–1936 primárně jako součást opevňovacích prací ČSR). Hlavním aktivistou, který se v těchto otázkách angažoval již před válkou, byl zmíněný Jindřich Ambrož (1878–1955), předválečný tajemník jilemnického městského úřadu a předseda zdejšího odboru Klubu českých turistů.[248] Ačkoli byl během války penzionován a zabrané Krkonoše nenavštěvoval, ihned v květnu 1945 znovu zahájil svou činnost a ministerstvo školství a osvěty jej znovu jmenovalo „konservátorem pro ochranu přírody a krajiny v okrese Jilemnice, Vrchlabí a Maršov".[249] Z tohoto titulu měl dohlížet nad dodržováním vyhlášek místních a centrálních úřadů chránících přírodu. Tuto funkci ostatně vykonával již před válkou i během okupace na území Protektorátu na Jilemnicku a Vysocku. Funkce byla i nadále pouze čestná a Ambrož za ni nepobíral plat, ovšem jeho penze byla dostatečná. Do ochrany přírody zapojil také svou bezdětnou manželku, profesí učitelku, a jejich čtyřpokojový jilemnický byt s velkou knihovnou a sbírkami se stal skutečným centrem setkávání ochránců hor.

248 Ambrož byl rodákem z Humpolce, nižší stupeň střední školy absolvoval na německé reálce v Jihlavě a poté pokračoval dvouletou tkalcovskou školou (1895). Krátce po vojenské službě nastoupil jako úředník do textilních továren, ale záhy přešel do služeb samosprávy. Od roku 1902 působil jako adjunkt městského úřadu v Humpolci, v roce 1907 vyhrál konkurz na místo tajemníka městského úřadu v Jilemnici, kde poté vydržel až do penze v roce 1935. Často publikoval v místním i celostátním tisku, věnoval se tvorbě turistických map a vydal průvodce po Krkonoších. Prakticky od počátku svého působení v Jilemnici se angažoval v Klubu českých turistů. Tomuto spolku byla po roce 1918 svěřena státem péče o turistické cesty a ochrana přírody v zestátněné západní části Krkonoš (bývalé panství Harrachů). Ambrož byl hlavním organizátorem v roce 1922 vzniknuvší Krkonošské župy KČST se sídlem v Jilemnici, která se stala vedle Riesenbebirgsverienu hlavním aktérem ochrany přírody a podpory turistiky na české straně Krkonoš. V Jilemnici také získal prostory pro české krkonošské muzeum. V roce 1936 byl jmenován do funkce státního konservátora ministerstva školství pro ochranu přírody, krajiny a památek. Úzce se přátelil s průkopníkem krkonošské turistiky a ochrany přírody učitelem Janem Bucharem, s nímž jej pojilo i členství v národně demokratické straně. Oba dva měli nicméně i značné porozumění pro německé spoluobčany a nacházeli slova uznání pro aktivity Riesengebirgsvereinu.

249 SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 6, *AMBROŽ Jindřich*, strojopis, nedatováno, nestránkováno.

Také východní Krkonoše získaly po roce 1945 svého zaníceného aktivistu v osobě plukovníka Josefa Šourka (1891–1969). Na rozdíl od západních Krkonoš, kde české osídlení zasahovalo hluboko do hor, se na východě pohoří nemohla před druhou světovou válkou vyprofilovat žádná výrazná česká skupina ochránců a zcela zde dominoval Riesengebirgsverein. České ochranářství v údolí Úpy bylo proto nutno po roce 1945 budovat od samých základů. Josef Šourek z Krkonoš pocházel, za první republiky udělal poměrně slušnou kariéru v armádě a hory často navštěvoval.[250] Již v roce 1945 se přestěhoval do Pece pod Sněžkou, byl reaktivován v armádě[251] a zároveň jmenován státním konzervátorem východních Krkonoš.[252] Uniforma důstojníka mu bezpochyby propůjčovala autoritu.

Podle ochránců spočívalo ohrožení hor v několika skutečnostech. Předně šlo o špatný stav cest daný válečným přerušením aktivit RGV. Podél zanedbaných cest vznikaly stružky a odvodňovaly horské louky, což způsobovalo jejich vysychání, nemluvě o tom, že rozbité cesty ztěžovaly turistickou návštěvu. Katastrofální stav cest zdůrazňovala celá řada tehdejších popisů pohoří. Ambrož zpětně pokládal za chybu, že se tyto cesty vůbec stavěly, neboť povrch Krkonoš „doslova rozřezaly".[253] Už v létě 1945 se ale pustil do oprav Krakonošovy cesty z Dvoraček na Kotel a na Labskou boudu, k čemuž využil pracovních sil asi padesátky na odsun čekajících německých obyvatel vyreklamovaných ze sběrného tábora. Pochopitelně jim neplatil mzdu, ale poskytoval stravu a ubytování. Po jejich odchodu nebylo jasné, z jakých zdrojů budou financovány další opravy. Zatímco před válkou dokázal RGV udržovat síť cest pomocí spolkových peněz, sponzorských darů od hoteliérů, dobročinných sbírek a částečně státních subvencí, po osvobození bylo třeba přesvědčit stát, aby opravu cest platil výlučně ze svých prostředků.[254] Záhy přibyla

250 Šourek pocházel z rodiny správce harrachovských statků. Nižší gymnázium absolvoval v Jilemnici, odmaturoval v Praze a začal zde studovat na technice. Když získal jeho otec místo u hraběte Harracha ve Vídni, přešel na tamní techniku, avšak před absolutoriem musel rukovat. Podařilo se mu dostat do legií, kde se stal důstojníkem. V nové republice jej čekala kariéra vojáka z povolání a určitou dobu působil jako vojenský pobočník prezidenta Masaryka. Po několika letech strávených na Slovensku nakonec zakotvil v roce 1928 v hodnosti plukovníka v čele jezdeckého pluku ve Vysokém Mýtě, kde působil až do penzionování v roce 1939.

251 Penzionován byl v roce 1947. (*Znáte plukovníka Šourka?*, Krkonošská pravda, 18. 7. 1968, s. 2.)

252 František PROCHÁZKA, *K životním osudům Josefa Šourka (1891–1968)*, Opera Corcontica 39, 2002, s. 188.

253 SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 31, *3156 kons. A., Zápis o konferenci zástupců Libereckého a Hradeckého kraje o Krkonošsko-jizerském národním parku, která se konala v Jilemnici v Grandhotelu 16. prosince 1953 v 9 hodin dopoledne*, s. 2.

254 SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 17, *číslo j 402 ž., věc: zajištění movitého majetku Riesengebirgsvereinu*, dopis Jindřicha Ambrože ústředí KČT, 24. 11. 1945.

ochráncům další starost: Dříve se pokácené stromy svážely z hor v zimě na sáních taženými koňmi, avšak po válce nastoupily nákladní automobily svážející je během letních měsíců, což ničilo povrch cest.

Za druhé ochránci varovali před kůrovcovou kalamitou, která se podle nich šířila z polské strany. Krkonoše jí trpěly už od 19. století, avšak za války bylo kácení postižených stromů zanedbáno.[255] Z Ambrožovy iniciativy se sešla schůze polských a československých zástupců v dubnu 1946 ve Varmbrunnu (Cieplice Śląskie) a bylo schváleno masivní kácení, které však prý Poláci neuskutečnili. Na další schůzku v září 1947 ve Špindlerově Mlýně se polští zástupci nedostavili.[256]

Za třetí čeští ochránci protestovali proti plánu centrálních úřadů přeměnit horská pole na pastviny, čímž se měl vyřešit nedostatek zemědělců po odsunu sudetských Němců. Už v srpnu 1945 se Ambrož obával odsunu těch, kteří udržovali stezky a sekali horské louky. Prý se místo toho jen mluví o zalesňování a zřizování pastvin, což ale přinese horám katastrofu,[257] jelikož horské louky nepůjde sekat.[258] Také další ochránce přírody učitel Zdeněk Pilous (1912–2000) odmítal pastviny a za největšího škůdce pokládal ovce.[259]

Čtvrtou agendou byl odpor ochránců proti lanovkám a dalším projektům turistických a sportovních infrastruktur v horách (silnice, lyžařské vleky), jejichž plánování zažívalo po válce nebývalý vzestup. V předválečných horách existovala pouze jedna lanovka, z Jánských lázní na Černou horu, a několik sáňkařských vleků na české i německé straně hor. V letech 1947–1948 vznikly lanovky dvě, ze Špindlerova Mlýna na Pláň a z Pece na Sněžku. Ochranáři vyjadřovali odpor zejména proti plánované stavbě lanovky na Sněžku, neboť při ní mělo dojít ke zničení pásu kosodřeviny.[260] Ambrož požadoval zrušení tohoto projektu[261] a po zahájení výstavby během podzimu 1948 psal: „Etický a estetický omyl. Přes všechny protesty státní

255 Jindřich AMBROŽ, *Ochrana Krkonoš*, Horské prameny 3, 1947–48, s. 133.

256 SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 17, *číslo j. 911 kons A., věc: Hranice na Krkonoších,* 6. 4. 1947, dopis Jindřicha Ambrože ústředí Klubu československých turistů.

257 SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 37, *číslo 211/247 župa, věc: názvosloví v Krkonoších, Návrhy Pece na přejmenování, vyjádření předsedy župy,* 30. 8. 1945, dopis Jindřicha Ambrože Ministerstvu pro vnitřní obchod.

258 SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 34, *3156 kons. A., Zápis o konferenci zástupců Libereckého a Hradeckého kraje o Krkonošsko-jizerském národním parku, která se konala v Jilemnici v Grandhotelu 16. prosince 1953 v 9 hodin dopoledne,* s. 2.

259 Zdeněk PILOUS, Krkonošský národní park, *Horské prameny* 4, 1948–1949, s. 34.

260 SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 9, *Konservátor ministerstva školství,* dopis Jindřicha Ambrože ředitelství Československých státních lesů, 6. 10. 1949.

261 J. AMBROŽ, *Ochrana Krkonoš*, Horské prameny 3*,* 1947–48, s. 133.

péče ochrany přírody a krajiny, tří ministerstev, vědátorů, konservátorů lesních odborníků, turistů atd. učiněn byl krutý zásah do krkonošské přírody… nezadržitelně nyní nebo později dojde k vymýcení širokého pruhu prastaré kosodřeviny na délku téměř 2 km. Bude znesvěcen vrchol nejvyšší hory Čech…"[262] Podobné rozhořčení vyjadřoval také další ochránce přírody, profesor ČVUT Quido Záruba.[263] Další přední ochránce Krkonoš botanik Josef Dostál litoval stavby horní poloviny lanovky ještě v roce 1954: „Nejtrapněji pak působí zkáza vzniklá skutečně trestuhodným a naprosto zbytečným stavěním lanovky z Růžové hory na Sněžku. Toto stavební monstrum, postavené úplně zbytečně snad pro několik pohodlných výletníků … způsobilo na velmi dlouhou dobu nenahraditelnou škodu na celé přírodě východního křídla Krkonoš…"[264] Josef Šourek byl vůči lanovkám poněkud smířlivější, v zásadě je neodmítal, pouze doporučoval udržovat jejich počty v únosné míře.[265]

Ambrož se navíc obával, že záhy dojde k výstavbě dalších tří lanovek: Na Medvědín ze Špindlerova Mlýna, na Lysou horou z Rokytnice a na Plešivec z Harrachova.[266] Jindy zmiňoval ještě projekt lanovek z Obřího dolu na Obří boudu a na Studniční horu.[267] V květnu 1947 psal o existenci plánu výstavby 24 lyžařských vleků.[268] K jeho radosti ale byly tyto projekty na počátku padesátých let uloženy k ledu, neboť prioritou se stala těžká industrializace republiky. Na první lyžařský vlek, v Zahrádkách u Pece, si Krkonoše počkaly až do roku 1957[269] a další lanovka byla v českých Krkonoších postavena až v roce 1968.

Na slezské straně nebyla před válkou žádná lanovka, pouze několik sáňkařských vleků. Po válce se v Karpaczi obnovovaly skokanské můstky, bobové a sáňkařské dráhy, byl zde v letech 1947–48 postaven lyžařský vlek (pętlowy wyciąg narci-

262 SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 31, rukopisná poznámka Jindřicha Ambrože k článku *Ještě letos lanovkou na Sněžku*, Práce, 24. 8. 1948.

263 Quido ZÁRUBA, *Komunikační stavby v horských oblastech a ochrana přírody*, Ochrana přírody 3, 1949, č. 5, s. 100.

264 J. DOSTÁL, *Krkonoše*, s. 107.

265 Josef ŠOUREK, *Krkonošský národní park*, Turistika – Horolezectví 3, č. 10, 1951, s. 299.

266 SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 31, č. *j. 1351 kons. A. věc: Krkonoše – státní péče ochrany přírody a krajiny – náměty k plánu národního parku,* 18. 10. 1948.

267 SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 34, *Vážená paní Půhonná,* 7. 3. 1947, dopis Jindřicha Ambrože Alžbětě Půhonné.

268 Tamtéž.

269 Jiřina ŠMÍDOVÁ, *Nejstarší českou sjezdovku najdete v Peci pod Sněžkou. Původní vlek už tam není,* 1. 2. 2020. https://region.rozhlas.cz/nejstarsi-ceskou-sjezdovku-najdete-v-peci-pod-snezkou-puvodni-vlek-uz-tam-neni-7433770 (31. 12. 2021).

arski)[270] a záhy následoval druhý u *Szklarske Poręby* na Szernici.[271] Oba byly ale po různých poruchách brzy zrušeny.[272] O lanovce na Sněžku se na polské straně pouze diskutovalo.[273] Vedle toho existovaly návrhy na zubačku. Postupně převážil názor, že bude lépe budovat levnější sáňkařský výtah, se dvěma sáněmi pro několik desítek lidí. S jeho stavbou se skutečně začalo, ale nebyl nikdy dokončen. Teprve v roce 1956 schválily místní úřady projekt lanovky z Karpacze na Kopu (ostroh nacházející se dvě stě metrů pod vrcholkem Sněžky).[274] Z důvodu nedostatku financí ale musely stavbu znovu odložit. Až v roce 1959 lanovka skutečně vznikla.[275] Plány prodloužit lanovku z Kopy na Sněžku byly zamítnuty Vratislavským úřadem ochrany přírody.[276] V roce 1962 byla také dokončena lanovka na Szernici nad *Szklarskou Porębou*.[277]

Dále čeští ochránci vystupovali proti výstavbě horských silniček, resp. k záměru asfaltovat existující horské cesty, k čemuž docházelo v souvislosti se zaváděním nákladních automobilů a vrcholilo v letech sedmdesátých. Šourek sice nebyl proti stavbě hospodářských silniček na hřebenech, ale odmítal na nich dovolit veřejný provoz.[278] Ambrož se pozastavoval nad skutečností, že osobní i nákladní automobily běžně jezdí od Zlatého návrší až na Labskou boudu.[279] Také vyjadřoval odpor ke znovuoživení plánu výstavby „velikého representačního hotelu"[280] na Zla-

270 APWOJG, f. Wydział powiatowy, kart. 126, složka: Sprawozdania referatu turystyczno-uzdrowiskowego, rok 1949–1950, nr. 66, *Osiągnięcia na polu turystyki i sportu na terenie Karpaczu od 1945–49 (luty),* 9. 3. 1949.

271 Vybudován byl v roce 1947. (M. SOBAŃSKI, *Sudety Zachodnie Jeleniogórskie*, s. 84.)

272 T. STEĆ – W. WALCZAK, *Karkonosze*, s. 281–282. Viz též: APWOJG, f. Wydział powiatowy, kart. 126, složka: Sprawozdania referatu turystyczno-uzdrowiskowego, rok 1949–1950, nr. 66, *Artur Szyndralewicz, Sprawy wyciągów górskich w Karpaczu i Szklarskiej Porębie,* č. 53, nedatováno, přibl. 1950.

273 Tomasz RZECZYCKI, *Wyciąg Saniowy z Karpacza na Kope*, Rocznik Jeleniogórski 40, 2008, s. 189–191.

274 M. HARTWICH, *Das schlesische Riesengebirge*, s. 120.

275 Tamtéž, s. 124.

276 Nadanie Praw Miejskich dla miasta Karpacza... http://www.strzelec.wczasy.pl/historia/histb/rzep_m/rzep_m.html (1. 1. 2021).

277 M. HARTWICH, *Das schlesische Riesengebirge*, s. 157. Zároveň byla o dva roky později zrušena tramvaj z Jelení Hory do Podgórzyna i přes odpor veřejnosti. (Ostatni tramwaj w Podgórzynie, http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/47926,podgorzyn-ostatni-tramwaj-w-podgorzynie.html – 1. 1. 2021).

278 Josef ŠOUREK, *Krkonošský národní park*, Turistika – Horolezectví 3, č. 10, 1951, s. 299.

279 SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 17, *číslo j. 294 ž., Věc: pozemky na Mísečkách, protest proti pastvinářství*, dopis Jindřicha Ambrože nespecifikovanému úřadu, nedatováno, přibl. září 1945.

280 Tamtéž.

tém návrší. Zatímco před válkou se měla stavba nazývat Švehlovou chatou, nyní měla nést jméno prezidenta Beneše.[281] Také tento projekt zůstal neuskutečněn.

Odpor ochránců vzbudil plán uspořádat v roce 1950 motocyklové závody v nejvyšších partiích hor. Plánovaný průjezd již za první republiky zřízenou přírodní rezervací zakázalo místní velitelství Sboru národní bezpečnosti stejně jako velitelství krajské. Také Okresní národní výbor v Jilemnici tehdy vydal zákaz jízdy motocyklů po horských cestách, čímž navázal na vyhlášku okresního úřadu z roku 1937 zapovídající provoz motorových vozidel v přírodní rezervaci Kotelské jámy.[282] Nakonec byl ale závod povolen přímo ministerstvem obrany.[283] Podle Ambrože prý proto, že soutěž byla lživě označena jako branná, tedy v zájmu národní obrany, ačkoli se jí zúčastnila jen menšina vojáků.[284] Další závod se měl konat v roce 1951 a Ambrož proti němu opět bezúspěšně vystupoval.[285] Sice byli motocyklisté v době stalinismu v očích strany a státu poněkud podezřelou skupinou,[286] avšak v době uvolňování se začaly jejich závody v Krkonoších opět konat (např. Mezinárodní motocyklová šestidenní ve Špindlerově Mlýně v letech 1957, 1963 a 1972).

Okrajově zazněly i nápady oživit budování železnic, které v horách ukončila první světová válka. U dolní stanice lanovky v Peci pod Sněžkou měla podle plánu z roku 1948 končit železniční trať ze Svobody nad Úpou. Budování se měla především účastnit mládež.[287] Tento projekt poprvé navrhovaný již v osmdesátých letech 19. století prosazoval ještě v polovině padesátých let geograf Vlastislav Häufler a také doporučoval vybudování železnice z Vrchlabí do Špindlerova Mlýna.[288] Pochopitelně ani toto nebylo uskutečněno.

281 SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 17, *Projekt-rozpočty-odhady*, dopis Antonína Vodseďálka Václavu Mečířovi, 8. 11. 1945.

282 SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 31, *číslo: 30. 360 ai/1937, opis, vyhláška,* 20. 2. 1938, strojopis.

283 Přemysl TŮMA, *První krkonošská soutěž motocyklů*, Motocykl 2*,* 1950, č. 29, s. 404.

284 SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 31, *číslo j. 2009, kons. A. Věc: Krkonoše – jízdy motorových vozidel po zakázaných turistických cestách ve státní přírodní reservaci*, 9. 8. 1950, dopis Jindřicha Ambrože Ministerstvu školství, věd a umění.

285 SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 31, *čís. j. 2294, kons. A, věc: Krkonoše: zákaz jízd motorovými vozidly, motocykly po turistických cestách*, 28. 4. 1951, dopis Jindřicha Ambrože Okresnímu národnímu výboru Jilemnice.

286 Některé motocyklisty spojoval stát s chuligánskou subkulturou tzv. pásků a motocyklové závody byly považovány za víceméně buržoazní zábavu. Vydávání časopisu Motocykl bylo zastaveno v roce 1951.

287 Mil. ŠTĚPÁN, *Drahou na Sněžku*, Horské prameny 4, 1948–1949, s. 143.

288 V. HÄUFLER, *Horské oblasti v Československu a jejich využití,* s. 257.

Hlavní oporou ochrany české části pohoří mělo být vyhlášení Krkonošského národního parku navrhované[289] už před válkou. Ochránci přírody tak chtěli napravit předválečné zaostávání za ochranou přírody ve slezských Krkonoších. Na české straně existovala pouze jedna státní přírodní rezervace, zatímco na slezské straně byly od roku 1933 tři rezervace a celé hory byly vyhlášeny oblastí ochrany rostlin (Pflanzenschutzgebiet). Ochránci přírody začali hovořit o národním parku brzy po osvobození, patrně též inspirováni podobným záměrem v Tatrách, kde byl národní park vyhlášen v lednu 1949. Jedním z prvních kroků poválečné ochrany přírody bylo zřízení stanice ochrany přírody Ministerstva školství v roce 1948 ve Vrchlabí umožňující pražským odborníkům výzkum hor.[290] V témže roce v září svolalo ministerstvo schůzku do Pece pod Sněžkou ohledně plánovaného národního parku.[291] Ještě v říjnu 1949 se psalo o zřízení národního parku, který se měl později stát součástí „pohraničního parku československo-polského". Tento návrh také počítal s ustavením částečných a úplných přírodních rezervací.[292]

Návrh plochy Krkonošského národního parku, 1950

Poté se na nějakou dobu centrální orgány odmlčely a teprve 4. března 1952 bylo v Úředním listě ČSR oznámeno vyhlášení *Krkonošského přírodního parku*.[293] To že park nebyl označen na rozdíl od Tatranského parku adjektivem národní a že o něm

289 SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 6, *Jindřich AMBROŽ*, strojopis, nedatováno, nestránkováno.

290 AKMV, f. Flégl, karton AM, *Oblastní akce CIS Vrchlabí,* dopis Emila Flégla místnímu sdružení CIS ve Vrchlabí, 23. 2. 1948.

291 Přítomni byli státní konzervátoři Jindřich Ambrož, Josef Šourek, Zdeněk Pilous (Zdeněk PILOUS, *Krkonošský národní park*, Horské prameny 4, 1948–1949, s. 34). Novými konzervátory byli jmenováni odborný učitel Zdeněk Pilous pro okres Hostinné, Dr. Jaroslav Tykač pro otázky zvířeny, MUDr. Ladislav Kaizl pro okres Nová Paka, Jindřich Ambrož pro správní okres Jilemnice a soudní okresy Vrchlabí a Maršov, Josef Šourek pro východní Krkonoše. Pro oblast památkové péče byli jmenováni Jindřich Ambrož (okres Jilemnice), profesor Josef Faltus (Vrchlabí), profesor Karel Horák (Trutnov) a stavitel a tajemník ONV Josef Dyk (Okres Nová Paka). (*Konservátoři Krkonoš*, Horské prameny 4, 1948–1949, s. 126.)

292 SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 17, *Ministerstvo, školství věd a umění, 3. 3. 1949, čís. 33.579–IV/1*, dopis Krajskému národnímu výboru Liberec, opis.

293 Theodor LOKVENC, *Obnova porostů přírodních rezervací na příkladu východních Krkonoš*, Lesnictví 5, 1959, č. 8, s. 821. Podle Jiřího Bašty hráli při vzniku KRNAPu zásadní roli většinou pražští odborníci, botanik Alois Zlatník, geolog Odolen Kodym, botanik Karel Kavina, zoolog-entomolog Josef Mařan a pracovníci správy památek Jaroslav Veselý a Zdeněk Vulterin. (Jiří BAŠTA, *K historii krkonošského národního parku*, Živa 61, 2013, č. 4, s. LXV.)

Zdroj: Josef ŠOUREK, *Krkonošský národní park*, Turistika – Horolezectví 3, č. 10, 1951, s. 298.

nevznikl zvláštní zákon, naznačovalo jistý ústup úřadů od původního plánu, pravděpodobně v souvislosti s tedy počínajícím hledáním a těžbou nových ložisek rud. Ambrož změnu plánů nekomentoval, pouze vyjadřoval rozmrzelost, že hranice přírodního parku nebyly ani označeny tabulkami.[294] Přesto se jednalo se o první a jediné území tohoto druhu v českých zemích, jelikož *Chráněné krajinné oblasti* (CHKO) začaly vznikat až od roku 1955 v souvislosti vyhlášením zákona o ochraně přírody. Součástí zřízení přírodního parku bylo vyhlášení šesti tzv. úplných státních přírodních rezervací. Byla potvrzena stávající rezervace Kotelné jámy a nově vyhlášeny Obří důl, Úpská rašelina, Černohorská rašelina, Pančická louka, Labský důl (zde vyhlásil soukromou přírodní rezervaci hrabě Harrach už před první světovou válkou).[295] Do těchto míst měl být v létě zcela zakázán vstup. Zbytek jeho území parku pokrývaly dvě větší tzv. řízené přírodní rezervace – západokrkonošská a východokrkonošská, kam měli turisté volný přístup, ale měla zde platit různá omezení: Automobily směly zajíždět jen na Zlaté návrší a byla pro ně uzavřena sil-

294 SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 6, *Jindřich AMBROŽ*, strojopis, nedatováno, nestránkováno.

295 Zatímco v době vzniku Československé republiky neexistovaly státní přírodní rezervace, ale bylo jen sedm soukromých, na konci republiky bylo 160 státních přírodních rezervací (113 v Čechách, 29 na Moravě a ve Slezsku a 18 na Slovensku) a v roce 1954 už 500. (Jaroslav VESELÝ (ed.), *Ochrana československé přírody a krajiny*, díl 1., Praha 1954, s. 24–25.)

nička z Horních Míseček do Špindlerova Mlýna.[296] Mělo zde být zakázáno trhání květin a lesních plodů stejně jako volné pobíhání psů.[297] Vyhláška nicméně nepředpokládala existenci profesionální správy parku. I nadále se počítalo s tím, že Jindřich Ambrož bude správcem západní oblasti Krkonošského přírodního parku a Josef Šourek správcem východní části.[298] Během roku 1953 byli zaměstnáni další dva strážci ochrany přírody.[299] Konzervátoři si stěžovali, že svou práci vykonávají zadarmo a ani nemají proplaceno cestování veřejnou dopravou.[300] Ještě koncem padesátých let psal Ambrožův nástupce, vrchlabský konzervátor a ředitel tamního muzea Emil Flégl, že nemůže tuto funkci vykonávat, neboť je nehonorovaná a doporučoval na ni některého z místních učitelů, kteří mají dobrý plat a dostatek času.[301]

Počátkem roku 1953 uvažovalo ministerstvo školství o rozšíření přírodního parku o Jizerské hory.[302] Na konferenci svolané v prosinci tohoto roku k prodiskutování záměru byl vrácen do hry pojem „národní park" a dokonce uvádělo, že „statut národního parku je již připraven a bude po projednání vládou vyhlášen."[303] Mnozí účastníci ale konstatovali, že „stav Krkonoš je katastrofální".[304] Zejména Šourek i Ambrož vystupovali velice kriticky a barvitě líčili míru devastace hor. Šou-

296 Silnice na Zlaté návrší dlážděná kamennými kostkami byla vyasfaltována na přelomu 60. a 70. let, ale v souvislosti se stoupajícím automobilismem byla v roce 1974 definitivně uzavřena osobní automobilové dopravě.

297 SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 31, *Opis. Ministerstvo školství, věd a umění, čj. 106. 790/51–IV./5.* 11. 2. 1952, dopis ministerstva školství redakci časopisu Ochrana přírody.

298 Jejich zástupcem měl být Zdeněk Pilous z Hostinného a správou obou území měl být ještě z Prahy pověřen ing. Dr. Zdeněk Vulterin, referent Státního památkového ústavu. (*Krkonošský přírodní park, ustavení správy pro obor ochrany přírody a krajiny*, Úřední list, 3. 5. 1952)

299 SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 32, *čj. 3046 ad K. Ambrož,* 3. 8. 1953, dopis Jindřicha Ambrože Františku Schmiedovi.

300 SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 17, *Vážený pane plukovníku,* dopis Jindřicha Ambrože Matěji Semíkovi, 29. 4. 1950.

301 Flégl si stěžoval, že je krátce před důchodem a má plat pouze 1065 Kč, což ho nutí hledat si i další příjmy, aby se mu zvýšil průměr vypočítávaný za posledních pět let před důchodem, jelikož nechce pobírat pouhých pět set korun důchodu. (AKMV, f. Flégl, karton AM, *V příloze vracím...,* dopis Emila Flégla Krajskému středisku péče o památky a ochranu přírody, 15. 7. 1958.)

302 SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 17, *Ministerstvo, školství věd a umění, 10. 1. 1953, čís. j. 56162/53–VII/3*. Věc: *Krkonošsko-jezerský přírodní park, II. etapa – zřízení, ref. Dr. Moučka*, dopis ministerstva různým úřadům.

303 SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 31, *3156 kons. A., Zápis o konferenci zástupců Libereckého a Hradeckého kraje o Krkonošsko-jizerském národním parku, která se konala v Jilemnici v Grandhotelu 16. prosince 1953 v 9 hodin dopoledne*, s. 1.

304 Tamtéž.

rek se zaměřoval na kácení v rezervacích, průjezd těžké techniky v rašeliništích, pokusné vrty a sekání kleče, kterou řidiči vyspravují rozježděné cesty. Konference konstatovala špatný stav turistických cest a kuriózně navrhovala, aby k jejich obnově poskytlo ROH v Krkonoších přítomné rekreanty. Přítomný krajský referent ale vyzýval k opatrnosti ohledně prosazování ochrany přírody za každou cenu: „Nevidět jen otázky národního parku a pro ně zapomínat na vše ostatní. Nesmíme dopustit kořistění z této půdy, ale vše musí být v souladu s národohospodářským plánem."[305]

Také v roce 1954 se hovořilo o přípravě zákona zřizujícího Krkonošsko-jizerský národní park. Předpokládalo se, že bude mít čtyři pásma. Zatímco původní návrh Národního parku v Krkonoších se přibližně shodoval s rozsahem pozdějšího území KRNAP, nový plán předpokládal ještě větší hranice. Mělo v něm ležet Vrchlabí i Vysoké nad Jizerou a jeho hranice měla procházet Jilemnicí, Trutnovem a Žacléřem. Nicméně ani tento plán se neuskutečnil a diskuse o něm po roce 1954 z pramenů mizí. KRNAP byl vyhlášen vládním nařízením až v roce 1963 doplněným vyhláškou ministerstva školství a kultury. Jeho statut obsahoval především zřízení Správy národního parku, zatímco deset let před tím zřízený park přírodní žádný profesionální orgán neměl. Jeho rozsah byl podstatně větší než bývalý Krkonošský přírodní park. Přestalo být rozlišováno mezi státními přírodními rezervacemi a rezervacemi řízenými a byly nahrazeny jednotnou kategorií státní přírodní rezervace. Ostatní území KRNAP tvořil pás šíře 5–10 kilometrů tyto rezervace obklopující.[306] CHKO Jizerské hory byla vyhlášena až v roce 1967.

Polské úřady sice vydaly v roce 1948 vyhlášku na ochranu květeny, ale ta se nesla v podobném duchu, v jakém vydávaly německé úřady vyhlášky již o půl století dříve.[307] Zatímco na české straně bylo vyhlášeno pět nových rezervací, na polské straně hor vznikla pouze přírodní rezervace na hoře Chojník/Kynast v roce 1953.[308] Polské úřady sice také v roce 1947 diskutovaly o národním parku,[309] o rok později přijala Státní rada ochrany přírody usnesení o zahájení prací na jeho zřízení, ale nenásledovalo jeho vyhlášení, zatímco v českých Krkonoších vznikl alespoň onen park přírodní. Příčiny polského zpoždění lze hledat ve vyhlášení Krkonoš vojensky

305 SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 17, *Výpis ze zápisu o konferenci zástupců Libereckého a Hradeckého kraje o Krkonošsko-jizerském národním parku, která se konala v Jilemnici dne 16. XII. 1953.*

306 Jiří BAŠTA – Jan ŠTURSA, *50 let Krkonošského národního parku*, Vrchlabí 2013, s. 14.

307 Ivo LABOREWICZ, *Ochrona Przyrody w Karkonoszach,* Sudety: Przyroda-kultura-historia 8, 2009, č. 9, s. 31.

308 K. MAZURSKI, *Historia turystyki sudeckiej*, s. 451.

309 Tamtéž, s. 395.

střeženým pohraničím a snad i ve zdejší těžbě uranu.[310] *Karkonoski park narodowy* byl vyhlášen v roce 1959.[311] Vyhlášení polského národního parku o čtyři roky dříve než v ČSSR má pravděpodobně příčinu v tom, že na české straně byl vývoj na nějakou dobu saturován parkem přírodním. Význam také mohla mít skutečnost, že se jednalo o založení menšího úřadu než na české straně, kde měl KRNAP spravovat území o šestkrát větší rozloze zasahující do dvou krajů.

Zároveň do padesátých let spadají diskriminační opatření někdy až hraničící s represí proti oběma hlavním ochráncům českých Krkonoš, Ambrožovi a Šourkovi, jejichž mnohdy zarputilé vystupování vzbudilo odpor úřadů tam, kde se dotkli lokálních zájmů. Postavení obou mužů bylo komplikované i z hlediska jejich životopisů. Jednalo se o příslušníky starší generace, nečleny KSČ, kteří za první republiky působili v okolí Masaryka (Šourek) nebo v národně demokratické straně (Ambrož) a svým středostavovským habitusem nezapadali do lidově demokratického Československa. V jejich neprospěch hrál i fakt, že ochrana přírody byla v době budování socialismu vnímána jako poněkud spjatá s minulostí, okrašlovacími spolky, prvorepublikovými turistickými korporacemi a mladí lidé o ni projevovali minimální zájem. Slovy Šourka, veřejnost ji považovala za „libůstku stáří".[312]

Ambrož vzbudil odpor motocyklistů svým vystupováním proti jejich závodu.[313] Horší bylo, když zkřížil cestu místní samosprávě v Jilemnici, které zakázal kácení stromů a odstranění barokních soch z náměstí,"[314] později k tomu přibyla

310 Na polské straně hor byly otevřeny od roku 1948 tři uranové doly v Kowarech a dva menší v blízkosti letovisek Szklarska Poręba a Karpacz (Krzysztof SAWICKI, *Polityczne i społeczne aspekty funkcjonowania kopalni uranu w Sudetach – na przykładzie Kowar*, část 2, Rocznik Jeleniogórski 40, 2008). Městečko Kowary, kde sice už před válkou existoval důl na železnou rudu, ale byl zde i rozvinutý turistický ruch, bylo v roce 1948 uzavřeno veřejnosti a vjezd do něj střežily vojenské jednotky. Doly tehdy zaměstnávaly osm tisíc osob a bylo zde několik desítek sovětských specialistů. (Krzysztof SAWICKI, *Polityczne i społeczne aspekty funkcjonowania kopalni uranu w Sudetach – na przykładzie Kowar*, část 1, Rocznik Jeleniogórski 39, 2007, s. 201.) Jejich produkce se zvyšovala do roku 1953. Od poloviny 50. let začala být utlumována a od 60. let už těžba neprobíhala, pouze přebírání vytěžené rudy (Tamtéž, s. 207).

311 Karolina DOBROWOLSKA – Andrzej RAJ, *Karkonoski Park Narodowy slaví 50 let,* Krkonoše. Jizerské hory: měsíčník o přírodě a lidech 42, 2009, č. 5, s. 4.

312 Josef ŠOUREK, *Krkonošský národní park*, Turistika – Horolezectví 3, č. 10, 1951, s. 298.

313 Odpor části veřejnosti proti ochranářům byl patrný v ironizování Ambrože časopisem Motorista v době konání zmíněných závodů na hřebenech hor: „zasmušilý pán, se síťkou a torbou, chodící po horách a zaujatý proti každé technice a pokroku. Tenhle pan profesor zasedl za psací stůl a při světle voskovice napsal brkem petici..." (Přemysl TŮMA, *První krkonošská soutěž motocyklů*, Motocykl 2*,* 1950, č. 29, s. 404.)

314 SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 25, *čís. j.: 2148 kons. A.*, dopis Jindřicha Ambrože generálnímu konzervátorovi Ministerstva školství, věd a umění Jaroslavu Veselému, 22. 11. 1950.

i jeho snaha zamezit vjezd na náměstí nákladním automobilům.[315] Místní bytová komise proti němu v odvetě využila zákon o tzv. nadměrných bytech schválený v červnu 1948. Podle něj měli manželé Ambrožovi odevzdat svůj stometrový a telefonem vybavený byt s pracovnou i fotokomorou, kam docházela každý den jejich posluhovačka, případně měli souhlasit s přeměnou dvou místností na sousední byt. Ambrož ale poukazoval na výjimku ze zákona ohledně pracoven u veřejných činitelů, za něhož mohl být označen. Členy místní bytové komise charakterizoval jako šest „ostrých" mužů a žen z lidu, kteří ochranou přírody a památek pohrdají.[316] Na žádosti bytové komise odevzdat polovinu bytu jiné rodině namítal, že by tím byla znemožněna jeho práce státního konzervátora a došlo by k roztržení jeho sbírek, které tvoří sourodý celek významné společenské hodnoty. „Vše by znamenalo vzdát se funkcí, rozprodat majetek a jako penzista být přestěhován někam na vesnici. To bych nepřežil po mém 46tiletém působení v Jilemnici, stále v nehonorovaných funkcích ve veřejném a státním zájmu..."[317] Zoufalý ochranář byl dokonce pozván spolu s dalšími patnácti jilemnickými obyvateli nadměrných bytů k jakési veřejné konfrontaci s žadateli o byt. Vždy se mu ale podařilo díky kontaktům s celostátními, krajskými i místními orgány tyto snahy odrazit, ačkoli se kauza táhla několik let. Teprve v roce 1955 bylo zřejmé, že vyhrál. Náměstek předsedy Okresního národního výboru v Jilemnici o něm tehdy psal s velkým uznáním, přičemž kritizoval ničení památek v letech minulých.[318] Po Ambrožově smrti[319] převzala funkci konzervátora jeho vdova, avšak musela přistoupit na rozdělení bytu.

---

315 SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 6, *K čís. J. 2892 kons. A., Věc: Konservátor J. Ambrož, byt a vědecké sbírky v č. p. 132 v Jilemnici,* 19. 1. 1953, dopis Jindřicha Ambrože referentu Krajského národního výboru Liberec Josefu Hájkovi. Poprvé Ambrož odvrátil hrozící zabavení bytu v listopadu 1950, kdy se za něj postavilo ministerstvo školství (SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 6, *Ministerstvo školství, věd a umění, čís. 155.101/50–IV/3*, dopis ministerstva školství Místnímu národnímu výboru Jilemnice).

316 SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 25, *čís. j.: 2148 kons. A.,* dopis Jindřicha Ambrože generálnímu konzervátorovi Ministerstva školství věd a umění Jaroslavu Veselému, 22. 11. 1950.

317 SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 6, *K čís. J. 2892 kons. A., Věc: Konservátor J. Ambrož, byt a vědecké sbírky v č. p. 132 v Jilemnici,* 19. 1. 1953, dopis Jindřicha Ambrože Krajskému národnímu výboru v Liberci.

318 „...třeba vyzvednout obětavou práci sedmasedmdesátiletého konzervátora Jindřicha Ambrože ... je třeba, abychom věnovali ochranářství stejnou pozornost, jaká je jí věnována v Sovětském svazu. Objevily se případy nezodpovědného ničení soch, Božích muk apod." (SOAS, KMVJ. f. Ambrož, kart. 6, *Zasedání okresního národního výboru v Jilemnici ze dne 23. února 1955 za přítomnosti zástupců obcí okresu. Výňatek o školství a kultuře ze zprávy náměstka předsedy ONV s. Ladislava Ducháčka*)

319 Jeho vdova shrnovala závěr jeho života: „Poslední rok byl silně nervosní. Pronásledovali nás asi čtyři roky s bytem. Zachránil nás sekretariát KSČ z Liberce, profesor přírodních věd." (SOAS,

Do konce padesátých let spadala kauza Josefa Šourka, který se tehdy začal angažovat proti pokusům o geologický průzkum za účelem těžby rud v Obřím dole. V roce 1959 otiskl krajský list Pochodeň článek podepsaný „horníky geologického ústavu Obří důl" napadající Šourka pro jeho minulost i současnou činnost. Byl v něm obviněn, že je exponentem reakce „sloužil v bývalé buržoazní armádě jako plukovník jezdectva ... drezíroval vojáky", má doma fotografie sebe s Masarykem, chová se drze a urážlivě k lidem, své místo konzervátora získal jistě nějakými známostmi na ministerstvech a žije obklopen bohatstvím a luxusem: „má 900 Kčs penze, za správcovství reservace pobírá 600 Kčs, vlastní rekreační chatu a pronajímá ji letním hostům, aniž by platil daně a k tomu ještě jeden další dům, mladší půvabnou paní a hnědého psa."[320] To vše ale není nic proti tomu, že svým ochranářstvím poškozuje socialistické hospodářství. Jak se ukázalo o pár týdnů později, Šourkovi odpůrci skutečně dosáhli jeho odvolání z místa konzervátora a článek zlověstně konstatoval, že případ byl úřadům „předán k dalšímu řízení".[321] Dostupné prameny konstatují, že kromě zbavení funkce konzervátora mu byl snížen důchod o 50 Kčs měsíčně[322] a úřady mu zakázaly další přednášky.[323] Rehabilitován byl až v roce 1968.[324]

Závěr

V závěru se pokusím shrnout zjištěná srovnání české a polské strany s ohledem na specifika a společné trendy. Zánik Třetí říše byl na obou stranách hor odlišný. Obě strany byly sice obsazeny/osvobozeny Rudou armádou postupující směrem od Vratislavi (Breslau), ta si ale počínala na původním území Třetí říše více jako dobyvatel, než na území Československa.[325] Rudoarmějci zde až do července demontovali

KMVJ. f. Ambrož, kart. 6, *Vážený pane řediteli,* dopis Ambrožové pravděpodobně řediteli Jilemnického muzea, 20. 7. 1955, strojopis.)

320 *Copak pan Šourek, ten ví jak na to*, Pochodeň, 3. 2. 1959, s. 3.

321 *Pan Šourek už nebude vědět jak na to,* Pochodeň, 20. 3. 1959, s. 5.

322 *Znáte plukovníka Šourka?*, Krkonošská pravda, 18. 7. 1968, s. 2. Procházka uvádí, že penze byla Šourkovi snížena o 300 Kčs měsíčně a zároveň vyměřena blíže nespecifikovaná pokuta (F. PROCHÁZKA, *K životním osudům Josefa Šourka a k jeho krkonošské botanické zahradě*, s. 187–198).

323 Tamtéž, 187–198.

324 *Znáte plukovníka Šourka?*, Krkonošská pravda, 18. 7. 1968, s. 2.

325 Justyn BILSKI, *Gazeta „Wolność" jako organ propagandy Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość na Dolnym Śląsku*, Rocznik Jeleniogórski 51, 2019, s. 94.

a odváželi průmyslové podniky,[326] zdevastovali mnohé hodnotné budovy (včetně horských bud) a předávali moc polským úřadům pomaleji než na jižní straně hor, kde české skupiny často převzaly moc ještě před jejich příchodem. České obsazování Krkonoš probíhalo v dynamice květnového povstání a bylo spojeno s větší mírou etnického násilí, než příchod Rudé armády i Poláků do slezských Krkonoš. Zdá se, že na slezské straně docházelo i ze strany příchozích Poláků k většímu vylupování objektů, zatímco na české straně dokázaly úřady rychleji obnovit pořádek.

Poválečný chaos byl vystřídán krátkou fází obnovy a snahou o česko-polskou spolupráci a modernizaci hor. Vše bylo utlumeno po roce 1948, kdy jsou hory částečně uzavřeny a příliš se nerozvíjejí, ovšem na české straně zejména v této době výrazně stoupla turistická návštěva v souvislosti s nárůstem odborových rekreací pracujících. Uzavření začíná oslabovat po roce 1956, kdy nastává mohutný turistický boom a relativně volné cestování za hranice vrcholící zejména v šedesátých letech. S touto fází jde ruku v ruce i vyhlášení národních parků.

Srovnání popolštění a počeštění hor ukazuje podobnosti i rozdíly. Zatímco v českém případě se jednalo většinou o prosazení českých variant názvů známých již z doby předválečné, v polském případě se jednalo často o vymýšlení zcela nových názvů. Názvy na jižní straně hor vykazují také větší míru politizace, resp. sovětofilie než na severní straně. Je zřejmé, že politizace byla silná na české straně zejména krátce po osvobození, brzy byly ale tyto názvy v horách zrušeny. V Polsku se také neprojevil ideál socialistických hor, který byl v Čechách prosazován zejména v letech 1948–1954.

Česko-polské vztahy byly sice na deklaratorní rovině srdečné, ale od počátku je poněkud kazily české územní nároky a konflikty ohledně Sněžky a hřebenové cesty. Přesto byla až do roku 1948 patrná snaha upevňovat vzájemné vztahy, která ovšem poněkud ustala v době celkového uzavírání hranic za vrcholící studené války v letech 1948–1956. Teprve po roce 1958 se vztahy znovu prohlubují, v roce 1961 je vyhlášena turistická konvence a po hranicích vedoucí *Cesta přátelství ČSSR-PLR*.

Zásadním rozdílem bylo poválečné vnímání hor Poláky, kteří je považovali za rozvinuté, nezničené (s výjimkou vyrabovaných objektů), pouze snad příliš komerční. Naopak na české straně hor převažovala představa za okupace zničeného pohoří, které je potřeba pozvednout a uchránit od zničení cest, kůrovcové nákazy a podle ochranářů také od příliš radikálních plánů turistického rozvoje. Na obou stranách hor se po válce usilovalo o výstavbu moderních turistických infrastruktur

326 Zbigniew KUŚMIEREK, *Major Bronisław Jankowski – pierwszy polski komendant wojenny Jeleniej Góry w 1945 r., uczestnik walk o Niepodległość Polski*, Rocznik Jeleniogórski 50, 2018, s. 180.

(především lanovek a vleků) a tato snaha byla úspěšnější na jižní straně. Tyto projekty byly ale uloženy po roce 1948 k ledu a návrat k nim nastal až po roce 1956. Na obou stranách byly po válce diskutovány plány vyhlásit národní parky a v Československu byl vyhlášen v roce 1952 park přírodní. V Polsku byl vyhlášen národní park v roce 1959 a v Československu v roce 1963. Na obou stranách také došlo během padesátých let k ekologicky problematickým počinům, geologickému průzkumu v Obřím dole a otevření dolu na uran v Kowarech.

Srovnání proměn držby horských bud a hotelů a postavení zdejších turistických spolků ukazuje taktéž podstatné rozdíly. V jižních Krkonoších byl Klub československých turistů již před válkou významným hráčem, po roce 1945 navázal na svou dřívější činnost, ale po Únoru byl sloučen s ostatními turistickými a sportovními organizacemi do jedné masové organizace nazvané později Československý svaz tělesné výchovy a sportu. Vlastnictví bud bylo rozmanité a mísili se zde soukromí restituenti, spolky a stát zastupovaný národními správci. Po roce 1948 se hlavními vlastníky stalo ROH, národní podnik Hostinské podniky československých hotelů a později jednotlivé podniky. Na polské straně nebyly v prvních dvou letech majetkové vztahy jasné a stát později pověřil turistickou organizaci vlastnictvím hlavních vysokohorských bud a níže se nacházející rekreační objekty přešly většinou do vlastnictví polských odborů.

Základním rozdílem bylo, že zatímco se na jižní straně rychle obnovil turismus a brzy dosahoval míry před válkou nevídané, na severní straně stagnoval a výrazněji se začal rozvíjet až koncem padesátých let. Na české straně se po zavedení masové odborové rekreace staly hory rychle oblastí ještě více zaměřenou na rekreaci než před válkou. Na straně polské docházelo k obnově zemědělství a rozvoji průmyslu. Úroveň péče o turistické infrastruktury byla v celém sledovaném období lepší na české straně, ačkoli i zde zaznívají od konce padesátých let stesky nad neutěšeným stavem horských bud. Zatímco na české straně bylo obnoveno předválečné turistické značení a rozšířeno do bývalých německých částí hor během prvních tří poválečných let, na polské straně byla obnova pomalejší a chaotičtější a teprve v roce 1951 bylo rozhodnuto přejmout český systém. Podobný rozdíl byl v provozu chat, z nich byla většina na jižní straně znovu rychle otevřena, zatímco na severní jen polovina z předválečného počtu.

Důležitým polským specifikem bylo rozhodnutí pohraničních jednotek částečně uzavřít hory na konci roku 1947 z důvodu střetů s antikomunistickými skupinami. Toto rozhodnutí poškodilo také českou turistiku, které byla na mnoho let uzavřena větší část hlavního hřebenu hor. V obou zemích byla masová turistika po-

škozena rozhodnutím vlád zaměřit se na rozvoj těžkého průmyslu, takže v letech 1949–1957 neprobíhala prakticky žádná výstavba infrastruktur. Teprve uvolnění pro individuální turistiku na polské straně v roce 1956 znamenalo obrat a po roce 1961 začala posilovat i turistika přeshraniční. Přesto se i v šedesátých letech česká strana Krkonoš rozvíjela rychleji (např. zde vznikalo více lyžařských vleků) a byla ve větší oblibě zahraničních turistů.

The Czech and Polish Krkonoše (Giant) Mountains 1945–1963: Between Nature Conservation and Modernization

STANISLAV HOLUBEC

The article compares hiking, recreation and nature conservation in the Czech and Polish Giant Mountains from 1945 to the proclamation of the Krkonoše National Park in 1959/1963 and examines cross-border contacts at that time. First, it compares the settlement of the mountains after the war and their "Slavicisation". It shows that in the Czech case it was possible to continue the pre-war traditions of nature conservation and hiking tourism, while in the Polish case the hiking use of the mountains and nature conservation developed more slowly. Furthermore, in the Czech case it shows a higher degree of post-war politicisation of the mountains in the names of the mountain cottages and the application of the ideological demand of the socialist mountains after 1948, while in the Polish case the specific is a radical transformation of mountain names and villages often without any connection with the German names. It also shows that Czech-Polish relations were cordial at the declaratory level, but from the beginning they were somewhat clouded by Czech territorial claims, conflicts over Sněžka and the Polish closure of the ridge road. Cross-border cooperation fell sharply at the time of the overall closure of the borders during the peak of the Cold War in 1948-1956. The Polish decision to partially close the mountains due to clashes with anti-communist groups also damaged Czech hiking tourism, which closed the main part of the main ridge of the mountains for many years. Only the opening of the mountains for individual hiking tourism on the Polish side in 1956 meant a turnaround, and after 1961, cross-border hiking tourism began to rise rapidly. A significant difference was also that while hiking tourism on the southern side of the mountains quickly resumed and soon reached pre-war levels, on the northern side it stagnated and began to develop more significantly only in the late 1950s. On the Czech side, the pre-war hiking signs were restored and extended to the former German parts of the mountains by 1948, on the Polish side, the restoration was slower and more chaotic, and only in 1951 was the decision taken to adopt the Czech system.

The fundamental difference was the post-war Polish perception of the mountains as developed and undestroyed and the Czech idea of the mountains as

having been damaged during the occupation, which must be raised and saved from further destruction. At that time, efforts were made on both sides of the mountains to build modern hiking tourist infrastructures, but this effort was more successful on the southern side. However, these projects were abandoned after 1948. There were plans to declare national parks, but everything was delayed in the context of border closures. A nature park was declared in Czechoslovakia in 1951, a national park in Poland in 1959 and the Czech national park only in 1963. There were also ecologically problematic attempts at mining ore or uranium on both sides during the 1950s. The level of care for the hiking tourist infrastructure was better on the Czech side throughout the period under review, although even here, there were complaints about the unsatisfactory condition of the mountain cottages from the late 1950s. Although German recreational facilities (cottages) were expropriated on both sides of the mountains, on the Polish side two majority owners (hiking organisations and trade unions) predominated from the beginning, on the contrary, on the Czech side, the process was more complicated, the cottages were redistributed through restitution to private owners, passed into the hands of various organisations or so-called national administrators. In the 1950s, they came under two dominant owners (ROH / Revolutionary Trade Union Movement/ and Hostinské podniky československé hotely /Hospitality Company of Czechoslovak Hotels/, later renamed Restaurace a Jídelny /Restaurants and Cafeterias/), and also became the property of individual companies.

Translation by Sean Miller

PŘEHLED BÁDÁNÍ

Historie a smysly: Dějiny smyslů jako směr historického bádání[1]

RADMILA ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ

RADMILA ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ: History and the Senses: Sensory History as a Field of Historical Inquiry
The aim of this article is to present sensory history as a bourgeoning and innovative field of historical inquiry. Although sensory history has been booming for over two decades, Czech historians do not seem to notice, reflect or include any of its new insights and approaches. The article focuses on the development of the field, starting with its "father", the Annales's historian Lucien Febvre, going through the foundational work of another French historian, Alain Corbin, to finish with the insights of the most prolific author and theoretician of the history of the senses, American historian M. M. Smith. Reflecting upon the strengths but also shortcomings of sensory history, the article emphasizes its interdisciplinary implications and highlights its biggest achievement, together with sensory anthropology, in challenging a traditional hierarchy of the senses as well as the belief in universal and natural character of the senses.
Keywords: Senses – Sensory Anthropology – Historiography – Theory of History – Cultural Turn – Alain Corbin – Emotions

1 Studie vznikla za finanční podpory Grantové agentury České republiky (GAČR), projekt č. 22-34342S.

Když se Mark M. Smith, jeden z čelních představitelů dějin smyslů v USA, začal smyslovými vjemy v minulosti zabývat, docházelo k nejednomu nedorozumění. V devadesátých letech 20. století se kulturní dějiny smyslů teprve rodily a pro jeho kolegy-historiky bylo téma natolik nezvyklé, že pojem „senses" (smysly) zaměňovali za slova pro historiky více zřejmá, jako například „census".[2] Smyslové počitky a vjemy nebyly pro historický výzkum relevantní hluboko do 20. století. Od řecké antiky přes racionalismus osvícenství až k moderní době byly smysly chápány jako protějšek kultury a civilizace. Filozofie, umění a věda je přiřazovaly nižším lidským schopnostem a považovaly je za nepřátele rozumu, proti nimž je třeba bojovat a potlačit je. Historické bádání si nečinilo nárok na výjimku.

Na počátku třetího desetiletí 21. století je situace naprosto odlišná. Smyslové dějiny (sensory history, Sinnesgeschichte, histoire des sensiblités) je možno vnímat jako již poměrně dobře etablovaný podobor historického bádání. Rozmach, šíři záběru i oblibu dějin smyslů dokazují nejen četné publikace, příručky a readery, jež se ve velké míře začaly objevovat v prvním desetiletí 21. století, ale také ediční řady prestižních nakladatelství, jako je Bloomsburry, University of Illinois Press nebo Routledge.[3] Renomované historické časopisy včetně například *American Historical Review* věnovaly svá speciální čísla kulturním dějinám smyslů, nejvíce v anglofonním prostředí, ale také ve Francii a Německu.[4]

Příklon historické vědy ke smyslům úzce souvisí se změnami v jiných vědních disciplínách. Obecně jde o součást širšího proudu, pro který se vžilo pojmenování studium smyslů (sensory studies). Tento „obrat ke smyslům", jímž se označuje vpád smyslů do bádání v humanitních a sociálních vědách, někteří autoři nazývají dokonce revolucí a kladou ho na roveň jiným velkým epistemologickým proměnám, takovým, jakou byl například postmoderní obrat k jazyku (linguistic turn).[5]

---

2 Mark M. SMITH, *Making Sense of U.S. History*, The American Historian, OAH, nedatováno, nestránkováno, https://www.oah.org/tah/issues/2016/february/making-sense-of-u.s-history/ (1. 3. 2022).

3 Ediční řadu *Studies in Sensory History* měly dějiny smyslů na University of Illinois Press (2011–2018), interdisciplinární ediční řadu *Sensory Formations* založilo nakladatelství Berg a nakladatelství Bloomsbury nabízí edici nazvanou *Sensory Studies*. Pennsylvania State University Press publikuje *Perspectives in Sensory History* a knih o starověku a smyslech se ujala edice *The Senses in Antiquity* u nakladatelství Routledge.

4 Smyslovým dějinám se věnovala speciální čísla časopisů Social History 40, 2007, č. 4, Journal of American History 95, 2008, č. 2, American Historical Review 116, 2011, č. 2, Public Historian 37, 2015, č. 4, Vingtième siècle 123, 2014, č. 3 a Werkstatt Geschichte 83, 2021, č. 1.

5 Srov. např. cíle ediční řady *Sensory Formations*, https://www.routledge.com/Sensory-Formations/book-series/BLANTSF (1. 3. 2022). Viz též David HOWES, *The Expanding Field of Sensory Studies*, Centre for Sensory Studies, Concordia university, Montreal 2013, https://

Interdisciplinarita tak stojí v základu bádání o smyslech v minulosti a i v této studii jí bude věnována patřičná pozornost. V rámci různých oborů, jež smysly studují, patří nezanedbatelné místo historii. Na stránkách interdisciplinárního časopisu *The Senses and Society*, jímž byla od roku 2006 posvěcena vzájemná inspirace a spolupráce různých oborů, nalezneme řadu tematických čísel o dějinách a smyslech.[6] Podobně šířeji rozkročený je časopis *Sensibilités: histoire, critique & sciences sociales*, jenž začal vycházet v roce 2016 ve Francii. K výzkumu smyslů byli v roce 2019 vyzváni historikové medicíny ve speciálním virtuálním čísle časopisu *Social History of Medecine*.[7]

Zastřešující platformou nejen pro historii, ale i pro další disciplíny se stalo Centrum pro smyslová studia (Centre for Sensory Studies), jehož jádro vzniklo na konci osmdesátých let 20. století v Kanadě pod patronací University of Concordia v Montrealu.[8] Více než třicetileté bádání v oblasti smyslových studií dalo nedávno podnět ke zpětnému ohlédnutí a bilanci v podobě čtyřdílného souboru zakladatelských studií, přičemž druhý díl pojednává o historii a sociologii.[9] Široké badatelské veřejnosti jsou k dispozici mnohé syntetické práce jak o kulturních dějinách smyslů od starověku po současnost, tak přibližující jednotlivé dílčí oblasti bádání, jež je

www.sensorystudies.org/sensorial-investigations/the-expanding-field-of-sensory-studies/ (14. 3. 2022).

6 Jedná se např. o tato témata: Pleasure and Danger in Perception: the Five Senses in the Middle Ages and the Renaissance (The Senses and Society 5, 2010, č. 1), Noise of the Past: Sensing the Post-Colonial (The Senses and Society 6, 2011, č. 3), The Senses and Urban Public Space (The Senses and Society 12, 2017, č. 2). Smyslová historie islámského světa se stala námětem pro první číslo roku 2022 (Sensory history of the Islamic world).

7 Číslo nazvané Senses bylo publikováno u příležitosti 30. ročníku konference Evropské asociace pro dějiny medicíny, jež nesla název Sense and Nonsense. Úvodní studii nazvanou *Sensory History Comes of Age: Exploring the Senses in Social History of Medicine* napsal Jonathan Reinarz. Číslo se skládá z vybraných článků, které byly v časopise publikovány v letech 2000–2018, https://academic.oup.com/shm/pages/senses_virtual_issue (24. 2. 2022).

8 Viz http://centreforsensorystudies.org/. V roce 2010 byla vytvořena digitální platforma sensorystudies.org, sdružující výsledky bádání několika laboratoří a výzkumných týmů. Platforma nabízí mj. sylaby kurzů, jež jsou v této oblasti organizovány na univerzitních pracovištích v různých částech světa. Interdisciplinární centra věnující se kulturním smyslovým studiím lze nalézt ve Velké Británii, Nizozemí, Belgii, Kanadě, USA, Dánsku, http://centreforsensorystudies.org/a-brief-history/. Velké centrum zabývající se smyslovými dějinami ve 20. století v Rusku vzniklo v Cambridgi. Cambridge Russian Sensory Network (CRUSH), https://www.crush.group.cam.ac.uk/ (1. 3. 2022).

9 David HOWES (ed.), *Senses and Sensation: Critical and Primary Sources*, sv. I–IV, London 2018. Čtyři svazky obsahují 101 studii z pera humanitních a sociálně vědních badatelů, odborníků na umění, biologii, psychologii či neurologii.

možno vnímat jako již samostatné podobory – například vizuální studia (vision studies) nebo zvuková studia (sound studies).[10]

Jak se výše naznačený boom projevil v české historiografii? Jednoduchá odpověď by zněla: prakticky nijak. To by ovšem bylo zjednodušující. Historikové v Česku, podobně jako všude jinde, se samozřejmě zabývají tím, co a jak lidé v minulosti viděli, do jisté míry i tím, co a jak lidé dříve slyšeli, co čichali, co jim chutnalo a čeho se dotýkali. Publikace zasvěcené každodennosti jsou toho důkazem, s tématem souvisí i studie pojednávající o zavádění hygienických opatřeních v osvícenské době či dotýkající se problematiky medicíny.[11] Smyslům se však cíleně či programově podobné publikace nevěnují. Nekladou si otázku po významu smyslového vnímání pro tehdejšího člověka, nepátrají po tom, jak se smyslové počitky vztahují k potřebám a hodnotám dané doby a kultury. Jak poznamenal Mark M. Smith: „Pokud historické práce smyslové vjemy kdy zmiňovaly, tak spíše pro okrasu a ozdobu daného textu."[12] Nedávno se objevivší výsledky výzkumu o dějinách těla v českém prostředí budou naší tematice nejblíže, ale ač zde můžeme nalézt společné základy, smysly a smyslové vjemy a počitky nebyly v těchto pracích reflektovány a netvoří ani součást tohoto historického podoboru.[13] Poněkud paradoxně, patrně v důsledku velmi rozdrobeného historického pole, se smysly a smyslové vjemy studují bez ohledu na výzkumy, které byly učiněny v oblasti dějin těla, stejně jako se dějiny těla nezabývají problematikou smyslů. Smyslové dějiny nejsou reflektovány ani v programové monografii *Koncepty a dějiny*, jejímž cílem je přispět k po-

10 Jako příklad uveďme Constance CLASSEN (ed.), *A Cultural History of the Senses*, sv. I–VI, New York 2014. Pro zvuková studia např. Hoger SCHULZE, *Sound Studies. Traditionen – Methoden – Desiderate. Eine Einführung*, Bielefeld 2008; Trevor PINCH – Karin BIJSTERVELD, *Oxford Handbook of Sound Studies*, Oxford 2011.

11 Např. Milena LENDEROVÁ – Tomáš JIRÁNEK – Marie MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*, Praha 2009; Daniela TINKOVÁ, *Zákeřná mefitis. Zdravotní policie a veřejná hygiena v pozdně osvícenských Čechách*, Praha 2013; Vladan HANULÍK, *Historie nekonvenčních léčebných praktik v době profesionalizace medicíny*, Pardubice 2017.

12 M. M. Smith má na mysli především popularizační historické práce, jež vykreslují smyslové počitky především proto, aby téma učinily atraktivnějším pro veřejnost, jako např. různé publikace o americké občanské válce líčící zvuky a zápachy bitev. M. M. SMITH, *The Smell of Battle, the Taste of Siege: A Sensory History of the Civil War*, Oxford 2014, s. 4–5.

13 Srov. Milena LENDEROVÁ – Vladan HANULÍK – Daniela TINKOVÁ (eds.), *Dějiny těla. Prameny, koncepty, historiografie*, Červený Kostelec 2013; Milena LENDEROVÁ – Daniela TINKOVÁ – Vladan HANULÍK, *Tělo mezi medicínou a disciplínou. Proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*, Praha 2014.

chopení nejnovějšího vývoje historické vědy.[14] Indiferenci české historické obce k dějinám smyslů dokazují i málo početné překlady děl zahraničních. Zakládající práce francouzského historika Alaina Corbina *Narcis a miazma: Pach a společenské představy 18. a 19. století* byla přeložena o dvacet let později, přičemž dostala název, který patrně českému čtenáři mnoho neřekne.[15] Další jeho vlivná práce o zvonech na francouzském venkově v 19. století, která dala vzniknout celé jedné větvi smyslových dějin, zvukovým dějinám (sound history), v češtině zcela absentuje.[16] O velmi pozvolném průniku senzorického obratu do českého badatelského prostředí svědčí i fakt, že teprve před třemi lety byl publikován „první český příspěvek na poli rozvíjejících se studií smyslovosti (sensory studies)", rozumějme v oblasti kulturní antropologie.[17]

Cílem této studie je představit smyslové dějiny jako podobor historického bádání, pojednat o zakladatelích a iniciátorech tohoto výzkumného pole a uvažovat o přínosech výzkumu smyslů v minulosti. Potřebujeme se zabývat hluky a zvuky měst v moderní době? Pomůže nám v historickém poznání znalost toho, jaký význam dávali lidé doteku ve středověku? K čemu nám poslouží zjištění, že příslušníci středních a vyšších vrstev viktoriánské Anglie vnímali své služebnictvo jako pách-

14 Lucie STORCHOVÁ a kol., *Koncepty a dějiny: Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha 2014.

15 Alain CORBIN, *Narcis a miazma: Pach a společenské představy 18. a 19. století*, Praha 2004. V originále Alain CORBIN, *Le miasme et la jonquille: L'odorat et l'imaginaire social, XVIIIe-XIXe siècles*, Paris 1982. Jak poznamenává Milena Lenderová v recenzi překladu Corbinovy práce, slovo *miazma* se v češtině na rozdíl od francouzštiny už nepoužívá. V knize chybí začlenění Corbinova díla do kontextu evropského bádání a vysvětlení souvislostí, které nemohou být českému čtenáři známy. Rozpaky vyvolává i mimořádně nekvalitní překlad. *Narcis a miazma. Pach a společenské představy 18. a 19. století*, 8. listopad 2004, https://vltava.rozhlas.cz/narcis-a-miazma-pach-a-spolecenske-predstavy-18-a-19-stoleti-7872349 (24. 2. 2022). Srov. mnohem dřívější překlady německé a anglické a jejich o mnoho výstižnější názvy: Alain CORBIN, *Pesthauch und Blütenduft: Eine Geschichte des Geruchs*, Berlin 1984; Alain CORBIN, *The Foul and the Fragrant: Odor and the French Social Imagination*, New York 1986.

16 Alain CORBIN, *Les Cloches de la terre. Paysage sonore et culture sensible dans les campagnes au XIXe siècle*, Paris 1994. Do angličtiny byla kniha přeložena v roce 1998, do němčiny už v roce 1995. Alain CORBIN, *Village Bells: Sound and Meaning in the 19th-Century French Countryside*, New York 1998; hardback jako *Village Bells, The Culture of the Senses in the Nineteenth-Century French Countryside*, New York 1998; Alain CORBIN, *Die Sprache der Glocken. Ländliche Gefühlskultur und symbolische Ordnung im Frankreich des 19. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main 1995.

17 Jan HORSKÝ – Lenka MARTINEC NOVÁKOVÁ – Vít POKORNÝ (eds.), *Antropologie smyslů*, Praha 2019, s. 31. Je otázkou, zda je adekvátní hovořit o více než třicet let trvajícím výzkumu jako o „rozvíjejícím se". Srov. Mark M. Smith, *A Sensory History Manifesto*, Pennsylvania 2021, s. 77.

noucí? Pozornost bude věnována úskalím, která na historiky při studiu smyslů čekají. V závěru budeme uvažovat o perspektivách této oblasti bádání.

Obrat ke smyslům

Věda se dlouho klonila k názoru, že studium smyslů, resp. smyslových orgánů a jejich fungování, je záležitostí přírodních věd, nikoliv oborů humanitních a sociálních. Co je to zrak, sluch, čich, chuť a hmat a jak tyto smyslové orgány pracují, bylo tradičně doménou biologie, lékařství či psychologie.[18] Antropolog David Howes, spoluředitel Centra pro smyslová studia na Concordia University, vzpomíná, že každá kniha o smyslech byla dříve automaticky katalogizována jako psychologie.[19] Obrat ke smyslům dle něj nastal na konci série paradigmatických změn neboli „obratů" v humanitních a sociálních vědách v posledních čtyřiceti letech.

Možno vyvodit, že k zájmu o smysly vedl konstruktivismus, jenž se v humanitních oborech prosadil v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století. V návaznosti na lingvistické teorie Ferdinanda de Saussura a v důsledku děl Jacquese Derridy a dalších postmoderních filozofů se na kulturu začalo pohlížet jako na znakový systém. Historikové chápali minulost jako konstrukt, jehož význam nám může být zpřístupněn jen diskurzivně.[20] Pro zastánce tzv. lingvistického obratu byla, slovy Rolanda Barthese, minulost jen textem a fakt měl jen lingvistický význam.[21] Každodenní minulé prožívání, stejně jako jídlo, tanec nebo obraz mělo být analyzováno jak text.

Redukce kultury a minulého žití na pouhé jazykové konstrukce však zanedlouho vyvolala otázku, zda limity jazyka znamenají skutečně limity lidského světa. Začalo se studovat hmatatelné a materiální; objevila se potřeba vztahovat se k tělesnému a emocionálnímu. Porozumět minulému životu se mělo nyní skrze faktory,

18 Srov. heslo *Smyslové vnímání a vědomí člověka*, autor prof. PhDr. Rudolf Kohoutek, CSc., in: Slovník cizích slov, https://slovnik-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/smyslove-vnimani-a-vedomi-cloveka (24. 2. 2022).

19 David HOWES, *Charting the Sensorial Revolution*, The Senses and Society 1, 2006, č. 1, s. 113–128, DOI: 10.2752/174589206778055673.

20 Např. Hayden WHITE, *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore 1973.

21 Roland BARTHES, *Diskurz historie*, Česká literatura 55, 2007, č. 6, s. 815–828.

které odkazovaly na fakt, že lidé jsou bytosti tělesné a vnímající. Dle Davida Howese to byl obrat k tělu, který vedl k obratu ke smyslům.[22]

Obrat ke smyslům, o němž se dá hovořit od devadesátých let 20. století, souvisí s další velkou paradigmatickou změnou, kterou procházela tehdejší věda. Jedná se o diskusi kolem karteziánského paradigmatu protikladu mysli a těla. Tato zažitá binární opozice začala být zpochybňována. Za všechny jmenujme znovuobjevení děl jako *Fenomenologie vnímání* francouzského filozofa Maurice Merleau-Pontyho, jež vybídlo k chápání lidského subjektu jako vtěleného.[23] Svět vnímáme skrze naše tělo a smysly, oponoval Merleau-Ponty učení Descarta. Je to tělo, které vidí, a ne duše. Merleau-Ponty kritizoval rovněž Descartovu představu o převaze zraku nad ostatními smysly. Dle něj je vnímání záležitost všech smyslů, aniž by je bylo možno mezi sebou nějak hierarchizovat. V důsledku těchto diskusí se ve vědě objevily nové koncepty, které spojovaly do té doby rozdělené tělo a mysl, například myslící tělo (mindful body) nebo vtělená mysl (embodied mind).[24]

Důvodem pro vznik smyslových dějin byl bezpochyby rovněž stoupající zájem o malého člověka v dějinách, o lidi na okraji, všechny bezvýznamné a bezejmenné, kteří byli historií do té doby opomíjeni. Můžeme též připojit vzestup mikrohistorie a studium každodennosti, k nimž se přidaly nové poznatky kulturní antropologie.[25]

Historie smyslů vychází z předpokladu, že při výzkumu minulých lidských zkušeností nelze vynechat subjektivní měřítko. Nelze se dívat na minulost a nevzít v úvahu oči, které se dívají, jak tomu chtěl filozof Thomas Nagel.[26] Snaha vyhnout se subjektivitě měla dle historiků smyslů za následek rozmach vizuálně založených filozofií počínaje Platónem až k Descartovi a osvícenství. Objektivita a univerzalismus stály u základu vizuálních epistemologií v západní kultuře. Zrak je ze všech smyslů tím, který nejvíce „vzdaluje". Subjekt se jeví jako odlišný od objektu, oba lze identifikovat. Jiné smysly, jako například sluch, nám však umožňují znovu promys-

22 David HOWES, *Embodiment and the Senses*, in: Michael Bull (ed.), The Routledge Companion to Sound Studies, New York 2019, s. 24–34, https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9781315722191-4 (22. 4. 2022).

23 Konkrétně: Maurice MERLEAU-PONTY, *Fenomenologie vnímání*, Praha 2013.

24 Např. Francisco J. VARELA – Eleanor ROSCH – Evan THOMPSON, *The Embodied Mind. Cognitive Science and Human Experience*, Cambridge 1991.

25 Emma Widdis, profesorka ruských a filmových studií na univerzitě v Cambridgi, vnímá smyslové dějiny jako důležitý protiklad k nedávnému obratu k emocím v ruských dějinách a slovanských studiích obecně. Eman WIDDIS, *Socialist Senses: Film and the Creation of Soviet Subjectivity*, Slavic Review 71, 2012, č. 3, s. 590–618, doi:10.5612/slavicreview.71.3.0590.

26 Srov. Thomas NAGEL, *The View From Nowhere*, Oxford 1986.

let náš vztah k subjektu a objektu, vnitřnímu a vnějšímu, soukromému a veřejnému.[27] Smysly nelze studovat v abstrakci či izolaci, je nutno jim porozumět z perspektivy tehdejších aktérů.[28]

Lidská kultura a smysly

Za jeden z největších úspěchů dějin smyslovosti považují jejich teoretikové skutečnost, že se jim podařilo přispět k přehodnocení tradiční hierarchie smyslů. Až do nedávna v západní epistemologii převládal model, který staví vidění do role garanta rozumu a objektivity, zatímco ostatní smysly jsou vnímány jako nižší a primitivnější. Počátky je možno vysledovat u Aristotelova díla, na jehož základě odvozujeme taxonomii pěti smyslů.[29] Německý učenec Lorenz Oken v roce 1807 spojil pořadí smyslů s postavením jednotlivých ras. Na nejvyšším stupni, pátém, se nacházeli bílí lidé, myšleno Evropané, jejichž vedoucím smyslem byl zrak (eye-man), na spodní stranu škály byli umístěni černí lidé, Afričané, které bylo možno charakterizovat dotykem (skin-man). Přechod od divokého, nekulturního k civilizovanému byl veden nejen v linii od černého k bílému, ale také směrem od doteku ke zraku. Constance Classenová, kanadská kulturní antropoložka a historička, vysvětluje: „O kulturách, které využívaly ve velké míře doteku, se říkalo, že tolik nemyslí a myšlení nepodporují … Usilovaly-li tyto kultury o respekt jiných, potřebovaly dát najevo, že povstaly nad „animální“ život těla.“[30]

Smyslová historie začala konceptualizovat svůj předmět bádání nejen jako kritiku tzv. okulocentrismu, tedy myšlenky, že svět vnímáme tak, jak ho vidíme, ale také ve vztahu k teoriím modernity a mluvené řeči, jak je ve svých dílech rozvinuli mediální teoretikové Marshall McLuhan a Walter Ong, zastánci tzv. teorie kulturní změny. Podle Kanaďana McLuhana se vynález knihtisku podílel nejen na sekularizaci společnosti, ale také na přechodu od akustického vnímání ke vnímání vizuál-

27 Michael BULL – Les BACK, *Introduction: Into Sound… Once More With Feeling*, in: Michael Bull – Les Back (eds.), The Auditory Culture Reader, New York 2020, s. 3. V úvodní kapitole se připomíná, že objektivizace světa implikuje rovněž jeho kontrolu.

28 Toto stanovisko zastával průkopník americké antropologie Franz Boas (1858–1942), který kritizoval evropocentrismus, rozšířený na přelomu 19. a 20. století. Zároveň Boas usiloval o to, abychom se snažili porozumět cizím kulturám z perspektivy členů zkoumané společnosti.

29 ARISTOTELÉS, *O duši*, Praha 1995. V knize Aristotelés popisuje vnímání okolního světa skrze smysly.

30 Constance CLASSEN, *The Deepest Sense: A Cultural History of Touch*, Urbana 2012, s. XII. Příklad Okena citován na s. XVII.

nímu. Kultura ucha, tedy orální kultura, začala ustupovat kultuře psané, tj. kultuře oka. Změna, k níž s počátkem tisku a typografie došlo, je tak neodbytně spojena s měnícími se poměry mezi smysly. Tištěná kultura je navíc svázána s konceptem objektivity a racionálna, zatímco orální kultura je spojena s emocemi, které jsou protikladem racionálna.[31] Renesance s vynálezem perspektivy a osvícenství tento trend utvrdily. Západnímu myšlení začala dominovat vizuálnost, nositel pravdy, rozumu a intelektu, zatímco vnímání skrze jiné smysly bylo odsunuto stranou. Dle McLuhana vizuální hegemonie způsobila oddělení západní společnosti od ostatních orálních kultur, například od různých kmenových společenství.[32]

Walter J. Ong, americký teoretik řečových forem, jenž se proslavil dnes již kanonickou knihou *Technologizace slova. Mluvená a psaná řeč* (1982), navázal na teorii McLuhana.[33] Přechod od mluvené řeči k psané je hlavně přechodem od zvukového prostoru k prostoru vizuálnímu. Vynález knihtisku dal popud ke zrodu typografického člověka, vedl k ostřejší vizualizaci, měl vliv na nárůst individualismu a nacionalismu a způsobil přechod k převaze zrakového vnímání. Díky dílu McLuhana a Onga měli historikové smyslů k dispozici základní koncepci vztahu lidské společnosti a smyslového vnímání, která se zdála jasná a lákavá. Raní Američané vnímali svět více skrze své uši, než jak to máme dnes my, hlásal například McLuhan, a nejeden badatel na jeho myšlence postavil své dílo.

Kanadský skladatel Raymond Murray Schafer, autor bestselleru *Ladění světa* (1977), v němž zpopularizoval tzv. akustickou ekologii, zformuloval svůj pohled na vztah naší civilizace ke zvuku v duchu McLuhamovy a Ongovy teorie. Západní společnost ztratila vnímavost ke zvuku s nástupem raného novověku: „Na Západě ucho uvolnilo cestu oku jako nejdůležitějšímu sběrateli informací přibližně v době renesance s rozvojem tisku a malířskou perspektivou."[34] Podobně jeden z prvních propagátorů smyslových dějin v americkém prostředí Richard Cullen Rath považo-

31 Herbert Marshall McLUHAN, *Člověk, média a elektronická kultura. Výbor z díla*. Brno 2000, s. 144–146, https://monoskop.org/images/7/7b/McLuhan_Marshall_1962_2000_Gutenbergova_galaxie.pdf (1. 3. 2022).

32 Tamtéž, s. 149.

33 Walter J. ONG, *Mluvená a psaná řeč*, Praha 2006. Podrobněji např. M. M. SMITH, *Sensing the Past: Seeing, Hearing, Smelling, Tasting, and Touching in History*, Berkeley 2007, s. 11–12.

34 R. Murray SCHAFER, *The Soundscape: Our Sonic Environment and the Tuning of the World*, New York 1994, s. 10; https://monoskop.org/images/d/d4/Schafer_R_Murray_The_Soundscape_Our_Sonic_Environment_and_the_Tuning_of_the_World_1994.pdf (24. 2. 2022). „Jedním z nejmarkantnějších důkazů této změny je způsob, jakým jsme začali ztvárňovat Boha", říká Schafer. Teprve v renesanci se přistoupilo k portrétování, kdežto předtím byl chápán jako zvuk nebo jako vibrace.

val 18. století za rozhodující pro přechod od sluchového k vizuálnímu způsobu myšlení na americkém kontinentě.[35]

Je zřejmé, že s nástupem modernizace stoupla potřeba klást větší důraz na viděné. Industrializace a technologie se podílely na tom, že lidské ucho už neslyšelo to, co dříve. Zvukové prostředí především ve městě se zcela proměnilo. Dokazuje to i následující postřeh z vídeňského prostředí poloviny 19. století: Od 16. století hlídka na věži Katedrály svatého Štěpána oznamovala požár tak, že začala z plných plic volat „Hoří!". Později používala megafon, ale v polovině 19. století byl tento zvuk natolik pohlcen okolním hlukem města, že v roce 1855 byla signalizace definitivně zrušena.[36]

McLuhanova i Ongova koncepce se však dnes jeví jako neudržitelná, přestože ji dle M. M. Smithe někteří historikové smyslů stále využívají.[37] C. Classenová ukázala, že všechny neliterární společnosti nemůžeme jednoduše zařadit do jedné nediferencované kategorie s tím, že u nich je nejvýznamnější sluchové vnímání. Například Totzilové v Mexiku, potomci Mayů, vnímají svět a kosmos na základě symboliky tepla a žáru, ne sluchu; kmen Ongiů z Andamanských ostrovů vysvětluje svět s pomocí vůně.[38] Odvržena byla i jednoduchá binární opozice orální kultura versus psaná kultura, diverzita smyslového vnímání i ve společnostech, které jsou označovány jako orální, je nezanedbatelná. Neobstojí ani tvrzení, že vidění je zcela racionální a ostatní smysly jsou neintelektuální.[39]

Nejznámějším oponentem McLuhanovy a Ongovy kulturní teorie se stal kanadský muzikolog a kulturolog Jonathan Sterne. Ve svém díle *Audible Past* (*Slyšitelná minulost*) odmítl myšlenku, že by zvýšená pozornost věnovaná jednomu smyslu znamenala automaticky snížení významu jiného smyslu.[40] Naopak, zvukové povýšil nad vizuální i v moderní společnosti. Jako důkaz mu posloužily nové medi-

35 Richard Cullen RATH, *How Early America Sounded*, New York 2003. Zvuk byl pro první americké kolonisty mnohem důležitější než pro nás, tvrdí autor. Jako důkaz mu posloužila analýza knih, které byly sepsány v době osidlování severoamerického kontinentu. Jako nebezpečí při bouřce vnímaly nejdříve hrom, ale později se hrozba přesunula z hromu na blesk, tedy na vizuální aspekt.

36 Hlášení požáru ve Vídni popsáno v Peter PAYER, *The age of noise: Early reactions in Vienna, 1870–1914*, Journal of Urban History 33, 2007, č. 5, s. 773–793.

37 M. M. SMITH, *Sensing the past*, s. 13 a 21–22.

38 Constance CLASSEN, *McLuhan in the Rainforest: The Sensory Worlds of Oral Cultures*, in: David Howes (ed.), Empire of the Senses. The Sensual Culture Reader, Oxford 2005, s. 147–163.

39 Psaní bylo také dotykové a vizuální; řeč souvisela s čichem. Viz M. M. SMITH, *Sensing the past*, s. 13.

40 Jonathan STERNE, *The Audible Past: Cultural Origins of Sound Reproduction*, Durham 2003.

cínské praktiky, které se objevily v důsledku technologického pokroku v 19. století. Sterne se zaměřil především na stetoskop a jeho význam. Nebyl to zrak, ale poslech, který musel být s tímto vynálezem zintenzivněn a oddělen od ostatních smyslů jako ten nejdůležitější. Zároveň se stal stetoskop v rukou lékařů nástrojem a symbolem rozumu.

Proč je pro historiky důležité zabývat se teoriemi mediálních kritiků, jako byli McLuhan a Ong, přestože byla jejich zjištění už překonána? Dokázali totiž, že smyslové vnímání není jen záležitostí přírodních věd, není esencialistické, neměnné a ve všech dobách stejné. Otevřeli tak prostor k tomu, aby se začalo uvažovat o souvislosti smyslovosti a kultury, o dobové a kulturní podmíněnosti smyslového vnímání, a to v široké oblasti humanitních a společenskovědních věd.

Iniciátoři a zakladatelé smyslových dějin

Jako iniciátor smyslových dějin je frankofonními i anglofonními historiky označován francouzský historik Alain Corbin. Ten se nejdříve přiklonil ke škole Annales a jejímu konceptu mentalit, ale poté rozvinul osobitý přístup k dějinám, který patrně nejlépe vyjadřuje pojem „historien du sensible" (historik citlivého/vnímaného).[41] Pro historiky A. Corbin smysly doslova objevil, a to svým dílem z roku 1982, které bylo do češtiny po dvaceti letech poněkud nešťastně přeloženo jako *Narcis a miazma: pach a společenské představy 18. a 19. století*.[42] Anglický překlad knihy vznikl v roce 1986 zásluhou britského sociálního historika Roy Portera, významného propagátora studia smyslů v dějinách. V předmluvě Porter zdůraznil význam Corbinovy knihy pro další historické bádání, a vyzval tak k dalším podobným publikacím.[43]

Alain Corbin tvrdil, že historikové nemají smysl pro „čich", protože do minulosti projektují bezpachový svět pozdního 20. století. Sám se k výzkumu pachů a čichového vnímání dostal přes výzkum prostitutek.[44] Chtěl poznat, proč měly na začátku 19. století prostitutky reputaci, že smrdí. Začal se tedy zajímat o to, jaká byla citlivost vůči různým pachům, a zároveň tak reagoval na výše zmiňované teorie

41 Alain CORBIN, *Historien du sensible, Entretiens avec Gilles Heuré*, Paris 2000.

42 TÝŽ, *Narcis a miazma: pach a společenské představy 18. a 19. století*, Praha 2004.

43 V předmluvě R. Porter konstatoval, že historická studia jsou převáženě vizuální a že díky A. Corbinovi můžeme trochu více cítit „pach" minulosti. Alain CORBIN, *The Foul and the Fragrant: Odor and the French Social Imagination*, New York 1986, s. V.

44 TÝŽ, *Les Filles de noce: Misère sexuelle et prostitution aux XIXe et XXe siècles*, Paris 1978.

McLuhana a Onga, které tvrdily, že vyšší smysly jako sluch a především zrak potlačily v moderní době smysly jiné. To se mu nepotvrdilo. Texty naopak ukazovaly „kolektivní hypersenszitivitu" k zápachům všeho druhu.[45] Potlačení zápachů a povznesení vůní bylo podle něj součástí buržoazní hegemonie; sociální distinkce procházela kontrolou smyslů. V důsledku toho se zrodila první hygienická nařízení a nové sociálními praktiky jako koupání, uklízení, ventilace, vonění prostorů a těl. Na pozadí užívání lidských smyslů se tak A. Corbinovi podařilo zachytit kulturní změny, k nimž došlo v 19. století v aristokratickém i měšťanském prostředí. Silné zápachy těla začaly být asociovány s dělnickou třídou, zatímco aristokracie a buržoazie se oprostily od osobních pachů zvýšenou čistotou.

Zhruba deset let po svém zakladatelském díle publikoval A. Corbin v roce 1994 další průlomovou knihu pro dějiny smyslů. Do centra pozornosti v ní postavil zvony na francouzském venkově v 19. století, tehdejší zvukovou krajinu a s tím související kulturu smyslů.[46] Publikace se ukázala významnou pro od té doby se rozvíjející zvukové dějiny (sound history, histoire du son, Klanggeschichte).[47] V knize chtěl A. Corbin poukázat na význam a moc zvonu, který „evokuje a navozuje pocit ubíhajícího času, posiluje vzpomínky, obnovuje zapomenuté a upevňuje identifikaci jedince s prvotní sluchovým prostorem".[48] Zvony vnímá A. Corbin jako rozhodující pro konstrukci nejen regionální, ale i národní identity, přičemž poukazuje na proměny sluchových vjemů a asociací, které je doprovázely (například v případě dočasného vymizení zvonů nebo ve spojitosti s objevením se vlaků v krajině).

Sám A. Corbin vnímá své dílo v kontextu linie, kterou nastolil jeden z představitelů první generace školy Annales, Lucien Febvre. Třebaže A. Corbin jako zakladatelské pro dějiny smyslů cituje různé studie L. Febvra, je to jeho *Problém nevěřícnosti* (1942), v němž můžeme najít důležité postřehy pro budoucí smyslové ději-

45 TÝŽ, *Le miasme et la jonquille*, s. 10, https://excerpts.numilog.com/books/9782081212978.pdf (24. 2. 2022).

46 Alain CORBIN, *Les Cloches de la terre. Paysage sonore et culture sensible dans les campagnes au XIXe siècle*, Paris 1994.

47 Zvukové dějiny se metodologicky zformovaly na začátku 21. století poté, co se opřely o termíny a koncepty rozvíjené již několik desetiletí v rámci „sound studies". Jan-Friedrich MISSFELDER, *Period Ear. Perspektiven einer Klanggeschichte der Neuzeit*, Geschichte und Gesellschaft 38, 2012, č. 1, s. 21–47.

48 Alain CORBIN, *Village Bells. Sound and Meaning in the 19th-Century French Countryside*, New York 1998, s. X.

ny.[49] Šestnácté století bylo pro Febvra věkem ucha, na rozdíl od století následujících, kdy bude sluch postupně nahrazován viděním a očima. Smyslové vnímání úzce souviselo se způsobem, jakým lidé v 16. století mysleli, reagovali a žili, odtud tedy Febvrova potřeba zabývat se smysly. „Smysly těchto lidí … chuť, hmat, ale rovněž sluch byly lépe rozvinuty (či méně oslabeny) a lépe sloužily než naše smysly."[50] Přestože hlavním záměrem knihy bylo vysvětlit nemožnost nevěřícnosti v 16. století a smyslům se L. Febvre věnoval jen v jedné podkapitole, na základě proměn smyslového vnímání historik odvodil zvyšující se racionalizací lidského chování a jednání: „Zrak tehdy ještě nebyl oddělen od jiných smyslů. Nespojili ho se svou potřebou poznání, kdy se zrak stane atributem vědeckosti a smyslem intelektu."[51]

S Febvrovou koncepcí proměny smyslového vnímání v minulosti souzněl jeho současník, německý sociolog Norbert Elias, i když navzájem o sobě pravděpodobně nevěděli.[52] Ve dvousvazkové sociologicko-historické studii *O procesu civilizace* (1939) Elias líčil, jakým způsobem došlo postupně k upevnění civilizovaných praktik, ovládání těla a tělesných, smyslových projevů především u dvorské společnosti. Impulzivita a pudovost středověké společnosti ustoupila postupné racionalizaci lidského jednání v průběhu utváření moderního státu.[53]

Jako svého předchůdce uvádí A. Corbin dalšího francouzského historika, Roberta Mandroua.[54] Tento u nás prakticky neznámý badatel z okruhu školy Annales se v roce 1961 pokusil rozvinout koncept mentalit jako historickou psycholo-

---

49 Např. studie Lucien FEBVRE, *Comment reconstituer la vie affective d'autrefois? La sensibilité et l'histoire*, Annales d'histoire sociale 12-1182, 1941, s. 192–207, kterou A. Corbin uvádí jako zakladatelskou, vůbec nezmiňuje smysly. Naopak vybízí ke studiu citů a emocí v dějinách. Ani Febvrův článek *Psychologie et histoire*, Combats pour l'histoire, Paris 1953, s. 207–220 nepojednává o smyslech a jejich studiu. Obě studie jsou uvedeny jako zakladatelské pro dějiny smyslů v článku A. CORBIN, *Histoire et anthropologie sensorielle*, Anthropologie et Sociétés 14, 1990, č. 2, s. 13–24.

50 Lucien FEBVRE, *Le problème de l'incroyance au XVIe siècle. La religion de Rabelais*, Paris 1947 (1. vydání 1942), s. 432, http://classiques.uqac.ca/classiques/febvre_lucien/probleme_incroyance_16e/febvre_incroyance.pdf (1. 3. 2022).

51 Tamtéž, s. 438. Na základě příkladů z poezie, literatury a filozofických a medicínských traktátů L. Febvre dokazoval, že převládající smyslové vjemy v 16. století neměly vizuální povahu: „Ústa nebyla popisována z pohledu oka, např. rty, ale z pohledu zvuků a vůně … Celá poezie je plná rachotu a voní… zahrada není rozkoš pro oči, ale rozkoší pro nos, protože tam květiny vydechují své vůně." Tamtéž, s. 431–432.

52 Eliasova práce byla do francouzštiny přeložena až v letech 1974–1975.

53 Je známo, že Elias četl dílo Johana Huizingy *Podzim středověku* (1919) a jeho myšlenky se mu hodily do představy vzrůstající racionalizace moderní civilizace.

54 Např. ve studii A. CORBIN, *Histoire et anthropologie sensorielle*.

gii.[55] Také on však vnímá proměny smyslového vnímání v kontextu přechodu západní civilizace od kultury nižších smyslů k vyšší kultuře oka a vidění. Zatímco v předmoderních městech byl nejdůležitějším smyslem čich, s geometrizací městských prostor, se stavbou velkých bulvárů, objevivšími se jmény ulic, vývěsními štíty, plakáty, stanicemi tramvají a metra začala převládat kultura zraku. Za následníka L. Febvra bývá považován i Jean-Louis Flandrin, jenž publikoval řadu prací zabývajících se chutí, jídlem a stravováním Francouzů v dřívějších dobách, z italských badatelů se otázce chuťového vnímání věnoval antropolog Pietro Camporesi.[56] Mohli bychom jmenovat mnoho dalších historiků, antropologů a vědců nejrůznějších oborů věnujících se otázce smyslového vnímání, to však již není předmětem této studie.

Přestože Corbinovo jméno nezůstává opomenuto v žádné studii věnující se dějinám smyslů, anglofonní prostředí má také svého průkopníka. Je jím americký historik Georg H. Roeder Jr., který v roce 1994 publikoval článek s dvojznačným názvem o tom, že naše, historická profese, je „téměř bez smyslů".[57] Impulzem k tomuto tvrzení se mu stala analýza šestnácti učebnic dějepisu z posledních čtyřiceti let. Výsledek nebyl jednoznačný. Smysly se sice v učebnicích zvláště od sedmdesátých let 20. století začaly více objevovat, ale spíše proto, aby jimi byly ozvláštněny historické narativy. Nešlo tedy o to, vylíčit pomoci smyslů, jak lidé v minulosti žili.

Již vzpomínaný R. Porter se zasazoval o překlady Corbinových děl do angličtiny a sám spolupracoval na vydání publikace *Medicine and the Five Senses* (1993). Porterovi je také přičítáno zavedení termínu kulturní antropologie smyslů, jejž použil v předmluvě anglického překladu Corbinovy průkopnické knihy o pachu v 18. a 19. století. V současnosti je největším a publikačně nejčilejším propagátorem smyslových dějin Američan Mark M. Smith, který vydal od konce devadesátých let řadu prací analyzujících proměny smyslového vnímání v souvislosti s vývojem americké společnosti v 18. a 19. století.[58]

Německé dějiny smyslů se jeví poněkud v závěsu za historiografií francouzskou a především anglo-americkou, jak před několika lety upozornil na základě

55 Robert MANDROU, *Introduction à la France moderne, 1500–1640. Essai de psychologie historique*. Paris 1961.

56 Podrobněji Thierry PAQUOT, *Historiens des sens*, Hermès, La Revue 74, 2016, č. 1, s. 74–77.

57 George H. ROEDER, Jr., *Coming to Our Senses*, The Journal of American History 81, 1994, č. 3, s. 1112–1122, https://doi.org/10.2307/2081453.

58 Např. Mark M. SMITH, *Listening to Nineteenth-Century America*, Chapel Hill 2001. V knize M. M. Smith vysvětluje, že máme-li porozumět rozdílům v myšlení Seveřanů a Jižanů, nesmíme vynechat zvuky a ticho, které navzájem slyšeli, ať už jako známku útlaku, nebo naopak pokroku.

„historie sluchu“ frankfurtský historik Jürgen Müller.[59] Průkopnické počiny bychom však našli v různých evropských zemích. Jednou z výrazných postav současných zvukových studií je kodaňský akademik Holger Schulz, pohybující se mezi kulturní historií smyslů, studiem zvuku v populární kultuře a antropologií médií.[60]

První teoretická studie o dějinách smyslů vznikla díky A. Corbinovi již v roce 1990. V článku *Histoire et anthropologie sensorielle* charakterizoval A. Corbin rozdíly mezi antropologií a historií smyslů.[61] Byli to totiž antropologové, kteří se významnou měrou zasloužili o to, aby se historie začala smyslům věnovat.

Cíle kulturní historie smyslů

Obrat ke smyslům nastal nejdříve v antropologii, až poté se prosadil v historickém bádání. D. Howes tento fakt přičítá rozdílnému způsobu práce antropologů a historiků.[62] Antropologové si mohou lépe uvědomit rozdíly mezi vlastním smyslovým světem a světem kmenů a kultur, které studují. Na rozdíl od nich historikové nemají k dispozici přímý fyzický kontakt s předmětem svého studia, opírají se o písemné prameny a jsou nuceni zobecňovat.

Antropologové tak mohli být první, kteří oponovali myšlence, že to, jak vnímáme, je dáno geneticky, že jde o univerzální kategorii. Dokazovali, že jiné kultury a civilizace pracují s jinými hierarchiemi smyslů a jinými měřítky.[63] Mezi průkopnické lze řadit práce již zmiňované C. Classenové, členky Centra pro smyslová studia, která se na začátku devadesátých let v řadě studií zabývala významem smyslů

59 Jürgen MÜLLER, *The sound of history and acoustic memory: Where psychology and history converge*, Culture & Psychology 18, 2012, č. 4, s. 443–464. Článek je upravenou verzí německé studie téhož autora *The Sound of Silence: Von der Unhörbarkeit der Vergangenheit zur Geschichte des Hörens*, Historische Zeitschrift 292, 2011, č. 1, s. 1–29.

60 Srov. např. Holger SCHULZE, *Sound Studies: Traditionen-Methoden-Desiderate. Eine Einführung*, Bielefeld 2008.

61 A. CORBIN, *Histoire et anthropologie sensorielle*.

62 David Howes, *Can These Dry Bones Live? An Anthropological Approach to the History of the Senses*, Journal of American History 95, 2008, č. 2, s. 442-451, https://doi.org/10.2307/25095629.

63 Např. v Papui-Nové Guineji a Melanézii je možno „slyšet vůni“, Inkové zase vnímali informace hmatem. Ale i čichové vjemy doprovázející křesťanské bohoslužby byly pro antropology důkazem nejednotného přístupu ke smyslovému vnímání. David HOWES, *The Varieties of Sensory Experience: A Sourcebook in the Anthropology of the Senses*, Toronto 1991. Viz též díla uvedená v následující poznámce.

nejen v různých kulturách, ale i v dějinách.[64] Zároveň byla tím, kdo svým dílem pomohl – slovy D. Howese – „definovat pole antropologie a historie smyslů".[65]

C. Classenová ve svých pracích zdůrazňovala, že smysly nejsou svou povahou biologické, ale jsou ovlivněny také kulturou: „Vnímání je hluboce ovlivněno kulturními praktikami a ideologiemi. Stejně jako sociální normy ovlivňují, jak se lidé oblékají a co jí, sociální normy ovlivňují, jak a co lidé vidí, čeho a jak se dotýkají a co cítí. Tato sociální dimenze vnímání dělá ze smyslů předmět historické změny, a tedy historického studia."[66] Cílem „sociální historie smyslů" je tedy odhalit různé způsoby, jimiž se smyslové vnímání vztahovalo k danému sociálnímu řádu, a formovalo tak status různých společenských skupin i individuí.[67]

D. Howes popsal cíle senzorických studií jednoduše jako „kulturní přístup ke studiu smyslů a smyslový přístup ke studiu kultury".[68] Co takové studium konkrétně znamená? Jednou z možností je sledovat změny a posuny ve smyslovém vnímání dané společnosti v různých dobách.[69] Historikové však často volí jiný postup, totiž že se zaměří na jeden konkrétní smysl a s ním spojený smyslový vjem, například jaká byla role vůně a pachu v raně novověké Anglii. [70] Důležité je odhalovat sociální podtext smyslových vjemů: historie parfémů, například, není sama o sobě historii smyslů, leda že by se věnovala praktikám, jež souvisely s používáním parfémů ve vztahu k sociálním trendům a hodnotám dané doby.

Smyslové dějiny vycházejí z premisy, že bez studia smyslů není naše poznání minulosti úplné a že smysly je nutno zkoumat, protože jsou ústřední pro vzpomíná-

---

64 Constance CLASSEN, *Sweet Colors, Fragrant Songs: Sensory Models of the Andes and the Amazon*, American Ethnologist 17, 1990, č. 4, s. 722-735; Constance CLASSEN, *Inca Cosmology and the Human Body*, Salt Lake City 1993; Constance CLASSEN, *Worlds of Sense: Exploring Senses in History and Across Cultures*, New York 1993; Constance CLASSEN – David HOWES – Anthony SYNNOTT, *Aroma: The Cultural History of Smell*, New York 1994.

65 D. HOWES, *The Expanding Field of Sensory Studies*.

66 C. CLASSEN, *The Senses*, in: Peter N. Stearns (ed.), Encyclopedia of European Social History, From 1350 to 2000, díl IV, New York 2001, s. 355–364, zde s. 355.

67 Tamtéž, s. 356.

68 D. HOWES, *The Expanding Field of Sensory Studies*.

69 Viz citované práce C. Classenové nebo M. M. Smithe a mnohé další, jako např.: Emily COCKAYNE, *Hubbub: Filth, Noise and Stench in England, 1600–1770*, New Haven 2007 o každodenním životě z pohledu smyslů v raně novověké Anglii.

70 Na vůně a pachy amerického 19. století a změny, k nimž docházelo, se zaměřila studie Connie Y. CHIANG, *The Nose Knows: The Sense of Smell in American History*, Journal of American History 95, 2008, č. 2, s. 405–416. Zvuk a především hluk byl námětem knih James G. MANSELL, *Hearing Modernity. The Age of Noise in Britain*, Urbana 2017 a Aimée BOUTIN, *City of Noise: Sound and Nineteenth-Century Paris*, Urbana 2015.

ní na minulé události a jejich reprezentace.[71] Poznání světa kolem nás je nám zpřístupněno jen skrze smysly, tudíž jen když porozumíme jim, můžeme pochopit, jak člověk v minulosti vnímal svět a na základě čeho jej vysvětloval a hodnotil. Slovy M. M. Smithe: „Bez výzkumu smyslů se nedostaneme k tomu, jak jsou formovány systémy a struktury toho, čemu lidé věřili, jak jsou konstruovány státy a jak jsou různé sociální skupiny podmaňovány."[72] Dějiny expanze na západ v 19. století v USA nemohou být plně pochopeny, jestliže vynecháme zvuk. Domorodí obyvatelé vnímali tuto expanzi jako „zvukové dobývání".[73]

Smysly prochází rovněž sociální stratifikace. Dominantní skupiny byly v západní společnosti asociovány s vyššími smysly jako zrak a sluch, stejně jako s nimi byly spojovány pozitivní smyslové vjemy. Vysoce postavené sociální skupiny jsou považovány za vonící či bezpachové, zatímco skupiny stojící na sociálním žebříčku níže jsou popisovány jako zapáchající.[74] Často je citován bonmot George Orwella, totiž že „opravdové tajemství sociálních rozdílů na Západě by mohlo být shrnuto do tří děsivých slov: Nižší třídy zapáchají".[75]

Úkolem smyslových dějin je smysly historicizovat, poukázat na roli, jakou hrály ve formování minulých lidských zkušeností, a chápat je nejen jako fyzický, ale též jako kulturní a sociální atribut. Historikové smyslů si uvědomují, že smyslový svět, v němž nyní žijeme, má vliv na to, jak čteme a vnímáme smyslové vjemy vyjádřené v historických pramenech. Smysly jsou tak pro ně analytickou kategorií, nikoliv pouhým předmětem studia. Jsou to „média", skrze která zakoušíme a dáváme smysl různým předmětům historického výzkumu, jako je (například) gender, kolonialismus nebo materiální kultura.[76]

---

71 Joy DAMOUSI – Paula HAMILTON, *Introduction: Leaning In*, in: Joy Damousi – Paula Hamilton, *A Cultural History of Sound, Memory and the Senses*, New York 2017, s. 1–6. Viz též Wolfram AICHINGER, *Sinne und Sinneserfahrung in der Geschichte. Forschungsfragen und Forschungsansätze*, in: Wolfram Aichinger – Franz X. Eder – Claudia Leitner (eds.), Sinne und Erfahrung in der Geschichte, Wien 2003.

72 M. M. SMITH, *A Sensory History Manifesto*, s. 44. Viz také TÝŽ, *Sensing the Past*, s. 5.

73 Uvozovky v originále. M. M. SMITH, *A Sensory History Manifesto*, s. 45. M. M. Smith se opírá o studii Sarah KEYES, *Like a Roaring Lion: The Overland Trail as a Sonic Conquest*, Journal of American History 96, 2009, č. 1, s. 19–43.

74 C. CLASSEN, *The Senses*.

75 George ORWELL, *The Road to Wigan Pier*, London 1937, s. 159. Citováno in D. HOWES, *Introduction*, in: týž, Empire of the Senses, The Sensual Culture Reader, Oxford 2005, s. 10.

76 D. HOWES, tamtéž, s. 4.

Jedním z cílů smyslových dějin bylo přehodnotit zažitou představu, že „vidět znamená vědět".[77] Pozornost se tudíž soustředila na smyslové vjemy, které souvisely se zvuky, čichem, chutěmi a hmatem.[78] V tomto světle se jeví poněkud paradoxní, že základním pramenem dějin smyslů zůstávají psané texty. Tištěné prameny se jeví mnohem komplexnější, a to i v případě, kdy jsou k dispozici rekonstrukce, například zvuků konce 19. století. Nejde však o to minulé zvuky, pachy, vůně a doteky jednoduše popsat.

O jakýsi katalog zvuků vesnice v Nivernais v polovině 19. století se pokusil francouzský historik Guy Thuillier už v roce 1977.[79] Ač tento přístup dle A. Corbina umožňuje ponořit se do prostředí tehdejší vesnice a vyhnout se anachronismu, dobové zvuky kovářských dílen, zvonů, seker či koní, resp. informace o nich, nám však neřeknou vůbec nic o tom, jak tehdejší lidé poslouchali a co vlastně slyšeli. K tomu potřebujeme znát sociální „habitus" tehdejších vesničanů, který určuje hranice mezi vnímaným a nevnímaným, mezi tolerovaným a netolerovaným, mezi tím, co se říkalo a o čem se mlčelo.[80] Předtím, než by se historikové chtěli do analýzy smyslových vjemů pustit, měli by poznat „reprezentace senzorického systému a modality jeho fungování".[81]

V 19. století se toho dle A. Corbina neříkalo hodně: o těle, objetí, chuti, vůních, slasti, což by mohlo svést historiky na špatnou cestu, tedy že by upřednost-

77 M. M. SMITH, *A Sensory History Manifesto*, s. 41.

78 To ale neznamená, že by historie smyslů odvrhla zrak a vizualitu. Naopak, vizuální studia jsou snad nejpočetněji zastoupeným směrem senzorických studií. Jessica Riskin uvádí, že je velmi nesnadné vizuální kulturní studia vůbec zarámovat, už kvůli velkému počtu časopisů (několik desítek), které na toto téma v anglofonním světě vycházejí. Jessica RISKIN, *The Divine Optician*, The American Historical Review 116, 2011, č. 2, s. 352–370. Jako druhá co do obliby se prosadila zvuková studia, na třetí místo klade M. M. Smith výzkumy pachů a vůní. M. M. SMITH, *A Sensory History Manifesto*, s. 35–36.

79 G. Thuillier se pokusil zrekonstruovat, co všechno mohli vesničané v 19. století slyšet. Dějiny zvuků považoval za součást dějin mentalit. Guy THUILLIER, *Pour une histoire du quotidien au XIXe siècle en Nivernais*, Paris 1977. Pro některé badatele je podobný přístup stále přitažlivý. Např. muzikoložka Mylène Pardoen s pomocí moderní techniky zrekonstruovala zvuky čtvrti Grand Châtelet v Paříži v době osvícenství. Těchto 70 zvukových obrazů je k dispozici online: Les bruits de Paris reconstitués, https://www.lefigaro.fr/culture/2015/06/17/03004-20150617ARTFIG00178-les-bruits-de-paris-au-xviiie-siecle-reconstitues.php (1. 3. 2022).

80 A. CORBIN, *Histoire et anthropologie sensorielle*, s. 14. I přes dobu svého vzniku text neztratil na aktuálnosti.

81 Tamtéž, s. 19.

nili zrakové vnímání, na něž se podobná tabu nevztahovala. Například hluk se stal v moderních městech natolik všudypřítomný, resp. natolik banální, že se o něm mnohdy při popisu měst v pramenech už nemluví. Na rozdíl od kulturního antropologa musí historik odhalovat smyslové vjemy a jejich působení z „nepatrných a decentních indicií".[82]

C. Classenová v podobném duchu zdůrazňuje, že vidění bylo preferováno jako zdroj našeho obrazu světa, tudíž nemůžeme číst minulost očima historických aktérů. Je třeba se vymanit ze stereotypního vnímání hierarchie smyslů, daných dobou a kulturou, a hledat v pramenech projevy jiných smyslů. Jestliže příslušník vyšší třídy popisuje své služebnictvo jako „páchnoucí", je tento popis nutno brát s rezervou. Je třeba vzít v úvahu kulturu dané doby a prostředí, jež rozhoduje o tom, jaký smyslový vjem bude přiřazen které sociální vrstvě a který bude chápán jako nejdůležitější a který bude filtrován či ignorován. Největší obtíž pro historiky pak spočívá v pomíjivosti stop o smyslech v minulosti. Smyslové prostředí a významy jako velmi efemerní a podléhají subtilním změnám. Svět smyslových hodnot je neustále v pohybu, a proto je těžké odhalit, co a jak vnímali lidé v minulosti a jaký tomu dávali význam.[83]

Co do tematického zaměření a časového období se historikům nekladou žádné meze. Od starověku po nejnovější dobu, od kulturních a sociálních dějin přes dějiny diplomatické až k ekonomické historii, všude je možno nacházet smyslovost a studovat význam smyslů v dané době a kultuře. Přesto byla pozorována asymetrie: největší pozornost byla věnována západní civilizaci a moderní době, mnohem méně studií je o dřívějším období a o civilizaci východní. [84]

Pro studium smyslovosti je možno využít všech druhů pramenů, ať už jde o prameny normativní či osobní povahy, příručky dobrého chování či různá nařízení týkající se hygieny a zdraví. Přirozeným zdrojem informací je pro smyslové dějiny krásná literatura a také hmotné památky.[85] Má-li se tedy historik ponořit do studia smyslů, nejdůležitější je začít se dívat na minulost jinak, hledat v ní, co bylo dříve opomíjeno. Můžeme souhlasit s M. M. Smithem, že senzorické dějiny jsou spíše zvykem, způsobem myšlení o minulosti než specificky vyděleným podoborem.[86]

---

82 Tamtéž, s. 15.

83 C. CLASSEN, *The Senses*, s. 355–357.

84 M. M. SMITH, *Sensory History*, New York 2007, s. 1.

85 A. CORBIN, *Histoire et anthropologie sensorielle*; C. CLASSEN, *The Senses*.

86 Mark M. SMITH, *Sensory History*, s. 5. Když Bruce R. Smith, profesor literatury a kultury raně novověké Anglie, psal své dílo o zvucích v shakespearovské Anglii *The acoustic world of Early Modern England: Attending to the O-Factor* (Chicago 1999), učil se sám slyšet, a nejen vidět,

Ve svém posledním teoretickém příspěvku vidí M. M. Smith pole smyslových dějin jako ustavené a prosperující.[87] Nikdy více nevycházelo tolik studií, nikdy předtím se o smyslech tolik nehovořilo. Co však dále? Nestačí pořád oslavovat dějiny smyslů jako nové a atraktivní, je třeba promýšlet metodologické a interpretativní otázky. Smith varuje před povrchností a honěním se za senzacemi v podobě čistě empirických studií na úkor promyšlené reflexe a teorie. Módním se stalo vydávat CD se zvuky minulosti, znovuobjevených smyslů se chopila muzea, které ráda lákají návštěvníky na autentické prožití minulých smyslových počitků, dobové zvuky se snaží vzkřísit rekonstrukce nejrůznějších bitev. Ze smyslů se stal „výnosný byznys".[88] Pro smyslové dějiny je však tento zájem spíše danajským darem. Autentické zpřítomňování především zvuků z minulosti nevede k hlubšímu poznání minulého žití, ale k ahistoricitě. M. M. Smith upozorňuje, že to, jak například daný zvuk slyšíme my dnes, jaký z něho máme dojem, jak ho prožíváme, je radikálně odlišné od způsobu, jakým ho vnímali lidé v minulosti.[89]

Těžko hodnotit, jaké postavení zaujímají smyslové dějiny v historické vědě obecně. Dle teoretiků smyslových dějin nebyl jejich potenciál zdaleka vyčerpán: jedním z nich je schopnost smyslových dějin přehodnotit periodizace historických období nebo aspoň umožnit ptát se, jak jinak periodizovat minulost.[90] Nutno konstatovat, že recenzenti nových publikací ne vždy díla dějin smyslů za průlomová považují.[91] Budoucnost vidí M. M. Smith v multisenzorickém pohledu, tj.

---

důkazy, které byly zakódovány na kouscích papíru. Bruce R. SMITH, *Listening to the Wild Blue Yonder: The Challenges of Acoustic Ecology*, in: Veit Erlmann (ed.), Hearing Cultures. Essays on Sound, Listening, and Modernity, London 2004, s. 21–42.

87 M. M. SMITH, *A Sensory History Manifesto*, zejména s. 36 a 77. Dřívější reflexe zdůrazňovaly, jak se smyslové dějiny bouřlivě rozvíjejí a těšily se z toho, např. M. M. SMITH, *Producing Sense, Consuming Sense, Making Sense: Perils and Prospects for Sensory History*, Journal of Social History 40, 2007, č. 4, s. 841–858.

88 Robert JÜTTE, *History of the Senses: From Antiquity to Cyberspace*, Cambridge 2005, s. 1–3 a 8–9.

89 M. M. SMITH, *Producing Sense, Consuming Sense, Making Sense*, s. 841.

90 TÝŽ, *A Sensory History Manifesto*, s. 68.

91 Dle některých recenzentů nejde tolik o nové psaní dějin, jako spíše o vítaná doplnění. Viz např. Andrew J. LEWIS, *Sensory Worlds in Early America*, History: Reviews of New Books 32, 2004, č. 2, s. 59, DOI: 10.1080/03612759.2004.10528578; Thomas BLANCK, *Review of Birdsall, Carolyn.* Nazi Soundscapes*: Sound, Technology and Urban. Space in Germany, 1933–1945*, H-Soz-u-Kult (duben 2014), https://www.h-net.org/reviews/showpdf.php?id=41640 (14. 3. 2022).

v přístupu, kdy se nebudou studovat smyslové vjemy odděleně. Hlavní bude naopak otázka, jak spolu smysly souzněly a navzájem se ovlivňovaly. Důležitá je spolupráce s jinými obory, například mezi kulturními muzikology a představiteli zvukové historie. Potřebné by bylo též věnovat se tomu, jak senzorické stereotypy a zkušenosti překračovaly hranice národních států a jak byl exportovány například do kolonií.[92]

Osobně považuji za nejvíce perspektivní sblížení smyslových dějin s dějinami emocí. Tyto v současnosti dvě oddělené oblasti bádání mají společné kořeny: otcové-zakladatelé smyslových dějin jako L. Febvre, J. Huizinga nebo i sám A. Corbin se totiž stejně jako smyslovým vjemům věnovali minulým emocím, nebo aspoň k jejich studiu vybízeli.[93] Pro francouzské badatele se patrně nebude jednat o žádnou novinku. Slovo „sensible", kterým se ve Francii označují mj. dějiny smyslů, je ve francouzštině polysémantický pojem, jehož přinejmenším pět významů odkazuje jak na smyslovost, tak na citovost, citlivost, křehkost či zranitelnost.[94] Historikové emocí na jedné straně a historikové smyslů na druhé straně však o tom, co se děje za neprůhlednými zdmi jejich vlastních oborů, ví velmi málo nebo vůbec nic. Rob Boddice a M. M. Smith, prominentní autoři ve svém podoboru, se teprve nedávno setkali ve společné knize.[95] Hledali v ní odpověď na otázku, co mají dějiny emocí a dějiny smyslů společné a jak nadále spolupracovat. Je nasnadě, že obě disciplíny

92 M. M. SMITH, *A Sensory History Manifesto*, s. 73–76.

93 Podrobněji k zakladatelským postavám dějin emocí Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, *Dějiny emocí: nové paradigma ve studiu historie*, Český časopis historický 114, 2016, č. 2, s. 291–315. A. Corbin je mj. jedním z editorů syntetické práce převážně francouzských badatelů o emocích v dějinách, příznačně však v úvodu nenajdeme ani slovo o spojitosti s něčím jako „histoire des sensibilités" nebo „histoire du sensible". Alain CORBIN – Jean-Jacques COURTINE – Georges VIGARELLO a kol., *Histoire des Émotions*, I–III, Paris 2015–2016. V teoretických anglofonních publikacích o dějinách emocí na druhou stranu zcela absentuje postava A. Corbina.

94 David HOWES – Jean-Sébastien MARCOUX, *Introduction à la culture sensible*, Anthropologie et sociétés 30, 2006, č. 3, s. 7–17, https://www.erudit.org/fr/revues/as/2006-v30-n3-as1695/014922ar/ (24. 2. 2022). Odtud poněkud nevyjasněná podoba „histoire des sensibilités" či „histoire du sensible" ve frankofonní odborné literatuře. Může totiž kromě smyslů zahrnovat i studium emocí, zatímco v anglofonní literatuře jsou dějiny emocí a dějiny smyslů zkoumány samostatnými podobory. Kupříkladu následující studie s názvem „histoire des sensibilités" pojednává výhradně o dějinách emocí: Hervé MAZUREL – Quentin DELUERMOZ, *L'histoire des sensibilités: un territoire-limite?*, Critical Hermeneutics 3, 2019, č. 1, s. 125–170, https://doi.org/10.13125/CH/3878.

95 Rob BODDICE – M. M. SMITH, *Emotion, Sense, Experience (Elements in Histories of Emotions and the Senses)*, Cambridge 2020.

zkoumají lidskou zkušenost, ovšem každá si dosud všímala jen izolovaného aspektu téže věci.

Budoucnost ukáže, zda vzájemné propojení emocí a smyslů, mysli a těla přinese relevantní výsledky a co to bude znamenat pro podobor, jehož stopu na historiografické mapě počátku 21. století zcela jistě nelze ignorovat.

History and the Senses: Sensory History as a Field of Historical Inquiry

RADMILA ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ

The article explores the beginnings and growth of sensory history, a relatively new and innovative field of historical inquiry. It argues that sensory history has contributed to challenge the belief in universal and natural character of the senses as well as to oppose a traditional hierarchy of the senses.

In the introduction, the article demonstrates the explosion of sensory history by enumerating book series, academic journals and centres of sensory history. They are included into a larger field of sensory studies that have developed after a turn towards the sensuous. Observed in humanities and social sciences since the 1990s, the sensory turn can be compared to other important epistemological turns, such as the linguistic turn. Although the field has been flourishing for more than two decades, sensory history has not yet been conceptualized in the Czech study of history. Not only there are no Czech contributions to the field, there is also a lack of translations of foundational studies of the field.

The presentation of the topic starts with the description of the birth of sensory studies, as a reaction to the constructivist and linguistic theories of culture and history of the 1960s and 1970s. A reevaluation of the Cartesian paradigm of mind and body was another important factor in challenging a traditional predominance of the eye over the other senses of hearing, taste, smell and touch.

The critique of ocularcentrism, a bias ranking vision over other senses in Western culture, is one of the premises of sensory history. Media theorists Marshall McLuhan and Walter Ong were among the first to illustrate how the senses are connected to the cultural changes in Western societies, such as a transmission from orality to literacy.

Alain Corbin, a French historian „du sensible", is considered a founding father of sensory history. His foundational studies are described as well as the works of his predecessors, Lucien Febvre and Robert Mandrou, both historians of the French Annales school.

The next section reflects upon sensory anthropology and its significance for conceptualizing the aims of sensory history. Constance Classen, a Canadian an-

thropologist, defined the field of the anthropology and history of the senses, pointing to a sociocultural dimension of the senses.

In his already over thirty years old article, Alain Corbin pondered about the challenges of sensory history for historians, advancing the knowledge of the „habitus“ as a precondition of any sensory explorations of the past. In the final section, the article highlights the attraction of sensory history for the public and considers a fusion of sensory history and the history of emotions as a possible future of the field.

RECENZE

Petr PAVELEC – Martin GAŽI – Milena HAJNÁ (edd.)
Ve znamení Merkura. Šlechta českých zemí v evropské diplomacii
České Budějovice, Národní památkový ústav 2020, 824 s.,
ISBN 978-80-87890-31-8.

Objemná velkoformátová publikace spatřila světlo světa v návaznosti na jedno z témat dlouhodobého výstavního projektu *Po stopách šlechtických rodů*. Ten se už více než deset let odbývá v interiérech českých a moravských panských sídel a postupně z různých zorných úhlů přibližuje širší veřejnosti historické proměny světa urozených. Roku 2018 se zaměřil na diplomatické aktivity jakožto dlouhodobě významnou sféru uplatnění příslušníků šlechty. Kolektivní kniha, která je dílem pětatřiceti autorů, usiluje o mezioborový přístup. Přednostně (v některých příspěvcích výlučně) je tu na diplomatické angažmá urozenců nahlíženo optikou kulturní historie či dějin umění.

Řada důležitých aspektů sledovaného tématu – jako sociální a genealogická východiska či politické souvislosti kariér diplomatů – tak sice zůstává upozaděna, nicméně právě kulturněhistorickým důrazem kniha vítaně obohacuje dosavadní poznání. Ze starší literatury je třeba zmínit zejména roku 2018 vydanou práci *V zastoupení císaře*[1] autorského týmu Jiřího Kubeše, zaměřenou na kariéry českých a moravských barokních aristokratů v diplomatických službách Habsburků. Témuž období, 17. a 18. století, se věnuje i většina textů recenzované knihy (její barokní partie nota bene otevírá Kubešův text), která tak akcentováním jiných hledisek doplňuje poznatky shromážděné v předchozí kolektivní monografii.

Chronologický záběr knihy je ovšem širší. Editoři její koncepci objasňují ve stručném úvodním pojednání. Rozčlenili publikaci do šesti bloků. Každý z nich uvádí obecněji pojatá stať, nastiňující širší souvislosti mezinárodní politiky, diplomatických vztahů, ale také kulturních vazeb příslušné epochy. Po části, věnované

1 Recenze viz ČČH 117, 2019, č. 2, s. 438–444.

misím podnikaným ve službách či z pověření českých panovníků ve středověku, kdy se ještě na kolbišti evropské politiky neprosadila stabilní mezinárodní diplomatická zastoupení, následuje oddíl vyhrazený předbělohorské době. Zde přicházejí ke slovu diplomatické aktivity Pernštejnů, Lobkoviců a Rožmberků. Diplomacii barokní epochy, „Kaunitzovy éry" (jak je prismatem sledovaného tématu charakterizováno osvícenství), 19. a počátku 20. století, jakož i doby po zániku habsburské monarchie pak představují rozmanitě pojaté důkladné případové studie, ale i stručné črty.

Nalezneme zde jednak pojednání, líčící uplatnění jednotlivců, popřípadě skupin osob (tak je tomu v kratších statích o řádu maltézských rytířů), jako vyslanců či vyjednavačů na významných fórech mezinárodní politiky. Jiné příspěvky přednostně usilují o zhodnocení dochovaných hmotných památek buď na samotnou diplomatickou činnost, nebo na takto angažované osobnosti. Stranou pozornosti nemohl zůstat známý turecký stan, který Heřman Černín z Chudenic (1576–1651) získal coby císařský vyslanec k sultánovi roku 1644 darem od budínského paši, nebo neméně proslulý zlatý kočár, v němž roku 1638 v čele zvláštní mise k papeži Urbanovi VIII. cestoval Jan Antonín I. z Eggenbergu (1610–1649). Ve srovnání s kvalitními analytickými texty zůstávají, bohužel, některé příspěvky u pouhého popisného výkladu, rezignujícího na hledání širších interpretačních souvislostí. To platí nejenom pro část primárně uměleckohistoricky koncipovaných textů, ale i pro některé stati, zaměřené přednostně na individuální kariéry.

Šlechtická diplomacie je mnohovrstevným, v podstatě bezbřehým badatelským tématem, jehož celistvější poznání se neobejde bez dalšího hloubkového výzkumu. Editorům a autorskému týmu tedy nelze vyčítat, že všechna sledovaná období nejsou pokryta rovnoměrně a že stranou zůstalo více (sub)témat, která se přímo nabízejí k prezentaci. I tak čtenáře zamrzí opominutí některých z nich. V medievistické části překvapí absence samostatného pojednání o poselstvech, vypravených králem Jiřím z Poděbrad (zásluhou beletrie rezonujících u širší veřejnosti), která však jsou alespoň krátce dotčena v úvodní stati bloku. Za raný novověk postrádám mj. hlubší reflexi – jen letmo zmíněné – osobnosti „Turečka" Václava Vratislava z Mitrovic (1576–1635), jehož známá anabáze započala účastí na misi Friedricha z Kreckwitz do Cařihradu.

Pouze v intencích kýžených dalších koordinovaných výzkumných projektů podobného zaměření budiž poznamenáno, že zcela stranou zůstal fenomén raně novověkých městských vyslanců. Se šlechtickým milieu bylo politické zastupování zájmů urbánních komunit navenek provázáno nejenom tím, že mnozí diplomatic-

ky činní měšťané (často šéfové městských kanceláří) se mohli jako erbovníci honosit vlastním znakem a predikátem. Nejedno české a moravské zeměpanské město navíc díky vazbám překračujícím limity stavovsky strukturované společnosti nacházelo podporovatele a přímluvce v řadách šlechty. Zohledněním tohoto fenoménu by se však již práce přenesla na pole šíře chápané diplomacie a vykročila by ze svého záběru vytýčeného editory tak, že má pojednávat o šlechticích, „kteří vlastnili panství na území českých zemí a vystupovali v roli zástupců panovníka či státu".

O přínosu publikace k poznání dějin diplomacie a historické role šlechty není pochyb. Jejímu kulturněhistorickému pojetí odpovídá skutečnost, že u části textů představují výchozí, nebo alespoň doplňující prameny jiné než písemné dokumenty – artefakty spojené s diplomatickou činností, architektonické památky, obrazy či jiná výtvarná díla. Právě snímky těchto objektů tvoří gros opulentního obrazového doprovodu knihy čítajícího přes 800 položek. Ten je její nedílnou součástí a jistě si uchová trvalou dokumentační hodnotu. Využití dalších pramenů, ať už editovaných, či původních archivních, se přirozeně stať od stati liší, nicméně lze s potěšením kvitovat, že řada autorů neomezila heuristiku pouze na archivy a příbuzné instituce nacházející se na území České republiky. Studovat tak bytostně internacionální fenomén, jakým je diplomacie, bez zohlednění zahraničních pramenů by ostatně bylo sotva ospravedlnitelné.

Tomáš Sterneck

Kateřina ČAPKOVÁ – Hillel J. KIEVAL (eds.)
Židé v českých zemích. Společná cesta dějinami
Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2022, 453 s., ISBN 978-80-7422-815-5.

Dosud nejpodrobnějším českým zpracováním bohatých a komplikovaných dějin českého a moravského židovstva a vzájemných vztahů s křesťanskou většinou je *Historie Židů v Čechách a na Moravě* (1993, původně samizdat), místy problematické kompilační dílo historika–amatéra Tomáše Pěkného, v době svého vzniku ovšem zcela přelomové. Výzkum se však nezastavil, naopak akceleroval jak ve vlastech českých (v souvislosti s pádem komunistického režimu i módními vlnami zájmu o religiozitu obecně a o její židovské formy či kořeny zvlášť), tak v zahraničí (K. Čapková v recenzované knize připomíná, že i v důsledku jinak zcela odpudivého prodeje artefaktů Státního židovského muzea do „kapitalistické ciziny").

Během tří dekád od vydání Pěkného *Historie* vyšla díla Ivety Cermanové, Marie Crhové, Kateřiny Čapkové, Josepha Davise, Ivany Ebelové, Michala Frankla, Louise Hechtové, Aleny Heitlingerové, Hillela Kievala, Michaela Millera, Martiny Niedhammerové, Jörga Osterloha, Alexandra Putíka, Dany a Magdy Veselských a dalších, která zásadním způsobem přepisují a informačně prohlubují dějiny českých a moravských židů (nebo i Židů v etnickém smyslu, chceme-li aplikovat tento po velkou část dějin ahistorický pohled). Nová syntéza byla více než potřebná, ještě než se pokusím zodpovědět otázku, zda dílo *Židé v českých zemích* tyto ambice naplňuje, je však třeba vytknout dvě charakteristiky.

Nehledě ke svému obecnému názvu (a na rozdíl od Pěkného *Historie*), recenzovaná kolektivní monografie zcela pomíjí středověk, ačkoli židé byli v českých zemích usídleni od 10. století (ne-li již dříve) a řada jejich institucí má právě již středověký původ (jak v případě vlastních organizačních forem a zvyků, tak vnějších omezení až po chápání židovské otázky jako panovnického regálu), byť to samozřejmě neznamenalo stagnaci a neměnnost. Dějiny židů jako „nedílné součásti příběhu českých zemí" by tedy neměly začínat teprve v raném novověku, ani když je píše kolektiv 11 předních specialistů současnosti, z nichž mnozí byli uvedeni v předchozím výčtu, a na další se nedostalo jen kvůli omezenému prostoru.

Druhou ne zcela srozumitelnou, natož akceptovatelnou skutečností je to, že kniha je patrně jenom mutací německé (*Zwischen Prag und Nikolsburg,* Göttingen 2020), respektive anglické verze (*Prague and Beyond*, Philedelphia 2021). Nehledě k tomu, že ty nebyly přijaty úplně s nadšením (srov. např. recenzní stať Ivo Cermana v ČČH 118, 2020, s. 724–750, nebo recenzi Jiřího Peška v Judaica Bohemiae 55, 2020, 2, s. 81–93), čtenář se o tom dozví jen z tiráže, a to ještě nedostatečně: „z angličtiny přeložila…". Jde přitom o pouhý překlad, nebo upravenou verzi, jež by reflektovala stížnosti dřívějších recenzentů a napravovala nedostatky? Do jaké míry dílo odpovídá metodice (hodnocení) vědecké práce, je-li vykazováno (také) jako výsledek vědeckého, nikoli jen publikačního projektu Grantové agentury ČR? Argumentační zdůvodnění obou podivností naneštěstí považuji za dost zásadní etickou i věcnou podmínku akademické práce.

Přijmeme-li knihu, jak je, po propagačním úvodu následuje sedm zhruba stejně dlouhých kapitol věnovaných jednotlivým etapám raně novověkých a moderních českožidovských dějin, obsáhlá výběrová bibliografie a historicko-demografická příloha (s vlastní bibliografií). Pro čtenáře může být užitečný i několikastránkový glosář a rejstříky, stejně jako zhruba stovka ilustrativních obrázků a fotografií. Zadumá se nad mapami českých zemí, jimiž jsou uvedeny všechny věcné

kapitoly a které udávají procentuální zastoupení židů v dané době – ovšem nikoli v celku populace dané lokality, nýbrž jako podíl z židovské populace českých zemí (nehledě k tomu, že ty začaly tvořit administrativní celek teprve od roku 1949). Kniha je však psána populárně, proto důležitějším úvodem k jednotlivým kapitolám jsou konkrétní osobní (případně kontrastní) příběhy židů, lépe či hůře ilustrující dobové reálie. Berme to jako úlitbu laickému čtenářstvu, nebo projev obratu k subjektivitě, jak komu libo.

V první kapitole se autoři Verena Kasper-Marienbergová a Joshua Teplitsky po krátkém exkursu připomínajícím výše zmíněné „dědictví středověku" věnují židovstvu 16. a 17. století, přičemž ukazují zásadní rozdílnost české a moravské situace: zatímco v Čechách s výjimkou Prahy (dodejme, že i dvou dalších královských měst, ale Praha byla opravdu největší) bylo židovské obyvatelstvo usídleno spíše na venkově a v malých komunitách, na Moravě bylo stabilní a viditelnou (autonomní) součástí většího počtu měst. Autoři tento rozdíl zdůvodňují nikoli obecně přijímanou tezí o vyhnání židů z českých měst v 16. století a vlivem mezinárodních migrací, jinak však v daném rozsahu postihují sociální a právní postavení židů vcelku věrně.

Větší výhrady bych měl ke kulturní oblasti, jež sice probírá i módní (nebo snad už „povinná"?) genderová témata, výjimečné postavy žen – myslitelek, ale vlastní duchovní život raného novověku charakterizuje spíš rituálně než intelektuálně a dopouští se řady nepřesností. Biblické přejmenovávání toponym nebylo ničím specificky židovským (s. 47), Šimon Abeles se, myslím, oficiální beatifikace nedočkal (s. 53) a „pardonová" daň byla patrně daní toleranční, nikoli daní z prodeje (s. 61).

Závěru raného novověku se ujal Michael L. Miller, který výstižně popsal restriktivní familiantské zákony (jaký rozdíl proti výkladu norimberských zákonů v jedné z pozdějších kapitol, kde se „suše předpokládá", že čtenáři znají jejich obsah!), nakonec odvolané tereziánské vyhnání židů z Prahy a Českého království, i josefinskou toleranční politiku. Čtenáře ovšem zarazí jednostranně negativní hodnocení Marie Terezie (s. 82–83), nedostatečně vysvětlený rozdíl mezi křesťanskou a židovskou toleranční politikou Josefa II. (včetně tolerance „řeckých pravoslavných" na s. 93: toleranční patent hovořil o „nesjednocených řecích", dnes jim říkáme pravoslavní), nebo když se v textu bez jakékoli zmínky o dělení Polska náhle objeví Halič (s. 95). V souvislosti s josefinskými zákony by měla být uvedena nobilitace Israela Höniga, i když se přímo netýkala českých zemí, a v souvislosti s kulturními dějinami hlouběji probrána haskala. Autor sice píše, koho se toto intelektuál-

ní hnutí týkalo, zapomněl však uvést, oč vlastně šlo a jaké nezanedbatelné výsledky přineslo.

„Nerovnoměrnou mobilitu" ve smyslu postupující právní, vzdělanostní a sociální emancipace českých a moravských židů v letech 1790–1860 ve třetí kapitole zpracoval Hillel J. Kieval. Jakkoli mám za to, že Prosincová ústava z roku 1867, přinášející všeobecná základní občanská práva, byla pro postavení židů v habsburské monarchii důležitějším mezníkem, než Únorová (Schmerlingova) ústava z roku 1861, autorské časové vymezení tím víc ukazuje zásadní, v knize však nezmíněnou souvislost: období od tolerančního patentu Josefa II. do Protestantského patentu v dubnu 1861 bývá v kontextu náboženských dějin označováno za tzv. dobu toleranční, kdy evangelické konfese sice dosáhly legalizace, ale nejrůznější legislativní omezení z jejich věřících dělala „poddané druhé kategorie". Přesně totéž – jen by bylo třeba hovořit o „třetí třídě" – přitom platilo i pro židy a srovnání těchto toliko „trpěných" náboženských komunit by se bývalo mohlo stát nosnou výkladovou linkou celé kapitoly (věrna svému rodinnému zázemí to sice okrajově, avšak s užitkem aplikovala Kateřina Čapková v poslední kapitole, kde to na rozdíl od této nutné ani nebylo). Hodilo by se i v následující kapitole v souvislosti se zvláštním židovským školstvím (s. 162). Bez širšího rámování vyznívá popis prolínajících se a přesto různých modernizačních pohybů, střetů i polovičatostí poněkud ploše a hlavně zmateně.

Formální, nikoli ovšem reálné a celospolečensky uznávané zrovnoprávnění židů (vzpomeňme ostatně, jak v téže době podle pamětí Pavla Váši římskokatolická stařenka vyhrnovala talár protestantskému duchovnímu, aby se přesvědčila, má-li pod ním kopyto!) v pozdní habsburské monarchii si v následující kapitole vyhradil autorský kolektiv Michala Frankla, Martiny Niedhammerové a Ines Koeltzschové. V tomto období počet židů stagnoval (mělo by tedy být řečeno, že se již „demograficky emancipovali" ve smyslu prvního demografického přechodu), ale kvůli urbanizaci se dramaticky měnila struktura osídlení. Židé se masivně stěhovali do měst a vznikla i nová centra (Královské Vinohrady, Moravská Ostrava), s výjimkou části moravských židovských obcí (které ovšem měly i nežidovské obyvatelstvo) byla zrušena jejich správní autonomie a *Gemeinden* nabývaly rysů toliko náboženských komunit. Ruku v ruce s kulturními přejímkami a rozvojem probíhala privatizace, „estetizace" i opouštění židovské identity, různé pokusy o její novou formulaci a v neposlední řadě včleňování „osob mojžíšského vyznání" do českého, respektive německého národního společenství, včetně hysterických reakcí typu hilsneriády. Na pětačtyřiceti stránkách přirozeně nešlo říci vše a výklad je tak mnohdy zjednodušující či neúplný, to hlavní nicméně bezezbytku vyčerpal.

Menší uspokojení přináší pátá kapitole týchž autorů, věnovaná (konci války a) první Československé republice. Počínaje už svým časovým vymezením 1917–1938, které z pohledu recenzenta nemá věcné odůvodnění. Nebo má, přijmeme-li tezi, že „od roku 1917 se mnoho Židů v českých zemích setkalo s fyzickým násilím, přestože se naštěstí obešlo bez obětí na životech" (s. 196), ale pak je to ještě horší! Znamenalo by to, že první republika se svým liberálním zákonodárstvím a velkou společenskou vstřícností k židovské kultuře i jejím nositelům nebyla než dědičkou pogromů na konci první světové války a bezprostředně po ní?! (Postulát ostatně nepravdivý i tím, že několik z nich vedlo i k fatálním obětem, což je alespoň na jiných místech knihy uvedeno). Autoři snad chtějí dostát představě (necitované) Mary Heimannové a dalších autorů o „selhání projektu Československo", dostávají se však do podobných interpretačních pastí a musí zamlčovat nebo podivně dezinterpretovat celou zlatou éru česko- a německožidovské kultury, aby dostáli podmínkám „neotřelého a inovativního" přístupu.

Výsledek je přinejmenším rozpačitý, neboť přeci jen dost dobře nešlo pominout všechny společenské a kulturní výdobytky meziválečného období, a současně zjevně disproporční. Franz Kafka je zmíněn v jediném odstavci (s. 228), aniž by se autoři obtěžovali přiblížením obsahu jeho díla (k tomu alespoň rudimentárně dojde mnohem později na s. 329), z dalších osob pražského židovského Parnasu jsou jmenováni (nic víc!) Max Brod, Franz Werfel a Ernst Pollak, z českožidovských umělců je o něco větší prostor věnován Karlu Poláčkovi – zamlčení dalších postav a absenci hlubšího výkladu kulturních dějin židů v první republice (které se nadto rozhodně neomezovaly jen na pražskou kavárenskou společnost) je přitom neobhajitelné, ať už by kniha a kapitola měly jakkoli malý rozsah!

Rovněž zmínka o židovské politické reprezentaci, nikoli partikulární ale v rámci etablovaných českých a německých politických stran (s. 204), je nedostatečná a částečně chybná: Evžen Štern (psal se s háčkem!) nebyl „hlavou Sociálního ústavu ČSR", nýbrž jen jeho prvním jednatelem, a důležitější byl jako přednosta odboru na ministerstvu sociální péče, respektive člen správní rady ženevského *Bureau international du Travail*; na tvorbě československého (a později i latinskoamerického) sociálního zákonodárství měl vedle příslušných ministrů zásadní podíl v knize neuvedený pojistný matematik Emil Schoenbaum. I ve vědě byl přínos židů a jejich spolupráce s českými, německými a dalšími kolegy mnohem rozsáhlejší než jen popisovaná péče o vlastní dějiny (s. 235–239)!

Kapitola o holocaustu (je zajímavé, že v jiných částech knihy je bez zdůvodnění upřednostňován termín *šoa*) byla svěřena americkému historikovi Benjaminu

Frommerovi, autorovi teze o „ghettu beze zdí". Pro popis postupné ostrakizace židů, která někdy předcházela a jindy následovala nacistickou likvidační politiku, se mi zdá stále nosný, je však potřeba nepodlehnout jeho absolutizaci. K protektorátnímu a někdy už druhorepublikovému vylučování židů z profesního a veřejného života lze uvést protipříklady (I. Arnošt Bláha udržoval Oskara Buttera a Bruna Zwickera v redakční radě *Sociologické revue* až do prvního čísla roku 1940!), více by mělo být zdůrazněno, že „čistky ... nabyly s německou okupací ... na intenzitě" (s. 250) a Vlajka opravdu nebyla reprezentativním vzorkem české společnosti. Ponecháme-li stranou několik takovýchto rétorických zkratek, je popis drsné reality války a genocidy v daném rozsahu výstižný a dostatečně obsažný, i když doplňovat lze samozřejmě vždy.

Alespoň drobnou zmínku by si zasloužila třeba skutečnost, že synagogy byly nejen vypalovány a proměňovány na skladiště (nezřídka cenností ukradených právě jejich dřívějším uživatelům), ale v několika případech rovněž konvertovány na křesťanské chrámy, nebo dokonce židy a křesťany v prvních válečných letech kulticky spoluužívány. Bylo to dílem Církve československé (husitské), která tím jistě sledovala i vlastní cíle a měla podobné zkušenosti již z předválečných let (stejně jako se po válce ráda ujala řady dalších opuštěných objektů), přeci jen však pro zachování řady židovských památek udělala docela dost.

Poslední, sedmou kapitolu, pojednávající situaci od roku 1945 do současnosti, napsala již zmíněná Kateřina Čapková. Zdá se mi, že její dílo trpí hlavně tím, že se musela na příliš malém rozsahu vyrovnat s příliš velkým množstvím témat. Výklad samozřejmě nemůže minout poválečné emigrace (způsobené také, ale nikoli výlučně nevstřícným postojem okolí), znovu rozšířené v šedesátých letech i jako důsledek ze Sovětského svazu importovaného (spíše než znovuzrozeného domácího) komunistického státního antisemitismu. Jeho nejviditelnějším projevem byl Slánského proces, stejně jako státní ateizační politika. V těchto souvislostech autorka popisuje třeba i paradoxní příklon řady židovských obcí (nově: židovských náboženských obcí, což mělo dalekosáhlé důsledky v podobě omezení jejich činnosti jenom na oblast kultu) k ortodoxii, neboť jejich většinu tvořili migranti ze Slovenska a bývalé Podkarpatské Rusi. Byl to však jediný důvod? A naopak, nebyla ortodoxie důvodem, proč někteří představitelé židovských obcí svolili ke spolupráci s komunistickou Státní bezpečností?

Vnímali aktéři „paradox padesátých let", tedy údajný rozkvět židovských obcí v období státního antisemitismu, opravdu tak pozitivně? Jak by autorka vysvětlila, že při sčítání lidu v roce 2011 se vedle v knize zmíněných 1132 osob hlásí-

cích se k Federaci židovských obcí (s. 346) dalších 345 přihlásilo k blíže neurčenému judaismu – a v roce 2021 se tento podíl dokonce obrátil na 474 vs. 1427? (Výsledky nového censu přitom v knize chybí, ač je statistický úřad zveřejnil dost dlouho před jejím vydáním). Příliš uspěchaný výklad v mnoha případech nastoluje víc otázek než odpovědí, ačkoli by to bývalo nebylo vůbec nutné – nebo by odpovědi mohly být alespoň naznačeny v těch neřídkých případech, kdy výzkum dosud nepokročil ke konsensuálnímu řešení (pokud vůbec začal).

Cennou, i když jenom výběrovou je naopak demografická „příloha" z per archivářek Heleny Klímové a Lenky Matušíkové. Autorky zvolily vzorek 23 židovských obcí v Čechách, na Moravě i ve Slezsku, v nichž v rámci dostupných pramenů sledovaly populaci v časových obdobích odpovídajících jednotlivým kapitolám knihy. Zároveň ze sekundární literatury shrnuly základní údaje k historickému vývoji příslušných obcí, pro historickodemografickou analýzu často nezbytné, a ve stručném úvodu kompaktně zpracovaly i nejnovější literaturu k tématu. Jestliže by zpracování všech židovských obcí (nehledě k dostupnosti pramenů) vydalo na samostatnou knihu, výběr, který je udělán kvalifikovaně a v souladu snad se všemi možnými kritérii, se mi zdá rozumným řešením a výsledek je každopádně informačně sdělný a ilustrativní.

Tak by tomu mělo být i v případě obsáhlé bibliografie (33 stran, nečítaje v to prameny a literaturu k demografické příloze), ale naneštěstí není. Postrádám dokonce řadu děl svrchu uvedených významných autorů současnosti, a to zejména v případě edic, knih a článků českých autorů (nejde-li zároveň o spoluautory recenzované knihy). Podivná je však i práce s literaturou, která byla citována. Zatímco v některých případech jde o zjevné parafráze (v části kapitoly M. L. Millera o přiznanou přejímku z vlastní knihy), jindy se zdá, že závažnou literaturu k určitému tématu autoři buď záměrně pominuli, nebo vůbec neměli v ruce. Občas se setkáme s úsměvnými nedopatřeními, jako když je kniha na dvou po sobě jdoucích stránkách jednou citována v originále a podruhé v českém překladu (Louthanovo *Obracení Čech na víru*, s. 52–53). Historika zamrzí i takové drobnosti, jako existence Bratislavy v 18. století (s. 93, jinde se už ovšem hovoří o Preßburgu/Poszony), nebo nazývání techniky „technickou univerzitou" (s. 154), v kontextu celé knihy jde nicméně o zanedbatelné detaily.

Mnohem horší je to, že se obsáhlému kolektivu renomovaných autorů po mém soudu nepodařilo vytvořit novou hodnověrnou syntézu dějin českých a moravských židů, a to ani pro období od raného novověku do současnosti. Dílo lavíruje mezi čtenářskou vstřícností a akademickou korektností, na mnoha místech se

utápí v detailu (současně je ovšem v knize množství drobných nepřesností nebo i chyb) a naopak přehlíží nebo dezinterpretuje širší kontext, s bohatou dosavadní literaturou se vyrovnává leckdy nedostatečně nebo sporně. Je to škoda, protože současně alespoň některé pasáže na úroveň kvalitní syntézy aspirují a téma by ji víc než potřebovalo.

Zdeněk R. Nešpor

Karl BORCHARDT
Documents Concerning Central Europe from the Hospital's Rhodian Archives, 1314–1428
London – New York, Routledge 2021, 456 s., ISBN 978-0367139834.

Borchardtově edici je vhodné věnovat pozornost,[1] protože jde, pomineme-li papežská registra, o ojedinělý případ, kdy jsou pro delší časový úsek systematicky dochovány doklady, svědčící o kontinuitě kontaktů zahraničního mezinárodního centra s jeho lokálními expoziturami, v tomto případě i českými. Význam výpovědi je ovšem dán jejich váhou, což v našem případě znamená, že není možno jej přeceňovat. Celozemská důležitost řádu byla relativní, i když byla umocněna jeho hospodářskou silou zejména poté, co johanité získali po zrušení řádu templářů jejich značný majetek. Ale i tak se ukazuje mezinárodní či mezistátní vertikální, méně horizontální (přes hranice provincií) provázanost zejména centrálně řízených církevních institucí.

Je třeba začít poněkud obecněji, protože tato edice je součástí Borchardtových výrazně širších badatelských aktivit v oblasti studia středo- a raně novověkých církevních, zejména rytířských řádů. V tom jde zejména o řády rytířské v široké spolupráci také s anglickou historiografií. Stačí vzpomenout na jeho monumentální „celestiny" z roku 2006 či na účast na edici pramenů k dějinám templářů z roku 2020 a posléze i na jeho spoluautorství edice účtů jedné johanitské komendy,[2] kdy jde vlastně o bohemikum, byť jen ve smyslu dnešního archivního uložení.

Důležité ale také je, že tak Borchardt činí v úzké spolupráci zejména s brněnskými medievisty pod vedením L. Jana, kdy hlavním výsledkem spolupráce je zatím

1 Upozornil na ni již Libor Jan v Časopise Matice moravské 111, s. 208–209.
2 Srovnej: *Comptes de la Commanderie de l'hôpital de Manosque pour les années 1283 à 1290*. Ed. Karl Borchardt, Damien Carraz et Alain Venturini. Préface d'Anthony Luttrell, Paris 2015, zpr.: ČČH 114, 2016, s. 228.

brněnský sborník z roku 2011.[3] A ovšem potěší i brilantní znalost nejen cizí, ale i české literatury. Než ale obrátím pozornost k v titulku uvedené edici, rád bych upozornil, že nejnověji Borchardt obohatil naše znalosti zajímavou pramennou rozpravou, která vyšla na zcela pro nás odlehlém místě. Jde o stať o národních rivalitách špitálních řádů v Čechách a Rakousku v letech 1392–1555.[4]

Když byl řád maltézských rytířů (johanité) vytlačen ze Svaté země, uchýlil se v roce 1309 na Rhodu, aby posléze definitivně zakotvil na Maltě, kde se také chová jeho poměrně bohatý ústřední archiv, uložený v tamní Národní knihovně. Jen na okraj lze dodat, že i jednotlivé řádové balie (bailivy) uchovávají rovněž relativně rozsáhlé listinné archivy. Tak např ty v nejširším bohemikálním slova smyslu, jsou dnes uloženy v pražském Národním archivu.[5] Řád ovšem o zpřístupnění svého listinného bohatství pečoval, jak o tom svědčí monumentální edice Josepha Delaville de Roulx.[6]

Pochopitelně je řádový listinný materiál včetně archivů jednotlivých komend předmětem četných edic regionálního charakteru a nejrůznějšího rozsahu. Bohemikální archivy jednotlivých johanitských komend (balie, bailivy) českého priorátu (později označovaného jako velkopriorát) jsou poměrně bohaté, a tak bylo možno se nadít, že tomu tak může být i v centrále. A ukázalo se, že i když osudy centrály řádu i jeho archivu byly ve středověku velmi drsné, chová se v maltském

3 Libor JAN – Karl BORCHARDT (ed.), *Die geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa, Mittelalter*, Brno 2011.

4 Karl BORCHARDT, *National Rivalry among Hospitalers? The Case of Bohemia and Austria, 1392–1555,* Medievalista N° 30, Julho – Dezembro 2021, s. 203–245. Autoru děkuji za upozornění a laskavé poskytnutí pdf otisku. Zde stačí konstatovat, že základem tu je edice a interpretace notářského instrumentu notáře Václava Miláčkova z Rokycan z roku 1392 febr. 13 z Národního archivu v Praze; viz o něm Josef NUHLÍČEK, *Veřejní notáři v českých městech, zvláště v městech pražských až do husitské revoluce*, 2. vyd., Praha 2011, č. 1384, který však tento kus neeviduje. Tu bych ale rád upozornil na zcela zapadlý, ale krásně dochovaný český nápis z konce 16. století v johanitské komendě v Mailberku ve sborníku vydaném Thomasem WINKELBAUEREM, *Kontakte und Konflikte*, Waidhofen a. d. Thaya 1993, s. 73.

5 Písemnosti jsou pochopitelně regestovány v českomoravských Regestech. Jinak třeba upozornit na regestář nedávno zemřelého Romana Stelmacha, jenž vydal zdaleka ale ne vždy spolehlivou edici: *Katalog śląskich dokumentów joannickich przechowywanych w Narodowym archiwum w Pradze*, Wrocław 2012, která sahá až do novověku a překvapivě chybí v jinak vyčerpávajícím seznamu pramenů a literatury u Borchardta. kde by bylo možno upozornit i na jiné díly Repertoria Germanica. To dospělo mezitím již ke svazku X., který ovšem překračuje Borchardtovu časovu hranici. (Srv. i referáty v Slezském sborníku 111, 2013, s. 299 či DA 70, 2014, s. 242–3 a nejnověji v SAP 72, 2022).

6 Joseph DELAVILLE DE ROULX, *Cartulaire général de l' ordre des hospitaliers de s. Jean Jérusalem 1: 1100–1310*, 1–4, Paris 1884–1906.

řádovém archivu leccos, co si zasluhuje pozornost z hlediska jednotlivých teritorií, na nichž řád rozvíjel svou činnost. Tu na něj upřel už před lety pozornost právě K. Borchardt a pro časový úsek, vyznačený titulu knihy nalezl, resp. vybral obsahově relevantní texty, které se týkají dvou ze sedmi, resp. od 1462 osmi johanitských převorství v pevninské Evropě. Jde o převorství německé (*Alamánie*) a české (*Bohemie*), kam ovšem patřily i nečeské komendy nalézající se v bezprostředním českém sousedství hlavně v Dolním Rakousku a Slezsku. Ostatní prioráty patřily západní a jižní Evropě a jsou označovány podle jednotlivých významných městských center řádu (Pisa, Řím ap., nebo menších teritorií – Piemont, Provence).

Hlavním, ba vlastně jediným pramenem, z kterého Borchardt vychází, jsou společná registra pro všechny prioráty řádu (*registra bullarum*). Těch bylo celkem sedm, Borchardt ale excerpoval materiál jen pro dva z nich, totiž pro výše zmíněné prioráty *Alamanie* a *Bohemie*, která vedl velmistr, resp. konvent řádu v podobě ročních, výjimečně dvouletých svazků. Ta obsahují v dnešní podobě celkem 462 jednotlivin. Řada svazků je sice impozantní, nicméně Borchardt konstatuje několik poměrně výrazných lakun: 1359–1365 a 1367–1380, tedy počátek období papežského schizmatu, což by bylo mohlo přinést leccos zajímavého. Tu je třeba výslovně konstatovat, že jde o roky, do nichž spadá výše zmíněná vizitace řádových komend v pražské arcidiecézi z roku 1373, která zjišťovala jejich morálně nedobrý stav, jak Václav Novotný (s. 9) cituje ostře kritický hlas papežův: ... *modernis temporibus corporalibus affluebatis delictis, quas ex honestate omittimus presentibus explicare.* A obdobně marně tu hledáme jakýkoliv ohlas reagující na možnou informaci centrále o porážce v johanity spoluorganizovaném střetnutí s husity u Sudoměře v březnu 1420.

V rámci editovasných 462 textů přichází zejména běžná korespondence centrály s jednotlivými převorstvími (prioráty) či jejich konkrétními převory. Většinou se týkala plateb, odváděných jednotlivými prioráty jako *subsidia* na boj proti stále agresivnějším muslimům. Byla to korespondence, v níž samozřejmě přicházela i jiná problematika, jako např. různá řádová statuta, výsledky jednání kapituly, jakož i se dávaly na vědomí texty jednomu z uvedených propionátů představitelům toho druhého.

Ale jsou tu i doklady o reakci centra na žádosti či dotazy, jimiž se na něj obraceli jednotliví převorové. Šlo třeba o otázky např případného pronájmu prostor v komendě či o personální otázky, které centrum řešilo formou mandátů, což svědčí o soustavné komunikaci, která ovšem byla doplňována příležitostnými mandáty přikazující návštěvu centra řádu. Není jich sice mnoho, ale jednoznačně nasvědčují

průběžné komunikaci (např. zřetelně č. 54), která byla doplňována zmíněným předvoláváním na Rhodos ke „konzultacím". Jaká byla jejich frekvence, jak tyto audience probíhaly a jak tomu bylo s příslušným fyzicky i finančně náročným putováním, se z textů bohužel nedovídáme, i když by to bylo zajímavé.

Důležité je, že jednotliví hodnostáři v nich nejsou označováni jen titulem, ale zpravidla plným jménem včetně predikátu, takže lze poměrně snadno sestavit potřebné seznamy nejen představených, ale i části členů jednotlivých komend. Většina představitelů je podle jmen zřejmě německého původu, ale setkáváme se i s řadou jmen výrazně českých, o nichž bychom jinak neměli povědomost. Je třeba si také uvědomit, že řada místních jmen byla přes zřejmou snahu jednotlivými písaři zkomolena; někdy skoro k nepoznání. Tu si Borchardt dal s identifikací velkou práci, leckdy asi i s pomocí Libora Jana a brněnského kruhu vůbec, i když na leccos nedešifrovatelného se přijde náhodně až časem. Většinu „rebusů" (místní označení ale i predikáty) se ve většině případů podařilo identifikovat (ostatně něco málo dodává Jan ve svém výše citovaném referátu).

O struktuře johanitské kanceláře včetně seznamů jejích písařů a o jejich zvyklostech a kompetencích se v úvodu edice nesděluje mnoho, ale přece jen. V partii o diplomatice (má jen necelé tři stránky) se zejména dovídáme, že kancelář používala tzv. florentské datování, tj. že výchozím dnem roku byl 25. březen po našem dnešním lednovém počátku, či že (vel)mistr měl vedle institucionální olověné buly i voskovou pečeť osobní. Písaři dbali o úsporu místa, což se projevovalo poměrně výrazně zkratkovitým užitím základního stereotypního formuláře. Pro větší zřetelnost je třeba uvést Borchardtův odhad počtu členů řádu, který dle něj kolísal mezi 200–400 osobami. To v podstatě znamená, že v jednotlivých komendách byl velmi omezený počet jedinců. Šlo ovšem o rytíře, k nimž bylo nutno počítat jistě výrazně větší počet obslužného personálu, o němž v textech není bližších zmínek.

V úvodu k edici se setkáváme dále s partií prosopografickou, skicou historického vývoje (se soupisem všech komend), s charakteristikou geografického prostředí či s mincovními otázkami a posléze i technickými informacemi o uspořádání vlastní edice. Co je ale výslovně nutno zdůraznit jako editorovo plus, jsou jasné a zevrubné formulace záhlavních regestů, které nezřídka vítaně přerůstají do kategorie regestů náhradních. A nelze neupozornit na pečlivě promyšlený rejstřík, kde vedle obligátních osobních a místních hesel přichází výběrově i řada základních řádových funkcí.

Je možno shrnout, že máme před sebou zajímavou edici, která ale – možná i v důsledku výše zmíněných pramenných ztrát – nepřináší mnoho pro obecnější

otázky (snad s výjimkou subsidií jednotlivých komend), i když i to, co nám poskytuje, vrhá určitější světlo na johanitskou každodennost ve střední Evropě (např. intenzita písemné komunikace, ale i osobního nasazení). Skoro se také nabízí otázka porovnání komend s komendami západními. To je ale vize budoucnosti.

Ivan Hlaváček

Stephan FLEMMIG
Zwischen dem Reich und Ostmitteleuropa. Die Beziehungen von Jagiellonen, Wettinern und dem Deutschen Orden (1386–1526)
(= Quellen und Forschungen zu sächsischen und mitteldeutschen Geschichte, Band 44)
Leipzig – Stuttgart, Sächsische Akademie der Wissenschaften zu Leipzig – Franz Steiner Verlag 2019, 706 s., ISBN 978-3-515-12309-9.

Pokud je tematika jagellonské dynastie zahrnována do českých dějin na přelomu pozdního středověku a raného novověku, děje se tak zpravidla v prostorovém vymezení českého, polsko-litevského a uherského státu, popřípadě s přihlédnutím k rakouským dědičným zemím. Rozsáhlá monografie Stephana Flemmiga, která vznikla původně jako habilitační spis na Univerzitě Friedricha Schillera v Jeně (2017), nabízí jinou perspektivu, směřující především k severoněmeckému prostoru, kde se po staletí protínaly nebo střetaly zájmy Polského království, saských Wettinů a Řádu německých rytířů.

Stephan Flemmig, profesor durynských dějin na univerzitě v Jeně, se kromě užší vnitroněmecké zemské tematiky už delší čas zabývá také mezinárodními vztahy ve středovýchodní Evropě a svým výzkumem církevní historie a zvláště rozpravou o žebravých řádech se přiblížil i bohemikální tematice.[1] Hlavním směrem jeho přeshraničních výzkumů je však Polsko, na jehož archivních fondech (samozřejmě vedle převažujících německých a částečně rakouských archivů) založil svou monografii.

V početném seznamu publikací mají významné zastoupení polští autoři (Krzysztof Baczkowski, Marian Biskup a další). Velkými syntézami, monografiemi nebo články je však reprezentována také česká literatura, ať již v německém překladu či v originálu. Jestliže v úvaze o stavu příslušné literatury Flemmig soudí, že česká

1 Stephan FLEMMIG, *Die Bettelorden im hochmittelalterlichen Böhmen und Mähren (1226–1346)*, Jenaer mediävistische Vorträge 7, Stuttgart 2018.

historiografie – zejména pokud jde o tematiku mezistátních vztahů – je ve zpracování jagellonské doby podstatně chudší než v dílech o době husitské, má pravdu. Mackovo čtyřsvazkové dílo o jagellonské době[2] pokládá autor v tomto směru za „überhaupt nur summarisch" (s. 33) a považuje za nutné vracet se k německému zpracování Dějin Františka Palackého.[3] Je však překvapivé, že zcela opomenul VI. svazek Velkých dějin zemí Koruny české Petra Čorneje[4] a Kalousovu biografii Matyáše Korvína.[5]

Flemmigova kniha je – kromě úvodu, vstupní kapitoly, závěru, bibliografie a rejstříků – přehledně rozčleněna do sedmi chronologicky řazených oddílů, které jsou vymezeny vládou jednotlivých polských králů; tato poněkud tradicionalistická periodizace je však opodstatněna autorovým personalistickým přístupem k pojetí mezistátních vztahů. Je to vlastně první pokus osvětlit vztahy hornosasko-durynského regionu k jagellonskému soustátí a zároveň ke konkurenčnímu řádovému státu Německých rytířů. Autor připouští, že německá historiografie dlouhodobě podceňovala význam jagellonské dynastie v evropských dějinách 14.–16. století, a pokud se k nim v posledních desetiletích obracela, pak dost jednostranně se zřetelem ke kulturní historii.

Záměrem S. Flemmiga se naopak stalo zpracování politických vztahů Wettinů, Jagellonců a Německých rytířů v kontextu evropské politiky, vytvářené i dalšími dynastiemi (včetně Lucemburků a Habsburků), papežskou kurií, západoevropskými říšemi, osmanskou expanzí a vzestupem moskevské Rusi. To vše chronologicky vymezil korunovací Vladislava II. Jagiełła a vznikem polsko-litevské personální unie (1386) na jedné straně a proměnou řádového území ve světský luteránský stát (1526) na straně druhé.

Vlastní výklad je věnován velmi podrobné rekonstrukci „vnější politiky" (auswärtige Politik) či „vnějšímu jednání" (auswärtiges Handeln), neboť Flemmig sdílí názor, že pojem „zahraniční politika" (Außenpolitik) vystihuje až situaci novověkého státu. Jde tedy o panovnická setkání, poselstva, jednání vyslanců, audience, obdarování a jiné formy reprezentace, písemnou komunikaci, zpravodajství a špionáž, z hlediska forem pak zejména o smlouvy, spojenectví, násilné projevy a zprostředkování v konfliktech.

---

2 Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích*, I–IV, Praha 1992–1999.

3 František PALACKÝ, *Geschichte von Böhmen*, III–V, Prag 1845–1867.

4 Petr ČORNEJ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české, VI (1437–1526)*, Praha – Litomyšl 2007.

5 Antonín KALOUS, *Matyáš Korvín (1443–1490). Uherský a český král*, České Budějovice 2009.

Flemmig sleduje vzestup někdejšího pohanského litevského rodu Jagellonců do postavení celoevropsky významné dynastie, která se významně podílela na utváření státně politického vývoje středovýchodní Evropy od konce 15. do první čtvrtiny 16. století. Zaměřuje se zejména na soupeření s Řádem německých rytířů, Lucemburky, Habsburky a Matyášem Korvínem, přičemž tyto konflikty se protínaly se zájmy saských Wettinů. Dokládá těsné svazky a zájmové propojení Wettinů s děním ve středovýchodní Evropě. Sleduje návaznost těchto konfliktů, které se z velké části týkaly vlády nad Východním Pruskem a nad zeměmi České koruny.

Ačkoli je výklad soustředěn především na panovníky a jejich dvorské či diplomatické zázemí, bere na vědomí také nástup nových mocenských činitelů, jimiž byly stavovské reprezentace českých, polských a uherských zemí, poměrně dobře informované o zahraniční politice; naproti tomu konstatuje, že stavy ve wettinských zemích nebyly na „východní" politice Saska zvlášť zainteresovány. Pro Wettiny bylo důležitější zápolení v česko-polsko-uherském prostoru než ve východních Prusech. Zvláště blízká jim zůstávala tematika severních zemí České koruny – Slezska a Lužice.

Cenný je rozbor dynamiky a sociálního zázemí zahraničních kontaktů. Zatímco wettinští vévodové a řádoví velmistři cestovali do jagelonských a dalších partnerských zemí, Jagellonci se do Saska či Durynska nevydávali. Navazování a provoz zahraničních kontaktů měli na starost početní vyslanci či poslové, jimiž se stávali dvořané, učenci, studenti, vojáci nebo kupci. Jejich obecným komunikačním nástrojem zůstávala latina, i když přicházely v úvahu také národní jazyky.

Třebaže české země nevystupují ani v názvu, ani v podtitulu knihy, jsou (prostřednictvím svých panovníků) ve Flemmigově výkladu takřka všudypřítomné. Zde lze zmínit jen některé tematické okruhy: politika Zikmunda Lucemburského vůči Polsku a Řádu německých rytířů, husitská revoluce (ačkoli autor vychází z německého vydání velké Šmahelovy syntézy,[6] drží se označení „husitské hnutí" – hussitische Bewegung), jagellonská politika vůči husitským Čechám, zápas o Českou korunu v letech 1437–1438 (právě ten, spolu s počínajícím jagellonsko-habsburským soupeřením, pokládá za určující faktor ve vztazích Jagellonců a Wettinů), wettinská kandidatura na český trůn a volební porážka Viléma III. Saského Jiřím z Poděbrad roku 1471. Velmi podrobné je pojednání o „české otázce" v letech 1467–1479 a o boji Matyáše Korvína o český trůn, ale značná pozornost se soustřeďuje také na vztahy Vladislava II. Jagellonského k Wettinům, na spor o český kurfiřtský hlas při volbě Maxmiliána I. římským králem roku 1486 a na konec vlády

6 František ŠMAHEL, *Die Hussitische Revolution*, I–III, Hannover 2002.

Jagellonců v českých zemích. Flemmigovi neuniklo ani specifické téma česko-saských vztahů – česká zahraniční léna (feuda extra curtem).

Kniha se soustřeďuje především na politické a diplomatické dějiny středovýchodní Evropy, programově však vytváří základní rámec i pro výzkum v dalších oblastech vzájemných vztahů hospodářských (především obchodních a finančních), kulturních a intelektuálních. Těžiště Flemmigova výzkumu je v rekonstrukci vzájemných osobních kontaktů mezi panovníky (a jejich dvory). Srovnává ovšem dvě mocenským dosahem nesouměřitelné dynastie, což také vyjadřuje v kapitolách, jež zahajují jednotlivé oddíly: *Jagellonci v Evropě* a *Wettinové v Říši*. Mocenský vliv, a tedy i dosah politických zájmů odpovídal na jedné straně evropské, na druhé straně pak jen regionální dynastii.

Flemmigova monografie rekonstruuje převážně známé události, ale na základě nových pramenů a odlišně kladených otázek odhaluje jejich dopad a odezvu v prostředí severoněmeckých teritoriálních států. Má však obecnější význam i v tom smyslu, že v teoretické rovině přináší vlastní pohled na diskutovaný pojem *Ostmitteleuropa* (v pojetí blízkém Winfriedu Eberhardovi) a na konstituování středověkých národů (*nationes*), států a multinacionálních říší v česko-polsko-uherském prostoru.

Jaroslav Pánek

Vladimír RŮŽEK
Dvě (propedeutické) studie ze starší české a evropské heraldiky
I. Česká panovnická a šlechtická reprezentace v knihách erbů, armoriálech a rolích do konce Václava IV.
II. Úřad krále erbů Ruwieren, Václav Lucemburský a Brabantský, heroldi, jejich postavení a funkce
Praha, Supplementum Sborníku archivních prací 3/2021, ročník LXXI, 424 s., 71 obr., ISSN 0036-5246.

Evropskými i domácími znakovými soubory a erbovníky se Vladimír Růžek zabývá několik desetiletí. Jeho dvoudílná monografie tak představuje shrnutí a rozvinutí jeho dosavadních výzkumů. Na domácím poli jde o dílo zásadní povahy, v mnoha ohledech objevné a inspirativní. Současně také propedeutické, jak je vyznačeno i v názvu, neboť přináší úvod do speciálně zaměřeného výzkumu a seznamuje s výsledky rozvinutého zahraničního bádání. Předem je vhodné rovněž uvést, že ruko-

pisné erbovníky (rolls of arms, armoriály, Wappenbücher apod.) s popisy a vyobrazeními formalizovaných osobních a rodových symbolů vznikaly především pro potřeby heroldů, diplomatů nižšího řádu se znalostí cizích jazyků, kteří zajišťovali spojení mezi dvory, osobami a městy.

Jen dvě z dosud známých 481 erbovních knih a rolí jsou českého původu,[1] nejvíce jich pochází z Anglie (130) dále z Francie (80), Německa (60), Nizozemí (30), Itálie a Španělska (20). Ve jmenovaných zemích tzv. Staré Evropy (podle Petra Morawa) měla také profesní skupina heroldů největší uplatnění, zde se také poměrně ojediněle vyskytuje úřad „krále erbů", pouze však na dvorech suverénních panovníků. I v jiných zemích, jak autor připomíná, byly erby až do konce středověku všudypřítomné a neustále na očích všech, pro něž tyto „smluvní ideogramy" byly prostředkem symbolické komunikace mezi jejich tvůrcem či nositelem a uživatelem nebo vnímatelem.

Úvodem k první části pojednává Růžek o metodologii a metodice zpracování středověkých erbovníků. Namnoze stále užívaná typologie Anthony R. Wagnera, jež vychází z anglických dokladů, člení erbovníky v podobě knih či rolí na pět skupin: *Ilustrativní* erbovníky kombinovaly popis s vyobrazením, *příležitostné* vznikaly téměř výlučně formou slovního popisu (tzv. blasonu) jako záznamy bitev a turnajů. *Všeobecné* ve velké variabilitě a bez předem stanovených řádů evidovaly sestupné hierarchie panovníků a velmožů. Velmi rozšířené *místní* měly lokální ráz a konečně *uspořádané* či *systémové*, jak jejich název naznačuje, řadily erby podle heroldských i obecných figur.

Zčásti obdobnou typologii na základě francouzských rukopisů navrhl Jean-Bernard de Vivre, který do své čtyřdílné typologie vedle příležitostných a uspořádaných armoriálů zařadil jednak erbovníky *provinciální* (oblastní), jednak *institucionální*. Další dílčí úpravu navrhl Michel Pastoureau, který se soustředil na otázky spojené s autorstvím, datací a filiací rukopisů. Většina velkých erbovníků byla dílem kolektivu, při čemž ne vždy šlo heroldy a specializované ilustrátory. Do této skupiny zřejmě náleží též erbovník tvořící součást některých rukopisů s Kronikou kostnického koncilu Ulricha Richentala.[2] Zatímco M. Pastoureau zapojil do svého vý-

1 Jde jednak o erbovník známý pod názvem *Aula Caroli IV. Romani imperatoris et Bohemiae regis*, který se dochoval jen v opisu 17. století (Archiv Národního muzea, sign. III A 11, ič. 44), jednak o dříve neznámý erbovník Václava IV., jenž je uložen v londýnské College of Arms pod sign. MS B. 23. O obou rukopisech více níže.

2 Autor tomuto pro české dějiny cennému erbovníku nevěnoval pozornost, neboť jeho rukopisy pocházejí až z druhé poloviny 15. století. Nyní k němu zevrubně Steen CLEMMENSEN, *Arms*

zkumu poznatky historické antropologie, Werner Paravicini při studiu „pruských jízd“ evropské šlechty položil důraz na aspekty kulturní a sociální historie.

V hutném úvodu do problematiky Vladimír Růžek dále vyzdvihuje poznatky početných prací Torstena Hiltmanna, podle něhož erby nebyly jen znamením identity, ale i vyjádřením místa ve stavovském systému a případně též majetkové držby. Nelze tu zacházet do podrobností, neboť stále častěji se vynořují obtíže s upřesněním autorství, datace i určení řady erbovníků. Například ani ty z nich, jež jsou uspořádány podle hodností, nejsou zcela spolehlivým dokladem soudobého společenského uspořádání. Obdobnou funkci jako erbovníky knižní povahy plnily také soubory soch, řezbářské práce a nástěnné malby. Příkladem nad jiné významným tu může být česká znaková galérie na hradě Laufu u Norimberku, které Růžek věnoval řadu studií. Proti jeho dataci do roku 1361 byly sice vzneseny námitky, ty však autor vzhledem k účelové dataci a identifikaci odmítl.[3] Bádání stále intenzívně pokračuje, v roce 2017 například Steen Clemmensen vydal dva rozsáhlé svazky s komparacemi 45 všeobecných erbovníků.[4] Jeho typologii obohacenou o skupinu složenin a směsí autor ještě stačil v úvodu zachytit, jen upozornit pak mohl na probíhající výzkum skupiny zmíněného již Torstena Hiltmanna.

Z názvu II. kapitoly plyne, že její autor z několika set západoevropských erbovníků zvolil ty, v nichž lze doložit české a moravské znaky. Pokud jsem správně počítal, je jich 23, z nichž pak 12 až 13 je zde hodno pozornosti.[5] Sledování „české stopy“ začíná v padesátých letech 13. století, kdy curyšský právník Konrád von Mure v leoninském dvojverší své básně *Clipeus Teutonicorum* představil český erb s bílým korunovaným lvem v červeném štítě. Přemysla Otakara II. připomíná rovněž blasonovaný erb ve Walford's Roll asi z roku 1273, zatímco jen o několik let mladší vlámský Armorial Wijnbergen hned dvakrát uvádí erb Václava II. Nejen s erbem ale i podobiznou naposled uvedeného panovníka se setkáváme ve známém

---

and Peoples in Ulrich Richental's Chronik des Konzils zu Konstanz 1414–1418. Introduction and Edition, Farum 2017.

3 Učinil tak v rozsáhlé poznámce 33 na s. 37–38, zatím však jen povšechně. Námitky vznesl a posun datace před rok 1356 navrhl Richard NĚMEC, *Architektura – vláda – země. Rezidence Karla IV. v Praze a zemích Koruny české*, Praha 2015, s. 139–147. Nepatrný rozdíl v dataci je obtížné posoudit. Spíše mne zaujalo, že tu se nemluví o erbovníku, který nutně musel být pro galerii předlohou.

4 Steev CLEMMENSON, *Editing armorials I–II. Cooperation, Knowledge and Approach by late Medieval Practitionners*, København 2017. Tato dvoudílná doktorská disertace s doplňky z roku 2021 je přístupná na internetu (www.armorial.dk – 12. 7. 2022).

5 Soudím tak i podle výskytu a početnosti reprodukcí v obrazové příloze, k níž je k dispozici podrobný soupis v češtině, angličtině i němčině na s. 243–287.

Kodexu *Manese*. Z mnoha reprodukcí je v naší medievistické obci ve stálém povědomí i *Codex Balduini Trevirensis* s obrazovou kronikou římské jízdy Jindřicha VII., otce českého krále Jana Lucemburského. Téměř ve shodném provedení se český znak objevuje i v curyšské Wapenrolle z let 1330-1335, v níž se vyskytují též erby Moravského markrabství a olomouckého biskupství. Křižáckým výpravám do pohanských Prus vděčí za svůj vznik L'Armorial Bellenville, a to zejména v druhé části s jedenácti příležitostnými erbovníky, zachycujícími účastníky nejen samotných jízd, ale i turnajů a rytířských obřadů v podobě tzv. čestného stolu (Ehrentisch). Vladimír Růžek v nich identifikoval tucet významných českých a moravských šlechticů. Téměř shodný počet erbů z Čech a Slezska je zastoupen i ve francouzském Armorial Urfé, pouze však v podobě blasonů.

Další vrcholné dílo středověké heraldické tvorby, nizozemský Wapenboek Gelre z poslední čtvrtiny 14. století, věnoval erbům českého krále a jeho vazalům samostatnou stranu, přičemž znaky českých, moravských i slezských šlechticů se vyskytují i na jiných tabulích. Všeobecnou část erbovníku zahajuje celostránková akvarelová kresba císaře v plném majestátu sedícím na faldistoriu (přenosné čestné křeslo) uprostřed tří duchovních a tří světských kurfiřtů. Jelikož v pravém dolním rohu stojí ještě další, výrazně menší postava ve vznešeném oděvu, s hůlkou a heroldským kolnéřem, vynořily se k této scéně různé interpretace. Vladimír Růžek podle mého zdání důvodně spatřuje v této postavičce samotného pořadatele erbovníku Claese Heynenzoona jinak Gelreho či Beyrena. Jelikož však tento herold někdy v roce 1411 doplnil svůj erbovník dodatečnou promluvou, bylo by podivné, kdyby trůnící císař představoval Karla IV. a po jeho levici sedícího českého krále Václava IV. Vzhledem k době vzniku erbovníku by spíše mohlo jít o Rupprechta Falckého (tak usoudil Steen Clemensen) anebo, jak dodávám, o markraběte a římského krále Jošta.[6] Tato partie o heroldovi, který byl ve službách více hrabat, je svrchovaně zajímavá, neboť dobře dokumentuje roli a životní osudy čelného představitele této profese, jinak též autora kronik a básnických děl.

Jestliže většina českých a moravských erbů v uvedených a několika dalších erbovnících je známa i z jiných pramenů, nové zdroje poznatků autor odkryl v erbovním zápisníku špitálu sv. Kryštofa na Arlbergu. Tři originálně dochované knihy poslů přidruženého bratrstva obsahují též erby donátorů ze zemí České koruny včetně mužů z družiny předního úředníka Václava IV. Bořivoje ze Svinař a několika

6 Proti identifikaci S. Clemmensena, jak uvádí V. Růžek na s. 78, mluví skutečnost, že ústřední postava má císařskou korunu. To třeba vzít v potaz i v případě Jošta, právě tak jako doloženou dobu činnosti ateliéru bratří Malewaelů, tvůrců tohoto vloženého vyobrazení.

šlechticů českého původu v dočasných službách vévody Ludvíka Orleánského. V obou skupinách se vyskytuje jméno Václava Myšky z Krnska nebo Hrádku, jehož později Král Zikmund pověřil doprovodem Jana Husa do Kostnice. V jiném úhlu pohledu tak vystupuje do popředí činnost služebníků ve „spodním patře vládního ústrojí dvora Václava IV.".

Aula Caroli IV., dříve jediný známý středověký erbovník českého původu, se dochoval pouze v kopii jezuitského historika Jiřího Crugeria. Zatímco ve všech až dosud uvedených erbovnících vystupují znaky ze zemí České koruny samy za sebe jakoby bez příslušnosti k jednomu státnímu útvaru, tento památník vykazuje jistou státoprávní sounáležitost. V první části je totiž svými znaky zastoupeno 68 rodů vysoké i nižší šlechty, v druhé pak obdobně 56 hodnostně odstupňovaných duchovních i světských velmožů ze zemí České koruny a německých částí Říše. Třetí část s erby zemí habsburské říše 16. a 17. století dodatečně připojil Crugerius.

Mnohem více respektuje soustavu erbů podle ústavního principu Zlaté buly z roku 1356 Erbovník Václava IV., který nedávno identifikoval a takto označil Vladimír Růžek.[7] Erbovník má čtyři části. První působí jako směs erbů šlechty z Porýní a Francie (dochováno 37), na rozdíl od části druhé dodržující hierarchii vrcholných činitelé Svaté říše římské podle ustanovení Karlovy Zlaté buly z roku 1356 (152). Třetí část přináší kompletní soustavu erbů dvorských i zemských činitelů zemí Koruny české (rovněž 152), dodatečně připojená čtvrtá část obsahuje dosti nesourodý soubor znaků evropských i biblických panovníků (53). A jelikož rukopis vznikl v Čechách, je zatím ojedinělým, ale dosti přesvědčivým dokladem vysoké úrovně domácí heraldiky a jejího estetického ztvárnění. První studii uzavírají dvě přílohy s popisy českých a slezských erbů v Armorial Urfé a v erbovníku Václava IV.

Obsah druhé části Růžkovy monografie naznačuje její název, z něhož je zřejmé, že těžištěm tu je jednak úřad krále erbů Ruwieren (francouzsky Ruiers) ve spojitosti s lucemburskou politikou v Porýní, jednak postavení a diplomatická funkce heroldů. V návaznosti na studii Wim van Anrooij, která objasnila funkci zmíněného úřadu ve 14. a 15. století,[8] se Vladimír Růžek zaměřil na opomíjenou roli vévody Václava Brabantského a Lucemburského ve spojitosti s lucemburskou politikou v dolním Porýní mezi Mázou a Rýnem.

---

7 Ve výstižném nástinu tak učinil již ve stati *Říšský a český erbovník Václava IV. a čeští heroldi*, in: Lucemburkové. Česká koruna uprostřed Evropy, (eds.) František Šmahel – Lenka Bobková ve spolupráci s Pavlínou Maškovou a Robertem Novotným, Praha 2012 s. 447–450.

8 Wim VAN ANROOIJ, *King of the Ruwieren: A Special Function in the German Empire*, in: The Herald in Late Medieval Europe, ed. Katie Stevenson, Woodbridge 2009, s. 111–132.

Počátky úřadu krále erbů Ruwieren nejsou z pramenů přímo doložitelné. Zatímco Wim van Anrooij je spojuje se Stoletou válkou,[9] Vladimír Růžek s organizací turnajů na území vévody Jana III. Brabantského. Zda Jan van Steensel, doložený jako král heroldů v roce 1362, byl skutečně prvním v řadě těchto úředníků, není jisté, právě tak jako jeho jmenování Janem III. († 1355) nebo novým držitelem vévodství Václavem Lucemburským. Autor se v této spojitosti podrobně zabývá sporem o výkon úřadu říšského mečníka.

Většinu druhé studie zabírá souborný výklad o heroldech, jejich postavení a diplomatické funkci. Víme již z předchozí studie, že heroldi organizovali turnaje, plnili diplomatické úkoly nižšího řádu, v případě potřeby sloužili jako tlumočníci a vypomáhali při identifikaci padlých rytířů. To vše vyplývalo z jejich znalostí erbů a spojené s ní agendy, včetně sporů o právo na znak či jeho podobu. Vzhledem k náročnosti tohoto povolání bylo sociální zařazení heroldů překvapivě nízké, zhruba na úrovni potulných pěvců. Jen některým z nich se podařilo získat trvalý služební poměr, někteří z nich zůstali „čekateli", jak překládám termín „perseverant". Formalistní význam heroldů a jejich „králů" prudce vzrostl v 15. století, jak autor mimo jiné dokládá jejich početností na mírovém kongresu v Arrasu. Zatímco Angličané přijeli se čtyřmi heroldy včetně jejich krále, ve francouzském doprovodu bylo devět a v burgundském dokonce 49 úředníků erbů.

Zvláštní pozornost autor věnuje dvěma králům erbů, jednak Hendriku van Heesel, řečenému Osterrich, jednak Hermanu z Brüninghausenu. První z nich, jenž byl postupně ve službách tří římských císařů a králů, vedl v roce 1448 v zastoupení burgundského vévody korespondenci s Oldřichem z Rožmberka a českými stavy. Naopak Herman, po němž se zachovaly tři erbovní rukopisy, zůstává málo známou osobou. V pramenech české provenience je první doklad o králi heroldů ve formulářové sbírce *Summa cancellariae regis Bohemiae*, o níž se autor jen letmo zmiňuje, třebaže přináší několik věcně zajímavých informaci. Prvním známým heroldem ve službách Karla IV. byl roku 1348 Ital Pantaleon. Zda již k jeho dvoru patřil král heroldů zvaný Kaiser, není jisté, málo zpráv je i o „maršálovi" erbů Karlsteinovi který byl dočasně ve službách krále Václava IV. a markraběte Jošta. Z heroldů Václava IV. autor dále k roku 1400 jen stručně zmiňuje jistého Sassenlanda, obšírně se naopak věnuje heroldu Eisvogelovi – Lednáčkovi. Zdá se mi, že dosti dů-

9 Vladimír Růžek je tu podle mne příliš zaujat lucemburskou stopou, neboť role heroldů při identifikaci padlých bojovníků v době dlouhodobého válečného konfliktu nutně nabyla na významu. Ostatně angličtí heroldi měli svůj úřad krále erbů podvazkového řádu (Garter) a francouzští Montjoye (více k nim V. Růžek na s. 181–182).

vodně zpochybňuje jeho identifikaci se zámožným norimberským patriciem Heinrichem Eisvogelem, a že se značnou mírou pravděpodobnosti v této postavě vidí herolda Václavova dvorského řádu Točenice. Václavův bratr Zikmund ustanovil prvního krále heroldů v roce 1412, pouze však jen pro své panství v Uhrách.

Konkretizaci představy o korunovaci krále erbů a spojeném s ním rituálu umožňuje autentický popis obřadu, který se odehrál v roce 1380 na dvoře francouzského panovníka Karla V. Zda také při korunovaci na lucemburském dvoře byl herold oděn pláštěm a obdařen symbolickým žezlem, není známo. Prameny také mlčí o účasti heroldů při potvrzování udělených erbů královskou kanceláří. Při nízkém počtu dochovaných erbovních listin vydaných za Karla IV. (6) a za jeho syna Václava IV. (16) to ani nepřekvapuje. Jinak tomu již mohlo být v kancelářích císaře Zikmunda, z jejichž produkce je známo 378 erbovních privilegií. V každém případě nejen podoba nového erbu, ale i jeho výtvarná realizace vyžadovala buď herolda s jistými výtvarnými schopnostmi anebo profesionálního malíře zaškoleného v heraldice. Obdobně tomu tak zřejmě bylo i při vzniku většiny dochovaných rukopisných památek, včetně zmíněného již bohemikálního rukopisu s erbovníkem Václava IV.

Také druhá část publikace má dodatky v podobě přílohy se soupisem moravských a českých erbů v rukopise herolda Hendrika van Hessela a tří exkurzů. V prvním Vladimír Růžek téměř vyloučil, že by vyobrazení turnaje ve velkém sále píseckého hradu mělo spojitost s rolí heroldů. Snad to souvisí i s tím, jak autor říká výše v textu druhé studie (s. 218), že se heroldi v pramenech od druhé poloviny 15. století ztrácejí.[10] Druhý exkurz shrnuje poznatky o heroldských korporacích ve Francii a Anglii na počátku 15. století, zatímco třetí stručně informuje o fenoménu středověkého ustanovování „králů“ různých profesích. Podrobný soupis reprodukcí a obšírné résumé v angličtině a němčině tuto hodnotnou a publikaci uzavírají. Již úvodem jsem naznačil objevnost a inspirativnost obou návazných studií, které se sice obsahově prolínají, současně však postrádají kompoziční sevřenost. Proto také čtenář musí často nahlížet do obsahu a přihlížet k údajům a podrobnostem uvedeným v první nebo druhé části. O to více by byl užitečný společný věcný a jmenný rejstřík jako doplněk velmi cenné, rovněž společné obrazové přílohy. Vedle základního přínosu pro domácí heraldiku závěrem vyzdvihuji i přidanou hodnotu v podobě řady

10 Autor tu může uvést jen zmínku v účtech krále Vladislava II. z roku 1495. Dodávám, že město Louny zaplatilo heroldovi králi Jiřímu z Poděbrad v roce 1462 za jeho služby 12 grošů, viz Jaroslav VANIŠ (ed.), *Kniha počtů královského města Loun z let 1450–1472, 1490–1491*, Praha 1979, s. 715. Soudím, že královská kancelář se nadále neobešla bez pomoci heroldů a jejich erbovníků, což může platit i pro pečetní znamení.

málo známých a pozoruhodných podrobností kulturně historické povahy.[11] Ivan Hlaváček, jemuž autor své dílo věnoval k devadesátým narozeninám, mohl být potěšen.

Ikonografický dovětek o mužích s hůlkou, žezlem a ukazovátkem

Je skoro nepatřičné připojit k tak přínosným studiím ikonografické dodatky veskrze marginální povahy. Jsou to však právě zdánlivé drobnosti, jež jsou někdy nezbytné pro porozumění středověkým reáliím. Výchozím bodem bylo pro mne inspirativní poučení o významu gest, jež mne před třiceti lety zaujalo v knize Michaela Baxandalla o skutečnosti obrazů. V dané souvislosti šlo o ruku mladého anděla ukazující na děťátko, k němuž se modlí Panna Marie.[12] Detail na deskové malbě Filippa Lippiho odpovídal návodu soudobého teoretika Leona Battisty Albertiho (1404–1472), podle něhož je žádoucí, aby se na vyobrazeních nacházel vždy někdo, kdo pozorovatele upozorní na jednající osoby či děje.[13] Takových postav se mi ve výtvarných památkách domácí provenience podařilo nalézt hned několik. Ne vždy jsem jejich význam správně nebo plně pochopil. Platí to zejména pro velké scény nástěnných maleb Mistra Litoměřického oltáře ve Svatováclavské kapli pražské katedrály.

Povšimněme si nejprve velkolepé scény na západní stěně zobrazující odjezd sv. Václava z říšského sněmu v Řezně. Pozornosti si především zaslouží mladý prostovlasý muž dole uprostřed držící hůlku podobnou ukazovátku. Protažením směru jeho hůlky zjistíme, že ukazuje na muže s řetězem kolem krku a velkým mečem uprostřed skupiny světských hodnostářů ve středním pásu, na něhož ukazuje i hůlka muže stojícího vpravo vedle císaře. Nejen to, právě k němu se otáčí i další velmož držící žezlo a jablko. To není samo sebou, neboť jeho zrak měl směřovat k hlavním figurám slavnostní scény. Rádi bychom věděli, kdo byl tento tak významný muž. Pokud malby vznikly v letech 1507-1509, mohl by jím být nejvyšší kancléř Království českého Albrecht I. z Kolovrat († 1510). To však v našem zkoumání není podstatné. Muži s hůlkou na této i dalších malbách ve Svatováclavské kapli nebyli pou-

11 Mám tu na mysli jednak exkursy vložené do textu, např. o králi herců, jednak přílohy druhé studie.

12 Michael BAXANALL, *Die Wirklichkeit der Bilder. Malerei und Erfahrung im Italien des 15. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main 1987, s. 89–90.

13 Leon Battista ALBERTI, *On Painting and On Sculpture. The Latin Texts De Pictura and De Statua*, Cecil Grayson (ed.), Bath 1972, Liber II-42, s. 60. Dílko je k dispozici i v českém překladu: L. B. ALBERTI, *O malbě. O soše*, Praha 1947.

hými figuranty, nýbrž snad též heroldy působícími při slavnostních událostech jagellonského věku.[14] Dodávám, že nárok na hůlku v podobě žezla měli jen korunovaní králové heroldů.

Obdobně jsem přehlédl možné heroldy na několika miniaturách s výjevy z cesty císaře Karla IV. do Francie na přelomu let 1377/1378. Ačkoli jsem heroldy zmínil na více místech textu, nevěnoval jsem jim pozornost v připojených ilustracích některých rukopisů Velkých francouzských kronik. Většina z nich, jak jsem dodatečně zjistil, heroldy v naší spojitosti nezobrazila, to však neplatí pro rukopis z British Library se signaturou Royal 20 C VII. Pozornosti si zaslouží zejména miniatura s výjevem setkání vévody z Baru s císařem a jeho synem na fol. 196vb.[15] Muž v modrém pláštíku, stojící vpravo vedle císařova bělouše, drží v ruce hůlku, nejspíše zakončenou lilií, odznakem krále heroldů. Jeho posláním v dané chvíli bylo představit císaře Karla, krále Václava a členy jejich doprovodu. Stejnou roli plnil při uvítání lucemburských panovníků představiteli Paříže (fol. 197v), zatímco při jejich setkání s francouzským králem Karlem V. se v prezentaci střídal a doplňoval se svým francouzským kolegou.[16] Oba dva pak s odznaky svého úřadu svorně kráčeli před svými pány při slavnostním vstupu do města (fol. 198vb).[17] Barvy koní i plášťů tu mají hierarchickou roli. Tam, kde měl vyšší postavení císař, jel na bílém koni a jeho herold měl modrý plášť. Při setkání s francouzským králem na jeho půdě oba, herold i kůň, tuto výsadu ztratili. Císař se musel spokojit s vraníkem a jeho herold s červenou barvou. I tyto zdánlivé drobnosti měly v očích současníků hlubší smysl.

Otázkou je, zda heroldi nebyli činní také při banketech, kdy mohli ohlašovat hosty či jednotlivé chody. Muže s heroldskou hůlkou lze alespoň zahlédnout u slavnostně prostřeného stolu s oběma panovníky. Větší váhu má však v tomto ohledu postava muže s hůlkou v ruce a heroldským kolnéřem kolem krku na miniatuře s novoroční hostinou vévody Jana z Berry v rukopisu jeho Přebohatých hodinek. Byl to zjevně on a nikoli hofmistr, jak jsem se domníval, kdo vyzýval slovy „aproche, aproche“, aby přistoupili ke stolu.[18]

---

14 Doplňuji tak svůj výklad ve stati *Čtení nečitelných nápisů: Muži s ukazovátkem*, in: František Šmahel, Nahlédnutí do středověku. Mluva písma a četba obrazů, Praha 2017, s. 39–57.

15 Viz František ŠMAHEL, *Cesta císaře Karla IV. do Francie 1377–1378*, Praha 2006, s. 249, obr. 94.

16 Tamtéž, s. 265, obr. 103 a s. 273, obr. 106.

17 Tamtéž s. 275, s. 107.

18 Miniatura pařížského banketu je v British Library Ms. Cotton Nero E II, 2. část, fol. 229vb, reprodukci jsem otiskl in: *Cesta Karla IV*., s. 312, obr. 132). Novoročni hostinu vévody Jana z Berry zobrazuje miniatura z počátku 15. století v rukopise Přebohatých hodinek téhož vévody, Musée Condé, Chantilly, ms. 65, fol. 1r (reprodukce tamtéž, s. 318, obr. 135).

Naopak jsem rozpoznal roli heroldů z nadpozemské sféry na několika vyobrazeních s námětem Zvěstování Panny Marie. Archanděl Gabriel přicházející zvěstovat Panně Marii početí jejího syna tak nejednou činí s heroldským žezlem v ruce. Atribut heroldské hůlky měl svůj původ již v antice a nalezneme ho i na vyobrazeních z Byzance. Na tomto místě stačí jako příklad uvést miniaturu Zvěstování v dobře známém Pasionálu abatyše Kunhuty (NK Praha XIV A 17, fol. 5v).[19] Tolik dodatkem k náročné a poučné četbě.

František Šmahel

Michael HOCHEDLINGER – Petr MAŤA – Thomas WINKELBAUER (Hg.)
Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit.
Band I/1–2: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen
Wien, Böhlau Verlag 2019, 1308 s., ISBN 978-3-205-20766-5.

Mohutná dvousvazková publikace představuje první část trilogie, jejímž úkolem je systematicky a zároveň detailně zvládnout dějiny správy habsburské monarchie v letech 1500–1800. Je to dílo pozoruhodné po mnoha stránkách, počínaje samotnou genezí, o níž se zmínil hlavní ideový tvůrce syntézy Thomas Winkelbauer v předmluvě. Podnět vyšel od Michaela Hochedlingera, historika působícího v Rakouském státním archivu, již v roce 2004. Byl prodiskutován na konferenci o dějinách raně novověké správy, která se konala ve Vídni roku 2008 a jež stanovila jako cíl vydat příručku s touto tematikou v roce 2011. I když se deklarovaný záměr ukázal v tak krátkém čase jako nerealizovatelný, vydavatelé na díle pokračovali řadu dalších let, shromáždili texty od 58 autorů ze sedmi zemí – především Rakouska, dále Německa, Česka, Maďarska, Polska, Itálie a Velké Británie – a první část díla dovedli do zdárné knižní podoby. Prokázali tím, že i v době nedomyšleného grantového tlaku na rychlé zvládání atomizovaných námětů má skutečnou vědeckou váhu především dlouhodobá soustavná práce na tématech velkého formátu a širšího společenského dosahu.

Publikace je rozdělena do devíti interpretačních oddílů, zaměřených na hlavní aspekty a odvětví správy habsburské monarchie: teritoriální a demografický vývoj; dynastie a šlechta; dvůr; císař a říše; reformy Maxmiliána I.; zeměpanské cen-

19 *Mluva mluvících pásek. Etuda o Zvěstování hůlkou, gesty, nápisovými páskami, zapečetěnými listy a loveckým rohem*, in: F. Šmahel, Nahlédnutí do středověku, vyobrazení zde s. 73, obr. 24.

trální úřady; vojenství; zeměpanské finance; hospodářství a poštovní spojení (desátou část tvoří bibliografie, rejstříky a další pomocný aparát). Tyto oddíly se pak člení na kapitoly a dále na stručné podkapitoly. Pyramidální struktura je velmi podrobně rozepsána v analytickém obsahu, což činí encyklopedii dostatečně přehlednou, ačkoli je uspořádána na systematickém, nikoli na abecedním principu. Autorský podíl je velmi rozdílný, neboť editoři a několik dalších historiků zvládli rozsáhlé kapitoly, zatímco další přispěli pouze několikastránkovými podkapitolami, zaměřenými k specializovaným tématům.

Už z názvů kapitol je zřejmé, že tematika je nesmírně široká a že nutně sumarizuje obrovskou literaturu, vzniklou v posledních dvou staletích, u značné části autorů i jejich vlastní badatelské výsledky. Není myslitelné věnovat zde rovnoměrnou pozornost jednotlivým kapitolám, k celkové charakteristice díla lze však připojit několik poznámek na okraj vybraných témat.

Vstupní kapitola tvoří rámec veškerých dějin mocenských a dalších správních orgánů sumarizací teritoriálního a demografického vývoje habsburské monarchie. Petr Maťa zde shrnuje proměny ve vymezení a oficiálním i neformálním označování středoevropského soustátí. Se zřetelem k jeho třem základním součástem (rakouské, české a uherské země) i k válečným výbojům a ztrátám Habsburků v průběhu 16.–18. století nastiňuje vývoj od vnitřně diferencované dynastické aglomerace k asymetrickému (dualistickému) modelu státní integrace.

Pro pochopení populační váhy jednotlivých zemí v politicko-správním systému monarchie přináší řadu zajímavých poznatků výklad Andrease Weigla o raně novověkém demografickém vývoji. Naráží sice na nedostatek pramenů (zvláště před polovinou 18. století) a na rozdílné přístupy k této problematice v národních historiografiích střední Evropy, přesto však naznačuje pohyby, k nimž docházelo v důsledku katastrof (války, turecké vpády, hladomory, exil nekatolíků) i regionálně rozdílné úrovně natality a mortality. Podstatná a přínosná je Weiglova komparace hlavních vývojových trendů na úrovni monarchie. Naproti tomu odhady počtu obyvatel v absolutních číslech mají omezenou vypovídací schopnost, neboť jsou zčásti ahistorické: do celku monarchie zahrnují rakouské země bez jižních (dnes italských) teriotorií Tyrolska, české země pojímají i před rokem 1620 bez Lužice, zato Uhry v téže době přijímají včetně Sedmihradska a dokonce se započtením Osmany trvale okupovaného Budínského pašalíku (s. 68–69). Mnohem větší hodnotu mají údaje pro druhou polovinu 18. století, které naznačují, jak rychle už tehdy slábla populační váha rakouských zemí v porovnání se zeměmi českými a uherskými, což ještě umocnil zábor Haliče a Bukoviny. Zamyšlení nad tabulkou dovede-

nou do roku 1800 (s. 70–71) naznačuje, jak se v průběhu raného novověku zvětšila diskrepance mezi malým Rakouskem a velkým soustátím, což muselo v následujícím období vyvolávat permanentní napětí a extrémní obtíže při udržování celistvé „rakouské" monarchie administrativními prostředky.

Pro vystižení povahy tohoto soustátí je zásadně důležitá kapitola Thomase Winkelbauera o vládnoucí dynastii a nástupnickém právu. V návaznosti na své předchozí studie autor charakterizuje personální unii tří států, vzniklou v letech 1526–1527, jako „monarchii složenou ze [tří] složených monarchií" (s. 84). Rozebírá odlišnou ústavněprávní situaci v zemích rakouských (dědičnost) a českých a uherských (volitelnost, přinejmenším při vymření dynastie v mužské linii). Pro počátek novověku zdůrazňuje váhu recipročního vztahu mezi panovníkem a stavy, která byla jednostranně vychýlena ve prospěch dědičného panovníka v letech 1627–1628 (Čechy a Morava) a 1687 (Uhry). Je příznačné, že v obou případech k tomu došlo v důsledku válek – porážky českého stavovského povstání a vytlačení Turků z centrálních Uher.

Složení panovnického dvora je vystiženo encyklopedickými hesly pojednávajícími o právním zakotvení a funkčním určení jednotlivých postů dvořanů a služebníků, přičemž podle možnosti jsou připojeny (zde i v dalších oddílech) seznamy osob, jež od 16. do 18. století danou funkci zastávaly. Velká pozornost je věnována institucím, které zajišťovaly kulturní a intelektuální život panovnického dvora – dvorské kapele, knihovně, dvornímu divadlu a opeře, sbírkám a kunstkomoře a zvlášť podrobně císařským architektům a stavební činnosti (a to nejen ve Vídni, popřípadě v Praze, ale i ve vedlejších rezidencích). Přiměřené místo tu náleží rovněž dvorům císařoven a následníků trůnu.

Z hlediska dějin dějepisectví si zaslouží zvláštní zmínku podkapitola o dvorské historiografii, kterou sepsal Stefan Benz. Zatímco během vlády císaře Maxmiliána I. byli zaměstnáváni univerzitní profesoři nebo duchovní za účelem historického spisování jen příležitostně (jakožto „Chronikmacher"), v době Ferdinanda I. již vznikl úřad dvorského historiografa, jímž se jako první stal v roce 1527 slezský literát Caspar Ursinus Velius. K rozmachu dvorské historiografie došlo v decenniích na přelomu 17. a 18. století, za Leopolda I., Josefa I. a Karla VI., kdy došlo k jazykovému rozdělení mezi historika italského, latinsko-německého a roku 1717 dokonce i francouzského. Hlavním úkolem oficiálních historiografů, pocházejících převážně z oblasti Belgie, Itálie nebo středního Německa, se stalo spisování o soudobém dění nebo zpracování genealogických textů, kdežto dějiny rakouských zemí zůstaly vyhrazeny jezuitům.

Především Axelu Gotthardovi náleží zásluha o přehledné vysvětlení základních reálií a skutečností, jež se týkají složitého vztahu císaře, Svaté říše římské a habsburské monarchie. Pro raně novověký vývoj je příznačné odpoutání císařské hodnosti od papežské autority a propojení s konsenzuální volbou ze strany kurfiřtů, stejně jako možnost volby římského krále *vivente imperatore* (což se stalo sedmkrát), či *vacante imperio* (devětkrát). Výklad o velmi složitém, několikastupňovém a rozmanitými specifiky jednotlivých regionů rozvětveném systému je založen na instruktivním rozboru říšských ústavních poměrů ve vztahu k císaři, jeho výkonným orgánům a říšským kolegiím, k vnitřní organizaci říše (krajům jakožto nástroji výkonné moci), sněmovnímu, soudnímu a lennímu zřízení. Tato kapitola poskytuje jasnou a soustavnou interpretaci obzvlášť náročné problematiky.

Jedním z klíčových témat je částečné překrývání Svaté říše římské a habsburské monarchie, a to nejen v teritoriálním, ale i v ústavním a administrativním smyslu. Zatímco rakouské země do Říše pařily a Uhry nikoli, u českých zemí byla situace složitá, v čase proměnlivá a z hlediska raně novověkých posuzovatelů i novodobých historiků sporná (s. 360–362, 373). Axel Gotthard vzal na vědomí novou literaturu (především studie Petra Vorla) a připouští, že od jagellonské doby (1471–1526), popřípadě od říšské reformy Maxmiliána I. až do readmise (1708) nebylo České království *membrum Imperii* a nemělo vůči ní žádné závazky. Poněkud složitější situaci konstatuje u Slezska, kde zůstaly určité vazby na Říši – nikoli však ze státoprávních důvodů, nýbrž jako výsledek politického kalkulu slezských knížat a stavů.

Na správní reformy Maxmiliána I. z přelomu 15. a 16. století se zaměřuje kapitola Manfreda Holleggera. Ta sice chronologicky předchází vznik habsburské monarchie, dokládá však, jak se v rakouských zemích s předstihem uskutečňovaly pokusy o centralizaci, direktivní řízení a disciplinaci a na jaký odpor tamních stavů narážely. Stává se vlastně uvedením do vývoje po roce 1526 a naznačuje, z jakých představ a praktických zkušeností mohl vycházet Ferdinand I. ve snaze vytvořit centrální instituce pro nově vzniklou personální unii.

Klasickým pojetím správních dějin jakožto historie jednotlivých úřadů se vyznačuje oddíl soustředěný k zeměpanským centrálním institucím. Sleduje jejich vývoj od zakladatelské činnosti Ferdinanda I. přes různé mocenské peripetie, přes soustavné narůstání a diferenciaci agendy a tudíž i narůstání počtu úřadů až po osvícenské reformy. Systematicky utříděná faktografie a její interpretace vytváří základní kostru pro studium dějin monarchie na vrcholné úrovni (dvorská rada, tajná rada, dvorská komora, dvorská válečná rada atd.) i ve všech nižších složkách administrativy, jež byly centrálními institucemi dirigovány. Tím, že zde jsou na podobné meto-

dické úrovni zpracovány z centra řízené „kanceláře“ a „komory“, které měly zásadní politický a finanční význam pro ovládání příslušných teritorií, vzniká příležitost k důkladné komparaci kanceláře české, rakouské, uherské, případně sedmihradské nebo haličské, a zároveň metod vlády v těchto zemích. Totéž platí o finančních úřadech v rakouských zemích, v Uhrách, v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Lze při tom rovněž vystihnout specifickou správu nizozemských nebo italských provincií.

Vzhledem k tomu, že ve středoevropských archivech leží téměř nevyčerpatelné množství archivního materiálu, vzniklého činností raně novověkých centrálních a jim podřízených úřadů, uvítá tyto přehledné informace (sahající od politické správy přes policii a soudnictví až po cenzuru a studijní záležitosti) každý historik či archivář, který přijde s danou problematikou do styku. Možná toto dílo probudí hlubší zájem také o dějiny vojenství, jehož organizaci se dostalo mimořádně podrobného vylíčení v oddílu zpracovaném Michaelem Hochedlingerem; v tomto případě jde o tematicky vyčerpávající soubor encyklopedických hesel od staré zemské hotovosti po stálou armádu, od generálního štábu až po invalidovny.

Neméně důležité jsou vnější vztahy habsburské monarchie, které měly vedle zahraniční politiky a diplomacie také svou ekonomickou rovinu. Ta je zachycena v kapitolách o úřadech, jež zajišťovaly obchodní a podnikatelské aktivity státu a pokusy o koloniální expanzi habsburské monarchie v 18. století. Zásluhou Andrey Komlosy nezůstala tato tematika na úrovni deskripce, ale byla dotvořena do zásadní charakteristiky hospodářského vývoje habsburské monarchie: středoevropská mocnost ztratila kontakt s Atlantikem a naopak expandovala do agrárních oblastí mezi Haličí a Jadranem; i když měla ve své západní (česko-rakouské) části industriální základnu, v poměru k rozvinutým státům západní Evropy zaujala pozici pouhé (semi)-periferie.

Celý výklad uzavírá takřka symbolicky výklad Thomase Winkelbauera o poštovnictví jakožto aktivitě, která propojovala všechny sféry veřejného života a bez níž by byla správa územně rozlehlé monarchie nemyslitelná. Autor podal komprimovaný nástin vývoje poštovní organizace od konce 15. do 18. století jakožto nového fenoménu, který umožnil přepravu korespondence, později i osob a balíků, a podmínil vznik soustavného zpravodajství v rámci evropské transnacionální sítě. Vystižení center s poštmistrovskými úřady a poštovních tras, propojujících významnější evropská města, dobře poslouží badatelům o dějinách cestování a mezinárodní komunikace ve staletích před vznikem železniční sítě.

Editoři se museli vyrovnat nejen s náročnou kompozicí a se sladěním textů mnoha autorů rozdílných národností a jazyků, ale také s vydavatelskými problémy

technického rázu, které řeší – zpravidla ne zcela důsledně – každá encyklopedie. Obrovská souhrnná bibliografie (o zhruba 3500 položkách), stejně jako dílčí komentované bibliografie u jednotlivých kapitol jsou zpracovány velmi pečlivě a stanou se skvělou pomůckou pro badatele. Rovněž rejstříky jsou přehledné a dobře identifikují zachycené osoby, zatímco u lokalit ke škodě věci chybí začlenění do vyšších teritoriálních jednotek. Jelikož se editoři rozhodli pro německou variantu osobních jmen i toponym, je velmi důležité, že jsou v rejstříku zachyceny (byť s mezerami) odkazy na podobu platnou v jazyce té země, o níž se pojednává. Vzhledem k tomu, že jde o příručku určenou mezinárodnímu okruhu čtenářů, stává se určitým problémem používání německých exonym, o nichž se povědomost (zejména u menších lokalit) vytrácí, a to i v německém jazykovém prostředí. Zdá se, že obecný vývoj směřuje spíše k akceptování aktuálních zeměpisných názvů, která jsou snadno ztotožnitelná s geografickým zařazením těchto míst. Jinak jsou ovšem edičně technické problémy vyřešeny na úrovni, která může být vzorem pro další historické encyklopedie.

Souhrnně lze říci, že kompendium, jež vzniklo za vedení Thomase Winkelbauera, není pouhým zpracováním dějin správy habsburské monarchie. Je pojato natolik široce, že vystihuje organizační rámce institucí (v prvních dvou knihách především centrálních a zeměpanských) všech typů, tedy nejen politických, ale i hospodářských, vojenských či kulturních, což z kompendia vytváří zásadní referenční dílo prakticky ke všem směrům raně novověkého bádání. Je to nejen moderní syntetické zpracování velmi rozsáhlé látky, ale díky promyšlené struktuře zároveň encyklopedická příručka trvalého významu, nepostradatelná pro veškeré další bádání o dějinách střední Evropy.

Jaroslav Pánek

Géza PÁLFFY
Hungary between Two Empires 1526–1711
(= Studies in Hungarian History)
Bloomington, Indiana University Press 2021, 284 s., ISBN 978-0-253-05465-4.

Přední maďarský historik Géza Pálffy se v posledních více než dvou desetiletích z různých úhlů pohledu systematicky věnuje dějinám Království uherského na prahu novověku. Nezkoumá je však izolovaně, pouze v rámci historických hranic uvedeného územního celku, ale v širším srovnávacím kontextu přinejmenším střední

a jihovýchodní Evropy. O této skutečnosti výmluvně vypovídá více než 400 nejrůznějších studií a publikací v mnoha světových jazycích založených na rozsáhlém a časově nesmírně náročném archivním výzkumu, které jsou uvedeny kupříkladu na stránkách *Magyar Tudományos Művek Tára* nebo *Academia.edu*.[1] I proto patří Pálffy v současnosti k největším znalcům maďarských dějin předmoderní doby.

Naznačené vědecké předpoklady přirozeně zužitkoval při koncipování synteticky zaměřených prací o uherských dějinách v 16. až 18. století. Ne náhodou již v roce 2009 vydal publikaci, v níž se snažil postihnout historický vývoj zemí Koruny svatoštěpánské v letech 1526 až 1606.[2] Zaměřil se v ní na bližší ozřejmění politického vývoje uvedeného území v 16. věku, zejména integrace Království uherského do mnohonárodnostního středoevropského soustátí pod vládou Habsburků a postižení vazeb části ovládané Turky a Sedmihradska k Osmanské říši. V témže roce publikoval v angličtině do jisté míry „programovou" studii, v níž naznačil, jakým časovým údobím se hodlá zabývat v dalším synteticky zaměřeném díle k dějinám Uher, tj. léty 1526 až 1711.[3] Vytčený záměr se mu podařilo naplnit v roce 2021, kdy vyšla recenzovaná práce, kterou do anglického jazyka přeložil David Robert Evans. Jak autor sám poznamenal v úvodu, jeho ambicí bylo plynule navázat na syntézu dějin Uher z pera Pála Engela, zaobírající se časovým údobím 895 až 1526.[4]

Logicky zvolené chronologické mezníky ohraničující pojednání patří k nejdůležitějším politicko-vojenským událostem maďarské raně novověké historie. Na jedné straně bitva u Moháče 29. srpna 1526, kdy armáda sultána Sulejmana I. Nádherného porazila křesťanská vojska Ludvíka Jagellonského a zahájila invazi do zemí Koruny svatoštěpánské, na straně druhé szatmárský mír z 1. května 1711, který ukončil sérii protihabsburských povstání uherských magnátů a upevnil postavení a moc Habsburků v této části Evropy. Autor tak navázal na periodizaci raně novo-

1 Srov. https://www.mtmt.hu a https://tti.academia.edu/GézaPálffy/Papers.

2 Géza PÁLFFY, A *három részre szakadt ország 1526–1606*, Budapest 2009 (= Magyarország története 9). Srov. anglická verze TÝŽ, *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century*, New York 2009 (= Center for Hungarian Studies and Publications – Hungarian Studies Series 18).

3 TÝŽ, *The Bulwark and Larder of Central Europe (1526–1711)*, in: Ernő Marosi (ed.), On the Stage of Europe: The millenial Contribution of Hungary to the Idea of European Community, Budapest 2009, s. 100–149. Podobně také TÝŽ, *Romlás és megújulás 1606–1703*, Budapest 2009 (= Magyarország története 10); TÝŽ, *Povijest Maarske. Ugarska na granici dvaju imperija (1526–1711)*, Samobor 2010.

4 Pál ENGEL, *The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary, 895–1526*, London 2001.

věkých uherských dějin běžně užívanou maďarskou historiografií již od 19. století.[5] Časový horizont 200 roků si Pálffy vnitřně rozdělil do dvou obsáhlých a proporčně totožných výkladových částí, kdy každá zaujímá přibližně 110 stránek. Pomyslný předěl mezi nimi představuje žitvatorocký mír uzavřený v listopadu 1606 a završující patnáctiletou válku mezi Osmanskou říší a podunajskou monarchií.

Stranou pozornosti nelze nechat veskrze příznačné názvy obou celků symbolicky odrážející vývoj uherské společnosti v daném období. První velký oddíl, který začíná výkladem politických událostí, předcházejících bitvě u Moháče, autor výstižně charakterizoval jako „A Century of Direction Seeking, 1526–1606". Podle jeho mínění se jednalo o století počátku hledání směru vývoje identity mnohonárodnostní uherské společnosti i celého územního celku. Království uherské patřilo již ve středověku k mocnostem, k nimž upínaly pozornost přední evropské panovnické dynastie. Ne náhodou se na jeho trůnu objevili Přemyslovci, Anjouovci, Lucemburkové, Jagellonci a v neposlední řadě také Habsburkové.

Vše se změnilo po porážce vojsk Ludvíka Jagellonského Turky v roce 1526, kdy tento region ztratil vlastní nezávislost a vstoupil do svého historicky nejsložitějšího období. Na politické úrovni došlo k rozdělení kdysi celistvé země na tři díly. Zatímco střední část ovládla Osmanská říše, severozápad získala rodící se středoevropská monarchie pod vládou Habsburků. Po dobytí Peště Turky na počátku čtyřicátých let 16. století ještě vzniklo na východě „nezávislé" Sedmihradské knížectví, které se však nacházelo ve vazalském poměru k Vysoké Portě. Uhry se tak až do počátku 18. věku staly periferií a permanentním bitevním polem dvou znepřátelených velmocí – Osmanské říše a habsburské monarchie. Do zdejšího dění navíc čas od času zasáhly i další mocnosti, především Polsko-litevská unie a krymští Tataři.

Druhou část práce autor vhodně nazval „Decay and Rejuvenation: The Janus-Faced Seventeenth Century, 1606–1711". Patnáctiletá válka mezi Osmanskou říší a habsburskou monarchií v letech 1591 až 1606 znamenala pro obyvatelstvo Uher jedno z nejničivějších období v dějinách a zanechala zdejší společnost i krajinu v troskách. Sedmnácté století proto představuje v Pálffyho podání období pokračující transformace uherské společnosti, dobu završení hledání její nové, veskrze moderní (kulturní) identity. Právě tímto přístupem se autor odlišuje od tradiční maďarské historiografie. Ta totiž doposud povětšinou patrioticky pohlížela na

5 Srov. István DEÁK, *Historiography of the Countries of Eastern Europe: Hungary*, The American Historical Review 97, 1992, s. 1041–1063; Vilmos ERŐS, *In the lure of Geistesgeschichte: the theme of decline in Hungarian historiography and historical thinking in the first half of the twentieth century*, Europian Review of History 22, 2015, s. 411–432.

16. a 17. století v Uhrách jako na epochu národnostního úpadku, kdy se stavové snažili všemi dostupnými prostředky zachovat či dokonce vydobýt na soupeřících mocnostech – habsburské monarchii a Osmanské říši – vlastní nezávislost a s tím spojenou jednotu. Géza Pállfy v návaznosti na nejnovější poznatky evropské historické vědy naopak zdůrazňuje, že této (kulturní) jednoty Království uherské nemohlo dosáhnout samo o sobě, ale výhradně pod záštitou habsburské monarchie. Na dějiny raně novověkých Uher proto nazírá jako na období „westernizace" tohoto území a jeho postupnou integraci do středoevropského soustátí pod vládou Habsburků a Evropy vůbec.[6]

Obě části knihy, přičemž každou z nich tvoří shodně jedenáct oddílů, jsou také příznačné totožným tematickým záběrem. Jejich charakteristickým rysem je odsunutí chronologického vývoje politických a vojenských dějin Království uherského do pozadí a upřednostnění konkrétních problémových okruhů spjatých s historií zemí Koruny svatoštěpánské, jako byly hospodářství a obchod, kultura (především literatura), demografické, sociální a náboženské otázky, zemská správa a vztah uvedeného území k Osmanské říši na jedné a podunajské monarchii na straně druhé, opevňování hranic a výstavba pevností v pohraničních oblastech Chorvatska, Slavonie a Uher. Ve výkladu rovněž nechybějí samostatné kapitoly dotýkající se historie Sedmihradska a nejvýznamnějších válečných konfliktů v uherském prostoru ve sledovaném období.

Pochopení jednotlivých oddílů může nepoučenému čtenáři ztížit absence základní faktografie k dějinám Maďarska v letech 1526 až 1711 přímo v textu. Do jisté míry ji nahrazuje heslovitý a slovníkově pojatý devítistránkový chronologický přehled nejdůležitějších politických a vojenských událostí spjatých se zeměmi Koruny svatoštěpánské, který autor umístil před první část pojednání. Jiný problém představuje výrazně zredukovaný poznámkový aparát, nacházející se za každou kapitolou. Zahrnuje symbolicky jen několik odkazů na základní a povětšinou syntetizující práce, vztahující se k probíranému tématu. Další literaturu ke konkrétní

6 Srov. Pál FODOR, *Hungary between East and West: The Ottoman Turkish Legacy*, in: Pál Fodor – Gyula Mayer – Martina Monostori – Kornél Szovák – László Takács (edd.), More modoque: Die Wurzeln der europäischen Kultur und deren Rezeption im Orient und Okzident. Festschrift für Miklós Maróth zum siebzigsten Geburtstag, Budapest 2013, s. 399–419; Umut KORKUT – Emel AKÇALI, *Deciphering Eurasianism in Hungary: Narratives, Networks, and Lifestyles*, in: Marlene Laurelle (ed.), Relations between Russia and the Extreme Right Parties in Europe, New York-London 2015, s. 175–192; László MARÁCZ, *The roots of Modern Hungarian Nationalism: A Case Study and a Research Agenda*, in: Lotte Jensen (ed.), The roots of nationalism: national identity formation in early modern Europe, 1600–1815, Amsterdam 2016, s. 235–250.

látce si lze, ovšem v omezené míře, dohledat ve výběrové bibliografii na konci publikace.

Poutavý, avšak hutný výklad autor rovněž doprovodil pěti desítkami kvalitních černobílých dobových vyobrazení a především patnácti mapami s mimořádnou informační hodnotou. Opominout není možné ani glosář s dobovou terminologií vážící se k dějinám Království uherského na prahu novověku a soupis panovníků Římsko-německé říše, Vysoké Porty, Království uherského, sedmihradských knížat, nejvyšších úředníků zemí Koruny svatoštěpánské a ostřihomských arcibiskupů.

Nelze pochybovat o tom, že jde o dílo zásadního vědeckého významu. Pálffy na stránkách svého pojednání prokázal mimořádně hluboké znalosti maďarských dějin předmoderní doby, které navíc s přihlédnutím k nejnovějším odborným poznatkům nejen maďarské historiografie zasadil do širšího výkladového kontextu přinejmenším jiho– a středoevropského prostoru. Především po koncepční stránce autor svým publikačním počinem vybídl také ostatní středoevropské historiografie k podobně orientovaným pracím. Stranou pozornosti nelze nechat ani jazykovou stránku publikace, neboť právě angličtina jako pomyslná *lingua franca* současnosti podstatným způsobem rozšiřuje čtenářský okruh nejen odborné veřejnosti.

Rostislav Smíšek

Dirk Jacob JANSEN

Jacopo Strada and Cultural Patronage at the Imperial Court. The Antique as Innovation

(= Rulers & Elites. Comparative Studies in Governance, volume 17/1–2)
Leiden – Boston, Brill 2018, XXIII + 1069 s., ISBN 978-90-04-35526-2.

Mnohostranný znalec a sběratel umění, císařský architekt Jacopo Strada (1515–1588), který se narodil v Mantově a zemřel ve Vídni, patří mezi pozoruhodné postavy středoevropské renesance a zprostředkovatele italských kulturních podnětů do zaalpských zemí. I když mu dosavadní literatura věnovala jistou pozornost, celistvé zpracování donedávna chybělo. Tohoto úkolu se po dlouholetém výzkumu ujal nizozemský historik raně novověké kultury Dirk Jacob Jansen, který působí v Gothajském výzkumném centru Univerzity Erfurt. Svým dvousvazkovým dílem co do rozsahu, hloubky znalostí a skvostného ikonografického doprovodu vybudoval Stradovi skutečný vědecký pomník.

Jansen vymezuje specifický typ Stradovy osobnosti především v negativním smyslu: nebyl to renesanční „univerzální člověk", neboť neměl valný zájem o uměleckou literaturu či o hudbu, ani o poznávání přírody. Nepatřil mezi přední umělce 16. století a jeho intelektuální výkony byly spíše reproduktivní než kreativní; Strada se vyznačoval tím, že shromažďoval, šířil a propagoval myšlenky tvůrců, jež obdivoval právě pro jejich invenci. Jeho vášní se stala historie a kultura antického světa, zejména výtvarné umění, a snaha uplatnit tyto hodnoty ve své současnosti. Své životní poslání prosazoval mnoha způsoby – jako umělec, architekt, učenec a encyklopedický spisovatel, nakladatel a knihkupec, sběratel a obchodník se starožitnostmi, agent a umělecký poradce i dvořan mocných patronů. Jako člověk kosmopolitního založení se pohyboval po Evropě mezi Itálií, Francií, Bavorskem, Rakouskem, Čechami a Moravou, uplatnil se na velmožských dvorech i u císařského dvora.

Různotvárnost Stradových činností a rozdílnost jeho působišť měla za následek, že byla vždy sledována jen některá z jeho aktivit či působení na určitém místě, což platí také o českém výzkumu. Jansen sám přiznává, že rovnocenné zvládnutí všech oborů Stradovy činnosti se vymyká možnostem jednoho specialisty, nicméně se pokusil shrnout pramenně doložené poznatky o Stradově životě a díle v ucelené monografii. Vyšel ze skutečnosti, že Stradovým záměrem bylo šířit ideje, hodnoty a umělecké formy vrcholné italské renesance, zejména její římské varianty, kterou v mládí vstřebal v prostředí Raffaelova pokračovatele, architekta a malíře Giulia Romana. K vystižení různých forem přenosu těchto italských podnětů v odlišných prostředích využil Jansen sociologické paradigma šíření inovací (*diffusion of innovations*), přičemž se snažil vystihnout podstatné rysy těch kulturních center, v nichž Strada rozvíjel svou činnost. Významnou oporou se autorovi staly konzultace s předními evropskými a americkými znalci kulturních dějin 16. století, mimo jiné s osobnostmi dobře známými i v oblasti bohemikálních výzkumů jako Nicolette Mout, Robert Evans, Thomas DaCosta Kaufmann a z české strany Eliška Fučíková.

Úvodní přehled dosavadního bádání, který bývá často nudnou parafrází bibliografie, nahradil Jansen rozborem podobizen Jacopa Strady (od Tiziana) a jeho syna Ottavia (od Tintoretta) a jejich zařazením do vývoje renesančního portrétního umění. Teprve za tento ikonografický pohled připojil úvahu o dosavadních pracích věnovaných Stradovi, a to se zřetelem k oborům, jimž se Strada věnoval, a k otázkám, jež se kolem něho vynořují. Vybočil při tom za rámec odborné literatury směrem k beletrii a zvláštní pozornost věnoval dokonce pozapomenutému

historikovi a romanopisci Josefu Svátkovi jakožto spolutvůrci legendárního obrazu rudolfínské doby.

Více než tisícistránkovou monografii rozdělil Jansen do dvou svazků. V prvním se kromě úvodních partií zaměřil na mládí, vzdělávání a rané zkušenosti svého protagonisty, k čemuž připojil zevrubný výklad o činnosti Jacopa Strady jako architekta v habsburských službách. Druhý svazek věnoval sběratelskému, uměleckému a intelektuálnímu centru, jež si Strada vytvořil ve Vídni, a činnosti antikváře a zprostředkovatele v obchodu uměním. Na závěr zařadil Jansen edici vybraných pramenů (listů, závěti, katalogu rukopisů ve Stradově knihovně), soupis pramenů, literatury a ilustrací. Připojil i dobře strukturovaný rejstřík. Vlastní výklad je rozčleněn do čtyř oddílů, z nichž každý se skládá z několika kapitol a množství podkapitol. Trojstupňová kompozice knihy umožňuje čtenáři poměrně rychlou orientaci v rozsáhlém textu.

Životní dráha Jacopa Strady je pojata v chronologickém sledu, avšak s důrazem na vystižení společenského a uměleckého prostředí, v němž se Strada pohyboval. V mládí je to především Mantova, sídlo Gonzagů, silně ovlivněné tvůrčí aktivitou Giulia Romana. Následuje vylíčení studijních cest do Říma, Landshutu a Norimberka, kde navázal kontakty s proslulým německým zlatníkem a grafikem Wenzelem Jamnitzerem, a vstup do služeb augsburského finančního magnáta Hanse Jakoba Fuggera ve čtyřicátých letech 16. století. S tímto mimořádně vzdělaným polyglotem a bibliofilem sdílel Strada zájem o klasická studia, antické památky a sběratelství; s jeho podporou a s využitím univerzálně pojaté fuggerovské knihovny také začal pracovat na ilustrovaném katalogu antických mincí. Důkladná rekonstrukce okruhu, v němž se Strada pohyboval a působil, dokládá, že jednou z nejsilnějších stránek tohoto učence byla mimořádná schopnost navazovat kontakty s lidmi, kteří měli moc a vliv, takže se mohli stát jeho patrony, i s umělci, kteří se naopak stávali účastníky jeho široké sítě mezinárodních kontaktů.

Největší část monografie je pochopitelně věnována působení Jacopa Strady u habsburského dvora, kam se dostal v roce 1556 a postupně byl zaměstnán ve dvou rozdílných funkcích – nejprve jako císařský starožitník, poté (od 1560) jako císařský architekt. Na vídeňském dvoře se zabýval katalogizací habsburské numismatické sbírky a kritickým posuzováním i zdokonalováním projektů současných umělců (například výzdoba Zlatého sálu a ztvárnění hrobky Maxmiliána I. v Innsbrucku, úpravy vídeňského Hofburgu, pojetí sídla Maxmiliána II. Neugebäude). Strada navrhoval i dekorace k dvorským slavnostem. Znalosti historie a starožitností ho předurčovaly k zajištění specifických služeb, jako byla císařská ikonografická repre-

zentace panovnické dynastie při budování hrobky Ferdinanda I. a Anny Jagellonské v pražské katedrále sv. Víta. Vzhledem k povaze úkolů, jimiž byl pověřován, měl Strada blízko k Ferdinandovi I. a Maxmiliánovi II., ale i k arcivévodovi Ferdinandu Tyrolskému (v té souvislosti Jansen zvažuje, do jaké míry mohl Strada ovlivnit jeho architektonické záměry při budování letohrádku Hvězda).

Kromě služeb Habsburkům – a také bavorskému vévodovi Albrechtu V., pro něhož současně pracoval v Mnichově – si Jacopo Strada udržoval pracovní a obchodní kontakty rovněž s českými a rakouskými velmoži. Na prvním místě stál Vilém z Rožmberka, pro něhož Strada zajistil obrazové publikace (dokumentace Trajánova sloupu v Římě a katalog antických mincí) a jemuž dedikoval svou edici spisu Sebastiana Serlia *Il Settimo libro d'architettura* (Frankfurt nad Mohanem 1575) s majestátním vyobrazením rožmbersko-ursinského znaku. Po prozkoumání zachovaných pramenů (které jsou obecně velmi skoupé na jasná sdělení o Stradově účasti na jednotlivých stavebních projektech) dospěl však Jansen k závěru, že dlouhodobé kontakty mezi Stradou a Rožmberkem se týkaly především literatury a neformálních informací v záležitostech architektury; naproti tomu přímá účast na ztvárnění Rožmberského paláce na Pražském hradě a letohrádku Kratochvíle zůstává v hypotetické rovině.

Právě u Viléma z Rožmberka, který dbal o budování reprezentačních prostor mnohem víc než o vlastní knihovnu, je to poněkud překvapivé, zvlášť pokud je správná Jansenova informace, že Rožmberk navštívil Stradův vídeňský dům a prohlédl si tam jeho dokumentaci (bohužel „at some unspecified date", s. 522). Pramenná situace samozřejmě komplikuje jednoznačné závěry obrovskou mezerovitostí či spíše nahodilostí zachovaných zpráv. Navíc při interpretaci vznikají nové problémy, které jsou důsledkem (u zahraničního autora pochopitelné) neznalosti detailních, avšak nezanedbatelných souvislostí. Jansen se při charakteristice kontaktů mezi českým patronem a vídeňským antikvářem odvolává na údajný list Jacopa Strady Václavu Březanovi, domnělému sekretáři Viléma z Rožmberka z 2. června 1585 (s. 523 a 930). Potíž je v tom, že Březan sekretářem předposledního Rožmberka nikdy nebyl, v roce 1585 mu bylo pouhých sedmnáct let a pobýval s bratrským preceptorem Bartolomějem Němčanským na studiích ve Štrasburku. Je to zdánlivá drobnost, ale z ní vyplývá, že Jansenova kombinace o nějaké formě Březanovy zprostředkovatelské úlohy mezi Vilémem z Rožmberka a Jacopem Stradou (s. 523) se jeví jako nerealistická. Jinými slovy, že i rekonstrukce vztahových sítí na základě krajně neúplných a problematických pramenů naráží na vážná úskalí.

Poněkud jasnější je situace v případě kontaktů s moravským velmožem Janem Šemberou Černohorským z Boskovic, jehož Strada navštívil na jeho zámku v Bučovicích na přelomu let 1583/1584. Při té příležitosti pravděpodobně navrhl obsahovou náplň výzdoby interiérů, zvláště Císařského sálu. V tomto případě shledal Jansen tematické a slohové předlohy v mantovském Palazzo del Te a v benátském Palazzo Ducale; navíc sádrové busty čtyř císařů od Augusta po Marka Aurelia odpovídají modelům, které zajišťoval sám Strada. Rovněž sochařská výzdoba zámku nasvědčuje tomu, že ji na Stradův podnět vykonal některý z jeho vídeňských spolupracovníků.

Na stylovém rozboru je založena také Jansenova hypotéza, že pod vlivem Stradovy prezentace italské architektury vznikl jihomoravský zámek v Drnholci, který patřil Kryštofovi z Teuffenbachu, a rakouský zámek Schwarzenau Reicharda Streina. Přes nedostatek písemných svědectví je zřejmé, že titulární císařský architekt, ač zpravidla nevytvářel samostatné projekty, dokázal prosadit své znalosti antických inspirací a soudobé italské architektury, stejně jako širokou síť svých kontaktů mezi výkonnými umělci. Díky tomu si zajistil značný vliv na utváření renesanční architektury a její výzdoby nejen u habsburského dvora, ale též u zainteresovaných aristokratů v Čechách, na Moravě a v Rakousku.

Strada se jakožto antikvář stal ve své době uznávanou autoritou ve znalosti vizuálních památek antiky, především mincí, v nichž ovšem viděl především jejich ikonografickou stránku – portréty zobrazených osob a průvodní emblematiku jakožto pomůcku k vytvoření představy o minulosti. Doplňkem kresebného zpracování mincovních obrazů byly figurální motivy, monumentální architektura (vítězné oblouky, mosty), válečné scény atd. V úhrnu šlo o ilustraci antických dějin, známých z literárních pramenů, a o systemizaci poznatků na genealogickém principu, s grafickým znázorněním v jednoduchých tabulkách, jaké se v 16. století používaly v historické a kosmografické literatuře.

Stradova antikvářská činnost sledovala několikerý cíl. Především šlo o shromáždění, dokumentaci a studium pozůstatků minulosti, což mělo přispět k ocenění slávy zejména římské říše, a to i v návaznosti Svaté říše římské na antickou předchůdkyni. Zároveň mělo dojít k rozšíření těchto poznatků do širší veřejnosti, k čemuž sloužily zejména kresby určené pro knihovnu Hanse Jakoba Fuggera a poté šířené tiskem. Poučení odtud plynoucí se pak mělo stát podnětem pro patrony a další čtenáře k využití antického odkazu v nových architektonických projektech. Dnešní terminologií by bylo možno říci, že se tu spojil badatelsko-ediční a didakticko-aplikační záměr. Jeho prosazení směrem od antiky k renesanci vytvářelo záro-

veň (v souladu s intencemi Hanse Jakoba Fuggera) potenciál pro dobové encyklopedické zpracování této tematiky.

Uplatnění v roli architekta, zejména na dvorech Ferdinanda I. a Maxmiliána II., bylo těsně spjato se snahou využít Stradových expertních znalostí, jež byly shrnuty v jeho knihách kreseb (*libri di disegni*) s dokumentací numismatických a jiných námětů. Jeho úlohou byla poradní činnost, která se uplatnila v návrzích pro mnichovské Antiquarium a vídeňský komplex Neugebäude, pravděpodobně i některých částí Hofburgu. Strada působil jako oficiální nebo neformální konzultant dalších architektů a stavitelských mistrů, kteří byli pověřeni realizací patronových záměrů při budování paláců v italském stylu, zahrad, jezírek, fontán a dalších dekorativních prvků. Strada projednával architektonický záměr se zadavatelem stavby (císařem, knížetem či jiným velmožem), předkládal mu alternativní řešení, svou představu ilustroval ukázkami ze své kolekce, vytvářel další upřesňující kresby či trojrozměrné modely a dodával k nim komentář, navrhoval prostorové řešení, volbu vhodných stavebních materiálů i ztvárnění detailů (okna, fresková výzdoba atd.). Z pozice císařského architekta ve Vídni pak jednal s odpovědnými úředníky a osobami zabezpečujícími provedení staveb.

Podobně si Strada počínal při zajišťování prostoru a dekorací (dokonce i masek a kostýmů) pro velké dvorské slavnosti. Nepůsobil jako umělec, nýbrž jako organizátor a producent, který naplňuje ambice svého patrona. Vždy musel správně porozumět jeho záměrům, projekt dobře naplánovat a zajistit vhodné osoby k jeho realizaci. Stradovou výhodou byla široká síť kontaktů mezi architekty, staviteli a umělci, které bylo možno pro danou práci najmout.

Jakožto znalec antického umění využíval Strada svých kontaktů k obchodním operacím, při nichž získával pro středoevropské zájemce starožitnosti v Itálii, zejména antické mince, medaile a sochy. Zároveň obchodoval s novodobými uměleckými díly, mistrovskými ukázkami uměleckého řemesla a polodrahokamy. Urozeným zákazníkům – Hansi Jakobu Fuggerovi, vévodovi Albrechtu V. Bavorskému, císařům Ferdinandovi I. a Maxmiliánovi II., ale i Vilémovi z Rožmberka – dodával rovněž katalogy s kresbami, jež vznikaly v jeho ateliéru. Byla to alba kreslených mincí, starožitností, erbů či zlatnických výtvorů pojatých v antickém stylu. Obchodní aktivity zahrnovaly také tištěné knihy a mapy, určené jak do okruhu habsburského dvora (včetně úředníků a diplomatů), tak i pro univerzitní profesory, duchovní a širší vzdělaneckou klientelu.

Strada ve svém vídeňském domě, jejž nazýval *Musaeum*, shromáždil sbírky starožitností a soudobého umění, knihovnu a ateliér. Dokázal v něm vytvořit speci-

fické dokumentační, informační a obchodní centrum, které zprostředkovávalo kulturní statky a zároveň poznatky o minulosti, stejně jako aktuální myšlenky a podněty, týkající se umění i životního stylu a určené kosmopolitní a intelektuální elitě. Jansen hodnotí Stradovo působení jako projev inovace v několika směrech: šířil zájem o materiální pozůstatky antiky a využití výsledků jejich studia v současné architektuře a umění; prosazoval styl vrcholné římské renesance v architektuře a v dekorativním umění; kladl důraz na vytváření, shromažďování a šíření vizuální dokumentace; podporoval rozmach institucionálního a systematického sběratelství ve středoevropských zemích (Jansen tu používá geografické vymezení „Germany" /s. 850/, což není zcela výstižné).

V závěrečném souhrnu Jansen aplikuje na své poznatky vlivnou teorii amerického sociologa Everetta Rogerse o šíření a osvojování inovací, poprvé publikovanou již v roce 1962. Podle Rogersovy křivky, která vyjadřuje postupné přijímání inovací v pěti stadiích od inovátorů a raných osvojitelů přes majoritní skupiny až po opozdilce, zařazuje Hanse Jakoba Fuggera a čelné středoevropské panovníky renesanční doby (Ferdinanda I., Maxmiliána II., Ferdinanda Tyrolského a Albrechta V. Bavorského) mezi inovátory, kteří díky svému exkluzivnímu postavení silně ovlivňovali veřejné mínění. Za rané osvojitele pokládá čtveřici Stradových aristokratických patronů, kteří vynikali vysokým společenským postavením, vzdělaností, intelektuálním a kosmopolitním zaměřením: Viléma z Rožmberka, Jana Šemberu z Boskovic, Reicharda Streina ze Schwarzenau a Kryštofa z Teuffenbachu. Tak je tomu ze středoevropského pohledu, kde byly Stradovy náměty něčím novým, zatímco v zemi svého původu, Itálii, se objevily podstatně dříve.

Tato charakteristika je svým způsobem zajímavá, ale snad až příliš vyumělkovaná. Podstatné je, že tendence k přijetí italských podnětů (včetně vztahů k antice) byly v habsburském, ale i v českém prostředí přítomny již před Stradovým příchodem do střední Evropy a že měly i jiné inspirační zdroje, k jejichž recepci došlo při osobních návštěvách Itálie nebo zásluhou dalších italských prostředníků. Jacopo Strada se však stal systematickým zprostředkovatelem, který si zajistil mimořádnou autoritu u císařského dvora a dokázal nabídnout aktualizované antické náměty ve vytříbené a názorně uchopitelné podobě. V tomto smyslu byla jeho zprostředkovatelská role při kulturním obohacování střední Evropy velmi důležitá. S Jansenem lze souhlasit, že mezi zprostředkovateli („agenty" italského umění) byl postavou nejvýznamnější.

Jansen prozkoumal velmi rozsáhlý soubor pramenů jak tištěných, tak archivních, a to zejména ve fondech rakouských, německých a italských, ale i českých,

francouzských a nizozemských. Jejich výčet podal v závěru díla neobvyklým způsobem v chronologickém pořadí jednotlivých dokumentů vydaných i nevydaných. Tím upozornil na některé neznámé či nedostatečně nevyužité prameny, například na korespondenci Vratislava z Pernštejna s vévodou Vilémem Gonzagou (1565) ve Státním archivu v Mantově. Pokud se při tom autor v jednotlivinách zmýlil, nesnižuje to celkovou přesvědčivost výkladu. Uznání si zaslouží rovněž Jansenova práce s literaturou v řadě jazyků, včetně vybraných prací českých, s jejichž přiblížením mu patrně pomohli znalci češtiny. Příkladné je pravopisně korektní užívání českých osobních jmen a toponym.

Monografie, která – po mnoha průpravných analytických článcích – původně vznikla jako doktorská disertace na univerzitě v Leidenu (2015), je dokladem vysokých nároků kladených v nizozemském bádání o raném novověku na propojení kulturních dějin s dějinami umění. Tematika kulturního transferu mezi jižní a střední Evropou je zde nazírána západoevropským pohledem, a to natolik zasvěceně, že lze hovořit o prolomení tematické a jazykové bariéry, která se dlouhodobě udržovala na východní hranici německého jazykového prostoru. Už před několika desetiletími se o takový přístup zasadila vynikající nizozemská bohemistka Nicolette Mout a u konkrétního tématu k tomu přispělo i české kunsthistorické bádání o rudolfinské době. Je potěšitelné, že dokladem postupujícího propojení českého výzkumu se západoevropským je i tato – textově a ikonograficky – neobyčejně zdařilá kniha.

Jaroslav Pánek

Daniela TINKOVÁ
Bez zpěvu a bez zvonění. Dekriminalizace sebevraždy mezi sekularizací a medikalizací v 17.–19. století
Praha, Argo 2021, 498 s., ISBN 978-80-257-3524-4.

„*Tělo je oděvem duše, a zakouší-li v něm duše nekonečné utrpení, protože je jí příliš úzký a na všech místech tlačí, je snad zločinem svléknout tento šat a obléci si v jiném světě nějaký lepší, který bude větší a hezčí? Kdo říká, že si člověk nesmí odejmout život? Zjevené to nebylo.*“ Tímto pozoruhodným úryvkem ze soukromých zápisků mladého kněze Jakoba Böhma uzavírá historička Daniela Tinková monografii o dekriminalizaci sebevraždy v 17.–19. století. Heuristicky i autorsky se na knize dále podílela Tereza Liepoldová, nadějná historička medicíny nejmladší badatelské

generace, a Tomáš Malý, odborník na problematiku barokní zbožnosti a církevních dějin. Zpracovali některé dílčí kapitoly věnované soudní medicíně, zbožnosti či raně novověké morální teologii.

Svým velkoryse pojatým badatelským počinem Daniela Tinková opět stvrdila exkluzivní postavení mezi českými historičkami a historiky, kteří dlouhodobě upírají pohled k osvícenství jako přelomové historické epoše, v níž lze přesvědčivě rozkrývat kořeny současné společnosti, včetně našich vzorců myšlení, cítění a chování. Období přechodu mezi „starou" a „novou" dobou, zejména pak čas druhé poloviny 18. století, je Tinkové výsostným badatelským prostorem po celou její profesní dráhu. Již svou první monografií: *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*[1] se etablovala jako historička inspirátorka, jež dokázala ve svém bádání o osvícenském věku od počátku postulovat nová, zlomová paradigmata. Imponující je její vynikající orientace zejména (ale nejen) ve francouzských dějinách a historiografii, jež jí umožňují překračovat hranice českých zemí, pracovat s prameny zahraniční provenience, v neposlední řadě recipovat velké teoretické koncepty nejen francouzské historiografie (mimo jiné Foucaultův koncept biomoci), jež úspěšně přenáší do českého dějepisectví a inspiruje řadu dalších badatelů. Daniela Tinková zároveň dokáže (jako jedna z mála) s lehkostí a nadhledem překračovat hranice mezi raným novověkem a moderními dějinami a nahlížet osvícenská témata prizmatem rozličných metodologických směrů, ať už jsou to intelektuální dějiny, historická antropologie, dějiny mentalit, dějiny medicíny či dějiny těla.

Máme tedy co do činění s historičkou velkých teoretických konceptů, hrajících navíc i roli jakýchsi nadtémat. Na druhé straně charakteristickým rysem současné historiografické tvorby Daniely Tinkové, jenž se výrazně projevil již v její monografii věnované osvícenské zdravotní policii: *Zákeřná mefitis. Zdravotní policie a veřejná hygiena v pozdně osvícenských Čechách*[2] je vyvážený poměr mezi teoretickými koncepty, světem dobových norem a skutečnou praxí. Jinými slovy, autorka sice s oblibou pracuje s dobovými normativními prameny, například se zdravotně policejními spisy či osvícenskými zákoníky a panovnickými dekrety, konfrontuje je však s prameny trestněprávní i osobní povahy. Svědectvím, že výsledkem tohoto badatelského a autorského přístupu je plastický obraz člověka, společnosti a státu osvícenské éry, je právě recenzovaná kniha.

Tinková příhodně zasadila své komplexní pojednání o problematice dekriminalizace sebevraždy do času dlouhého trvání, jenž pokrývá období od konce

1 Praha 2004, Argo, edice Každodenní život.
2 Praha 2013, Argo, edice Každodenní život.

17. do závěru 19. století a svým rozpětím umožňuje sledovat proměny i stagnace společenských, církevních a státních postojů k sebevrahům, v širším pojetí pak mentalit. Přestože primárně sledovala prostor habsburské monarchie, zejména vybrané regiony v rámci českých zemí, svou mikrohistorickou badatelskou perspektivu (přičemž mikrohistorická perspektiva se zde váže již k samotnému tématu sebevraždy) obohatila o pozoruhodné komparativní exkurzy do anglosaského a francouzského prostředí. Knihu opatřila zevrubným úvodem, který je sám o sobě zásadní studií k teoretickému uchopení sebevraždy jako předmětu vědeckého zkoumání – pozornost je zde postupně věnována tématu dobrovolného odchodu ze života z hlediska společenských věd a historiografie, jež je ve své historicitě uchopeno z konstruktivistické perspektivy. Důkladně jsou zde pojednána nadtémata práce, jimiž jsou procesy sekularizace v úředním, právnickém a teologickém diskurzu a medikalizace (jako jeden z aspektů disciplinace) spojená s profesionalizací lékařského povolání a zdravotní péče, jež v osvícenské době výrazně vstupovala nejen do života smrtelníků, nýbrž i do postojů živých k umírajícímu a mrtvému tělu, jak ostatně Tinková výborně ukázala již v předcházejících knihách, ať už šlo o zrození novodobého porodnictví či fenomén zdravotní policie a jejího všeobjímajícího zájmu o blaho obyvatelstva, tedy státu.

Obdobný postoj zaujala Tinková a její spolupracovníci k zdánlivě okrajové problematice sebevraždy a její dekriminalizaci mezi 17. a 19. stoletím. Zcela přesně ji pochopili a uchopili jako jev, jenž z biopolitického hlediska znepokojoval osvícenský stát, především však jako svého druhu neobyčejně citlivý seismograf, pomocí něhož lze zachytit hluboké společenské a duchovní změny, k nimž došlo mezi barokem a občanskou dobou. Proměňující se racionalita a emocionalita člověka zde však není líčena černobíle a lineárně. Vedle nově se postulujícího učeneckého, zejména právnického a medicínského diskurzu, je dán prostor dlouhodobě přetrvávajícím mentálním vzorcům „starého" světa. S pověrami, předsudky a rituálními praktikami, jež se vyrovnávaly se strachem z návratů neklidných mrtvých, včetně sebevrahů, jejichž mrtvá těla měla mít údajně zhoubný vliv na živé, se bylo možné setkat zejména v kolektivní imaginaci venkovského obyvatelstva ještě v pokročilém 19. století. Vnímání sebevražd a jejich úplná depenalizace, k níž došlo v česko-rakouských zemích habsburského soustátí až v roce 1850, tak nebyly určovány jen nově utvářeným osvícenským učeneckým diskurzem a z něj vycházejícími právními normami, nýbrž byly provázeny i notnou dávkou iracionálna a tradovanými představami předosvícenských časů.

Přestože v recenzované monografii jde o velká teoretická témata a koncepty, o proměňující se diskurzy a jejich vzájemné vztahy, Tinková nerezignovala na pří-

běh – právě naopak. Její monografii lze číst jako příběh: Velký příběh sebevraždy, jenž je vyprávěn v chronologickém sledu a rozdělen do tří rozsáhlých částí, v nichž se autorka snaží postupně odpovědět například na otázky, do jaké míry odpovídala dobová soudní praxe zákonným normám a jakým způsobem se v ní samotné normy proměňovaly, ale také obcházely, v čem se změnily kompetence církevní, státní, vrchnostenské a lékařské moci a jak jejich protagonisté sebevražedné jednání chápali a jaké postoje k sebevrahům vlastně zaujímali.

V centru pozornosti je rovněž otázka, jakou změnou prošlo vnímání sebevrahovy viny a jak se tato vina či nevina dokládala. Na počátku příběhu tak stojí modality kriminalizace sebevraždy a rozličné formy přístupů k tělům sebevrahů v předosvícenské Evropě, dále pak zevrubný pohled do soudní praxe pozdního 17. a 18. století. Druhá část knihy podrobně seznamuje s proměnou intelektuálního klimatu, již přineslo evropské osvícenství – právě v oné době se sebevražda stala učeneckým tématem a byla traktována v rámci různých diskurzů. Tinková s nimi čtenáře blíže seznamuje, vykresluje obdivuhodně pestré obrazy sebevraždy, jejich nuance a proměny v rámci dobové filozofie, teologie, krásné literatury a medicíny.

Ve třetí, poslední části knihy autorka upnula pozornost k procesu dekriminalizace sebevraždy *de iure* v průběhu 19. století. Sebevraždu zde představila i jako významný indikátor rostoucího latentního napětí mezi státem a církví, jež spolu často „bojovaly" o tělo a duši sebevraha, přičemž stěžejní autoritu představoval stále více lékař jako expert na sebevrahovy pohnutky a duševní stav. Šlo přitom především o místo sebevrahova posledního odpočinku – hřbitov nebyl jen *svatým polem* – z hlediska veřejného zdravotnictví byl jediným žádoucím místem rozkladu mrtvého těla bez ohledu na způsob jeho odchodu z pozemského světa.

Monografie Daniely Tinkové věnovaná tématu sebevraždy je heuristicky i interpretačně bohatým příspěvkem k bádání o evropském osvícenství, intelektuálním dějinám, dějinám těla i k dějinám smrti jako nepokřivenému zrcadlu dobových mentalit i vnímání a myšlení jednotlivců. Kromě velkého příběhu sebevraždy je recenzovaná kniha i příběhem příběhů – prostřednictvím dramatických životních osudů dosud anonymních protagonistů „malých dějin", jež autorka vypráví na základě poznatků získaných z minuciózního archivního výzkumu, vrátila svým aktérům dříve zapovězené místo v historické paměti, a tak i jejich lidskou důstojnost.

Václav Grubhoffer

Václav SMYČKA
Objevení dějin. Dějepisectví, fikce a historický čas na přelomu 18. a 19. století
Praha, Academia 2021, 556 s., ISBN: 978-80-200-3211-9

Je velmi osvěžující otevřít knihu, která nabízí tolik pozoruhodných myšlenek jako dílo Václava Smyčky, navzdory autorovu mládí dílo neobyčejně vyzrálé v řadě ohledů. Stejně potěšující je zjištění, že jde o jedno z mála děl, které přináší do českého prostoru recepci mnohdy obtížných teoretických konstrukcí. Václav Smyčka nejen skutečně přečetl, ale i pečlivě nastudoval a hlavně aplikoval díla klasiků sociologie a literární teorie 20. století. Fakt, že jde převážně o osobnosti vázané na německý jazykový prostor, vychází z autorova školení. Na pomezí mezi historií, literární teorií, germanistikou a sociologií se pohyboval už během svého studia a tato jedinečná alchymie oborů mu umožnila stvořit jedinečné texty, přičemž v řadě případů šlo o přípravné studie k recenzované knize, nazvané *Objevení dějin*.

Spíše než o „objevení", tedy vyzdvižení něčeho, co bylo ztracené či skryté, však jde ve Smyčkově práci o „nový pohled na dějiny", s nímž přichází osvícenství, vymezené autorem zhruba šedesáti lety na přelomu 18. a 19. století. Už toto chronologické rozpětí dává tušit, že předmětem jeho knihy nejsou jen postavy a díla dějepisců spojovaných tradičně s českým osvícenstvím jako Gelasius Dobner, ale že zasahuje i generace autorů vázaných obvykle k národnímu obrození jako Josef Dobrovský. Ostatně podobné dělení bychom hledali ve Smyčkově práci marně. Stejně marně bychom hledali ostrý předěl mezi jazykově českými a jazykově německými autory, kteří z pochopitelných důvodů převažují.

Kritériem výběru pojednaných dějepisců je spíše jejich význam a vliv na české prostředí zmíněných osvícenských desetiletí, ne jejich zařazení do panteonu velkých postav národního obrození. František Martin Pelcl či Josef Dobrovský tak mají po boku nejen Ignáce Cornovu, ale i Karla Joachima Bockleta, Johanna Franze Herrmanna z Herrmannsdorfu či Franze Antona Pabsta, tedy jedince i dnešnímu poučenému čtenáři vesměs neznámé. Výběr osob, které stojí za zmínku, vychází z jejich vlivu na společnost jako na celek (nejen na uvědomělé české vlastence), na tehdejší (rodící se) historickou beletrii a prostřednictvím univerzitního působení na (nejen akademicky) vzdělanou veřejnost.

Recenzovaná kniha však není v žádném případě výčtem autorů a jejich děl. V jejím základě se nachází otázka, kterou si kdysi položil Immanuel Kant a na kterou Václav Smyčka odpovídá přesně opačně než tento velikán německé filozofie, totiž, zda má čas své dějiny. Na rozdíl od Kanta zní Smyčkova odpověď kladně.

A jelikož má čas své dějiny a není jen neměnným pozadím, do nějž vkládáme jednotlivé zkušenosti, je možné se jím zabývat nejen z hlediska fyzikálního po vzoru Stephena Hawkinga, ale i z hlediska sociologického a pokládat si otázky typu, jak je možné, že v určitých momentech lidských dějin ubíhá rychleji a jindy pomaleji. Také vnímání času může být a v minulosti bylo předmětem historického bádání. Václav Smyčka podobně jako třeba německý historik Reinhard Koselleck vidí právě v době osvícenství úsek, během něhož se radikálně proměnil nejen pohled na dějiny, ale i pohled na samotné plynutí času. Recenzovaná kniha tuto proměnu podrobně popisuje a zároveň hledá důvody, proč se tak stalo.

Proměna vnímání času je přitom Václavem Smyčkou posuzována jako součást širší proměny společnosti a literatura, ať už odborná, nebo ta krásná, jako médium, v němž je možné danou proměnu zachytit. Kniha je promyšleně vystavěná: výklad postupuje systematicky od spektakulárního rozšíření knižního trhu přes pokusy o kumulaci vědění v mohutných svazcích slovníkového charakteru až po hledání narativní linky, která by dokázala vnést do historické látky příběh a zároveň omezit její obrovitý rozměr. V textu knihy se setkáváme s tradičními osvícenskými postuláty, ať už jde o vědecký (a pedagogický) optimismus nebo o teorii pokroku. V daném kontextu se jedná především o pokrok ve shromažďování vědění o dějinách a následně o pokrok v kulturním vývoji lidstva. Přitom Smyčka řeší řadu vedlejších, nikoli však podružných otázek, jako je vznik popularizačních historických prací (a jejich symbiózu s beletrií i s odbornou vědou) nebo vyrovnávání se s dějinnými nahodilostmi.

Václav Smyčka věnuje pozornost především vybraným textům, které nabízí často v dlouhých citátech. Ocenit lze i jeho překladatelské schopnosti, neboť v duchu vědecké poctivosti vždy nachází čtenář originální znění příslušných úryvků v poznámce pod čarou. Tam, kde to je možné, sleduje autor recenzované knihy inspirační zdroje zmíněných textů – jako velmi užitečná se jeví například konfrontace výsledného díla s poznámkami, zachovanými v literární pozůstalosti Johanna Franze Herrmanna z Herrmannsdorfu, která umožňuje sledovat genezi jeho díla i způsob četby jeho inspiračních zdrojů, například Johanna Gottfrieda Herdera (s. 382nn.).

Vedle textů však Smyčka sleduje i souvislosti, v nichž vznikaly, vývoj společnosti, cenzuru či proměny knižního trhu. Množství těchto kontextů by bylo možné pochopitelně rozšiřovat ad infinitum a přidat například vliv zrušení jezuitského řádu, v jehož společenství vznikala zásadní historiografická díla předchozích dvou staletí, rušení klášterů, dosud sloužících jako svého druhu trezory teologického po-

hledu na dějiny, pronikání deistických názorů nejen skrze zednářské lóže, ale například i díky cestování osvícenských elit do západní Evropy nebo vliv nové socializace ve spolcích vznikajících napříč dříve oddělenými společenskými vrstvami.

Dějinám osvícenství se vědecky nelze věnovat bez nezbytného filozofického fundamentu, stejně jako dějiny středověkého myšlení není možné zpracovat bez znalosti křesťanské scholastiky. Smyčkovo dílo je silné právě tam, kde autor nachází odraz myšlenek Immanuela Kanta či Johanna Gottfrieda Herdera v soudobém myšlení o dějinách, v principech, na nichž převážně německy píšící historici přelomu 18. a 19. století budovali svá díla. Zároveň osvícenská filozofie představuje důležitou součást dějin filozofie, a to zejména v německojazyčném prostoru, z něhož vzešly osobnosti typu Immanuela Kanta či Georga Wilhelma Friedricha Hegela.

Touha vypořádat se s osvícenstvím je německému teoretickému myšlení od dob Theodora Adorna a Maxe Horkheimera téměř vrozená. Osvícenství jako klíčové období lidských dějin prosazují literární vědci a historici jako Daniel Fulda[1] nebo sociologové jako Niklas Luhmann. Jejich teorie přitom prostupují Smyčkovým dílem, jejich spisy nejsou jen nefunkčními bibliografickými údaji v povinné úvodní stati, ale základem pro hluboce promyšlenou argumentaci. Podobně je tomu i s texty Aleidy Assmann,[2] jejíž závěry zatím byly na české historické prameny aplikovány jen zřídka, nebo Haydena Whita,[3] jehož teorii rétorických tropů používá Smyčka pro texty, různými způsoby vyprávějící historický příběh českého národa. Od každého z těchto velkých myslitelů si autor vypůjčil to, co se mu zdá pro daný výklad funkční. S jejich teoriemi však nezřídka přejímá i slovník, resp. terminologii, což v kombinaci s (někdy až příliš) automaticky používanými pojmy z oblasti literární vědy vede k dosti komplikovanému textu. Četba recenzované knihy tak není snadná, její text je třeba promýšlet, rozvažovat nad ním a vracet se k němu, což může leckoho odradit.

Čeští i světoví historici, zabývající se osvícenstvím, velmi často podléhají jeho svodům: přijímají rychle za svou osvícenskou tezi o pokroku v dějinách lid-

1 Zejména Daniel FULDA, *Wissenschaft als Kunst. Die Entstehung der modernen deutschen Geschichtsschreibung 1760–1860*, Berlin 1996.

2 Např. Aleida ASSMANN, *Zur Metaphorik der Erinnerung*, in: Táž – Dietrich Harth (edd.), Mnemosyne. Formen und Funktionen der kulturellen Erinnerung, Frankfurt am Main 1993, s. 13–35. Možná by slušelo reflektovat i její pozdější spis *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*, München 2011.

3 Hayden WHITE, *Metahistorie*, Brno 2011.

stva, kterou ihned aplikují právě na historickou látku přelomu 18. a 19. století.[4] Nezřídka se poté střetávají s historiky studujícími předchozí období, čímž se znovu dostává na povrch prastarý spor mezi těmi, kteří příslušnou epochu vnímají jako vyvrcholení něčeho staršího, a těmi, kteří si cení daného období jako počátku budoucího vývoje. Václavu Smyčkovi však slouží ke cti, že podobnému pokušení podléhá jen velmi zřídka. Přesto by čtenář uvítal občas razantnější připomenutí momentů, v nichž osvícenské myšlení o dějinách navazovalo na starší tradici, a to nejen na tradici 17. století (zjednodušeně označovanou jako barokní), ale i na tradici humanismu a přes něj na tradici středověkou či antickou. Hledání kořenů osvícenských myšlenek a přístupů se přitom ukazuje jako velmi produktivní. Řada z nich totiž v učeneckém diskurzu kolovala již dávno před 18. stoletím, než se na ně začaly klást příslušné akcenty a než jim osvícenský společenský kontext dal potřebnou razanci, jež následně přispěla k jejich sdílení a k většinové akceptaci. To ostatně Smyčka dokázal například v úvodu k pojednání o vzniku *historia litteraria* (s. 73n.), kde podává výklad této disciplíny od dob humanismu, nebo v pasážích představujících starobylou myšlenku čtyř světových říší, po staletí základ politické eschatologie (s. 121nn.).

Na druhou stranu zůstává otázkou, zda lze „temporalizaci zkušenosti" (tedy uvědomění si vlastních dějin a zasazení současnosti do lineárního časového vývoje) spojit kauzálně s dobou osvícenství; řečeno luhmannovským slovníkem s přechodem od stratifikačně diferencované společnosti ke společnosti diferencované funkčně. Nelze ji také sledovat v předchozích obdobích? Podobně ani slavná teze Charlese Louise de Montesquieu o vlivu klimatu na vývoj národů (s. 293–294) není vynálezem osvícenství, ale jen rozšířením starší myšlenky Jeana Bodina. Opatrně bych v tomto případě upozornil na Kantovu svůdnou definici osvícenství, která je představuje jako počátek dospělosti lidstva a jejíž neuvážená aplikace může vést k diskvalifikování předosvícenských staletí.[5]

V. Smyčka naopak přistupuje k předchozímu vývoji s jistou pokorou, a tak se jeho kniha stává spíše výzvou pro další badatele, kteří se budou v jeho duchu zabývat pohledem na čas a jeho vnímání v předchozích staletích. Stejně tak může být výzvou i pro ty, kteří budou chtít doplnit Smyčkou zcela po právu akcentovaný intelektuální vliv německých (především protestantských) oblastí na české země dru-

4 Ani samotná idea pokroku není osvícenský „vynález". Srov. Bedřich LOEWENSTEIN, *Víra v pokrok*, Praha 2009, s. 1–149.

5 Česky Immanuel KANT, *Odpověď na otázku: Co je osvícenství?*, Filosofický časopis 41, 1993, s. 381–390.

hé poloviny 18. století o kulturní transfer přicházející z dalších evropských zemí: z Francie, Itálie či z Británie. Pouze podobná komparace různých geografických vlivů totiž může pomoct odhalit, do jaké míry lze české země považovat za integrální součást německého kulturního prostoru a jestli (a v čem) se liší díla česky a německy píšících intelektuálů, patřících do habsburské monarchie, od intelektuálů říšských.

V. Smyčka preferuje z pochopitelných důvodů literární prameny, texty vybraných představitelů historické vědy přelomu 18. a 19. století. Svou knihu však začíná obrazem praotce Čecha v kostýmu barokního kavalíra, od nějž vede zamyšlení právě k různým způsobům uvědomování si historického času. Obrazy minulosti hrají v recenzované knize zvláštní roli. Bezpochyby pod vlivem Aleidy Assmann totiž autor pracuje v jedné z nejdůležitějších pasáží svého díla s metaforami vědění, se soudobými představami o knihovnách, obrazárnách, archivech či stromech jako „mnemotechnických zdrojích imaginace" (s. 106). Nezbývá než litovat, že jako funkční doplnění textu nedošlo k zařazení bohatší obrazové přílohy recenzovaného díla, které je v tomto bodě řešeno velmi úsporným způsobem.

Přestože je deklarovaným předmětem Smyčkovy knihy osvícenské dějepisectví, lze ji nahlížet i jako příspěvek k počátkům národního obrození.[6] Proměna ve vnímání času totiž připravila téměř ideální podmínky pro změnu mentality, jež přijala nový pohled na český národ. Ostatně pokud není čas kontinuální a lineární, těžko může dojít k probuzení kdysi slavného, a poté několik staletí spícího etnika s příslibem jeho slavné budoucnosti. Poslední třetinu knihy Václava Smyčky tak lze skutečně číst jako úvod k obrození. V této části začíná výklad recepcí děl Johanna Gottfrieda Herdera a drážďanského dvorního knihovníka Johanna Christopha Adelunga a vydělením konceptu národní kultury z obecné, lidské kultury a jejího vývoje. Pokračuje přes první archeologické nálezy na našem území a jejich soudobou interpretaci a končí ve zmíněných modech vypravování národních dějin s užitím typologie Haydena Whita.

Autor se snaží odpovědět na otázku, jak byla modelována identita národa a jak byl vytvářen jeho historický příběh jako romance, komedie a tragédie. Tato pasáž knihy je následně završena problémy, které vyvstávají z nového chápání času pro dějiny českého národa a je zmíněn například počátek neustálého srovnávání pokrokovosti Čechů a Němců v kontextu vzniku osvícenské statistiky. Vazba na

6 Souvislosti mezi oběma fenomény jsou v současné historiografii znovu promýšleny. Srov. Marek FAPŠO, *Osvícenství jako počátek národního obrození?*, dizertační práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2019.

pozdější interpretaci dějin Františka Palackého je přitom zcela evidentní (např. s. 452).

V. Smyčka je historikem literatury a není tedy divu, že od tohoto faktu se odvíjejí i důrazy, které klade ve svém výkladu. Jeho školení se projevuje výjimečným způsobem v pasážích věnovaných propojení myšlenkových schémat vědecké historiografie a historické beletrie (a divadla) v kapitole o naraci, logický je také akcent kladený na vznik osvícenských dějin vzdělanosti a na různé přístupy ke kulturním dějinám. Na druhou stranu mi připadá, že se občas poněkud v pozadí skrývají dějiny politické a především dějiny právní. Ostatně vznik pragmatických dějin na přelomu 17. a 18. století lze jen obtížně vysvětlit bez pojednání o právní vědě pěstované ze zcela „pragmatických" (politických i vojenských) důvodů na území Svaté říše římské (s. 225–226): otázka kontinuity a nalezení kauzální posloupnosti historických událostí byla tehdy stejně jako dnes klíčová pro formulování většiny právních nároků a tím i pro legitimizaci politických kroků.[7] Ostatně platilo to také ve vztahu českých zemí a říše v diskuzích kolem readmise českého kurfiřtského hlasu.

Není mým záměrem hledat to, co v recenzované knize chybí či mohlo být více zdůrazněno. Naopak. Ke knize čítající přes 550 stran základního výzkumu je třeba přistoupit s jistou pokorou a to tím spíše, pokud autor recenze není zrovna odborníkem na dějiny dějepisectví, které jsou hlavním obsahem příslušného svazku. Václav Smyčka projevil skutečně nebývalý záběr a erudici, a tak vzniklo dílo pozoruhodné a v českém prostředí do značné míry jedinečné, které však má – navzdory jen kratičkému anglickému a německému resumé – výrazný mezinárodní rozměr.

Jiří Hrbek

Johannes FEICHTINGER – Brigitte MAZOHL
Die österreichische Akademie der Wissenschaften 1847–2022. Eine neue Akademiegeschichte I–III
Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2022, Band I – 681 s. se 148 vyobr., Band II – 653 s. se 150 vyobr. a Band III – 512 s. se 169 vyobr., ISBN 7001-9051-6.

Rakouská akademie věd si ke svému ne příliš kulatému, ale přesto jubileu nadělila mimořádný dárek. Je jí 175 let. Šlo o dynamických 175 let a v době společné mo-

7 Srov. Notker HAMMERSTEIN, *Jus und Historie. Ein Beitrag zur Geschichte des historischen Denkens an deutschen Universitäten im späten 17. und im 18. Jahrhundert*, Göttingen 1972.

narchie také o instituci, která k českým poměrům měla zejména jako publikační orgán úzký vztah. Byla to dlouhá řada zejména edic k českým i rakouským dějinám, které vzešly z práce českých historiků v čele s Palackým a pak Ferdinandem Tadrou, ale i těch německočeských (Konstantin Höfler). Vycházely zejména ve *Fontes rerum Austriacarum* a *Archiv für österreichische Geschichte* a dobře slouží do značné míry dodnes: nejen našemu českému, ale i středoevropskému historickému bádání.

Přeneseme-li se obloukem přes léta 1918–1989, je třeba jedním dechem konstatovat, že dnes se tato spolupráce neomezuje jen na pouhé možnosti podílet se na jejích publikační činnosti ÖAW, ale že v řadách jejích impozantních zhruba 1800 pracovníků v 28 ústavech se objevují nejen česká jména (která ovšem vzhledem k velké migraci z českých zemí do Rakous a zejména do Vídně před rokem 1918 patří dnes rakouským pracovníkům s českými, často už vzdálenými kořeny), ale i jména Češek a Čechů, kteří v jejích ústavech pracují na nejrůznějších projektech. Jaký to rozdíl proti roku 1847 kdy císař Ferdinand V. jmenoval čtyři desítky ctihodných učenců, zejména z oblasti humanitních věd, mezi nimiž najdeme i dva Čechy, Františka Palackého a Jana Svatopluka Presla (tiskovou chybou je uváděn jako *Prešl),* a Slováka Pavla Josefa Šafaříka (ten sice studoval v *Rosenau*, což ale není Rožnov, jak se uvádí v závorce, ale Rožňava ve slovenském Gemeru a stejně tak *Dobschan* nejsou Dobřany, ale Dobšiná tamže) a jednoho českého Němce, Franz Xavera Zippeho. Pamatovalo se tehdy pochopitelně také nejen na Uhry, ale i na italské provincie a Halič.

Není možno pouštět se tu do podrobnějšího výkladu, který jistě podají kolegové z některého humanitního ústavu naší Akademie, je ale ambicí tohoto časopisu zaznamenat tuto významnou publikaci na širším historickém fóru a už úvodem upozornit na některá technická specifika, ne vždy zcela redakčně dotažená. Třicet kapitol díla je sestaveno do celkem dvanácti bloků. Úvodní obsah přináší vedle blokových názvů jen názvy jednotlivých (často značně rozsáhlých) statí, ale na jejich začátcích nadto přicházejí vítaně rozpisy názvů jednotlivých subkapitol, žel bez stránkových údajů. Čtenář by uvítal, kdyby je měl k dispozici už v úvodním základním obsahu spolu s hlavními názvy a ovšem i s těmi stránkami.

Nadto v tak rozsáhlých svazcích a blocích i kapitolách by rovněž bylo více než vítané zavedení živých záhlaví, aby se čtenář dostal co nejrychleji k potřebným informacím. Ale stalo se a je záhodno s tím od začátku počítat. K orientaci ovšem také znamenitě slouží závěrečné rejstříky, o nichž ještě bude zmínka. Neboť málokdo bude číst toto dílo jako celek, ale bude se k němu vracet, byť některé úvodní

statě nebo ty o době nacismu či o následné denacifikaci v druhém svazku by měly být doslova „povinné".

Je třeba alespoň v základních obrysech představit strukturu a obsah všech tří svazků, jejichž časová návaznost je do jisté míry prolínáním. Neboť i když první svazek probírá dobu monarchie, tedy do konce první světové války, zasahují přinejmenším dvě rozpravy i do dob výrazně mladších. Svazek druhý a třetí probírají pak synchronně i diachronně jednotlivé věcné či časové aspekty zejména také v rámci jednotlivých ústavů resp. společenských jevů, a jejich odrazem v akademických aktivitách.

Nosné jsou zejména dvě úvodní stati, které pod společným názvem *Gründung p*řinášejí nezanedbatelnou prehistorii vzniku Akademie (Brigitte Mazohl – Thomas Wallnig) a výklad o Akademii v revoluci 1848, která přinesla reformy (Johannes Feichtinger – Doris A. Corradini). Následuje studie Johannese Mattese a Heidemarie Uhl, kteří přibližují fungování akademie v prvních čtyřech dekádách její existence. Nejviditelnějšímu fenoménu, totiž různým expedicím a badatelským cestám od nejstarších dob existence akademie do roku 1918 se věnují Marianne Klemun a Johannes Mattes.

I když první svazek je v podstatě určen době monarchie, tedy období do sklonku první světové války, přichází tam i několik závažných statí, které tuto hranici výrazně překračují. Rozsáhlá pasáž je věnována období zlomu ve funkci Akademie, která se postupně stala vědeckým pracovištěm s rozšiřujícími se ambicemi v humanitních i přírodovědných oborech (*Aufbruch*). Proměna ovšem byla postupná a s rozšiřujícím se vědeckým poznáváním je nekončícím procesem. S politováním konstatuji, že nemohu upozornit na všechny stati, které při veškeré rozmanitosti obsahové i ve způsobu zpracování tvoří vzájemně provázaný celek. A tak z prvního svazku konkrétně zdůrazňuji už jen skoro knižní stostránkovou rozpravu Johannese Feichtingera – Doris A. Corradini – Katji Geiger, *Die kaiserliche Akademie um die Jahrhundertwende. Die Entwicklung zur Forschungsakademie in drei Phasen.*

Svazek je ukončen řadou seznamů. Po obsahu všech tří svazků, přehledu zkratek, velmi užitečném seznamu akademických statut, předpisů a jiných právních nařízení, které se týkají celé doby existence Akademie, a rozsáhlém seznamu literatury jde tu vedle věcného rejstříku pochopitelně zejména o atraktivní rejstřík osobní. V něm figuruje i řada Čechů či osob v Čechách působících. Vedle již uvedených zakládajících členů instituce uvádím namátkou: Josef Škoda, Karel Rokitansky, Kašpar Šternberk, Konstantin Jireček, Karel Škorpil, ale v souvislosti s expedi-

cemi i námořní důstojník Josef Říha. A konečně třeba upozornit už zde, že všechny tyto položky se opakují i ve svazcích následných, ale vždy v náležité aktualizaci k příslušnému svazku, což platí i o desítkách členů autorského kolektivu, se stručnou charakteristikou jejich specializace. Takže už jen pár slov o následujících dvou svazcích.

Ten druhý je věnován nacistické době a jejímu překonávání i s nedostatky a slabými chvilkami denacifikace, o nichž už bylo leccos řečeno výše. I když většinou neuvádím jména autorů, je třeba učinit zde jistou výjimku, neboť ti dva, kteří budou jmenováni, nesou na svých bedrech doslova valnou část povinností s tímto dílem spojených. Jsou to Johannes Feichtinger a Katja Geiger.

A konečně třetí svazek přináší příspěvky o tom, čím AÖW se snaží být práva nejen vědě jako takové a jejímu podílu na rozvoji lidstva, což ne vždy musí být patrné už na první pohled, ale často i aspektům, které jsou bezprostřední součástí společenského diskurzu. Příspěvky se svým pojetím vyhýbají laciným odpovědím na měnící se společenskou poptávku. Stačí uvést výzkum životního prostředí a více než stostránkovou stať o „Frauengeschichte", a to na příkladu samotné Rakouské akademie jako takové. Postrádal-li pak někdo výklad o fyzické substanci akademických zařízení, dostává se mu návazně odpověď. Opět stostránkový blok zájemce zřetelně poučí; vychází od středověké univerzitní čtvrti po nejnovější stav s instruktivní fotografickou přílohou.

Konečně přichází komplexní dokumentace. Začíná charakteristikou vybraných (podstatných) pramenů k akademickým dějinám, kde našince zaujme žádost Marie a Pierre Curiových o zprostředkování dodávky uranové rudy z tehdy jediných známých nalezišť v Jáchymově (s. 302n.) pro jejich další pokusy. Pokračuje se přehledem personálního obsazení centrálních orgánů akademie včetně seznamu všech současných řádných členů a soupisem internetových zdrojů pro všechny akademické složky. Posléze tato část díla končí obligátními, už výše uvedenými typy rejstříků. Nezapomíná se ani na dík všem jinak nezmiňovaným, kteří nějakým způsobem byli nápomocni při tomto velkém díle. A myslím, že ani podepsaný nemůže skončit jinak, než vzdát autorům a zejména redaktorům dík za přípravu a vydání tohoto mimořádného díla.

Ivan Hlaváček

George Frost KENNAN
Z Prahy po Mnichovu. Diplomatické zprávy 1938–1940
Praha, Academia 2021, 281 s., ISBN 978-80-200-3201-0.

Knihu významného amerického diplomata George F. Kennana o pomnichovském Československu a prvního roku a půl protektorátu Čechy a Morava asi není třeba historikům blíže představovat. Českého překladu se dočkala až nyní, ačkoli vyšla již v roce 1968. A právě proto dosud zůstávala její četba doménou zejména odborníků. Což byla škoda, neboť i pro běžného čtenáře, laicky se zajímajícího o dějiny dvacátého století, bude Kennanova kniha čtenářským zážitkem. Vznikla přitom náhodou. Kennan při přípravě svých pamětí narazil na soubor dokumentů vztahujících se k jeho působení v Praze, kam přijel jako diplomat těsně před mnichovskou dohodou. Představují zajímavý soubor dobového pohledu na události v pomnichovském Československu a protektorátu očima amerického diplomata. I dnes překvapují pronikavými reflexemi, analýzami a soudy. Tím spíše udiví, proč tato kniha čekala na český překlad více jak půl století.

Český čtenář má přitom na rozdíl od těch v zahraničí, kteří budou i nadále pracovat s anglickým vydáním, určitou výhodu. Recenzovaná publikace nepřináší jen překlad. Její součástí je i obsáhlá studie o životu a díle G. F. Kennana (v angličtině již vyšlo několik jeho životopisů) z pera historiků Jiřího Ellingera a Víta Smetany. V jejich podání vyvstává plastický obraz života a práce amerického diplomata, který se do značné míry vymykal zažité představě Američana. Sám hlavní hrdina si toho byl dobře vědom a dával najevo svou nechuť k době, v níž žil. Podle vlastních slov by se nejlépe cítil v 19. století.

Kennan zanechal v americké zahraniční politice nesmazatelnou stopu, ačkoli jeho „hvězdná hodina" trvala jen poměrně krátce – několik let po druhé světové válce. Už dlouho předtím se však Kennan dal poznat jako bystrý pozorovatel a analytik dění ve střední a východní Evropě. Jeho diplomatické začátky byly ostatně se starým kontinentem úzce spjaty. Studium speciálního kurzu zaměřeného na ruskou historii stálo u počátku Kennanova celoživotního zájmu o Rusko, respektive Sovětský svaz. Znalost jazyků, historie a zdejších poměrů mu dávaly do vínku skvělou výbavu, která nebyla v americké zahraniční službě obvyklá. Zcela přirozeně to muselo u něho vést k občasné frustraci z některých diplomatických představitelů USA. Šokovalo ho například, že velvyslanec v Moskvě v druhé polovině třicátých let, Joseph Davies, věřil nestrannosti stalinských procesů. Poznání sovětské reality ve třicátých letech v Kennanovi zakořenilo hluboké pohrdání komunistickým režimem.

Na konci září 1938 tedy do Prahy přijížděl již jako poměrně zkušený diplomat nemající o sovětském režimu iluze.

Kennanovu působení v Praze (1938–1940) ve funkci tajemníka amerického vyslanectví autoři úvodní studie nevěnují až tolik pozornosti. Je to pochopitelné, protože obraz si může udělat čtenář sám na základě četby Kennanových zpráv. Ty ostatně ani po tolika desetiletích neztrácejí nic na své dramatičnosti a výstižnosti (k čemuž přispívalo i Kennanovo stylistické nadání), s níž mladý diplomat vykresloval atmosféru v pomnichovském Česko-Slovensku a posléze v protektorátu. Dokumenty uveřejněné v knize jsou buď přímo Kennanem sepsané zprávy, osobní poznámky či dopisy, nebo se jedná o texty, které zpracoval, ale staly se součástí souhrnného zpravodajství posílaného americkým velvyslancem Wilburem J. Carrem a později generálním konzulem v Praze Irvingem N. Linnellem. Možná ale stálo za to, aby se autoři úvodní studie zmínili pár slovy o proměně amerického diplomatického zastoupení v Praze po vzniku protektorátu a nastínili jeho nové složení a úkoly.

Pokud jde o obsah samotných dokumentů, tak je pochopitelně třeba respektovat okolnosti a souvislosti jejich vzniku. Podle toho je nutné pracovat s uváděnými informacemi. Některé soudy se ukázaly být chybné (např. že Hitler se neodváží zlikvidovat Česko-Slovensko), jiné naopak zaujmou svou trefností (s. 130 ohledně Podkarpatské Rusi). Stále cenné zůstanou Kennanovy postřehy o politicích, poměrech v Česko-Slovensku, respektive na Slovensku, Podkarpatské Rusi a později v protektorátu. V tomto směru budou jeho dokumenty stále nacházet uplatnění v práci historiků a i pro laickou veřejnost četba zůstane poutavým zážitkem.

Český čtenář má další výhodu v tom, že české vydání je opatřeno edičními poznámkami, vysvětlující či objasňující různé souvislosti nebo události. Mohla jim však být podle mého názoru věnována větší pozornost, respektive editor se měl více pokusit vžít do role čtenáře a některé věci v poznámkách přiblížit nebo objasnit. Například že Kennan chybně označuje německou armádu jako Reichswehr. Zatímco v případě Karlových Varů, pro něž Kennan používal německého názvu Karlsbad, se čtenáři dostane upozornění (stejně jako v případě Opavy – Troppau, Vrchlabí – Hohenelbe nebo Brna – Brünn), nedozví se již, že Hohenstadt je Zábřeh a Lundenburg (v knize navíc chybně jako Lundenberg) Břeclav (s. 104). O poznámku si doslova říká pasáž z depeše z 12. ledna 1939 o jmenování legionáře a „důstojníka vycvičeného ve Francii" ministrem podkarpatoruské autonomní vlády (s. 99). Ve skutečnosti jím byl generál Lev Prchala, jenž se ostatně objevuje i v některých následujících dokumentech (v této souvislosti měl být opraven i chybný údaj o Prchalo-

vě působení v této funkci v jeho medailonu na s. 266). Pokud Kennan píše o incidentech v Kladně (zastřelení německého policisty) a v Náchodě, proč je v poznámce vysvětlen jen ten první?[1] Upřesnění by si zasloužilo Kennanovo tvrzení o vojenské okupaci Slovenska Němci (s. 171). Závěrečné redakci textu pravděpodobně unikla malá chybička na s. 253, kde je mylně uvedený rok příchodu Kennana do Prahy (1939 místo správného 1938).

To jsou však jen drobné připomínky nijak neumenšující kvalitu českého vydání, u něhož čtenář zejména ocení již zmíněnou obsáhlou studii o životě Kennana od Ellingera a Smetany. Autoři v ní zúročili rozsáhlé znalosti problematiky americké zahraniční politiky, respektive studené války. Kennanovo působení v Praze je tak zasazeno do širšího kontextu jeho diplomatické kariéry, jejíž vrchol přišel po druhé světové válce, avšak trval poměrně krátce. Byl to zejména tzv. dlouhý telegram z února 1946, v němž Kennan ve snaze změnit náhled amerických politiků na SSSR jasně pojmenoval sovětské záměry. Význam depeše podtrhovalo skvělé načasování, kdy bylo v amerických kruzích již patrné rozčarování z poválečných vztahů s Moskvou.

Telegram vynesl Kennanovi značnou popularitu a posléze i post hlavního poradce ministra zahraničních věcí George Marshalla. Stal se hlavním tvůrcem projektu hospodářské obnovy Evropy, jenž do historie vešel jako Marshallův plán. Pokud se jednalo o Československo, mírný optimismus ohledně jeho vnitropolitického vývoje jej postupně opustil během podzimu 1947. Ellinger a Smetana přitom soudí, že jako jeden z architektů americké zahraniční politiky Kennan svými analýzami, na jejichž základě se Marshall rozhodoval, usnadnil „finální nástup československých komunistů k moci“ (s. 34).

Zatímco během prvních let po druhé světové válce Kennan značnou měrou přispěl k tvorbě americké zahraniční politiky, od roku 1948 se postupně stával spíše jejím kritikem. Jmenování velvyslancem v Moskvě v roce 1952 se mohlo zdát být vrcholem jeho kariéry, ve skutečnosti však z něj již sestupoval. Jeho působení v Moskvě bylo navíc jen velmi krátké (půl roku), když se po mediálním skandálu stal jediným americkým velvyslancem vyhoštěným ze Sovětského svazu.

Potupný konec moskevské mise znamenal zároveň počátek nové životní etapy a také kariéry G. Kennana. Stal se akademikem, komentátorem americké zahraniční politiky a historikem mezinárodních vztahů. Už jen na krátkou dobu si „od-

1 V noci z 9. na 10. června 1939 opilí němečtí policisté přepadli českou policejní stanici v Náchodě a zastřelili strážníka, což mimo jiné vedlo okupační režim k upuštění od dalších opatření proti českému obyvatelstvu v souvislosti s kladenským případem.

skočil" do diplomatických služeb, když v letech 1961–1963 zastával post velvyslance v Jugoslávii (ani tato mise nebyla příliš úspěšná: Kennan na funkci rezignoval poté, co nedokázal přesvědčit Kongres, aby nezhoršoval hospodářské vztahy s Titovým režimem).

Jako celoživotní pesimista nehleděl po rozpadu sovětského bloku koncem osmdesátých let s nadějemi do budoucna a patřil ke kritikům vstupu České republiky, Polska a Maďarska do NATO. Bez ohledu na to ovšem zůstává jeho vklad do americké zahraniční politiky a diskuse o ní natolik zásadní a inspirativní, že stojí za to se s jeho myšlenkami i dnes seznámit. Český překlad jedné z Kennanových prací je proto nutno přivítat s nadějí, že časem k němu přibydou další.

Jiří Friedl

Vít MACHÁLEK
Prezident lidskosti. Životní příběh Emila Háchy
Praha, Academia 2020, 863 s., ISBN 978-80-200-3056-6.

Po listopadu 1989 se otevřel prostor pro objektivní studium a reflexi po léta tabuizovaných problémů novodobých českých dějin. V jeho rámci se začala zpracovávat a věcně posuzovat i role české protektorátní reprezentace a jmenovitě prezidenta dr. Emila Háchy, jež byla po léta obestřena předivem ideologicky a politicky motivovaných difamací. Paralelně s historiografií se tématu, přesahujícího akademickou sféru a představující neuralgický bod národní paměti, zmocňovala i publicistika. Postupně se objevila řada odborných studií a popularizačních článků, snažících se tak či onak vyrovnat s osobností a působením dr. Háchy i s fenoménem, který v českých dějinách personifikuje.

Ve druhé polovině devadesátých let vyšly tři původní knižní monografie, věnované tomuto tématu: *Causa Emil Hácha* Roberta Kvačka a Dušana Tomáška,[1] *JUDr. Emil Hácha (1938–1945)* Tomáše Pasáka[2] a *Prezident v zajetí* Víta Machálka[3]. Lišily se svým záběrem, pojetím, stylem i hodnotícími závěry.[4] Zatímco první dvě se meritorně zaměřovaly pouze na Háchovu činnost v prezidentském úřadě

1 Dušan TOMÁŠEK – Robert KVAČEK, *Causa Emil Hácha*, Themis, Praha 1995.
2 Tomáš PASÁK, *JUDr. Emil Hácha (1938–1945),* Horizont, Praha 1997; druhé vydání: Tomáš PASÁK, *Emil Hácha (1938–1945)*, Rybka Publishers, Praha 2007.
3 Vít MACHÁLEK, *Prezident v zajetí. Život, činy a kříž Emila Háchy*, Regulus, Praha 1998.
4 Blíže k tomu viz: Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Úvahy nad biografiemi Emila Háchy*, Soudobé dějiny 14, 2007, č. 4, s. 806–818.

v letech 1938–1945, Machálkova kniha, nejrozsáhlejší z nich, zachycovala celý Háchův životní příběh včetně posmrtného údělu a nastiňovala i jeho lidský, duchovní a kulturní profil.

Autor (narozený roku 1969) na ní začal pracovat roku 1992, ještě za studií na Filosofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Jako začínající mladý historik přistupoval ke svému úkolu nezatížen historickými reminiscencemi, politickými a osobními ohledy i s příznačným badatelským entusiasmem. Prošel snad všechny dostupné archivní prameny, sehnal a přečetl nejrůznější memoárové rukopisy, vztahující se k Háchově osobnosti a činnosti v různých dobách, navštívil a vyzpovídal tehdy ještě žijící přímé pamětníky či jejich potomky a příbuzné. Na této bohaté heuristické základně postavil objevnou a čtivou monografii, představující v dané tematice přelomovou práci. Vyznačovala se porozuměním pro Háchovu pozici i dilemata a ostře kontrastovala s jeho tendenčním zatracováním po roce 1945, setrvačně pokračujícím až do devadesátých let.

Dílu se však nedostalo potřebné ediční péče. Nakladatelství se z nepochopitelných důvodů rozhodlo vydat text, hemžící se citáty, bez odkazů a poznámek, provedlo špatně technickou korekturu a knihu vydalo ve velkém knižním formátu používaném pro atlasy nebo obrazové publikace, avšak pro uvedenou publikaci zcela neadekvátním. Rovněž nezajistilo distribuci a publicitu díla, které bylo záhodno představit a specifikovat širší čtenářské veřejnosti už proto, že šlo o poslední ze tří krátce po sobě vydaných „háchovských" monografií. Kniha nicméně vzbudila pozornost odborné historiografie i širší čtenářské veřejnosti a výrazně přispěla k přehodnocování pohledu na osobnost a roli dr. Háchy.

V následujících letech se Vít Machálek – vedle své práce v oboru religionistiky a dějin křesťanství – nadále zabýval biografií prezidenta Háchy a historií protektorátu a publikoval k této problematice řadu dílčích studií i syntetických a popularizačních statí.[5] Soustavně sledoval i postupně vydávané prameny (zvláště memoáry) a literaturu k uvedenému okruhu a peripetie háchovského diskursu v odborné i širší veřejnosti, na němž podstatnou měrou participoval.[6]

---

5 Například: Vít MACHÁLEK, *Životní příběh Emila Háchy*, in: Jiří Rubín – Josef Tomeš (eds.), Emil Hácha. Před 70 lety zvolen třetím prezidentem ČSR, Praha 2008, s. 15–33; Vít MACHÁLEK, *Státní prezident Protektorátu Čechy a Morava. Osudová dilemata Emila Háchy v letech 1939–1945*, tamtéž, s. 68–84

6 Přínosné v tomto směru byly jeho přednášky na půdě Společnosti dr. Emila Háchy, na jejímž založení roku 1996 se aktivně podílel, články v Katolickém týdeníku, vystoupení v rozhlase a hlavní referát na vědeckém sympoziu Causa Emil Hácha, uspořádaném 8. června 2005 v Poslanecké sněmovně Parlamentu České republiky.

S dvacetiletým odstupem se vrátil ke své stěžejní Háchově biografii, kterou nejen doplnil a aktualizoval, ale celkově přepracoval a pod novým názvem *Prezident lidskosti. Životní příběh Emila Háchy* vydal v prestižní ediční řadě Historie nakladatelství Academia. Bohatou výzkumnou žeň z devadesátých let doplnil o výsledky svého bádání z následujících desetiletí a kriticky se vyrovnal s novou, poměrně rozsáhlou vědeckou, popularizační a memoárovou literaturou k tématu.[7] Hlavní text opatřil rozsáhlým poznámkovým aparátem i novou obrazovou přílohou. Nejde tedy o rozšířenou reedici původního vydání, ale v zásadě o nové dílo.

Na osmi stech stranách monografie zachycuje autor podrobně Háchovy životní osudy, zasazené do širšího kontextu českých dějin konce 19. a první poloviny 20. století, do proměn epoch, politických a společenských poměrů. Objevuje Háchovy rodové kořeny a příbuzenské vazby, přibližuje jeho dětství, zkalené předčasnou smrtí otcovou, vztah k rodnému městu a kraji, středoškolská i vysokoškolská studia, podrobně se věnuje jeho přínosu na poli správního práva i právní vědy, služebnímu působení na zemském výboru i v čele československého Nejvyššího správního soudu, jakož i jeho širokým kulturním zájmům a rodinnému životu.

Snaží se proniknout i k jeho duchovnímu založení, politickým názorům a postojům. Ukazuje ho jako konzervativního českého vlastence, stoupence českého historického státního práva, praktikujícího katolíka i liberálního demokrata s výrazným sociálním cítěním, jenž v době svého působení u Nejvyššího správního soudního dvora ve Vídni za první světové války spolupracoval s domácím odbojem, po převratu budoval správní soudnictví meziválečného Československa a jako prezident Nejvyššího správního soudu byl významným garantem právního státu a demokratického zřízení. V těchto postojích a v tomto působení autor spatřuje i logickou anticipaci Háchovy prezidentské kandidatury na podzim 1938, které se sám bránil a přijal ji nakonec s velkým sebezapřením jako povinnost v těžké situaci národa a státu.

Machálek podrobně mapuje historii Háchova prezidentství za druhé republiky a za protektorátu, přičemž připomíná i úlohu jeho spolupracovníků a předních aktérů tehdejšího národně obranného zápasu. Podává psychologickou analýzu Háchovy osobnosti v osudovém závěrečném období jeho života, plném těžkých rozhodování, v nichž nakonec u něho vždy vítězil lidský přístup před ohledy politickými. (Tuto skutečnost akcentuje i titul díla *Prezident lidskosti*, zatímco název původní monografie *Prezident v zajetí* manifestoval objektivní situaci, v níž se státní prezident protektorátu nacházel.) K postižení a zhodnocení Háchovy historické role se

7 Vedle všech standardně publikovaných článků a knih reflektoval i většinu k tématu se vážících diplomových a disertačních prací, obhájených v uvedeném období na českých vysokých školách.

autor dostává postupně z různých stran a pohledů, prostřednictvím různorodých dokumentů i osobních svědectví. Nenahlíží ji jenom z hlediska potřeb domácího a zahraničního odboje a zápasu za obnovu československého státu, ale snaží se reflektovat a zpřítomnit existenciální drama upřímného vlastence a eticky založeného člověka, nuceného zodpovědně rozhodovat v dosud nepoznaných drastických poměrech, v nichž byly denně v sázce životy mnoha českých lidí a potenciálně samo fyzické přežití národa. Jeho přístup k Háchovu údělu se vyznačuje empatií, úsilím o objektivní soud *sine ira et studio*, ale nikoli nekritickou apologetičností.

V závěrečných kapitolách pak autor soustavně zachycuje „druhý život Emila Háchy" v národní tradici a historii sporu o hodnocení jeho role v českých dějinách od roku 1945 do současnosti. Tato část díla výrazně překračuje rámec biografické monografie. Kriticky se vyrovnává s problematikou poválečného retribučního soudnictví, především s procesy před Národním soudem, a odhaluje politickou účelovost mnohých z nich, často připravených a probíhajících v režii a v intencích stranických zájmů komunistů. Zaznamenává smutnou historii Háchovy posmrtné ostrakizace, trvající po desetiletí, i těžké poválečné osudy nejbližších prezidentových spolupracovníků a jejich rodin. Obsahuje též pozoruhodnou kapitolu, srovnávající politickou roli a tragický úděl Emila Háchy a Edvarda Beneše a nacházející v nich mnohé paralely, zejména osudové volby mezi menším a větším zlem, které se ostatně v novodobých českých dějinách zlomyslně opakují. Konečně podrobně popisuje jednotlivá dějství a zastavení zápasu o spravedlivý historický soud nad Háchou v posledních třiceti letech, připomínaje každou relevantní historickou či publicistickou knihu, článek, konferenci, kolokvium, literární a dramatické dílo, filmový nebo rozhlasový dokument.

Při rekonstrukci Háchova životního příběhu se Machálek snaží průběžně sledovat jednotlivé stránky jeho osobnosti – profil právníka, státníka, vzdělance, estéta, hluboce věřícího a humanisticky založeného člověka, šťastného a zodpovědného manžela i otce. Pozoruhodně načrtává i Háchův portrét ideový a politický. Ukazuje, že „jeho smýšlení bylo nábožensky zakotveno v křesťanství a v oblasti politické filosofie spojeno s myšlenkou ochrany individuálních občanských práv" a že jeho vidění světa bylo „blízké anglosaskému liberálnímu konzervativismu s jeho skeptickým postojem k ideologiím a vůdcům a s důrazem na obecně platná pravidla hry ve vztazích mezi vzájemně se vyvažujícími institucemi" (s. 772 a 774).

Klíč k Háchově politickému uvažování a rozhodování autor spatřuje v jeho dlouholetém působení v čele Nejvyššího správního soudu, hájícího práva občanů proti přehmatům a případné zvůli státní moci, a proto principiálně nepřijatelného

pro totalitní režimy. Za vrcholnou tragédii jeho života pak považuje skutečnost, že se jako prezident protektorátu ocitl v zajetí systému, negujícího prakticky všechny hodnoty, které celoživotně vyznával.

Zvláštní pozornost věnuje Machálek i Háchovu českému vlastenectví, opírajícímu se o svatováclavskou tradici. Zdůrazňuje, že český národ nebyl pro něho „jen abstraktním pojmem, ale spíš souhrnem konkrétních lidí" (s. 772). A dokazuje, že tento postoj nebyl v rozporu s jeho upřímnou loajalitou k československému státu, jemuž věrně a navýsost kvalifikovaně na své pozici sloužil, byť se zcela neztotožňoval s ideologií jeho zakladatelů a od jeho vzniku měl (jak se ukázalo, oprávněné) obavy o jeho další perspektivy v turbulencích mezinárodního vývoje.

Osovou část monografie tvoří oddíl, věnovaný Háchovu působení v úřadě prezidenta pomnichovského Česko-Slovenska a protektorátu Čechy a Morava, jež dosud zůstává předmětem sporů či diskusí a bývá nahlíženo z různých ideových a hodnotových perspektiv. Autor se s ním snaží vyrovnat důsledně historicky, oproštěn od ideologických a moralistních hledisek: vychází z reálné situace českého národa po Mnichovu a za německé okupace a klade si otázky, jaké smysluplné možnosti volby zbývaly tehdy jeho politické reprezentaci, chtěla-li jej, u vědomí nejisté a zamlžené budoucnosti, zachránit před katastrofou. Předkládá velké množství faktografie, výmluvných dokumentů a svědectví z různých stran a zpřítomňuje bolestná dilemata i namnoze přízračnou dobovou atmosféru, v jejímž stínu se rozhodovalo. A implicitně vybízí čtenáře k zamyšlení nad psychickým stavem člověka, řízením osudu vrženého doprostřed dějin a postaveného před nelidsky těžký úkol, z nějž se nemůže bez fatálních následků vyvázat.

Machálek postupně hodnotí jednotlivé etapy, činy a rysy Háchova prezidentství; celkové hodnocení pak souhrnně podává v závěru knihy. Lze je shrnout zhruba následovně: Hácha nejen o prezidentský úřad nestál, ale úporně se své kandidatuře bránil a přijal ji až po naléhání vedoucích politiků druhé republiky, svých osobních přátel i arcibiskupa Kašpara jako vlasteneckou a křesťanskou oběť. Nebyl politikem, nebyl bojovníkem ani charismatickým vůdcem, v logice své dosavadní životní dráhy byl především strážcem právního řádu a úředníkem sloužícím své zemi (s. 773 a 779), – leč právě proto byl v dobové konstelaci pro svoji funkci vybrán. „Do čela státu byl postaven v beznadějné situaci, na jejímž vzniku se nijak nepodílel" (s. 775.); a v té době nikdo z jeho volitelů ani on sám netušil, před jaká rozhodnutí bude záhy postaven.

Po rozbití Česko-Slovenska, řízeném nacistickým Německem za pasivního přihlížení západních demokracií, jež přenechaly rozhodování ve středoevropském

prostoru Německé říši, se 15. března 1939 v Berlíně pod brutálním Hitlerovým nátlakem podvolil za svou osobu podepsat právně bezcenný dokument, navenek „legitimizující" německou okupaci českých zemí. V principu se zachoval stejně jako Edvard Beneš 30. září 1938; přitom se rozhodoval v mnohem těžším a beznadějnějším postavení.[8] Protektorát, který byl jednostranně vyhlášen okupanty bez jeho vědomí, natož souhlasu, považoval za lepší variantu než přímou okupační správu, a z jeho právně zakotvené autonomie se snažil vytěžit maximum.

Spolu s protektorátní vládou pak Hácha uplatňoval národně obrannou taktiku v mezích protektorátní legality, jež předpokládala neustálé manévrování mezi loajalitou a rezistencí a přinášela těžká dilemata mezi etikou národní cti a záchranou jednotlivých lidských životů. V širším národním společenství však nemohla být veřejně vysvětlena motivace a zákulisní souvislosti této taktiky, a proto se v exilu i doma setkávala s nepochopením a odsudky. Hácha si to uvědomoval a vědomě vzal na sebe i odium, které tato forma boje přinášela.

Za cenu loajálních proněmeckých prohlášení zachraňoval svými soustavnými intervencemi životy početných obětí nacistických represí, a to i v posledních letech svého života, kdy ho nemoc a brachiální tlak nacistů a Emanuela Moravce proměnily v žalostnou trosku a fakticky zbavily svéprávnosti. Machálek v této souvislosti poznamenává, že „úřad státního prezidenta po celou dobu okupace připomínal úřad ombudsmana, snažícího se ujímat obětí bezpráví", a klade si otázku: „Není jasné, proč by i sebehorší projevy měly převážit nad zachráněnými životy... Spíše by měla platit zásada ‚úcty k lidskému životu', v judaismu známá jako *pikuach nefeš* a označující příkaz ponechat stranou ostatní ohledy, je-li ohrožen něčí život" (s. 780).

Zde se dostáváme k leitmotivu Machálkova hodnocení Háchovy prezidentské role, manifestovaném už v názvu monografie: ve své funkci a postavení preferoval dr. Hácha *lidské* před *politickým*, v politice vždy zůstával především člověkem. „Jedinečnost Emila Háchy spočívala v tom, že v této nelidské době ztělesňoval lidskost" (s. 780). Z tohoto hlediska potom Machálek srovnává prezidenta Háchu s prezidentem Benešem, „který na vše pohlížel jen prismatem politických kalkulací ... a z tohoto důvodu se neodhodlal ani k lidskému gestu ve prospěch ve vězení umírajícího Háchy" (s. 781), a dospívá k závěru: „Z hlediska lidskosti nevyznívá srov-

8 Vít Machálek v této souvislosti cituje z pamětí Oldřicha Suchého, agrárního politika a vězně nacistického koncentračního tábora: „Tragický spor mezi formální zodpovědností, vyplývající z přísahy na ústavu, a mezi skutečnou zodpovědností řešili oba stejně." O. SUCHÝ, *Dvakrát otrokem*, Praha 2014, s. 47.

nání prezidenta a vlád druhé republiky a protektorátu s prezidenty a vládami celého období let 1945–1989 pro Háchu a spol. nepříznivě. Ani z hlediska hájení státních a národních zájmů nelze říci, že by poválečná politická garnitura měla morální právo soudit háchovskou politickou reprezentaci..." (s. 782).

Machálkovo hodnocení se opírá o historickou fakticitu a přesvědčivé argumenty, odstraňuje účelově politický dehonestační nános, ulpívající na Háchově osobnosti v poválečném půlstoletí, a nadto poukazuje na *fenomén Hácha*, prostupující nedávnou českou minulostí. Vychází ovšem z autorovy – jinak v českém prostředí většinově sdílené – hierarchie hodnot, která před beznadějným bojem dává přednost ústupkům a kompromisům pro záchranu lidských životů. Jiný pohled nabízí hodnotová orientace, odmítající jakoukoli kapitulaci a jakýkoliv kompromis s nepřítelem a vyznávající boj do posledního muže. A tak ve filosofické, etické a axiologické rovině nebude asi spor o Emila Háchu, stejně jako spor o přijetí mnichovského diktátu nikdy definitivně uzavřen.

Text díla vhodně doplňuje obrazová příloha, obsahující i barevné fotografie, podrobné soupisy pramenů a literatury, obsáhlé anglické a německé resumé a pečlivě sestavený jmenný rejstřík. Ocenění zaslouží i grafická úprava knihy, výrazně kontrastující s knižní podobou *Prezidenta v zajetí*.

Machálkovo dílo je zatím nejrozsáhlejší a nejkomplexnější háchovskou monografií, jež vznikala a vyzrávala téměř třicet let. Představuje autorovo *opus magnum*, ale i svod a rezultát dosavadního historického bádání a publikační aktivity na uvedeném poli. Předkládá poctivě propracovaný a v polemikách zprubovaný obraz dr. Emila Háchy a fatálních úskalí, s nimiž se potýkal, a svým vytříbeným literárním stylem jej prostředkuje soudobé české veřejnosti. Z dosavadních ohlasů se zdá, že oslovila širší čtenářský okruh než její předchůdkyně před čtvrtstoletím,[9] a to publikum značně proměněné: na jedné straně se česká společnost mezitím do značné míry oprostila od dědictví předpojatých historických pohledů a začala více přemýšlet o nedávné národní minulosti, na straně druhé dospěly nové generace, tímto dědictvím sice nezatížené, ale často postrádající základní znalosti o kořenech své přítomnosti.

Josef Tomeš

9 Machálkova monografie byla připomínána a citována v článcích a na akcích ke 150. výročí narození Emila Háchy v roce 2022. Inspirovala též vznik divadelní hry Jakuba VAŠÍČKA a Tomáše JARKOVSKÉHO *Emil čili O Háchovi*, uváděné od roku 2021 v divadle D21 na pražských Královských Vinohradech.

Christiane BRENNER – Michal PULLMANN – Anja TIPPNER (eds.)
After Utopia. Czechoslovak Normalization between Experiment and Experience, 1968–1989
Göttingen, Vanderhoeck & Ruprecht 2022, 406 s., ISBN 978-3-525-33614-4.

Nezávisle na tom, co v recenzované knize píše Jan Mervart (a nepíše toho zas tak moc), vyznívá česká historiografie období tzv. normalizace v posledních dvaceti letech poněkud nudně a trvale rozštěpeně. Na jedné straně stojí chápání „normalizace" jako utlačitelského režimu, kde represe přicházely zvnějšku či shora, který většinu občanů zatlačil do privátní sféry a různých šedých zón. Disent byl v tomto pojetí sice důležitou, ale přeci jen okrajovou záležitostí. S alternativním výkladem přicházejí tzv. revizionističtí historikové (vzhledem k historickému obsahu pojmu „revizionismus" je to snad nejhloupější možné označení): disidenty úplně pomíjejí jako nedůležité a zdůrazňují vzájemně prospěšnou dohodu mezi režimem a občany, stejně jako souběžnost reálného socialismu s dobovým děním na Západě. Ve vzájemných půtkách už obě strany dávno použily všechny dostupné argumenty, aniž by se interpretačně posunuly o píď a aniž by jedněm či druhým vadilo, že plausibilitu prvního výkladu poněkud kazí skutečnost, že někteří jeho stoupenci jím jen zakrývají svoje vlastní jednání za minulého režimu, zatímco stoupenci druhého narativu malují černé na bílo, pokud už přímo nezamlčují „nepohodlná" fakta.

Přiznám se, že jsem svazek *Po utopii* otvíral s dvojím velkým očekáváním. I když editoři knihy patří mezi čelné postavy „revizionistické" historie, nelze to říci o všech dalších autorech díla, byl jsem proto zvědav, jak v praxi dopadlo „vyjednávání" a „posouvání" pozic mezi jednotlivými aktéry. Snad jsem i doufal, že jeho prostřednictvím, stejně jako díky angažování značného množství mimočeských autorů, dojde k rozčísnutí zaseklých diskusí – či spíše paralelních monologů – a ke kýženému interpretačnímu posunu, který by nově osvítil ono temné období československé historie. V obojím jsem se ovšem důkladně zklamal.

Recenzovaná kniha vychází z pelhamské konference Collegia Carolina v listopadu 2018, přičemž editoři jenom poskládali referáty za sebe, aniž se zatěžovali odlišnými důrazy, natož vyzněním jednotlivých textů. Po propagační předmluvě, zdůrazňující „alternativní" výklad tzv. normalizace jako svého druhu společenského „experimentu", tak hned v první kapitole píše Thomas Lindenberger o vynuceném charakteru občanské loajality a v knize se setkáme i s označením reálného socialismu jako „totalitární společnosti", třebaže „po polovině padesátých let … hlavně metaforickým" (Libuše Heczková a Kateřina Svatoňová). Nezredigovanost se

však týká i jednotlivostí, takže zatímco Jaroslav Šebek datuje počátek nové proticírkevní politiky na jaro 1970 (s. 188), podle Agáty Šústové Drélové k této změně došlo již v druhé půli předchozího roku (s. 213). Úsměvné, ovšem pro neinformovaného čtenáře matoucí, jsou též disparátní překlady názvů či termínů: *Dílo koncilové obnovy* je tak jednou „Work of Conciliar Renewal" a podruhé „Project of Council Renewal" (s. 196, 213), název filmu *Bony a klid* „Vouchers and chill" a jinde „Vouchers and peace of mind" (s. 169, 255) apod. Vzhledem k tomu, že si editoři nedali tu práci, aby příspěvky sjednotili a aby soubor textů společně přetavili do podoby skutečné monografie, lze těžko překonat dojem, že výsledný produkt je pozoruhodný a inovativní nanejvýš v jednotlivostech.

Dílem editorů, kteří se s výjimkou předmluvy v knize poněkud překvapivě autorsky sami neuplatnili, je patrně rozvržení na čtyři části, od „teorie normalizace" přes analýzy distribuce moci, prožívání a životních strategií běžných občanů až po současné společenské a historické vnímání tohoto období. Významuplná struktura naneštěstí funguje jen na první pohled. Podobně jako u jiných konferencí a konferenčních sborníků se totiž nepodařilo rovnoměrně pokrýt všechna témata, ani zajistit jejich vzájemně distinktivní charakter. Nepatří každodenní život „veksláků" spíše do sféry životních strategií, a naopak proticírkevní represe a reakce věřících na ně více do sféry moci, ačkoli v knize byly zařazeny opačně? Jestliže bylo obtížné rozhodnout se pro jedno či druhé, co vlastně od sebe dělí dvě nejdůležitější části knihy, umístěné po „teoretickém" úvodu a před „dovětkovým" závěrem? Proč jsou jednotlivé části oddělené jenom v obsahu a nikoli ve vlastním korpusu, nehledě už k tomu, že by jim prospěly samostatné úvodní pasáže. Stejně tak chybí celé knize závěr, kdyby ovšem bylo možné nějaký vyslovit.

První část díla tvoří jenom dvě kapitoly, v nichž již zmíněný Lindenberger nepřekvapivě ukazuje, že termíny „normalita" a „normalizace" znamenaly ve východoněmeckém kontextu něco úplně jiného než v československém, a Martin Schulze-Wessel shrnuje první kroky, vedoucí v letech 1968–70 k nastolení československé „normalizace", včetně postupného obsahového tříbení tohoto pojmu. V některých ohledech přitom Schulze-Wessel přitakává Pavlu Kolářovi a Michalu Pullmannovi, ne však absolutně a tím méně v důsledcích pro porozumění období tzv. normalizace. Jestliže režimem nabízený (a vynucovaný) „klid na práci" vnímala velká část společnosti jako neostalinismus (s. 56), sotva jej mohla prožívat se sympatiemi, jakkoli to žádný neostalinismus „doopravdy nebyl".

Pět příspěvků druhé části knihy tematizuje otázky politických a sociálních dějin. Stefan Lehr prostřednictvím dosud prakticky nevyužitých, resp. i nezná-

mých, transkriptů jednání presidia ÚV KSČ konkrétně ukazuje fungování nejvyššího patra moci, včetně jeho předem dohodnutých, vnějších či iracionálních prvků. Zdá se mi, že autor tak činí trefně, jen dostatečně nebere ohled na metodologické limity a výpovědní hodnotu daného zdroje: Doslovné zápisy se pořizovaly jen z (části) některých schůzí, a to na výslovnou žádost. Proto jich mohlo být za celé dvě dekády analyzováno jen 28, ačkoliv se každý rok konalo průměrně 36 zasedání.

Na Lehrův text pěkně navazuje kapitola Tomáše Vilímka, analyzující ideologickou přípravu a následné výsledky normalizačních voleb. Autor zdůrazňuje jejich čistě demonstrativní a legitimizační charakter. Jakub Rákosník již poněkolikáté a proto víceméně standardně shrnul hlavní prvky i důsledky státní sociální politiky, aby se pak s použitím inovativní rétoriky („strategie materiální pacifikace") vrátil k letité tezi Iva Možného, proč – nahlíženo ze sociálního hlediska a přirozeně jen jako jedna z příčin – padl komunistický režim tak snadno. Je sympatické, třebaže opět nikterak nové, že Rákosník čerpá i ze sociologických, právních a dalších, mainstreamovými historiky většinou přehlížených zdrojů.

Na přehled sociální politiky a dílem i sociálních dějin by měla navazovat kapitola o „utváření socialistické dělnické třídy" v Československu, jenže 22 stránek Filipa Kellera se nedokáže měřit ani s obdobně dlouhým shrnutím předchozí kapitoly, natož s osmisetstránkovou Thompsonovou klasikou. Pokus o vhled do normalizačního učňovského školství, třebaže ani zdaleka téma nevyčerpávající, by přitom sám o sobě byl důležitý, jen by jej autor neměl podnikat (dominantně) na základě dobových oficiálních tiskovin. I když i v nich se občas objevovaly kritické poznámky (stejně jako v jiných zaznívala „komunální satira"), neznamená to, že poskytují hodnověrné svědectví o „normalizační" realitě. Autorův závěr, že učňům „bylo nesrozumitelné třídní vědomí" (s. 164), bych pak raději interpretoval jako důkaz nepoužitelnosti marxistické teorie, alespoň pro dané téma a období, což ostatně prokázala nepřehlédnutelná sociologická literatura věnovaná sociální stratifikaci a mobilitě. Poslední příspěvek druhé části, pojednání Adama Havlíka o vekslácích, je informativní, ale čistě popisný. Zahraniční nebo s ohledem na věk nepamatující čtenář v něm nalezne všechny základní informace, text by však patřil spíše do nějaké „encyklopedie normalizace" než mezi akademické texty *sensu stricto*.

Třetí část knihy, věnovanou životním „strategiím, stylům a kulturním reprezentacím", otvírá dvojice textů k tématu religiozity. Jaroslav Šebek shrnujícím způsobem popsal situaci (především) římskokatolické církve v českých zemích na počátku sedmdesátých let (chybí tu snad jen založení Ústavu vědeckého ateismu

ČSAV, jehož činnost byla specifikem teprve tohoto období), zatímco Agáta Šústová Drélová ukázala důležitost „lidového katolicismu", který na Slovensku dlouhodobě propojoval národní, stranické i náboženské cíle a plně se uplatnil ve druhé polovině osmdesátých let i (dodejme) po pádu komunistického režimu.

Životu „zahálčivé třídy", tedy stranické elity a ještě spíše úspěšných aktérů hospodářské kriminality, a jejich případné demonstrativní spotřebě se prostřednictvím sociologické literatury, doplněné o příklady z dobových populárních médií (především filmu) věnoval Martin Franc. Vzhledem k danému rozsahu příspěvku ovšem využil své zdroje jenom částečně, opět spíše shrnujícím způsobem. Jeho výklad se mi zdá nejsilnější v oblasti jídla a pití, tedy tématu, jemuž se autor věnuje dlouhodobě. Kapitola o „socialistickém luxusu" je přitom dobrým zástupcem zbývajících textů třetí části knihy: mohou v ní být, ale také by nemusely; téma životních stylů se rozběhlo do sice zajímavých, ale přesto pouhých jednotlivin. Platí to jak o kapitole Petera Hallamy o (ne)přítomnosti otců u porodu, jejímž nedostatkem je autorova jen částečná znalost dnes již velmi rozvinuté české genderové historie, tak o stati M. Nekuly o různých interpretacích Palachovy oběti ve veřejném diskursu. Podobně to platí o textu Heczkové a Svatoňové, odhalujícím původní Laternu magiku jako vývozní a turistický kýč, z něhož se v „normalizačním" období stala jednou z šedých zón – a současně médiem autentické umělecké tvorby. Dalších obdobně důležitých prvků či aspektů každodenního života a kulturních dějin oné doby by se našly desítky, přičemž mnohé z nich jsou zpracované nebo i jen známé ještě podstatně méně než ty do knihy zařazené.

Poslední, čtvrtá část díla se věnuje „životu po životě" československé tzv. normalizace, její reflexi v pozdější i současné populární kultuře a v historiografii. Anna Arwinska analyzuje jako jedno z prvních „nostalgických" děl Vieweghova *Báječná léta pod psa* (1992). Zapomíná ovšem na své vlastní tvrzení, že výjimečnost této knihy pramení ze střetávání dvou narativů, humoristické kritiky opresivního režimu a nostalgie po ztraceném mládí (s. 338). Skutečná nostalgika přišla teprve později a nehledě k recipientskému zájmu přinesla podstatně slabší hodnoty. To je případ dokumentárních cyklů České televize *Retro*, jejichž diváky prostřednictvím internetových diskusí sledovala Marketa Spiritova. Zjednodušená a tím dezinterpretovaná minulost, stejně jako primitivní diváci, náchylní k manipulacím, jsou naneštěstí běžnou realitou současného světa. K její analýze a pokud možno i prevenci by se historikové měli spojit s příslušnými sociálními vědci. K tomu ale dochází jen zřídka: oba tábory, nebo alespoň jejich mainstreamoví představitelé se vzájemně ostentativně míjejí.

Příkladem řečeného budiž text Jana Mervarta, který shrnuje diskuse českých historiků a politických filosofů o tzv. normalizaci. Autor přitom zdůraznil hlavně politicko-sociální rovinu, jenom okrajově se zmínil o dnes již docela rozvinuté oblasti kulturních dějin a ještě slaběji, pokud vůbec, o sociologii „normalizace". Odkazy na Hájka, Kabeleho, Konopáska či Možného, nehledě k jejich (odlišnému) významu i dalším dílům, však naneštěstí nezachrání absenci reflexe díla Josefa Alana, Jiřího Musila, Miloslava Petruska či Jiřího Večerníka, abych jmenoval alespoň ty nejdůležitější chybějící autory!

Výrazem editorské bezradnosti je konečně „epilog" namísto skutečného závěru knihy. *Čtyři slovenské životy* Michala Hvoreckého nejsou totiž ničím, než žurnalistickým přiblížením životaběhu novinářky a filmové kritičky Agneši Kalinové, filosofa Marcela Strýka, překladatelky Zory Jesenské a spisovatele Jána Roznera, jejichž umístění do recenzované knihy zdůvodňuje jenom autorovo přání, „kéž by byli v cizině známějšími"! Obávám se nicméně, že ani k tomu toto nepříliš povedené dílo valně nepřispěje. Potýká se totiž i s čistě „technickými" lapsy, způsobenými kupříkladu nedostatečnou kontrolou překladatelské práce – kromě dvou původně anglických kapitol jsou všechny ostatní texty přeložené: čtenář se tak může dozvědět i to, že dítko bylo přijato k vyšším studiím do „tělocvičny" (angl. *gymnasium*, s. 116).

Snad jsem měl příliš veliká, možná dokonce nesplnitelná očekávání, nicméně i když od nich odhlédnu, tak nemohu knihu *Po utopii* přijmout s nadšením. Její editoři svoji práci nezvládli nebo odbyli a výsledkem je nejen nedosažení očekávaných, namnoze i proklamovaných vysokých cílů, ale dokonce kontextuální znehodnocení řady kapitol, z nichž alespoň některé se autorům docela povedly.

Zdeněk R. Nešpor

Richard J. EVANS
Eric Hobsbawm. A Life in History
Oxford – New York, Oxford University Press 2019, 785 s.,
ISBN 978-0-19-045964-2.

Biografie Erica Hobsbawma (1917–2012) z pera Richarda J. Evanse (nar. 1947) představuje zásadní počin nejen pro obecné dějiny historiografie. Mimořádně vlivný historik Richard Evans, který zásadní část své práce věnoval německým dějinám, především příčinám vzniku nacismu a jeho hlubokým důsledkům, sepsal životopis

dějepisce, jehož vliv byl ve 20. století mimořádný. Nemalá část historiků, ale i sociálních vědců považuje Erica Hobsbawma za nejvýznamnějšího anglosaského historika 20. století vůbec. Fakt, že se Evans věnoval Německu a třetí říši by sám o sobě nebyl významný, ale jeho publikace dosahují srovnatelného vlivu a ohlasu jako jiný držitel titulu sir mezi britskými historiky Ian Kershaw. Evansova schopnost kombinace hluboké strukturální analýzy a syntézy je v jeho líčení Hobsbawmova „života v historii" zřejmá.[1]

Co nebylo Ericu Hobsbawmovi celoživotně dáno v oblasti manuální zručnosti, a svého času iritovalo jeho otce (s. 85), to vynahrazoval čtenářskou náruživostí. Intenzivní četba jej pohlcovala zhruba od deseti let až do smrti (s. 11). Na základě deníků, jejichž užití a interpretace náleží k přednostem Evansova textu, víme, co Hobsbawm četl a jak knihy promýšlel. Když se v květnu 1935 Eric přestěhoval se svým strýcem Sidneym a tetou Gretl[2] do čtvrti Edgware v severním Londýně, rozdělil si vybalené knihy do čtyř kategorií – na politiku a historii, literaturu a kritiku, přírodní historii a různé. V sedmnácti letech jeho intenzivní četba zahrnovala anglické, francouzské, německé a latinské tituly v uvedených kategoriích (s. 90). Knihy hluboce ovlivňovaly mladíkovo uvažování i smysly. Přesto se domníval, že v působení na city stojí nad literaturou nejabstraktnější a pravděpodobně nejčistější umění: hudba (s. 88). A nešlo jen o pasivní poslech, ale v případě jazzu doslova niterné prožívání.

Přerod v náruživého konzumenta jazzu přišel v roce 1933, a byl také Hobsbawmovou vnitřní odpovědí na jeho fyzickou neatraktivitu, jak vzpomíná ve svých pamětech *Zajímavé časy* i s odkazem na Josefa Škvoreckého.[3] Hobsbawm působil dlouhá léta jako jazzový kritik v *New Statesman* pod pseudonymem Francis Newton.[4] Až Hobsbawmovy vzpomínky otevřely příkrov, který nad jeho hudebními zájmy dlouho vězel i mezi západními komentátory.[5] R. J. Evans to vysvětluje

1 Bibliografie R. J. Evanse je rozsáhlá a jen počet knižních titulů před vydáním Hobsbawmova životopisu činil 28. Srov.: https://www.richardjevans.com/publications-category/complete-booklist/. Česky vyšly jeho *Nástup Třetí říše* (2006), *Třetí říše u moci: 1933–1939* (2009); *Lži o Hitlerovi: proces s největším popíračem holocaustu* (2011), *Na obranu historie* (2019).

2 Eric J. HOBSBAWM s nimi žil po osiření, když jeho otec (nar. 1881) zemřel v roce 1929 a matka Nelly (nar. 1895) v roce 1931.

3 E. J. HOBSBAWM, *Interesting Times. A Twentieth-Century Life*, New York 2002, s. 90. E. J. HOBSBAWM uvádí, že Josef Škvorecký popsal přerod v náruživého milovníka jazzu lépe než on.

4 Hobsbawm napsal přes sto článků pro tento časopis mezi lety 1956–1966. Srov.: R. J. EVANS, *Eric Hobsbawm*, s. 362–363.

5 Jiří LACH, *Eric Hobsbawm – historik mezi vědou a politikou*, ČČH 111, 2013, s. 599.

velkou nelibostí, která mezi akademiky panovala v padesátých letech nad žurnalistickými aktivitami kolegů. Potvrzuje to i opovržení, kterého se dostalo jinému významnému britskému historikovi té doby A. J. P. Taylorovi za novinářské působení (s. 361).

Spojení Hobsbawm a jazz nevyjadřovalo pouze kulturní zájem, psaní recenzí a relaxaci na koncertech v londýnských jazzových podnicích (např. v Downbeat Club), ale také bránu k poznání soudobého klimatu v USA a do jisté míry také v Československu, Itálii, Japonsku, Rakousku a samozřejmě v Británii.[6] Na konci padesátých let autor své hudební znalosti monograficky sevřel v *Jazzové scéně*, mimochodem jediné Hobsbawmově knize vydané před rokem 1989 v češtině.[7] Kniha zprvu neměla velkého ohlasu, ale v pozdějších vydáních se dočkala značné popularity, např. i v Brazílii, kde se knihy s autorstvím „Erich Hobsbawm" od sedmdesátých let velmi dobře prodávaly.[8]

Vedlejší kariéra jazzového žurnalisty přišla ovšem až dvě desetiletí poté, co Hobsbawm dospěl k rozhodnutí studovat historii. Nesměřoval na původně plánovanou oxfordskou Balliol College, ale vstoupil do Královské koleje v Cambridge, což Evans vysvětluje konzervativním charakterem první, oproti liberální atmosférou známé druhé fakultě (s. 92). Již tehdy vystupují některé z rysů Hobsbawmova historického myšlení: „Nezáleží na tom, zda znám jedno datum, pokud mám jasno v hlavních stupních vývoje," poznamenal si v polovině třicátých let, když zahájil univerzitní studia. Již od té doby promýšlel přechod od feudalismu ke kapitalismu, téma, které jej celoživotně dráždilo (s. 92).

Richard Evans nesleduje pouze samotného Erica Hobsbawma, ale klade jej do širšího kontextu univerzitního a oborového působení, včetně Historické skupiny Komunistické strany (CPHG).[9] Organizace s kořeny v roce 1938 a obnovená po válce cílila na mobilizaci historie ve prospěch revolučních cílů (s. 310) a její repertoár tvořily letní školy, konference a publikace s dominantním zaostřením na pozici dělnické třídy. E. Hobsbawn byl členem její sekce pro 19. století. Proslulost

6 E. J. HOBSBAWM, *Interesting Times*, s. 98.

7 Francis NEWTON [E. J. HOBSBAWM], *Jazzová scéna*, Praha 1973. Evans její překlad, bezesporu povolený cenzurou jen pro neztotožnění pravého autora, mylně datuje do r. 1961.

8 V letech 1997–2007 získal za brazilské vydání knihy licenční poplatky v hodnotě 10 000 liber (R. J. EVANS, *Eric Hobsbawm*, s. 375). *Věku kapitálu* se zde prodalo 96 000 kusů (R. J. EVANS, *Eric Hobsbawm*, s. 479) a poslední část jeho slavné tetralogie, *Age of Extremes*, se prodalo 265 000 kusů, a Evans odhaduje prodej Hobsbawmových knih v Brazílii ještě před *Věkem extrémů* na 600 000 kusů.

9 The Communist Party Historians' Group, někdy také the Historians' Group of the Communist Party.

CPHG i navzdory snažení samotného Hobsbawma nedosáhla na kontinent a skupina zůstala omezena především na britské ostrovy zvláště mezi lety 1946/7 až 1954, kdy její aktivity ochably.

Přesto jeden z členů, dodnes velmi uznávaný[10] Edward Palmer Thompson, považoval CPHG za spojenectví ducha a živnou půdu marxisticky orientovaných dějepisců, kteří v 50. a 60. letech začali publikovat svá významná díla (s. 312n.). Richard Evans považuje za nejtrvalejší výsledek diskusí a úvah skupiny od roku 1952 dodnes vycházející *Past & Present* (s. 315), časopis inspirovaný *Annales* a jejími historiky, zejména Jacquesem Le Goffem, také oceňovaný (s. 317). Ve skupině patřil Hobsbawm k nejviditelnějším a nejvýznamnějším, ale to platilo již od počátku jeho studií na King's College, kde byl brzy považován za nejbrilantnějšího historika v generaci plné talentů (s. 123). Pramenilo to nejen z jeho přirozeného nadání, ale zejména z neukojitelného čtenářského zájmu řádově přesahujícího cambridgeské studentské zvyklosti. Již od druhého semestru přednášky a tutoriály Erica nudily a neuspokojovaly, své úsilí tak upjal ke knihovně.[11]

Hobsbawm celoživotně považoval SSSR za naději pro lidstvo a totalitně-autoritativní povahu režimu nehodlal vzít plně v potaz. Schvaloval moskevské monstrprocesy a přejímal pohled obžaloby (s. 149n.). Není divu, že v kontextu počínající a rané studené války člověk jako Hobsbawm vyvolával zájem tajných služeb, což Evans poměrně pečlivě dokumentuje. MI5 měla dokonce svého informátora, který jej v roce 1952 popsal jako militantního komunistu (s. 301), přičemž zájem páté sekce britské vojenské rozvědky vzbuzoval nejpozději od roku 1942, kdy mladý historik sloužil v armádě a svými levicovými názory iritoval nejen své vojenské nadřízené (s. 215).

V Evansově životopisu má zásadní místo Hobsbawmovo politické cítění a jeho odraz v historikově díle. K radikální levici tíhnul od velmi raného věku a utvrzoval jej v tom dobový střet levice a radikální pravice. Kromě literatury na něj působily vlastní zkušenosti z hroutícího se výmarského Německa vylíčené v pamětech,[12] resp. s Francií během tříměsíčního stipendia na zdokonalení francouzštiny v létě 1936, tedy nedlouho po volebním vítězství lidové fronty a částečně ze španěl-

10 Zvláště pro své dílo *The Making of the English Working Class* z roku 1963.

11 R. J. EVANS, *Eric Hobsbawm*, s. 125–126. Snad jedinou výjimkou byl Michael Postan (1899–1981), židovský uprchlík před ruskou revolucí z Besarábie, kterého si Hobsbawm pro jeho erudici navzdory jeho vášnivému antikomunismu velmi vážil. Srov. také E. J. HOBSBAWM, *Interesting Times*, s. 333 a R. J. EVANS, *Eric Hobsbawm*, s. 126–130.

12 E. J. HOBSBAWM, *Interesting Times*, s. 57–92 (kapitoly *Berlín: Výmar umírá* a *Berlín: hnědý a rudý*).

ských Pyrenejí nedlouho po začátku občanské války (s. 111n.). Přirozeně stál jasně za republikánským táborem (s. 150).

Všechny tyto pobyty měly na Erica hluboký vliv, jak v politickém, tak odborném ohledu a pochopitelně odrážely či utvrzovaly jeho přesvědčení. Tak tomu bylo i při návštěvě SSSR nedlouho po Stalinově smrti. Hobsbawm sice registroval některé problémy sovětského komunismu, ale stále jej považoval za lepší než západní imperialismus, a tudíž hodný podpory (s. 315). Hobsbawmovu komunismu se Evans v práci věnuje opakovaně. Upozorňuje, že tradiční obraz „rudé Cambridge" platí až pro druhou polovinu třicátých let, protože Komunistická strana Velké Británie (KSVB) byla dlouho antiintelektuálně laděná (s. 133), a dokládá, jak přesvědčení a stranická legitimace zpomalila Hobsbawmovu akademickou dráhu: přestože už na prahu padesátých let splňoval všechny parametry docentury (readership) na Birkbeck College, setrval na pozici asistenta až do roku 1959.[13]

Od druhé poloviny padesátých let mělo jeho členství ve straně spíše pasivní povahu, ba dokonce i kritickou (s. 454). Distancoval se od ortodoxního komunismu i divokých teorií tzv. nové levice (s. 465) jako bylo marcusovské dovozování, že sexuální benevolence je příčinou sociálních a politických revolucí.[14] Komunistou zůstal do konce života (s. 661), ale v šedesátých letech se uvolnil z vlivu strany a zejména spolu s Edwardem P. Thompsonem zásadně působil na mladší generace britských historiků, jejichž počet začal prudce narůstat s Robbinsnovou reformou v roce 1963 (s. 473).[15]

Evansova práce může právem aspirovat na totální biografii, protože kromě individuálních profesních a soukromých osudů, Hobsbawmova myšlenkového světa a dobového kontextu, říká mnohé o jeho rozsáhlém díle. V něm hraje ústřední roli soubor čtyř prací o moderních a soudobých dějinách světa, vydaných v rozme-

13 R. J. EVANS, *Eric Hobsbawm*, s. 427. Evans odkazuje na Hobsbawmovo vlastní dokreslení situace: „Communists who had a post before the Berlin Airlift of 1948 kept it, but 'almost certainly got no promotion for ten years and no chance of moving. Those who had not got in before then, did not get jobs for about ten years ... Of course the Marxists were isolated as much as possible, both by actual discrimination and by the general, and justifiable, suspicion of the USSR."

14 Srov. jeho článek z r. 1969 *Revolution and Sex*, in: E. J. HOBSBAWM, Revolutionaries: Contemporary Essays, London 1973, s. 216–219.

15 Tzv. Robbinsnova zpráva doporučovala okamžitý prudký nárůst počtu univerzitních studentů. V důsledku toho britské terciární vzdělávání expandovalo a objevují se nové dnes velmi prestižní univerzity, např. University of Warwick (1965), Lancaster University (1964) atd.

zí let 1962–1994.[16] I v partiích, věnovaných těmto knihám se ukázalo, jak zásadní (a v interpretaci Hobsbawmova života nové) bylo Evansovo studium Hobsbawmových pozůstalostí (nachází se v několika sbírkách a archivech).

Evans nepřistoupil toliko k rekapitulaci obsahu a významu děl, ale nahlédl i do finančního a nakladatelského kontextu spojeného s pracemi londýnského profesora. Dokumentuje, jak postupně rostla Hobsbawmova cena na trhu. Dnes již milionové prodeje Hobsbawmových textů přitom neplynuly z marketingové koncepce, či pouze z fenomenálních znalostí autora. Vzešly z několika zdrojů: Hobsbawm své knihy často nejprve testoval na studentech: zkoumal, zda v přednáškách zaujmou auditorium a získával zpětnou vazbu. Pomáhala mu žurnalistická praxe, protože jej nutila přemýšlet, jak oslovit neodborného čtenáře. Nešlo o dílo náhody, že jeho první kniha *Primitivní rebelové* (1959), které se dostalo vřelého přijetí v USA od historiků i sociálních vědců (s. 354), přišla několik let poté, co začal psát novinové příspěvky na jazzová témata. Novinařina Hobsbawma naučila ekonomii slova, přiměla jej brát ohled na stručné vyjádření. Domníval se rovněž, že historickou syntézu je nutno uchopit odlišně od tradičního konzervativního psaní historie v Británii po první světové válce. Syntéza neměla připomínat vlákno (výkladu), ale síť.[17] Vůči tradičnímu pojetí postavil tři proudy: marxistický přístup, postupy školy Annales a sociálních věd (s. 399). A první svazek volné tetralogie, *Věk revoluce*, tuto konstrukci sledoval: vycházel z marxismu, soustředil se na „dlouhé trvání" v dějinách a redukoval politický narativ (tamtéž). Hobsbawm zde přišel s konceptem duální revoluce,[18] který si uchoval dlouhodobý vliv (s. 400).[19]

Evans nevynechává žádnou z Hobsbawmových klíčových monografií od *Industry and Empire*, přes *Bandits*, až po pozdní knihy z let před smrtí (s. 649).[20] Publikace nevzešly jen z ticha pracovny a knihoven, ale odrážely historikovu další vášeň: cestování. Právě *Banditě*[21] jsou i reflexemi z cest na všechny kontinenty (s výjimkou Antarktidy), kde nejen přednášel a bádal, ale studoval soudobou společnost

16 *The Age of Revolution: Europe 1789–1842* (1962), *The Age of Capital: 1848–1875* (1975), *The Age of Empire: 1875–1914* (1987), *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914–1991* (1994).

17 Vyjádřil to ve studii *A New Sort of History: Not a Thread but a Web* v Times Literary Supplement v říjnu 1961.

18 Francouzská politická a ideologická revoluce 1789 a průmyslová revoluce s kořeny v Anglii.

19 Evans zdůrazňuje zvláště vliv na německou historiografii a *Deutsche Gesellschatsgeschichte* Hanse-Ulricha Wehlera.

20 Např. *On History*, *Democracy and Terrorism*, *How to Change the World*, *Fractured Times*, které stále dosahovaly vysokých prodejů.

21 Poprvé vyšli 1969.

a byl např. fascinován zemědělským aktivismem (s. 380). Zájem o společenskou spodinu, resp. okrajové skupiny vůbec, je pro Hobsbawma typický a inspiroval jim celé proudy v historiografiích třetího světa.[22]

V době vydání *Age of Empire*, na kterém pracoval sedm let, dosáhl Eric sedmdesáti let a podle mnohých už nemohl vykonat více. Konec Hobsbawmovy éry jako by symbolizoval pád sovětského systému (viz níže), který doslova rámoval jeho život i myšlení. Přesto se v roce 1994 přihlásil s vylíčením krátkého 20. století – *Věkem extrémů*.[23] Ve společensko-kulturní rovině se jednalo o Hobsbawmův triumf. Jeho někdejší student o něm v *Independent on Sunday* napsal, že je chodící alexandrijská[24] knihovna vědění a nešetřil dalšími superlativy (s. 571).

Kniha však byla také hojně kritizována: světoznámý autor konceptu orientalismu Edward Said považoval *Věk extrémů* za eurocentrický, vlivná *New Left Review* v obsažné čtyřicetistránkové recenzi vytkla absenci ocenění nacionalismu jako obranného mechanismu demokracie, politický sociolog Michael Mann kritizoval příliš růžové líčení bolševické revoluce a bezprostředně následujících let, a marxista Perry Anderson postrádal v práci závažnější zmínku o USA, zejména o americké buržoazii (s. 571, 574). Z historiků vystavil práci nejtvrdší účet u nás *post mortem* hojně překládaný Tony Judt konstatováním, že Hobsbawm nepochopil některé světodějné události, jiné klíčové fenomény vynechal a hlavně: zlehčoval Stalinovu vládu teroru ve třicátých letech (s. 575).

V Hobsbawmově nazírání celé existence Sovětského svazu převažovala sociopolitická idealizace. Nástup Gorbačovových reforem považoval za důkaz potenciálu k pozitivní změně (s. 545). Ale reformy posledního generálního tajemníka takřka plynule přešly v rozklad režimu s preludiem ve střední a východní Evropě. Hobsbawm zareagoval na kolaps komunistických systémů způsobem, který mnohé jeho mladé obdivovatele šokoval: předpokládal, že se Sovětským svazem panoval mír, ale že teď přijde válka (s. 546). S užitím dalších komentátorů Evans připomíná, že bylo do jisté míry sympatické, že se londýnský historik odmítnul vzdát „víry", resp. nebyl s to sáhnout po kategoričtějším slovu vůči komunismu ani ve svých vskutku zajímavých pamětech *Interesting Times*.

Tony Judt uzavřel v listopadu 2003 svůj posudek memoárů slovy: „Eric Hobsbawm je nejnadanější historik naší doby; a přece nějak došlo k tomu, že s kli-

22 Georg G. IGGERS – Q. Edward WANG, *A Global History of Modern Historiography*, London – New York 2008, s. 286. Autoři zmiňují příklad indické historiografie.

23 Česky vyšly poprvé v roce 1998: E. HOBSBAWM, *Věk extrémů. Krátké 20. století 1914–1991*, Praha 1998.

24 S odkazem na Hobsbawmovo rodiště v egyptské Alexandrii.

dem a nevzrušeně prospal hrůzu a hanbu století."[25] Evans ve své mohutné biografii nepřehlíží Hobsbawmovy meze v politickém uvažování i díle, které kupř. takřka ignorovalo Afriku. S odkazem na amerického dějepisce a Hobsbawmova přítele Eugena D. Genevese konstatoval, že komplexita Ericovy osobnosti také zamezila vzniku hobsbawmovské školy. Nebylo totiž možné dosáhnout jeho neobvyklé kombinace teoretické čistoty, obrovské schopnosti zobecňovat a nadpřirozeného citu pro detail (s. 661). Richard Evans svým monumentálním životopisem Erica Hobsbawma vytvořil etalon historiografické biografie a prokázal, jak významným dějepiscem je i on sám.

Jiří Lach

Radim JEŽ – Lenka NOVÁKOVÁ – David PINDUR a kol.
Vratimov. Jedno město, dva příběhy
Český Těšín, Muzeum Těšínska 2022, 639 s., ISBN 978-80-86696-64-5.

Vratimov je město v ostravské aglomeraci. Jak titul knihy napovídá, skládá se ze dvou historických částí: Vratimova (historicky Ratimova) a Horní Datyně. Autoři pracují se sice nespisovným, ale regionálně obvyklým užitím druhého z místních jmen v pomnožném tvaru. Knihu vydalo pro město Muzeum Těšínska na základě výzkumného projektu zadaného v roce 2016. Zadání díla regionálnímu muzeu má svou logiku a o záměrech díla mnohé vypovídá: publikum je primárně v místních obyvatelích, rodácích, lidech spojených s regionem. Tomu odpovídá charakter textů, hlavně těch, které popisují dění novější, o němž trvá kolektivní paměť. Přinejmenším část autorů ale jistě měla větší ambice a chtěla oslovit publikum širší, kniha je proto v některých svých částech zajímavým a důležitým mikrohistorickým příspěvkem k dějinám Těšínského Slezska, eventuálně českých zemí. Rozdíly v ambicích členů autorského kolektivu se v díle zrcadlí nerovnoměrně, tu je kniha více dílem pro lokální publikum, tu tyto meze (daleko) překračuje.

K naplnění primárního cíle, totiž shrnout v syntéze dějiny obce pro potřeby obyvatel a rodáků, mnoho do recenze napsat nelze, snad jen konstatovat, že kniha v tomto ohledu obsahuje vše, na co jsme u podobně zaměřených prací zvyklí. Bezpochyby obstojí i před přísným čtenářem: vypráví příběh, je pevně vrostlá do přírody, krajiny a kultury jejích obyvatel, je vybavena bohatou obrazovou přílohou

25 *Eric Hobsbawm: poslední romantik*, in: Tony JUDT, *Zapomenuté 20. století. Osobnosti, události, ideje*, Praha 2019, s. 149. Evans na tuto kritiku odkazuje.

a poutavě ukazuje jednotlivá významná místa „dříve a nyní", zmiňuje významné rodáky atd. Publikum jistě ocení fundovaně sepsané kapitoly o přírodních poměrech, krajině a obecních symbolech, snad jen téma míst paměti zůstalo tak trochu roztříštěno do několika kapitol. Potud k naplnění hlavního cíle publikace.

S druhým cílem, tedy přesahem k dějinám Slezska a českých zemí, je to již složitější. Interpretace českých dějin dlouhodobě trpí převahou perspektivy „Království" nad vedlejšími zeměmi Koruny české, chcete-li určitým pragocentrismem ve vyprávění národního příběhu, snad v posledních desetiletích přece jen trochu revidovaným pod vlivem prací badatelů z moravských vědeckých pracovišť. Ve srovnání s Německem, Polskem nebo Rakouskem ale zůstává slovo periferních regionů v interpretaci českých dějin poměrně málo slyšené. Přitom právě Slezsko má v tomto interpretačním napětí zajímavou roli a tamní „tradice odlišnosti" se např. v polské historické vědě projevuje poměrně výrazně, podporována ovšem hlasy dalších regionů – Velkopolskem, Haličí ad. Podobnou tradici vidíme u našich sousedů třeba v případě Tyrol nebo Bavorska. Na komplexně pojatý a přesvědčivý výklad českých dějin z perspektivy Těšínska zatím čekáme. Dějiny Vratimova mohly být pro podobný alternativní náhled zajímavým odrazovým můstkem.

Jako první je třeba zmínit skladbu autorského kolektivu a s tím spojenou strukturu knihy. Autorský tým je svou specializací výrazně vychýlen směrem ke starším dějinám, se snesitelnou mírou nepřesnosti lze říci, že jde o dílo odborníků orientovaných hlavně na raný novověk. Této jednostrannosti si patrně vedení kolektivu nebylo příliš vědomo – soudím tak podle zadání lektorace díla, kde se opět dostali ke slovu hlavně specialisté na raný novověk, renesanční stavitelství, resp. ranou modernu. Dílo vlastně sepsal nepočetný kroužek regionálních specialistů na jednu dějinnou epochu. Chybí hlas odborníků na moderní a hlavně soudobé dějiny. Jistě, tato skladba týmu dobře reflektuje profil primárního publika knihy zmíněný výše, jde o badatele pevně spojené s regionem a místem, s nepochybně výbornou znalostí reálií. Ale deficit je také zřejmý, protože spolu s absencí odborníků na novější dějiny se do díla dostávají nedostatky v kladení badatelských otázek, slábnou a mizí témata vratimovských dějin relevantní a zajímavá z hlediska nadregionálního, narůstá autorská interpretační nejistota a z ní plynoucí sklon k pouhé popisnosti.

Také struktura díla vypovídá o důrazu na starší dějiny. Dějiny od počátku do konce třicetileté války jsou s ohledem na nevelký význam sídla a chatrný stav pramenů místní povahy pojednány velmi detailně a bohatě, se zajímavou kontextualizací, celkem na skoro padesáti stranách. Epoše 1648–1848 náleží přibližně 80 stran,

následuje éra pozdní habsburské říše (cca 100 stran), meziválečná epocha (cca 60 stran), období 1938–1948 (cca 60 stran), období socialismu (80 stran) a polistopadové éře asi 30 stran.

Právě v kapitolách o starších dějinách vidíme ambici napsat na pozadí dějin Vratimova dějiny širší. Snad tu s určitým eufemismem můžeme hovořit o dějinách Těšínska a příspěvku k jeho roli v dějinách českých zemí. V mladším období pochopitelně pramenů vázaných přímo k Vratimovu přibývá, ale tomu úměrně slábne autorský zájem o prameny regionální nebo nadregionální povahy. Jeden příklad za všechny: autoři se dokonce spokojují s pouhým letmým kontaktem s regionální a zemskou politikou a to pouze v případě, že zemský poslanec náležel mezi rodáky, širší kontexty jeho volby, zastupitelské činnosti apod. zůstávají už mimo horizont. Důkazem tohoto reduktivního pohledu na Vratimov je např. neuvedení místních výsledků voleb do zemského sněmu, vídeňského anebo pražského parlamentu – autoři se plně spokojují s detailní analýzou komunálního dění.

Také profil pramenné základny se postupně s přechodem k moderním dějinám zhoršuje. Velkým překvapením je absence práce s fondy KSČ pro období po roce 1945. Tento aspekt mikrohistorického pohledu přitom bývá obvykle vlastní i mnohem méně ambiciózním pracím. Práce s prameny krajského významu je pro 20. století velmi selektivní, přitom právě s ohledem na centralizovaný systém správy se tu o Vratimovu lze jistě mnoho dovědět na vyšších úrovních správního systému, typicky ve fondu Severomoravský krajský výbor KSČ, který úplně chybí.

Autoři se potýkali s vlastní slabší znalostí portfolia dobového tisku, kde silně preferují hlavně Noviny Těšínské (pro období cca 1896–1913) a Palcát pro 20. léta 20. století, ale celá řada regionálních periodik nebyla vůbec vytěžena. Jde jednak o listy vyprávějící alternativní příběh města a regionu ve smyslu německého nebo polského národního projektu, jednak listy zdůrazňující slezská specifika v rámci českého prostoru. Disproporce takto vzniklá je v díle velmi citelná, autoři – možná nevědomky – se tu volbou pramene silně postavili na stranu národně české interpretace dějin města a regionu. Přitom např. listy Deutsches Nordmährerblatt nebo Silesia obsahují řadu zmínek o dění v regionu a v textu knihy jsou české nacionální výpady proti spolkům, jako byla Nordmark nebo Bund der Deutschen zmíněny, aniž by bylo dáno slovo „německé straně". Podobně je nakládáno s hlasem polské minority ve Vratimově a okolí. Periodika vydaná po roce 1937 chybí úplně.

Vítězství „českého Vratimova" jako *succes story* dominující interpretaci lokálních dějin je snad výsledkem také přílišné vazby autorského kolektivu na nevydaný rukopis *Dějin Vratimova a Kunčic* z pera místního badatele a archiváře Aloise

Adamuse dokončený v roce 1935. Pro recenzenta je tato otázka nezodpovězena a je trochu záhadou, protože Adamusova práce v poznámkovém aparátu až tak často citována není. V každém případě český národní příběh interpretaci moderních dějin Vratimova jasně dominuje, navzdory tomu, že autoři citují některé syntézy, které nabízí vyvážený pohled na vztahy Čechů a Němců v regionu. Zdá se, že kritické vypořádání se s touto českou národní narací, hlavně při absenci výše zmíněných pramenů z provenience „druhé strany", bylo prostě tak trochu nad síly autorů.

Kvalita interpretace regionálních dějin se projevuje zpravidla tak, že autor/autoři dokážou díky důkladné znalosti syntéz nebo dílčích syntéz pro větší územní celky nahlédnout dějiny lokality v kontextech, srovnat její specifika s dosud poznaným hlavním i alternativním směrem vývoje atd. Recenzované dílo obsahuje tuto vazbu na syntézy, ale v rozporné míře. Hlavně pro interpretaci starších dějin platí, že znalost syntéz účelně „prorůstá" textem, tento obsahuje četné odkazy a regionální a lokální hledisko tyto syntézy doplňuje nebo i rozporuje, u novějších dějin bohužel kvalita této implementace slábne.

Ještě pro období druhé poloviny 19. století lze považovat situaci za uspokojivou, ale pro dvacáté století – kde jsou interpretační debaty a střety nejostřejší – je již reflexe syntéz nepřiměřeně slabá. Případně je formální: díla jsou sice uvedena v seznamu literatury, ale ve skutečnosti se do podoby díla jejich teze a tázání nepropisují, eventuálně díla podstatná pro hledání interpretace českých soudobých dějin vůbec chybí. Nesporná síla díla v jeho pojednání dějin se znalostí místních reálií a pro místní čtenáře a rodáky tu až příliš vystupuje do popředí a to bohužel na úkor témat zajímavých pro čtenáře mimo okruh Vratimovských. Hlavně pro období socialismu se autoři spokojili již s pouhou popisností jevů, nekladou si hlubší otázky např. po legitimitě komunistické moci, proměně společenských a hospodářských elit v této době, hospodářské výkonnosti centrálně řízeného plánovaného hospodářství a roli vratimovské celulózky v československém papírenském průmyslu a v celém hospodářském systému atd.

Celkově mohu konstatovat, že dílo bezesporu přináší nové interpretace, rozšiřuje stav poznání. Je ve své části zaměřené na širokou kontextualizaci starších dějin města dokonce velmi cenné a hodné napodobení. Dějiny moderní epochy se autorům tak docela napsat nepodařilo. Místní publikum bude jistě spokojeno, to není málo. Ale zájemci o dějiny (Těšínského) Slezska knihu asi nahlédnou s rozpornými pocity, přece jen se asi čekalo trochu více.

Lukáš Fasora

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Středověk

Martin HOMZA
Mulieres suadentes – Persuasive Women. Female Royal Saints in Medieaval East Central and Eastern Europe
(= East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, vol. 42)
Leiden – Boston, Brill 2017, 260 s.,
ISSN 1872-8103;
ISBN 978-90-04-31466-5;
ISBN 978-90-04-33813-5 (e-book).

Ediční řada „East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450" věnovaná historiografii středověkých dějin středovýchodní a východní Evropy je výjimečným počinem nakladatelství Brill. Díky ní se ke čtenáři po celém světě neznalému (většinou) slovanských jazyků dostávají kvalitní práce historiků ze středovýchodní Evropy, většinou z postkomunistických zemí. Některé z těchto prací jsou originálně publikované práce, jiné jsou překlady publikací původně vydaných v národních jazycích. To je také částečně případ knihy slovenského historika Martina Homzy, která prvně vyšla v Bratislavě roku 2002 pod názvem *Mulieres suadentes – Presviedčajúce ženy: Štúdie z dejín ženskéj panovníckej svätosti v strednej a vo východnej Európe v 10.–13. storočí*. Nyní je ale čtenáři předkládána v upravené a rozšířené verzi v anglickém jazyce jako čtyřicátý druhý svazek zmíněné řady nakladatelství Brill.

Základním cílem publikace, který si autor vytkl už v jejím úvodu, je „zmapovat historiografii ženských vládkyň ve středovýchodní a východní Evropě" ve vymezeném období středověku. Za hrdinky svého vyprávění pak volí zástupkyně tří zemí, a to kněžny Ludmilu (Čechy), Olgu (Kyjevská Rus) a Adelaidu Polskou (Uhry). Východiskem badatelské práce autora je model údajně typického ženského chování z psychologického hlediska, totiž schopnost významně ovlivnit své mužské protějšky zejména v duchovních záležitostech. Navazuje tak na několik starších prací z posledních dvou desetiletí 20. století. Tyto „přesvědčující ženy" (*mulieres suadentes*), v případě Homzovy práce ženy ve výjimečném postavení jako manželky vládců země, tak mohly ovlivnit i christianizaci knížecího dvora a celé země.

Literární obraz (topos) takové ženy byl utvářen už od pozdní antiky a raného středověku. Pod vlivem ženy – křesťanky přicházel do společnosti nový řád. Takových příkladů zmiňuje autor v úvodu více, pro svou knihu, resp. hlavní studie si ale vybral výše zmíněné tři panovnice, přičemž v posledním případě (kněžny Adelaidy) se pokusil zároveň prokázat její historickou existenci. Jako archetyp a první sondu pak zvolil císařovnu (a světici) Helenu, matku Konstantina I. Právě některé rysy života

sv. Heleny, jako např. její vliv na syna či podíl na podpoře šíření křesťanství identifikuje autor i u dalších sledovaných osob. Tyto ženy – panovnice a světice, jejichž odraz je možné sledovat v hagiografické literatuře i historické tradici, jsou pevně spojeny s formováním dynastické tradice a jejich kult byl mladšími generacemi panovníků většinou intenzivně podporován. Svou roli sehrála v historii, resp. historické tradici také pozice těchto žen jako zakladatelek nové dynastie, event. jejich osobní vliv na mladší generaci vládců. Hlavními budovatelkami kultů byly ovšem opět ženy, především panovnice či ženy pocházející z panovnické dynastie, které kult budovaly z prostředí některé elitní církevní instituce, jak tomu bylo např. v Praze u sv. Jiří.

Homza svým výzkumem také potvrdil některé starší hypotézy o christianizaci ve střední a středovýchodní Evropy v raném středověku. Podle jeho závěrů je tak doložitelná blízkost procesů odehrávajících se právě v centrech formujících se státních útvarů jako Čechy, Kyjevská Rus či Uhry, přičemž upozorňuje i na skutečnost, že Rus byla právě v této době bližší vývoji středoevropského regionu než Byzanci. Vedle obecnějších zjištění pak autor publikace upozorňuje na některé specifické role „mulieres suadentes" ve středověké střední Evropě, které se odrazily v místní politice. I když některé z jeho závěrů mohou být diskutabilní, jako např. ten o roli kultu sv. Ludmily v legitimizaci vlády českého panovníka Vladislava II., zcela jistě autor oprávněně upozorňuje na některé aspekty vývoje kultu, které se patrně znovu stanou předmětem výzkumu.

Homzova publikace je svižným zamyšlením nad specifickou částí hagiografických výzkumů (rolí žen v raně křesťanské středověké středoevropské společnosti), pro niž využil v podstatě veškeré dostupné hagiografické i další narativní texty a zhodnotil také rozsáhlou literaturu, která může být pro západoevropského badatele (čtenáře) jazykově nedostupná. Přináší řadu poznatků, některé z nich jsou spíše logickými dedukcemi či potvrzeními hypotéz předchozích badatelů, jiné jdou za tento rámec a mohou vzbudit obecnější diskusi. Jedním z těchto bodů je vlastní zrod kultu svatosti či svatost sama o sobě u příkladů autorem zvolených. Kniha M. Homzy se však beze všech pochybností stane dobrým východiskem pro další studium recepce a šíření křesťanství ve střední Evropě.

Eva Doležalová

Stephen J. SPENCER
Emotions in a Crusading Context, 1095–1291
Oxford, Oxford University Press 2019,
XIV + 296 s., ISBN 978–0–19–883336–9.

Práce mladého britského historika Stephena J. Spencera, jehož hlavním těžištěm zájmu je vedle emocí v křižáckých narativech především třetí křížová výprava,[1] si zaslouží pozornost nejen proto, že kniha roku 2022 získala cenu Society for the Study of the Crusades and the Latin East za nejlepší první knihu začínajícího autora v daném poli, nýbrž především proto, že nabízí inspirativní přístup k emocím a jejich funkcím nejen v křižáckých narativech, ale obecně ve středověkých narativních pramenech.

Autor představuje svůj koncept a cíl jasně již v úvodu, kde se vymezuje vůči některým směrům, kterými se ubíralo bádání

1 Srov. např. Stephen J. SPENCER, *The Third Crusade in Historiographical Perspective*, History Compass 19, 2021, č. 7, s. 1–14.

o emocích ve středověku, respektive ve středověkých pramenech. Odmítá totiž, že by emoce zachycené v narativních pramenech byly bezproblémovým odrazem reality a bezezbytku zpřístupňovaly skutečné myšlenkové pochody a motivace prostých křižáků, jak se domnívala generace historiků počínajíc Jonathanem Riley-Smithem.[2] Místo toho přistupuje k emocím v pramenech jako k jakémusi návodu či apelu, které emoce by západní křesťané měli v kontextu křížových výprav přijmout za své a kterým se zase naopak vyhnout. Autor tak analyzuje, jak středověké kroniky emoce reprezentovaly a narativně využívaly, a zkoumá, jak se během 12. a 13. století vyvinul emoční „rejstřík" spojený s křižáckým hnutím. Jeho cílem je také zjistit, zda kruciáty daly impuls k novému a specifickému vnímání emocí, přičemž hlavním polem zkoumání jsou pro Spencera emoce strachu a hněvu a emotivní projev pláče.

V první části (s. 25–70) se autor zabývá právě strachem, a to především strachem ze smrti (*timor mortis*) a paradigmatem kontrastu mezi *timor mortis* a vírou v Boží prozřetelnost. Ukazuje, jak pokora a svěření se do rukou Božích jsou v pramenech spojeny s nebojácností tváří v tvář nepříteli, a naopak hříšnost se projevuje právě strachem, který mizí teprve po duchovní očistě křižáků. Strach ze smrti je pak v textech neslučitelný také s následováním Krista, *imitatio Christi*, tedy hlavním vodítkem pro chování ozbrojených poutníků a jejich případnou smrt. Spencer na bohaté škále příkladů demonstruje, že láska jako fundamentální aspekt *imitatio Christi* bývá v pramenech často vztahována i ke smrti, které tak ve službách Krista není potřeba se bát. Přínosná jsou také zjištění, že paradigma strachu v kontrastu s vírou je mnohem rozvinutější v textech kleriků nežli laiků, s čímž souvisí také inspirace v biblických textech, a že ke komunikaci tohoto paradigmatu je v narativech často užíváno přímé řeči, typické pro žánr historie. Dle autora je tak monastické pojetí strachu mnohem víc zaměřeno na víru než na poskytnutí vhledu očitého svědectví do psychologie války.

Druhá část knihy (s. 71–109) se obrací k dalším aspektům strachu a jeho významům v křižáckých narativech. Spencer v rámci toposu cti a její ztráty ukazuje, že strach je v textech katalyzátorem ostudných činů jako útěku z bitvy ze strachu před smrtí – zajímavým poznatkem v tomto kontextu je, že strach z nemoci je pro ústup v narativech mnohem přijatelnější. Strach je také jako protiklad mužnosti asociován se zženštilostí a zradou. Oboje tyto vlastnosti jsou připisovány Byzantincům, což jen posiluje jejich negativní obraz v západních pramenech.[3] Spojení těchto charakteristik s Byzantinci tak také omlouvá jeden druh strachu připisovaný křižákům, který je pro autory křižáckých textů i proto mnohem legitimnější – strach ze zrady. Podnětně pak Spencer odhaluje propojení strachu s mocí – nebojácnost v narativech často reflektuje sílu individuálních křižáků a pro jejich moc je zase důkazem strach vyvolaný v jejich nepřátelích. Křižáci, příjemci Boží přízně, kolektivně vyzařují sílu, zatímco jejich muslimští nepřátelé jsou v konání proti Bohu znázorněni jako

2 Jonathan RILEY-SMITH, *The First Crusade and the idea of Crusading*, London 1986.

3 Pro širší kontext srov. Hans-Werner GOETZ, *The Image of the Greeks in Latin Sources*, in: Nicolas Drocourt – Sebastian Kolditz (eds.), A Companion to Byzantium and the West, 900–1204, Leiden – Boston 2022, s. 85–107.

bojácní a bezmocní. Bůh vkládá strach do srdcí nepřátel poutníků, čímž texty dále zvýrazňují, že křižáci jednají z Boží vůle.

Velmi přínosná je třetí část knihy (s. 113–148), kde se Spencer věnuje výzkumem dosud spíše zanedbané roli pláče a slz v křižáckých narativech. Hlavní autorovou tezí je, že pláč byl chápán jako legitimní forma zbožnosti a slzy křižáků jako přemosťující prostředek mezi nebeským a pozemským světem. Pláč v kronikách vystupuje jako forma prosby o Boží pomoc, přičemž křižáci tak „dědí" slzy mnichů jako duchovní zbraň. Slzy také slouží jako vnější projev vnitřní pokory a kajícnosti, a jejich prolévání pak jako projev upřímnosti – pokud se nejedná o slzy nepřátel, jejichž opravdovost bývá zpochybňována.

Upřímné slzy kajícnosti, zároveň ale i Bohem pohnutého srdce a radostné touhy po nebeském království, jsou tak spojeny například s přijetím kříže, jako třeba Fridricha Barbarossy roku 1188. Ohledně přesného významu těchto slz si Spencer ale není jistý, zkoumané texty jej blíže nespecifikují, což autor obratně přisuzuje tomu, že doboví čtenáři tento význam znali a nebylo proto třeba jej specifikovat. Ocenit je pak na tomto místě třeba pozornost, s níž si Spencer všímá i textů anglofonními badateli na poli křížových výprav většinou nedoceněných, jako je *Historia de expeditione Friderici imperatoris* tzv. Ansberta,[4] nebo relevantních pasáží v dílech kruciát se netýkajících, jako např. v *Chronice Boemorum* Kosmase Pražského.[5]

Slzy dle Spencera ale neměly v textech jen náboženskou hodnotu, kterou zvýrazňovali především duchovní autoři (a ne tolik již ti laičtí), ale také společenskou a politickou, čímž se dostáváme ke čtvrté části knihy (s. 149–173). Od společného prolévání slz se očekávalo posílení jednoty poutníků, ale také křesťanské komunity jako takové; pohnout k slzám dojetí a soucitu své čtenáře ale mohlo být také autorským a narativním záměrem kronikářů. Slzy mohly sloužit k získání smilování souvěrců, ale také jako nástroj přesvědčování a veřejné komunikace obecně, čímž se Spencer vědomě přiklání k úvahám především Gerda Althoffa.[6] Třebaže slzy a tělesné tekutiny obecně byly ve středověkém vnímání spojovány s ženami a se zženštilým chováním, autor dokazuje, že v křižáckých narativech tomu tak není – slzy zde neubírají na mužnosti křižáků. Slzy zármutku nad smrtí někoho z ozbrojených poutníků navíc mohou komunikovat moc a význam zesnulého, což Spencer demonstruje na příkladu smrti císaře Barbarossy. Z opačné strany slzy muslimů jsou znakem úspěchu západních poutníků.

Ve zbývajících dvou částech knihy se Spencer věnuje roli hněvu; nejprve, v páté kapitole (s. 178–208), jeho pozitivní složce. Autor ukazuje vývoj, jímž si vnímání hněvu prošlo – od naprosto neakceptovatelného až po tzv. *ira per zelum*, kdy mohl hněv legitimně posloužit k odčinění vlastních chyb, ale také k nápravě či potrestání lidí páchajících zlo. Hněv tak mohl v souladu s církevním učením motivovat odplatu,

4 *Historia de expeditione Friderici imperatoris*, in: Anton Chroust (ed.), Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I., MGH SRG NS V, Berlin 1928, s. 1–115.

5 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, eds. B. Bretholz – W. Weinberger, MGH SRG NS II, Berlin 1923, III/4, s. 164.

6 Srov. např. Gerd ALTHOFF, *Empörung, Tränen, Zerknirschung: „Emotionen" in der öffentlichen Kommunikation des Mittelalters*, Frühmittelalterliche Studien 30, 1996, s. 60–79.

ta ale musela být rozumově odůvodněna. Spencer odhaluje, že hněv, odplata a pomsta nepřátelům Krista hrály významnou roli v křižácké propagandě a kázání, méně již ale v narativech přímých účastníků. Autor pak volá po potřebě bližší analýzy příbuzných termínů, které mohly mít i pozitivní konotace, jakými byly vedle *zelus* také *ira*, *indignatio* či *furor*.

Na stránkách poslední, šesté části knihy (s. 209–239), ale Spencer dokládá, že hněv byl převážně vnímán stále jako negativní, a oproti dřívějším názorům medievistiky se staví proti tezi, že by křížové výpravy měly větší dopad na dobový koncept spravedlivého a nespravedlivého hněvu či se svým pojetím této emoce zásadněji lišily od ostatních žánrů. Hněv byl stále vnímán jako převážně nebezpečná emoce, která by měla být pod kontrolou, aby se z ní nestala zvířecí vzteklost (*furor* či *rabies*). Té pak kronikáři připisovali nejen problém nedisciplinovanosti, ale využívali ji také k diskreditaci znepřátelených jednotlivců či frakcí. Křižáci z německých oblastí říše tak byli často znázorňováni například francouzskými či anglickými kronikáři v rámci stereotypu *furor Teutonicus*, jenž měl mít za výsledek nedisciplinovanost, vnitřní rozkol a rozpad kruciát. Oproti předpokladu tak Spencer dokazuje, že hněv byl v křižáckých narativech tematizován jako emoce především uvnitř vojsk ozbrojených poutníků, a nikoliv jako emoce namířená primárně proti muslimským nepřátelům. Hněv navíc často vystupuje v souvislosti s nenávistí a závistí, a proto musí být křižáky o to víc kontrolován a potlačován. Právě sebeovládání a mírnost patří k výbavě dobrého křižáka – příkladem může být opět Fridrich Barbarossa.

Závěrem nezbývá než říct, že práce Stephena Spencera si cenu, kterou získala, rozhodně zaslouží, a neměla by uniknout pozornosti ani širšímu okruhu medievistů. Již šíře pramenné základny, kterou autor zohledňuje a pečlivě analyzuje, je úctyhodná, a výsledky často vyvrací etablované představy a závěry. Nejdůležitější je pak autorův náhled na emoce v pramenech ne jako na nekomplikovaný odraz reálně prožívaných pocitů, ale jako na narativní prostředky plnící rozmanité funkce. Knize lze stěží něco vytknout – na potřebu vtažení dalších emocí (štěstí, úsměv, smích) do výzkumu stejně jako na možnost rozšíření analýzy i na listinný materiál a lyrické texty Spencer sám poukazuje, čímž dává potřebný impuls dalšímu bádání. To má v jeho práci nejlepší možné východisko.

Mikuláš Netík

Dániel BAGI
Divisio Regni. The territorial divisions, power struggles and dynastic historiography of the Árpáds of 11th – and early 12th-century Hungary, with comparative studies of the Piasts of Poland and the Přemyslids of Bohemia
(= Arpadiana II)
Budapest, Research Centre for the Humanities 2020, 407 s.,
ISBN 978-963-416-206-3.

Kniha Daniela Bagiho je překladem jeho o málo starší maďarské práce do angličtiny, jež čtenáři nabízí mnohem více, než říká skromný titul. Kromě vlastního tématu, tedy problematiky charakteru dukátů a postavení arpádovských vévodů v Uhrách 10.–12. století, nabízí díky svému analytickému charakteru vhled do diskusí maďarské historiografie, jež jsou často pro jazykovou bariéru nedostatečně recipovány. Navíc

Bagi hojně využívá komparativních přístupů, takže jeho výklady přinášejí mnoho užitečného k úvahám o postavení moravských Přemyslovců či polských piastovských sekundogenitur. Autor je díky nevšední jazykové vybavenosti schopen diskutovat se závěry polských, či českých, nebo slovenských historiků a pro nás je tak cenný jako vnější reflexe našich úvah, z nichž často vypadávají prvky, které považujeme za samozřejmé.

Bagi v knize vytyčuje několik faktorů, které vidí jako nutný předpoklad existence uherských vévodství jako pevně vymezených teritorií. Nejprve však představuje mocenská centra uherského království a rekonstruuje jejich vzájemné vztahy. Jedná se o se o dvory, vojenství, mincovnictví, dary půdy, místní světce a problematiku držení vévodství dědici trůnu. Ta se stává přestupním můstkem k úvahám o dynastických konfliktech, kde D. Bagi pracuje zejména s kategoriemi příbuznosti a dalších osobních svazků, a představuje legitimizační strategie aktérů.

Bagimu se celkem úspěšně daří dekonstruovat domnělé pravomoci uherských vévodů. Ukazuje, že propojené center vévodství a biskupského sídla vzniklo jak v Biháru, tak v Nitře druhotně. Dokládá, že ani ražba mince nebyla plně vázána na vévodskou hodnost. Problematizuje úlohu vévodů ve vedení vojenské hotovosti, stejně jako jejich roli následníků. V případě darů půdy ukazuje, že původ tohoto majetku není jasný a nepojí se nutně s nějakým vévodským fiskem. Konečně dokazuje, že se tato údajná vévodství neopírala o žádnou sdílenou identitu, zejména pak o kult místních světců.

S ohledem na to, že nám zcela chybí jasné dobové teritoriální vymezení vévodské moci v Uhrách, je Bagi toho názoru, že uherští *duces* nebyli vládci konkrétního území, avšak spíše třetinovými podílníky na královské moci Protože si je vědom toho, jak významnou roli při konstruování uherských teritoriálních vévodství sehrávaly analogie, oslabuje přenositelnost merovejských a karolínských vzorů, resp. ukazuje, že situace v rámci jednotlivých zemí středovýchodní Evropy byla obtížně srovnatelná – proti celkem jasně teritoriálně vymezeným knížectvím moravských Přemyslovců, respektive piastovských knížat s ne zcela zřetelně vymezenými pravomocemi stali uherští *duces* jako spoluvládci.

Kniha není prosta slabin. Doplácí zejména na autorovu potřebu vyjadřovat se mnohdy k otázkám, jež mají jen velmi nepřímou vazbu k tématu. Někdy jsou tyto postřehy trefné, např. když nastřeluje pozici Velké Moravy v českém historiografickém narativu, někdy přestřeluje, když nejspíše zaměňuje postmodernu a lingvistický obrat, když povrchně kritizuje práce ze šedesátých let 20. století (!) za údajně „postmoderní charakter“ – v obou případech však zejména zbytečně odbíhá od hlavní linie výkladu.

Stejně tak nelze souhlasit s hodnocením Modzelewského *Barbarské Evropy* jako pokusu o „model slovanské ústavy na základě germánských dokladů“, když je celkem zjevný záměr autora najít paralely mezi vývojem barbarských společenství bez ohledu na příslušnost ke konkrétní jazykové rodině. Podobně častěji narazíme na věcné chyby (staroboleslavská listina je sice falzum, ale již středověké, a nikoli raně novověké, raně novověké je jen jeho dochování). I přesto je však práce D. Bagiho velmi cenná: jakkoli se primárně vyjadřuje k čistě uherskému tématu. Jednak je významným analytickým příspěvkem k dějinám vrcholně

středověké středovýchodní Evropy, jednak k problému středověkého panování a delegace moci obecně. Na tom nemohou drobné výtky nic změnit.

David Kalhous

Vinni LUCHERINI – Cécile VOYER
Le livre enluminé médiéval: instrument politique
(= Quaderni napoletani di storia dell'arte medievale 6)
Roma, Viella 2021, 405 s. velkým počtem barevných vyobr.,
ISBN 978-88-3313-700-1.

Že kniha, resp. knihovna, i rukopisná, byla a je významným artefaktem v kulturním životě (ale i mimo něj), je samozřejmost. Že je (a byla) na politickém nebi i prostředníkem nejrůznějších fází diplomacie (stačí si vzpomenout na slavný výrok Richarda z Bury v jeho Philobiblonu), sebeprezentace a nezřídka i jistého soupeření prostřednictvím knižní „komunikace se svatými" a ovšem i s biblí, je už bráno v úvahu méně. A že byla i objektem válečných dějin, je sice obecně známo či spíše tušeno, nicméně knihu a knihovny a jejich politický efekt si dostatečně zřetelně uvědomují až specialisté. Z raně novověké historie stačí uvést jen dva zahraniční příklady a jeden český doklad, které to vesměs zcela přesvědčivě dokumentují. Mám na mysli uloupení heidelberské Palatiny katolickými vojsky během třicetileté války a její převezení do Říma či cílenou krádež knihovny svatohavelského kláštera v podobě válečné kořisti Curyšskými v jejich vojně s klášterem (ty byly z valné části, ovšem velmi neochotně, vráceny až po letech, zatím co zbytek dokonce až v době relativně nedávné, tedy po staletích, a to dokonce jen jako „trvalé depositum"!). Konečně stačí zmínit plošné řádění Švédů také za třicetileté války v našich zemích.

Ale nemuselo jít nutně pouze o násilné akty. Ve středověku šlo dokonce spíš o akty mírové převážně dynastické povahy, když byly dodávány zejména právě iluminované kodexy do různě odlehlých, resp. čerstvě christianizovaných míst, i když málokdy můžeme dostatečně zřetelně sledovat konkrétní původní situaci. To se týká sice především rukopisů liturgické povahy, které tehdy putovaly se svými vyslanci (či spíše „vyslankyněmi") do různě odlehlých míst (neplést ovšem se stejně častými, ba ještě častějšími transfery v novověku).[1]

Se zájmem sáhneme po knize, jejíž titulek je velmi slibný, protože bylo možno podle názvu očekávat alespoň v úvodní stati pokus o jakýsi soustavný či aspoň soustavnější výklad. Ale už první pohled na obsah knihy nás do jisté míry vyvádí z případného očekávání v tomto směru. Jde totiž o sborník poměrně heterogenního rázu, což ovšem neznevažuje samotnou hodnotu jednotlivých příspěvků. Musíme se tak spokojit sborníkem studií o jednotlivých rukopisech, jejichž obrazová výzdoba je jednotlivým autorům východiskem k interpretaci funkce toho či onoho díla v době jeho vzniku. Tedy více či méně funkcí předpokládaných, ale ovšem i dosvědčených. Je nepochybné, že se tu jednalo zejména zpočátku o impulzy především (církevně) politického rázu. Postupem času přibývají i kodexy ryze světské (knihovna Karla V. Francouzského, knihovna Matyáše Korvína a mnoho dalších). A nelze zapomínat ani na možnou

1 Mnoho zajímavého materiálu snesl před časem Martin STEINMANN, *Handschriften im Mittelalter*, viz Studie o rukopisech 44, s. 490–494.

změnu funkce takových kodexů s akcentem na jejich někdy těžko rekonstruovatelnou středověkou peregrinaci s pokusy stanovit možnost jejich různě se měnící (často ovšem jen předpokládané) funkce.

Už zde je ale možno říci, že obecně jde v referované knize do značné míry o rukopisy biblické či liturgické (zejména evangeliáře), k nimž se postupně připojují díla historická či hagiografická, ale i beletristická a právnická. Sledování jejich geneze, kdy právě obrazová výzdoba svědčí o politických ambicích svých tvůrců či objednavatelů, patří k oblíbeným tématům. Svou roli tu ovšem v různé míře hrají i dnes většinou buď vůbec nesledovatelné, či jen domnívané impulzy, kterých je v tomto směru široká škála. Nakonec třeba zmínit propracovanou (pozdně)středověkou strukturu funkcí darů (a v tomto rámci rovněž iluminovaných rukopisů) v rámci vyšších společenských vrstev, jenž se stává takřka obecným jevem, který doprovázel nejrůznější kontakty.[2]

Původně do Neapole plánovaná konference se vzhledem k epidemické situaci konala v květnu 2021 pouze virtuálně. Účastníci (s výraznou převahou účastnice) ze sedmi zemí, převážně z Francie a Itálie, přispěli čtrnácti referáty. Krátký úvod obou editorek podává stručnou prezentaci jednotlivých statí. Brněnský autor Ivan Foletti, který věnuje pozornost východnímu křesťanství a představuje opomíjenou arménskou stavební památku pozdního starověku, zůstává do značné míry solitérem. Cécile Voyer přehlíží teologicko-politickou funkci knihy v prostředí Karlovců a její vyznění v počínajícím kultu Karla Velikého. Kateřina Kubínová shrnuje výsledky své velké knihy o karolinském evangeliáři Cim 2 pražské kapitulní knihovny z roku 2019. Anne-Orange Poilpré věnuje pozornost knihám metského biskupa Drogona pozdně karolinského údobí. Adam Cohen interpretuje vyobrazení bavorského vévody Jindřicha II. zvaného Zänker - (zcela nezvyklé anglické označení Wrangler je matoucí) v ikonografii řádových statut ženského řezenského opatství Niedermünster. Na to věcně navazuje Eliza Garrison.

Charlotte Denoël pak přechází k interpretaci obrazů v evangeliářích v severní Francii. Mathieu Beaud nás přenáší do Anglie první čtvrtiny 12. století interpretací rukopisu, resp. jeho obrazové historie o smrti sv. Edmunda. Anne D. Hedeman si vybrala z knihovny francouzského krále Karla V. k interpretaci dvojici vynikajících iluminovaných rukopisů Velkých francouzských kronik a Dějin Říma Tita Livia. Vinni Lucherini sleduje ohlas katalánsko-aragoských kronik Petra III. Jaume Aurell přináší sondu do soukromých knihoven v Barceloně 15. století a Teresa D'Urso spolu s Joanou Barreto interpretuje politický program iluminací Vergiliova díla pro Jana Aragonského, dnes v knihovně Escorialu. Patrizia Carmassi na základě svých zkušeností z Knihovny vévody Augusta ve Wolfenbüttelu se rozepisuje o významu vlastnických poznámek v rukopisech.

Na sám textový závěr čteme rozpravu Laury Cleaver a Olivie Baskerville které ukazují, že ani ve 20. století (a platí to stejně tak i pro století 21), nejsou ikonické rukopisy tématem pouze pro úzkou skupinku

2 Stačí upozornit na základní publikaci v tomto směru: Jan HIRSCHBIEGEL, *Étrennes. Untersuchungen zum höfischen Geschenkverkehr im spätmittelalterlichen Frankreich zur Zeit König Karls VI. (1380–1422)*, München 2003, zpr.: ČČH 102, 2004, s. 659n.

specialistů. Naopak oslovují až překvapivě širší veřejnost a stávají se tématem politiky. Autorky to ukazují na historii rukopisu Života sv. Cuthberta, který se objevil počátkem minulého století na aukci u společnosti Sotheby a byl posléze s velkým společenským ohlasem získán pro tehdejší Knihovnu Britského muzea (dnes Britská knihovna). Ostatně i my máme příklad z daleko mladších let, když se objevil zlomek iluminovaného latinského tzv. Dalimila. A jen povzdechnout lze při zmínce o prodeji tzv. Helmarshausenského evangeliáře pražskou kapitulo v 19 století.

Obligátní rejstříky osobní a místní, soupis citovaných rukopisů a stručná představení autorů knihu uzavírají. Zvlášť je třeba pochválit i množství kvalitních fotografií.

Ivan Hlaváček

Raný novověk

Rubén González CUERVA
Maria of Austria, Holy Roman Empress (1528-1603). Dynastic Networker
London – New York, Routledge 2022, 308 s., ISBN 978-0-367-64659-2, DOI 10.4324/9781003125693.

Když se podíváme na raně novověké dějiny habsburské monarchie, jen málokomu se vybaví nějaké výraznější informace k jednotlivým manželkám římsko-německých císařů, samozřejmě s výjimkou tak výrazné a politicky činné osobnosti, jako byla Marie Terezie. Poměrně dlouhou dobu tak tyto ženy stály zcela ve stínu svých mocensky aktivních manželů, což bylo dáno do značné míry poněkud omezujícím interpretačním přístupem, zaměřeným primárně na politické dějiny. Určitý průlom v této specifické tematice přinesla ve středoevropském horizontu až kolektivní monografie *Nur die Frau des Kaisers? Kaiserinnen in der Frühen Neuzeit*,[1] vydaná Ústavem pro rakouský dějezpyt v roce 2016, která sledovala ženy po boku římsko-německých císařů jako samostatné aktérky, aktivně využívající jiné formy kapitálu, tedy v jeho sociální, ekonomické či kulturní formě.

Tímto směrem se vydal ve své nejnovější monografii španělský specialista na dvory Habsburků a jejich diplomacii v raném novověku Rubén Gonzáles Cuerva. Zaměřil pozornost na Marii Španělskou (1528–1603), manželku císaře Maxmiliána II. a matku obecně dobře známého Rudolfa II. Strukturu knihy uspořádal autor důsledně chronologicky. Jak ovšem napovídá podtitul knihy, autorovi nešlo o prosté biografické vystižení této zajímavé ženy, kterou francouzský vyslanec ve Španělsku v roce 1600 neváhal označit jako „nejmocnější ženu světa." Můžeme tak postupně sledovat dětství a mládí španělské infantky, formu její výchovy, která směřovala k přípravě na roli v rámci sňatkové strategie Habsburků. Následně se před čtenářem odvíjí poutavý příběh aktivní ženy, která od poloviny 16. století sídlila s manželem ve Vídni a pak se synem v Praze, a všude si tam ve svém okruhu vybudovala hispánsky orientované mocenské a kulturní centrum s náboženským přesahem, propojené s pestrou vztahovou sítí dvořanů i katolických aristokratů z jednotlivých zemí podunajské monarchie, jejichž vazby vůči tomuto centru byly udržovány

1 Bettina BRAUN – Katrin KELLER – Matthias SCHNETTGER (Hg.), *Nur die Frau des Kaisers? Kaiserinnen in der Frühen Neuzeit*, Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 64, Wien 2016.

a upevňovány též vhodnou sňatkovou politikou s dvorními dámami císařovny.

Jejím hlavním „politickým" prostorem se stala cílevědomá snaha o udržení jednoty obou větví habsburského rodu a garanci katolické integrity její vlastní rodiny: primárně se tak dálo s důrazem na manžela, Maxmiliána II., který byl současníky považován za skrytého protestanta, dále pak jejích dětí, zejména syna Rudolfa, na něhož matka diskrétně dohlížela v prvních letech jeho samostatné vlády. Svůj nezpochybnitelný význam měla Marie Španělská tedy i pro české dějiny raného novověku: byla osobností, která stála u počátku koordinované katolické konfesionalizace a formování tzv. španělské, resp. katolické strany, mezi jejíž členy patřili rovněž reprezentanti domácích předních šlechtických rodů. Stála také u zrodu pražského náboženského bratrstva Božího Těla v roce 1580.

Poslední třetina knihy se soustřeďuje na období, kdy Marie Španělská opustila Prahu a vrátila se v roce 1581 do rodného Španělska. Jako místo svého dalšího působení si zvolila madridský klášter Descalzas Reales, který ji poskytl vhodné podmínky pro rozvíjení její osobní zbožnosti a současně umožňoval participaci na životě královského dvora. Zde plnila důležitou roli mediátorky zájmů rakouských Habsburků a svůj vliv uplatňovala až do smrti.

Obsahově nesmírně zajímavá, čtivá a dobře strukturovaná práce uceleně podává biografii pozoruhodné osobnosti ženského světa 16. století se specifickým významem pro středoevropské dějiny. Její přínos ovšem spočívá i v metodickém přístupu, který Marii Španělskou sleduje mikrohistorickým pohledem jako mocenského aktéra, který prosazuje své zájmy prostřednictvím osobních kontaktů, budováním vztahových sítí a udržováním klientelních vazeb. Přestože Gonzáles Cuerva tvrdí, že císařovna plně ztělesňovala dobově podmíněný model poslušné manželky a zbožné matky, přizpůsobila jej podle něj s cílem dosažení morální autority, potřebné pro řízení vlastní domácnosti a života svých dětí. Tak si vytvořila vlastní prostor pro strategické manévrování, které prostupovalo rovněž do politické sféry. V tomto světle ji autor ukázal jako konkrétní příklad, který nezapadá do tradiční interpretace raně novověké ženy jako pouhého neformálního činitele moci, stojícího v protikladu formální mužské politiky. Místo rozdělování mužské a ženské sféry moci se mu tak jeví důležitější diferenciacee mezi aktéry politické sféry a autoritami, tedy jedinci oprávněnými rozhodovat a vydávat příkazy.

Interpretačně i věcně zajímavá kniha se opírá o poctivou a mimořádně náročnou heuristickou práci ve více než 25 archivech a knihovnách v 9 evropských státech a tématu odpovídající hlubokou znalost relevantní odborné literatury. Drobnou výtkou je snad pouze nehistorické toponymum Bratislava (s. 87) jako místo korunovace Maxmiliána II. a jeho manželky, vhodnější by bylo jeho nahrazení dobově přesnějším označením Pressburg. Z grafického hlediska je trochu škoda, že některé obrázky jsou příliš malé, takže jejich prezentační funkce je značně omezená, což však není ani tak chybou autora.

Tomáš Černušák

Rubén González CUERVA
Maria of Austria, Holy Roman Empress (1528–1603). Dynastic Networker.
London and New York, Routledge, 2022, 308 s., ISBN 978-0-367-64660-8.

For a long time, scholarship has acknowledged the crucial role of elite women in many sectors of medieval and early modern society. Standing on the top echelons of the social hierarchy, these female personages did not stay in the shadows of their male relatives but wielded a considerable amount of influence, sometimes respecting the rules of their socio-cultural ambience, sometimes transgressing them. This applies also to the queens-consorts of Bohemia, who are a popular topic for hundreds non-academic books and novels, however, there is still much to be done in terms of scholarly analysis of their agency, and patronage, or memory-creation, thus reflecting the recent trends in queenship and royal studies. Aside from more recent monographs studying Elizabeth of Bohemia[1] and Sophia of Bavaria[2], Barbara of Celje,[3] Elizabeth Richeza,[4] or Mary of Hungary,[5] there are only older works or partial studies,[6] which offered valuable pieces of information for the reconstruction of the queens' lives but, naturally, did not provide a structural analysis of queen's sphere of power, given the fact that at the time of their publication queenship studies simply did not exist.

González Cuerva's book on Empress Maria is thus also a crucial contribution to the greatly understudied area of the Czech medieval and early modern period, but of course, it extends well beyond Bohemia or even Central Europe. Maria of Austria was the daughter of Emperor Charles V and sister of King Philip II of Spain. In 1548, she married her cousin Maximilian, at that time only a titular king of Bohemia, but later on, the king of Hungary and Holy Roman Emperor. The position of her husband made Maria the highest-ranking woman of Latin—at that time falling apart—Christendom, while her most inner family ties made her one of the closest people to Philip II, arguably the richest and most powerful ruler of his time. This all predisposed Maria to a unique role of—borrowing the anthropological terminology—an in-between figure. Indeed, this is the perspective, which uses

1 Božena KOPIČKOVÁ, *Eliška Přemyslovna: královna česká 1292–1330,* Praha 2003; Klára BENEŠOVSKÁ (ed.), *Královský sňatek. Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský 1310,* Praha 2010.

2 Božena KOPIČKOVÁ, *Česká královna Žofie: ve znamení kalicha a kříže,* Praha 2018.

3 Daniela DVOŘÁKOVÁ, *Čierna kráľovná Barbora Celjská (1392–1451). Životný príbeh uhorskej, rímsko-nemeckej a českej kráľovnej,* Budmerice 2013. There are al translations of the book in German, Slovenian, and English.

4 Małgorzata Duczmal, *Ryksa Piastówna. Królowa Czech i Polski,* Poznań 2010.

5 Orsolya Réthelyi (ed.), *Mary of Hungary: The queen and her court 1521–1531,* Budapest 2005; Jacqueline Kerkhoff, *Maria van Hongarije en haar hof (1505–1558). Tot plichsbetrachting uitverkoren,* Hilversum 2008; Noelia GARCIA PÉREZ (ed.), *Mary of Hungary, Renaissance patron and collector. Gender, art, and culture,* Turnhout, 2020.

6 E.g. František KAVKA, *Čtyři ženy Karla IV. Královské sňatky,* Praha, 2002; Josef MACEK, *Tři ženy krále Vladislava,* Praha 1991; Věnceslava LUŽICKÁ, *Johana z Rožmitálu, manželka Jiřího z Poděbrad. Nástin života české ženy,* Praha 1872.

González Cuerva as a leitmotiv of his work: he presents the empress as a mediator between the two branches of the Habsburg dynasty, as a networker of her two homes, Spain and Central Europe.

Naturally, Maria's life and role in politics have been studied, most notably by Joseph Patrouch who focused on the period of the 1550s and 1560s in connection to the raising and marriage plans of Maria's daughter Elizabeth, the future queen of France.[7] As a powerful yet mostly background figure Maria features in Pavel Marek's *Pernštejnské ženy*.[8] *Maria of Austria* is thus the first comprehensive biography of the empress. Aside from secondary literature, the author uses a great palette of printed and unpublished documentation from not only Spanish and Austrian (although surprisingly, not the Finanz- und Hofkammerarchiv, which is a pity), but also Italian, Swiss, Belgian, or Czech (The Ditrichštejn family archive in MZA Brno) archives. This trans-European bulk of used archival records attests to the extensive work, which lies behind the book. Studying the Habsburgs in this period offers a fascinating glimpse of the continent, yet it also poses many linguistic and financial challenges, as every Habsburg scholar can surely confirm. From this point of view, González Cuerva's book is an excellent example of breaching the narrow national boundaries of scholarship and analysing the premodern royal figures as they really were—transnational and pan-European. At the same time, the far-reaching documentation does not affect the scope of the book, which is relatively succinct and does not go into minutiae, although sometimes a deeper look would be much desired. On the other hand, at least Czech readers wanting to learn more details can consult Pavel Marek's above-quoted work, which provides a great follow-up to Maria's aristocratic networks.

The book is divided into nine chapters that follow a chronological order of Maria's life. The first two chapters look into the childhood years of the infanta: she is presented in an unfamiliar view: as a passionate performer of Spanish and Moorish dance or theatrical plays. The same level of enthusiasm Maria did not show for her education as her tutors barely managed to teach her some basics of Latin and improve her handwriting. After the death of her mother, Empress Isabel of Portugal, Maria and her sisters were raised in a quasi-monastic setting that was supposed to isolate them not only from their Portuguese relatives but also from their brother Philip, as it was feared that the prince would make a dalliance with a lady from their court. The early years were also marked by frequent visits and pilgrimages to convents and monasteries and the first contacts with Jesuits. Whereas Charles V was suspicious of the Society, Maria became one of its first protectors and kept supporting it throughout her entire life.

Chapter Three delves into the first pivotal change of Maria's life, which is her nuptials with her cousin, Archduke Maximilian. The wedding was a starting point of a three-year-long period, during which the young spouses were supposed to act as regents of the Hispanic monarchy while the

7 Joseph PATROUCH, *Queen's apprentice: Archduchess Elizabeth, Empress Maria, the Habsburgs, and the Holy Roman Empire, 1554–1569,* Leiden, 2010.

8 Pavel MAREK, *Pernštejnské ženy: Marie Manrique de Lara a její dcery ve službách habsburské dynastie,* Praha, 2018

heir of the throne, Philip, was travelling around the Habsburg domains in Europe. Maximilian's sojourn in the Iberian Peninsula was also meant to Hispanize him and eradicate his Protestant sympathies. These attempts ultimately failed as the archduke soon developed a strong aversion against everything Spanish, which was coupled with his frustration at his very restricted powers as regent.

On the other hand, after initial reservations, Maximilian and Maria formed a very harmonious couple: not only did Maria act as a cultural and political translator to her husband, familiarizing him with the Spanish ways, but both of them created a united front against Charles V, from whom they tried to get more authority in the actual government. Ultimately, their attempts proved unsuccessful and their influence covered mostly patronage in the domestic sphere. This mode extended also to the years 1550–1 when, with Maximilian travelling to the imperial diet, Maria ruled as a sole governess. González Cuerva shakes the image of a passive woman, left to the discretion of others, and instead, paints a picture of a vibrant and agile queen who tries to intervene in political and economic issues, finding small holes in the barriers that were meant to curb her power.

Chapters Four to Six focus on Maria's life in Central Europe, from being a titular queen of Bohemia to the Holy Roman Empress. On the one hand, given her linguistic limitations (she spoke only Spanish and partially Italian), one would assume that the queen and empress's role was marginal, when in fact, the very opposite was true. The chapters skilfully show how Maria strove to maintain her Spanish household, pushed against Maximilian's more lenient religious positions, or engaged in the education of her children or diplomacy. This role continued to be exercised even after Maria's return to Spain, which is a topic for the last three sections of the book.

Against the traditional view that sees Maria as an agent of Philip II at the imperial court or a very rigid catholic, González Cuerva produces a more nuanced view. On the one hand, Maria did not prefer the people according to their ethnicity but rather according to the clientele and her public position in relation to Spain was more linked to her sister Juana than to Philip II. Furthermore, she could rely on good graces with the papal court as well as a formidable matrimonial network of her client courtiers and ladies, which extended across Europe.

On the other hand, Maria's religious attitude is presented as firm but at the same time subjected to reconfiguration in handling non-Catholic princes, subjects, or even her husband who fashioned a more 'aulic' style of Catholicism. Despite the seemingly opposite religious views, the queen and later empress was able to create civil relationships with Protestant princesses and more importantly, a harmonious marriage with Maximilian II. This is perhaps one of the most interesting questions connected with Maria—she, as a pious wife, bound to obey her husband in every aspect of life, needed to face the dilemma: how to obey a man whose religious ideas are not orthodox? Opting neither for open confrontation nor submission, Maria was capable to walk the fine line, respecting her husband while still pushing for her own plans. Naturally, her authority was not direct (Maria even rejected it when given the opportunity to be a vicereine in Portugal) but operated via clients, ambassadors or advisors.

Another great benefit of the book, although not so much pronounced, is pushing the definition of dynasty. Recent scholarship has questioned this term, which is more tied to the modern concepts of royal houses than the actual reflection of medieval or early-modern kin relations.[9] The sixteenth-century Habsburgs are presented as one dynasty and clearly, Maria and her followers saw it that way and worked hard against the circle that wanted separate Spanish or imperial lines. In that sense, Maria could truly be denoted as a dynastic networker, as a binding force standing against the centrifugal attempts. On the other hand, she cannot be designated as a subservient tool of Philip II, with whom she many times differed and rather, she defended her own 'family'—that is, the Central-European branch of the Habsburg dynasty, as we now know it. This multi-dynasticism, or rather a multi-dynastic identity deserves a much greater study, perhaps putting side by side with other royal women.

On the whole, *Maria of Austria* offers a fascinating glimpse of the 16th century via the prism of the royal woman who, like her time, escapes simple definitions. It does not only expand our understanding of the empress's life and mode of agency, but also sheds light on the early modern politics, dynastic and religious relations, or system of patronage.

Patrik Paštrnák

9 See, for example, Natalia NOWAKOWSKA, *What's in a word? The etymology and historiography of dynasty – Renaissance Europe and beyond,* Global Intellectual History, 2020, s. 1–20.

Svatava RAKOVÁ
Cena za nezdar. Zápisky Pierra LeMoyne d'Iberville (1698–1702)
Praha, Historický ústav 2021, 196 s.,
ISBN 978-80-7286-380-8.

Předmětem edice Svatavy Rakové jsou cestovní deníky kanadského objevitele Pierra LeMoyne d'Iberville z doby, kdy zakládal novou francouzskou kolonii Louisianu. Editorka opatřila edici dlouhým úvodem, v němž předkládá historii francouzské kolonizace Severní Ameriky, historii pokusů o administraci Louisiany (1698–1763) a nakonec biografii cestovatele Pierra LeMoyne d'Iberville. Autorčin výklad kolonizace se soutřeďuje hlavně na ekonomické motivy. Ve výkladu zdůrazňuje chronologickou paralelu jednotlivých úseků francouzské a anglické expanze a naznačuje, že důvodem k francouzské porážce byla centralizovaná administrativa absolutistické velmoci.

Francouzi pronikali ze začátku ze severu od Kanady přes Illinois, od roku 1678 však René Robert Cavalier de La Salle získal od krále povolení postoupit podél Mississipi na jih. Výpravy LeMoynea d'Iberville souvisely s plánem založit na jihu druhou velkou kolonii a poté propojit sever s jihem. Jak však editorka upozorňuje, Mississipi tehdy nebyla pro evropské lodi splavná, což zdárnost plánu ohrožovalo. Cesta k provedení projektu se otevřela po rijswickém míru z roku 1697. I zde autorka naznačuje, že zdaru uškodila centralizovanost francouzské monarchie. Ludvík XIV. totiž trval na původním Colbertově plánu založit plnohodnotnou pozemní kolonii, zatímco d'Iberville chtěl zakládat jen opěrné stanice.

D'Iberville podnikl první cestu v roce 1698, druhou v letech 1699–1700 a třetí

v roce 1702. Autorka hodnotí d'Ibervillea jako „konquistadora, nikoli kolonizátora" (s. 82). Oceňuje však pokusy zběhlých černochů zakládat vlastní osady ve vnitrozemí. Takové osady ostatně zakládali již od 16. století zběhlí černoši na okraji bažinaté Floridy. Pozdější epizodické znovupřipojení k Francii za Napoleona Bonaparta editorka nezmiňuje.

Editorka vícekrát zdůrazňuje, že Louisiana se kvůli své francouzsko-španělské minulosti odlišuje od anglicko-protestantských kolonií na východě, a proto je v americkém dějepisectví ignorována (s. 86–87). Myslím, že v právních dějinách byla právní kultura Louisiany, jež měla jako jediný stát unie systematický zákoník, oceňována jako pozitivní výjimka. Dnešní snaha o hledání rasově pestřejších kořenů USA však vede americké historiky spíše k oceňování hispánských oblastí, a ne frankofonní Louisiany. V této souvislosti zmiňme, že Code noir z roku 1685 nebyl prvním rasovým zákoníkem v Severní Americe (s. 20). Pro anglické kolonie vznikl už dřív zákoník pro otroky na Barbadosu, a ten pak sloužil za vzor pro anglické kolonie na východním pobřeží Severní Ameriky. K textům sděluje editorka, že jen první dva mají charakter deníku, zatímco poslední jsou spíše relace. Smysl zápisků vidí v d'Ibervillově snaze vylíčit své cesty jako úspěch.

Na údaje o zdrojovém textu edice je editorka značně skoupá. Jen velmi pečlivý čtenář najde stručnou zmínku na s. 83 v pozn. 119 dole. Zde se dozvíme, že d'Ibervillovy zápisky vyšly v kompilaci relací o objevitelských cestách k Mississipi, kterou vydal Pierre Margry v letech 1879–1888. D'Ibervillovy zápisky mají být ve sv. IV, s. 129–201. Na s. 84 však editorka uvádí i signatury archivních originálů jeho zápisků z Archives nationales, a v Bibiothèque nationale de France. Není zde však uvedeno, zda edice vychází z těchto archiválií. Zřejmě však ne, protože zde nejsou žádná čísla folií, ani jiné známky práce s originálem. Existuje i anglická edice *D'Iberville's Gulf Journals* roku 1981, kde jsou shromážděny stejné tři relace, které uvádí Svatava Raková. Ovšem v anglickém překladu.

Rozluštění najdeme teprve na první straně vlastní edice Svatavy Rakové, s. 97 v pozn. 1: Vycházela skutečně z edice *d'Iberville's Gulf Journals*. I to lze však vyčíst jen nepřímo. Na konci edice v bibliografii (s. 185) je sice sekce Prameny, kde však zdrojová edice *D'Iberville's Gulf Journals* chybí. Není zde ani žádná jiná relace či edice, jejímž autorem by byl Pierre LeMoyne d'Iberville. Relace d'Ibervillea byly předtím vydány vícekrát, některá vydání jsou dnes k dispozici na internetu. Bohužel úvod neobsahuje uspokojivou historii předchozích edic zápisků. Příklady uvedené v úvodu na s. 84–85 jsou spíš namátkové, nezahrnují francouzské edice deníku první výpravy, které lze dnes najít i na internetu. Vlastní edice tří zpráv (s. 97–183) je pak překladem z anglického překladu. Přináší nicméně zajímavá vyprávění o setkáních s indiánskými kmeny, která zatím v české amerikanistické literatuře chyběla. Edice je přínosným doplněním dosavadní domácí historiografie k „neanglosaské Americe", jež se zatím soustředila spíše na španělsky mluvící oblasti.

Ivo Cerman

19. a 20. století

Stanislava MUSILOVÁ
Žena za katrem. V síti trestněprávních a kriminalizačních mechanismů druhé poloviny dlouhého 19. století
Ústí nad Labem – Praha, Univerzita J. E. Purkyně – Scriptorium 2019, 204 s., ISBN 978-80-7561-175-8 (UJEP) – ISBN 978-80-88013-80-8 (Script.).

Kniha Stanislavy Musilové je výsledkem jejího dlouholetého výzkumu, jenž byl završen disertační prací sepsanou již v roce 2014. Zaměřuje se na kontextualizaci pojmů žena a kriminalita, přičemž autorku zajímalo i fungování společenských kontrolních mechanismů na jedné straně a obranných strategií pachatelek na straně druhé. Stanislava Musilová si zároveň klade otázku, zda lze kriminalitu žen sledovat v kontextu emancipačního procesu, jenž se ve sledovaném období v české společnosti rozvíjel.

Text knihy je v souladu s tímto záměrem rozdělen do pěti kapitol, přičemž první z nich je věnována představení kriminality žen coby badatelského problému. Na této kapitole se odráží doba vzniku původní disertační práce, neboť text nereflektuje publikace, které byly vydány později. Na druhou stranu, výzkum výše uvedené problematiky není v české historiografii, z níž autorka především vychází, příliš rozšířeným tématem, takže tato skutečnost kvalitu zpracování úvodní kapitoly výrazně neovlivnila. Rušivěji působí, že se v ní Musilová nesoustředila primárně na své badatelské téma, ale snažila se ho zasadit do kontextu celkového výzkumu 19. století, navíc se značným časovým záběrem. Je zřejmé, že podat na třech stranách fundovaný rozbor literatury, která v uplynulém století(!) ovlivnila směry bádání, je nejen nemožné, ale i neúčelné.

Za větší problém úvodní kapitoly však považuji fakt, že v ní vůbec není představen vlastní autorčin výzkum. Stanislava Musilová tak v úvodu zcela rezignovala nejen na vymezení výzkumných otázek, ale i na kritické představení pramenů, z nichž vycházela (o nich se čtenář poprvé dozví až ve druhé čtvrtině knihy), či geografického prostředí, k němuž se prameny vázaly.

Druhá kapitola je věnována exkurzu do prostředí, v němž zločinci pykali za svůj trest. Jde o velmi užitečný vhled do fungování věznic, které zatím u nás zůstávají prakticky stranou badatelského zájmu. Za velmi zajímavou považuji část, v níž autorka pojímá vězení coby „genderovanou instituci". Musilová zde ukazuje, že „uvězněná žena byla chápána jako ne-žena, bytost bez příslušného genderu, který jí pobytem ve vězení musí být ‚navrácen', čímž se jednoduše zamezí dalšímu páchání trestné činnosti" (s. 47).

Ve třetí kapitole Musilová čtenářům předkládá kvantitativní zhodnocení svého výzkumu, pro nějž využila především fond Trestnice pro ženy Řepy uložený ve Státním oblastním archivu v Praze. V jeho rámci se pak rozhodla pracovat se sondou omezenou na ženy odsouzené kutnohorským krajským soudem od poloviny šedesátých let 19. století do poloviny devadesátých let 19. století. Dle údajů uvedených na s. 53 podrobně prošla 181 spisů vážících se ke 146 odsouzeným ženám. Pro samotnou statistickou analýzu by takový počet mohl být považován za nízký, nicméně pro Musilovou nebyly jednotlivé případy pouhými čísly. Na základě časově náročného studia archivních pramenů se snažila zrekonstruovat

pozadí jednotlivých případů, které následně podrobně analyzovala v páté kapitole. Účelem třetí kapitoly je uvést čtenáře do tématu a statisticky charakterizovat vzorek vybraných případů. Autorka zde představuje soubor zkoumaných odsouzených žen dle jejich rodinného stavu, věku či struktury jejich trestné činnosti. Takové zhodnocení je bezpochyby důležité, nicméně je třeba uvést, že jeho zpracování není příliš zdařilé.

Předně zde postrádám metodologickou pasáž, v níž by byl podrobněji vysvětlen autorčin postup při výběru pramenů. Výše uvedené konstatování o analyzovaných ženách, odsouzených Krajským soudem v Kutné Hoře, sice na první pohled vypadá jednoznačně, při čtení se však vkrádají pochybnosti, jaká data jsou v jednotlivých analýzách vlastně prezentována. Bohužel názvy tabulek a grafů často nechávají čtenáře tápat v nejistotě ohledně toho, co je obsahem analýz (graf č. 9, 11, grafy v přílohách 1–6). Musilová totiž nepracuje primárně s prameny vzniklými z produkce kutnohorského krajského soudu, nýbrž se spisy vážícími se k ženám, které výkon trestu podstoupily v ženské trestnici v Řepích. Takovéto zjednodušení může být pochopitelné a i důvodné, nicméně při tomto postupu není možné výsledky uskutečněných analýz vztahovat k celkové působnosti Krajského soudu v Kutné Hoře. Lze totiž předpokládat, že existovaly ženy, které tento soud odsoudil, ale ony nebyly uvězněny v trestnici v Řepích.

Musilová do svých analýz zároveň zahrnuje i statistiky, týkající se všech žen uvězněných v Řepích (s. 66), což v textu působí zmatečně, neboť tyto analýzy nejsou jasně odděleny od analýz zaměřených na ženy sice uvězněné v Řepích, ale odsouzené jen Krajským soudem v Kutné Hoře. Za problematické považuji i to, že autorka vždy nepoužívá stejně početný soubor. I když deklaruje, že se zabývala celkem 146 ženami, v tabulce č. 1 pracuje se vzorkem 139 žen, v tabulce č. 2 se 123 ženami (i když v této tabulce je v nadpisu uvedeno, že má zahrnovat období 1869–1896, prezentovaná jsou data až od roku 1876), v tabulce č. 3 pak se 191 ženami. Zároveň není zřejmé, zda je analyzovaný soubor kompaktní z hlediska typu trestné činnosti. I když text vzbuzuje dojem, že se Stanislava Musilová zaměřila pouze na zločiny, v grafu č. 14 jsou najednou prezentovány přestupky. Autorka se bohužel nevyhýbá ani některým terminologickým omylům – zaměňuje procentní body za procenta či podíly za míry.

To, že Musilová neuvádí pouze údaje pro ženy odsouzené kutnohorským krajským soudem, ale pro komparaci údajů využívá i data pro celé české země či dokonce Předlitavsko, by bylo pochopitelné. Takové srovnání by určitě bylo přínosné, nicméně za závažný nedostatek v tomto případě považuji fakt, že u většiny takových tabulek a grafů chybí uvedení zdroje. Data týkající se zločinného chování žen prezentovaná v tabulkách č. 5, 6 a 7 navíc působí nevěrohodně. Musilová totiž např. v tabulce č. 6 tvrdí, že v rámci celých českých zemí bylo v roce 1865 spácháno ženami pouhých 106 zločinů. To ovšem neodpovídá údajům publikovaným v posledním svazku *Tafeln zur Statistik der österreischischen Monarchie*, který vyšel ve Vídni v roce 1871. Ten na s. 20 ve druhém sešitě uvádí, že v tomto roce bylo v českých zemích za zločiny odsouzeno 1295 žen, což je v souladu s faktem, že se u nás podíl ženské trestné činnosti u zločinů v této době pohyboval kolem 18–20 % (celkově bylo v českých zemích spácháno 6680 zločinů). Z tohoto úhlu po-

hledu je pak pochybná celá neozdrojovaná tabulka č. 5.

Čtvrtá kapitola nese název Emancipace versus kriminalizace. Pomyslně otevírá druhou část knihy, v níž se od čísel přechází ke konceptům, což je, zdá se, autorce bližší. Bohužel i zde není úplně šťastně koncipovaná první kapitola: opět je věnována příliš obecnému tématu (nástinu vývoje českého ženského hnutí), které v tomto rozsahu musí sklouzávat k povrchnosti. V další části této kapitoly se Musilová pokouší zjistit, „jakým způsobem lze zkoumat míru emancipace sledovaných žen", a tím i definovat, „jaké jsou vlastně původní znaky emancipace" (s. 104). Klade si otázku, zda je možné na kriminální chování žen nahlížen jako na určitý projev emancipace v situaci, kdy za emancipaci budeme považovat snahu „vymanit se z předem připravené škatulky dokonalé hospodyně, manželky, matky" (s. 104). V rámci souboru žen odsouzených kutnohorským krajským soudem proto Musilová sleduje míru jejich materiální nezávislosti, samostatného rozhodování a iniciativy v trestné činnosti. Dospívá k závěru, že „míra emancipace trestaných žen je přinejmenším diskutabilní" (s. 115–116), neboť tyto ženy pocházely ze sociálních vrstev, do nichž emancipace ještě nepronikla.

Nejrozsáhlejší částí knihy je závěrečná pátá kapitola, nazvaná Zločin v síti vztahů. Podle mého názoru jde o nejzdařilejší část, která obohacuje naše dosavadní poznání okolností ženského kriminálního jednání a zároveň může přinést i impulsy k dalšímu výzkumu v této oblasti. Autorka zde velmi dobře využívá charakteru pramenného materiálu, kterým byly osobní spisy trestankyň. Ty přináší řadu informací jak o samotných odsouzených ženách, tak i o motivacích a okolnostech jejich trestných činů a o jejich obranné strategii. Na závěr kapitoly je zařazen i exkurz, věnující se tzv. Lučické bandě působící na území čáslavského kraje v osmdesátých letech 19. století, jejíž součástí byly i ženy. Při hodnocení obranných strategií si Musilová všímá i forem komunikace, přičemž ukazuje na určitou stereotypizaci obrany, z níž vyplývá, že ji ženy používaly za účelem dosažení kolektivního porozumění. Autorka věnuje pozornost i dalším způsobům symbolické komunikace ve smyslu veřejné kontroly sociálního prostoru.

Celkově lze shrnout, že knize bohužel uškodila snaha vytěžit ze zkoumaného materiálu co možná nejvíce, a to i za cenu uplatnění rozdílných metodologických přístupů, z nichž ne všechny jsou autorce zcela vlastní. Na druhou stranu je zřejmé, že Stanislava Musilová se velmi dobře orientuje ve výzkumu genderové problematiky a že má dar interpretovat zkoumané skutečnosti v širším kontextu. Konceptualizace sociálních vazeb a sítí vztahů je bezpochyby nosným tématem i do budoucna, o čemž nás, doufejme, bude mít autorka ještě příležitost přesvědčit.

Alice Velková

Herbert MATIS – Arnold SUPPAN
Sapere aude. Die Österreichische Akademie der Wissenschaften seit 1918. Berichte, Fakten, Analysen – ein Kompendium
Wien, Verlag der Akademie der Wissenschaften 2022, 449 s.,
ISBN 978-3-7001-8848-3.

Volným doplňkem kompendia *Die österreichische Akademie der Wissenschaften 1847–2022. Eine neue Akademiegeschichte*

I–III recenzovaného v tomto čísle časopisu je spis H. Matise a A. Suppana. Kupodivu jsem nenašel v úvodu ani jinde nějakou uvedenou vazbu na paralelně vydané třísvazkové opus magnum. Stručně lze tuto příručku přiblížit nejspíš tak, že budu parafrázovat názvy jednotlivých kapitol. Ta první sleduje těžké dvacetiletí doby I. rakouské republiky, ta druhá dobu nacismu s integrací do zglajchšaltované vědy německé. Třetí je věnována stručně prvnímu dvacetiletí druhé republiky. Další pak období, nazvané *Die „zweite Gründerzeit,* čímž jsou míněny návazné dvě dekády, kde je základem výčet a stručná charakteristika všech akademických pracovišť. Tedy nejen všech stávajících ústavů, ale také všech – často velmi specializovaných a jindy vlivných, protože výkonných komisí, jejichž počet jde do řady desítek, a to z nejrůznějších vědeckých oblastí. A posléze *Dritte Gründerzeit,* počínající rokem 1996 a reagující na nové impulzy na přelomu tisíciletí, po níž ale následovala akademická finanční krize spojená s další restrukturalizací, při níž vzniklo nejen několik dalších duchovědných institutů a kdy byl k akademii organizačně přičleněn i tradiční, už Theodorem Sicklem koncem 19. století v Římě založený Rakouský historický ústav. Všechny tyto informace jsou doprovozeny rozsáhlými bibliografickými seznamy, takže jde i v době internetu o pohodlnou a přehlednou pomůcku.

Ivan Hlaváček

Volker KOOP
Hans-Heinrich Lammers. Der Chef von Hitlers Reichskanzlei
Bonn, Verlag J.H.W. Dietz Nachf. 2017, 300 s., ISBN 978-3-8012-0519-5.

Pilíře moci nacistického režimu tvořily desítky nohsledů Adolfa Hitlera. Jen úzká skupina z nich ho byla schopna ovlivňovat v jeho názorech a směřování politiky Třetí říše. Hans Heinrich Lammers, pozdější šéf Hitlerovy kanceláře, patřil mezi pět nejvlivnějších osob. Na rozdíl od Josepha Goebbelse, Heinricha Himmlera nebo Hermanna Göringa byl Lammers ve stínu ostatních reprezentantů NSDAP.

Ačkoliv byl původně sympatizantem Deutschnationaler Volkspartei, od svého vzestupu na ministerstvu vnitra na počátku třicátých let stále více inklinoval k Hitlerově NSDAP. Jeho postupný vzestup v mocenské hierarchii demonstruje Volker Koop na postupném získávání titulatury. Byl ministrem bez ministerstva, aby se mohl účastnit zasedání říšského kabinetu. Jeho moc byla o to větší, že ovládal program jednání vlády, která se beztak řídila rozhodnutími Hitlera. De facto se říšská vláda nescházela a rozhodovacím článkem byl po dlouhou dobu právě Lammers. Teprve nástup Hitlerova osobního sekretáře a šéfa stranické kanceláře NSDAP Martina Bormanna začal Lammerse ohrožovat. Vynechat nemůžeme ještě třetího, byť ne tak nebezpečného rivala, Phillipa Bouhlera, který byl šéf Hitlerovy osobní kanceláře.

Autor zaměřil svoji pozornost na fungování říšského kabinetu, ve kterém měl Lammers sice své místo, ale „velkými" úkoly říšské vlády se nezabýval. Rozhodoval o technicko-byrokratických otázkách, fungování úřadu a dodržování směrnic. Jenže

všechny tyto úkony se týkaly legalizace zločinů, ať už to byly vraždy v době tzv. Röhmova puče, euthanasie nebo holocaustu. Mocenskou rivalitu prezentoval souboj s Albertem Speerem, který si na Lammerse opakovaně stěžoval.

Lammers nebyl mužem, kterého by bylo možné označit za přesvědčeného nacistu. Jeho cesta do struktur NSDAP přišla až s nástupem Hitlera k moci a jeho pozdní vstup do NSDAP dokresluje členské číslo vysoko přes jeden milion v roce 1937. Lammers si sám ruce nešpinil, ale svojí právní a politickou obratností umožňoval ostatním pachatelům klidné svědomí. Koop cituje řadu zákonných úprav, které musel zkušený právník Lammers vyhodnotit jako hrubé porušení mezinárodního práva, směřující ke zločinům proti lidskosti. To by je ale začasté sám nemohl vytvářet, nebo podstatným způsobem upravovat.

Kniha Volkera Koopa odkrývá další temnou postavu režimu s miliony mrtvých. Provinění tohoto muže jsou pak v hlubokém kontrastu s mírným trestem, který nad ním vynesl Mezinárodní vojenský tribunál v Norimberku. Lammers byl propuštěn z vězení v roce 1951, po pouhých dvou letech vazby. Jeho životní příběh se symbolicky uzavřel přirozenou smrtí v roce 1962 na počátku soudních procesů se zločinci z Osvětimi a ostatních vyhlazovacích táborů, které pomáhal stvořit.

Vojtěch Kyncl

SVĚTOVÝ KONGRES HISTORIKŮ

XXIII. mezinárodní kongres historických věd v Poznani

JAROSLAV PÁNEK A KOLEKTIV[1]

JAROSLAV PÁNEK et alii: 23rd International Congress of Historical Sciences in Poznań
The 23rd International Congress of Historical Sciences in Poznań was held under completely extraordinary conditions. Due to the Covid-19 pandemic, the Congress had to be postponed twice (2020/2021/2022) and, in addition, it was held at a time of financial, energy and war crises due to the Russian aggression against Ukraine. These facts led to a significant reduction in the number of Congress participants and to the cancellation of some panels. The transition to a (post-pandemic) hybrid form of communication also caused difficulties. Nevertheless, the Polish National Committee of Historians managed to organise the Congress at a decent level of scientific and representational quality. Nine of the Czech participants comment on the Congress from different perspectives in their extensive report. They evaluate it in terms of scientific and diplomatic preparation, structure, organisational level, publications issued, representation of individual countries

1 **Spoluautoři: Roman Baron** (Historický ústav AV ČR, Praha), **Antonie Doležalová** (Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy, Praha), **Marek Ďurčanský** (Ústav dějin a Archiv Univerzity Karlovy, Praha), **Milan Hlavačka** (Historický ústav AV ČR, Praha), **Milena Lenderová** (Fakulta filozofická Univerzity Pardubice, Pardubice), **Jaroslav Pánek** (Historický ústav AV ČR, Praha), **Jan Rychlík** (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha), **Radmila Švaříčková Slabáková** (Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc) a **Petr Vorel** (Fakulta filozofická Univerzity Pardubice, Pardubice).

and choice of Congress topics, etc. They compare the Poznań Congress with other world congresses held in 2022 (business history, Madrid; economic history, Paris) and reflect on the sustainability of the current form of international congresses in changing international and communication conditions. Considerable attention is also paid to the participation of Czech historians as co-organizers of one of the major themes, two round tables and one joint session.
Keywords: International Congresses of Historical Sciences – Polish National Committee of Historians – Czech historiography – Diplomacy of science – Hybrid communication – Covid-19 pandemic

Kongres v multikrizové době

Úspěšná kandidatura polské Poznaně, intenzivně podporovaná také Českým národním komitétem historiků, v soupeření s řeckými Athénami a finským Tampere, byla definitivně potvrzena na závěr XXII. mezinárodního kongresu historických věd v čínském Jinanu 29. srpna 2015. Tehdy se všeobecně předpokládalo, že nebude ničím narušena dlouhodobě zavedená pětiletá frekvence a že se poznaňský kongres uskuteční v létě 2020. Poslední rok příprav ovšem narušil výbuch pandemie Covid-19, který vedl k odsunutí kongresu na léto 2021. Avšak pandemická situace trvala i poté, proto po mnohostranných konzultacích došlo k dalšímu odsunu na srpen 2022. V diskusích mezi národními komitéty a organizátory panelů se sice objevovaly úvahy o možnosti výlučně dálkového spojení, nakonec však převládla vůle konat kongres prezenčně s tím, že kdo nepřijede do Poznaně, získá možnost kontaktu online.

Hybridní forma jednání se stala v dané situaci nezbytností, ale přinesla i velké množství problémů. Napojení vzdálených autorů bylo v řadě případů technicky nedokonalé (slabě slyšitelné nebo zcela nesrozumitelné, takže muselo být nahrazeno čtením dodaného textu některým z přítomných účastníků panelu), často se spojení vůbec nepodařilo navázat. Základní nedostatek spočíval v tom, že hybridní forma komunikace podstatně omezila diskusi, která se pak v lepším případě omezila na rozpravu mezi přítomnými historiky a na připomínky či dotazy kladené vzdáleným referentům a na jejich stručné odpovědi.

Dvojí roční odklad kongres dalekosáhle poškodil. Většina původně přihlášených účastníků postupně ztratila naději, že se vůbec bude konat, a do Poznaně nepřijela. Totéž se týkalo mnoha referentů, kteří po prvním a zvláště po druhém

odkladu z různých důvodů rezignovali na svá vystoupení a nerealizovali je ani v dálkovém připojení. Následkem toho se počet přímých účastníků snížil zhruba na pětinu (v Jinanu se uvádělo asi 2600 historiků, v Poznani byl neoficiální odhad 400–600) a ve značné části panelů řada ohlášených referátů odpadla.[2]

Nešlo však jen o důsledky pandemie a posléze i o stísněné finanční možnosti, ale také o změněnou geopolitickou situaci, která vznikla v důsledku ruské agrese proti Ukrajině. Rovněž do prostředí historiků, u nichž by bylo možné předpokládat vyšší rezistenční schopnost vůči virtuálně šířeným hrozbám, pronikly důsledky latentních projevů politické propagandy a poté i strachu o vlastní bezpečí (v posledním srpnovém týdnu se v poznaňských kuloárech dokonce šeptalo, že 1. září 2022 by mohla vypuknout nová světová válka, což jen odpovídalo zjitřené nervozitě některých badatelů). Nejvýraznějším projevem se však stalo již o něco dříve prohlášení Španělského národního komitétu historiků z 13. května 2022 a otevřený list, rozšířený potom 13. července 2022.[3] Předseda španělského komitétu Luis A. García Moreno protestoval proti neúčasti ruských a běloruských historiků, kteří

2 Ke kongresu v roce 2015 srov. Jaroslav PÁNEK a kol., *XXII. mezinárodní kongres historických věd v Ti-nanu/Jinanu / The 22nd International Congress of Historical Sciences in Jinan*, ČČH 113, 2015, s. 1133–1249. K předcházejícím kongresům souhrnné referáty: František ŠMAHEL – Jaroslav PÁNEK – Jiří KOŘALKA – Bohumil BAĎURA – Zdeněk MÜLLER – Josef MACEK – Milan ŠVANKMAJER, *17. mezinárodní kongres historických věd v Madridu*, ČČH 89, 1991, s. 306–312; František ŠMAHEL – Miroslav HROCH – Jiří KOŘALKA – Miloslav POLÍVKA – Jaroslava HONCOVÁ – Vilém PREČAN, *XVIII. mezinárodní kongres historiků v Montrealu*, ČČH 94, 1996, s. 186–197; Jaroslav PÁNEK – Zdeněk HOJDA – Václav PRŮCHA, *XIX. mezinárodní kongres historických věd v Oslu (6.–13. 8. 2000)*, ČČH 99, 2001, s. 415–422; Jaroslav PÁNEK – Jiří KOCIAN – Oldřich TŮMA – Miloslav POLÍVKA – Petr VOREL – Jiří LACH – Radmila SLABÁKOVÁ, *XX. mezinárodní kongres historických věd v Sydney (3.–9. července 2005)*, ČČH 104, 2006, s. 206–224; *XXI. mezinárodnímu kongresu historických věd v Amsterodamu* (2010) a zvláště tamnímu zasedání Trade and Civilizations bylo věnováno 2. číslo ČČH 109, 2011, s. 193–343.

3 Citace podstatné části deklarace Španělského národního komitétu historiků s podpisem Luise A. García Moreno (Španělská královská historická akademie) v anglickém (zde nekorigovaném) znění, jak bylo rozšířeno 13. 7. 2022: „The Assembly of the Spanish Committee of Historical Sciences (CECH [Comité Español de Ciencias Históricas]) in the meeting held on May 13, 2022, has addressed in its point number 2 the document sent by the Board of the CISH dated April 11 in relation to the participation of the delegations of Russia and Belarus at the next Congress that will take place this year in Poznan.
The CECH does not share the decision adopted, which moves away from the founding spirit of the CISH and especially from the so-called „spirit of Oslo“ that helped in 1928 to overcome the consequences of the First World War within the Community of Historians.
This Spanish Committee, given the importance of the decision, considers that the CISH should have acted in accordance with the powers conferred on it by article 5 of its Statute and have carried out a consultation between the institutions that form it.

nezískali možnost vystupovat na kongresu ve jménu svých národních delegací, a vinu za to přenesl na organizátory kongresu z Univerzity Adama Mickiewicze v Poznani (UAM) a z Mezinárodního komitétu historických věd (CISH). Svým jednostranným důrazem na apolitičnost kongresu – ve zcela mimořádné a silami historiků nezvládnutelné situaci – nepřímo vyzval k jeho odsouzení či dokonce bojkotu.

Vzhledem k tomu, že objektivní politické příčiny nastalé situace, dopadající i na historiky z Ruska a Běloruska, nebyly zapříčiněny postupem pořadatelů kongresu, Český národní komitét historiků se obratem vyjádřil k tomuto jednání a otevřeným listem z 15. července 2022 španělskou deklaraci odmítl.[4] Samotný její vznik ovšem naznačil, že uspořádání kongresu v době tolika současně se projevujících krizí bylo pro polské organizátory mimořádně těžkým a namnoze nevděčným úkolem. Hned úvodem je však nutno zdůraznit, že pořadatelé dokázali výjimečně obtížnou situaci s nadhledem zvládnout a kongres zorganizovali na důstojné úrovni a s tradiční polskou pohostinností.

Jaroslav Pánek

As Presidente of the Spanish Committee I must inform all of you that I will no travel to Poznam [!], and I will not take parte in any institutional meetings, because a I do not wish to enter Poznam University, an Institution that denies its academic and democratic character by submitting to the orders of the Polish Government."

4 Stanovisko Českého národního komitétu historiků, podepsané jeho předsedou Petrem Vorlem a rozeslané ostatním národním komitétům 15. 7. 2022: „The Czech National Committee of Historians would like to express our regret in consequence of absence of the Spanish collegues at the XXIII International Congress of Historical Sciences in Poznań. We hope to meet Spanish historians, creators of so important contribution to the whole world historiography which we highly appreciate, at the XXIV International Congress in a generally more favourable situation.
The Czech National Committee of Historians accounts the decisinon of the President of the Adam Mickiewicz University and the CISH to be correct and adequate in the present extraordinary situation. We appreciate that historians from the Russian Federation and Belarus may participate in the XXIII International Congress as unaffiliated scholars. At the same time we consider it our duty to express at least in such a manner our protest against the brutal aggression of the Russian Federation upon Ukraine, against the war crimes in the Ukrainian territory, against the negation of the natural right of Ukrainians to formulate their national history.
The Czech National Committee of Historians strongly appeciates the long-term efforts of the Polish collegues, especially of the Adam Mickiewicz University, at the organization of the XXIII International Congress of Historical Sciences in Poznań, even in such difficult conditions caused by the pandemic, financial and war crises. We are sure that our Polish colleagues are absolutely ready to guarantee a dignified course of this world meeting of historians."

XXIII. mezinárodní kongres historických věd, který nakonec proběhl v srpnu 2022 v polské Poznani, provázely již od počátků jeho organizačních příprav určité komplikace. V létě roku 2015 bylo v čínském Jinanu oficiálně vyhlášeno vítězství poznaňského návrhu, který tehdy uspěl v tvrdé konkurenci (mnozí přítomní favorizovali zvláště řecké Athény). Tehdy jsme upřímně sdíleli nadšení polské delegace (zastoupené prof. Tomaszem Schrammem, který návrh presentoval francouzsky, a prof. Ewou Domańskou s anglickou verzí), že se světový kongres uskuteční u nás ve střední Evropě. Byla to šance jak zvýšit váhu historiografií středoevropského prostoru (čímž rozumím oblast demokratických zemí v prostoru mezi Německem a Ruskem) v rámci obecného historického diskursu.

Jinanský kongres byl zorganizován skvěle a jeho účastnící z celého světa si užívali pohodlí a přívětivé pohostinnosti, nicméně evropský historik nemohl přehlédnout signály, které hostitelská země ve směru k účastníkům vysílala mnoha různými formami: *My jsme „Země středu", my jsme po tisíciletí hybateli světových dějin. Vaše evropocentrická interpretace historického vývoje už je přežitkem koloniální minulosti*. V Jinanu bylo zjevné, jak důležitým nástrojem mezinárodní diplomacie se může stát interpretace dějin, a to nejen těch nejnovějších, ale i hodně dávných. Proč ne, pokud se tak děje kultivovaně a na úrovni vědecké diskuse (což čínští pořadatelé tehdy respektovali).

Po této zkušenosti ale bylo zřejmé, že příprava programu chystaného poznaňského kongresu se může dostat do průsečíku různých zájmů. Na přípravu návrhů na programové obsazení poznaňského kongresu dostaly národní historiografie k dispozici od září 2016 několik měsíců. Program pak měl být schvalován tři roky před samotným kongresem na generálním zasedání CISH, které se konalo koncem září 2017 v Moskvě. Jednání moskevského generálního zasedání (na kterém jsem Českou republiku zastupoval spolu s doc. Janem Němečkem z Historického ústavu AV ČR) mělo neobvyklý průběh. První dny byly pojaty jako konference, pořádaná hostitelskou ruskou stranou u příležitosti 100. výročí VŘSR (pokud mladší historici tuto zkratku neznají, jistě si příslušné výročí „Velké říjnové socialistické revoluce" domyslí), což nikdo ze zahraničních účastníků před příjezdem do Moskvy netušil. Tak jsme se až na místě dozvěděli, že jsme se z celého světa sjeli do Moskvy, abychom si připomněli zásadní mezník světových dějin, kterým se Rusku (jež původní carskou koloniální říši přetvořilo v modernější státní útvar) otevírala cesta k velmocenskému postavení ve 20. století.

Samotné jednání o programu poznaňského kongresu se zpočátku nijak výrazně nevymykalo těm předchozím (zažil jsem osobně programová generální zasedání CISH v roce 2007 v Pekingu a 2012 v Budapešti). Zjevný rozdíl byl však v tom, že část debaty o jednotlivých návrzích probíhala ve francouzském jazyce. V některých fázích jednání tedy nebylo těm, kdo nerozuměli francouzsky, úplně jasné, o čem přesně se jedná a následně hlasuje. Konečný výsledek asi překvapil i výbor CISH. Předposlední den jednání byl účastníkům prezentován schválený seznam všech kongresových témat, sekcí a „kulatých stolů", ale bez informace o tom, která z historiografií to či ono téma navrhovala. „Přes noc" se ukázalo, že některé významné světové historiografie jsou (v podobě organizátorů kongresových jednání) zastoupeny spíše okrajově. Velmi výrazné to bylo v případě USA, Velké Británie a Německa, ale i některých dalších.

Při závěrečné debatě poslední den jednání dopoledne (kdy už byl program formálně schválen) vystoupilo několik účastníků s námitkami, že schvalovaný program nebyl dostatečně projednán a připraven. Zazněl dokonce návrh, aby byl dosavadní postup anulován a celá schvalovací procedura zahájena znovu od počátku, počínaje návrhy ze strany národních historiografií (sic!). Za této rozjitřené atmosféry výbor CISH předkládané návrhy neakceptoval a jednání ukončil. Bylo však zřejmé, že z Moskvy odjíždí řada významných účastníků nespokojena.

Další jednání ohledně programu poznaňského kongresu pak probíhala už na úrovni výboru CISH. Ten zčásti vyhověl námitkám a v průběhu roku 2018 program ještě „otevřel" a umožnil podat dodatečné návrhy na další sekce či „kulaté stoly". Výzva k podávání těchto dodatečných návrhů (*Second Call for Proposals*) byla národním komitétům rozeslána 16. září 2018 s termínem podání případných návrhů do 31. ledna 2019. Rozeslaný oběžník zvlášť zdůrazňoval (podtrženým textem), že rovnocennými jednacími jazyky CISH (ve kterých je možné podávat návrhy) jsou výlučně angličtina, francouzština a španělština („*It is recalled that the ICHS working languages are exclusively English, French and Spanish*"). Těm, kdo nebyli přítomni na moskevském jednání, mohlo takto zdůrazňované sdělení připadat neobvyklé. Podle mého názoru zde ale byla skryta reakce výboru CISH na „jazykové ohražení" vůči komunikaci ve francouzštině, kterým byla zpochybňována legitimita schvalovací procedury v září 2017. O případné akceptaci dodatečných návrhů na jaře 2019 rozhodoval výbor CISH. Této fáze už se Český národní komitét historiků neúčastnil, respektive nevyužili jsme možnosti navrhnout na přelomu let 2018/2019 ještě dodatečně nějaké další kongresové téma. Výše popsaný postup jsem tehdy vnímal jako jistou improvizaci ze strany výboru CISH, ale myslím, že to byl postup korektní

a v dané situaci rozumný. Komu tehdy vyšel výbor CISH vstříc, to je možné posoudit formou jednoduchého srovnání původně schváleného programu (v září 2017 v Moskvě) s doplněnou verzí programu poznaňského kongresu z jara roku 2019.

Z výše popsaných důvodů nebyl kompletní program poznaňského kongresu neobvykle dlouhou dobu k dispozici na veřejně přístupných kongresových webových stránkách. Jako předsedové národních komitétů jsme ale věděli, která z „našich" témat jsou schválena a mohli jsme informovat jednotlivé garanty z řad našich historiků. I přes jisté zpoždění v toku informací se tak počátkem roku 2020 jevil program poznaňského kongresu jako dobře připravený. Do toho však přišla počátkem března 2020 razantní protiepidemická opatření, opakující se (po krátkých letních intermezzech) po dva roky. Když už se počátkem roku 2022 zdálo, že světová pandemie je na ústupu a že už jí dokážeme plošným očkováním čelit, vtrhla ruská vojska 24. února 2022 na území Ukrajiny a zahájila vleklý vojenský konflikt, dotýkající se zásadním způsobem i sousedního Polska. Polská společnost měla na jaře 2022 úplně jiné zásadnější starosti a světový kongres historiků přestal být společenskou prioritou (jak by tomu bylo v polském prostředí za standardní situace). Přesto se výbor CISH ve spolupráci s polskými organizátory rozhodl termín světového kongresu už znovu neodkládat a dobu jeho konání stanovil na 21.–27. srpen 2022.

Covidová pandemie a zvláště válka na Ukrajině ovlivnily průběh poznaňského kongresu výrazně negativně jak z hlediska programu (některé ze schválených částí programu se nerealizovaly; u některých došlo k redukci počtu příspěvků), tak i počtu fyzicky přítomných účastníků. Pokud však bereme v potaz objektivně nepříznivé podmínky, za kterých kongres probíhal, musíme polským organizátorům vyslovit poděkování, že tak složitou vědeckou akci se ctí zvládli.

Docela mne jen mrzelo, že česká historiografie té nabízené příležitosti nevyužila v plné míře. Nemám teď na mysli samotné organizační zastoupení. V počtu realizovaných sekcí a referátů patří česká historiografie mezi ty nejúspěšnější. Vedle našich aktivních účastníků z řad zkušenějších historiků (jejich jména jsou zmíněna dalšími spoluautory tohoto textu) jsem ale v Poznani zaznamenal jen minimum českých studentů (alespoň doktorandů) či začínajících historiků, kteří zde mohli získat nejen důležité odborné zkušenosti, ale navázat i oborově cenné kontakty. Myslím, že naše historická pracoviště tyto okolnosti nedokázala docenit a využít toho, že světový kongres se konal v sousední zemi, ve městě dostupném za pár hodin autem a s cenovou hladinou blízkou té naší. Vydat se na příští kongres v roce 2026 do Jeruzaléma bude přece jen technicky složitější a finančně náročnější.

Petr Vorel

K Poznani a speciálně k Univerzitě Adama Mickiewicze mám osobní vztah: jako student oboru etnografie-historie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy jsem zde v letech 1976–1977 v rámci studentské výměny strávil určitý čas. Pak jsem zde byl znovu v pohnutých dobách první „Solidarity" v letech 1980–1981. Na univerzitě zrovna probíhala studentská stávka a ze sbírek občanů byl v centru města vztyčen pylon s křížem na paměť dělníků, kteří zahynuli při nepokojích v červnu 1956. Inu, byly to svým způsobem krásné časy a já jsem byl tehdy mladý. Byl jsem proto rád, když v srpnu 2015 na XXII. mezinárodním kongresu v Jinanu v Číně byla pro XXIII. mezinárodní sjezd vybrána právě Poznaň a jako organizátor Mickiewiczova univerzita.

XXIII. mezinárodní kongres historických věd se měl původně konat koncem srpna 2020. Vypukla ale epidemie Covidu a tak byl o rok odložen – na konec srpna 2021. Covid, který se zdál už zažehnaný, se ale vrátil v nové variantě omikron. Organizační výbor chvíli zvažoval, zda kongres neuspořádat alespoň online, ale to by nebylo ono. Nakonec se organizátoři správně rozhodli kongres ještě jednou o rok odložit. Třetí pokus byl konečně úspěšný a kongres se sešel na Univerzitě Adama Mickiewicze v Poznani v týdnu od 21. do 27. srpna 2020. Covid ustoupil, kongres se konal a osobně nemohu říci na jeho adresu nic kritického – ani pokud jde o odbornou úroveň, ani pokud jde o organizační zajištění.

Ale stalo se něco, s čím organizátoři původně v roce 2020 nepočítali. Nepočítali, protože s tím nepočítal vyjma několika lidí v Kremlu a v ruském generálním štábu na této planetě snad vůbec nikdo: 24. února 2022 ruská armáda vtrhla na Ukrajinu a vypukla válka. Pořadatelé stáli za těchto okolností před těžkým rozhodnutím: pozvat na kongres ruské a běloruské historiky? Nakonec zvolili šalamounské rozhodnutí: delegace oficiálně pozvány nebyly, ale historici z obou zemí se mohli zúčastnit individuálně. Byl to ovšem alibismus, protože polské úřady v současnosti ruským a běloruským občanům udělují vstupní víza jen z humanitárních důvodů. To pořadatelé samozřejmě věděli. Kongresu se tak ve skutečnosti mohli zúčastnit jen ti ruští historici, kteří žijí v některé zemi Evropské unie a působí na některé z evropských univerzit. Podle seznamu účastníků jich tam pár skutečně bylo.

Proti oficiálnímu nepozvání ruské (a běloruské) delegace protestoval španělský národní komitét historiků. Odvolal se na zásadu přijatou na kongresu v Oslo v roce 1928: do organizace kongresu nemá být zatahována politika. Tehdy šlo o to, aby z účasti na kongresu nebyli vylučováni historici ze států poražených v první své-

tové válce, především Němci. Na protest proti rozhodnutí organizátorů nepozvat Rusy a Bělorusy se předseda španělského národního komitétu prof. Luis García Moreno rozhodl kongres bojkotovat a do Poznaně nejet. Mimochodem, jediný Český národní komitét historiků se Španěly polemizoval a rozhodnutí organizátorů nepozvat Rusy hájil.

Těžko říci, proč se za Rusy postavili zrovna Španělé. Možná, že mají pro Rusy větší pochopení než Poláci či Češi: ti starší si jistě ještě pamatují, jak se za Francovy diktatury dostalo Španělsko do mezinárodní izolace, na což dopláceli i ti vědečtí pracovníci, kteří s režimem nesouhlasili. Ale států, které byly v relativně nedávné minulosti diktaturami, je přece v Evropě mnohem více. Ostatně, i my o tom víme svoje.

Kongres už skončil, s neúčastí Rusů se už zpětně nedá nic dělat. Celá kauza nicméně otevřela závažné etické otázky. Zvát nebo nezvat vědce, jejichž domovský stát pošlapává otevřeně mezinárodní právo, vede útočnou válku proti sousedům a anektuje jejich území? Pokud takové lidi pozveme, mají mít možnost využívat (lépe řečeno: zneužívat) tribuny vědeckých sympozií k propagaci imperiální politiky svého domovského státu? Pokud ne, jak se to srovnává s právem každého vědce hlásat svoje názory? A co s těmi, kteří sice s politikou svého státu nesouhlasí, ale chovají se tiše a hlásají jakousi „neutralitu"? A konečně: jak se zachovat k těm, kteří s touto politikou nesouhlasí veřejně?

Abychom byli konkrétní: každý, kdo dnes v Rusku podporuje oficiální politiku Vladimira Putina a obhajuje – ať už jakýmikoliv (pseudo)argumenty – ruskou agresi proti Ukrajině, ten sám sebe vylučuje z vědecké komunity a nemá na žádném mezinárodním kongresu co pohledávat, a to bez ohledu na jeho vědecké kvality. Nikdo dnes v Rusku (ale ani jinde) nemůže argumentovat, že je v současné rusko-ukrajinské válce neutrální a že se jej konflikt netýká, protože v tomto konfliktu žádná neutralita neexistuje. Nemůže být totiž neutralita tam, kde je jeden stát agresorem a druhý obětí agrese. Vidíme-li, že na ulici bandité přepadli nějakého občana a mlátí jej s úmyslem jej okrást, nemůžeme být „neutrální" a nic nedělat, protože tím podporujeme zločin. Je naší povinností postavit se na stranu napadeného a jít mu na pomoc, když už ne fyzicky, tak alespoň tím, že zavoláme sanitku a policii. Jinak se neutralita stává zbabělostí a ta objektivně pomáhá agresorovi. Různí „neutrálové" proto udělají lépe, když zůstanou doma v Rusku a nebudou nikam jezdit. Jiná je ale otázka, zda umožnit účast čestným ruským a běloruským vědcům, kteří se jasně od Putina a jeho politiky distancovali. Mají být také vylučováni z vědecké komunity jenom proto, že jsou ruskými občany? Tvrdím, že rozhodně nikoliv.

Nejsem členem Českého národního komitétu historiků, a tak jsem naštěstí složitou otázku postoje k případné ruské účasti či neúčasti nemusel řešit, ani jsem se k ní nemusel nijak vyjadřovat. Jenže i když už kongres skončil, nepozvání ruské delegace do Poznaně otevírá bohužel mnoho sporných otázek do budoucnosti. Byl jsem několik let členem národního komitétu slavistů a také členem komise pro historickou slavistiku při tomto mezinárodním komitétu. Blíží se slavistický kongres, pokud se nic nezmění, má se konat v Paříži. Pokud se situace v Rusku a v Bělorusku zásadně nezmění, budou tam pozváni ruští a běloruští slavisté, anebo nebudou? A když nebudou: lze vůbec dělat skutečný slavistický kongres bez ruských slavistů? Nebude to znamenat počátek konce slavistických kongresů vůbec?

Upřímně řečeno, jsem rád, že už v Českém národním komitétu slavistů nejsem.

Jan Rychlík

Struktura, organizace a publikace kongresu

Poznaňský kongres, který se konal ve dnech 21.–27. srpna 2022 v prostorách Univerzity Adama Mickiewicze, zachoval obvyklou strukturu kongresového jednání. Ta byla v hlavních obrysech určena na pražském zasedání Mezinárodního komitétu historických věd roku 1992 a v průběhu následujících desetiletí postupně v jednotlivinách upravována. Podstatou organizačního schématu je rozdělení programu do pěti forem zasedání: daleko nejprestižnější „velká témata" (*major themes* /MT/), jimž je oproti ostatním zasedáním vymezen zpravidla dvojnásobný čas (dva půldny); užší specializovaná témata (*specialized themes* /ST/); kulaté stoly (*round tables* /RT/), určené k diskusi o vybraných aktuálních tématech historiografie; sdružená zasedání (*joint sessions* /JS/), jež organizují zástupci národních komitétů zpravidla s některou další organizací; večerní zasedání (*evening sessions* /ES/), která ve dvouhodinovém programu přinášejí několik referátů k obecně přitažlivé tematice, načasovaných tak, aby se nepřekrývala s jinými kongresovými akcemi. Těchto pět základních forem doplňují přidružené konference dalších mezinárodních organizací (*international affiliated organizations* /IAO/) a nejnověji také posterová sekce (*poster session* /ES PS/) pro mladé historiky, kterou spolu s Mezinárodním komitétem historických věd pořádá a dotuje jinanská univerzita Shandong.

Po nezbytných úpravách a redukcích se v programu poznaňského kongresu objevila 3 velká témata (nerealizovalo se čtvrté – metodologické – téma), 24 specializovaných témat, 20 kulatých stolů, 10 sdružených zasedání a 2 večerní zasedání. Dále pak byla přihlášena jednání 20 přidružených organizací, zaměřených k určitým tematickým směrům bádání (dějiny žen, dějiny měst, reprezentativních a parlamentních institucí, vojenství, univerzit, mezinárodních vztahů, diplomacie), specifickým přístupům k historiografii a vyhraněným oborům (dějiny a teorie historiografie, soudobé dějiny, globální dějiny, historická demografie, historická metrologie, didaktika dějepisu), regionům či etnikům (jihovýchodní Evropa, Slované, Afrika, Pacifik), náboženským směrům (dějiny křesťanství, dějiny Židů) či událostem (Francouzská revoluce).

K obsahové náplni kongresu je však třeba poznamenat, že vytištěný program poskytl pouze základní orientaci, přičemž sami organizátoři upozorňovali na proměnlivou internetovou verzi jakožto v daném okamžiku jediný aktuálně platný program. Na rozdíl od Jinanu roku 2015 nebyly v Poznani vydávány denní tištěné relace, ani seznam přihlášených a skutečně přítomných účastníků, proto příští historici mezinárodních kongresů nebudou mít k dispozici tak soustavnou faktografickou základnu.

Určitou zvláštností poznaňského kongresu se stalo jeho výrazné zakotvení v historickém Velkopolsku, prezentovaném i na příležitostných výstavních panelech jako *region Wielkopolska*. Mezi jeho sponzory sice patřila polská ministerstva (kultury a národního dědictví, vědy a vysokého školství, zahraničních věcí), ale jako skuteční patroni vystupovali především představitelé Velkopolského vojvodství, města Poznaně a poznaňské univerzity (*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu* / UAM/). V organizačním výboru, který řídil spolu s rektorkou poznaňské univerzity Bogumiłou Kaniewskou (literární historičkou) přední polský specialista na dějiny 19. a 20. století Tomasz Schramm, předseda vlivného Komitétu historických věd Polské akademie věd, byli zastoupeni – až na čtyři výjimky (Białystok, Krakov, Toruň, Varšava) – profesoři poznaňské univerzity a velkopolského regionu; ve výkonném oddělení kongresu, vedeném historikem moderních polských dějin Krzysztofem A. Makowským, místopředsedou Mezinárodního komitétu historických věd, to platilo již bez výjimek. Na jedné straně tedy překvapila nepřítomnost vrcholných představitelů polského státu, která byla velmi výrazná na XX. všeobecném sjezdu polských historiků v Lublinu roku 2019, na straně druhé se však osvědčila mimořádná organizační síla a odborná zdatnost Historické fakulty Univerzity Adama Mickiewicze v Poznani jakožto jednoho z mezinárodně vlivných center historické vědy.

Pořádající Historická fakulta UAM (*Wydział Historii, UAM*) prokázala svůj vědecký potenciál také řadou publikací,[5] jež ke kongresu vydala. Kromě tištěného programu kongresu (bohužel postrádajícího seznam účastníků, což poněkud ztěžuje orientaci) vyšly brožury s textem důležitých přednášek zahajovacího ceremoniálu[6] a slavnostního udělení medaile CISH indickému historiku Sanjay Subrahmanyamovi;[7] všechny tato texty mají specifický význam jako prameny pro příští studium dějin historiografie a mezinárodních vědeckých vztahů. Samostatnou badatelskou hodnotou se však vyznačují publikace zpracované v předvečer poznaňského kongresu. Skupina předních představitelů současného polského dějepisectví vydala velmi důkladnou monografii o prvním v Polsku konaném kongresu, který se odehrál v kritickém roce 1933 ve Varšavě a částečně i v Krakově.[8] Důraz na současné dějiště kongresu položil sborník studií o dějinách Poznaně jakožto polského města evropského významu (tematicky sahající od raného středověku do současnosti).[9] Dlouholetou tradici poznaňské univerzity jako centra teoretického a metodologického výzkumu v historických vědách připomenulo a světovému publiku znovu přiblížilo anglické vydání klasických studií Jerzyho Topolského (1928–1998).[10] Konečně i polští archiváři přispěli jednak výstavou, jednak rozsáhlým katalogem nejzajímavějších archivních dokumentů a zároveň souhrnnými informacemi o centrálních a předních regionálních archivech v Polsku.[11] Navíc vyšlo několik

5 *International Congress of Historical Sciences. Poznań 2020/2022. Program*, Poznań 2022.

6 *International Congress of Historical Sciences. Poznań 2020/2022. Opening Ceremony*, Poznań 2022 (s přednáškami Olufunke AEDOYE, Where is History going in Africa, s. 3–25); Dipesh CHAKRABARTY, *Capitalism, Work, and the Ground for Planetary Histories*, s. 27–35; Ewa DOMAŃSKA, *Wondering about History in Times of Permanent Crisis*, s. 37–49).

7 *International Congress of Historical Sciences. Poznań 2020/2022. Award Ceremony of the ICHS International Prize of History*, Poznań 2022 (s přednáškou Sanjay SUBRAHMANYAM, *Why Connected Histories? Some reflections*, s. 13–37, a medailonem oceněného autora, jejž přednesl čestný předseda CISH Andrea GIARDINA, s. 5–11).

8 *With a Zest and in a Refined Form… The 7th International Congress of Historical Sciences in Warsaw, 1933*. Edited by Krzysztof A. MAKOWSKI, Maciej MICHALSKI, Tomasz SCHRAMM (in collaboration with Karolina FILIPOWSKA), Poznań 2021.

9 Przemysław MATUSIK (ed.), *A Polish, European City: Studies in History of Poznań*, Poznań 2022; zde je zveřejněna i bohemikální studie: Marzena MATLA, *1039: Poznań and the invasion of Bretislaus I of Bohemia*, s. 29–44.

10 Jerzy TOPOLSKI, *Theory and Methodology of Historical Knowleddge: An Anthology*. Edited by Ewa DOMAŃSKA and Anna TOPOLSKA, Poznań 2022.

11 *Historia dokumentem pisana. Katalog wystawy / History written with documents. Exhibition Catalog*, Poznań 2022; na s. 164–165 je zde text a vyobrazení k fondu exilové Jednoty bratrské ze 16. a 17. století *Akta Braci Czeskich* (Archiwum Państwowe w Poznaniu), který byl v roce 2015 zařazen na světový seznam projektu UNESCO „Paměť světa".

časopisů, které věnovaly obsah aktuálního čísla poznaňskému kongresu. Mezi prezentovanými knihami tentokrát – na rozdíl od Jinanu – chyběly publikace českého původu, což však bude částečně vynahrazeno tím, že Český časopis historický zveřejní studie vzniklé na základě referátů přenesených v jednom z „velkých" témat.

Jaroslav Pánek

Kongres doby permanentní krize

Marně hledám slovo, kterým by se dal charakterizovat XXIII. mezinárodní kongres historických věd, jenž se na konci srpna 2022 konal v polské Poznani. Poslední kongres v čínském Jinanu jsem označila za „nej-": nejpočetnější, nejpřipravenější, nejpropagovanější, nejvelkolepější. Nic z toho neplatilo pro Poznaň. Jak bylo při zahajovacím ceremoniálu několikrát zdůrazněno, organizátoři to neměli jednoduché. Museli se vypořádat jak s následky pandemie Covidu-19, kvůli níž byl kongres dvakrát odložen, tak s novou geopolitickou situací, která počínaje 24. únorem 2022 změnila náš (evropský) svět. Všudypřítomné ukrajinské vlajky v ulicích Poznaně nenechávaly nikoho na pochybách, že se v této nové konstelaci musí naučit pohybovat i historikové. „Jaká je odpovědnost historiků v této situaci? Jaká je jejich schopnost reagovat na výzvy, které před nás klade současnost?," ptala se provokativně Ewa Domańska z hostitelské univerzity v emotivní keynote přednášce při zahájení kongresu. Můžeme si dovolit v klidu přemýšlet o dějinách, když – dodávala podlomeným hlasem – ženy, muži a děti jsou zabíjeni na Ukrajině? K čemu je nám znalost minulosti, když se z ní nedovede nikdo poučit? Neměli bychom se věnovat spíše praktické minulosti, k níž má blízko orální historie, lokální historie nebo public history, a být tak připraveni předat znalost o tom, jak vybudovat úkryt či jak bojovat?

Ewa Domańska nazvala svůj příspěvek *Dějiny v době permanentní krize* a možná by se dalo takto charakterizovat i poznaňské setkání. Optimismus a nadšení, jež vyzařovaly z ceremoniálů jinanského kongresu, v Poznani vystřídala nejistota, skepse a vlastně i smutek. Robert Frank, bývalý generální tajemník CISH, vysvětloval při závěrečném ceremoniálu s tíhou v hlase nepřítomnost čínských historiků (i tak si díky Shandong University pět nejlepších posterů rozdělilo mezi sebou částku v hodnotě 10 000 amerických dolarů). Oficiálně jim nebyl umožněn výjezd kvůli pandemii Covidu-19, sám však při tamějších návštěvách registroval utužení autoritativního režimu. V důsledku ruské agrese vůči Ukrajině nebyla možná

oficiální účast národního komitétu ruských historiků, povolena byla pouze účast bez uvedení afiliace. Přesto jsem byla svědkyní online příspěvku ruské historičky, jejíž jméno včetně domovského Ústavu světových dějin Ruské akademie věd v Moskvě bylo bez ohledu na přijatá opatření zapsáno v programu. Potlesk, který po jejím příspěvku následoval, byl, věřím, jen automatickou rutinní reakcí (osobně jsem se potlesku zdržela). Na kongres patrně nedorazili španělští historikové, kteří tímto protestovali proti rozhodnutí o neúčasti historiků Ruska. Historiografie USA byla reprezentována jen několika málo přítomnými delegáty, většina Američanů přednesla své příspěvky online. Ukrajinské historiky, pro něž byl vyhlášen speciální Solidarity Fund v hodnotě 10 000 švýcarských franků, jsem ani nepotkala, ani nezahlédla.

Jak je patrné z výše uvedeného výčtu, do Poznaně přijelo nejspíše nejméně delegátů v posledních desetiletích vůbec, dle informací od pořadatelů zhruba 600 (jinanského kongresu se zúčastnilo 2 600 historiků, zhruba 1 700 však tvořili Číňané). Celkově se registrovala přibližně tisícovka zájemců, 40 % z nich se účastnilo vzdáleně. Programová brožura tak naskýtala velmi nevyvážené obsazení jednotlivých sekcí – od jedenácti prezentujících až po jednoho jediného (i tuto one-man sekci poznaňský kongres nabídl). Rozdíl mezi Major themes, Specialized themes, Round tables a Joint sessions zůstal jen v názvu, ve struktuře se panely nelišily. K pocitu jednoho velkého bloku sekcí bez rozlišení přispěl i fakt, že poprvé se Major themes konaly ve stejnou dobu jako další panely. Zatím není jisté, zda šlo o precedens, či o organizační manévr, který jde na vrub poznaňským organizátorům.

Hybridní forma kongresového jednání, kdy bylo možno volně kombinovat v rámci jednoho panelu příspěvky prezenční a přednesené online, se v rámci historických kongresů objevila poprvé a bezpochyby byla vynucena nejistou společensko-politickou situací. Otázkou je, zda i v tomto případě mezinárodní kongresy nastoupily cestu, z níž není návratu. „ZOOM si řekl o nekřesťansky vysokou částku," podělila se se mnou jedna z organizátorek o informaci ze zákulisí, pořadatelé se tak uchýlili k neznámé online platformě, která však způsobovala aspoň zpočátku technické potíže. První den jednání kongresu jsem byla přítomna na čtyřech různých panelech, a nefunkčností techniky, respektive připojení, byl poznamenán každý z nich. Hybridní forma jednání přinesla nejistotu i v jiném směru. Na rozdíl od jiných kongresů, kdy jste si mohli být téměř jisti, že svého favorita či favoritku na daném panelu skutečně potkáte, se zde jednalo vždy o překvapení. Budete jim stát tváří v tvář, či jen mávat skrz monitor počítače? Ani organizátor sekce o *revolučním nacionalismu v globální perspektivě* mi těsně před začátkem jednání nebyl schopen

zodpovědět otázku, zda se připojí Lynn Hunt, která měla hovořit o kosmopolitních generálech jako Kościuszko (jak jinak), Miranda či Toussaint. V průběhu čtyř jednacích dnů jsem nahlédla do osmi panelů a v každém z nich byl aspoň jeden příspěvek online, většinou však více. Zažila jsem sekci, v níž se všechny tři referující připojovaly na dálku, jen organizátor sekce byl přítomen, což se šesti lidmi v publiku vytvářelo dojem zvláštní konspirace (jednalo se o sekci věnovanou *genderu a antigenderismu*).

Určitou bezradnost vyvolanou nejistým technickým připojením podtrhovalo nedostatečné označení budov a sálů, v nichž mělo probíhat kongresové jednání. Bylo třeba přijít ke dveřím dané budovy, aby člověk zaregistroval nenápadnou ceduli s logem kongresu (postupně přibylo výraznějších znamení). Místa coffee-breaků byla oznamována jinak velmi ochotnými dobrovolníky nejednoznačně ve stylu „v prvním patře" a na vás bylo, abyste si dané místo v rozsáhlých prostorách prvního patra sami našli. Nepochybnou rozladěnost účastníků kongresu způsobovaly i neustálé přesuny do méně či více vzdálených budov. Osobně se domnívám, že pořadatelé pro kongresová jednání záměrně vybrali ty největší sály, jimiž poznaňská Univerzita Adama Mickiewicze disponuje. Vzhledem k počtu účastníků se však tento záměr ukázal spíše danajským darem. Nezažila jsem panel, kde by bylo posluchačů více než čtyřicet, většinou se počet pohyboval kolem dvaceti. Velké sály nepřispívaly k soustředěné diskusi a posluchači se v nich často ztráceli. Těžko říct, zda se jednalo o výhodu či nevýhodu pro online referující – do sálu neviděli, a mluvili tak trochu do prázdna. I to jsou rizika hybridní formy jednání.

Snad by mohl být tento kongres nazván kongresem bagrů a sbíječek. Věřím, že většina delegátů měla štěstí na klidné ubytování a budíček prostřednictvím do vysoka vibrujících zvuků bagrů a sbíječek vždy o půl sedmé ráno je minul. Některé účastníky však tyto ne příliš harmonické zvuky provázely cestou na „Zamek" (dal ho na začátku 20. století postavit německý císař Vilém II. jako symbol pruské přítomnosti), kulturního centra a srdce kongresového jednání. Rozkopané bylo celé centrum Poznaně, včetně „Stareho Rynku"; kolik už let, na tom se mnou dotázaní svědkové nemohli shodnout. Komplikované systémy drátěných plotů a pasáží pro chodce umocňovaly pocity nepřehledného bludiště, v dalších dnech již bez prvotní rozblácené zeminy. Jisté útočiště poskytoval „Ostrów Tumski", kde jsou v katedrále pohřbeni první polští panovníci Měšek I. a Boleslav Chrabrý. České účastníky mohlo potěšit setkání s Doubravkou, dcerou Boleslava I. a manželkou Měška, v originální multimediální expozici o dějinách katedrálního ostrova. Delegátům kongresu pořadatelé velkoryse nabídli volné vouchery na vstup do řady poznaňských

galerií, muzeí a dalších institucí (včetně dopravy po celém městě zdarma), nakolik jich však bylo využito, těžko říct. Do Enigma centra, budovy, kde studovali polští matematikové, kteří přispěli k rozluštění Enigmy, jsem se dostavila na předem rezervovanou prohlídku s průvodcem pro účastníky kongresu sama (v důsledku čehož jsem byla nucena absolvovat prohlídku bez průvodce).

Poněkud naprázdno vyzněla nová iniciativa Mezinárodního komitétu historických věd, jež nesla název *Research forum*. Cílem bylo umožnit výzkumným organizacím představit své projekty, aby mohlo dojít k výměně mezi mladšími a zkušenějšími badateli. O několik málo polských organizací, jako například Historický ústav Varšavské univerzity nebo European Network Remembrance and Solidarity, však nebyl vůbec zájem. Možná jen organizátoři nedomysleli, že pokud odsunou panely nejrůznějších přidružených mezinárodních organizací CISH, jejichž jednání navázala na hlavní kongresový program, do budov vzdálených 40 minut jízdy od „Zamku", patrně si na *Research forum* nikdo ani neodskočí.

Vzhledem k situaci se nedala očekávat obvyklá nabídka renomovaných nakladatelství (Palgrave Macmillan a Central European University Press tvořily výjimku). Osobně jsem však aspoň trochu doufala, že na mé dva maily poslané několik dní až týdnů před zahájením kongresu bude reagováno, zvlášť když jeden z nich upozorňoval na chybu v tištěném programu u panelu, který jsem organizovala. Ale nechť. „Byl to docela úspěch, že se tento kongres vůbec konal," řekl v závěrečném proslovu Edoardo Tortarolo, současný generální tajemník CISH. Je to tak, za dramatických okolností nakonec nevadí ani bagry a sbíječky, ani disharmonie a disfunkce.

Radmila Švaříčková Slabáková

Zastoupení jednotlivých zemí světa a volba kongresových témat

Konkrétní programovou náplň poznaňského kongresu schválilo generální shromáždění Mezinárodního komitétu historických věd (*CISH General Assembly*), které se konalo v Moskvě ve dnech 29.–30. září 2017. Výsledkem připravenosti a značného diplomatického úsilí historiků z několika středních a menších zemí došlo k překvapivému rozdělení témat, v němž nabyly na váze právě tyto země na úkor obvykle dominujících historiografických mocností. Značnou váhu si udržely dvě tradičně významné západoevropské země, které měly ve vedení CISH své představitele – předsedu, nynějšího čestného předsedu (Andrea Giardina, italský historik

antické římské říše) a generální tajemnici, od května 2021 předsedkyni CISH (Catherine Horel, francouzská historička novodobé střední Evropy). Francie získala organizaci celkem 8 zasedání (2 ST, 2 RT, 4 JS), Itálie 7 zasedání (6 ST, 1 RT); USA se spokojily s 5 zasedáními menšího formátu (2 RT, 2 JS, 1 ES), Německo se 4 zasedáními (1 ST, 2 JS, 1 ES) a Velká Británie dokonce s jediným (1 JS). Z asijských mocností bylo nejvýrazněji zastoupeno Japonsko (1 ST, 2 RT, 1 JS), za nímž zaostala Čína (1 ST, 1 JS). Mezi americkými státy se prosadila především Brazílie (1 MT, 3 ST, 1 RT), po jednom kulatém stolu získaly rovněž Argentina, Mexiko a Kanada.[12]

Všechna ostatní zasedání zorganizovaly – alespoň na úrovni konečné verze tištěného kongresového programu – národní komitéty evropských států středního a menšího formátu. Nejúspěšnější bylo pochopitelně pořádající Polsko se 7 zasedáními (1 MT, 4 ST, 2 RT),[13] za ním – shodně se 4 zasedáními Česká republika (1 MT, 2 RT, 1 JS),[14] Finsko (2 ST, 1 RT, 1 JS) a Maďarsko (1 MT, 2 ST, 1 JS), dále Rumunsko se 3 (2 RT, 1 JS), Španělsko se 2 (2 RT) a konečně po jednom zasedání organizovaly Dánsko, Estonsko, Nizozemí, Rakousko, Slovensko, Švédsko, Švýcarsko a Vatikán.

Pokud bychom v tomto kompetitivním prostředí hovořili o neformální soutěži národů, pak zvláště úspěšné byly ty, které získaly *velká témata*. Byli to Brazilci, kteří vnesli na kongres „historickou zoologii" či spíše „antropo-zoologii", neboť při historickém pojetí zvířecích témat jde vždy o vztah zvířat a lidí (*Intertwined Pathways: animals and human histories*); dále Švýcaři, usilující o analýzu vztahu současnosti k dědictví dávné minulosti (*Memory – Archeology – Identity: The Construc-*

12 Číselné údaje vycházejí z analýzy oficiální publikace *International Congress of Historical Sciences. Poznań 2020/2022. Program*, Poznań 2022, v níž jsou uvedeny (někdy neúplně) afiliace jednotlivých organizátorů. Pokud jsou u některého tématu uvedeni dva organizátoři z jedné země, je tato země započtena do statistiky pouze jednou. Jestliže je naopak u jednoho zasedání uvedeno několik organizátorů z různých zemí (například u tématu *Revolutionary Nationalism in a Global Perspective* na s. 90 byli spoluorganizátory historici z Francie, Japonska, Německa a USA), potom jsou do statistiky samostatně zahrnuty všechny zastoupené země.

13 Aktivní podíl Poláků byl ještě znásoben velmi početnou účastí polských referentů v panelech, jež organizovaly ostatní národní komitéty.

14 Zde uvedená čísla jsou orientační, což vyplývá ze složitého procesu příprav jednotlivých zasedání a také z víceznačné afiliace jejich vedoucích činitelů; například úspěšné specializované téma *Personal communism. Individual subjectivity and agency within the party-state structures of the postwar East and Central Europe* řídil český historik Pavel Kolář, který je profesorem východoevropských dějin na univerzitě v Kostnici; oficiálním organizátorem byl ovšem Łukasz Bertram z Ústavu politických studií Polské akademie věd; toto zasedání není tedy zde zařazeno mezi české, nýbrž mezi polské aktivity.

tion of Identity on the Antiquities); a konečně Poláci, Češi a Maďaři, jejichž společným úkolem bylo upozornit na nedostatečné zastoupení dějin střední a středovýchodní Evropy v konstrukci evropské a světové historie a toto téma blíže osvětlit na srovnávacím základě impérií a národních států z několika kontinentů (*Towards a Balanced Historical Knowledge: State and Nation in a Comparative Perspective – Paradigms of Investigation, Narratives and Explications*).

Ve *specializovaných tématech* se tentokrát častěji objevovaly starověké dějiny (říše a jejich správa, občanské války, dvory a dvořané, počátky křesťanství). Středověk (urbanizace, církevní koncily), ale do značné míry i raný novověk (interkontinentální obchod, pojetí dějin vědy, sdílený prostor a rozdílné vnímání dějin)[15] zůstaly spíše na okraji. Naopak dominovaly moderní dějiny, zejména 20. století, v tématech zčásti odpovídajících dlouhodobým badatelským trendům (dějiny žen, mezinárodní vztahy /nadnárodní parlamenty/, média, věda a politika /úloha tropické medicíny ve východní a jihovýchodní Asii/), zčásti navazujících na aktuální problémy naší doby (diktátorské systémy a jejich odpůrci, terorismus, migrace a sociálně politická inovace, člověk a příroda, ekologické hrozby, anticipace budoucnosti). Z přesahových témat si zaslouží zmínku soubor referátů o pojmu „nacionalismus", srovnávající situaci v britském, americkém, německém, rakouském, ruském, sionistickém a muslimském prostředí (*L'histoire du mot dans le vocabulaire politique et sociale*).

Kulaté stoly se zaměřily na dílčí témata obecných dějin (hranice, vodní cesty v Evropě, místa paměti, přesuny obyvatelstva, žena v globální migraci, genocida a holokaust, církev a společnost /Svatý stolec a revoluce/, disent, loajality dynastické, multinacionální a národní, společenské aspekty sportu), na metodické přístupy (public history, gender a antigenderismus, encounter a soupeření, multikulturalismus a koexistence) či na nakládání s dějinami v rámci odbornosti i ve veřejném prostoru (středověk v pohledu Velké války, limity svobodného projevu o minulosti, uplatnění zkušenosti v historickém poznání).

Sdružená zasedání byla založena na podobném principu jako kulaté stoly – šlo vesměs o dílčí aktuální témata oboru (sociální stát, civilisté ve válce, náboženství ve věku globalizace, revoluční nacionalismus, náhradní rodina), o přehodnocení přelomových historických událostí (Druhé Francouzské císařství)[16] či o vztah his-

15 Do tématu *Shared spaces, conflicting memories? Interreligious lieux de mémoire* byl zařazen mj. referát Kamily Szymańské, blízký české problematice: *Seventeenth Century Leszno: a meeting of cultures, asylum of religions. Heritage of coexistence*.

16 Zde zazněl podnětný referát Mileny Lenderové o klikatých cestách vznikající české zahraniční politiky mezi Francií a Ruskem *The lost illusions or the audience of F. L. Rieger with Napoleon III*.

toriografie k současnosti (zdroje historiografické metodologie ve východní Asii a v Evropě, historie a pravda, rodinná paměť a její mezigenerační předávání, modernizace a modernita v historii výuky dějepisu).

Dvě *večerní zasedání* byla pojata v duchu budování globální historie – jednak v obecném programovém smyslu (*A Global History of Humankind in the Making*), jednak ve vztahu k šedesátým letům 20. století (*The Global Sixties*), tentokrát ovšem – vedle referátu o sovětském bloku – netradičně se zřetelem k Africe, Arabskému poloostrovu a Latinské Americe.

Jaroslav Pánek

Poznaňské imprese

O tom, že světový kongres historických věd se konal v rozkopaném městě plném louží a že občas zlobila technika, protože se jednání v sekcích přenášela prostřednictvím internetu i na dálku, a v úterý 23. srpna vypadla opět kvůli technickým potížím z kongresového provozu celá jedna budova (Collegium Maius), se možná rozepsali už jiní čeští účastníci. I přesto byla atmosféra kongresu letně odlehčená a velmi příjemná. Polští hostitelé kongresu byli přátelští a všechny potíže překonávali s nadhledem, k čemuž značně přispívala i charizmatická prezidentka Mezinárodního komitétu historických věd (CISH) Catherine Horel. Protože na kongresu chybělo reprezentativní zastoupení ruské, španělské, japonské, čínské, slovenské a i rakouské historiografie (přítomen byl jen Martin Scheutz z Vídeňské univerzity), větší prostor k prezentaci získaly ostatní (evropské) národní historiografie, což početná česká ekipa náležitě využila.

Po úvodní ceremonii, kde byli představeni noví členové výboru CISH (o nacionální nevyváženosti nového výboru by se dala napsat samostatná úvaha), promluvili ke kongresu na dálku Dipesh Chakrabarty (The University of Chicago) na téma *Capitalism, Work and the Groud for Planetary Histories* a Ewa Domańska z Historické fakulty poznaňské Univerzity Adama Mickiewicze na téma *Wondering about the History in Time of Permanent Crisis*, která pojala své vystoupení velmi osobitě s ohledem na celkem subjektivně zvolené klíčové momenty současné historiografie.[17] Nejzajímavějším referátem, který zazněl během otevíracího cere-

17 Její metodologický postup při výběru zásadních vývojových trendů v historiografii naznačuje tato sentence z jejího vystoupení: „But I am not here to complain, we cannot afford to lament. I would prefere instead to wonder about ways to mobilize the imagination and to pre-figure potential

monielu v podvečer 21. srpna v Collegium Minus, byla pro mne zpráva o stavu africké historiografie, kterou podala Olufunke Adeboye, profesorka sociálních dějin a děkanka Filozofické fakulty Lagoské univerzity v Nigerii. Nebyla to zpráva příliš optimistická a prozrazovala, že historiografie afrických národních států se stále ještě nacházejí v kritické přechodné fázi postkoloniálního vývoje a že dosud nebyly vybudovány výrazné domácí vědecké a pedagogické instituce, které by dovedly vtisknout zvláštní výraz a metody africké historické produkci, a že historická tvorba se doposud velmi slabě podílí na vytváření místního (národního) vědomí.[18] Za zmínku v této souvislosti stojí připomenout i tu skutečnost, že všechna nejvýznačnější vědecká centra, která se systematicky věnují historii subsaharské Afriky včetně vydávání nejvlivnějších odborných časopisů, se nacházejí ve Velké Británii a v USA.

Rozpačitý dojem z celého kongresového jednání ve mně zanechalo večerní posezení na téma *A Global History of Humankind in the Making*, které zorganizoval profesor Matthias Middel z Lipské univerzity. Cílem tohoto zasedání bylo informovat účastníky kongresu o hlavních myšlenkách projektu globálních dějin lidstva iniciovaných Mezinárodní radou pro filozofii a humanitní vědy UNESCO, které by měly navázat na šest svazků Historie vědeckého a kulturního rozvoje lidstva a sedm svazků Dějin lidstva, které byly dokončeny v roce 2008. V následné dlouhé diskusi byla užitečnost a hlavně uskutečnitelnost tohoto projektu víceméně zpochybňována a zvláště ze strany švédské účastnice kongresu byla potřeba napsání nových světových dějin na mezinárodní úrovni označena za zbytečnou. Úskalí takového projektu (bez nějakého konceptu hegemonismu, který ovšem není nyní zrovna v kurzu, syntézu asi nepůjde napsat) naznačil i samotný doyen německé historiografie profesor Jürgen Kocka (narozený v Hejnicích v roce 1941).

Česká stopa byla na kongresu vidět dennodenně. Mohl jsem ji kromě hlavní sekce *Towards the Balanceed Historical Kmowledge. State and Nation in a Comparative Perspective – Paradigms of Investigation, Narratives, Explication*s (Tomasz Schramm, Jaroslav Pánek, Attila Pók, s referáty Petra Vorla a Michala Tomáška) sledovat například v sekci C*ourage and Dictatorships: Cultures of Dissent, Cultures of*

future we might hope for". XXIII International Congress of Historical Sciences, Poznan 2020/2022, Opening Ceremony, s. 39.

18 V závěru jejího kriticky smířlivého vystoupení („vlády se z historie nikdy nepoučily!) doslova zaznělo: „We all need to improve our pedagogical skills and embrace digital opportunities to make the most of our production of knowledge. Lastly, historians are encouraged to devise more practical and creative ways of making history more relevant to the society. The future of history in Africa is bright if only the historians could be creative, innovative, and commit to penetrating analyses as those generated by the gaze of the determined python." Tamtéž, s. 21.

Control in the 20th Century, kde na dálku vystoupili Lenka Krátká, Pavel Mücke a Hana V. Bortlová z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR s referátem o možnostech cestování umělců a akademiků do kapitalistického zahraničí před rokem 1989. Referát Číňanky Shanshan Liu, zde přečtený opět na dálku, pojednával o prvních čínských městských architektech, kteří z našeho hlediska samozřejmě žádnými disidenty nebyli, i když jim byly kladeny nejrůznější překážky ze strany politických představitelů měst. Toto zlehčující pojetí vážného tématu jí zřejmě umožnilo vystoupit i na poznaňském kongresu právě v této sekci. Ostře však kontrastovalo s ostatními polskými a jihoslovanskými referáty, kde byly reflektovány tvrdé potlačovatelské metody vůči alternativní kultuře. Z této mozaiky bohužel vypadl československý příspěvek Miroslava Michely (Filozofická fakulta UK) o alternativní hudební a samizdatové produkci v socialistickém Československu.

V kulatém stole *Borders and Borderlands: The Slavdom over the Centuries – Culture and Society* vystoupili Petr Kadlec, Aleš Zářický a Hana Šústková (bohužel vypadl Dalibor Janiš s referátem o jazykovém právu u západních Slovanů jako rozdělujícím či spojujícím elementu) s příspěvky o úloze odborného vzdělávání a o ekonomické emancipaci slovanského obyvatelstva v Předlitavsku a především v česko-německo-polském prostředí Rakouského Slezska v druhé polovině 19. století, čímž částečně navazovali na výborný referát Tomasze Kempa (Kopernikova univerzita Toruň) o etnických a jazykových poměrech v Polsko-litevské unii v raném novověku.

Přiznávám, že některé sekce a kulaté stoly jsem vybíral dle přitažlivosti nevšedních témat. Byly jimi i nové dějiny zvířat, které byly probírány dokonce v hlavní sekci nazvané značně široce a neurčitě *Intertwined Pathways: Animals and Human Histories*. Tuto sekci obsadily především badatelky z Iberského poloostrova, Kuby, Jižní Ameriky, Jižní Afriky a Indie, z nichž i na dálku čišela láska ke zvířatům, a kromě četných dlouhých výpadků internetového spojení s těmito částmi zeměkoule jsem zaznamenal také absenci zajímavých metodologických přístupů (snad kromě referátu Iris Montero *Když se historie zvířat setká s domorodými znalostmi*). Vyloženě pro radost jsem navštívil kulatý stůl o brazilském fotbale, respektive o tamních fanoušcích s názvem *Football Fandom: History and Politics*, kterou zorganizoval Bernardo Buarque de Hollanda z Rio de Janeira. Ve městě, kde padesát procent obyvatelstva žije pod životním minimem a velká část jich bydlí v příměstských slumech, je fotbal přitažlivou každodenní útěchou a fanouškovství velkou seberealizací. Hollandův velice zajímavý a i emotivně podaný referát z prostředí brazilských fanouškovských klubů, který mohl být stvořen pouze metodou oral

history (předtím, ale bylo nutné, jak vyplynulo s následné diskuse v kuloárech, získat důvěru fotbalových „bosů"), vzbudil zaslouženou pozornost a uznání.

První „hybridní" světový historický kongres skončil 27. srpna v poledne závěrečnou ceremonií a rautem (ani jednoho či druhého jsem už nebyl přítomen) a všichni účastníci pociťovali, že nás čeká „foggy future", pokud se bude pokračovat i nadále v tomto mimořádném formátu. Kongresy jsou hlavně o živých kontaktech, o jejich navazování, o hledání profesní spřízněnosti se zahraničními badateli a jejich tématy. Nic tomuto přesvědčení neubírá na váze, i když poznaňský kongres jeden ze zahraničních účastníků označil za výrazně evropský, respektive středoevropský či dokonce velkopolský. Bohužel pandemická prodleva a stín války na Ukrajině se projevily v přímé osobní neúčasti mnoha západoevropských a amerických historiků. Nicméně polští organizátoři XXIII. mezinárodního kongresu historických věd, samozřejmě s pomocí CISH, se zhostili nesnadného úkolu ve zlomové době se ctí a noblesou.

Milan Hlavačka

Vykročení za brány lidského

Velké kongresy nejsou fórem, kde by se rodily nové trendy či směry historického bádání. V mnohém jen potvrzují nastoupenou cestu a rozvíjejí témata, jež se objevila někde jinde. V případě poznaňského setkání se jednalo o kritiku eurocentrismu a o důraz na globální historii, tendence, které bylo možno sledovat již na předchozích setkáních mezinárodní historické obce. Snad jen bádání v tomto duchu má možnost uspět v mezinárodním měřítku, jak opět ukázalo udělení *Mezinárodní ceny pro historii* (která byla v Jinanu nazývána Nobelovou cenou pro historiky). Tentokráte ji obdržel Sanjay Subrahmanyam, indický historik a specialista na ekonomickou a sociální historii doby raného novověku. Subrahmanyam je prototypem současných trendů. Bádal v archivech tří kontinentů, což mu umožnila znalost jedenácti jazyků, včetně tamilštiny, urdštiny, perštiny a řady evropských jazyků. Po počátečním příklonu ke globální historii přišel na konci devadesátých let s termínem *connected history*, jejímž cílem je znovunastolit kontinentální a mezikontinentální spojení, které národní historiografie nechaly nepropustné. Otevřel rovněž cestu k dialogu mezi mikrohistorií a globální historií a nezavrhl ani biografie. Jeden Subrahmanyam však patrně nic nezmění na tom, že podstatné části mezinárodní historické obce stačí znát jeden jazyk, totiž angličtinu, ať už jde o globální historii, či nikoliv.

Ve srovnání s předchozími kongresy však na tomto setkání vystoupila zřetelně do popředí kritika antropocentrismu. Dipesh Chakrabarty, jež proslovil jednu ze tří keynote přednášek při zahajovacím ceremoniálu, mluvil o *planetárních historiích*, o tom, jak začlenit do historických diskusí planetu. Termín moderní doba, kterým historikové označují posledních 200–500 let, se v planetárním ohledu protáhne na dobu dlouhou několik set milionů let. Hlavní otázkou – a tím se evidentně dostáváme daleko od historie, jak ji známe – není, co by měli lidé udělat, aby přežili, ale jak může život udržet sám sebe. Ewa Domańska vyzývala k vytvoření více holistického, inkluzivního a transkulturního vědění o minulosti, které by respektovalo různé ontologie a kosmologie. Patří k tomu *animal history*, *plant history*, *new environmental history* a samozřejmě respekt k historiografiím původních obyvatel. Jestliže se kdysi o postmoderní historiografii mluvilo ve smyslu podkopání základů historické vědy tak, jak byla v 19. století položena, nový paradigmatický shift, překračující lidské, jde ještě dále (dle E. Domańské se tento obrat odehrál na počátku 21. století). O více než lidské historii se mluvilo na panelu *Historické budoucnosti: vnímání minulosti a předpokládané budoucnosti v současném světě*. Opět byla zmiňována *animal history*, jíž bylo zasvěceno rovněž jedno ze tří hlavních témat kongresu. Jestli se však při zasedání hlavního tématu skutečně představovalo nové paradigma, nemohu vzhledem ke své neúčasti zodpovědně prohlásit. Na panelu *Historické budoucnosti* pozornost přitáhla jiná dimenze překračující lidské, totiž umělá inteligence. Software LaMDA (Language Model for Dialogue Applications, který byl jako konverzační neuronový jazykový model vyvinut společností Google v roce 2021) umí plynule a přirozeně konverzovat a pravděpodobně bude umět psát historické knihy.

Největším objevem pro mě byl panel o *inovativních přístupech ke studiím holocaustu a genocid* s podtitulem *Teoretické perspektivy*, jejž organizovala Kate E. Temoney spolu s Ewou Domańskou. V novém projektu, který vedou polští kolegové, jde o ekologický přístup k holocaustu, v němž je *non human history* symbolizována ne tak již zmiňovaným studiem zvířecí říše, jako spíš studiem rostlin. Jedná se o to, co dělat s vegetací, která přirozeně roste na pietních místech bývalých koncentračních a vyhlazovacích táborů. Dosud byla vegetace kontrolována a ničena. Polští badatelé však přicházejí s otázkou, zda vegetace skutečně škodí. Nejde v jistém slova smyslu spíše o ochranu společného kulturního a přírodního dědictví? Je nutno používat herbicidy k ničení vegetace? Politika paměti se dle nich v tomto případě dostává do rozporu s politikou přírody a morální povinnost připomínat si památku mrtvých do konfliktu s respektem k přírodě (šedá nebo zelená?, beton nebo lišejníky?).

Digitalizace představovala druhý ústřední bod kongresových jednání, na nichž jsem participovala. Náš vztah k dějinám se vlivem dostupnosti velkého množství dat změnil. Nejde už jen o medializaci minulosti, nýbrž o transmedializaci, kdy jeden text či sdělení prochází různými médii. Nebezpečí pozměnění kontextu či zneužití se tím znásobuje. To, že digitalizace rámuje náš vztah k minulosti, potvrdila i prezentace o *digitálním prožitku dějin* v panelu nazvaném *Přehodnocení historické metodologie: hodnota prožitku v historickém vědění*. Tento nový vztah k minulosti by se dal nazvat „fleeting", což bychom do češtiny mohli volně přeložit jako letmý pohled. Pozornost byla věnována oblíbeným digitálním historickým hrám. Jsou to právě ony, které navozují nový smysl historicity. Na příkladu populárního cyklu videoher „Assassin's Creed" Marek Tamm z univerzity v Tallinnu dokazoval, jak dochází ke spacializaci historického času (v digitálních hrách je vnímán spíše prostor než čas, v němž prostupuje minulost i současnost). Digitalizace přivádí historii do veřejného prostoru, což je nový úkol, s nímž se historikové musí vypořádat.

Jedním z těch, kdo se o to pokouší, je Antoon de Baets, historik lidských práv na univerzitě v Groningenu. Každý rok sestavuje zprávu o tom, kde na světě je historie cenzurována a historikové, archiváři či archeologové pronásledováni (letos tato mnohosetstránková zpráva odešla 3 777 kolegům, kteří vytvářejí „Network of Concerned Historians"). Jeho vystoupení v panelu *Limity svobodného vyjádření* o tom, zda paměť a tradice může omezit historii a svobodu slova, nevyznělo příliš optimisticky. Nepříliš povzbudivá byla sekce nazvaná *Od genderu jako užitečné kategorie historické analýzy k anti-genderismu*, v jejímž průběhu se organizátor Colin Johnson z Indiana University Bloomington dozvěděl, že v Indianě byl až na velmi nepatrné výjimky právě zakázán potrat. Rétorika Alternativy pro Německo (AfD), krajně pravicové populistické strany, o níž referovala kolegyně z univerzity v Münsteru Isabel Heinemann, byla identifikována jako velmi podobná rétorice nacistické strany, například v důrazu na roli žen, jež mají rodit německé děti, aby se tak snížil populační přírůstek muslimských obyvatel. Agnieszka Graff, která se připojovala rovněž online, hovořila o anti-genderových kampaních jak v západní, tak ve východní Evropě (České republice se zatím ve větší míře vyhnuly) a mj. informovala o průzkumu z roku 2019, který ukázal, že 30 % Poláků věří, že gender souvisí s konspiracemi.

Nepochybně díky tomu, že se setkání mezinárodní historické obce přesunulo do středovýchodní Evropy, mohla zaznít hlasitěji slova o nerovném postavení historiků bývalého západního a východního bloku. Ewa Domańska ve své keynote přednášce připomněla, že středovýchodní Evropa, území takzvaného epistemologického okraje, je západními badateli dosud přehlížena. Jejich přístup srovnávala

s koloniálním postojem. Badatelé ze „Západu" využívají místních odborníků spíše jako svého druhu nativních informantů, místo aby tito fungovali jako rovnocenní partneři sofistikovaných diskusí, které vytvářejí globální historické vědění. Podobná kritika zazněla i v hlavním panelu *K vyváženému historickému vědění: stát a národ v komparativní perspektivě*, který zorganizoval Český národní komitét historiků ve spolupráci s polskými a maďarskými kolegy. I když tento panel patřil k těm, který přitáhl spíše více posluchačů, těžko říct, z jakého kouta světa se tito rekrutovali a jak tato kritika zapůsobila.

Kritika eurocentrismu, antropocentrismu, digitalizace, prožitek, nová historicita a nutnost pohybovat se ve veřejném prostoru posouvají historii směrem stále dále od základů, na nichž byla v 19. století postavena. Do jaké míry se tyto trendy udrží, ukáže příští kongres, jenž se bude konat už za čtyři roky, v roce 2026, v Jeruzalémě, poprvé na Blízkém východě. „Staráme se o tvou budoucnost," odpověděl Shmuel Feiner, představitel izraelského organizačního týmu své vnučce, když se ho ptala, co tak dlouho dělá v Poznani. Pokud historická věda přemýšlí o budoucnosti, je to dobrá zpráva.

Radmila Švaříčková Slabáková

Cesty zvířat a lidí dějinami

Intertwined Pathways: animals and human histories. Jedno z „velkých témat" organizačně připravila Regina Horta Duarte z Universidad Federal v brazilském Minas Gerais, která se evidentně problematikou zvířat několik let v rámci enviromentálních dějin zabývá. Téma zabralo dvě odpoledne (22. a 23. 8.) a cílem mělo být patrně přiblížení *animal history,* části lidských dějin, která je jedním z výsledků paradigmatických obratů, jimiž historická věda prošla v posledním zhruba půlstoletí. Je odpovědí na hrozbu enviromentální katastrofy, na zánik četných živočišných i rostlinných druhů a na destabilizaci všeho, na čem až dosud lidská civilizace stála. Takové téma je jako téma světového kongresu historiků jistě legitimní. Ostatně v západoevropské historiografii se mu řada badatelů už delší dobu s úspěchem věnuje. Brát v potaz kategorii „zvíře" znamená uvažovat v kontextu politiky, ekonomiky, náboženství, společnosti, kultury, v kontextu všeho, co lidé považovali a považují za důležité.

Žádná z těchto výzev během dvou půldnů, v nichž se jednání odehrávalo, příliš nerezonovala. Z dvanácti přihlášených účastníků přijelo sedm, čtyřem se po-

dařilo připojit online. Z referujících zaujal David Gary Shaw z Wesleyan University v Connecticutu s příspěvkem *Animals in Medieval England: Networks, Cathegories, and Names*; historicko-lingvistická analýza kategorií a pojmů, s nimiž společnost středověké Anglie ve vztahu k zvířatům (hlavně koním) pracovala, byla zajímavá. Šlo ale o příspěvek přednesený online, případná debata byla takřka znemožněna přetrvávajícími technickými problémy.

Příspěvek Anny Barcz z Polské akademie věd ve Varšavě, která do polské historiografie vnesla animal studies zhruba před pěti lety, *Non-Human Animals in the Memory and Historical Studies of Soviet Eastern Europe,* patřil rovněž ke kvalitním; autorka, navzdory faktu, že enviromentální studia na Západě před rokem 1989 stigmatizovala sovětskou zónu coby „environmental catastrophe", se s úspěchem pokusila o vyvážený pohled.

Zmiňme ještě vystoupení Reinalda Funes z Universidad de la Habana *Animal Protein Ideal and the Meaning of Beef and Milk in the Caribbean after the Second World War*, který se zabýval dopady klimatu i měnících se politických a ekonomických poměrů na chov hovězího dobytka v karibské oblasti, především na socialistické Kubě.

Na to, že šlo o jedno z hlavních témat kongresu, nebyl zájem účastníků velký. V obrovském sále (kde klimatizace fungovala snad příliš) budilo zhruba 20–30 posluchačů dojem trosečníků.

Až na výjimky se metodické přístupy účastníků obou bloků zcela minuly s výzkumem, k němuž v posledních desetiletích dospěla západoevropská historiografie: jména jako Dan Vandersommers, Damien Baldin, Bruce Boehrer, Linda Kalof a další zde vůbec nezazněla. Chyběla propracovaná koncepce animals history, šlo spíše o sérii vystoupení na arbitrárně vybraná témata. Oba bloky byly založené především na „vyprávění o zvířatech", nabízely spoustu zajímavého (někdy dokonce unikátního), ale neinterpretovaného obrazového materiálu, a přístupy animal history se v jednotlivých příspěvcích objevovaly jen okrajově.

Milena Lenderová

Proměnlivé identity v dějinách evropských univerzit

Jako jedna z mezinárodních organizací propojených s Mezinárodním komitétem historických věd, jimž byl věnován prostor během předposledního dne kongresu, zorganizovala svůj samostatný panel také *Mezinárodní komise pro dějiny univerzit*

(CIHU/ICHU). Místem všech těchto jednání bylo Collegium Historicum, respektive moderní univerzitní kampus, jenž v poznaňské okrajové čtvrti Morasko začal sice vznikat již v období socialistického Polska (na přelomu 70. a 80. let 20. století), ale teprve od začátku 21. století (zejména po přistoupení Polska do Evropské unie) celá stavba velmi rychle a velkolepě pokračovala kupředu. Samostatné univerzitní budovy byly tak postupně předávány poznaňským matematikům, geografům, biologům, politologům, chemikům a historikům. Další objekty plní multidisciplinární funkci a svým zaměřením sledují celopolskou a mezinárodní spolupráci.

Příspěvky zařazené do jednání Mezinárodní komise pro dějiny univerzit zastřešoval obecný název panelu *Changing identities in the history of European universities* (26. 8.). Odrážely široké chronologické a tematické rozpětí, v němž se historiografie univerzitních dějin pohybuje. Jednání vedl předseda Komise Mauro Moretti z univerzity v italské Sieně, nemohla se ovšem účastnit sekretářka Komise Elisabethanne Boran z irského Dublinu – nezazněl tak ani její příspěvek o lékařích z tamní Trinity College na konci 17. století. Odpadl také ohlášený referát Leonidase Radose z univerzity v Jasech o rumunských univerzitních jubileích.

Blok chronologicky seřazených příspěvků otevřel Thierry Kouamé z Univerzity Franche-Comté v Besançonu (v kongresovém programu bylo ještě uvedeno jeho předchozí pracoviště: L'Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne). Věnoval se problematice představených katedrálních škol, kteří sehrávali významnou úlohu ve vzdělávacím systému západní Evropy, proměně této funkce v období gregoriánské reformy v 11. století a nastínil jejich význam pro vznik prvních univerzit. Příspěvek Maura Morettiho přenesl posluchače až do moderní sjednocené Itálie na přelomu 19. a 20. století. Předmětem jeho zájmu byli historici na italských univerzitách a strategie, užívané k obsazení kateder historických oborů.

Českou historiografii zaměřenou na dějiny univerzitní vzdělanosti zastupoval Marek Ďurčanský (Ústav dějin a Archiv Univerzity Karlovy). Příspěvek přednesený online byl zaměřen na meziválečný pokus o spolupráci historiků (středo)východní Evropy na platformě nově založené Federace historických společností východní Evropy. Zvláštní pozornost byla věnována jejímu druhému předsedovi Jaroslavu Bidlovi a jeho účasti na VII. kongresu historických věd, který se v roce 1933 rovněž konal v Polsku.

Následná diskuse odrážela jak malý počet přednesených referátů (nejen ve srovnání s původním záměrem či sestaveným programem, ale i s většinou dalších tzv. international affiliated organizations), tak jejich chronologickou a tematickou

disparátnost. Kromě samotného přednášejícího se do diskuse formou online nikdo další nepřipojil. V sále bylo přítomno méně než deset osob – vesměs zástupců francouzské, italské a české historiografie. Nechyběla mezi nimi (po jistou dobu) ani Catherine Horel, jež z titulu své funkce předsedkyně CISH bedlivě sledovala celkový průběh XXIII. kongresu historických věd a byla tak vidět na mnoha různých místech každého jednacího dne.

Roman Baron – Marek Ďurčanský

Nové pohledy na Druhé Francouzské císařství

Nesporným tematickým i metodickým přínosem bylo sdružené zasedání *Le Second Empire, bilan et renouveau historiographique / The Second Empire: Historiographical inventory and advances* (24. 8.), po jazykové stránce pojaté jako francouzsko-anglické. Hlavními organizátory byli Dominique Barjot z pařížské Sorbonny a z Académie des Sciences de l'Outre-Mer spolu s Yiminem Lyu ze Zhejiang University v Hangzhou. Zúčastnilo se asi 12–15 „migrujících" osob. Z 12 ohlášených příspěvků jich zaznělo 11, avšak zdaleka ne všichni referující byli osobně přítomni.

Oba předsedající shrnuli, že téma druhého císařství je nově nahlíženo coby téma světové historiografie už od roku 2017, kdy se konalo první takto zaměřené setkání v Moskvě; následující bylo v Hangzhou, další v Paříži v roce 2019. Kromě na koloniální politiku (například příspěvek Jeana-Françoise Kleina *Le second Empire: historiographie coloniale en chantier* či Jianga Tianyue z Beijing Normal University of China *La Marine impériale française dans l'Expédition de la Chine, 1857–1860*) byly další referáty zaměřeny i na politiku hospodářskou a sociální. Oprávněně, neboť Francie za Napoleona III. zažila vrchol průmyslové revoluce (jak zdůraznil Clémence Becquet s příspěvkem *The birth of a large modern company*, týkajícím se významu průmyslové revoluce za druhého císařství, rozmachu železniční sítě, vytváření zahraničních ekonomických vazeb), ale i sociální a kulturní revival, posílila finančně a ekonomicky. Nejen pod vlivem saint-simonismu (tomu byl věnován příspěvek Philippa Régniera z CNRS) slyšely vlády na sociální problémy. Saint-simonismus, historiky zatím většinou vnímaný jako neškodná ideologie, sehrál za druhého – poměrně liberálního – císařství významnou úlohu a ovlivnil některá ekonomická rozhodnutí samotného Napoleona III., dokonce ještě jako prezidenta. Byli jím poznamenáni i další politici, liberálové jako Michel Chevalier, ale například i státní ministr Eugen Rouher či Jean-Gilbert de Persigny.

V příspěvku Zhou Lihong ze Sun Yat Sen University *The Role of the Second Empire in the politization of French Peasants* si badatelka položila otázku, do jaké míry sehrálo druhé císařství roli v politizaci francouzských zemědělců, a konstatovala, že doba Napoleona III. z tohoto pohledu skutečně důležitou etapou byla, že došlo k aktivizaci sociální a politické komunikace na venkově. Možná tu chybělo zamyšlení nad strategiemi, jimiž bylo této aktivizace dosaženo – francouzská rurální společnost prvních desetiletí druhé poloviny 19. století byla totiž ještě výrazně negramotná či pologramotná.

Na neformální kontakty francouzské vlády s národy bez vlastní státnosti byl zaměřen příspěvek Rafala Dobka z poznaňské univerzity *La question polonaise sous le Second Empire,* Stéphanie Burgaud z Université Toulouse *La Pologne au cœur de la recomposition des relations internationales en 1863* a Mileny Lenderové z Univerzity Pardubice *The lost illusion or the audience of F. L. Rieger with Napoleon III.*

Milena Lenderová

Civilní osoby ve Velké válce

Blok *Civilians in the War. Women, Children, Refugees and Prisoners-of-war on the Eastern Front during WWI,* podnik rumunských historiků organizovaný 23. 8. jako sdružené zasedání, byl po obsahové i metodické stránce zdařilý. Moderoval ho profesor Ioan Bolovan z Babeş-Bolyai University a Rumunské akademie věd, který představil kontext první světové války a její průběh na jihovýchodě Evropy; pak dal slovo čtyřem referentům, kteří se z plánovaných sedmi skutečně účastnili, tři z nich ovšem online. Válečné dětství bylo, navzdory badatelskému a publikačnímu boomu, který přineslo stoleté výročí Velké války, podrobeno zkoumání jen v příspěvku Mirely Popy Andrei z George Baritium Institute of History z Kluže; soustředila se především na válečné školství v Sedmihradsku. Českým historikům, kteří zůstali mimo (účast v sále byla spíše komorní), by jistě měl co říct především příspěvek Francesco Frizzera, odborného pracovníka Italského vojenskohistorického muzea, týkající se rakouských občanů italské národnosti a jejich rozličných, často tragických válečných osudů – osudů uprchlíků, vojáků i zajatců. Všechny prezenčně přednesené příspěvky vycházely především z pramenů osobní povahy (korespondence, nevydané memoáry), což opět potvrdilo význam tohoto typu pramenů pro „novou“ historii válek, v níž hraje hlavní roli osobní zkušenost.

Milena Lenderová

Rodinná paměť a mezigenerační přenos

Sdružené zasedání *Family Memory and Intergenerational Transmission of the Past* (25. 9.) proběhla v česko-slovenské režii Radmily Švaříčkové Slabákové z Univerzity Palackého v Olomouci, která byla přítomna, a Moniky Vrzgulové ze Slovenské akademie věd v Bratislavě, jež se připojila online. Příspěvky, které zazněly až na jednu výjimku prezenčně, potvrdily oprávněnost metodických přístupů, z kterých už delší dobu badatelé zabývající se dějinami rodinné poměti vycházejí. R. Švaříčková Slabáková shrnula základní východiska ve svém úvodním referátu a současně představila kolektivní publikaci *Family Memory: Practices, Transmissions and Uses in a Global Perspective*, na níž se podíleli někteří ze zúčastněných referujících a která vyšla na samém konci roku 2021 v nakladatelství Routledge.

Jednání prokázalo, že pokud je téma rodinné paměti důvěrně známo evropským historikům – připomněli to Marcin Filipowicz (Uniwersytet Warszawski a Univerzita Hradec Králové) či Monika Vrzgulová – pak shodná teoretická východiska a koncepty stejně úspěšně rezonují na mimoevropských tématech, kam směřovaly všechny ostatní příspěvky: Öndercan Muti (Max-Planck-Institut für demografische Forschung, Rostock), *The same story? Family memory of the Armenian Genocide;* Pilar Domínguez (Universidad de Las Palmas, Gran Canaria), *Trajectories of political commitment in the second generation of Spanish Republican Exiles*; Philippe Denis (University of KwaZulu-Natal, *Family memory and political engagement in the public space in Brazil*; Radikobo Ntsimane (KwaZulu-Natal Museum service), *Evaluation the Ntsimane Annual Kopano-Ya-Losika in South Africa as a space for creation of family memories* (jednalo se o svérázný příspěvek, přednesený jedním z autentických "nositelů" rodinné paměti*)* či Giselle Martins Venancio (Universidade Federal Fluminense, Rio de Janeiro)), *Political Engagement in the Public Space in Brazil;* posledně jmenovaný referát analyzoval genezi rodinné paměti na příkladu několika generací brazilské intelektuální a umělecké rodiny.

Milena Lenderová

„Česká" zasedání v Poznani

Po zkušenostech z Jinanu věnoval Český národní komitét historiků pod vedením svého předsedy Petra Vorla soustavnou pozornost přípravě účasti na poznaňském kongresu, a to na každém svém zasedání. Dělo se tak za účasti historiků, kteří před-

kládali návrhy a posléze získali možnost zorganizovat tematická zasedání podle svých představ. Původně bylo přijato pět českých námětů, načež se v roce 2022 realizovaly čtyři z nich.[19] Tři zasedání se odehrála v režii českých historiček.

Větších ztrát, jež přinesl dvojí odklad kongresu, bylo ušetřeno sdružené zasedání *Family memory and intergenerational transmission of the past* (JS 05; 25. 8.), které ve velké posluchárně univerzitního Collegium Minus uspořádala Radmila Švaříčková Slabáková (Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci). Ve velmi dobře strukturovaném úvodním vystoupení *Why Family memory? Family memory as a field of research and analytical category* R. Švaříčková Slabáková zřetelně vymezila nejednoduché výchozí pojmy, nastínila vývoj bádání a možnosti hlubšího poznání tohoto fluidního procesu i předávání příběhů, identit, rituálů a ideového dědictví adolescentům. Vytvořila tím dobrou základnu pro další referenty, kteří se zabývali konkrétními, často tragickými tématy předávaných historických prožitků a zkušeností (mj. arménská genocida, španělský republikánský exil, genocidní ideologie ve Rwandě). Ocenění si zaslouží skutečnost, že se organizátorce podařilo získat referenty od střední Evropy přes Jižní Afriku po Latinskou Ameriku, což i do budoucnosti umožňuje srovnání myšlenkových a neformálně edukativních procesů ve značně odlišných civilizačních prostředích.

V obtížnější situaci se ocitla Marcela Efmertová (České vysoké učení technické, Fakulta elektrotechnická), která moderovala kulatý stůl *Les élites nobiliaires et la promotion de l'industrie en Europe (XVIIIe – XXe siècles)* v dálkovém připojení (RT 10; 24. 8.). Pro toto zasedání byl vyhrazen skvostný prostor (Sala Lubrańskiego v univerzitní budově Collegium Minus), do něhož bohužel zavítalo jen velmi málo posluchačů; jejich počet se pohyboval mezi čtyřmi a sedmi osobami. Byla to škoda, neboť šlo o zajímavé téma umožňující porovnat vývoj průmyslových a inženýrských elit zejména v prostředí střední a západní Evropy a severní Afriky. Díky českým účastníkům, jež sledovali kolegové připojení online, se mohli zahraniční historici seznámit s vynikající průmyslnickou rodinou Ringhofferů (Milan Hlavačka, Historický ústav AV ČR), s technickým géniem Františka Křižíka (Marcela Efmertová) či s málo známým všestranným designérem Romualdem Božkem (David Hamr, ČVUT). Diskuse, která se na zasedání rozvinula, ukázala, že český výzkum má co nabídnout srovnávacímu studiu evropských hospodářských a sociálních dě-

19 Z organizačních a zdravotních důvodů se bohužel neuskutečnilo sdružené zasedání *Uneasiness with minorities throughout the 20th century? Lessons from the East Central Europe compared*, které původně připravovali Jan Kuklík (Právnická fakulta UK) a Jan Němeček (Historický ústav AV ČR).

jin. Zároveň však naznačila, že zvýšení přitažlivosti české tematiky pro mezinárodní publikum (což se týkalo především referátu D. Hamra) nezbytně vyžaduje začlenění užší české tematiky do evropských komparativních souvislostí.

Pozoruhodný průběh mělo další „české" zasedání – kulatý stůl *The Woman and Global Migration* (RT 20; 25. 8.), které připravila Zlatica Zudová Lešková (Historický ústav AV ČR). Podobně jako většina ostatních panelů všech typů byl i tento velmi vážně postižen nepřítomností původně očekávaných referentů; někdy také proto, že technické nedostatky ve spojení znemožnily dálkový přednes již připraveného referátu z Afriky (tato skutečnost postihla nigerijskou historičku Oluwakemi Abiodun Adesina, která chtěla proslovit přednášku na téma *„I am also a Wife": Nigerian Female Migrant Nurses, Family, and the Worth of Remittances*). Kromě úvodního vystoupení Z. Zudové Leškové, která položila důraz na specifické postavení ženy a její odpovědnost za potomky v době migrací (*Women – an important /and Decisive/ Factor in Global Migration*), a souhrnu referátu nepřítomného kamerunského historika Martina Sango Ndeha (University od Buea) o „moderním otroctví" afrických dělnic na Blízkém východě, jejž přednesl Roman Baron (Historický ústav AV ČR), tak mohly zaznít pouze dva referáty – *Explaining the Migration in the 20th Century as an Economic Problem* Antonie Doležalové (Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy Praha) a *Migration History from Below: the Case of Post-War Female* Refugee Uršky Strle (Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani).

Tato redukce programu měla za následek, že obě referentky získaly více času k tomu, aby zevrubněji představily tematiku svého výzkumu. Shodou okolností se skvěle doplňovaly – A. Doležalová se zabývala obecnými otázkami (podíl žen v migračních procesech, infrastruktura recepce migrantek, jejich cesty k získání občanství a naturalizaci, specifické rysy vnitroevropské a transkontinentální migrace), kdežto U. Strle položila důraz na osobnostní aspekty migrace na příkladu jedné ženy, která uprchla z Titovy Jugoslávie přes Itálii do Kanady. S využitím prvků biografické sociologie prozkoumala předpoklady, motivaci, psychologické a sociální předpoklady k radikální změně prostředí, vztah k svobodnému životnímu stylu a ekonomické prosperitě i vytváření nových sociálních vazeb ženy, kterou pojala jako typ *homo migrans*.

Dvojí takto prohloubený pohled na migraci vytvořil velmi dobré východisko pro následující diskusi, která se přenesla z historie 20. století do současnosti, neboť právě probíhající odchod žen a dětí z válčící Ukrajiny do Polska, České republiky a dalších evropských zemí nabízí pro studium feminizované migrace mimořádné komparativní příležitosti. Rozprava upozornila na zásadní rozdíl mezi

migračními vlnami z roku 2015, kdy šlo především o migraci mladých mužů, často se prosazujících i násilnými metodami, a z roku 2022, což má zásadní význam pro odlišnou recepci migrantek v zemích střední Evropy. Zatímco některé kongresové prostory zely prázdnotou, přednáškový sál C 3 v univerzitní budově Collegium Novum žil ještě po vyčerpání stanoveného času otevřenou debatou, do níž se zapojily také přítomné polské studentky historie. K vrcholům rozpravy patřilo vystoupení ukrajinské historičky Oleny Kravčenko, doktorky historických věd a profesorky Národní ekonomické univerzity v Charkově, v posledních pěti měsících působící na univerzitě v Radomi; tato vědkyně podala autentické svědectví o postavení ženy a rodiny ve městě ostřelovaném raketami, o těžkém rozhodování k útěku z vlasti a o psychologickém dosahu přátelského přijetí v polském prostředí. Rovněž její zásluhou se toto původně tematicky redukované zasedání proměnilo v jedinečný mezinárodní a mezigenerační seminář.

Z formálního hlediska patřila mezi nejdůležitější české výsledky na poznaňském kongresu spoluorganizace jednoho ze tří „velkých témat" – *Towards a Balanced Historical Knowledge: State and Nation in a Comparative Perspective – Paradigms of Investigation, Narratives and Explications* (MT 03; 22.–23. 8.). Jelikož jsem byl od počátku jedním z jeho organizátorů, nepřísluší mi hodnocení tohoto dvoudenního zasedání, je však namístě, abych o něm podal základní faktografické informace.

Podnět vyšel z Českého národního komitétu historiků ihned poté, co bylo rozhodnuto o konání kongresu v Poznani. Základní motivy byly dva: (1) Češi dosud nikdy neměli možnost získat „velké téma" a polské pořadatelství k tomu poskytovalo mimořádně dobrou příležitost; (2) zkušenost s prosazováním české a středoevropské tematiky naznačovala, že by bylo vhodné postupovat podobně jako na počátku 21. století, kdy se podařilo vydobýt pro XX. mezinárodní kongres historických věd v Sydney (2005) specializované téma *Political Culture in Central Europe (10th – 20th Century)*. Příležitost k projednání námětu vznikla ve dnech 23.–24. září 2016, na kdy polští organizátoři kongresu svolali do lázeňského města Nałęczowa v jihovýchodním Polsku poradu pozvaných historiků ze zemí střední a středovýchodní Evropy. Polské pojetí bylo geograficky velkorysejší a vycházelo z představy „Mezimoří", prostoru mezi Baltským a Černým mořem, čemuž odpovídal výběr pozvaných hostů ze zemí od Estonska po Bulharsko. Věcná diskuse však ukázala, že ke spolupráci na velkém tématu jsou připraveny především Polský a Český národní komitét historiků, k nimž se připojil Maďarský národní komitét.[20]

20 Podrobněji o této tematice Jaroslav PÁNEK, *Česká účast na mezinárodních kongresech historických věd*, ČČH 116, 2018, s. 115–130, zde s. 124nn.

Zatímco Český a Maďarský komitét nominovaly jako své zástupce Jaroslava Pánka (Historický ústav AV ČR, Praha) a Attilu Póka (Výzkumné centrum humanitních věd, Maďarská akademie věd, Budapešť), v polském případě byla situace poněkud složitější. Ačkoli na zasedání v Nałęczowě byly přítomny špičky polské historické vědy, nikdo z nich se nerozhodl pro převzetí zodpovědnosti za polskou (z povahy věci rozhodující) část navrhovaného „velkého tématu". Diskusi o něm však velmi autoritativně ovlivňovala Ewa Domańska (Historická fakulta UAM), která se zabývá problematikou metodologie historie a jež prosazovala pojetí celého tématu v duchu metody *epistemic justice*. Spor byl veden o to, zda zamýšlené téma pojmout historicky, či metahistoricky, přičemž druhou možnost většina zainteresovaných historiků odmítala. Nicméně E. Domańské bylo nabídnuto, aby své pojetí prosazovala jako spoluorganizátorka tématu za polskou stranu. Nabídka byla odmítnuta – snad i proto, že současně bylo zvažováno čtvrté (metodologické) „velké téma", které se nakonec neuskutečnilo. Za okolností, jež byly pro zahraniční pozorovatele neprůhledné, byla do trojice spoluorganizátorů jmenována za Polsko Anna Ziębińska-Witek (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie), která však o tuto činnost nejevila skutečný zájem a 15. října 2017 na veškerou účast v přípravách zasedání rezignovala. Situaci vyřešil hlavní organizátor celého kongresu Tomasz Schramm (UAM), který se této záležitosti obětavě ujal.

Na poradách v Krakově, Poznani, Varšavě a Olomouci a zároveň v nekonečném proudu korespondence se postupně slaďovaly vědecké ambice s reálnými možnostmi. Ambiciózní program spočíval ve snaze připravit podklady ke globální komparaci, uspořádat jednu či dvě přípravné konference a na jejich základě připravit publikace (jak se to podařilo při organizaci kongresu v Sydney 2005), poté v Poznani celý projekt završit skutečně komparativním jednáním o specifice a interpretačních možnostech těch částí světa, které při konstruování globálních dějin hrají jen podružnou nebo zanedbatelnou roli. Po geografické stránce byly vybrány tyto makroregiony: střední Evropa (v konfrontaci se západní Evropou), muslimská severní Afrika, subsaharská Afrika, Jižní Amerika, Indický subkontinent a Dálný východ (respektive samostatně Čína a Japonsko), popřípadě také někdejší britská dominia Austrálie a Kanada.

V době, kdy podstatu tématu vyjadřoval podtitul *Multiethnic Empires and the Origins of National States* vyšlo z Českého národního komitétu historiků „interrogatotium", které formulovalo základní otázky, jichž si měli referenti z jednotlivých makroregionů všímat a podle možnosti je blíže osvětlit. Byly o geopolitická situace makroregionu; národ a jazyk, národní vědomí jako faktor formování států;

pojetí a výuka vlastních dějin jakožto nástroje historické politiky; funkce náboženství; úloha válek při budování a ničení státnosti; ekonomické a finanční faktory; elity a ideologie ve vztahu k státu; sociální faktory, jejich integrativní a dezintegrativní působení; úloha kontinuity a diskontinuity institucí a symbolů v době existence národních států a impérií.

Od počátku bylo zjevné, že jde o maximalistický program, jehož plnohodnotné zvládnutí by vyžadovalo přinejmenším několikaletý projekt, který by zapojil historiky z řady států světa. Ambicí velkého tématu však bylo především předběžné zmapování tematiky, na níž by bylo možné později dále pracovat. Náznak možností interkontinentální spolupráce měla přinést přípravná konference, která by podobné otázky položila marginalizovaným regionům v Evropě, a to nejen ve střední a jihovýchodní Evropě, ale také na západě kontinentu (Skandinávie, Skotsko, Irsko, Benelux, Katalánsko).

Poměrně pokročilá příprava konference *Nation, Nationality and State in European History* , která se měla konat na renesančním zámku v Pardubicích v květnu 2019, bohužel ztroskotala na administrativních a finančních překážkách. To však nemělo přímý vliv na poznaňský kongres. Mnohem závažnější byly překážky, které přinesl další vývoj. Už v prvních měsících roku 2020 bylo zjevné, že pandemie znemožní konání světového kongresu v původně stanoveném termínu (srpen 2020) a také předpoklad posunutí na srpen 2021 se zhroutil. Tyto posuny a nejistota o konání kongresu vedly k rezignaci většiny referentů, kteří přislíbili účast v původním termínu. Za této situace nezbývalo než „velké téma" zachránit jednáním s dalšími historiky, kteří pracovali na původnímu tématu blízké problematice. Odpadla většina mimoevropských referentů a „velké téma" zachraňovali historici ze střední Evropy a z USA.

Zasedání *Towards a Balanced Historical Knowledge: State and Nation in a Comparative Perspective* se konalo v sále zvaném Nová scéna v Císařském zámku uprostřed Poznaně (MT 03; 22.–23. 8.); úvodní a závěrečné části jednání předsedal hostitel Tomasz Schramm, druhou část referátů a diskusi řídil Jaroslav Pánek, třetí část přednášek pak Attila Pók. Vstupní přednášky *Balancing History Books: Some Comments on Current Memory Wars* se ujal Konrad H. Jarausch (University of North Carolina), další zásadní referáty k evropskému pojetí říší, národů a státu přednesli Hans Henning Hahn (Carl von Ossietzky-Universität Oldenburg; *The Concepts of State and Nation in Western Discourses. Stereotyping Eastern Europe or East Central Europe*) a Petr Vorel (Fakulta filozofická, Univerzita Pardubice; *From Medieval Multinational Empire to Early Modern National States. Holy Roman Em-*

pire and Central Europe during the 14th – 16th Centuries). K mimoevropské problematice se zaměřili László Csicsmann (Corvinus University, Budapest; *State-formation in the Mashrek Region. Revisiting the Consequences of the Sykes-Picot Agreement in the Middle East*), Stefan Tanaka (University of California; *Japanese History and Uncertainty Created by Chronological Time*) a Jan Kieniewicz (Uniwersytet Warszawski; *Gardens, regions, worlds: Centro-European approach to the Indian History*). Skutečně interkontinentální pohled na eurasijský prostor zprostředkoval Michal Tomášek (Právnická fakulta Univerzity Karlovy, Praha; *Legal Cultures between Europe and the Far East in Historical Context*), jehož výklad vyvolal značný pozitivní ohlas. Ostatně i diskuse k ostatním referátům, kterou zahájila pokusem o shrnutí Reka Kiss (Maďarská komise národní paměti), byla obsáhlá, někdy ostrá (zejména mezi americko-japonským historikem Stefanem Tanakou a německým historikem Jürgenem Kockou, kde se střetl klasický a postmoderní přístup k historiografii).

Přípravu „velkého tématu" by bylo možné označit ve šlépějích klasiků jako *historia calamitatum*. Po dvou ročních odkladech a výměně většiny referentů byl program zredukován a tematická soudržnost referátů byla oslabena. Přesto na této základně vzniklo několik cenných prací z obecných dějin, které v podobě upravené do podoby standardních studií vyjdou v Českém časopisu historickém. Každá z nich má hodnotu sama o sobě. Jako celek mohou – spolu s touto zprávou – připomenout původní záměr, který snad zaujme i mladší historiky při přípravě některého z příštích kongresů.

Jaroslav Pánek

Čekání na velkou transformaci? Poznaň ve srovnání s dalšími současnými kongresy

Světový kongres historických věd v Poznani byl pro mě třetím v letošní náročné řadě velkých oborových kongresů. Začalo to na konci června kongresem business history v Madridu, pokračovalo světovým kongresem hospodářských dějin v Paříži na konci července a Poznaň na sklonku srpna 2022 sérii zakončila. Samozřejmě, že se především ty dva poslední kongresy (kongres business history je pořádán každoročně) potkaly v jednom roce výjimečně kvůli opakovanému posunutí jejich konání v důsledku pandemie Covid-19. Opakovala se tak ale situace z roku 2015, kdy se oba kongresy sešly v jednom roce a také na stejném kontinentu: v Asii. Ač od té doby uplynulo pouze sedm let, rozdíly mezi tehdejšími a letošními kongresy jsou

dramatické a patrné na první pohled. Především, do kongresového setkávání vpadly technologie umožňující být na kongresu v Poznani a sedět doma v Africe, Americe nebo jinde v Evropě. Oproti minulému kongresu v Jinanu tak významně ubylo účastníků – i když to může jít i na vrub faktu, že Čína věnovala události celostátní pozornost a čínští historikové se kongresu hojně účastnili v roli diváků. A konečně, zřetelně se prohloubila neochota k diskusím.

Nejviditelnějším změnou byla nepochybně možnost online účasti na všech zmíněných kongresech. V Poznani registrace nedělala rozdíly mezi online a fyzickými účastníky, a explicitně online účast umožňovala. V Madridu to byla výjimka dojednaná jen pro několik účastníků, zatímco v Paříži už v procesu registrace mohli účastníci zvolit, zda se zúčastní osobně nebo pouze online; finanční rozdíl byl přitom značný. Implementace online zapojení účastníků však měla svá úskalí. Nejen v Poznani, ale i v Paříži se mnoho sekcí rozpadalo kvůli tomu, že lidé, kteří se měli přihlásit online, aby přednesli své referáty, se nepřipojili, ba dokonce mnozí se vůbec ani nepokusili připojit. Zřejmě je vůbec nezajímalo, jaké potíže tím způsobují těm, kdo třeba tři roky panel připravovali.

Oproti všeobecně panujícímu dojmu, že jsme všichni v online prostoru po dvou letech pandemie jako doma, se tak ukázalo, že mnozí vědci neumí pracovat s online připojením, pokud se mají přihlásit z domova, ani nastavit mikrofon a prezentaci v sále tak, aby je mohli sledovat online účastníci. Zvláště to vyniklo u profesorů z prestižních univerzit, když v Paříži to radikálně poznamenalo kvalitu celodenní prezidentské sekce, která měla být zaměřena na problémy a výzvy oboru. Výzvou se tak ukázala už samotná realizace panelu, protože po dlouhou dobu se před každým referátem řešily technické problémy. Některé sekce a panely v Poznani, ale i v Paříži, působily dojmem naprostého zmatku a chaosu, protože v sále třeba seděl pouze předsedající, který se se všemi ostatními pokoušel spojit, a přeskakoval body programu podle toho, kdo byl aktuálně online.

Mnoho historiků využilo možnosti online účasti, a cestu do Poznaně si třeba i na poslední chvíli rozmysleli. V Poznani byl ze všech tří kongresů patrný nejnižší počet hostů bez referátu. V Paříži – i díky využití online varianty polovinou registrovaných – bylo běžné, že lidé se účastnili pouze svého panelu nebo dokonce se přihlásili jen na svůj referát a pak se odhlásili – mnohdy s omluvou, že mají jinou online schůzku! V Madridu se konference účastnilo do sedmdesáti lidí, ale panelů probíhalo paralelně 6–7, takže v každém panelu bylo jen pár lidí navíc oproti referujícím. Do určité míry jdou samozřejmě nízké počty účastníků na vrub pandemie, kdy se řada lidí rozhodla raději necestovat – do jiné země, na jiný kontinent. V pří-

padě Poznaně se však objevil i argument blízkosti Ukrajině. Výsledkem byly prázdné chodby a žádná tlačenice u stolů s kávou. Až na výjimky si tak člověk mohl povídat pouze se členy svého panelu.

Tím se dostáváme ke třetímu rozdílu, a to je absence diskuse. Tedy diskuse těch, co byli v sále, nebo se dokázali připojit. Obvykle na ni nezbyl čas v důsledku zpoždění způsobených technickými problémy. Nejlépe na tom tak byly panely, kam se účastníci, kteří se měli přihlásit online, vůbec nepřihlásili, a zůstal čas pro diskusi, který si mohli okupovat ti, kteří byli fyzicky přítomni. Abychom byli korektní vůči letošním kongresům, trend klesajícího času pro diskusi a ochoty do ní vstoupit je patrný už delší dobu. Přitom smyslem světových kongresů bylo dát vědcům možnost se potkat a diskutovat témata aktuálně rozvíjená ve světové historiografii, nechat se inspirovat, navazovat kontakty a budovat vztahy. Letošní kongresy ukázaly spíš přesně opačnou tendenci: lidé, kteří spolu už spolupracují, často z jednoho pracoviště nebo jedné země, prezentovali výsledky své práce a ujistili se mezi sebou, že to dělají dobře. Nemluvě o těch, kteří si jen odklikli, že byli na velkém kongresu. Měla jsem štěstí, že v panelu, ve které jsem měla referát (kulatý stůl o ženské migraci organizovaný Zlaticou Zudovou-Leškovou), nebo v panelech, které jsem organizovala na jiných kongresech (v Madridu o podnikání za socialismu a v Paříži o historiografii v době studené války), proběhla otevřená a plodná diskuse; v Poznani i dlouhá, a zapojili se do ní také polští studenti a ukrajinští vědci, přilákaní aktuálností tématu.

Potkávání se a diskuse byla komplikována také tím, že poprvé v historii kongresů poznaňští organizátoři rezignovali na distribuci tištěné verze úplného programu. Vydali sice drobnou příručku, ale ta neobsahovala potřebné programové informace. Navíc, online verze programu nebyla úplně uživatelsky příjemná a bylo potřeba několika postupných kroků, aby se člověk dostal k abstraktu referátu, který ho zajímal. V Paříži nebyla v tištěné podobě k dispozici ani stručná informace o programu. Pouze Madrid takovou brožuru připravil. Ani ta však neobsahovala seznam účastníků kongresu a jejich adresy, jak bylo dosud vždy zvykem. Tím vlastně organizátoři – byť zřejmě nezáměrně – rezignovali na pojetí kongresů jako místa navazování kontaktů. Když v diskusi na zasedání členů asociace hospodářských historiků v Paříži rumunský historik Bogdan Murgescu vznesl dotaz, zda bychom nemohli dostat adresy všech účastníků, jeden z organizátorů, mladý historik, odpověděl, že je to dobrý nápad! Ale hned dodal, že se obává, že to nepůjde kvůli GDPR…

Zmíním ještě dva momenty, jež by stály za hlubší promýšlení, a to je metodologie oboru a mizející střední a východní Evropa. Metodologicky byl nejen v Po-

znani, ale i v Paříži či Madridu viditelný ústup od využívání kvantitativních metod v historickém výzkumu a s tím spojený jistý návrat k vyprávění. Je to ale často vyprávění, které není podloženo jakoukoliv heuristickou prací (která by brala v úvahu i výsledky práce historiků z jiných zemí než obvyklého okruhu té které skupiny) a kritikou pramenů, s nimiž vědci pracují. Platilo, že čím méně základních principů vědecké práce, tím více marketingový a plytký charakter panely měly. To vnímám jako obrovské nebezpečí pro celou historiografii: paradoxně v době internetu a volného přístupu k publikacím, historická věda ve všech svých oborech tenduje k rozdrobenosti a – bez ohledu na propagované globální výzvy – k lokálnosti.

Pro českou historiografii je důležité také ubývání středoevropských a východoevropských témat. Zvláště patrné to bylo především v Paříži, v panelech o metodologii, teorii a globálních dějinách: střední Evropa a Rusko zmizely. Na mé otázky, kde je tato část světa, i největší hvězdy světové hospodářské vědy připustily, že se jimi ve svých globálních analýzách nezabývají. Aby měla práce globální rozměr, musí dnes zahrnout Čínu, Latinskou Ameriku, částečně Afriku, ale střední a východní Evropu ne. Ad absurdum byl tento přístup doveden v zahajovací přednášce na kongresu v Madridu, kterou pronesl významný business historik Geoffrey Jones z Harvard Business School, který ve své přednášce mluvil o výzvách oboru. V této souvislosti hovořil také o zásadních historických zlomech ve 20. století, které by historikové neměli opomínat, protože radikálně ovlivnily globální hospodářské vztahy: nejmenoval ani rozpad socialistického bloku, ani jeho vznik, ba ani Ruskou revoluci.

Poznaň i další dva letošní kongresy tak ukázaly dvě věci. Za prvé, že řečeno s Marxem, vývoj technických možností neodpovídá tak docela povaze historiků: ti od kongresů jako celosvětového setkávání očekávají právě to setkávání. Je otázkou, kterou zodpoví až následující roky, zda si technika a historikové k sobě najdou cestu. Je totiž docela možné, že tyto dva roky ne-setkávání se z důvodu pandemie nebyly než přípravou na další dlouhé roky ne-setkávání se v důsledku nedostatku finančních prostředků na organizaci takových velkých kongresů a na zaplacení cestovních nákladů. Pokud by ale online platforma měla být budoucností kongresů i v následující letech, je minimálně nutné vypořádat se s technickými detaily, které jdou na vrub nikoliv historiků, ale pořadatelů; a v tomto směru letošní pořadatelé selhali.

Při akci světového rozsahu, kde se platí nezanedbatelný registrační poplatek, by vědcům měl být dopřán ten komfort, že v každém jednacím sále nebo online prostoru je přítomen někdo, kdo pomůže s řešením technických problémů, otevře

prezentaci, zesílí mikrofon. Nebo počítače předem nastavené na jazyk, jemuž všichni rozumí, a to je angličtina, nikoli polština (nebo francouzština). V Poznani sice byly chodby plné studentů, ochotných vám pomoci najít cestu do místnosti, kterou jste hledali, ale když došlo na technický problém – včetně zapnutí klimatizace – bezradně krčili rameny a šli hledat někoho, kdo by pomohl. V Paříži takový člověk byl přítomen v technickém zázemí sálu, ale když si někdo nevěděl rady se spuštěním své prezentace, nepřišel; respektive přišel až po opakovaném volání ze sálu, zda by mohl někdo přijít. Až na výjimky, technické síly univerzity odmítaly hovořit i rozumět anglicky; v Poznani studenti angličtinou vládli.

S tím, jak Poznaň (a další kongresy také, zvláště Paříž) ukázala limity velkých kongresů v dnešní době, otevřela otázku jejich budoucnosti. Tak, jak jsme je poznali za posledních třicet let – stále se rozšiřující množství panelů, účastníků, otevírání množství otázek, široká diskuse – se zřejmě vyčerpaly, a možná nastal čas na jejich velkou transformaci: vrátit se k modelu s několika tématy, reprezentovanými historiky, kteří aktuálně nastavují výzkumnou agendu, a s diskusními příspěvky k nim. A je to výzva i pro českou historiografii: přicházet s novými otázkami umíme – v Poznani Čechy organizované panely byly dostatečně obecné a aktuálně velmi potřebné – a polská Poznaň už svou geografickou polohou přirozeně nahrávala středoevropským pohledům. V Jeruzalémě to platit nebude.

Antonie Doležalová

Vyznění

XXIII. mezinárodní kongres historických věd se od ostatních lišil rozsahem a zároveň složitostí příprav. Některé původní záměry se podařilo naplnit jen zčásti, řada původně zamýšlených zasedání odpadla nebo se zredukoval počet jejich aktivních i pasivních účastníků. Poprvé hromadně využitá hybridní forma jednání se uplatnila jako možná, ale jen náhradní pomůcka, obzvláště nevhodná, když celé zasedání řídí online i jeho organizátor. Na kongresu panoval názor, že sebevětší zdokonalení komunikačních metod nemůže nahradit osobní jednání a vzájemné poznání i sblížení historiků z různých zemí, k jakému dochází pouze při bezprostředním setkání.

Kongres znovu prokázal, že historie není uzavřenou akademickou vědou, ale že náš obor živě reaguje na změny politické situace ve světě jak volbou témat, tak i jejich pojetím. Kongres byl výrazně poznamenán ruským útokem na Ukrajinu, heroickou obranou Ukrajinců a otřesením světového řádu novými formami impe-

rialismu. V pozitivním smyslu to ovlivnilo i jeden z českých panelů, který se proměnil v aktuální seminář mezinárodního a mezigeneračního dosahu.

Česká účast přes všechny problémy, jež se vyskytly v posledních sedmi letech, nebyla zanedbatelná. Právě naopak, podíl na velkém tématu, organizace samostatných panelů na úrovni kulatých stolů a sdružených zasedání, ale také dílčí referáty v jednotlivých zasedáních uspořádaných jinými národními komitéty – to vše upozornilo na českou historiografii, která má na kongresech tohoto typu co předvést. Nikoli náhodu nabídla předsedkyně CISH Catherine Horel předsedovi ČNKH Petru Vorlovi možnost uspořádání generálního zasedání CISH roku 2028 Českým národním komitétem historiků a následně i jednání o některém z příštích kongresů v Praze.

Poznaňský kongres měl řadu osobitých rysů. Dlouho trvaly pochybnosti, zda se vůbec uskuteční, a pokud ano, zda bude mít důstojný průběh. Úsilím polských historiků, zejména v posledním období, se podařilo dosáhnout výsledku nad očekávání dobrého. Pro českou historiografii to byl další významný krok k zapojení do organizace světové historické vědy. Vznikly nové výzvy a příležitosti, které by neměly být promarněny.

Jaroslav Pánek

SJEZD ČESKÝCH HISTORIKŮ

12. sjezd českých historiků v Ústí nad Labem (pohledem tří doktorandů)

FILIP BINDER – JAKUB RAŠKA – MICHAL VOKURKA

FILIP BINDER – JAKUB RAŠKA – MICHAL VOKURKA: 12th Congress of Czech Historians in Ústí nad Labem (from the point of view of three doctoral students)
The Congress of Czech Historians in Ústí nad Labem was an important event in the field of Czech historiography. For the younger scholars, whose perspective is conveyed in the text, it was all the more important because in the past years, influenced by the pandemic, large events of this type hardly took place. The congress thus served as an unprecedentedly broad platform for making new contacts and exchanging knowledge. The contribution of the conference was enhanced by the participation of guests from abroad and from other fields close to historiography. The reflection on the congress published here highlights both those panels and topics that the authors of the text were able to attend and those that they consider stimulating for further research.
Keywords: Historiography – 12th Congress of Czech Historians in Ústí nad Labem – major themes – free panels – posters – awards

Ačkoliv 12. sjezd českých historiků byl oproti předchozímu koncipován jako akce s menším počtem panelů i účastníků, stále se jednalo o významnou událost v mnoha ohledech. Během tří dnů zaznělo ve čtyřiceti sekcích více než 420 referátů, v rámci hlavního zasedání proběhly tři tematické bloky s přednáškami a šest pane-

lových diskusí. Do Ústí nad Labem, kde se sjezd konal v kampusu Univerzity Jana Evangelisty Purkyně (UJEP), přijelo ve dnech 20.–22. září 2022 téměř 600 účastníků; vedle českých historiků a historiček se zúčastnili i jejich kolegové a kolegyně ze zahraničí (Francie, Německo, Polsko, Slovensko) či z jiných oborů. Hlavní pořádající institucí byla Filozofická fakulta UJEP za přispění Sdružení historiků ČR. Na personální úrovni je nutné vyzdvihnout organizační zásluhy Michaely Hrubé (historičky a děkanky Filozofické fakulty UJEP) a jejího týmu. Akce byla rámována slavnostním zahájením v budově Severočeského divadla opery a baletu (při této příležitosti zazněla přednáška Alaina Soubigou, profesora pařížské Sorbonny, na masarykovské téma) a ukončením v univerzitní aule. Během závěrečného zasedání byla také předána Cena Josefa Pekaře, kterou získala Michaela Žáková z Historického ústavu AV ČR za svou práci o Tereziánském ústavu šlechtičen na Pražském hradě.

Sjezd nelze nevnímat v kontextu uplynulých let, kdy jsme nezanedbatelnou část našich studií a kariér prožili kvůli pandemii covidu-19 v tzv. lockdownu. Co zpočátku bylo vítaným klidem pro práci, se po čase stalo její překážkou. Pořádalo se málo konferencí, čímž se omezily příležitosti poznávat nové lidi a jejich výzkum. Ústecký sjezd – na osobní setkání velmi bohatý – můžeme chápat jako mezník za tímto obdobím. Význam potkávání se na konkrétním fyzickém místě podtrhlo osm exkurzí do vybraných lokalit Ústeckého kraje (např. Terezín, Velké Březno nebo horní město Krupka), kde proběhlo několik přednášek. Bylo tak možné propojit teoretický výklad s prezentací určitého místa, uměleckého díla či kulturní památky. Při exkurzi do cisterciáckého kláštera v Oseku, jež byla spjata s panelem o výzkumu historických knihoven, bylo možné si prohlédnout jak klášterní knihovnu a její významné svazky (za výkladu Jiřího Wolfa), tak klášterní baziliku (s komentářem Jana Royta).

Sjezd představoval též příležitost k prezentaci historie jako oboru směrem k širšímu publiku. Zaprvé se akce zúčastnila řada badatelů a badatelek z jiných vědeckých disciplín. Diskuse tedy byly obohaceny o pohledy politologů, geografů, sociologů, archeologů či odborníků v oblasti informačních technologií. V druhé rovině se jednalo o prezentaci směrem k širší veřejnosti, která se mohla o sjezdu dovědět z médií (např. rozhovor Michaely Hrubé pro *Litoměřický deník*, v němž tato organizátorka mimo jiné hovořila o sjezdu jako o příležitosti prezentovat celý Ústecký kraj) a sociálních sítí. I když není reálné věnovat se podrobně všem panelům, rozhodli jsme se v následujících odstavcích seznámit čtenáře alespoň s těmi panely a bloky, jichž jsme se sami zúčastnili jako diváci či vystupující.

Hlavní sekci zahájily přednášky Jaroslava Pánka a Petra Vorla. První jmenovaný promluvil o světových historických kongresech, jejich roli pro výměnu informací v globálním měřítku a významu pro národní historiografie. Navázal tak na nedávno konaný XXIII International Congress of Historical Sciences v Poznani, který se věnoval i středoevropským tématům. Akcentoval rovněž potenciál dílčích, tematicky zaměřených zasedání v rámci takto rozsáhlých akcí, kde existuje větší potenciál pro diskusi. Do jisté míry předznamenal část toho, co přinesl ústecký sjezd. Petr Vorel z pozice předsedy oborového panelu RVVI pro hodnocení výsledků vědy a výzkumu v humanitních vědách hovořil o Metodice 17+ a jejích dopadech na fungování a publikační praxi pracovišť. Poukázal zejména na problematičnost posuzování všech vědních oblastí stejnými kritérii, a (i vzhledem k navázání Metodiky 17+ na rozdělování finančních prostředků jednotlivým pracovištím) je pochopitelné, že po příspěvku následovala živá diskuse. Ostatně toto téma bylo zmíněno ještě v závěrečné přednášce Petra Vorla na slavnostním zakončení celé akce.

Dvory a dvorský ceremoniál patří k zavedenějším tématům výzkumu, především ve vztahu ke starším dějinám. I zde však zazněly inovativní podněty. Diskuse se často vracela k příspěvku Václava Bůžka, jenž přednášel o zvířatech, jejich symbolice a roli v reprezentaci Habsburků. Právě přesahy k animal studies (relativně novému společenskovědnímu oboru zkoumajícímu zvířata v interdisciplinární perspektivě) a k přejímání a vnímání exotiky se jeví jako velmi slibné pro další výzkum. Jiné příspěvky se zaměřily na metodologické aspekty studia dvorů a toho, co lze o dvoru zjistit při mimořádných událostech (např. při cestování, o němž hovořil Jiří Hrbek), nebo na vztah mezi dobovými teoretickými pojednáními o tom, jak má být dvůr uspořádán, a o jejich vlivu na praxi (k tomu podali výklad Zdeněk Žalud a Ivo Cerman – každý ve vlastním referátu). Nechyběly ani úzce zaměřené referáty na jednotlivé události a jejich zachycení v pramenech. Uveďme třeba vjezdy Markéty Terezy Španělské roku 1666 zpracované Rostislavem Smíškem, případně přejímání vídeňské dvorské kultury v Českém Krumlově, které popisovala muzikoložka Markéta Králová.

Další zavedené téma představuje problematika (vedlejších) zemí Koruny české. V panelu jí zasvěceném se sešli badatelé a badatelky několika generací. Úvodní přednáška Lenky Bobkové se zaměřila na smysl a směr bádání o podobě České koruny od původní ideje instituce založené Karlem IV. až po práci s tímto pojmem v současném bádání v Polsku, Německu a České republice. Referát Mlady Holé (přednesený Tomášem Veličkou) upozornil na možnosti využití písemností panovnických úřadů pro vedlejší země. Tereza Dufková se věnovala Koruně za vlády Vác-

lava IV. a jeho smírné roli při řešení nejrůznějších stavovských konfliktů, přičemž navázala na recentní výsledky polského bádání o Lužicích, Slezsku a Braniborsku. Její příspěvek chápejme jako naději pro další mezinárodní spolupráci v této oblasti výzkumu.

Překvapivě bohatý program věnující se hospodářským dějinám raného novověku odrážel obnovený zájem o ekonomické otázky v obecnějším kulturním kontextu. Petr Vorel přednesl referát *Místo ekonomiky českých zemí v kontextu raně novověké Evropy*. Zuzana Vlasáková představila svůj výzkum komorních panství, v němž využívá zahraniční podněty reagující na otázky komunikace a administrativy. Přínosný referát Marie Ryantové o ženách-hospodářkách na šlechtickém velkostatku nadnesl otázku, co to vlastně znamenalo být aktivním hospodářem. Ondřej Tikovský se zabýval správou statků rodu Stubenberg napříč jednotlivými zeměmi a upozornil na pozoruhodné kontakty mezi tímto rodem a jeho úředníky, které přetrvaly i po pobělohorských proměnách majetkových poměrů. Nadějný výzkum fenoménu raabizace představil Martin Drozda, který uvedl konkrétní příklady z oblasti Moravy, zároveň se ale zamyslel nad různými možnými rovinami zkoumání raabizace. Vzhledem ke geografickému rozšíření tohoto procesu i jeho pozornosti v aktuálním mezinárodním výzkumu se Drozdovo směřování jeví jako velmi perspektivní. Zde popsaný panelový blok zakončil Tomáš Knoz referátem o hospodářských aspektech zadávání architektonického (či obecněji uměleckého) díla v raném novověku. I jeho příspěvek podtrhl vyváženost mezi dílčím a obecným, stejně jako pozitivní reakci na mezioborové podněty.

Zajímavou dramaturgii od konkrétního k obecnému nabídl panel k dějinám vojenství. Na počátku se objevily referáty mladých badatelů a badatelek, většinou ještě v doktorském studiu. Lukáš Sláma analyzoval bitvu u Jankova roku 1645 a výpovědi o ní z pera přímých účastníků. Potenciál vojenských příruček jakožto zdroje pro interdisciplinární výzkum (nejen pro dobu raného novověku) představila historička a knihovědkyně Klára Andresová, která také poukázala na užitečnost reenactmentu (tj. snahy hodnověrně rekonstruovat, a tedy oživit určitou historickou událost nebo epochu) pro historii vojenství. Na střetávání a reflexi vojenské a civilní každodennosti se soustředily příspěvky Veroniky Mezerové (zmínky o válce v černínské korespondenci ze 40. let 17. století) a Václava Černého (disciplinace zeměbranců na panství Protivín v období napoleonských válek). Jednání bylo zakončeno tematizací metodologických problémů a výzev a úvahou nad směřováním dějin vojenství v české historiografii, přičemž závěrečné referáty přednesli garanti panelu Petr Wohlmuth a Jiří Hutečka.

Vysoký počet referátů v panelu *Šlechta v předmoderní a moderní době* plně koreloval s pozorností, kterou badatelé věnují uvedené sociální skupině, na niž se dívají z různých úhlů. Tato pluralita se odrazila i v rámci sjezdového zasedání, ať už šlo o obecnější záležitosti v duchu možností konceptuálního uchopení výzkumu šlechty (zejména v moderní době), nebo o konkrétní aspekty jejího životního stylu. Prvního bodu se dotkl zahajovací příspěvek Jana Županiče, zasvěcený šlechtě v habsburské monarchii v „dlouhém" 19. století a zaměřující se mimo jiné na transformaci šlechty coby stavu v členy občanské společnosti. Argument, že tato sociální skupina zanikla jako stav a její privilegia byla značně redukována, vedl k otázce, zda je možné i po roce 1848 hovořit o šlechtě. Daná skutečnost se odrazila v diskusi kolem otázky, jak tuto sociální skupinu vůbec definovat, neboť vymezení tématu je zásadním problémem každého badatele. Další příspěvky byly směřovány konkrétněji: buď k výzkumu šlechty na určitém historickém území a k určitému problému souvisejícímu se šlechtou, nebo k historii jednoho rodu či jeho představitelů.

Také v těchto konkrétněji pojatých případech byla – navzdory omezenému času na prezentaci – patrná snaha zachytit na dílčím příkladu obecnější záležitosti. Pozornost se rozprostřela geograficky, časově a sociálně (k jednotlivým vrstvám šlechtické společnosti). Aktuální trendy výzkumu reflektovaly příspěvky o vztahu šlechty k totalitním režimům (např. přednáška Jana Zumra o „modré krvi" v SS), jakož i tři příspěvky dotýkající se problematiky genderu: Obraz společnosti a aristokratického světa v deníku Melanie Metternichové zhodnotila Milena Lenderová; hraběnkou Natálií Huynovou ve spojení s ústavem šlechtičen na Hradčanech se zabývala Michaela Žáková; referát o Ilce Lobkowiczové přednesla Berenika Zemanová. Tématu se dotkl i příspěvek Petry Brandejsové Tomsové o morganatických sňatcích v rodině Stadionů. Diskuse ukázala nejen to, že i tak tradiční témata jako výzkum šlechty lze pojmout neotřelým způsobem a najít řadu překvapivých a neprozkoumaných subtémat, nýbrž také to, jaký posun bádání o šlechtě, často interdisciplinárně pojaté, zaznamenalo.

Nejskloňovanější událost posledních let, pandemii covidu-19, rozebíral vedle dalších témat především panel s názvem *Epidemie a společnost v dějinách*, garantovaný historiky medicíny Karlem Černým a Petrem Svobodným. Panel byl rozčleněn do dvou bloků, přičemž první se věnoval období raného novověku, druhý pak moderní éře. Referující a posluchači hovořili, resp. diskutovali na různá témata od protiepidemických opatření v raném novověku a skepsi vůči nim až po očkování a jeho propagaci. Zmínili se také o osobách, které bychom dnes označili za „rané antivaxery", lépe řečeno „antivaxery předchozích staletí". Pomineme-li však událos-

ti posledních let, jež do velké míry ovlivnily prizma, pomocí nějž se přednášející i diskutující dívali na vztah společnosti k infekčním chorobám, sluší se dodat, že přesahy do dnešní doby byly ukazovány v obecněji i konkrétněji pojatých příspěvcích, které se zaobíraly rolí kapucínů během morových epidemií v českých zemích, aktivitami osvícenské, k filantropii inklinující aristokracie a jejím vztahem k epidemiím a infekčním nemocem, španělskou chřipkou v Československu nebo historií infekčních oddělení pražských nemocnic na přelomu 19. a 20. století.

Interdisciplinární charakter dějin lékařství vynikl v přednášce historičky medicíny Terezy Kopecké, vzděláním zároveň lékařky, která prezentovala výzkum španělské chřipky. Následná diskuse ukázala značné rozdíly v metodologii historika zabývajícího se dějinami lékařství a lékaře přistupujícího ke stejnému tématu, neboť záležitosti relevantní pro jednoho badatele nemusejí být relevantní pro druhého. Proto si interdisciplinární výzkum zaslouží naši pozornost. Je bezesporu nutné diskutovat o jeho nutnosti, možnostech a problémech. Jednou z platforem, kde se tak může dít, jsou právě sjezdy historiků.

V návaznosti na výše uvedenou tezi lze označit za metodologicky velmi podnětný panel *Sociokulturní dějiny vědy, vědění a medicíny* garantů Terezy Liepoldové a Davida Tomíčka. V prvním bloku zazněly důležité příspěvky Daniela Špeldy, jenž kriticky poukázal na nedostatek sociálna v současném bádání o vědě v raném novověku, či Jacquesa Josepha, který předložil nový pohled na fenomén magie v dějinách přírodních věd podle výsledků současného bádání. Tereza Liepoldová a Daniela Tinková popsaly zrod psychiatrie z hlediska procesu medikalizace společnosti, Vladan Hanulík hovořil o metodologických možnostech nového materialismu v nynějším výzkumu dějin lázeňství.

Panel *Stát, společnost a osvícenství* nabídl pod vedením Daniely Tinkové a Pavla Himla příspěvky k zásadním badatelským otázkám ve výzkumu osvícenství, které ještě nedávno bylo vnímáno českou historiografií a v českém prostředí jako jakýsi přechod mezi „obdobím temna" a národním obrozením. Jednání jasně ukázalo, že vystupující v čele s garanty panelu dosáhli ve studiu dané tematiky vynikajících výsledků, a mají tedy výrazný podíl na tom, že česká historiografie dnes pohlíží na osvícenství jako na bohatý myšlenkový proud a zároveň kulturně významné dějinné období. První blok otevřela Daniela Tinková s obecným příspěvkem *Osvícenství a „archeologie modernity"*. V České republice bychom asi nenašli větší odbornici na toto období. Své publikace, vysoce ceněné po odborné stránce a čtenářsky velmi úspěšné, nedávno korunovala syntézou *Osvícenství v českých zemích*. V nastaveném kurzu pokračoval Pavel Himl, když představil období osví-

cenství bez kategorie národa. Hana Fořtová nabídla pohled Jeana Jacquesa Rousseaua na veřejné mínění, často skloňovanou kategorii v souvislosti s osvícenskou epochou. Literární historik Václav Smyčka se zamyslel nad způsoby, jak v osvícenské literární produkci interpretovat rozdíl mezi pojmy „Bürger" (občan či měšťan) a „Unterthan" (poddaný).

Panel, který garantovali Jakub Raška, Stanislav Holubec a Zdeněk Nebřenský, nesl téma *Labour history v České republice: tradice a perspektivy výzkumu*. Zazněly zde příspěvky týkající se klasických témat dějin práce, jako jsou odbory a kolektivní smlouvy (Jakub Raška) či dějiny péče o zaměstnance ze strany zaměstnavatelů (Zdeněk Nebřenský). Významné obohacení dějin práce v současnosti představuje kulturní obrat, jejž sledují rovněž tuzemské výzkumy: Martin Jemelka představil svůj výzkum proměn obuvnictví v českých zemích, Jakub Štofaník hovořil o problematice náboženského života dělníků a Agáta Kravčíková o dějinách ochotnické činnosti dělníků na Ostravsku. Inspirativní byl příspěvek Jaroslava Pinkase o reprezentacích práce v normalizační kinematografii pokládající otázku, co nám tyto obrazy práce a pracujících (většinou na dělnických pozicích a ve středním managementu podniků) mohou říci o komunistickém režimu a erozi jeho legitimity.

V panelu věnovaném labour history měli četné zastoupení doktorandi z Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (Jakub Raška, Jan Kober, Michael Polák, Bohumil Melichar, Jakub Vrba), jenž se tak stává institucí, kde dochází k renesanci tohoto badatelského směru. Obecně panel ukázal, že po nutné politické pauze, již zaznamenala labour history v české historiografii po roce 1989, a po prvních vlaštovkách obnoveného zájmu (např. v dřívějších výzkumech Rudolfa Kučery, Stanislava Holubce nebo Lukáše Fasory z přelomu nultých a desátých let 21. století) se dějiny práce, dělnictva, zaměstnanců, stávek a hospodářských bojů znovu stávají důležitou součástí českého historiografického provozu.

K mladším odvětvím historiografie lze stále počítat environmentální dějiny. Tento fakt se odrážel jak ve věku přednášejících (především střední a mladá generace) v takto zaměřeném panelu, tak v apelu na vytvoření společné platformy, jež by umožnila pravidelná setkávání a intenzivnější debatu uvnitř oboru. Zazněly příspěvky tematizující vznik diskurzu ochrany přírody (Jana Piňosová), problémy technokratického přístupu k přírodě (Jiří Janáč, částečně též Petr Vidomus) či vztah disentu k ochraně přírody a životního prostředí (Doubravka Olšáková). Sjezdový panel byl věnován moderní době. Přestože environmentální dějiny jsou ve

značné míře vázány na fenomény modernizace, průmyslové revoluce a environmentálního hnutí, bylo by jistě přínosné zkoumat touto optikou také starší období.

Panel s názvem *Aktuální přístupy k výzkumu dějin každodennosti diktatur 20. století*, garantovaný Jaromírem Mrňkou a Veronikou Pehe, sliboval intelektuálně stimulující zážitek, jelikož se jedná o jednu z nejvíce se rozvíjejících oblastí tuzemského historického výzkumu. Jana Wohlmuth Markupová předložila na příkladu jednoho politického osudu (Huga Vavrečky) další důkazy, že léta od mnichovské dohody až po konec stalinismu je možné vnímat ze sociálně historického pohledu jako jednu epochu. Václav Kaška podal pramenné důkazy o kontinuitě mezi kapitalistickou utopií baťovského Zlína a komunistickým Gottwaldovem. Příspěvek Šárky Ramišové ukázal prostřednictvím fenoménu sportujících pracujících, že režimy ke svému udržování neužívaly pouze represi, ale i sofistikovanější nástroje. Příspěvek Nikoly Balaše o odkazech na klasiky marxismu-leninismu v diskurzu odborné etnografie a folkloristiky období normalizace by mohl být obecně podnětný pro výzkumy publikačních strategií humanitních vědců a vědkyň dané epochy.

Během posledního sjezdového dne se uskutečnilo jednání v panelu *Postsocialismus jako historické téma. Výzkum českých a slovenských dějin po roce 1989*, jejž garantovali Michal Kopeček a Matěj Ivančík. Postsocialismus představuje dějinné období a zároveň sadu metodologických přístupů, jež přitahují intelektuálně založené historičky a historiky, tudíž tento panel nabídl vzrušující podívanou i pro neodborníky na dané téma a danou epochu. První blok otevřel Michal Kopeček, jeden z průkopníků historizace postsocialistického období v české historiografii, několika tezemi o nástupu neoliberalismu v raných 90. letech. Matěj Ivančík nabídl historizaci obdobného tématu ve slovenské perspektivě. Veronika Pehe (podobně jako Jaroslav Pinkas v panelu o labour history) pojala výzkum kultury jako důležitý klíč k pochopení 90. let. Vzápětí představil Václav Rameš éru postsocialismu jako labutí píseň myšlenky podílu zaměstnanců na chodu podniků, která byla prosazována zejména postupy dělnického hnutí od druhé poloviny od 19. století a která právě během několika let po roce 1989 zaznamenala rychlý úpadek. Na konci prvního bloku představil Luboš Studený intelektuálně-ekonomickou perspektivu transformace.

Vedle hlavních zasedání, tematických panelů, široké kulturní nabídky či doktorandské soutěže se ústecký sjezd stal též prostorem pro diskuse uvnitř oboru, s interdisciplinárním přesahem, popularizačním charakterem či u kulatých stolů. Dnešní doba sociálních sítí má tendenci prohlubovat příkopy mezi různými názorovými proudy a skupinami, což může vést (a někde tyto symptomy již bohužel můžeme pozorovat) až k plíživé erozi společenského konsensu. I pro chod našeho

oboru z odborného i čistě lidského hlediska je vždy prospěšná kolektivní reflexe jednotlivých pozic vis-à-vis. Účastníci sjezdu dostali možnost aktivního zapojení se do debat na následující témata: *Humanitní vědy v kontextu hodnocení výzkumných organizací a jejich financování*, *Česká historiografie po roce 1990 očima německých historiků*, *Historie a populismus*, *Orální historie v době pandemie*, *Inventura paměti: jak se česká společnost vztahuje k minulosti?*, *Etika historické práce*. Hlavní program jednoho z večerů okořenila velká diskuse na téma *Historie českých zemí mezi Západem a Východem*.

Debatu *Historie a populismus* moderoval historik Karel Šima, jenž na začátku nechal zaznít příspěvky jednotlivých vystupujících. Nejprve Radek Buben představil konceptualizace pojmu populismus v intelektuální tradici a soudobé politologii. Poté Ondřej Slačálek vystoupil s diskusním příspěvkem na téma populistických momentů v současné české historiografii a pokusil se je ukázat na příkladu tzv. deklinistických tendencí některých českých historiků a historiček, tedy na příkladu jejich přesvědčení, že prostřednictvím studia dějinných úpadků společností jsou schopni analyzovat současný úpadek (typicky například „Západu"). Ondřej Slačálek vyjádřil fascinující tezi, že historiografie je multikulturalismus aplikovaný v čase, a nikoliv v prostoru, což podle něj právě „deklinisté" chtějí změnit, ač v dlouhodobé perspektivě budou podle Slačálka neúspěšní. Iveta Coufalová, šéfredaktorka časopisu *Dějiny a současnost*, představila populismus na ukázce historického periodického bulváru. Kristina Andělová hovořila o populismu jako o historiografické kategorii. Argumentovala, že v české historiografii není populismus významným tématem historických prací, ovšem v zemích, jako je Chorvatsko nebo Maďarsko, kde existuje reálné ohrožení svobody bádání populistickým režimem, se i populismus stává důležitým tématem historiografických studií. Třebaže úvodní příspěvky vybízely k jiskřivé diskusi, nejvíce probíranou se stala otázka, které časopisy zabývající se historií lze nazírat jako popularizační a které již jako historický bulvár. Z pléna vzešel návrh, že by historiografie měla čelit populistickým tendencím v české společnosti obratem k tzv. people's history, tedy historii obyčejných lidí. Rovněž se objevil názor, že by historici a historičky měli více psát do běžně dostupného tisku, a kultivovat tím debatu, a v důsledku i občanskou společnost. Nato zazněl protiargument, že profesionální badatelé a badatelky to nemohou stíhat, jelikož se neustále zvyšuje tlak na publikování v odborných a impaktovaných časopisech, a proto se veřejná intelektuální funkce historiografie v současné době nachází spíše v úpadku.

Největší zájem v kuloárech vzbuzovala od počátku sjezdu debata *Etika historické práce*, již organizoval a moderoval Milan Hlavačka a jež se konala v dopoled-

ních hodinách posledního dne sjezdu. Vystoupili na ní ředitel Ústavu pro studium totalitních režimů (ÚSTR) Ladislav Kudrna; historik a právník Petr Kreuz coby expert na mezinárodní právo věnující se etice vědecké práce, který poskytl různé národní a mezinárodní definice plagiátorství; historik Vojtěch Kyncl, který po zveřejnění výsledků svých výzkumů o Lidicích prožil cosi jako mediální lynč; etnoložka a jedna ze zakladatelek Etické komise AV ČR Lydia Petráňová; odborník na dějiny slovanských národů Radomír Vlček; doktorand Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy Tomáš Konečný, jenž stál na počátku odhalení plagiátorské kauzy Martina Kováře; a historička Marie Ryantová, členka Etické komise Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Po úvodním rokování o tom, jak předcházet plagiátům, směřovala diskuse k nedávné a mediálně hojně propírané kauze ředitele ÚSTR Ladislava Kudrny. Ten se přijel obhájit před sál plný historiků a historiček, což byl zajisté odvážný krok. Nechceme hodnotit jednotlivé polohy a momenty poměrně emocionální debaty, opět však vyslovujeme přání, aby se podobná, kontroverze vzbuzující témata vedle zákopových válek a mediálních bitev nadále řešila i prostřednictvím osobních setkání a debat.

V rámci příprav sjezdu byla vyhlášena posterová sekce pro doktorandy. Ti se – navzdory tomu, že pro jejich účast byla primárně určena právě tato platforma – často zapojili do jednotlivých panelů v roli referentů, někdy dokonce garantů. Návštěvníci měli v prostorách Filozofické fakulty UJEP možnost zhlédnout celkem dvacet posterů zařazených do soutěže o nejlepší příspěvek této sekce. Vítězi ceny udělované sjezdovým výborem se stali Monika Stará s posterem *Stopy industriálního dědictví Chabařovic*, Eliška Coubalová s posterem *Vodní hrad jako polabský fenomén*, Jan Knobloch s posterem *„Soud obecní držen v přítomnosti rychtáře a konšelů…". Poddanská samospráva na panství Velké Žernoseky v raném novověku* a Michal Vokurka s posterem *Historické rybníky mezi kulturním a přírodním dědictvím: zdroj nebezpečí i poznání*. Cenu děkanky Filozofické fakulty UJEP získali Veronika Lešková za poster *Prameny k životnímu cyklu venkovana v raném novověku na příkladu obyvatel farnosti Srbská Kamenice* a David Smrček za poster *Politika ulice a kolektivní násilí roku 1897 v médiích*.

Zatímco některé referáty reagovaly na obecnější otázky či zahraniční podněty, jiné byly zaměřeny konkrétně. Jakkoliv jsou kvalitní zvládnutí základního archivního výzkumu a literární rešerše pro práci historika klíčové, nejeví se rezignace na obecnější otázky a kontextualizaci vybádaného v širším oborovém rámci jako přínosná. Lze se ptát, zda na akci konané jednou za pět let, jakou je sjezd historiků, mají mít místo takto úzce pojaté referáty. Ústecký sjezd nám poskytl nejen příleži-

tost seznámit se s aktuálními trendy historického bádání a poznat nové možnosti přístupu k novým i starým tématům, prezentovat výsledky vlastních výzkumů a získat zpětnou vazbu, zamyslet se nad obecnými problémy historické práce, ale také příležitost setkat se v posluchárnách i mimo ně s kolegy, přáteli z profesního života a někdejšími spolužáky. Tato platforma je zároveň skvělou příležitostí navázat nové profesní kontakty. Celá akce se uskutečnila ve velmi přátelském a příjemném prostředí, za což patří dík jak účastníkům, tak organizátorům.

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Alain Soubigou – čestný člen Sdružení historiků ČR

Vazby domácí historické vědy k historiografiím zahraničním a zejména s bohemikálně zaměřenými zahraničními výzkumy jsou asi nejvíce spjaté se středoevropským prostorem. Dlouhodobě však existují i vazby s jednou z největších a nejvýznamnějších evropských historiografií, a to francouzskou, v níž je česká stopa spojena od přelomu 19. a 20. století s Ernestem Denisem († 1921), který byl nejen vynikajícím znalcem českých dějin, ale zasloužil se o navázání přátelských vztahů mezi rodícím se Československem a Francií. Jeho zásluhou vznikla na pařížské Sor-

bonně katedra slavistiky, zaměřená na historii slovanských národů. Prof. Denis založil též „Nadaci Československé republiky" (*Fondation de la République Tchécoslovaque*) a z jeho popudu vznikla i „Národní škola východních jazyků" (*l'École Nationale des langues orientales*) s katedrou českého jazyka. Ernest Denis byl též zakladatelem Francouzského institutu v Praze, který je dodnes spojován s jeho jménem.

Je nám ctí, že jsme mohli přednést na valném shromáždění Sdružení historiků České republiky (Historického klubu 1872), jež se konalo 21. října 2022, návrh na udělení čestného členství profesoru Alainu Soubigou. Historikovi, který je nepochybným pokračovatelem na cestě, jež byla ve dvacátých letech 20. století na pařížské Sorbonně započata a nezhatily ji ani politické a ideové zvraty dějinného vývoje.

Alain Soubigou (* 11. 10. 1965, Rennes) se narodil v Bretani, kde prožil celé své dětství. Je absolventem jedné z nejnáročnějších středních škol ve Francii Lycée Louis-le-Grand a slavné École normale supérieure; historii a filozofii studoval též na Sorbonně a na Collège de France, kde se setkal i s polským historikem prof. Bronisławem Geremkem. Alain Soubigou je francouzským historikem střední generace a pokračovatelem francouzské bohemikálně zaměřené historiografie. Je řádným profesorem historie na Université Paris 1, Panthéon-Sorbonne, kde na Ústavu pro dějiny a civilizaci střední Evropy přednáší *Dějiny střední Evropy v 19. století*, *Dějiny střední Evropy mezi dvěma válkami*, *Metodologii dějin současné střední Evropy* a podílí se též na doktorském semináři prof. Antoina Marèse *Srovnávací dějiny střední Evropy od roku 1700 do současnosti. Státy, populace, identity a území*.[1]

V osmdesátých letech 20. století Alain Soubigou studoval u předních francouzských bohemistů prof. Bernarda Michela a prof. Antoina Marèse. Doktorskou práci o prvním československém prezidentovi Tomáši G. Masarykovi dokončil v roce 1999 pod vedením prof. Bernarda Michela a prof. Alexandra Orta, který působil na Vysoké škole ekonomické v Praze a zasloužil se o vznik Střediska mezinárodních studií Jana Masaryka. V průběhu svého výzkumu se intenzivně učil česky. Od roku 1990 opakovaně pobýval v Česku, dva roky na olomoucké univerzitě a tři roky v Praze, kde shromažďoval podklady pro svou práci. Osobnost T. G. Masaryka ho oslovila jako studenta politické filozofie. Zajímali ho především ti filozo-

1 Souhrnné informace o Alainu Soubigou (se zřetelem ke stavu na počátku 21. století) přinesl biobibliografický lexikon: Jaroslav PÁNEK – Svatava RAKOVÁ – Václava HORČÁKOVÁ, *Scholars of Bohemian, Czech and Czechoslovak History Studies*, III, Prague 2005, s. 148–150.

fové, kteří se pokoušeli své myšlenky uskutečnit, a Masaryk byl podle Alaina Soubigou jediným filozofem, který získal politickou moc do svých rukou.

Na disertaci o Masarykovi pracoval deset let a důkladně prostudoval archiv T. G. Masaryka v Masarykově ústavu a Archivu AV ČR, Archiv Kanceláře prezidenta republiky i fondy Státního ústředního (dnes Národního) archivu v Praze. Výsledky jeho výzkumu, úspěšně obhájené v doktorské práci, vyšly v knižní podobě Masarykovy biografie ve francouzštině roku 2002 s předmluvou českého prezidenta Václava Havla. V roce 2003 dostala tato kniha prestižní francouzskou Cenu Maurice Baumonta a česky vyšla v roce 2004 v nakladatelství Paseka. Kniha Alaina Soubigou o Masarykovi je hodnocena jako výjimečná proto, že autor pochází z francouzského prostředí a mohl k tématu přistoupit nezaujatě. V roce 2002 také vydal ve francouzštině Masarykův text *Nová Evropa* s předmluvou Jacquesa Rupnika. V květnu stejného roku uspořádal ve francouzském Senátu (*chambre haute*) konferenci o T. G. Masarykovi za účasti předsedy Senátu ČR Petra Pitharta a tehdejšího ředitele Masarykova ústavu AV ČR, chartisty a nositele Řádu T. G. Masaryka, Jaroslava Opata.

Prof. Soubigou vydal desítky dalších studií zaměřených na masarykovská témata i širší problematiku prvorepublikového vývoje v Čechách. Zabýval se Masarykovou filozofií a konfrontoval ji s názory jiných evropských filozofů a myslitelů, hledal Masarykovu stopu v názorech českých intelektuálů, zabýval se detaily ze života prvního československého prezidenta a pozornost věnoval i jeho ženě Charlotte. Zkoumal úlohu legionářů za Velké války i v době budování prvního československého státu. Jedním z jeho podstatných témat je problematika související se vztahem T. G. Masaryka, ale i první Československé republiky obecně, k Francii.

V roce 2017 publikoval spolu s prof. Antoinem Marèsem knihu o střední Evropě v Evropě 20. století (*L'Europe centrale et médiane dans l'Europe du XXe siècle*, Paris 2017). V této knize se autoři pokoušejí vidět dějiny Evropy ze středoevropské perspektivy, která je dle jejich přesvědčení jiná než pohled západních velmocí a je seismografem evropského vývoje.

Na návrh ředitele Masarykova ústavu a Archivu AV ČR a po doporučení Vědecké rady AV ČR a Akademické rady udělila předsedkyně Akademie věd ČR dne 6. prosince 2019 Alainu Soubigou Čestnou oborovou medaili Františka Palackého za zásluhy v historických vědách. Stejnou medaili obdržel v roce 1990 jeho učitel prof. Michel. Lze jednoznačně souhlasit s komentářem navrhovatele dr. Luboše Velka, který konstatoval, že „práce prof. Soubigou odrážejí hlubokou znalost pramenů i odborné literatury a patří mezi celosvětově hojně citované zdroje. V ne-

poslední řadě platí za uznávaného propagátora české kultury a české vědy ve Francii."

Když v roce 2013 zemřel prof. Bernard Michel a Alain Soubigou i pro česká média poskytl jeho nekrolog, titulek zněl – *Odešel náš člověk v Paříži*. Domníváme se, že nyní můžeme považovat za *„našeho člověka v Paříži"* právě prof. Alaina Soubigou, který je jedním z nejvýznamnějších evropských bohemistů a na pařížské Sorbonně důstojně, v kontextu všech výzev 21. století a s vynikajícími kontakty v Česku rozvíjí odkaz svých předchůdců. Pravidelně přednáší na univerzitách v Praze, Olomouci, Plzni, Bratislavě, Banské Bystrici, Záhřebu a Krakově, zároveň se podílí na expertním hodnocení projektů v rámci GA ČR a též na evaluaci historických věd v rámci AV ČR.

Tyto kontakty nepochybně upevnila i účast prof. Alaina Soubigou na 12. sjezdu českých historiků v Ústí nad Labem, kde pronesl slavnostní úvodní přednášku o vztahu T. G. Masaryka a českých historiků.[2]

Michaela Hrubá – Jiří Kocian

Foto: Jaroslav Novotný 2020

2 Slavnostní přednáška Alaina SOUBIGOU, *T. G. Masaryk a čeští historici. Dějiny jednoho nedorozumění ve veřejném prostoru* vyjde v Českém časopise historickém 121, 2023, č. 1.

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Jiří Kaše

(6. srpna 1946 – 31. března 2022)

Míval jsem kdysi takový „zlozvyk" ptát se kolegů na FF UK v Praze, odkud pocházejí a podle toho usuzovat, jak jsou ke studiu historie kompetentní. Většinou se mi to docela osvědčilo, ale myslím, že u málokoho genius loci jeho rodiště zapůsobil tak silně jako u Jiřího Kaše. V křestním listě měl zaznamenán Josefov – dnes součást Jaroměře. Nejenže se jedná o barokní fortifikační skvost, ale v jeho blízkosti se nachází Kuks – Jiřího životní téma i trauma nejen po profesní, ale zčásti i citové stránce. Jistě jen zvláštní shodou okolností se vesnice v jihozápadním sousedství Kuksu nazývá Kašov.

Říkám-li trauma, míním to tak, že studovat na pražské filosofické fakultě bez zvláštních kádrových a „státobezpečnostních" předpokladů byla za tehdejšího

režimu takřka řehole. Ještě více to platilo v Jirkově případě – mimo jiné v důsledku volby tématu (dějiny umění) a hlavně časového zaměření (na dobu „temna"). Během studií jsme se vídali s ním a s dalšími kolegy spíše sporadicky, a to většinou po studentských (tj. levných) hospodách. Jako psychologický „ventil" působilo založení *Protialkoholní společnosti doktora Římsy*, jehož reálným předobrazem byl svého času dr. Šimsa, který se potíráním závislosti na alkoholu skutečně zabýval. U „římsologů" tomu bylo samozřejmě naopak.

Představa, že jednou dojde k „velvetové revoluci" a kolega Ladislav Horáček (řečený později „Paseka") mj. na popud Jiřího Kaše a muzikologa Julia Hůlka založí první soukromé nakladatelství, které rozjede svou úspěšnou dráhu dílem Josefa Váchala, by v té době zaváněla psychiatrickou diagnózou. Zvláštní kapitolou se z vůle boží stala rekonstrukce Váchalova Portmonea v Litomyšli – památky zcela unikátní. V důsledku toho došlo k založení soukromé restaurátorské školy (dnes Fakulty restaurování Univerzity Pardubice) tamtéž a Jiří Kaše se o její vybudování i vysokou pedagogickou úroveň zasloužil zcela mimořádně. Vychoval celou řadu studentů – včetně doktorandů – a lze říci, že s ní spolupracoval takřka do posledního dechu.

Nesmí se zapomenout, že Jiří byl účastníkem památné schůzky v hostinci U Betlémské kaple, kde jsme s Petrem Čornejem učinili nabídku L. Horáčkovi na vydání dvoudílné středoškolské učebnice *Dějiny zemí Koruny české*,[1] Jirka projekt všestranně podporoval, poskytl autorskému týmu řadu cenných rad i připomínek a nežádal ani, aby byl uveden jako lektor. Dodnes lituji, že čtyřdílná příručka *České země v evropských dějinách*[2] neobdržela doložku MŠMT a nestala se doporučenou učebnicí. V daném případě se Jiří o textovou, ilustrační a vůbec grafickou stránku zasloužil úžasným způsobem.

Naštěstí si to vynahradil v ediční řadě *Velké dějiny zemí Koruny české*, kde se podílel na šesti svazcích, v nichž zpracoval vývoj výtvarné kultury novověku v nej-

1 Petr ČORNEJ a kol., *Dějiny zemí Koruny české I. Od příchodu Slovanů do roku 1740*, Praha – Litomyšl 1992; Pavel BĚLINA a kol., *Dějiny zemí Koruny české II. Od nástupu osvícenství po naši dobu*, Praha – Litomyšl 1992; první opravené a doplněné vydání obou dílů [2]1993, poté opakovaně vydáváno v letech [3]1995; [4]1997; [5]1998; [6]1999; [7]2001; [8]2002; [9]2003, [10]2021.

2 Gabriela V. ŠAROCHOVÁ, *České země v evropských dějinách I. Do roku 1492*, Praha – Litomyšl 2006; Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jan P. KUČERA, *České země v evropských dějinách II. 1492–1756*, Praha – Litomyšl 2006; Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jan P. KUČERA, *České země v evropských dějinách III. 1756–1918*, Praha – Litomyšl 2006; Jaroslav CUHRA – Jiří ELLINGER – Adéla GJURIČOVÁ – Vít SMETANA, *České země v evropských dějinách IV. Od roku 1918*, Praha – Litomyšl 2006.

širším evropském kontextu.[3] Třebas že kusthistorik, ke kterémužto oboru se vždy hrdě hlásil a v opozici k tradičnímu historickému bádání opřenému o interpretaci převážně písemných pramenů zdůrazňoval „poklad" uměnovedného popisu jako svébytné cesty historického poznání, cítil se v nejširším slova smyslu součástí historické obce a dokončení prvního kompletního kompendia českých dějin vnímal (právem!) jako vrchol svého životního díla. Nelze vyjmenovat všechny jeho příspěvky do časopisů a sborníků, ale ani samostatné tituly[4] – i když časté zastoupení měly Kuks, Portmoneum, kostel na Soči, který vymaloval Josef Váchal v čase pobytu na rakousko-italské frontě za „Velké války". U řady textů, které svou prací inspiroval, není z vrozené skromnosti (možná někdy i opomětlivostí autorů) ani uveden.

Skončil bych tento nekrolog vzpomínkou v rovině spíše osobní. Společně s Jirkou jsme zpracovali životopis generála Laudona se zvláštním ohledem k jeho několikaletému pobytu na středočeském zámku Bečváry.[5] Jiří zvláště ocenil podíl nových majitelů a spoluinvestorů na velkorysé rekonstrukci památky – Roberta a Emanuela Kodymových. Poslední věta celé knihy z pera J. Kaše se mi vryla do paměti: *Ne každý příběh musí skončit špatně…* Cožpak o to, ale nemusel by zrovna v jeho případě končit tak smutně a pro rodinu i kamarády dost nečekaně.

Pavel Bělina
(za spolupráce Vojtěcha Večeře)
Foto: archiv Vojtěcha Večeře

3 Ivana ČORNEJOVÁ – Jiří KAŠE – Jiří MIKULEC – Vít VLNAS, *Velké dějiny zemí Koruny české VIII. 1618–1683*, Praha – Litomyšl 2008; Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jiří MIKULEC – Irena VESELÁ – Vít VLNAS, *Velké dějiny zemí Koruny české IX. 1683–1740*, Praha – Litomyšl 2011; Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jan P. KUČERA, *Velké dějiny zemí Koruny české X. 1740–1792*, Praha – Litomyšl 2001; Milan HLAVAČKA – Jiří KAŠE – Jan P. KUČERA – Daniela TINKOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české XI/b. 1792–1860*, Praha – Litomyšl 2013; Michael BOROVIČKA – Jiří KAŠE – Jan P. KUČERA – Pavel BĚLINA, *Velké dějiny zemí Koruny české XII/a. 1860–1890*, Praha – Litomyšl 2012; Michael BOROVIČKA – Jiří KAŠE – Jan P. KUČERA – Pavel BĚLINA, *Velké dějiny zemí Koruny české XII/b. 1890–1918*, Praha – Litomyšl 2013.

4 Za všechny zde jmenujme alespoň zcela klíčovou monografii o souboru Braunových skulptur v přírodním areálu Nový les nedaleko hospicu Františka Antonína Šporka v Kuksu: Jiří KAŠE – Petr KOTLÍK, *Braunův Betlém. Drama krajiny a umění v proměnách času*, Praha – Litomyšl 1999.

5 Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE, *Generál Laudon. Slavný vojevůdce a pán na Bečvárech*, Praha 2017.

Knihy a časopisy došlé redakci

Archeologie západních Čech. Plzeň, Západočeské muzeum v Plzni. Roč. 12, 2021, č. 1–2. 138 s.

Revue církevního práva. Praha, Společnost pro církevní právo. Roč. 28, 2022, č. 2. 138 s.

Sborník Západočeského muzea v Plzni. Historie. Plzeň, Západočeské muzeum v Plzni. Sv. 21, 2021. 99 s.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis. Sv. 14, 2021:
Erika BRODŇANSKÁ – Adriána KOŽELOVÁ, Prísaha v morálnej poézii sv. Gregora z Nazianzu, s. 11–22. – Jana ENGELBRECHTOVÁ, Dvojí obraz putování básníka Venantia Fortunata od Martina k Martinovi, s. 23–34. – Jana NECHUTOVÁ, Znovu o Hrotsvitě z Gandersheimu, s. 35–48. – Jarmila BEDNAŘÍKOVÁ, Rimbertova Vita Anskarii jako pramen pro poznání Skandinávie 9. století, a jako výzva pro soudobé překladatele, s. 49–59. – Lubor KYSUČAN, Múza Kleió v barokním šatu. Antické dějiny v percepci českého literárního baroka, s. 61–73. – Karla VYMĚTALOVÁ, Lego, ergo sum (Četba latinských autorů na gymnáziích na sklonku 19. století), s. 75–88. – Jana MALANÍKOVÁ, Osudy antické sbírky po smrti barona Františka Kollera, s. 89–101. – Ivana KOUCKÁ, Cesty historika starověku prof. Josefa Dobiáše do Říma, s. 103–116. – Zdeněk JIRÁSEK – Tomáš KRÖMER, Cestování do Říma a Itálie v Československu (1918–1992), s. 117–128. – Daniela ROŠKOVÁ, „GENDER STUDIES" v antických dejinách. Prehľad vedeckého bádania k dejinám žien, s. 129–142. – Jana KEPARTOVÁ, Antika ve veřejném prostoru, s. 143–149. – Lenka KRÁTKÁ, „Na základní škole jsem byl v Pionýru, jako většina dětí." Pionýrský kolektiv let padesátých a šedesátých ve vzpomínkové perspektivě, s. 153–167. – Martin PELC, Činnost Ústavu historických věd v letech 2020 a 2021, s. 207–208. – Hana KOMÁRKOVÁ, Celebryci dawnych epok. Skandale, sekrety, romanse i inne ekscesy. Online, 11. – 12. března 2021, s. 208–209. – Hana KOMÁRKOVÁ, Networks – Cooperation – Rivalry. The Fourth Biennial Conference of the Medieval Central Europe Research Network (MECERN) Online, organized by the University of Gdańsk. Online, 7.–9. dubna 2021, s. 209–211. – Marian HOCHEL, Mezinárodní napoleonský kongres ke 200. výročí Napoleonova úmrtí. Toronto, Kanada, 13. – 15. srpen a 21. – 22. srpen 2021, s. 212–214. – Marian HOCHEL, Připomínka 200. výročí Opavského kongresu na Ústavu historických věd Slezské univerzity v Opavě, s. 214–217. – Daniela ROŠKOVÁ, Ženy

v tieni dejín – Premeny postavenia žien v spoločnosti. Interdisciplinárna vedecká konferencia konaná 19. – 20. apríla 2021 na pôde Katedry histórie FF UKF v Nitre, s. 217–219.

Acta onomastica. Roč. 63, 2022, č. 1:
Michaela BOHÁČOVÁ, Černá dáma a Hugo z Lednice. Příspěvek ke studiu fytonym, s. 55–68. – Robert DITTMANN, Barrabáš/Barabáš/Barabbáš v českých překladech Nového zákona v 16. – 18. století, s. 82–98. – Carmen FERNÁNDEZ JUNCAL, Socio-onomastics at work: the names of Spain's political parties (1976–2021), s. 116–134. – Alexander KALASHNIKOV, The Greek-Roman world of mythological names in the Purgatorio from Alighieri's Commedia, s. 146–156. – Martina PTÁČNÍKOVÁ, Pomístní jméno Kalabon, s. 199–205. – Petr SEDLÁČEK, Pozemkové knihy z 18. století jako pramen k pomístním jménům v Boskovicích. Minulost – proměny – současnost, s. 226–242. – Martina ZIRHUTOVÁ, Necky a necičky v pomístních jménech v Čechách, s. 243–257. – Dobrava MOLDANOVÁ, Život s českými příjmeními. Vzpomínka dcery, s. 277–279. – Jitka MALENÍNSKÁ – Žaneta DVOŘÁKOVÁ, Rozhovor s Jitkou Malenínskou, s. 280–285. – Jana PAPCUNOVÁ, Bibliografie Jitky Malenínské, s. 286–298. – Soňa WOJNAROVÁ, XXVII. kongres ICOS v Krakově (22. – 27. 8. 2021), s. 329–331. – Žaneta DVOŘÁKOVÁ, 15. mezinárodní konference o židovských jménech (5. 10. 2021), s. 331–332. – Žaneta DVOŘÁKOVÁ, XXII. mezinárodní a celopolská onomastická konference v Řešově (14. – 16. 10. 2021), s. 333–334. – Miriam GIGER, Konferencia Propria a apelativa – aktuální otázky aneb Před Preslem i po něm (19. – 20. 11. 2021), s. 334–337.

Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Roč. 61, 2021, č. 2:
Tomáš VELIČKA, Archivní vzdělávání v Československu 1918–1938: sudetoněmecké souvislosti, s. 11–36. – Jana RATAJOVÁ, Výstava soudobé kultury v ČSR a Německá univerzita v Praze, s. 37–45. – Antonín KOSTLÁN – Michal V. ŠIMŮNEK, Na dovolenou s čekatelným? Profesoři a další vědecko-pedagogičtí pracovníci Univerzity Karlovy po uzavření českých vysokých škol v listopadu 1939, s. 47–77. – Michal TOVÁREK, Stavba kolejí Větrník-sever a Větrník-jih. Příspěvek k dějinám kolejí a menz Univerzity Karlovy v 60. letech 20. století, s. 79–95. – Milada SEKYRKOVÁ, Kongresy pro dějiny vědy a techniky (1929)1937–2021 a Praha, s. 99–102.

Archaeologia historica. Roč. 46, 2021, č. 2:
Drahomíra FROLÍKOVÁ-KALISZOVÁ, Odraz procesu christianizace na vybraných pohřebištích přemyslovské domény, s. 327–349. – Milena HAUSEROVÁ, K otázce kostelních věží, 351–381. – Arkadiusz MICHALAK, Preparing for life or protection against death? Observations pertaining to the late medieval miniature axes based on examples from the borderland of Greater Poland, Silesia and Brandenburg, s. 383–395. – Noémi BELJAK PAŽINOVÁ – Radoslav RAGAČ – Ján BELJAK, Expressions of belief at Pustý hrad castle in Zvolen in the light of small metal finds, s. 397–412. – Pavel DRNOVSKÝ – Tomáš BEK – Martina BEKOVÁ, Militaria z okolí hradu Rychmberka ve východních Čechách

jako doklady jeho dobývání, s. 413–443. – Pavel MACKŮ – Veronika PILNÁ, An early-medieval helmet of the Stromovka-Gnezdovo-Bojná type from the collections of the Kozel chateau, s. 445–466. – Aleš HOCH, Středověké usňové opasky v archeologických nálezech, s. 467–486. – Michal ZEZULA – Jana BRHELOVÁ – Petr KOČÁR – Libor PETR – Josef VEČEŘA, Archeologický výzkum rýžoviště v Nové Vésce (místní část obce Staré Město, okres Bruntál), s. 487–511. – Miroslav DEJMAL a kol., Rybník Demalka. Příspěvek k osídlení severovýchodní části Českomoravské vrchoviny ve středověku, s. 513–538. – Jan FROLÍK – Romana KOZÁKOVÁ – Jan MUSIL – Kateřina VAĎUROVÁ, Parcela za čp. 10/I v Chrudimi. Její vývoj a životní prostředí, s. 539–575. – Sławomir KAŁAGATE – Arkadiusz MICHALAK, Mirage of luxury? Falke-group pottery from the borderland of Silesia, Lusatia, Brandenburg and Greater Poland, s. 577–609. – Dana MENOUŠKOVÁ, Kachle s biskupským motivem z Uherského Hradiště a jejich vazba k Janu Filipcovi, s. 611–630. – Slavomír KATKIN – Martin TOMÁŠEK, Medzinárodná konferencia archeológie stredoveku 2021 Archaeologia historica, s. 631–632.

Archeologické rozhledy. Roč. 73, 2021, č. 4:
Mária NOVOTNÁ – Tomáš ZACHAR – Ján DZÚRIK, Fascinácia špirálou. Depot medených ozdobných predmetov zo staršieho eneolitu z Hrádku, okr. Nové Mesto nad Váhom, s. 507–532. – Markéta AUGUSTÝNOVÁ – Marek FIKRLE – Jiří KMOŠEK, Příspěvek k výpovědní hodnotě kovových slitků doby bronzové a poznání organizačního a technologického procesu metalurgie cínového bronzu, s. 533–577. – Miloslav CHYTRÁČEK a kol., Proměny pohřebních zvyklostí starší a mladší doby železné ve střední Evropě, s. 578–623. – Rastislav KORENÝ a kol., Dva „vikinské“ náramky z Nového Knína, okr. Příbram. Jejich původ, prvkové složení a technologie výroby, s. 624–642.

Archivní časopis. Roč. 71, 2021, č. 4:
Tomáš VELIČKA, Mezinárodní souvislosti archivního vzdělávání v Československu 1918–1938, s. 341–372. – Hana KÁBOVÁ, Vícevrstevný matriční záznam z 8. srpna 1945 – výzva pro archiváře-badatele. Příspěvek k původu profesora kytarové hry Štěpána Raka, s. 373–382. – Daniel DOLEŽAL, Aktuální problémy českého archivnictví, s. 383–390. – Karel ŘEHÁČEK, O bolestivém archivním rozkroku aneb chvála dobrých kompromisů, s. 390–393. – Hana BARUSOVÁ, Lesk a bída archivnictví, s. 393–394. – Ludmila LAMBEINOVÁ, Sedm bran pekelných českého archivnictví, s. 395–396. – Petr KOPIČKA, Archivy jsou paměťové instituce..., s. 396–399. – Lucie VEČERNÍKOVÁ, Archivní fond Max Švabinský (1873–1962), s. 400–403. – Ivana EBELOVÁ, Konference Archivu hlavního města Prahy v době pandemie. I. 39. mezinárodní konference Archivu hlavního města Prahy – Města dobývaná, dobytá a okupovaná. Kontexty a důsledky neúspěšné obrany měst od středověku do 20. století, s. 403–407. – Ivana EBELOVÁ, Konference Archivu hlavního města Prahy v době pandemie. II. 40. mezinárodní konference Archivu hlavního města Prahy – Zvířata ve městě, s. 408–413. – Pavel HOLUB, Konference Města, městečka, měšťané. Život ve městech poddanských i královských od středověku do raného novověku, s. 414–416. – Karin PÁTROVÁ, Konference Monasteria abolita. Osudy klášterních statků

od druhé poloviny 18. do druhé poloviny 20. století, s. 416–422. – Jan STOKLASA, Seminář k dějinám Židů v Čechách, s. 422–424. – Patrik KAŇA, Osobní údaje v archivech. Soukromí a otevřenost v informačním věku, s. 424–427. – Ilona DOSTÁLOVÁ, Zahraniční cesty odboru archivní správy a spisové služby, NA, MZA ZA a státních oblastních archivů za rok 2020, s. 427–430. – Tomáš KRÁKORA – Daniel POLAKOVIČ, Vlastimila Hamáčková jubilující, s. 431–432. – Milada SEKYRKOVÁ, Těžko uvěřitelná sedmdesátka – Jiří Šouša, s. 433–434.

Archivní časopis. Roč. 72, 2022, č. 1:
Miroslava BREBURDOVÁ, K otázce vymezení archivních fondů četnických stanic a okresních četnických velitelství, s. 5–13. – Martina DVOŘÁKOVÁ – Michal HRADIŠ – Petr ŽABIČKA – Jan KOHÚT – Martin KIŠŠ – Karel BENEŠ, Využití PERO OCR při přepisu rukopisů, s. 14–27. – Karel ŘEHÁČEK, „My" a „oni" po dvaceti letech, s. 28–29. – Radka HEISSLEROVÁ, Zpráva o fondu historika umění Oldřicha Jakuba Blažíčka v Archivu Národní galerie v Praze, s. 30–38. – Petr KARLÍČEK, Zpráva o spolupráci ústeckého městského archivu a muzea v přírodě Zubrnice (2021), s. 38–41. – Karel ŘEHÁČEK, Archivní partnerství státních archivů v Plzni a Košicích, s. 41–48. – Tereza LIŠKOVÁ, Workshop Prameny mlčí… naší vinou? Perspektivy výzkumu serielních pramenů v kontextu ochrany osobních údajů, s. 48–51. – Jakub MAREČEK, Iglavia historica – Arcana compactatorum, s. 51–52. – Karel ŘEHÁČEK, Porta fontium a její význam pro vzdělávání učitelů dějepisu, s. 52–57. – Michal WANNER, Konference „Rozptýlené dědictví, přemístění a restituce archivů v Evropě po 1. světové válce.", s. 61–65. – Jan VAŇATA, Životní jubileum Ladislavy Nohovcové, s. 66–70. – Hana KÁBOVÁ, Soukromá badatelka Jaroslava Hoffmannová (*18 března 1942 v Kamenici u Jihlavy), s. 71–75. – Ladislava NOHOVCOVÁ, Životní jubileum Evy Waskové, s. 76–77. – Hana HRACHOVÁ, Petros Cironis (12. 7. 1936 – 2. 10. 2021), s. 78–79. – Karol BÍLEK, Karel Herčík neodešel, s. 79–80. – Karel ŘEHÁČEK, Životní jubileum Jana Pelanta, s. 81–82.

Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal. Roč. 12, 2020, č. 1:
Kamil ŠTĚPÁNEK, On the Topic Role Models for Young People in Visual Media and History Education: Czechoslovakia 1948–1989, s. 25–34. – Miroslav JIREČEK, Development of the School System of the Czech Lands in 1918–2020. A View of the School Legislation after one Hundred Years of the Republic, s. 35–53. – Pavel Otmar KRAFL, Czech Medieval Codifications: The Code of Vladislav (1500), s. 69–73. – Kirill SHEVCHENKO, Situation in Subcarpathian Rus in 1919 as Reported by the Czech Officials, s. 84–90. – Denisa LABISCHOVÁ, The Treatment of the Munich Agreement in British and German Textbooks: Content Analysis and Comparison, s. 91–107. – Stanislav POLNAR, Investigation and Political Processes with Soldiers in Czechoslovakia (1948–1989), s. 108–123. – Pavol MATULA, The Role of Professor Władysław Semkowicz and the Jagiellonian University in Promoting Polonophilia in Slovakia in the Interwar Period, s. 124–133. – Milan VYHLÍDAL, Czechoslovak Assistance with the Development of Military Technical College in Cairo (1959–1977), s. 134–141. – Milena STRACHOVÁ – Zdeněk VOS-

TRÝ, International Relations of Sokol Brno I Association between 1862 and 1914, s. 142–153. – Jana VÍTOVÁ, The Wifes of the Moravian Margrave John Henry of Luxembourg, s. 154–166. – Barbara JĘDRYCHOWSKA, The Impact of the Education Reforms of the Years 1773 and 1803 on the Preservation of Polish National Identity in the Eastern Borderlands of the Former Republic of Poland, s. 178–188.

Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal. Roč. 12, 2020, č. 2:
Veronika KOLAŘÍKOVÁ, Czech National Identity and the Elements Through Which is Constructed, s. 66–96. – Eva BARNAŚ-BARA, Folklore as a Factor Contributing to the Polish-Czech Integration on the Example of the World Festival of the Polish Community Folk Groups, s. 97–111. – Maria CZEPIL – Oresta KARPENKO, The Ukrainian Education in Galicia (1919–1939): A Search for an Ideal, s. 112–121. – Natalia SEMERHEI, Ukrainian National Revival in Imperial Age: Scientific Tools of Historiographical Analysis, s. 163–175. – Natalia DEMYANENKO, Historical and Paradigmatic Development of Educational Processes in Ukraine: Author's Substantiation, s. 176–188.

Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal. Roč. 13, 2021, č. 1:
Jaroslav VACULÍK, The Czech School Foundation in Volhynia, 1921–1939, s. 3–12. – Petr KALETA, A Russian Officer with Polish Roots in Czechoslovakia. On the Seventieth Anniversary of Vladimír Hejmovský's Victory in the Grand Pardubice Steeplechase, s. 13–23. – Roman BARON – Roman MADECKI, The Polish Club in Prague (1887–2020), s. 24–43. – Kamil ŠTĚPÁNEK, The Revived Statehood (1918–21) in the Reflection of the Czech (Slovak) and Polish Post Stamps and the Didactic Applications, s. 44–54. – Mikhail KOVALEV, Shaping the past and comprehending the present: The World of Russian émigré textbooks in the 1920s – 1930s, s. 55–68. – Aleš BINAR, Czechoslovaks and Poles in Royal Air Force During the Battle of Britain, s. 69–84. – Petr SEDLÁČEK, Paleographical Analysis of Scribes' Hands in the Boskovice Land Register inv. no. 44, s. 85–95. – Štěpán KAVAN – Alena OULEHLOVÁ, Civil Defence Subject Matter Education in the Former Czechoslovakia in the 1918–1939 Period, s. 96–115. – Martin ŠANDERA, The League of Zelená Hora and the Jagiellonian Candidacy for the Bohemian Throne, s. 116–148. – Kirill SHEVCHENKO – Anna BOGATKO, Education System in Subcarpathian Rus during Interwar Period in the Estimates of the Rusyn Politicians and Public Figures, s. 149–156. – Petra POLUBŇÁKOVÁ, Comparison of the documentaries and its use in the teaching of history, s. 157–172. – Zofia Hanna KUŹNIEWSKA, An Outline of the Teaching Profession in the History of the Polish Nation, s. 173–188. – Renata RUSIN DYBALSKA, On the Need for Practical Knowledge of Slavic Languages, or Pre-War Polish Language Textbooks for the Czechs, s. 189–199.

Časopis Matice moravské. Roč. 141, 2022, č. 1:
Ludmila LUŇÁKOVÁ, Doba, kdy sbory vyjíždějí do pole, aneb K úloze svátků a světců při válečném dění, s. 3–16. – Václav NEČADA, Jihlavská farnost ve světle nejstarších listin, s. 17–38. – Adam PÁLKA, Nové poznatky k pozdně středověké reflexi basilejského konci-

lu nejen v českých zemích, s. 39–76. – Petr STEINER, Hrabě Hugo Kálnoky de Köröspatak (1844–1928). Život a osudy šlechtice na konci 19. století, s. 77–105. – Richard MORAVEC, Tělesná cvičení jako emancipační prostředek? Ženský tělocvik od Sokola k Dělnickým tělocvičným jednotám, s. 107–133. – Zora DAMOVÁ, Konference Zvířata ve městě, s. 210–214. – Jana BUREŠOVÁ, Zemřel doc. PhDr. Jindřich Schulz, CSc., s. 214–216. – Bronislav CHOCHOLÁČ, Valné shromáždění Matice moravské, s. 216–219.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 129, 2021, č. 4:
Daniela HOUŠKOVÁ – Tomáš TOMÍČEK, Hrad Pecka. Nové poznatky z oprav severní terasy. Věnováno 400. výročí tragické smrti Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdružic, pána na Pecce, s. 193–214. – Miroslav KOVÁŘ, Glosy k české gotické sakrální architektuře. III. K původu tvarosloví klenebních žeber jižní boční lodi kostela sv. Františka v pražském Anežském klášteře, s. 215–225. – Michaela RAMEŠOVÁ, Zpráva o výzkumu portálů huti Benedikta Rieda na Pražském hradě, s. 226–250. – Jiří MILITKÝ, Odešel numismatik, historik a muzejník Eduard Šimek, s. 251–252. – František FRÝDA, PhDr. Pavel Šebesta (*5. prosince 1943 – †17. srpna 2021), s. 252–253.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 130, 2022, č. 1:
Daniela HOUŠKOVÁ – Tomáš TOMÍČEK, Hrad Pecka. Nové poznatky z oprav východní části severní terasy, s. 1–29. – Pavel KRACÍK, Údajný nález zazděného lidského skeletu na hradě Pecka (okr. Jičín). Interpretace neobvyklé nálezové situace na základě výsledků folkloristického výzkumu, s. 30–51. – Vojtěch KAŠPAR, Zpráva o činnosti Společnosti přátel starožitností, z. s. v roce 2021, s. 52–59. – Miloslav SOVADINA, Vzpomínka na Ladislava Smejkala, s. 59–61. – Miloslav SOVADINA, Poslední rozloučení s Mgr. Břetislavem Vojtíškem, s. 61–62.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 130, 2022, č. 2:
Michal CIHLA – Matouš SEMERÁD – Michal TRYML, Portál domu čp. 630/I U Zlatého prstenu v Týnské ulici na Starém Městě pražském, s. 65–73. – Josef ŽEMLIČKA, Nec in pontibus, nec in castris edificandis. Počátky a konce jedné veřejné zátěže raných Čech, s. 74–92. – Bohumír DRAGOUN – Jiří HOSTINSKÝ, Ostění z hradu Vamberk (okr. Rychnov nad Kněžnou), s. 93–97. – Ivo HLOBIL, O výzkumu a autentičnosti tovačovského quattrocenta, s. 98–109. – Petr MĚCHURA, Kašna na druhém nádvoří Pražského hradu opět kompletní, s. 110–118. – Daniel KOVÁŘ, Řetězy na českobudějovické radnici – ozdoba nebo ochrana před bouří? Nad jedním detailem ze Zornových vedut města z 19. století, s. 119–124.

Český lid. Czech Ethnological Journal. Roč. 109, 2022, č. 2:
Anna GRŮZOVÁ, Vztah tištěné a rukopisné produkce modlitebních knih 18. a 19. století. Na příkladu variantních názvů „Rajské růže“, s. 195–219. – Kateřina KOHOUTKOVÁ, Usedlost San Juan a její podoba a fungování v 60. až 80. letech 19. století. Příspěvek ke každodennímu životu německých kolonistů na jihu Chile ve druhé polovině 19. století,

s. 221–244. – Naďa VALÁŠKOVÁ, Konference o Češích v zahraničí v Senátu PČR, s. 245–247. – Přemysl MÁCHA, Antropologie ve službách společnosti, s. 247–249.

Český lid. Czech Ethnological Journal. Roč, 109, 2022, č. 3:
Olga NEŠPOROVÁ, Role sborů pro občanské záležitosti v rozšiřování občanských pohřebních obřadů, s. 275–298. – Olena FEDORCHUK – Jan POHUNEK – Monika TAUBEROVÁ, Ukrainian Beaded Artwork in the František Řehoř Collection: the Scientific and Artistic Value, s. 351–371. – Lívia ŠAVELKOVÁ, 5. ročník česko-slovenské konference Hľadanie indiánskej Ameriky / Hledání indiánské Ameriky, s. 372–374.

Dějiny – teorie – kritika. Roč. 18, 2021, č. 2:
Petr ANDREAS, Není stále jasné, co jsou to protisocialistické síly. Resovětizace KSČ a jejího diskurzu o nepříteli v období československé krize, s. 183–224. – Davor PAVIČIĆ, A Story Told Twice: Beda Dudík Accompanying Francis Joseph to the Opening of the Suez Canal (1869), s. 225–244. – Tomáš MALÝ, Rituály středověku a raného novověku v recentní české a polské historiografii, s. 245–280. – Jan HORSKÝ, Discussing the ‚Grandmother Hypothesis‘, s. 281–308. – Zhang ZUOCHENG, West vis-à-vis East. Tradition, Question and Practice in Chinese Historiography, s. 333–347.

Dějiny a současnost. Roč. 44, 2022, č. 4:
Andrej ZORIN, „Až k hraničnímu sloupu jsme to my, za ním jsou nepřátelé...“, s. 12–16. – Carlo GINZBURG, Historik a soudce. Výroční tzv. Roginského přednáška na podporu organizace Mezinárodní Memorial, s. 17–21. – Aleksandra BARWICKA-MAKULA, Pravoslavný protivník Moskvy. Kníže Konstantin Ivanovič Ostrožský, s. 22–27. – Ivana CAHOVÁ, Historie olomoucké židovské komunity interaktivně v aplikaci a ve specializované mapě, s. 30–33. – Tomáš GAUDEK, Pod jedním nebem. K výstavě o „světě Stonehenge“, s. 37–41. – Denisa NEČASOVÁ, Ženská emancipace – emblém moderního státu?, s. 42–43.

Dějiny a současnost. Roč. 44, 2022, č. 5:
Jan KLÍMA, České svědectví o africké dekolonizaci. Povstání Mau-Mau očima Ladislava Kořínka alias Johna L. Broma, s. 12–16. – Tomáš BANDŽUCH, „Československé Togo“. Na okraj jednoho koloniálního mýtu, s. 17–19. – Jaroslav KŘÍŽ, Život na diamantových polích. Africká anabáze Čeňka Paclta, s. 20–23. – Jan KVĚTINA, Hejtman Vyhovsky a „Republika tří národů“. Promeškaná šance Ukrajiny?, s. 27–31. – Sylva FISCHEROVÁ, Tkající, nebo šetřící? Mýtus Lydie Korabelnikové, s. 33–37. – Jarmila PTÁČKOVÁ, Mizející Tibet? Kouzlo čínského rozvoje, s. 38–40. – Kateřina ADAMCOVÁ, Zničený Braun na Clam-Gallasově paláci, s. 42–44.

Dějiny a současnost. Roč. 44, 2022, č. 6:
Viktor VACHŠTAJN – Irina ŠČERBAKOVOVÁ – Sergej TOJMENCEV – Roman GULJAJEV, Politika paměti v přímém přenosu. Jak válka na Ukrajině mění vztah Rusů

k Velké vlastenecké válce?, s. 10–14. – Marginálové s vírou ve svět bez násilí. Rozhovor s Irinou Gordějevovou o dějinách ruského pacifistického hnutí, s. 15–18. – Tacjana SAPIEHA, Francišak Skaryna. Renesanční člověk „ze slavného města Polock", s. 22–25. – Petr PAVELEC, Prorok evropského míru, nebo fantom bílé genocidy? Panevropský projekt Richarda Coudenhove-Kalergiho, s. 26–30. – Rudolf JAWORSKI, Víc než heraldické zvíře. Dvouocasý lev jako český národní symbol před rokem 1918 a po něm, s. 31–35. – Táňa DLUHOŠOVÁ, Jak Móric Beňovský (ne)navštívil Tchaj-wan, s. 36–39.

Dějiny a současnost. Roč. 44, 2022, č. 7:
Ivan ŠEDIVÝ, Masarykovo křeslo. Návraty k masarykovskému ideálu po roce 1989, s. 10–14. – Dagmar HÁJKOVÁ, V péči rodiny. Ke vzpomínkám Alice Masarykové, s. 17–21. – Václav KAŠKA, Podnikatelé s lidskou tváří. Mediální obrazy podnikání 1968–1969, s. 28–31. – Centrum pro dějiny vědění jako akademický „start-up". Rozhovor se švédskými historiky Johanem Östlingem a Davidem Larssonem Heidenbladem nejen o vědomostních konceptech a vědeckém entuziasmu, s. 32–34. – Jan KVĚTINA, Syn svobody i poslední rytíř velkoknížectví. Boj bez hranic Tadeusze Kościuszka, s. 36–40. – Stefano TAGLIA, Drogy a družnost v pozdní Osmanské říši, s. 41–43.

Dějiny věd a techniky. History of Sciences and Technology. Roč. 54, 2021, č. 3–4:
Sofie KAIPROVÁ, Prameny k teoretickým a evolučním názorům v díle botanika Josefa Velenovského (1858–1949), s. 131–175. – Lenka OVČÁČKOVÁ, Přírodovědné monistické náboženství Josefa Adolfa Bulovy, s. 176–187. – Andreas KLEINERT, Anton Lampa: The man who brought Einstein to Prague, s. 188–198.

Dějiny věd a techniky. History of Sciences and Technology. Roč. 55, 2022, č. 1–2:
Tomáš ALUŠÍK, State of health, medicine and diet on the opposite sides of the Gulf of Corinth (Greece) in the Bronze Age, s. 5–24. – Mark BEUMER, A Woman's Touch. Hygieia, Health and Incubation, s. 25–55. – Lucie BUREŠOVÁ, An analysis of terms „physician" and „medical" in the context of La Tène period and Roman Age, s. 56–77. – Martin ZÁZIK – Miroslava DAŇOVÁ, The Food of the Gods in the Empire of Man. Mushrooms and their use in everyday life and medicine in classical antiquity, s. 78–98. – Mandy BERTRAM, An Archaeobotanical Evaluation of Ibn al Baitar's Herbal Remedies in the Archaeological Record of Near Eastern and Eastern Mediterranean Sites, s. 99–118.

Folia Historica Bohemica. Roč. 36, 2021, č. 2:
Markéta RŮČKOVÁ, Vzdělání, vzdělávací příručky a školní literatura v prostředí jednoty bratrské v předbělohorském období, s. 169–218. – Viliam ČIČAJ, Distribúcia českej protestantskej literatúry v priestore stredovýchodnej Európy v 17. storočí, s. 219–242. – Annamária KÓNYOVÁ, Blatný potok (Sárospatak), významné centrum reformovanej knižnej kultúry v Hornom Uhorsku v 17. storočí, s. 243–257. – Zoltán BORBÉLY, The Structure of Noble Society and the Institutional Frameworks of Life in Upper Hungary in the First Half of the Seventeenth Century, s. 261–286. – Jiří JUST, Poznamenání některých věcí

aneb skutků Václava Holého jako reflexe konfesního násilí na východočeském panství Pernštejnů po polovině 16. století, s. 287–310.

Folia numismatica. Sv. 35, 2021, č. 1–2:
Eva KOLNÍKOVÁ, Bratislavské keltské tetradrachmy s nápismi a grécko-thrácke tetradrachmy typ Thasos – historické a metrologické súvislosti, s. 3–21. – Lukáš RICHTERA – Jan VIDEMAN, Moravský denár (dřívě uváděný jako brakteát) Cach 962 s motivem převzatým z uherského denáru Huszár 264, s. 23–39. – Jaroslav JELÍNEK – Alena SELUCKÁ – Karel RAPOUCH – Dagmar GROSSMANNOVÁ, Kiprové ražby v českých zemích v letech 1621–1623 a jejich materiálový průzkum ryzosti stříbrných slitin, s. 41–57. – Zbyšek ŠUSTEK, Väzenské platidlá, mzdy, ceny a nákupy v kantínach v trestaneckých táboroch v oblasti Jáchymova a Příbrami v dokumentoch rozhlasovej stanice Slobodná Európa z rokov 1951–1956, s. 59–81. – Boris STOKLAS – Martin DOSTÁL – David VÍCH, Nález dobového falza biniové římské mince z Konice na Prostějovsku, s. 83–88. – Dagmar GROSSMANNOVÁ, Významné jubileum profesora Tomáše Krejčíka, s. 89–90. – Dagmar GROSSMANNOVÁ, Odešel významný slovenský numismatik Ján Hunka (1958–2021), s. 91–92.

Fontes Nissae. Prameny Nisy. Roč. 22, 2021, č. 2:
Michal BUREŠ – Renata TIŠEROVÁ, Archeologický a památkový potenciál zaniklého osídlení v pohraničí. Komparativní studie vývoje sídelních struktur po roce 1945, s. 2–29. – Tereza KONVALINKOVÁ – Martin OUHRABKA, Venkovská usedlost če. 2 v Kojecku, příspěvek k vývoji roubeného patrového domu na Českodubsku, s. 30–49. – Jan MOHR, Franz Metzner a Liberecko, s. 50–67. – Petr FREIWILLIG, Světlo a sklo. Závod na lustry v Kamenickém Šenově, s. 68–95. – Kateřina HRUŠKOVÁ, „Sbírka Waldes“ v letech 1946–1977. Cesta sbírkového fondu Waldesova muzea knoflíků a spínadel z pražských Vršovic do Muzea skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou, s. 96–111.

Fontes Nissae. Prameny Nisy. Roč. 23, 2022, č. 1:
Ivo HARTMAN, Příčiny vzpoury vězňů v Nápravně výchovném ústavu ministerstva vnitra Minkovice v roce 1968, s. 2–19. – Pavel POKORNÝ, Liberecký zajatecký tábor v první světové válce, s. 20–39. – Linda SKRBKOVÁ, Politické procesy 50. let – kauza bratři Červenkové a spol., s. 40–53. – Kateřina Nora NOVÁKOVÁ, Křehkost vetknutá do elegance, s. 54–65. – Kateřina PORTMANN, Česko-slovenský seminář, 16. – 17. srpna 2021, s. 67. – Jaroslav PAŽOUT, Třicet let libereckých seminářů k česko-slovenským vztahům ve vzpomínkách pamětníků, s. 69–70. – Robert KVAČEK, Pamětní glosa, už rozostřená, s. 71–72. – Miloslava MELANOVÁ, Počátky Libereckých seminářů, s. 73–80. – Vojtech ČELKO, Spomienky na liberecké semináre, s. 81–85. – Ružena KORMOŠOVÁ, Spomienky na liberecké stretnutia a priateľstvá..., s. 85–87. – Robert KVAČEK, Přání pro PhDr. Miloslavu Melanovou, s. 87. – Milan SVOBODA, Malá zdravice k velkému výročí aneb panu profesoru Robertu Kvačkovi s úctou i láskou, s. 88–92. – Zdeněk BENEŠ, Lence Bobkové – a nám..., s. 92–93.

Historia scholastica. Roč. 7, 2021, č. 2:
Kristína LIBERČANOVÁ, Poradenský systém pre voľbu povolania v období socializmu na území Čiech a Slovenska, s. 11–33. – Tibor VOJTKO, Učebnice pod kontrolou. Politické ideje jako východisko obsahového vymezení učebnic, s. 35–54. – Martin KLEČACKÝ, Okresní školní inspektor a počátky státního dohledu nad obecným školstvím v Čechách v letech 1869–1873, s. 55–73. – Karel ŘEHÁČEK, Inspektoráty menšinových škol v meziválečném Československu, s. 75–92. – Gert GEIßLER, Škola a výchova v Německé demokratické republice, s. 93–115. – Jaroslav MÜLLNER, K transformaci vzdělávacích soustav a evaluačních systémů na přelomu tisíciletí, s. 119–138. – Helena KOVÁŘOVÁ, Inspektor, nebo ochránce? Působení Čeňka Kramoliše jako okresního školního inspektora v době první světové války na Hranicku, s. 139–155. – Kamila SZYMAŃSKA, Jan Amos Komenský v Lešně. Tradice, odkaz a inspirace do roku 2019, s. 157–164. – Hans van der LINDE, Nezapomenuté místo posledního spočinutí: Umění a kultura Komenského muzea v Naardenu, s. 165–170. – Světlana MARKOVNA MARČUKOVÁ, Komenský v Rusku: O tradicích a perspektivách rozvoje ruské komeniologie, s. 171–175. – Magdaléna FALTUSOVÁ a kolektiv, Vzpomínka na Eduarda Šimka (22. 2. 1936 – 21. 7. 2021), s. 177–178.

Historia Slavorum Occidentis. Roč. 12, 2022, č. 1 (32):
Przemysław URBAŃCZYK, Trudności w chrystianizacji państwa wczesnopiastowskiego w świetle świadectw archeologicznych, s. 13–30. – Kamil WASILKIEWICZ, The relationships between the margraves of Brandenburg and the Knights Templar (12th-14th c.), s. 31–60. – Jaroslav NEMEŠ, Stav bádania pustovníckych reholí na území Slovenska v stredoveku, s. 61–95. – Gabriel HUNČAGA, Žobravé rehole v stredoveku vo vedeckom diskurze na Slovensku po roku 1989, s. 96–118. – Agnieszka NALEWAJEK, Curienses w służbie wojskowej na Rusi za panowania króla Jana Olbrachta – zarys problematyki źródłowej, s. 119–136. – Šárka NEKVAPIL JIRÁSKOVÁ, The proto-industrial family and the perspectives of its demographic research in the 18th and the first half of the 19th century (an example of the village Stružinec in north-eastern Bohemia), s. 137–161. – Robert T. TOMCZAK, Sprawozdanie z konferencji naukowej: 9th International Conference of the Medieval Chronicle Society (Poznań, 14–16 VII 2021 r.), s. 191–193. – Kamila SZYMAŃSKA, Sprawozdanie z konferencji pt. „Wokół wielkopolskich badań i inicjatyw czechoznawczych" i wydarzeń jej towarzyszących, Leszno, 24 IX 2021 r., s. 194–196. – Zuzanna JAŚKOWSKA-JÓZEFIAK – Piotr JÓZEFIAK, Archiwa – pomiędzy administracją a potrzebami nauki, Poznań, 18–19 XI 2021 r., s. 197–202.

Historia Slavorum Occidentis. Roč. 12, 2022, č. 2 (33):
Bernadetta MANYŚ – Gintautas SLIESORIŪNAS, Potwierdzenie testamentu wileńskiego złotnika Wincentego Slegla (1519). Przyczynek do dziejów elity mieszczańskiej Wilna i jej związków z Poznaniem, s. 11–34. – Kamila BULIŃSKA, Relacje szlachty wielkopolskiej z Żydami w świetle akt sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego z lat 1668–1763, s. 35–68. – Robert T. TOMCZAK, Średniowieczne polonica i silesiaca ze zbiorów

Archiwum Uniwersytetu Karola w Pradze, s. 69–89. – Andrzej KAMIEŃSKI, „Kartoteka procesów o czary" z Archiwum Państwowego w Poznaniu. Twórcy zespołu, proces jego powstawania, struktura i przydaność do badań nad polowaniami na czarownice, s. 90–112. – Emilian PRAŁAT, Slavic mutuality, Turkish-Slavic political connection and the vision of General Edmund Taczanowski, s. 113–142. – Artur PATEK, Sprawa Hulanickiego i Arnolda w świetle nowych dokumentów z Londynu i Warszawy, s. 143–168. – Damian KASPRZYK, The Grunwald Swords and Lech Wałęsa's Ballpoint Pen. Ordinary objects – extraordinary events, s. 169–196. – Krzysztof A. MAKOWSKI, In memoriam Profesor Klaus Zernack, 237–240.

Historica Olomucensia. Sv. 62, 2022:
Monika TIHÁNYIOVÁ, Konverzia uhorskej šľachty v druhej tretine 16. storočia (príklad Imricha Bubeka z Plešivca), s. 11–26. – Jan ČERVENKA, Literary Reaction to Conversion. The Case of Jiří Sovka of Chrudim, s. 27–45. – Anna PEČINKOVÁ, „Konverze města": Jihlava a přijetí luterství v roce 1562 ve světle městské kroniky, s. 46–59. – Josef HRDLIČKA, Konverze ke katolictví mezi příbuznými Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka, s. 60–78. – Leoš ZICH, Křty muslimů v pražské arcidiecézi v době velké turecké války (1683–1699), s. 79–93. – Marie RYANTOVÁ, The Road to Freedom? The Conversion of Members of Religious Orders to Protestantism, s. 94–106 – Robert R. NOVOTNÝ, „Pracujíce na této turnovské vinici Páně..." Rekatolizace Turnovska ve druhé polovině 17. století, s. 107–137. – Eva HAJDINOVÁ, Život francouzských navrátilců ke kalvinismu v 18. století. Konverze v kontextu nucené převýchovy hugenotů v laických kongregacích, s. 138–154. – Ingrid KUŠNIRÁKOVÁ, Konvertiti a konverzie v uhorských sirotincoch 18. storočia, s. 155–169.

Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy. Roč. 12, 2021, č. 2:
Jennifer VLČEK SCHURR, Illustrating the Ostracized: the Depiction of Villain, Soldier and Jew in the Passional Abbess Cunegund, s. 121–150. – Petr KOZÁK, Nápoje na dvorech králů a knížat z dynastie Jagellonců konce 15. a počátku 16. století, s. 151–165. – Andrea POKLUDOVÁ, Brněnské školství v kontextu lex Perek, s. 166–196. – Zuzana DONÁTKOVÁ, Futurismus a fašismus, s. 197–218. – Richard MORAVEC, Nové pohledy na dějiny dělnického hnutí v letech 1848–1948 v současné české historiografii. 19.–20. dubna 2021, internetové prostředí, s. 240.

Historická demografie. Roč. 46, 2022, č. 1:
Josef GRULICH – Václav ČERNÝ, Venkované a služba v armádě na přelomu 18. a 19. století. Panství Protivín a Třeboň, 1775–1830, s. 1–45. – Filip VLASÁK, Sebevražednost v českých zemích na přelomu 19. a 20. století, s. 47–68. – Pavol TIŠLIAR – Branislav ŠPROCHA, Slovenské sčítanie ľudu z roku 1940, s. 69–86. – Ludmila NESLÁDKOVÁ, Pavla Vrbová-Horská – odcházející klasik, s. 87–88. – Markéta SKOŘEPOVÁ, Convegno triennale SIDes 2021 – Standard of Living and Inequalities. A Historical-demographic Perspective, s. 98–99.

Historická geografie. Roč. 48, 2022, č. 1:
Jaroslava ŠKUDRNOVÁ, Jaký otec, taký syn, jaká voda, taký mlýn: typologie vodních mlýnů dle druhu vodního zdroje, s. 7–26. – Dušan CENDELÍN, Historické spoje „Commerzial Weg" a „Steinerer Thor Weg". Poloha v terénu a návaznosti na komunikační síť v javornického průsmyku, s. 27–50. – Věra HANELOVÁ, Historická topografie a geografie v bibliografických soupisech první poloviny 20. století. Bibliografie české historie jako historický pramen, s. 51–72. – Eva SEMOTANOVÁ, Odešel RNDr. Tomáš Grim, Ph.D., s. 81–84.

Historie a vojenství. Roč. 71, 2022, č. 2:
Karel STRAKA, Představy a plány na ozbrojené vystoupení proti okupantům v Protektorátu Čechy a Morava v kontextu vztahů československého a britského zpravodajství z let 1939–1943. I. část, s. 4–19. – Jindřich MAREK, Českoslovenští „paradispečeři" v operacích SOE v letech 1941–1944, s. 20–41. – Prokop TOMEK, Válka v éteru po 27. květnu 1942, s. 42–57. – Michal V. ŠIMŮNEK, „[...] udělat vše, aby se takovýmto atentátům [...] zabránilo". Hlavní říšský bezpečnostní úřad a reakce na útok na R. Heydricha v Praze, s. 58–63. – Zdeněk ŠPITÁLNÍK, Tajná válka „Made in England". Vybavení československých parašutistů 1941–1942, s. 64–83. – Jan SKRAMOUŠSKÝ, Samopaly z Albionu, s. 84–89. – Ivan FUKSA, Pěchotní srub MO-S 18 V oboře, místo služby Jaroslava Švarce, s. 90–99. – Jana Raila HLAVSOVÁ – Roman HECZKO – Šárka JIROUŠKOVÁ – Matouš SEMERÁD, Stavebně historický vývoj chrámu sv. Cyrila a Metoděje v Resslově ulici a jeho podzemí z pohledu multioborového výzkumu, s. 100–125. – Zdeněk ŠPITÁLNÍK, Katova smrt americkýma očima. Svědectví amerického studenta Harolda L. Kirkpatricka o atentátu na Reinharda Heydricha, s. 126–131. – Zdeněk MUNZAR – Radka NOVOBILSKÁ – Jana ŽIDLÍKOVÁ, Atentát na Reinharda Heydricha: výběrová bibliografie z let 2002–2022. I. část, s. 132–137. – Jaroslav LÁNÍK, Proměny „Heydrichovy zatáčky", s. 138–142. – Barbora KULIHOVÁ, Edukace v Národním památníku hrdinů heydrichiády a v jízdárně ruzyňských kasáren, s. 143–145. – Jiří PLACHÝ, Stíhání Jozefa Gabčíka bezpečnostními složkami a justicí „slovenského štátu", s. 148–150. – Zdeněk ŠPITÁLNÍK, Blůza nadporučíka pěchoty Adolfa Opálky, Velká Británie, 1942, s. 151–152.

Historie a vojenství. Roč. 71, 2022, č. 3:
Stanislav POLNAR, Ostrava-Mošnov 1991 aneb výbušné hledání tajemné substance, s. 4–25. – Pavel MINAŘÍK, Transformace čs. armády v letech 1989 až 1992 – záměry versus realita. I. část, s. 26–55. – Karel STRAKA, Představy a plány na ozbrojené vystoupení proti okupantům v Protektorátu Čechy a Morava v kontextu vztahů československého a britského zpravodajství z let 1939–1943. II. část, s. 56–77. – Tomáš JAKL, Flotila pražské Luftschutzpolizei, s. 78–81. – Jiří RAJLICH, Bombardér T2990 se odmlčel – tečka po 81 letech, s. 82–103. – Jan ZUMR, Alfred von Waldstätten (1872–1952). Císařův generál a retribuční vězeň, s. 104–115. – Zdeněk MUNZAR – Radka NOVOBILSKÁ – Jana ŽIDLÍKOVÁ, Atentát na Reinharda Heydricha – výběrová bibliografie z let 2002–2022. II. část – dokončení, s. 116–127. – Ivan FUKSA, Fotografie z pozůstalosti parašutisty Jaro-

slava Švarce, s. 130–131. – Jan BIEDERMAN, Philippe Contamine (1932–2022), s. 132–133. – Karel STRAKA, Loňské retrospektivy 100. výročí vzniku Malé dohody, s. 137–138. – Prokop TOMEK, Mezinárodní konference A People's History of the Cold War: Motives, Spaces and Fates of Actors on the Fronts of the Cold War in Central Europe from the 1940s to the 1960s, s. 138–139.

Husitský Tábor. Časopis Husitského muzea v Táboře. Sv. 26, 2021:
Jana GROLLOVÁ, Bekyně a jejich role v pastorační praxi světských kleriků s přihlédnutím ke konkrétním příkladům z praxe českých reformních kazatelů 14. a 15. století, s. 9–45. – Martin JINDRA, Životní drama jednoho z hrdinů protinacistického odboje na Táborsku Františka Novotného, s. 46–102. – Martin NEJEDLÝ, „Často jej vídám na malbách: lidé přitom nevědí, koho představuje." Ikonografie příběhu mocichtivého koně v „multimediálním" dokumentu první čtvrtiny 14. století, s. 103–188. – Ondřej SCHMIDT, Lovečtí psi, mor a další nemoci: smrt královny Johany Bavorské ve světle nově objeveného italského pramene, s. 189–208. – Zdeněk ŽALUD, Méně známé texty Bohuslava Balbína o husitství, s. 209–232. – František ŠMAHEL, Franz Machilek (9. ledna 1934 – 16. května 2021), s. 241–245. – Výběr prací Franze Machilka k dějinám Tábora a husitství, s. 246–249.

Chrudimský vlastivědný sborník. 2021, č. 25:
Pavel ROUS, Dvě zaniklé sklárny na území obce Vortová (okr. Chrudim), s. 3–30. – Jiří PAVLÍK, Jan Hvězda z Vícemilic, řečený Bzdinka. Život husitského hejtmana, s. 31–126. – David RICHTER, Kubaňové z Chotěnic aneb Chrudimští měšťané venkovskými pány, s. 127–149. – Jan FROLÍK, K počátkům obce Zderaz na Skutečsku, s. 151–163. – Josef TEJKL, Heřmanoměstecká cechovní privilegia v období vlády Šporků, s. 165–248. – Pavel KOBETIČ, Jak informovalo (a informuje) chrudimské muzeum o svých sbírkách, s. 249–275.

Jihočeský sborník historický. Roč. 90, 2021:
Karel SKLENÁŘ, Svatkovští z Dobrohoště. Příspěvek k dějinám jihočeské drobné šlechty, s. 5–60. – Robert ŠIMŮNEK, „Dobrá vrchnost" a její rezidenční město. Jindřichův Hradec kolem roku 1500, s. 61–141. – Jiří JUROK, Aktualizace významu Jana Husa a husitství před a v době českého stavovského povstání 1618–1620, s. 142–177. – Jan ŠIMÁNEK, Jihočeská lidová strava na příkladu národopisné oblasti Doudlebska (od poloviny 17. do počátku 20. století), s. 178–216. – Anna HAMRLOVÁ – Ondřej HNILICA, Sakrální mobiliář kaple Povýšení sv. Kříže v Knínicích v historickém kontextu, s. 217–239. – Pavel KOBLASA, Mutyněveské usedlosti a jejich držitelé, s. 240–247. – Tomáš STERNECK, List z pekla do záhrobí. Budějovické nářky v psaní ze 7. dubna 1619, s. 248–274. – Daniel KOVÁŘ, Neuskutečněná založení kostelů a lokálií v nejjižnějších Čechách za vlády Josefa II., s. 275–296. – Petr ŠŤOVÍČEK, K životu a dílu Karla Lustiga (1856–1924) I. Žákem, studentem, učitelem, s. 297–316. – Martin ZEMAN, Jan Vituj: Válečné zápisky z ruské fronty (červenec-září 1915), s. 317–350. – Jitka VANDROVCOVÁ – Lenka VANDROVCOVÁ, Jubilejní oslavy husitské obce na stránkách táborských týdeníků, s. 351–379.

– Michal KOLÁŘ, Devadesát let Fierlingerovy vily v Sezimově Ústí, s. 380–393. – Jan SOLPERA, Slavjanka, s. 394–415. – Alena JAKLOVÁ, Jihočeský a východobavorský region – od tradice k budoucnosti, s. 416–443. – Gabriela KREJČOVÁ ZAVADILOVÁ, Moraveč v 50. letech 20. století. Kolektivizace, nucené vystěhování a role Českobratrské církve evangelické z životě jedné vsi na Pelhřimovsku ve vzpomínkách pamětníků, s. 444–466. – Ondřej CHVOJKA, Co přinesla dálnice. Výstava a mezinárodní konference v Jihočeském muzeu, s. 484–486. – Markéta SKOŘEPOVÁ, Konference Periodická paměť v Muzeu Jindřichohradecka, s. 486–487. – Bohumil JIROUŠEK, K narozeninám profesoru Waclawu Uruszczakowi, s. 487.

Jižní Morava. Vlastivědný časopis. Roč. 57, 2021, sv. 60:
Karel MLATEČEK, Zakladatelské dílo Protivce ze Zástřizl, s. 7–29. – Martina KVARDOVÁ, Vývoj epigrafického doprovodu zvonů od poloviny 14. do konce „dlouhého" 19. století na území bývalého politického okresu Znojmo, s. 30–49. – Lenka ŠABATOVÁ, Inženýři a architekti ve službách Liechtensteinů na počátku 19. století. II., s. 50–80. – Leoš DOSKOČIL, Počátky očkování proti neštovicím v Lanžhotě a působení kněze Jana Bohuňovského, s. 81–93. – Simona MÁTLOVÁ, Filiální kaple v Ostopovicích a spory o ni, s. 94–104. – Václav BARTŮŠEK, Generální archiv piaristů v Římě a piaristická kolej v Mikulově v době dalšího vývoje v 1. polovině 18. století, s. 107–126. – Emil KORDIOVSKÝ, Osud židovského majetku na Břeclavsku v letech 1938–1945, s. 127–152. – Soňa HOLEČKOVÁ, Mělčany, kóta 334 m a Hajany – průběh válečných událostí na levém a pravém křídle bojů u Ořechova na jaře 1945 a jmenné seznamy zde původně pohřbených příslušníků Rudé armády ve světle sovětských válečných dokumentů, s. 153–176. – Josef UNGER, „Kravská mísa" u Morkůvek, s. 179–180. – Martina KVARDOVÁ, Bítovská hradní kaple Nanebevzetí Panny Marie a její kampanologický inventář, s. 181–185. – Kamila SVOBODOVÁ, Pokusy s využitím lahvovacích strojů na víno ve dvacátých letech 19. století v Mikulově, s. 186–188. – Miroslav LUKÁŠ, Cirkusy, mechanická divadla a jiná podívaná v Mikulově v 19. století, s. 189–201. – Galina RUCKÁ, Karel Kudrna – strojírna, slévárna, parní mlýn a pekárna v Hodoníně, s. 202–213. – Kamila SVOBODOVÁ, 25. výročí zapsání Lednicko-valtického areálu do Seznamu světového přírodního a kulturního dědictví UNESCO, s. 214–215. – Výběrová bibliografie regionální literatury, s. 233–235. – Miroslav GERŠIC, A život jde dál… (životní jubileum Ludislavy Šulákové), s. 239. – Emil KORDIOVSKÝ, Zemřel emeritní člen redakční rady profesor PhDr. Jozef Šimončič, CSc., s. 239–241.

Judaica Bohemiae. Roč. 57, 2022, č. 1:
Lucie STORCHOVÁ, The Jewish War, God's Wrath and ‚the Most Unfortunate People': Representations of the Jews and Judaism in Late Sixteenth-Century Protestant Literature in the Bohemian Lands, s. 5–31. – Andrea JELÍNKOVÁ, The Publishing Practice and Reading Culture of Moravian Jews in the Second Half of the Eighteenth Century, s. 33–61. – Daniel BARÁNEK, Transformation of the Jewish Space in Kolín, 1848–1921, s. 63–99. – Michal BUŠEK, In Search of Books Missing from the Prague Jewish Community Library, s. 101–113. – Kajetán HOLEČEK, International Conference in Prague: ‚Migration

Processes and the Mobility of European Jews at the Turn of the Middle Ages and the Early Modern Period', s. 115–118.

Knihy a dějiny. Roč. 28, 2021, č. 1–2:
Andrea JELÍNKOVÁ, From Mikulov to Brno – the Neumann Printing House and its Production, s. 6–38. – Andrea JELÍNKOVÁ, Z Mikulova do Brna – neumannovská tiskárna a její produkce, s. 39–69. – Jana VLACHOVÁ, Ikonografie alegorického cyklu v traktátu Masopust z roku 1580 a její čtenářská recepce, s. 70–93. – Miroslav MYŠÁK, Několik poznámek k novému exempláři Psalterium Olomucense z roku 1499 (věnováno Vladimíru Maňasovi), s. 94–122. – Dagmar ŠTEFANCOVÁ, Notované pergamenové vazby v Nostické knihovně, s. 123–154. – Petr MAŠEK, Omnes sunt quaterni, praeter..., s. 155–181. – Marta VACULÍNOVÁ, K termínům dedikant a dedikátor, s. 182–183.

Královéhradecko. Sv. 12, 2021:
Petr BÁRTÍK, Číslování domů v historickém centru Hradce Králové od 2. poloviny 18. století, s. 9–23. – Jan BÍLEK, Uvedení hry bratří Čapků Adam stvořitel královéhradeckým ochotnickým spolkem Klicpera roku 1928, s. 25–41. – Radek BLÁHA, K hradeckému rychtáři Rafúšovi a jeho rodině, s. 43–52. – Ladislav HOLOUBEK – Michal SKLENÁŘ, Hugo Doskočil, „diecézní konzervátor" na Královéhradecku v první polovině 20. století, s. 53–61. – Pavla KORITENSKÁ, Sociální a sociálně zdravotní péče v Hradci Králové v meziválečném období, s. 63–72. – Zdeňka KULHAVÁ, Z pamětí československého legionáře Antonína Matejska (1888–1961), s. 73–81. – Petr LANDR, Požáry Hradce Králové v letech 1586 a 1762 a jejich rozsah, s. 83–99. – Milena LENDEROVÁ, Od reformy k reformě: učitelé a žáci královéhradecké hlavní školy v letech 1777–1870, s. 101–119. – Jakub POTŮČEK, Kauza Okresní dům aneb co Kotěrově stavbě předcházelo, s. 121–126. – Jan SATRANSKÝ, Historie pohostinství v Lochenicích do začátku 2. světové války, s. 127–145. – Josef ŠRÁMEK, Válečné události roku 1866 ve vzpomínkách spisovatele Antala Staška (1843–1931). Příspěvek k recepci historie prusko-rakouské války, s. 147–156. – Magdaléna ŠUSTOVÁ, Jaroměřská léta a inspirace Jaroslava Žáka, s. 157–162. – Jana VOJTÍŠKOVÁ, Morová epidemie v Hradci Králové roku 1599. Případová studie k raně novověkým morovým ranám v českých zemích, s. 163–172. – Ladislav ZIKMUND-LENDER – Jan Florentýn BÁCHOR, „Radostný interiér": Byt Vladimíra Kazdy v Hradci Králové od architekta Vladimíra Grégra, s. 173–190. – Jaroslav ŠŮLA, Vzpomínka k desátému výročí úmrtí Jiřího Krátkého (1929–2011), s. 201–203. – Jan KOŠEK, Za Janem Wiplerem (1933–2021), s. 205.

Lidé města / Urban People. Roč. 24, 2022, č. 1:
Pavel KOLÁŘ, Od mateřského jazyka k českému obřadu. K utváření bohoslužebné praxe Církve československé v letech 1920–1971, s. 59–88. – Zora PROCHÁZKOVÁ – Jan DAVID – Zdeněk R. NEŠPOR (ed.), Povstání z pokleku. Pražské bohoslužby v šedesátých letech 20. století II., s. 89–154. – Marek JAKOUBEK, Profesor Thomas Hylland Eriksen obdržel čestný doktorát Univerzity Karlovy, s. 158–161.

Moderní dějiny. Roč. 30, 2022, č. 1:
Vojtěch SZAJKÓ, Křest ohněm pro Mezinárodní Červený kříž, nebo jedna z válek 19. století? Organizace zdravotní péče v německo-dánské válce roku 1864, s. 9–33. – Anna JONÁKOVÁ, Černé ovce v české národní společnosti. Příklad Maxmiliána Švagrovského (1853–1921), dobrodruha, sportovce a novináře, s. 35–66. – Jan KLIK, Okolnosti a příčiny vzniku tajné služby SAVAK, s. 67–102. – David KLIMEŠ, Kdo tu debatuje o 8. květnu? Vývoj zastoupení historiků a dalších aktérů v médiích v éře mediálního historismu, s. 103–118. – Marek JANDÁK, Máme na našich univerzitách problém se zahraničním vlivem? Osobní zkušenost, s. 133–135.

Numismatické listy. Roč. 75, 2020, č. 1–4:
Ivo ŠTEFAN – Luboš POLANSKÝ – Jan MAŘÍK, Profesor Jiří Sláma – archeolog, historik, numismatik, s. 5–7. – Michal MAŠEK, Portrét Alexandra III. Velikého (336–323 př. Kr.) na mincích, s. 8–17. – Július FRÖHLICH, Addenda k typom keltských mincí z oppida Hradiště u Stradonic, s. 18–23. – Martin ČECHURA – Pavel BŘICHÁČEK, Denár Karla II. Holého nalezený v Chotěšově, s. 24–29. – Naďa PROFANTOVÁ – Jan VIDEMAN – Zdeněk ŠTĚPANČÍK, Dálkové kontakty Netolicka v raném středověku. Svědectví mincí a ozdob, s. 30–46. – Zdeněk PETRÁŇ, Ještě ke slavníkovskému mincovnictví, s. 47–51. – Jiří LUKAS, Dva dosud nepublikované nálezy denárů Boleslava III. Poznámky k časovému zařazení ražby denárů typu kříž / kaplice, s. 52–61. – Jiří MILITKÝ, Nálezy českých raně středověkých denárů z archeologických výzkumů v Litoměřicích, s. 62–80. – Ivo ŠTEFAN – Jiří LUKAS – Kamil SMÍŠEK – Jan HASIL, Praha-Vinoř. Opevněné centrum prvních Přemyslovců ve světle mincovních nálezů, s. 81–121. – Jan JOHN – Daniel KOVÁŘ, Vídeňské feniky z hradu u Boršova nad Vltavou, s. 122–133. – Tadeusz SZCZUREK, Polskie znaleziska brandenburskich denarów askańskich podrabianych w epoce (ok. 1295–1300), s. 134–147. – Marta KAZANOWICZ-MILEJSKA – Paweł MILEJSKI, Skarb groszy praskich z Wodzisławia, s. 148–163. – Pavel GREGOR, Český kruhový peníz střížkem pro vídeňský fenik – záhada pokračuje?, s. 164–177. – Petr VOREL, Hornolužický měnový systém počátkem 40. let 16. století, s. 178–184. – Miroslav HUS, Rybnice 1934. Revize, doplnění a upřesnění nálezu mincí 17. století, s. 185–200. – Michal LUTOVSKÝ – Jakub ANDERLE, Armádní kříže z let 1813/1814 v Chaurově sbírce, s. 201–215. – Šárka VICHEROVÁ, Pamětní mince vydané v roce 2020, s. 216–225.

Numismatický sborník. Sv. 35/1, 2021:
Jiří MILITKÝ, PhDr. Jiří Lukas oslavil 70. narozeniny, s. 3–7. – Jiří MILITKÝ, Keltské mince s nápisem LATVMARVS. Příspěvek k poznání bratislavských tetradrachem skupiny Biatec, s. 8–21. – Pavel BŘICHÁČEK – Martin ČECHURA, Nález denárů Liutpoldovců z Bezemína (okr. Tachov), s. 22–33. – Jan VIDEMAN – Jan JOHN – Rastislav KORENÝ, Hromadný nález raně středověkých mincí u Hudčic (okr. Příbram), s. 34–49. – Jan VIDEMAN, Neznámá varianta denáru mečového typu Cach 47 jako příklad vzniku opisových koruptel, s. 50–52. – Borys PASZKIEWICZ – Marcin KRZEPKOWSKI, Pojemnik

na brakteaty budziszyńsko-zgorzeleckie z Wielkopolskiego Dzwonowa, s. 53–61. – Ondřej ČERNOHORSKÝ – Jakub KUBIČ, Nález zlaceného mincovního závaží/etalonu z Bělče u Litně (okr. Beroun), s. 62–66. – Pavel GREGOR, Kutnohorské haléře Vladislava II. Jagellonského a Ludvíka Jagellonského, s. 67–100. – Lukáš HLUBEK – Filip HRADIL – Tomáš PŘIDAL – Jiří TŘÍSKA, Nález denáru Vratislava II. z katastru Náměště na Hané (okr. Olomouc), s. 102–104. – Filip HRADIL, Revize dvou moravských nálezů středověkých uherských dukátů – Chropyně (okr. Kroměříž) a Vacanovice (okr. Olomouc), s. 105–112. – Zdeněk ŠÁMAL – Maxmilián ŠÁMAL, Nález početního penízu Kryštofa Želenského ze Zebuzína z Městečka u Křivoklátu (okr. Rakovník), s. 113–116. – Miroslav HUS, Nález mincí republiky Ragusa z Plzně-Božkova (okr. Plzeň-město), s. 117–120.

Numismatický sborník. Sv. 35/2, 2021:
Jan VIDEMAN, Dva poklady českých denárů velkého střížku z 11. století, s. 127–136. – Marta KAZANOWICZ-MILEJSKA – Paweł MILEJSKI, Skarb groszy praskich Jana Luksemburskiego i Karola IV z Mstowa II, s. 137–157. – Ondřej ČERNOHORSKÝ – Václav VRBA, Nový typ pražského groše Vladislava II. Jagellonského se lvem, s. 158–166. – Miroslav HUS, Dosud nepublikovaný nález mincí z třicetileté války z Kloušova u Merklína, s. 167–179. – Vojtěch BRÁDLE, Nález mincí z období třicetileté války z Janských Lázní (okr. Trutnov), s. 180–209. – Tomáš PANCÍŘ, Oběživo konce druhé světové války z neoficiálního pohřebiště civilistů u Blata (okr. Jindřichův Hradec), s. 210–221. – Jiří BOUDA – Miroslav HUS, Soubor barokních mincí z hrobových nálezů u kostela sv. Vavřince ve Vrčeni (okr. Plzeň-jih), s. 224–241.

Opera historica. Časopis pro dějiny raného novověku. Roč. 23, 2022, č. 1:
Agnieszka JANUSZEK-SIERADZKA, Queen Bona Sforza as Part of the Blended Family. Not Obvious Relationships at the Royal Court in Cracow, s. 7–28. – Markéta SKOŘEPOVÁ, Vztah pánů a poddaných na Červenořečickém panství v 16. a 17. století, s. 29–57. – Robert T. TOMCZAK, Athenae Rauricae und Königliche Republik der polnischen Krone und des Großfürstentums Litauen. Soziales Netzwerk eines Basler Bürgers im 17. Jahrhundert, s. 58–80. – Petra KYRYANOVÁ, Lesní hospodaření Schwarzenberků v jižních Čechách v letech 1661–1782, s. 81–103. – Michal KUBICA, Proměny opavsko-krnovské stavovské obce v tereziánském období, s. 104–131. – Ivo CERMAN, Does Ukraine Have a History of Liberties? On Early Modern Ukrainian Studies, s. 132–161.

Paginae historiae. Sborník Národního archivu. Roč. 30, 2022, č. 1:
Emil VORÁČEK, Válka, mír, krize, revoluce 20. let ve střední Evropě, s. 11–44. – Petr PROKŠ, Problémy poválečné Evropy. Československo a konference v Janově 1922, s. 47–62. – Julija Volodimirivna DELIBALTOVA, Banditi i borot'ba z nimi v Odesi v 1918–1922 rokach, s. 63–73. – Nikolaj STANKOV, Mežnacional'nyje otnošenija v Čechoslovackoj respublike v načale 1920–ch godov v osveščenii sovetskich diplomatičeskich dokumentov, s. 74–88. – Jelena Pavlovna SERAPIONOVA, Čechoslovakija, Sovetskaja Rossija i golod v Povolž'e v 1921–1922 gg., s. 89–102. – Joanna DUFRAT, The conservative re-

sponse to the political and moral emancipation of women in Poland after WWI (in the 1920s), s. 105–112. – Piotr CICHORACKI, Mežetničeskije konflikty v tylu severnogo učastka pol'sko-sovetskogo fronta v 1919–1920 gg., s. 113–124. – Dominik MARCINKOWSKI – Kamil SZOŁDRA, A traitor, a thief and a comedian. The image of the Czech in the Polish satirical press of the first years of independent statehood (1918–1926), s. 125–145. – Jaroslav VACULÍK, Repatriace válečných zajatců a legionářů z Ruska do ČSR po Velké válce, s. 149–161. – Peter POPÁLENÝ, Cesta k volbám 1920 a jejich dopad na vnitropolitickou situaci ČSR, s. 162–182. – Jakub VRBA, Českoněmecká sociálnědemokratická levice mezi lety 1918–1921, s. 183–197. – Hynek OBERHEL, Dozvuky prosincové generální stávky v roce 1920 na Libochovicku, s. 198–210. – Martin DOLEJSKÝ, Vznik Komunistické strany Československa v Praze v kontextu hospodářského a politického vývoje města, s. 211–223. – Jozef PAVLOV, Politické a sociálne turbulencie v okrese Zvolen po vzniku 1. ČSR, s. 224–244. – Radim GONDA, Jihlava v období vyostřených národních a třídních rozporů let 1918–1922, s. 245–307. – Eva BENDOVÁ – Michal PLAVEC, Dál, výš, rychleji. Aviatika jako moderní prostředek komunikace v době zrodu republiky (1919–1923), s. 311–330. – Viktor KICHERA, Czechoslovakia and the Interfaith Conflict between Greek Catholics and Orthodox in Subcarpathian Rus. An overview of the causes and the beginning of the crisis, s. 331–343. – Erik GILK, Antiutopické romány Karla Čapka a Jiřího Haussmanna z roku 1922, s. 344–352. – Marek KREJČÍ, Společnost v krizi – kultura v krizi? Poznámky k popřevratovému vývoji české kultury, s. 353–365. – Luboš MAREK, Umělecká interpretace krize aneb co všechno se nám dochovalo na filmových pásech, s. 366–378. – Jiří POKORNÝ, Kolektivní smlouvy 1919–1925, s. 379–393. – Lukáš NOVOTNÝ, „Právo na sebeurčení pro Němce v Čechách, na Moravě a ve Slezsku". Propagační brožury českých a moravských Němců jako prostředek politického boje, s. 397–406. – Tomáš BANDŽUCH, Sví v cizí zemi – česká menšina v Deutschböhmen a Sudetenlandu na podzim 1918, s. 406–420. – Miroslav ŠEPTÁK, Krizové jevy rakouské demokracie 1918–1922, s. 421–433. – Tomáš MORIC, Obchodně-politické vztahy Rakouska a Československa bezprostředně po válce (1918–1920), s. 434–453. – Andrej TÓTH, Poválečné maďarské království. Nechtěný produkt dohodové politiky ohrožující středoevropský status quo (1919–1920), s. 457–482. – Oleg KAZAK, Dejatel'nost' Františka Jeglički v 1920 g. v kontekste slovackogo vektora čechoslovacko-vengerskich otnošenij, s. 483–494. – Viktor BRÁDŇANSKÝ, Vpád maďarskej Červenej armády do Rimavskej doliny a represálie voči civilnému obyvateľstvu, s. 495–508. – Ferdinand VRÁBEL, Propagačná a spravodajská kancelária v Bratislave 1919–1921 a zánik maďarských miléniových pomníkov na Slovensku, s. 509–523. – Jan RYCHLÍK, Předvolební agitace a volební machinace na Slovensku ve 20. a 30. letech 20. století, s. 524–543. – Andrej TÓTH – Lukáš NOVOTNÝ, Základy zdravotního systému První československé republiky s ohledem na zdravotní legislativu, síť zdravotních zařízení a zdravotní stav populace na počátku 20. let 20. století, s. 544–562. – Roman OFICINSKIJ, Političeskaja situacija v Čechoslovakii i Zakarpat'je 1918–1922 godov s točki zrenija Avgustina Vološina, s. 563–573. – Jurij DANILEC, Dokumenty Nacional'nogo archiva v Prage o religioznoj bor'be na Podkarpatskoj Rusi v 1920–1921 gg., s. 574–590. – David HUBENÝ, Počátky českoslo-

venské státní policie v Užhorodě v letech 1919–1922, s. 591–606. – Vasilij MIŠČANIN, Naučnyje i naučno-populjarnyje izdanija o Podkarpatskoj Rusi 1919–1939 godov. Kratkij istoriografičeskij obzor, s. 607–620.

Památky středních Čech. Roč. 36, 2022, č. 1:
Lucie OLIVOVÁ, Čínské dřevořezy na stěnách veltruského zámku, s. 1–11. – Šárka KOUKALOVÁ – Stanislav SVOBODA, Tvorba architekta Františka Roitha v letovisku Černošice, s. 12–25. – Ivan MINÁŘ, Dědictví Buštěhradské dráhy v Kralupech nad Vltavou, s. 26–38. – Alžběta JANKULÍKOVÁ, Stopy železniční kolonie v Nymburce, s. 39–58. – Lukáš SLABÝ, Hrad Kožlí. Historie lokality na základě písemných pramenů a její současný stav, s. 59–73. – Jindřich NUSEK, Návštěvy korunního prince Rudolfa a úpravy zámku a obory ve Vlašimi, s. 74–87. – Vojtěch LÁSKA – Jan ŽIŽKA, Vzpomínky na Michaelu Glosovou, s. 88.

Práce z dějin Akademie věd. Roč. 13, 2021, č. 2:
Eduard BURGET – Petra LOUČOVÁ – Doubravka OLŠÁKOVÁ, The Gray Zone as an Oppositional Communication Channel. Czech Experts, Dissent and the Environmental Agenda, s. 1–22. – Hana KÁBOVÁ – Kristina UHLÍKOVÁ, Komunikační sítě českých dějin umění. I. fáze – Korespondence Zdeňka Wirtha (1878–1961), s. 23–42. – Luboš STUDENÝ – Michaela ŠMIDRKALOVÁ, Historie na děrných štítcích: pokus o využití výpočetní techniky v historické práci v Československé akademii věd v 60. letech 20. století, s. 43–111. – Marie BAHENSKÁ, Osobní fond Ferdinand Stiebitz (1894–1961), s. 113–123. – Adéla JŮNOVÁ MACKOVÁ, Sympozium „Women and Academic Careers in Central and Eastern Europe after the Second World War (1945–1968). Symposium held in honor of Soňa Štrbáňová“, s. 124–125. – Soňa MARTINOVSKÁ, Workshop Senioři – nositelé historické paměti 20. století, s. 125–127. – Lukáš M. VYTLAČIL, Ad honorem Josef Válka. Zpráva o workshopu „Josef Válka a myšlení o dějinách“, s. 128–132.

Právněhistorické studie. Sv. 52/1, 2022:
Eduard KRAJNÍK, Dědici, dědiníci, svobodníci – právněhistorický pohled, s. 11–27. – Heiner LÜCK, Pluralismus der Rechtsordnungen als Folge der lutherischen Reformation?, s. 29–52. – Mátyás SZABÓ, Die juristische Bildung an der k.u.k. Konsularakademie, mit Fokus auf die staatsrechtlichen Studien, s. 53–76. – Marek WAIC, Rozvoj tělovýchovy a sportu v Předlitavsku v právním rámci spolkových zákonů, s. 77–89. – Gábor HOLLÓSI, Hungarian System for the Nomination of Parliamentary Candidates between the Two Wars in the European Context, s. 91–101. – Grzegorz NANCKA, Scholarly Potential of the Lviv Interwar Romanist Community, s. 103–111. – Martin NEUMANN, Tvorba ústavy Slovenské republiky z 21. července 1939 a cesta k jejímu přijetí, s. 113–131. – Michal SKŘEJPEK, Vzpomínka na prof. Boháčka, s. 133–136. – Milan DOBEŠ, Zpráva z konference „Protistátní trestné činy včera a dnes“, s. 149–152.

Právněhistorické studie. Sv. 52/2, 2022:
Lyuba RADULOVA, Legal Protection Granted to Soldiers' Partners in the Military Diplomas, s. 11–23. – Petr DOSTALÍK, Od sestry k nuzné vdově. Změny postavení manželky v římském dědickém právu, s. 25–35. – Marek STARÝ, Dědičnost slezských knížectví v ženské linii ve středověku a raném novověku, s. 37–61. – Ulrike MÜSSIG, Challenged Universality – Kant and a Citoyenne between Stage and Scaffold, s. 63–80. – Dolores FREDA, Women and Parliamentary Divorce in England. From Wife-Sale to the Divorce Act of 1857, s. 81–93. – Miriam LACLAVÍKOVÁ, Dve strany jednej mince – úbohá alebo veselá vdova? Právne postavenie vdovy v súkromnom práve konca 19. a v prvej polovice 20. storočia na území Slovenska, s. 95–111. – Pavel SALÁK, Meziválečné osnovy OZ „pohledem žen", s. 113–124. – Miroslav ŠEPTÁK, Proměny právního postavení ženy v Rakousku ve 20. století, s. 125–135. – Radim SELTENREICH, Filosofie zločinu a trestu – vybrané aspekty amerického trestního práva v 19. století se zvláštním zřetelem k problematice vězeňství, s. 137–149. – Róbert JAKUBÁČ, O uhorských pozemkových knihách a ich spravovaní, s. 151–167. – Mónika BALATONI, Stratená prestíž a medzivojnová maďarská kultúrna diplomacia. (Jej inštitucionálne a právne základy), s. 169–183.

Průzkumy památek. Roč. 28, 2021, č. 1:
Václav ZEMAN, Činnost litoměřického barokního stavitele Petra Versy na šporkovském panství Konojedy, s. 3–20. – Jan ŽIŽKA, K podobě vrchnostenských hospodářských dvorů na jižní Moravě od závěru 17. století do konce 19. století, s. 21–50. – Leoš MLČÁK, Stavebněhistorický průzkum hospodářského dvora premonstrátské kanonie na Hradisku u Olomouce, s. 51–70. – Daniel LYČKA, Loosdorf s hradem v Laa an der Thaya (Lávě nad Dyjí) v Dolních Rakousích za Jana (I.) Josefa knížete z Liechtensteina v letech 1781–1810, s. 71–86. – Anna GROSSOVÁ, Jano Köhler coby završitel díla Dušana Jurkoviče na Hostýně: „iluze a skutečnost", s. 87–106. – Filip FACINCANI – Miroslav KOVÁŘ, K poznání tvarosloví Zlatokorunského kláštera, s. 107–112. – Zdeněk VÁCHA, Poznámky k vybraným pozdněgotickým kamenným reliéfům na jižní Moravě, s. 112–123. – Pavel ŠOPÁK, Stavby Franze Kachlera na severní Moravě a ve Slezsku, s. 123–130.

Průzkumy památek. Roč. 28, 2021, č. 2:
Martin MUSÍLEK, Pohled historika: potkávání a míjení se stavební historie a historie, s. 1–4. – Radim VRLA, K nejstarší podobě hradu Buchlova, s. 5–18. – Jan VESELÝ – Jan KYPTA, Středověké a raně novověké dřevěné konstrukce kostela sv. Martina v Sedlčanech se zvláštním zřetelem k pozdně gotickému krovu nad lodí, s. 19–36. – František KOLÁŘ – Petra KANIOVÁ – Jana KOUDELOVÁ – Dalibor PRIX – Romana ROSOVÁ – Michal ZEZULA, Opavský hrad a středověké jádro tzv. Müllerova domu čp. 1, s. 37–84. – Roman LAVIČKA, Zapomenutý špitál sv. Alžběty v Boru u Tachova a jeho výstavba v letech 1515–1518 ... neb potom buoh vie, kdy bychom [se] biskupa dočkali, aby jej posvětil, s. 85–106. – Petr ULIČNÝ, Palác královny Anny Jagellonské. Po stopách zaniklé rezidence na Pražském hradě, s. 107–126. – Alena NACHTMANNOVÁ, Luxusní interiér pozdní renesance na Starém Městě pražském v zrcadle pozůstalostních inventářů, s. 127–146. –

Daniel KOVÁŘ, Přestavba českobudějovické radnice v letech 1727–1730. Lesk a bída barokního stavění, s. 147–170. – Miroslav KOVÁŘ – Radek BLÁHA, K nálezu raně gotické podpory v Hradci Králové, s. 171–177. – Zdeněk DRAGOUN a kol., Průzkumy památek v odborném tisku za rok 2020, s. 178–204.

Sborník archivních prací. Roč. 71, 2021, č. 2:
Lucie BARCALOVÁ, Jihlavští erbovní měšťané v době vlády Maxmiliána II. a Rudolfa II., s. 271–330. – Tomáš VELIČKA, Sudetoněmecké archivnictví v meziválečném Československu (první krok na dlouhé cestě ke vzniku syntézy), s. 331–397. – Marek BRČÁK – Jiří WOLF, Julius František Sasko-Lauenburský a Anna Marie Františka Toskánská jako dobrodinci kapucínského konventu v Zákupech, s. 398–423. – Jiří BRŇOVJÁK, Osudy hraběcího rodu Bellegarde a jeho rodinného archivu, s. 424–485. – Ivan HLAVÁČEK, Střípky zahraničních diplomatických edic a zpracování, s. 498–519.

Sborník Archivu bezpečnostních složek. 2021, č. 19:
Vlastimil ONDRÁK, Propagační rejd Ukrajinské povstalecké armády na Západ a Československo, s. 13–77. – Jiří ŘEZNÍČEK, Krycí jméno LEV. Příběh MUDr. Josefa Zenáhlíka, rezidenta československé sekce při francouzské zpravodajské službě SDECE, politického vězně a tajného spolupracovníka StB, s. 79–128. – Josef VÁVRA, Než se svatí pohnuli aneb pohled do zákulisí příprav přesunu kostela Nanebevzetí Panny Marie v Mostě. Část 2, s. 129–167. – Jaroslav ŠEBEK, Problematika československo-vatikánských vztahů v kontextu změn církevní politiky v období po velehradské pouti 1985 pohledem Státní bezpečnosti, s. 169–192. – Jiří PETRÁŠ, Východní a jižní Čechy ve druhé polovině roku 1989 – vzhůru k Listopadu, s. 193–230. – David HUBENÝ, Měl nacistický útok na SSSR v létě 1941 ohlas v pražských ulicích? Ze zápisů vybraných oddělení uniformované stráže Bezpečnosti, s. 233–254. – Jan B. UHLÍŘ, Občané Československa popravení v Berlíně-Plötzensee. Výsledky dosavadního výzkumu, s. 255–305. – Jiří MIKULKA, Téměř zapomenutí muži. Přehled oblastních velitelů SNB v letech 1945–1948, s. 307–353. – Pavel NAVRÁTIL – Martin PULEC, Případy zběhnutí do zahraničí od Pohraniční stráže v osmdesátých letech dvacátého století, s. 355–419. – Pavel ŽÁČEK, „Poznatek byl získán pramenem č. 1, je hodnocen jako seriózní". Z informačního toku XI. odboru Hlavní správy kontrarozvědky SNB 20. až 23. listopadu 1989, s. 421–496. – Pavel VANĚK, Konference policejních historiků (Praha 16. – 18. září 2021), s. 499–504. – Eva RICHTROVÁ, Konference Monasteria abolita. Osudy klášterních statků od 2. poloviny 18. do 2. poloviny 20. století (Želiv 5. – 7. října 2021), s. 505–509. – Zuzana MARKOVÁ – Jiří GARNCARZ – Jiří MIKULKA – Jiří LEHNERT – Ondřej FIŠR – Radim KRUPICA, Archivní A-Ž, s. 531–541.

Sborník Muzea Blanenska. 2021:
Eva NEČASOVÁ, Jubileum otce moravské archeologie [Jindřich Wankel], s. 5–16. – Ladislav SLEZÁK, Ochozská jeskyně, historická ohlédnutí, s. 33–37. – Ladislav SLEZÁK, Západní stěna jeskyně Pekárny, klíč k tajemství lovců sobů a koní, s. 38–40. – Rudolf MUSIL, Články o krasu v denním tisku, s. 41–68. – Matěj MATELA, Jesenický lesmistr Adolf

Medritzer, aktivní podporovatel turistiky a rodák z Boskovic, s. 69–76. – František VŠETIČKA, Psychoanalytik [Hermann Ungar], s. 77–78. – Vladimír ŠEBEČEK, Trudný konec olešnického vraha, s. 79–81. – Jiří VYMĚTALÍK, Pracovní tábory v Hodoníně u Kunštátu – nejtěžší období v letech 1940–1943, s. 82–105. – Jiří VYMĚTALÍK, Vladimír Škacha – agent, který nesplnil úkol, s. 106–112. – Miroslav BUCHTA, Vzpomínka na rozšiřování vojenské střelnice u Vyškova za 2. světové války, s. 113–124. – Luděk PŮLPITEL, Zbrojní výroba v ČKD Blansko za Protektorátu Čechy a Morava, s. 125–134. – Julija TORMYŠEVA, Stanislav Lachman zblízka. Výstava ke 100. výročí narození významného českého designera, s. 135–137. – Rok 2021 v Muzeu Blanenska, s. 138–164.

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. Řada společenských věd. Roč. 35, 2021, č. 1:
Roman PAULO, Znojemský hrad v zástavě Meziříčských z Lomnice, s. 5–27. – Tomáš ŘEPA, Poválečné poměry v československé armádě na příkladu aspirantů, s. 28–39. – František HANZLÍK, Přísně tajná akce LUX – součást poúnorových perzekucí v armádě a začátek konce kariéry Bedřicha Reicina a Karla Švába, s. 40–49. – Michal STEHLÍK, Prezident Antonín Zápotocký ve zveřejněných materiálech Central Intelligence Service (CIA) 1953–1957, s. 50–59. – Miroslav JIREČEK – Jan VOŘÍŠEK – Filip VERSTEEG, Terénní výuka tématu židovského a romského holocaustu na základních školách v Brně – současný stav a návrh didaktického zpracování, s. 60–105. – Jiří MIHOLA, Opus magnun prof. PhDr. Petra Čorneje, DrSc. K sedmdesátým narozeninám vědce, učitele, popularizátora a strhujícího vykladače historie, s. 107–132. – Miroslav JIREČEK, Ocenění diplomové práce Tomáše Malečka, s. 133–134.

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. Řada společenských věd. Roč. 35, 2021, č. 2:
Roman PAULO, Kariéra Jindřicha Meziříčského z Lomnice († 1554), s. 3–30. – Marie KOLDINSKÁ, Bílá hora 1620–2021. Mýtus jako stavební kámen informační války, s. 31–48. – Martin FOLTÝN, „Fiat iustitia, et pereat mundus." Výzkum raně novověkého hrdelního a útrpného práva na prahu dvacátých let 21. století. Trendy, možnosti, perspektivy experimentálního bádání, s. 49–59. – Tomáš ŘEPA, Proces formování a nasazení legionu Čechů a Slováků v Polsku v roce 1939, s. 60–70. – Michal PEHR, Causa Josefa Plojhara a volby 1948, s. 71–84. – Miroslav JIREČEK, Zemřel profesor Jaroslav Vaculík (27. února 1947 – 5. května 2021), s. 85–87. – Miroslav JIREČEK, Několik vzpomínek na profesora Jaroslava Vaculíka, s. 88–90. – Miroslav JIREČEK, Konference a diskusní seminář Vzdělání pro budoucnost. Humanitní a společenské vědy a výzvy občanství ve 21. století, s. 91–94. – Petr SEDLÁK – Miroslav JIREČEK, Učit dějepis jinak? Pokusné ověřování v rámci projektu Dějepis+, s. 94–95.

Sborník Státního okresního archivu Přerov. Sv. 30, 2022:
Karel ŽUREK – Dagmar VYKOUKALOVÁ – Kamil MALENDA, K stavebním dějinám hřbitovní kaple v Rokytnici u Přerova, s. 7–36. – Jan ŠTĚPÁN, Fotografické ateliery v Lip-

níku nad Bečvou. Pokračování, s. 37–48. – Hynek ŘIHÁK, Jubilejní jednota lidumilů na Moravě. Příspěvek k dějinám sociální péče, s. 49–58. – Miroslav MARADA, Lidé zpod Helfštýna v životě a díle Jaroslava Haška, s. 59–68. – Jan ŠTĚPÁN, Lipenské létání, s. 69–76. – Filip GREGOR, Příběh letce, který zemřel příliš mladý. Vzpomínka na přerovského rodáka a letce RAF Jaroslava Lančíka (1921–1941), s. 77–119. – František VŠETIČKA, Přerov za času plujících ker, s. 120–123. – Petr JIRÁK, Zápotocký a Gottwald jsou dva dacani. Vybrané projevy malého odporu proti komunistům na Kojetínsku v letech 1949–1953, s. 124–150. – Jiří LAPÁČEK, Pavel Gorgulov, vrah francouzského prezidenta, a Přerov, s. 151–191. – Jarmila VOHNICKÁ, Bibliografie Sborníku Státního okresního archivu Přerov 1993–2022, s. 192–221.

Slezský sborník. Roč. 119, 2021, č. 1:
Zdislava PIVODOVÁ, Charakteristické rysy zbožnosti žen z panovnických rodin v hagiografických textech ve střední Evropě ve 13. století, s. 4–20. – Petr TESAŘ, „Specification, was das Begräbnis der … Susanna … Kuntzin von Grotsch gekostet hat." Pohřební účet z roku 1736, s. 21–27. – Maciej TRĄBSKI, Das polnische Heer und der Bayerische Erbfolgekrieg (1778–1779), s. 28–51. – Lukáš PATERA, Spišské železnorudné bane Banskej a hutnej spoločnosti v medzivojnovom období, s. 52–64. – Stanislav POLNAR, Právní a doktrinální okolnosti vzniku vládního vojska, s. 65–78. – Vít NĚMEC, Civilní ochrana ve školství českých zemí 1935–1989, s. 79–108. – Vlastimil KOČVARA, Bibliografie Petra Bezruče v esperantu, s. 109–124. – Nina PAVELČÍKOVÁ, Odešel člověk, jenž se hrdě hlásil k Prajzákům, s. 131–133. – Ondřej KOLÁŘ, K 75. výročí vzniku Slezského ústavu v Opavě – ohlédnutí a výhled, s. 133–134.

Slezský sborník. Roč. 119, 2021, č. 2:
Paweł MILEJSKI, Skarb groszy praskich z Leśnicy, s. 5–32. – Wacław GOJNICZEK, Przywilej z 1521 roku barona Aleksego Turzo z Bethlemfalvy dla szlachty pszczyńskiego państwa stanowego w sprawie utworzenia sądu ziemskiego, s. 33–39. – Małgorzata KONOPNICKA, Oberamtsregierung w Opolu i Brzegu – trzeci główny sąd śląski, stan osobowy i zasady działania w latach 1744–1806, s. 40–56. – Kristýna FOLWARCZNÁ – Richard MORAVEC, České tělovýchovné spolky na území Českého Slezska: Od počátku do nuceného zániku, s. 57–76. – Tomáš KRÖMER – Zdeněk JIRÁSEK, Zemědělský rozhlas ve Slezsku, s. 77–102. – Lubomír HLAVIENKA, Národnostní problematika v okrese Bruntál mezi roky 1960 až 1989, s. 103–129. – Pavel ŠOPÁK, Brno, Morava a moderní architektura: jubilejní bilance, s. 130–143. – Kamil RODAN, Přátelství, které zavazuje, aneb Dvanáct let tichého souznění slezského etnografa a folkloristy Antonína Satkeho se štěpánkovickým vypravěčem Josefem Smolkou, s. 144–153. – Ondřej KOLÁŘ, Odešel Kamil Rodan, s. 164. – Ondřej KOLÁŘ, Workshop Displaced Memories & Memories of Displacement. Vanquished Others, Silenced Past, and the Burden of Implication in the 21st Century, s. 164–166.

Slovanský přehled. Roč. 108, 2022, č. 1:
Radomyr MOKRYK, The Sixtiers: Ukrainian Generation of the Thaw and its Historical Experience, s. 11–34. – Lubomír NENIČKA, Organizace péče o řecké a makedonské děti v Československu v letech 1948–1952: její specifika a reflexe, s. 35–65. – Petra KOŠŤÁLOVÁ, Křesťanství na Kavkaze v raném středověku: upevnění arménské a gruzínské identity a apoštolská tradice, s. 67–92. – Mirosław SZUMIŁO, The Secret Support of the Polish Church for male religious orders in Czechoslovakia (1956–1965). An overview, s. 93–116. – Jan PELIKÁN, Političtí vězni v Jugoslávii počátkem 80. let 20. století, s. 117–160. – Marek PŘÍHODA, Třetí ročník konference Studentské dialogy o východní Evropě (Brno – Olomouc – Praha), s. 209–213. – Jakub MARŠA, Konference Promýšlet Evropu 20. století: Kontinent (ne)svobody, s. 214–217.

Soudobé dějiny. Roč. 29, 2022, č. 1:
Tomáš VILÍMEK – Václav RAMEŠ, Pohyblivé hranice diktatury ve světle stížností občanů, s. 17–42. – Tomáš VILÍMEK, „Vážený soudruhu prezidente". Stížnosti československých občanů adresované prezidentovi republiky v letech 1970 až 1989, s. 43–89. – Jaroslav PAŽOUT, Pod dohledem VLKa. Výbor lidové kontroly SSR a agenda stížností, oznámení a podnětů občanů (1971–1990), s. 90–129. – Oldřich TŮMA, Průhledy do měnících se nálad společnosti. Československý rozhlas a dopisy jeho posluchačů v letech 1948–1989, s. 130–146. – Jana TŮMA KÖNIGSMARKOVÁ, „Nedělej tečku za mým rukopisem..." Ještě k případu Bieblovy sebevraždy, s. 147–188. – Jana TŮMA KÖNIGSMARKOVÁ, Dokumentární souvislosti kauzy Konstantina Biebla (1940–1988), s. 189–242.

Středočeský sborník historický. Roč. 47, 2021 [vyd. 2022], č. 1:
Věra SMOLOVÁ, Škola na Svaté Hoře (nejen pro muzikanty), s. 13–26. – Vladimír Jakub MRVÍK, Triviální školství v Kouřimském kraji v první polovině 19. století – sociální a ekonomické poměry, s. 27–52. – Jiří TOPINKA, Rozvoj živnostenského pokračovacího školství v českých zemích po roce 1883, s. 53–59. – Jiří TOPINKA, Sbírka vysvědčení Státního okresního archivu Beroun, s. 63–74. – Jana STRNADOVÁ, Zpráva o workshopu na téma Právní aspekty ochrany osobních údajů v kontextu jejich uchovávání a zpřístupňování, s. 86–87. – Ivan MICHÁLEK, Konference Zdeněk Kalista mezi historiografií a literaturou v Benátkách nad Jizerou, s. 87–88. – Markéta PÁNKOVÁ, Dějiny Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského v Praze – počátky a současnost české pedagogické instituce (1892–2021), s. 91–111. – Jaroslav PÁNEK – Vladimíra HRADECKÁ, Mezinárodně uznávaný historik a střední Čechy. Rozhovor s univerzitním profesorem Jaroslavem Pánkem, s. 115–130.

Studia Mediaevalia Bohemica. Roč. 12, 2020, č. 1–2:
Jan ŠKVRŇÁK – Libor JAN, K lokalizaci tzv. Šacké hory, s. 7–17. – Martin DEKARLI, Biceps a Wyclif da capo al fine. K počátkům působení evangelického doktora v českých zemích, s. 19–32. – Dušan COUFAL, Ke sporům o Viklefa a jeho 45 článků (II): Geneze artikulů a jejich odsouzení mezi Anglií a Prahou ve světle rukopisů, s. 33–88.

Theatrum historiae. 2021, č. 29:
Jonas BECHTOLD, Challenges of Early Modern Diplomacy: Elizabethan Envoys to German Imperial Diets, s. 7–24. – Lothar HÖBELT, Baroque „Spin-Doctoring": The Manipulative Use of Caprara's Reports from Constantinople in 1682, s. 25–42. – Lenka ŠVANDOVÁ MARŠÁLKOVÁ, „Mon adorable Mécène..." Ranieri Calzabigi's correspondence with Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg, s. 43–66. – Katalin SCHREK, An Informal Approach to Interest-based Negotiations – Paul Anton Esterhazy and the „Cottage Coterie", s. 67–84.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky. Roč. 69, 2021, č. 4:
Petr ULIČNÝ, Erotica & sapientia. Rudolf II's Early Years at Prague Castle, s. 390–415. – Jindřich VYBÍRAL, František Schmoranz Jr. and the Reception of Islamic Architecture in Central Europe, s. 416–437. – Viktorie VÍTŮ, Vilém Santholzer: vědec a avantgardista mezi krásou stroje a záření, s. 438–457. – Petr SKALICKÝ, Bludištěm světa? K motivu malby labyrintu románského portálu klášterního kostela v Plasích, s. 458–473. – Jindřich VYBÍRAL, „Ja habibi..." Z korespondence Františka Schmoranze mladšího, s. 474–483. – Simona BÉREŠOVÁ, Im Netzwerk der europäischen Moderne. Die Korrespondenz zwischen František Kalivoda und Hannah Höch, s. 484–496.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky. Roč. 70, 2022, č. 1:
Achim TIMMERMANN, ‚dem heylighen Cruse to Werle...': The Architectural Presentation of Civic Relics along Westphalia's Hellweg, ca. 1370 – ca. 1430, s. 2–18. – Marcela HANÁČKOVÁ, The First Steps of Socialist Realism in Czechoslovakia. A Long Visit by Soviet Architects in 1946–1947 and the Czechoslovak Response, s. 19–37. – Emma HANZLÍKOVÁ, Předpoklady vystavování asijského umění v muzejním kontextu. Kuriozity, kořisti a artefakty z pohledu tradice umění východní Asie, s. 38–57. – Kamil BOLDAN, Krumlovský Mistr dvou stylů. K počátku renesanční knižní vazby v Čechách, s. 58–75. – Petra SKARUPSKY, The Battle of Grunwald in Prague: The Reception of the 1959 Exhibition of Polish Painting in Czechoslovakia, s. 76–91. – Matthew RAMPLEY, Architektura v regionech. Metoda, hodnocení a topografický impuls, s. 92–105.

Vlastivědný sborník Pelhřimovska. 2021, č. 27:
Miroslav NOVOTNÝ, Gymnázia a střední školy v jižních Čechách v 16. – 19. století, s. 7–38. – Lenka MARTÍNKOVÁ, Několik poznámek k dosud neznámým pramenům o pelhřimovské latinské škole, s. 39–50. – Zdeněk MARTÍNEK, Fundátoři latinské školy v Pelhřimově, s. 51–82. – Hana KÁBOVÁ, Jan Fried (1881–1965) – pedagog pelhřimovského gymnázia, s. 83–88. – Zuzana TRNKOVÁ, Náměstí mezi školami v Pelhřimově, s. 89–106. – Aleš PETRÁK – Karel KRATOCHVÍL, Pelhřimovské gymnázium 2011–2021, s. 107–112. – Zdeněk MARTÍNEK, Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Pelhřimov v roce 2020, s. 121–122. – Markéta SKOŘEPOVÁ, Muzeum Vysočiny Pelhřimov, příspěvková organizace, v roce 2020, s. 123–124.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 74, 2022, č. 1–2:
Milan KRAJČA, Blažej z Podmanína (1462–1480) a bratříci. Neznámý malenovický pán a učenlivý žák proslulého vojenského bratrstva, s. 3–16. – František ZŘÍDKAVESELÝ, Počátky městečka Lysic opravené a doplněné, s. 17–26. – Miroslav PLAČEK, Byly Pohořelice „ostrovním městem"? Připomínka životního jubilea PhDr. Rudolfa Procházky, CSc., s. 27–33. – Jitka NĚMEČKOVÁ, K sekvestracím na lenních statcích olomouckého biskupství v 18. století aneb Jak se o Prakšice třicet let soudilo, s. 34–44. – Jindřich GARČIC, Typ hlavní sochy Merkurovy kašny v Olomouci, s. 45–55. – Dalibor STÁTNÍK, Korespondence „pana doktora" Josefa Svátka (1921–1997) v mělnickém archivu. Příspěvek k poznání osobnosti jednoho moravského historika a 25. výročí jeho úmrtí, s. 56–61. – Jana JANIŠOVÁ, Václav Zbořil (1876–1956) – podnikatel, politik a mecenáš z Bystřice pod Hostýnem, s. 62–70. – František VŠETIČKA, „Tříkrálová hra z Rosic". K 160. výročí smrti Julia Feifalika, sběratele moravských lidových her, s. 71–77. – Karel SKLENÁŘ, Znovuzrozený cukrovar v Hulíně. Památce moravského potravinářského průmyslu, s. 78–86. – Jiří JUROK, Sjednocování kmenových území na mojmírovské Velké Moravě a v přemyslovském českém státě ve světle místních jmen. II. Doplnění. Ještě ke kmenovým a rodovým místním jménům na Moravě a v Čechách, 87–90. – Jiří ŠMERAL, Sametová revoluce v Moravské Třebové. Nástin událostí od listopadu 1989 do ledna 1990, s. 91–110. – Radoslav PATOČKA, Pověsti o zkamenělých svatbách na západní Moravě, s. 111–113. – Hynek ŘIHÁK, Úsporné a podporovací spolky v Brně-Žabovřeskách, s. 113–116. – Božena VÍCHOVÁ, Věk, kdy se sklízí ovoce a pocty... Letošní devadesátníci z řad brněnských vědeckých pracovníků, s. 117. – Božena VÍCHOVÁ, Prof. PhDr. Miroslav Plešák (1943–2021), s. 117–118.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 58, 2021, č. 3:
Jan SOLPERA, Cesta k pramenům Hamerského potoka, s. 155–172. – Jiří PEŠTA, Neznámý dudák od „Píseckého" c. k. řadového pěšího pluku č. 25, s. 173–182. – Pavel KOBLASA, Synové a dcery Evžena Karla hraběte Černína z Chudenic, s. 183–190. – Jaroslav POLÁCH, Nové nálezy přeslenů z Křemžské kotliny II. (dokončení z předchozího čísla), s. 191–206. – Vlastimil KOLDA, Svatojánská aféra v Besednici před sto lety (k 300. výročí blahořečení Jana Nepomuckého), s. 207–215. – Leoš NIKRMAJER, Poslední léta existence podpůrného spolku hluchoněmých Jirsík v Českých Budějovicích, s. 216–220. – Daniel KOVÁŘ, Zaniklá cihelna u Todně na Trhovosvinensku, s. 221–227. – Jiří CUKR, Osudy Františka Kříže (1888–1928) a jeho pomník pod vrcholem Kluku, s. 228–234.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 58, 2021, č. 4:
Jiří FRÖHLICH, Archeologické nálezy z jihočeských rybníků, s. 249–254. – Vlastimil KOLDA, Co skrývá starý policejní spis o jednom nenapravitelném zloději, s. 255–264. – Jitka VANDROVCOVÁ, Útěk nebo odchod manželek a dětí příslušníků gestapa z Tábora, s. 265–271. – Daniel KOVÁŘ, Těžba rašeliny v letech 1841–1881 u vsi Lhotky na Trhovosvinensku (okr. České Budějovice), s. 272–279. – František KOTĚŠOVEC, Návštěva Pošumaví korunním princem Rudolfem v červenci 1871, s. 280–284. – Leoš NIKRMAJER, Průběh podpisové akce k 70. narozeninám J. V. Stalina na Českobudějovicku, s. 285–

287. – Karel VOŠTA, Do třetice k cínové křtitelnici v chýnovském kostele, s. 288–294. – Pavel KOBLASA, Počátky a konce hudebního skladatele Karla z Dittersdorfu, s. 295–297. – Miloslav TRNKA, Váchaliana od Marie Bajerové, rodačky z Prachatic, s. 298–301. – Jana LÍSKOVCOVÁ, Archivář Milan Hankovec, s. 302–303.

Východočeské listy historické. Sv. 44, 2020:
Josef ŽEMLIČKA, Králova vilikační města a majetky královen. Glosa ke středověké urbanizaci Čech, s. 7–24. – Jan KILIÁN, Vilém Konecchlumský z Konecchlumí († 21. 6. 1621). Rytíř a povstalec, s. 25–37. – Petr GRULICH, České Pojizeří. Příběh velké regionální nacionálně-ekonomické myšlenky nebo lokální řevnivosti mezi Hradcem Králové a Mladou Boleslaví na konci 19. a poč. 20. století?, s. 39–59. – Andrzej PRASAŁ, Działalność fabryki organowej Gebrüder Rieger z Karniowa na ziemi kłodzkiej, s. 61–74. – Aleksandra GIEŁDOŃ-PASZEK – Witold JACYKÓW, Fotografia kolejowa jako materiał do badań życia codziennego w aspekcie historii kultury materialnej, s. 77–91. – Ondřej FELCMAN, První Kongres českých polonistických studií na podzim 2019, s. 119–128. – Anna Kornelia JĘDRZEJEWSKA, XIII Międzynarodowe Forum Muzeów Domowych. Kudowa-Zdrój 19–20 IX 2020, s. 129–133.

Z Českého ráje a Podkrkonoší. Vlastivědná ročenka. Sv. 34, 2021:
Jiří ZOUL SAJBT, Páni z Železnice. Několik poznámek k dějinám významného rodu Jičínska a Podkrkonoší, s. 11–30. – Jan VORLOVÁ, Vysídlování obyvatelstva v roce 1938 se zaměřením na Turnovsko, s. 31–51. – Kristýna POLÁKOVÁ, Životní cesta Václava Knotka v době dvou totalit, s. 52–74. – Barbora KULHAVÁ, Z Poniklé do celého světa, s. 75–98. – Roman SIROVÁTKA – Přemysl ŠPRÁCHAL, Středověké opevněné lokality poškozené těžební činností. I. Horní Pojizeří, s. 101–139. – Martina LOBOTKOVÁ, Vývoj křestních jmen na panství Horní Branná v 18. století, s. 140–159. – Lukáš HRUBÝ, Historický vývoj struktury krajiny v oblasti Krkonoš, s. 160–173. – Martin WITKOWSKI, Stavebněhistorický průzkum objektu bývalé likérky v Horních Štěpanicích, s. 174–219. – Jiří ZOUL SAJBT, „Popravčí" meč z Českého Dubu, s. 223–224. – Josef KLAZAR, Tajemný vězeň v podkroví bělohradského zámku, s. 225–230. – Miroslav COGAN, Kresba sochy sv. Jana Nepomuckého z Petrašovic, s. 231–232. – Jan DRAHOŇOVSKÝ, Za výjimečným člověkem Ladislavem Kouckým, s. 235–236. – Tomáš CHVÁTAL, Výstava Bílá místa konce války (1944–5) v semilském muzeu, s. 237–243. – Karel CHUTNÝ, Státní okresní archiv Jičín v roce 2020, s. 243–245. – Pavel JAKUBEC, Státní okresní archiv Semily v roce 2020, s. 245–246. – Oldřiška TOMÍČKOVÁ, Městské muzeum a galerie Hořice v roce 2020, s. 246–249. – Michal BABÍK, Regionální muzeum a galerie v Jičíně v roce 2020, s. 250–252. – David ULRYCH, Krkonošské muzeum v Jilemnici v roce 2020, s. 252–254. – Jan DRAHOŇOVSKÝ, Městské muzeum a galerie Lomnice nad Popelkou roku 2020, s. 255–260. – Miroslav ŠNAIBERK, Muzeum a pojizerská galerie v Semilech v roce 2020, s. 260–262. – Jan PROSTŘEDNÍK, Muzeum Českého ráje v Turnově v roce 2020, s. 262–269. – Svatava HEJRALOVÁ, Vlastivědné muzeum pro Vysoké nad Jizerou a okolí v roce 2020, s. 270. – Petra HEJRALOVÁ, Městské muzeum v Železném Brodě roku 2020, s. 271–274.

Západní Morava. Vlastivědná revue. Roč. 24, 2021:
František JOHN, Zvony mezi gotikou a renesancí. (K dílu konvářských dílen ve Velkém Meziříčí), s. 5–27. – Jan ZDUBA, Zámožnost měšťanů vrchnostenské Velké Bíteše z hlediska objemu trhu s nemovitostmi v sedmnáctém a osmnáctém století, s. 28–66. – Filip PLAŠIL, Z úředníka velkostatkářem. (Kariéry pachtýřů panství Jamné), s. 67–88. – Václav NEČADA, Výzkumy Josefa Edmunda Horkého v Třebíči v roce 1819, s. 89–100. – Libor DENK, Voličská základna a boje o vedení města v Bystřici nad Pernštejnem v letech 1850–1914. (Exkurz do fungování obecní samosprávy malého města), s. 101–129. – Martin ŠIKULA, Volby svobodné a neopakovatelné aneb dvojice hlasování v roce 1990 v okresech Žďár nad Sázavou a Třebíč v komparaci se sousedními regiony, s. 130–160. – Martin ŠTINDL, Život a dílo spisovatele Ladislava Dvořáka. Velké Meziříčí – Krásněves 18. září 2020, s. 161–163. – Jan BÍLEK, Ladislav Dvořák v dokumentech Charty 77, s. 164–177. – Vlastimil ČECH, Prvky františkánské pokory v básních Ladislava Dvořáka, s. 178–186. – Jan BÍLEK – Pavel HABROVEC – Ladislav DVOŘÁK, Projevy při odhalení pamětní desky Ladislavu Dvořákovi, s. 187–192. – Jitka PADRNOSOVÁ, Státní okresní archiv Třebíč v letech 2019 a 2020, s. 193–194. – Vít KŘESADLO, Státní okresní archiv Žďár nad Sázavou v letech 2019 a 2020, s. 195–196. – Jan KNOTEK, Muzeum Hrotovicka v letech 2019 a 2020, s. 197. – Petr BERÁNEK, Muzeum řemesel Moravské Budějovice v letech 2019 a 2020, s. 198. – Alice HRADILOVÁ, Horácké muzeum v Novém Městě na Moravě v letech 2019 a 2020, s. 199–201. – Božena KABELÍKOVÁ, Muzeum Vysočiny Třebíč v roce 2020, s. 202–203. – Ivo KŘÍŽ, Městské muzeum ve Velké Bíteši v letech 2019 a 2020, s. 204–207. – Stanislav MIKULE, Regionální muzeum města Žďáru nad Sázavou v letech 2019 a 2020, s. 208–215. – Helena ŠVECOVÁ, Vlastivědná a genealogická společnost při Jupiter clubu ve Velkém Meziříčí v letech 2019 a 2020, s. 216–217. – Vít KŘESADLO, Odešla archivářka Zora Černá, s. 228. – Helena ŠVECOVÁ, Za Vladimírem Makovským, s. 229–230.

Zpracovaly Kristina Rexová a Věra Hanelová

Zpracováno s podporou projektu MŠMT č. LM2018101,
Digitální výzkumná infrastruktura pro jazykové technologie,
umění a humanitní vědy.

DO TOHOTO ČÍSLA PŘISPĚLI

Mgr. Jana FANTYSOVÁ MATĚJKOVÁ, Ph.D.
Masarykův ústav a Archiv AV ČR v.v.i.
Gabčíkova 2362/10
CZ-182 00 Praha 8
fantysova@mua.cas.cz

Dr. Mona GARLOFF
Institut für Geschichtswissenschaften und Europäische Ethnologie
Universität Innsbruck Innrain 52d
AUT-6020 Innsbruck – Österreich
mona.garloff@uibk.ac.at

doc. PhDr. Stanislav HOLUBEC, Ph.D. et Ph.D.
Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Prosecká 809/76
CZ–190 00 Praha 9
holubec@hiu.cas.cz

prof. PhDr. Zdeněk R. NEŠPOR, Ph.D.
Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Jilská 1
CZ–110 00 Praha 1
zdenek.nespor@soc.cas.cz

prof. Dr. Stephan Karl SANDER-FAES
University of Bergen
Department of Archaeology, History, Cultural Studies and Religion
Øysteins gate 3
NO-5007 Bergen – Norway
stephan.sander-faes@uib.no

prof. PhDr. Miroslav ŠEDIVÝ, Ph.D.
Ústav historických věd
Fakulta filozofická Univerzity Pardubice
Studentská 84
CZ-532 10 Pardubice
miroslav.sedivy@upce.cz

doc. Mgr. Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Ph.D.
Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Katedra historie
Na Hradě 5
CZ-771 80 Olomouc
radmila.svarickova@upol.cz

Dr. Nataliia ZALIETOK, Candidate of Science (Ph.D.), Senior Research Associate
Ukrainian Research Institute of Archival Affairs and Record Keeping
Lukianivska Street, 77.
UKR-04107 Kyiv, Ukraine

Indiana University Bloomington
107 S Indiana Avenue, Bloomington,
IN 47405, United States
nataliazaletok@gmail.com
nzaliet@iu.edu

Jaroslav Pánek a kolektiv
AKADEMICKÁ ENCYKLOPEDIE ČESKÝCH DĚJIN
Díl VII (K/2 – L: Kniha Drnovská – Lužičtí Srbové)
Historický ústav AV ČR
Praha 2021, 520 s., 21 x 30 cm

ISBN 978-80-7286-392-1
Dostupné v knihkupectvích
Nakladatelství Academia.
Možnost objednání
na http://obchod.hiu.cas.cz/shop/

Sedmým svazkem je naplněna první polovina celého encyklopedického díla, které vzniká péčí Historického ústavu AV ČR a prací jeho badatelů v součinnosti s předními odborníky z jiných akademických a univerzitních institucí. Svazek je polytematický, avšak v heslech velkého a středního rozsahu má několik výrazných dominant. Přispívá k vymezení historického prostoru z hlediska geografického a populačního pojetí (*kosmografie, krajina, lid*) a podrobně zpracovává některé regiony, bez nichž si nelze představit zejména starší minulost českého státu (*Lucembursko* a *Lužice*, ale také tamní slovanský národ – *Lužičtí Srbové*). Osvětluje klíčové pojmy středověku a raného novověku (mj. *kolonizace*, *korunovace*, *královské město*, *kurfiřt*, *léno*, *lucemburská dynastie*) i moderních dějin (mj. *koncentrační tábory*, *Košický vládní program*, *Květnové povstání 1945*, *legionáři*, *letecká válka nad českými zeměmi*, *letectvo*). Značná pozornost se soustřeďuje na období komunistické totality (*kolektivizace zemědělství*, *komunismus*, *Komunistická strana Československa*, *komunistický režim* atd.). Další hesla jsou věnována dějinám státu a práva, politickým proudům, diplomacii, národnostním menšinám, kulturní a církevní historii. Širší dosah mají rovněž hesla věnovaná pomocným a příbuzným disciplínám (*kodikologie*, *komeniologie*) a zvláště současné historiografii (*kritický obrat*, *kulturní a sociální antropologie*, *kulturní obrat*, *lingvistický obrat*).

Vojtěch KESSLER – David SMRČEK (edd.)
Děti křtěné Dunajem.
České vzpomínky na meziválečnou Vídeň

Historický ústav AV ČR
Praha 2021, 328 s.
ISBN 978-80-7286-395-2
Možnost objednání
na http://obchod.hiu.cas.cz/shop/

Kniha Děti křtěné Dunajem vychází, stejně jako jiné svazky ediční řady Dějiny všedního dne, výhradně z textů uložených v Databázi dějin všedního dne při Historickém ústavu AV ČR. Je symbolickým poděkováním autorům, kteří se v naději, že jejich záznamy mohou posloužit nejen rodinným příslušníkům, ale i dalším čtenářům, pustili v polovině 90. let do sepisování vzpomínek na své dětství ve Vídni.

Publikace není vyčerpávající syntetickou rekonstrukcí života české vídeňské komunity. Spíše je třeba ji pojímat jako jakýsi symbolický výlet zpět v čase, ve vzpomínkách do míst, která již dávno v hmatatelném světě neexistují, nebo alespoň ne v podobě, jaká je zde předestřena. Nechceme popisovat Vídeň tak, jak ji zná běžný turista. Vídeň plnou památek, nádherných kostelů, paláců a muzeí. Budeme ji popisovat tak, jak v ní žili prostí lidé, naši pamětníci, jejich rodiče, příbuzní a známí. Bude se tak jednat o pomyslný imaginativní výlet – provoněný vídeňskou kávou a pečenými kaštany, důvěrně známou chutí gugelhupfu a leberkäsu, se zvuky cinkající tramvaje č. 48, která se na horním konci Panikengasse stáčela na Herbstrasse. Za průvodce nám poslouží třiadvacet pamětníků zmizelého světa specifické „české Vídně“, zvláštního mikrosvěta uprostřed velkoměsta. A právě do takovéhoto prostředí relativně uzavřené komunity se postupně rodily ony „děti křtěné Dunajem”, jež prožily v meziválečné Vídni své dětství, případně časy dospívání.

Jde ovšem o vzpomínky vzniklé po mnoha desetiletích strávených mimo Vídeň. Mnohé je již zastřené, mnohé zapomenuté. Musíme proto zpovědi vídeňských Čechů vnímat jako obraz toho, jak si na českou Vídeň pamatují. Nikoli na město, jaké objektivně bylo, ale takové, jaké zůstalo v žitých vzpomínkách. Jde často o obrazy velmi specifické, možná trochu naivní, ale o to více bezprostřední, upřímné a hlavně lidské.

Eva SEMOTANOVÁ – Josef ŽEMLIČKA a kol.
Věnná města českých královen
Historický ústav AV ČR
Praha 2021, 440 s.

ISBN 978-80-7286-393-8
Dostupné v knihkupectvích Nakladatelství Academia.
Možnost objednání na http://obchod.hiu.cas.cz/shop/

Publikace Věnná města českých královen autorského kolektivu odborníků z Historického ústavu AV ČR a Filozofické fakulty UHK pod vedením Evy Semotanové a Josefa Žemličky se zabývá mnoha problémy a otázkami, které úzce souvisejí se vznikem a vývojem fenoménu věnných měst. Řeší tuto tematiku v samostatných, časově či tematicky pojatých kapitolách, které se vzájemně prolínají a doplňují; nabízejí varianty pohledů, směřujících posléze k syntetizující, synergické spojitosti jednotlivých námětů při zachování jejich pestrosti a rozmanitosti.

Instituce královských věnných měst se začala utvářet počátkem 14. století, prošla složitým vývojem a svého vrcholu dosáhla v období středověku. Věnná města se stala nejen zdrojem příjmů královen, ale v případě středověkého Hradce Králové a Mělníku na čas sídlem několika z nich včetně jejich dvorů. S nástupem raného novověku došlo k uvolnění osobního vztahu královen (císařoven) se svými městy a věnná města poté plnila především roli ekonomickou. České národní obrození, které s sebou přineslo rozvoj národní a regionální identity, proslulost a význam věnných měst znovu připomnělo. Dnes přispívá živá vzpomínka na věnná města a jejich historickou roli k udržení regionálního historického povědomí a sbližuje moderní současnost s minulostí. Zároveň věnná města zůstávají aktuálním badatelským tématem.

Publikace byla zpracována v rámci řešení a s finanční podporou projektu NAKI II Věnná města českých královen (Živá součást historického vědomí a její podpora nástroji historické geografie, virtuální reality a kyberprostoru), č. DG18P02OVV015.

Milan HLAVAČKA – Jiří KOPÁČEK (ed.)
LANNA et LANNA. Rodina a podnikání
Nebe s. r. o. – Historický ústav AV ČR v.v.i.
České Budějovice – Praha 2022, 344 s.,
vázaná

ISBN 978-80-906008-1-2 (Nebe s. r. o.)
ISBN 978-80-7286-399-0 (Historický
ústav AV ČR, v. v. i.)
Dostupné v knihkupectvích
Nakladatelství Academia.
Možnost objednání
na http://obchod.hiu.cas.cz/shop/

„Family business and cultural history" česko-rakouského podnikatelského rodu Lannů trvala jedno století: od založení rodinného podniku roku 1828, který převzal obchod solí a dřevem na Vltavě a v Budějovicích stavěl dřevěné lodě, přes budování průmyslových podniků na Kladensku Adalbertem Lannou starším (1805–1866), dále výstavbou základní železniční a říční dopravní sítě v Čechách, v Horním a Dolním Rakousku Adalbertem Lannou mladším (1836–1909), až do úmrtí posledního mužského potomka rodu JUDr. Adalberta Lanny nejmladšího (1867–1922). Nové mezioborové studium podnikatelských, kulturních, spolkových a mecenášských aktivit tří generací rodiny Lannů, stejně jako zkoumání jejich habitu včetně symboliky motivů výzdoby jejich sídel v Praze, Gmundenu a v pražské nekropoli, utvářejí poprvé vícerozměrný pohled na tuto výjimečnou rodinu, která žila a podnikala v prostředí tří odlišných epoch. Publikované texty dávají nahlédnout i do soukromého, veřejného a částečně i myšlenkového světa mužských příslušníků rodiny Lannů.

Texty jsou v knize doprovázeny zcela originálními dobovými fotografiemi a ilustracemi, z nichž mnohé velkoryse poskytl potomek Adalberta Lanny mladšího v ženské linii Hubertus Trauttenberg. Řečí rodových sídel Lannů je vyprávěn hlavní příběh milovníka umění, sběratele, mecenáše, zakladatele kulturních a vzdělávacích institucí v Čechách Adalberta Lanny mladšího. Při cestě po lannovských rezidencích je také vůbec poprvé výrazně vyzdvižena osobnost nejmladšího, a tedy i posledního z rodu Lannů, JUDr. Adalberta Lanny, který se rozhodl především ze zdravotních a válečných důvodů veškeré rodinné podnikání ukončit.

Odkaz rodiny a firmy Lanna svou rozsáhlostí a pestrostí reprezentuje mimořádné kulturní a technické dědictví, které přetrvalo do 21. století.

Cirkulární telegramy MZV 1956–1967/68, svazek I/1 (1956–1963)
Cirkulární telegramy Československého ministerstva zahraničních věcí
z let komunistického režimu (1956–1989)
Díl první, Cirkulární telegramy MZV 1956–1967/68, svazek I/1 (1956–1963)
Jindřich Dejmek (ed.), Historický ústav, Praha 2020, 580 s.

Cirkulární telegramy MZV 1956–1967/68, svazek I/2 (1963–1968)
Cirkulární telegramy Československého ministerstva zahraničních věcí
z let komunistického režimu (1956–1989)
Díl první, Cirkulární telegramy MZV 1956–1967/68, svazek I/2 (1963–1968)
Jindřich Dejmek (ed.), Historický ústav, Praha 2020, 670 s.

Cirkulární telegramy MZV 1969–1980, svazek II/1 (1969–1972)
Cirkulární telegramy Československého ministerstva zahraničních věcí
z let komunistického režimu (1956–1989)
Díl druhý, Cirkulární telegramy MZV 1969-1980, svazek II/1 (1969–1972)
Jindřich Dejmek (ed.), Historický ústav, Praha 2022, 868 s.

Cirkulární telegramy MZV 1969–1980, svazek II/2 (1973–1977)
Cirkulární telegramy Československého ministerstva zahraničních věcí
z let komunistického režimu (1956–1989)
Díl druhý, Cirkulární telegramy MZV 1969-1980, svazek II/2 (1973–1977)
Jindřich Dejmek (ed.), Historický ústav, Praha 2022, 1028 s.

ČESKÝ ČASOPIS HISTORICKÝ | *THE CZECH HISTORICAL REVIEW*

Redakce
Vedoucí redaktoři | Editors-in-chief: Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK
Výkonný redaktor | Managing Editor: Vojtěch Szajkó
Technický redaktor | Administrative Editor: Jaroslav Novotný

Vědecká rada | Scientific Board:
Zdeněk Beneš (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy); Václav Bůžek (Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích); Milan Hlavačka (Historický ústav AV ČR); Martin Holý (Historický ústav AV ČR); Michaela Hrubá (Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem); Tomáš Knoz (Filozofická fakulta Masarykovy univerzity); Robert Kvaček (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy); Jiří Lach (Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci); Václav Ledvinka (Archiv hlavního města Prahy); Jiří Malíř (Filozofická fakulta Masarykovy univerzity); Jan Němeček (Historický ústav AV ČR); Anna Pumprová (Filozofická fakulta Ostravské univerzity); Svatava Raková (Historický ústav AV ČR); Eva Semotanová (Historický ústav AV ČR); Petr Sommer (Archeologický ústav AV ČR, Praha); Miroslav Šedivý (Fakulta filozofická Univerzity Pardubice); Petr Vorel (Fakulta filozofická Univerzity Pardubice); Josef Žemlička (Historický ústav AV ČR)
s redakčním kruhem | with Editorial Board:
Marie Buňatová (Historický ústav AV ČR); Ivan Hlaváček (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy); Zdeněk Hojda (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy); Miroslav Hroch (Praha); Magdaléna Pokorná (Historický ústav AV ČR); Ivan Šedivý (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy)

Mezinárodní vědecká rada | International Scientific Board:
Hugh L. Agnew (George Washington University, Washington); Joachim Bahlcke (Universität Stuttgart); Detlef Brandes (Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf); Robert J. W. Evans (University of Oxford); Henryk Gmiterek (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin); Wojciech Iwańczak (Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Warszawa); Dušan Kováč (Historický ústav SAV Bratislava); Piotr M. Majewski (Uniwersytet Warszawski, Varšava); Antoine Marès (INALCO – Institut national des langues et civilisations orientales, Paris); Ralph Melville (Institut für Europäische Geschichte, Mainz); Nicolette Mout (Universiteit te Leiden, Leiden); Taku Shinohara (Tokyo University of Foreign Studies); Alain Soubigou (Université Paris | Pantheón-Sorbonne); Thomas Winkelbauer (Universität Wien)

Návrh obálky a typografie | *Design:*
Jáchym Šerých

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. | *Published by the Institute of History of the Czech Academy of Sciences*
Adresa | *Address:*
Prosecká 809/76, CZ-190 00 Praha 9 – Nový Prosek. Tel.: +420 225 443 337
E-mail: cch@hiu.cas.cz
Tiskne Serifa, Jinonická 804/80, CZ-158 00 Praha 5.

Přijímání objednávek | *Distribution:*
Distribuci předplatitelům zajišťuje jménem vydavatele společnost SEND Předplatné spol. s r.o. Předplatné lze objednat prostřednictvím webového formuláře www.send.cz/cch, telefonicky na číslech 225 985 225 a 777 333 370, emailem na adrese send@send.cz, písemně na adrese SEND Předplatné, Ve Žlíbku 1800/77, 193 0 Praha 9.
Distribuce pro Slovensko:
Magnet Press, Slovakia s. r. o., Šustekova 8, P. O. Box 17,
SK-851 04 Bratislava, tel.: 01/67201931-33, fax: 02/67201930, e-mail: predplatne@press.sk
Distribution rights in all remainig areas (with the exception of the Czech Republic and Slovakia):
Kubon and Sagner, Postfach 340108,
D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Jednotlivá čísla lze zakoupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i. (Prosecká 76, 190 00 Praha 9; j.kozohorska@hiu.cas.cz) či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

ČČH vychází čtvrtletně | *ČČH is published quarterly.*
Toto číslo vyšlo v prosinci 2022 | *This issue was published in December 2022.*
Cena jednotlivého výtisku: 130 Kč; cena dvojčísla 3–4/2022: 260 Kč.

ERIH – European Reference Index for the humanities (Category A – International 1); SCOPUS
http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep
https://www.hsozkult.de/journals/id/zeitschriften-433 http://cejsh.icm.edu.pl
http://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/cesky-casopis-historicky
http://www.proquest.com

ISSN 0862-6111 (tištěná verze / print)
ISSN 2570-9208 (elektronická verze / electronic)

ISSN 0862-6111